ИСТОРИЯ
НА ФИНАНСИТЕ
И БАНКОВОТО ДЕЛО

НАСЛЕДСТВО

Михаил Тенев

ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ

ТОМ ПЪРВИ

БЪЛГАРСКА
НАРОДНА
БАНКА

„Нашето Освобождение завари г-н Тенев в Женева и той напуска Швейцария и се завръща в освободеното си Отечество, за да се отдаде с рядка любов и преданост да му служи и му служи и до ден-днешен. Г-н Тенев по лестницата на йерархията от подначалник на митница сполучи да стигне до най-високата служба – дълги години управител на Българската народна банка и министър на финансите. Неговото извънредно трудолюбие, неговата интелигентност, неговият организаторски талант и пламенна дейност заслужено го поставят в първите редове на строителите на съвременна България."

Д-р Иван Златаров

„В продължение на 22 години г-н Михаил Тенев със своята неизчерпаема енергия създава ред и контрол в държавното сметководство, поставя основите на нашето парично дело, изгражда българската кредитна система и БНБ и заздравява държавния кредит. Няма област из нашето финансово стопанство, в която да не се чувства здравият му разум и силната му ръка. Г-н М. Тенев не се задоволява само с изработването на първите наши финансови закони и правилници; с едно рядко усърдие той заляга за тяхното точно провеждане и прилагане. (...) Голямото дело, което ни остави г-н Тенев, е плод не само на широки познания, на честна мисъл, праволинейна и неуморна дейност, но и на една безкрайна любов към Родината."

Д-р Кирил Неделчев

Михаил Тенев

Живот и дейност

135
ГОДИНИ БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
YEARS BULGARIAN NATIONAL BANK
1879

ПОРЕДИЦА
„ИСТОРИЯ НА ФИНАНСИТЕ И БАНКОВОТО ДЕЛО: НАСЛЕДСТВО“
БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
Управител ИВАН ИСКРОВ

Издателски съвет
ДИМИТЪР КОСТОВ – председател
НИКОЛАЙ НЕНОВСКИ – заместник-председател
Членове: ГАРАБЕД МИНАСЯН, ДАНИЕЛ ВАЧКОВ, МАРТИН ИВАНОВ,
РУМЕН СИМЕОНОВ, СТАТИ СТАТЕВ
Секретар: ХРИСТО ЯНОВСКИ

В изданието са използвани илюстративни материали от следните източници: интернет страницата „Стара София“ (предоставени от Любомир Юруков); Държавната агенция „Архиви“; Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“; Столичната библиотека; Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна; архива на Радио Видин; собствен архив. Издателят изказва благодарност на всички изброени лица и институции за оказаното съдействие при подготовката на двутомника.

© Българска народна банка, 2014
© Христо Яновски, съставител, 2014
© Любомир Юруков, снимки, 2014
© Нина Иванова, Людмила Димова, Татяна Шаренкова-Ганева, бележки, 2014
ISBN 978-954-8579-48-3

МИХАИЛ ТЕНЕВ

ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ

В ДВА ТОМА

ТОМ ПЪРВИ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
София, 2014

МИХАИЛ ТЕНЕВ
ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ
В ДВА ТОМА

ТОМ ПЪРВИ

Предговор от издателя
Абревиатури, съкращения, словосъчетания
ПРЕДГОВОР
ДЕТИНСТВО, ОБРАЗОВАНИЕ И ПЪРВА СЛУЖБА
ЧИНОВНИК ПРИ ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ФИНАНСОВО МИНИСТЕРСТВО
ОСНОВАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА
ФИНАНСОВ МИНИСТЪР

ТОМ ВТОРИ

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР (продължение)
СВОБОДЕН ГРАЖДАНИН
ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ МЕМОАРИТЕ МИ
Фотографии
Документи
Речник
Показалец на географските наименования
Показалец на институции и стопански субекти
Показалец на личните имена

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор от издателя ... 13
Абревиатури, съкращения, словосъчетания ... 16

ПРЕДГОВОР ... 17

ДЕТИНСТВО, ОБРАЗОВАНИЕ И ПЪРВА СЛУЖБА ... 21
Първоначално образование ... 21
Класно образование ... 22
В Пловдивската гимназия ... 23
Заминаване за Женева ... 24
Средногорско въстание ... 26
Завръщането ми от Женева ... 27
Бягството ... 28
Преводчик в III гренадерска дивизия ... 29
Блокадата и освобождението на Плевен ... 30
От Плевен до Чорлу ... 30
Повикването ни в Сан Стефано ... 32
Княз Дондуков-Корсаков в Пловдив ... 33
Назначението ми за чиновник ... 34
Установяване в София ... 35
Назначаването ми подначалник в Митарствения отдел ... 36

ЧИНОВНИК ПРИ ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ФИНАНСОВО МИНИСТЕРСТВО ... 37
Деятелността на княз Черкаски ... 37
Учредително събрание ... 39
Избор на княз Александър Батенберг и образуване на българско правителство ... 40
Назначението ми за управител на Вакарелската митница ... 41
Назначението ми за финансов инспектор и ревизия на митниците ... 42
Командирането ми във Варна по изработване митническата тарифа ... 43
Назначението ми за началник на Отделението за бюджета, счетоводството и контрола ... 46
Дохождането на Хогде ... 46
Суспендиране на Конституцията ... 47
Протест против екстернирането на Драган Цанков ... 48
Първите закони и наредби ... 50
Съставът на първите чиновници ... 50
Държавен съвет ... 52
Финансов съветник Кейе ... 53
Първата ми реформа по бюджета и счетоводството ... 54
Наставления за счетоводствата на министерствата ... 55
Първият държавен бюджет ... 57
Отменяне свободата за прехвърляне суми от един параграф в други ... 57
Наставления за околийските ковчежничества ... 58
Командировката ми във Франция ... 58

Рапортът ми по командировката ... 58
Правилник за служащите в Счотното отделение ... 59
Окръжно с нови начала по съставянето на бюджета за 1884 г., по заплатите на служащите и стабилизацията им ... 59
Подновяване контракта на съветника Кейе ... 62
Нововъведение по оправдателните приходни и разходни по бюджета документи ... 63
Ревизия на финансовите учреждения ... 67
По бюджета и счетоводството на градските общини ... 67
Приготвени законопроекти, правилници и форми ... 70
Статии по бюджета и отчетността ... 71
Срещата ми с княз Кантакузин ... 72
Бюджетопроект за 1885 г. ... 72
Законопроект за отчетността по бюджета ... 76
Законопроект за гаранциите на чиновниците ... 78
Законопроект за вещественатa отчетност ... 81
Законопроект за преобразуването на Българската народна банка ... 82
Приготвени правилници, изпратени до надлежните учреждения ... 83
Законопроект за даждието емляк ... 84
Законопроект за патентите ... 85
Поведението на опозицията при разглеждане законопроекта в Народното събрание ... 87
Законопроект за Върховната сметна палата ... 88
Законопроект за финансовите ревизори, останал неразгледан ... 95
Прилагане на законопроекта за ревизорите с окръжно ... 95
Монетният въпрос и земеделските каси ... 99
Назначението ми за администратор в Б.н.банка. Сбогуване ... 99
Благодарствено писмо от министър Каравелов ... 100

ОСНОВАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА ... 101
Записка по въпроса за учреждаването в гр. София на Банка ... 101
Първият опит за акционерна емисионна банка ... 103
Втори опит за акционерна народна банка от г-н Желязкович ... 105
Министър Начович решава да приложи Закона за акционерната народна банка ... 107
Мнението на министър М. Сарафов ... 108
Писмо до окръжните управители ... 108
Ревизия на Б.н.банка ... 109
Назначението на Ив. Ев. Гешов за директор на Банката ... 110
П. Каравелов отново финансов министър ... 111
Закон за преобразуването на Б.н.банка ... 111
Командировката ми в Белгия ... 112
Назначението ми за администратор в Б.н.банка ... 113
Първи нововъведения и правилници по Б.н.банка ... 113
Рапортите ми по командировката в Белгия ... 114
Земеделските каси като посредници на Банката ... 114
Сръбската война. Награден с орден „Св. Александър“ IV степен ... 117
Финансовото положение на страната до войната ... 118
Доклад по Закона за издаване облигации за 10 милиона лева от Б.н.банка ... 118
Опит за сключване първия държавен заем ... 121
Превратът с детронирането на княз Александър ... 122

Доклад до регентството и постановление за извършването предварителна проверка и виза на платежни заповеди от Върховната сметна палата ... 122
Първата ми ревизия на банковите клонове в Русе, Варна, Пловдив ... 127
Ив. Ев. Гешов – министър на финансите, и изменение на Закона за съкровищните бонове ... 127
Командировката ми за първия заем ... 128
Засилване операциите на Банката ... 130
Опит за пласиране на ипотекарни облигации ... 131
Приказ към банковите служители ... 131
По откупуване линията Русе–Варна ... 131
Командировката ми в Лондон ... 133
Желание за пускане в обращение на сребърни банкноти ... 133
Писмото ми от Лондон по въпроса за сребърни банкноти ... 134
Законопроект за допълнение към Закона за Върховната сметна палата от 30 януари 1885 г. ... 138
Нов опит за пласиране на ипотекарни облигации в Лондон и Берлин ... 139
Втора среща с д-р Сименс ... 141
Сключване договор с Дойчебанк за 10 милиона заем ... 142
Първият заем на Софийската община ... 143
Предложение за държавен заем от американеца Клерк ... 144
Преписките ми по заема Клерк с министър Салабашев ... 144
Срещата ми с княз Фердинанд на гара Цариброд и с министър Стамболов ... 150
Сключването заем с Винербанк и Лендербанк и преговори едновременно с Англо-форин банк ... 151
Засилване постъпленията в Народната банка от срочни влогове ... 153
Заеми срещу залог съкровищни бонове и ипотекарни облигации ... 154
Писмо от заместника ми Караджов за среща с директора на Отоманската банка Едгар Винсънт в София ... 157
Постановление на Министерския съвет за 5 милиона заем от Дойчебанк ... 161
Вотиране закон за нова серия ипотекарни облигации и увеличение срока на ипотеките до 30 години ... 162
Окръжно до управителите от 14 април 1890 г. по отпущане заем на земеделските каси ... 162
Нов опит за пласиране ипотекарни облигации ... 164
Нов държавен заем 1892 г. за 142 000 000 фр. ... 165
Предложение за конверсия на заема ... 166
Кабинет на д-р К. Стоилов ... 167
Ив. Ев. Гешов – министър на финансите ... 167
Желанието на Гешов за преобразования ... 168
Назначаване специална комисия за проучване на финансовите ни закони ... 169
Втората комисия по новото Министерство на търговията и земеделието ... 171
Положението на Народната банка през 1894 г. ... 172
Втори опит от Лендербанк за конверсия. Мнението ми по предложението ... 172
Ликвидиране на Отоманската банка ... 174
Поведението на Лендербанк и положението на съкровището ... 174
Отиването ми в Берлин за помощ и размененатa преписка ... 174
В София се водели преговори за заем на земеделските каси ... 177
Предложение от Дойчебанк за аванс от 3 000 000 фр. ... 178

Отговорът ми на Дойчебанк по предложението за аванс ... 179
Сключване заем за земеделските каси ... 181
Трети опит от Лендербанк за конверсия ... 182
Оставката на Гешов и назначението на Т. Теодоров за финансов министър ... 183
Заем от Бреславската банка и упражняване от Лендербанк на четвърта опция ... 183
Упражнена опция и нов аванс от Лендербанк на държавата срещу съкровищни бонове ... 183
Споразумение с Ориенталската компания ... 184
Предложение от синдиката Лендербанк с ново искане за конверсия. Мнението ми по него ... 185
Договор със синдиката за 290 000 000 лв. златни заем ... 186
По деятелността ми в Народната банка ... 188

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР ... 191
Предложение от Д. Греков за назначението ми министър на финансите ... 191
Предложение от синдиката и първото решение на Министерския съвет ... 191
Командировката ми във Виена за преговори в синдиката и решението на Министерския съвет ... 192
Получени първи сведения във Виена от София и отговорите ми ... 193
Отговорът на Греков ... 194
Нова телеграма от Греков ... 195
Откриване на конференцията и разменените речи ... 195
Изложението ми пред конференцията и инцидентът с Ме ... 195
Апел от Начович към представителите на синдиката и отговорът на Ме ... 196
Срещата ми с д-р Сименс и д-р Бауер след заседанието ... 198
Заседания по преговорите с ориенталците и преписката с тях ... 198
Телеграма от Греков ... 199
Заседания по преговорите със синдиката за заема ... 200
Телеграма от Греков ... 200
Отговорът ми ... 201
Опит от Министерския съвет за заем от Креди Лионе ... 201
Мнението ми по тоя опит ... 202
Мнението на Начович ... 202
Предупреждение за прекъсване преговорите със синдиката ... 202
Писма-съвети от д-р Бауер и Моравец ... 202
Телеграма от Греков ... 203
Отговорът ни ... 203
Съобщение от Греков за сигурен успех с Креди Лионе ... 204
Телеграма до Греков ... 204
Отговор от Греков ... 204
Телеграма до Греков ... 204
Завръщането ни в София с недовършени преговори със синдиката ... 205
Съобщенията за преговори с Креди Лионе били само сондаж ... 205
Заболяването ми във Виена ... 206
Нови неприятности от синдиката ... 206
Телеграма от Греков до главния директор на Лендербанк ... 207
Втора телеграма от Греков до Палмер ... 207
Отговор от Лендербанк ... 208

Неочаквано искане от Отоманската банка ... 208
Окончателните договори със синдиката, внесени в Народното събрание ... 209
Докладът ми по договора за заема ... 209
Реч по разискване на договора за 260 000 000 заем ... 219
Одобрение на договора от Събранието и получените суми от заема ... 244
Невъзможност за синдиката да направи емисия на заема ... 244
Отиването ми да искам аванс от синдиката ... 245
Телеграма до министър Греков ... 245
Телеграма от Греков ... 245
Телеграма до Греков ... 245
Заболяването ми в Берлин и постъпването ми в санаториум „Ламан“ в Дрезден ... 246
Телеграма до Греков ... 246
Писмо до Греков ... 246
Писмо от д-р Сименс ... 247
Телеграма до Греков ... 247
Телеграма от Греков ... 247
Писмо от Дойчебанк, че конференцията на синдиката в Цюрих отказва всяка помощ и френските делегати предлагат преобразуването на Народната банка в акционерна и въвеждане финансов контрол в България. Преписката ми по това предложение ... 248
Телеграма до Греков ... 249
Писмо до Дойчебанк ... 249
Писмо от Дойчебанк ... 250
Писмо до Дойчебанк ... 252
Завръщането ми в София с решение да не чакаме чужда помощ ... 253
Законопроект за удръжки от заплатите на чиновниците ... 253
Отговорът ми на критиките по законопроекта ... 254
Предложение за уволнение съветниците на Върховната сметна палата ... 256
Отговор на критиката по предложението за уволнението на чиновниците ... 263
Речта ми по отговора на тронното слово на 3.XI.1899 г. ... 266
Внасяне в Народното събрание бюджетопроекта за 1900 финансова година ... 277
Предложение за обмяна на златните банкноти със сребро ... 285
Отговорът ми на критиките по предложението ... 285
Предложение за изменение Закона за съкровищните бонове от 1894 г. и краткосрочен заем ... 289
Обясненията ми по предложението ... 290
Сключеният договор със синдиката и утвърдяването му ... 292
Докладът ми до Министерския съвет за икономии и мерки за увеличение приходите ... 295
Законопроект за десятъка ... 300
Изложение на мотивите по законопроекта за данъка на земните произведения ... 302
Предсказанията ми се сбъднаха ... 304
Искам кредит за десятъка ... 305
По свръхсметните кредити ... 306
Неприятности по прилагане Закона за десятъка ... 308
Законопроект за финансовите инспектори ... 309
Отговорът ми по направените бележки върху законопроекта за инспекцията ... 312
Законопроект за инспекцията, приложен с приказ ... 314
Законопроект за отчетността по бюджета, който остана невотиран ... 315

Пристигането на г-н Кобеко в София ... 320
Заявлението ми на министър-председателя за оставка ... 323
Опит за получаване аванс от синдиката по заема ... 324
Поискано от Парижката интернационална банка продължение срока на аванса. Отговори ... 325
Писмо до председателя на синдиката Ме и препис до д-р Фон Сименс ... 326
Отговорът на Ме ... 329
Повторно внасяне в Събранието законопроекта за отчетността по бюджета ... 330
Мнението на опозиционните представители по законопроекта ... 331
Отговорът ми по направените бележки ... 332
Законопроект за данъка върху занятията ... 335
Законопроект за обществените предприятия ... 337
Реч по отговора на тронното слово ... 340
Внасяне в Народното събрание законопроекта за финансовите инспектори ... 352
Законопроектът остава пак невотиран от Събранието ... 352
Поведението на министър Каравелов по организацията на инспекцията и неговият проект ... 352
Статията на инспектора Д. Иванов по организацията на инспектората ... 353
Разположението на синдиката става благоприятно ... 355
Излизането ми от Министерството ... 357
По монетния въпрос ... 357
Закон за правото на резание монети в Княжеството ... 357
Какви монети имаше в страната при Освобождението ... 358
Запитване от депутата Анев до министър Каравелов ... 360
Предложение в Народното събрание от Анев ... 360
Г. Желязкович – финансов министър, и решение на Министерския съвет ... 361
Окръжно до управителите за ограничение вноса на чуждите медни монети ... 362
Определение курса на иностранните монети ... 362
Намаление курса на турските меджидии ... 363
Запрещение курса на румънските и сръбските сребърни монети ... 363
Разрешение за сечене народни сребърни монети от 5 лева ... 364
Писмо до Народното събрание със законопроект за намаление курса на сребърната рубла ... 369
Доклад до регентите за абсолютното запрещение на рублата ... 370
Демонетизирането на рублите ... 371
Писмо до финансовия министър за допълнителни мерки по иностранните монети ... 372
Окръжно от Финансовото министерство възпроизвежда писмото ми ... 374
Окръжно до управителите по смятането на лева в грошове ... 375
Окръжно до постоянните комисии по същия въпрос ... 376
Образец за бюлетин по курса на иностранните златни монети ... 376
Писмо до финансовия министър по курса на златните монети ... 377
Писмо до финансовия министър за подкрепа на банковите разпореждания по курса на монетите ... 378
Писмо до финансовия министър по разпространение на банкнотите ... 379
Окръжно от финансовия министър по отпущане банкноти за заплатите ... 380
Успехът от мерките за изчистване на чуждите сребърни монети ... 380
Специална комисия по монетния въпрос и решението за въвеждане златния еталон ... 381

Пакостните действия на министър Салабашев ... 383
Денонсиране от Б.н.банка на сключената с Финансовото министерство конвенция ... 384
Решение за пускане в обращение сребърни банкноти ... 385
Узаконяване пущането в обращение сребърни банкноти, допълнение към чл. 4 от Закона на Банката от 27 януари 1885 г. ... 386
Писмо до Финансовото министерство за разрешение пущането на сребърни банкноти ... 387
Второ писмо до Финансовото министерство по същия въпрос ... 388
Отказът на министър Салабашев за пущане в обращение сребърни банкноти ... 389
Ново искане за сечене сребърни 5-левови монети ... 390
Усилията ми да отклоня сечението на повече 5-левови сребърни монети ... 390
Писмото ми до министър-председателя Стамболов ... 391
Изложението ми по монетния въпрос, приложено към Отчета на Банката за 1894 г. ... 392
Законопроект за златния еталон ... 396
Ново решение по златния еталон в присъствието на финансовия министър Ив. Гешов ... 400
Постановление на Министерския съвет за прилагане Закона за златния еталон ... 401
Разпореждане за прибиране 5-левовите сребърни монети ... 401
Отлагане изпълнението на Закона за златния еталон ... 401
Разрешение на Народната банка да пусне в обращение сребърни банкноти ... 402
Окръжно на Б.н.банка за разгласяване емисията на сребърни банкноти ... 402
По земеделските каси ... 404
Мнението ми за касите, изложено в рапорта ми по ревизията на финансовите учреждения ... 404
Писмото ми до Финансовото министерство за земеделските каси ... 404
Доклад относително законопроекта за устройството на земеделските каси ... 407
Законопроект за устройството на земеделско-търговско-промишлените каси ... 410
Законопроект, приготвен от началника на държавните имоти ... 413
Специална комисия се занима с въпроса за земеделските каси ... 413
Решението на комисията ... 414
Желанието на министър Начович да се преобразуват касите в акционерна земеделска банка ... 415
Проектът на министър Начович за акционерна земеделска банка ... 415
Законопроект на Антон Манушев за Българска земеделска банка ... 416
Законопроектът, внесен от министър д-р Н. Генадиев ... 417
Изменения в Закона от д-р Генадиев ... 419
Изменения в Закона от министър Д. Христов ... 419
Развитието на земеделските каси ... 420
Развитието на кооперативното дело ... 420
По стабилизацията и изравнение заплатите на служащите по разните ведомства ... 420
По котировката на държавните и банковите заеми ... 426
Необходимост от котирането на ценните книжа в борсите ... 426
Съобщение от кореспондента на „Нойе фрайе пресе“ ... 427
Писмо от д-р Сименс ... 427
Писмото ми до министър Салабашев от Лондон ... 427
Телеграма от министър Салабашев ... 429
Отговорът ми на министъра ... 429

Мнението на бившия управителен съвет на Дружеството Русе–Варна 430
Запитване от Англо-форин банк и отговорът ми 430
Писмото ми до министър Салабашев 431
Ново запитване от Англо-форин банк 432
Писмо от д-р Сименс 432
Ново запитване от Англо-форин банк 432
Писмо мое до д-р Сименс 433
Телеграма от Англо-форин банк и отговорът ми 433
Писмо мое до Англо-форин банк 433
Решение на Министерския съвет за приподписване на облигациите 434
Последното ми писмо до Англо-форин банк 434
Опити за преобразуването на Българската народна банка в акционерна и предложения за учреждаване на частни иностранни банки и дружества в България 434
Предложение от Нобле за учреждаване Креди фонсие дьо Бюлгари 435
Предложение от Лендербанк за основаване на Банк дьо креди бюлгар 440
Разрешение на Отоманската банка да отвори агенции в България 443
По преобразуването на БНБ в акционерна 443
Проектът на Де Смет 448
Проект на Картогензис 450
Предложение от Херлиц 452
Втори опит на Нобле 452
Проект на Гец за основаване на земска банка 456
Искане на Любовски за отваряне клонове в България от Киевската банка 459
Ново разглеждане въпроса за превръщане Б.н.банка в акционерна в присъствието на финансовия министър Гешов 460
Повдигане въпроса за акционерна емисионна банка от синдиката за държавните заеми 463
Законопроект от министър Паяков за ипотечния кредит при Б.н.банка 464
Законопроект от министър Ляпчев за увеличение капитала на Б.н.банка на 20 млн. лв. 465
Законопроект от министър Т. Теодоров по ипотекарния кредит на Б.н.банка 465
Законопроект от министър Ляпчев по заемите от Б.н.банка 465
Законопроект от министър Ляпчев за увеличение капитала на Б.н.банка на 50 млн. лв. 466
Закон от министър Ляпчев за обявяване платежната сила на банкнотите 466
Закон от министър Турлаков за увеличение капитала на Б.н.банка 466
От същия министър за ограничение банкнотната емисия 467
Закон от П. Тодоров по ипотечния кредит на Б.н.банка 467
Нов законопроект за БНБ, внесен в Народното събрание от П. Тодоров 468
По реферата на проф. Данаилов 468
Нов закон за Б.н.банка 474
По стабилизацията на българската монета и издаването заем 5 млн. лири стерлинги ... 475
Създаване на Българската ипотекарна банка 477

ПРЕДГОВОР ОТ ИЗДАТЕЛЯ

Величествен паметник за държавническото строителство; най-ярката история за развитието на нашето финансово и банково дело от Освобождението на страната до закрепването ѝ като самостоятелна държава; най-добрият учител по историята за изграждането на финансова България; ценен принос в нашата държавно-финансова и банкова литература; богата съкровищница, от която бъдещите историци ще черпят материал при изучаване стопанското изграждане на Третото българско царство...

С такива отзиви изтъкнати банкови, финансови и научни дейци отбелязват появата на книгата със спомените на М. Тенев в началото на 1941 година. Читателят на това второ тяхно издание ще се убеди сам, че тези отзиви не са пресилени.

Днес името и делото на М. Тенев са добре известни само на изследователите на стопанската ни история от Освобождението до началото на XX век. Ето защо, за да бъде представена на съвременния читател личността на този забележителен финансов и банков деятел, Програмният съвет за проучвания и публикации по банкова и финансова история при БНБ взе решение да бъдат издадени отново неговите спомени „Живот и дейност“ като трета книга в поредицата на БНБ „История на финансите и банковото дело: наследство“.

*

* *

М. Тенев е роден в Казанлък на 15 януари 1856 г. в семейството на търговеца Теню Хаджиколев. Той учи в родния си град, завършва Пловдивската гимназия и следва във Физико-математическия факултет на Женевския университет. Участва в Руско-турската освободителна война (1877–1878) като преводач в щаба на руската Трета гренадирска дивизия, а след Освобождението е назначен за чиновник в Управлението на руския императорски комисар в България (т.нар. Временно руско управление), оглавявано от княз Дондуков-Корсаков. От създаването на българските държавни институции през 1879 г. до 1885 г. заема различни длъжности в системата на Министерството на финансите – подначалник и управител на митница, финансов инспектор и началник на отделение в Министерството на финансите. В периода 15 август 1885 г. – 3 декември 1887 г. е администратор и член на Управителния съвет на БНБ, а след това е управляващ (4 декември 1887 – 31 декември 1894 г.) и управител (1 януари 1894 – 18 януари 1899 г.) на Банката. На 18 януари 1899 г. е назначен за министър на финансите в правителството на Димитър Греков, а на 1 октомври същата година година и в следващото правителство начело с Тодор Иванчов (до 27 ноември 1900 г.). Убеден, че ожесточените и безогледни партийни политически борби са огромно препятствие за развитието на държавата, М. Тенев упорито се стреми да не се намесва в тях, но въпреки това неволно става тяхна жертва.

Неговата кариера на държавен финансов и банков деятел приключва в края на 1900 г., когато М. Тенев е само на 44 години. Следващите три години са изпълнени с много огорчения за този истински строител на финансова България. Привлечен като обвиняем в качеството му на бивш министър на финансите от Държавния съд, една особена съдебна институция, създадена съгласно чл. 155 от Търновската конституция, М. Тенев е принуден да понесе тежки морални щети независимо от при-

БЪЛГАРСКО АКЦИОНЕРНО ИНДУСТРИЯЛНО КЕРАМИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО „ИЗИДА“ ВЪ СОФИЯ

SOCIÉTÉ BULGARE PAR ACTIONS POUR L'INDUSTRIE CÉRAMIQUE „ISIDA“ À SOFIA

8% ипотекарен заем 1928 г. — Emprunt hypothécaire 1928 8%

ОБЛИГАЦИЯ 8% OBLIGATION

НА НОСИТЕЛЯ № 0134 AU PORTEUR

100 (сто) американски долара — 100 (cent) dollars américains

Облигация на приносител по 8-процентния фирмен ипотечен кредит на Българското акционерно индустриално керамично дружество „Изида“, 1928 г.

знаването му за невиновен по всички повдигнати обвинения и от оправдателната присъда.

Възстановил своето разстроено здраве от понесените сътресения и твърдо решен да не заема повече държавна служба, в следващите 40 години М. Тенев продължава своята плодотворна дейност като финансист и банкер. Той е дългогодишен председател и член на управителните съвети на такива мощни индустриални, финансови и банкови институции, като Българското акционерно индустриално керамично дружество „Изида“, Софийската фондова борса, Българското общозастрахователно дружество „Орел“, Франко-белгийската и балканска банка, Дружеството на Съединените тютюневи фабрики, Австро-българската търговска камара. От края на ноември 1928 г. в продължение на повече от десет години той отново участва в Управителния съвет на БНБ като негов изборен член, предложен от Управителния съвет на Софийската фондова борса.

Тази дейност на М. Тенев все още очаква своето осветление, но тук ще споменем за едно негово много интересно финансово начинание. Като председател на Управителния съвет на АД „Изида“ през 1928 г. той предприема и осъществява успешната емисия на облигации от 8% ипотекарен заем на същото дружество в размер на 110 000 щатски долара, равностойни на 15 300 000 лева, за срок от 15 години. Този заем е напълно погасен от дружеството в установения срок.

М. Тенев се нарежда и сред големите български спомоществователи. Той прави значителни дарения в пари и имоти в Банкя за построяването на Военноинвалиден санаториум, на почивна станция за служителите в Българската народна банка, на православния храм „Св. Св. Кирик и Юлита“. Наред с това дарява личната си библиотека и осигурява парична подкрепа на читалища и други обществени организации в родния си град Казанлък.

М. Тенев умира на 5 октомври 1943 г., получил още приживе дължимото признание за огромното си съзидателно дело в името на България.

*

* *

В предговора към своите спомени авторът уточнява: „Както се вижда от изложението, аз съм се ограничил главно само за периода от 1877 до 1900 г. включително по моята пряма служебна деятелност, с няколко кратки прибавки на направеното в последващите години по най-съществените въпроси, които с особена ревност и упоритост съм разработвал. Пожелавам в интереса на делото някои от по-младите подготвени ревностни служители по Финансовото ведомство и по Народната банка да продължат и изложат обстойно направеното от 1901 г. насам.“

В спомените на М. Тенев събитията от личния му живот са отбелязани съвсем накратко. Авторът, обаче, дава възможно най-пълни сведения за служебната си дейност в стремежа си чрез нейното подробно описание да сподели и предаде на потомците своя изключително богат професионален опит. А опитът и ерудицията

му са наистина впечатляващи – за 22 години М. Тенев успява да извърши внушителна по своите мащаби и значение работа. За това време той създава или участва в създаването на множество закони и подзаконови актове, които залягат в основите на финансовото, данъчното и банковото дело и допринасят за изграждането, развитието и укрепването на държавната организация в тези области.

Забележителна е дейността на М. Тенев и във връзка с изпълнението на възлаганите му многобройни отговорности по проучването на финансовото устройство на други европейски държави, както и по преговорите за сключване на външни държавни заеми, така необходими на младото и бързо развиващо се Княжество България. Богато документиран и вълнуващ е разказът на М. Тенев за неговата роля като посредник между чуждестранните банки и българските правителства при изпълнението на неговите мисии в търсене на парични средства за нуждите на държавата и националното стопанство.

Впечатляващи и също изобилно документирани са последователно и упорито отстояваните му позиции да не се допусне превръщането на Българската народна банка в акционерно дружество, както и непрестанните му усилия за развитието на паричната система на страната чрез укрепването на българския лев и въвеждането на златния еталон.

В спомените на М. Тенев, както често се случва в мемоарни творби, има известни неточности в датирането на някои събития. Те обаче по никакъв начин не накърняват стойността на „Живот и дейност“ като един извънредно ценен, първокласен извор за историята на българската финансова и банкова система в първите две десетилетия след Освобождението.

*
* *

Настоящото второ допълнено издание на мемоарите в два тома съдържа спомените на М. Тенев, публикувани през 1940 г.; краткото „Приложение към спомените ми...“, отпечатано от автора в отделна брошура през 1942 година; допълнително издирените архивни документи, свързани с личността и делото на финансиста и дарителя. Изданието е снабдено с богат снимков материал, бележки, речник и показалци (на географските наименования, на институции и стопански субекти, на личните имена).

Мемоарите са публикувани в автентичния си вид, с осъвременяване на правописа.

Археографската обработка на документите, включени във втория том, е направена според установените у нас правила за публикуване на архивни документи. Те са подредени в хронологична последователност, притежават пореден номер, заглавие, съдържание на оригинала и данни за мястото на съхранението му. Заглавието на всеки документ съдържа: вид; автор; получател; кратко описание на съдържанието. Съдържанието на документите, поместено непосредствено след заглавието, е предадено с използваните днес буквени и препинателни знаци, като са запазени всички характерни особености на езика и стила на епохата, както и някои правописни особености. В квадратни скоби са поставени: обозначените с къси тирета неразчетени думи; обозначените с многоточие части от документи, пропуснати поради липсата на връзка с личността на М. Тенев. В данните за мястото на съхранение на документите са включени името на архива (изписано съкратено) и номерата на архивния фонд, инвентарния опис, архивната единица и листовете. За придобиване на по-добра представа за оригиналния вид на всеки документ успоредно с възпроизведеното му съдържание е приложено и факсимиле на лицевата страница на оригинала.

От издателя

Абревиатури, съкращения, словосъчетания

англ.	английски (език)
б.а.	бележка на автора
БЗНС	Български земеделски народен съюз
БКД	Българско книжовно дружество (от 1911 г. Българска академия на науките, БАН)
БНБ, Б.н.банка, Банката	Българска народна банка
б.р.	бележка на редактора
БРЦК	Български революционен централен комитет
б.съст.	бележка на съставителя
БЧК	Български червен кръст
Висше училище в София	Софийски университет „Св. Климент Охридски“
ВМОРО	Вътрешна македоно-одринска революционна организация
ВМРО	Вътрешна македонска революционна организация
ВНС	Велико народно събрание
геод.	геодезически термин
дописен член на БКД	член-кореспондент
др.п.	други подобни
Държавен съвет	висш държавен орган в България по време на Режима на пълномощията (1881–1883)
ЕСЦБ	Европейска система на централните банки
итал.	италиански (език)
лат.	латински (език)
лв.	лев/левове
м.г.	миналата година
МФ	Министерство на финансите
н.г.	настоящата година
нем.	немски (език)
н.с.	нов стил
Н.Ц.В.	Негово Царско Височество
ОНС	Обикновено народно събрание
Освободителната война	Руско-турската освободителна война (1877–1878)
остар.	остаряла дума
редовен член на БКД	академик
рус.	руски (език)
с.г.	същата година
сир.	сиреч
срб.	сръбски (език)
т.г.	тази/текущата година
т.м.	този месец
тур.	турски (език)
УНСС	Университет за национално и световно стопанство
фин.	финансов термин
фин.	фински (език)
фр.	франк/франкове
фр.	френски (език)
ЦДА, ф., оп., а.е.	Централен държавен архив, фонд, опис, архивна единица
юр.	юридически термин

ПРЕДГОВОР

Роден съм на 15 януари 1856 г. под турското владичество на България. При завършване на Пловдивската гимназия и продължение образованието си в Женева готвех се за заемане учителска длъжност в родния град Казанлък, за каквато единствена кариера бяха кандидати всички младежи, следващи тогава в двете народни Пловдивска и Габровска гимназия, както и няколкото българчета, продължаващи образованието си в странство[1]. Започването на Освободителната война в 1877–1878 г. и освобождението на България отвориха широко поле за работа на всички млади и интелигентни сили по организацията на освободеното Княжество във всички отрасли на управлението.

Щастлив се считах, че бях един от първите млади българи, които се удостоиха да бъдат назначени за държавни чиновници и да започнат завидната по това време, но почти неизвестна в началото, строителна работа в неорганизираното още държавно управление.

Прослужих непрекъснато цели 22 години на родината в най-бурната епоха, прекарана от България: като преводчик през Освободителната война в III гренадерска[2] дивизия; като чиновник на усиление[3] и преводчик през окупационното управление на княз Дондуков-Корсаков; като подначалник, управител на митница, финансов инспектор и началник-отделение при Финансовото министерство; като администратор и управител на Българската народна банка, и достигнах, макар против волята си, най-високия йерархически пост на български финансов министър. През дългогодишната си служба във Финансовото министерство и Народната банка работих при всички политически режими и всички титулярни и управляващи финансови министри с разни характери и убеждения: господата Т. Бурмов, Гр. Д. Начович, П. Каравелов, Г. Желязкович, М. Сарафов, Ив. Ев. Гешов, Христо Белчев, Ив. Салабашев, Г. Живков, д-р В. Радославов, д-р К. Стоилов и Т. Теодоров, които ми са оказвали пълното си доверие и са ми предоставяли пълна свобода на действие, ако и взглядовете и принципите на някои от тях по някои въпроси да не са били винаги еднакви с моите. Трябва обаче да отбележа с голямо съжаление, че

[1] Странство (остар.) – чужбина (б.р.).
[2] Гренадерски (рус.) – от „гренадер/гренадир“: елитен пехотинец, по-късно и кавалерист, в руската армия (б.р.).
[3] На усиление (рус.) – в помощ (б.р.).

министър Ив. Салабашев[4] няколко пъти не ме е послушвал и макар официално да е възприемал програмата ми, е постъпвал противно на държавните и обществени интереси, което е констатирано на няколко места в изложението ми; а с г-н министър Теодоров[5], който за пръв път стана министър на финансите от 26 август 1897 г. до 18 януари 1899 г.[6], съм бил винаги в добри отношения и като управител на Българската народна банка в сношенията си по всички банкови въпроси съм бил в съгласие с него; но след заемането, по указанието на държавния глава, поста финансов министър и изложението ми за финансовото положение на съкровището при разните режими в страната и посочването на някои неизвинителни погрешки на кабинета Стоилов[7], които предизвикаха неколкогодишна финансова държавна криза, което длъжността ми налагаше да направя в Народното събрание, стараейки се да бъда напълно обективен и безпристрастен, г-н Теодоров ми бе отворил война в печата и в мое отсъствие ми бе нанесъл най-тежки незаслужени и неоснователни оскърбления в Народното събрание, на които въпреки желанието си бях принуден със съжаление да му отговоря и изоблича.

През 1912 г. бях помолен от настоятелството на Казанлъшката дружба „Розова долина“ в София, на която съм председател от основаването ù в 1904 г. досега, да дам кратки сведения за живота и дейността си за обнародване в първия годишник на Дружбата, която в няколко периодически издадени годишници целеше да се съберат материали за историята на родния ни град и биографиите на по-видните заслужили казанлъчани. От появяването в Годишника на тия ми бележки[8] стари приятели, обществеици и много от по-младите служащи по Финансовото ведомство и Народната банка, които са прочели бележките ми, настояваха и настояват да направя по-обстойно изложение за постепенното развитие и устройство на финансовото управление от началото на Освобождението на България, за което младото поколение малко знае. Дълго време се колебах да предприема ли на стари години събирането на разпръснатите материали за дейността ми: някои запазени у мене в продължение на повече от половин век на листчета-черновки; някои разпръснати по разни вестници статии и по дневници на Народни събрания изложения на мотиви и речи по законопроекти; ня-

---

[4] Салабашев, Иван Петров (1853, Стара Загора – 1924, София) – завършва математика в Чехия; финансист, учител, търговец, дипломат, политически и държавен деец: министър (вкл. на финансите), депутат; академик (б.р.).

[5] Теодоров, Теодор Иванов (1859, Елена – 1925, Чамкория, дн. Боровец) – учи в Николаев и Одеса, завършва право в Париж; юрист, публицист, политически и държавен деец: партиен водач, председател на Народното събрание, министър-председател, министър (вкл. на финансите), депутат (б.р.).

[6] *18 януари 1899 г.* – тук и по-нататък датите на всички събития, състояли се до 1916 година, са посочвани от автора по стария, Юлиански календар (б.р.).

[7] Стоилов Константинов, д-р Константин (1853, Пловдив – 1901, София) – учи в Пловдив, завършва Роберт колеж в Цариград и право в Хайделберг с докторат; съдия, виден обществен, политически и държавен деец: партиен водач, министър-председател, министър (б.р.).

[8] *Тия ми бележки* – Михаил Тенев. [Биография.] – В: Казанлък в миналото и днес. Годишник на Казанлъшката дружба „Розова долина“ в София. Книга I. София, 1912, с. 204–262 (б.р.).

кои отделни окръжни писма и наставления до министерства и учреждения, по разни възложени ми мисии преписки, едни изгубени, едни писани на копирни, нечетливи вече листове. Реших най-после, доколкото ми бе възможно, да сглобя и приготвя настоящото изложение, което съдържа материал не само по прямите ми служебни длъжности, но и по въпроси, които доброволно са ме интересували, а и някои вестникарски статии и писма, предизвикани по служебната ми дейност.

Както се вижда от изложението, аз съм се ограничил главно само за периода от 1877 до 1900 г. включително по моята пряма служебна деятелност, с няколко кратки прибавки на направеното в последващите години по най-съществените въпроси, които с особена ревност и упоритост съм разработвал. *Пожелавам в интереса на делото някои от по-младите подготвени ревностни служители по Финансовото ведомство и по Народната банка да продължат и изложат обстойно направеното от 1901 г. насам.*

През всичкото време на 22-годишната ми служба винаги съм се старал да бъда добър работник, усърден изпълнител на възлаганите ми завидни длъжности и поръчения, примерен, строг и справедлив *началник, незаразен от партизанските борби и страсти, които за нещастие се породиха и овладяха страната още от първата година на свободна България, водѝм от принципа, че държавната служба е несъвместима с партизанството,* и с единствената амбиция и желание да помогна и аз по силите си с нещо за уредбата на новосъздаденото Княжество. Дали съм изпълнил от малко-малко това си желание с положените усилия, от обнародваното изложение служащите по Финансовото ведомство и Народната банка, за които главно го предназначавам, както и просветените интересуващи се за историческото развитие и устройство на държавата читатели, ще си направят своята преценка.

На много от интересуващите се по-млади с висше образование читатели и служащи по Финансовото ведомство и Народната банка, които са се специализирали и работят сега по отъпкан път, ще се види, което е право, че изложението в много части съдържа извънредно големи подробности и описания, но моля всички да имат предвид, че голяма част от писаното се отнася главно до първите години от Освобождението на България, когато почти нищо не е имало организирано и в цялата страна едва имаше стотина лица със завършено гимназиално образование, настанени за учители по разните градове и пригласени да заемат длъжности и работи, за които нямаха никаква подготовка и познания, каквито бяха необходими за уреждането на разните нови администрации. За подобни чиновници, не изключая и самите им началници заедно с мен, имаше необходима нужда дълго време от пълни и подробни ръководства и пояснения за усвояване възложените им работи, каквито и аз като началник с упорит труд, проучване и постоянство се старах, колкото ми бе възможно, да приготовлявам.

Някои читатели ще намерят може би, че известни въпроси и мероприятия са започвани и развивани много рано, преждевременно и погрешно, особено през първите години след Освобождението. Работил съм и решавал всеки въпрос тъй, както съм го разбирал, като съм се надявал, че появяващите се едно след друго приключения, кризи и затруднения са временни и краткотрайни.

В изложението си съм възпроизвел цялата преписка, която съм водил по заеми и разни възложени ми мисии, за да се види какви затруднения и кризи са прекарвали дълги години държавата, съкровището и Народната банка.

Някои от читателите ще срещнат вероятно в изложението ми негде непълноти и неясности, дължими на изгубени и изличени документи.

Ще се срещнат в изложението ми, особено в някои отделни статии, по-предизвикани отговори, прекалени изрази, присъщи на млади хора, но несъвместими с моя улегнал отпосле характер, за които прося извинение.

София, 15 януари 1938 г.

*

* *

Биографията ми може да се раздели на пет периода, а именно: а) детинство, образование и първа служба през Освободителната война и руското окупационно управление в България; б) чиновник в Българското финансово министерство от 5 юли 1879 до 14 август 1885 г.; в) администратор и управител на Българската народна банка от 15 август 1885 до 18 януари 1899 г.; г) министър на финансите от 19 януари 1899 до 1 октомври 1900 г.; и д) свободен гражданин от 1 октомври 1900 г. досега. Тия пет периода ще изложа последователно.

ДЕТИНСТВО, ОБРАЗОВАНИЕ И ПЪРВА СЛУЖБА

Първоначално образование

Роден съм на 15 януари 1856 г. в гр. Казанлък от родители Теню хаджи Колев и Елисавета Михалова Духнева. Баща ми се занимаваше с бояджийство, гайтан-

Казанлък в края на XIX век

джийство и винарство. Той беше почтен търговец и занаятчия в турско време. И подпомаган от примерната си съпруга, полагаше особени грижи за отглеждането на тримата си сина и трите дъщери. На 6 1/2-годишна възраст съм постъпил в първоначалното училище на Кърнската махала при даскал Михалчо поп Василев, възпитаник на Пловдивското гръцко училище, който освен учителската си длъжност беше и певец на черквата „Св. Иван“. През всичкото прекарано време в първоначалното училище съм се отличавал, по твърдението на даскала ми, със своята послушност и трудолюбие. Още от 10-годишна възраст съм бил нареждан от баща си да помагам в леките работи из къщи. На физическа работа

са били подлагани и всичките ми братя и сестри, с което баща ни ни е приучвал отрано на труд, ред и взаимно подпомагане в училищните и домашни работи.

Класно[9] образование

Йордан Стателов

След свършването на първоначалното Кърнско училище преминах в Главното училище, отворено през 1867 г.[10] в Калпакчийската махала, учители в което бяха в началото даскалите Филип Велев[11], Димитър Т. Душанов[12] и ходжа Хасан ефенди, а по-после и Никола Самев[13]. В това училище се преподаваха, освен обикновените в тогавашните училища предмети, и езиците френски, гръцки и турски, на които се обръщаше особено внимание. През 1869 г. поради недоразумения между първенците от разните махали Главното училище се разпокъсва и учениците се разпръснаха по махалите, като кърнци и новенци си отвориха отделно класно училище в новата махала под управлението на новоназначения учител Йордан Манолов Стателов[14] от Лясковец, ученик на прочутите в онова време учители в Търново Михайловски[15] и Гранитски[16], който владееше тоже[17] много добре френски и турски език. След примирението на скаралите се първенци разпръсналите се по махалите ученици се прибраха отново в Главното училище. След свършването на това класно училище, като не се задоволявах с наученото там, имах силно желание да продължа учението, за която цел измолих баща си да ме изпрати в Пловдивската гимна-

---

[9] Класен (остар.) – прогимназиален (б.р.).

[10] *Главното училище, отворено през 1867 г.* – първото казанлъшко новобългарско училище, основано през 1837 г. с подкрепата на Неофит Рилски, е Главно класно училище от 1843 г. Там за първи път в България се преподават и „счетоводни науки“ (б.р.).

[11] Вел(и)ев, Филип (1818, Габрово – 1883, Казанлък) – учи в Казанлък, Пловдив и във Великата народна школа Куручешме в Цариград; учител, филолог, преводач, журналист, съдия; радетел за обучение по три чужди езика: турски, френски и гръцки (б.р.).

[12] Душанов, Димитър Тачев (1837, Казанлък – 1904, София) – учи в Казанлък, Одрин и във Великата народна школа Куручешме; учител, книжовник, преводач, писател, журналист (б.р.).

[13] Самев, Никола (неизв.) – учи в Загреб, владее 7 чужди езика; учител, кмет на Казанлък (б.р.).

[14] Стателов, Йордан Манолов (1847, Лясковец – 1877, Търново) – учител, основател на Ученолюбивата дружина „Искра“ в Казанлък, журналист, секретар на Търновската митрополия (б.р.).

[15] Михайловски, Никола Стоянов (1818, Елена – 1892, София) – учи в Атина, завършва Историко-филологическия факултет в Москва с докторат по философия; юрист, учител, книжовник, публицист, преводач, обществен и държавен деец: подпредседател на Държавния съвет, депутат; основател на даскалоливница (педагогическо училище) в Елена и на Търновската правописна школа; почетен член на Българското книжовно дружество (БКД, по-късно Българска академия на науките), (б.р.).

[16] Гранитски, Анастас Поппетров/Петрович (1825, Котел – 1879, Търново) – учи в Котел, Сливен и Цариград (гръцка гимназия и Военномедицински лицей); учител по френски, гръцки, български и турски език, издател, журналист (б.р.).

[17] Тоже (рус.) – също (б.р.).

зия[18], закъдето заминах в края на август 1871 г. и се настаних в пансиона на Петко Радомиров[19], поставен под ръководството и надзора на учителя П. В. Горбанов[20]. При встъпителния изпит съм добре отговорил на зададените ми въпроси и бях приет за постъпване в IV-ти гимназиален клас.

Петко Горбанов

В Пловдивската гимназия

В Пловдивската гимназия преподаваха учителите Димитър Благоев[21], Христо Павлов[22], П. В. Горбанов, Д. Славиди[23] и М. Малеев[24]. Гимназията по това време имаше само шест класа. И тук се отличавах със своето поведение и трудолюбие, като свърших в 1874 г. с първа награда.

Едновременно с приготовлението на уроците си намирах време да се занимавам и с публикуване на няколко преводни статии в цариградското периодическо списание „Читалище“[25]. Тия статии са: а) „Пръв поглед върху естеството“ от Бюфон[26]; б) „Пауна и Лебеда“ от същия; в) „Термитите“ от същия; г) „Обучаване на четене“; „Изложение и критическо оценение на най-известните способи на това обучаване“; е) „Подобряване на буквосъчетателния слог“, обнародвани в броеве 20, 21, 22, 23, 24 на „Читалище“ от 1874 г. Последната статия трябваше

---

[18] *Пловдивската гимназия* – днес Гимназия с хуманитарен профил „Св. Св. Кирил и Методий“, основана през 1850 г. от Найден Геров като Пловдивско епархийско класно училище; оттогава води началото си традицията да се чества денят на двамата равноапостоли; средище на възрожденската просвета и култура (б.р.).

[19] Радомиров, Петко Кръстьов (неизв.) – учи в Копривщица, в Роберт колеж в Цариград и в Русия; възрожденски деец: учител, управител на пансион за български ученици в Пловдив (1869–?), (б.р.).

[20] Горбанов, Петко Василев (1846, Елена – 1909, София) – учи в Роберт колеж и преподава там, завършва Киевската духовна академия; учител, журналист, адвокат, обществен и държавен деец: подпредседател на Народното събрание, депутат; учител по български език на княз Александър I; изобразен на един от барелефите на Паметника на Цар Освободител в София като член на делегацията в Сан Стефано, връчила послание до руския император Александър II (б.р.).

[21] Благоев, Димитър Николов (неизв.) – завършва Новоросийския университет в Одеса; учител, просветен деец, сред основателите на т.нар. Венелинова библиотека – библиотеката на Българското ученическо дружество в Одеса (с нейните 1848 тома след Освобождението се полагат основите на Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив), (б.р.).

[22] Павлов, Христо Димитров (1841, Калофер – 1914) – учи право в Новоросийския университет в Одеса; юрист, депутат, председател на Пловдивския и Софийския апелативен съд, на Върховния касационен съд, кмет на Пловдив; сред основателите на Венелиновата библиотека (б.р.).

[23] Славиди (Славеиди, Славчев), Димитър (неизв.) – учител в Калофер и Пловдив (б.р.).

[24] Малеев, Малей Лулчев/Лулчов (1848, Копривщица – 1933, София) – учител и преводач (б.р.).

[25] Сп. „Читалище“ (Цариград, 1870–1875) – двуседмично списание, орган на българското читалище в Цариград; издавано под редакцията на Марко Балабанов, Петко Р. Славейков, Тодор Икономов и др.; негови сътрудници са изтъкнати български писатели и книжовници (б.р.).

[26] Дьо Бюфон, граф Жорж-Луи Льоклерк (*Georges-Louis Leclerc, comte de Buffon;* 1707–1784) – френски математик, биолог, космолог, автор на 44-томната „Естествена история“ (1749–1804, завършена от негови последователи), (б.р.).

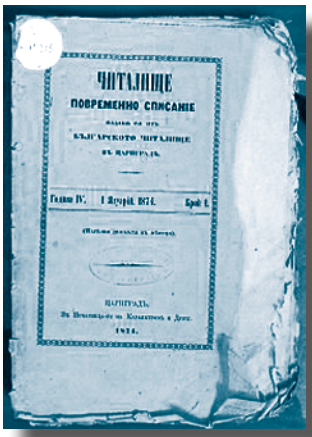

Сп. „Читалище“

да продължава в няколко броя, но биде прекъсната поради спиране издаването на списанието.

В гимназията се ползвах с обичта на учителите и съучениците си и бях избран през втората година за председател на Ученическото дружество и през пролетта на 1874 г. държах първата ученическа сказка в Пловдивското читалище, което ежегодно уреждаше серии публични беседи, посещавани от най-отбраната пловдивска публика. Сказката ми имаше за тема „Где сме и какво ни предстои да правим“. През лятото на същата година съм държал същата сказка в новообразуваната през март 1873 г. Ученолюбива дружина „Искра“ и втора „Върху живота на мравките и поуката от тях“.

Пловдивската мъжка гимназия в началото на XX век

Заминаване за Женева

След свършването на гимназията в началото на юли 1874 г. се завърнах в Казанлък с намерение да се посветя на учителска кариера, която в тая епоха беше единствената за малко-много подготвените младежи. По препоръка на учителя ми Христо Д. Павлов първото предложение ми бе направено от страна на Калоферското училищно настоятелство, за да приема учителско място в Калофер. Добитите дотогаз познания обаче като не ме задоволяваха, копнеех за заминаване в странство. Предвид на това пламенно желание реших да отклоня предложението на калоферци, като им поблагодарих за направената ми чест. Баща ми, макар да съзнаваше ползата от по-нататъшното учение, не се съгласяваше да отпуща напълно нужните суми за продължение науките ми в странство. За

Женевският университет

да улесня задачата, сондирах членовете от настоятелството на казанлъшкото читалище „Просвещение“, съставено през 1861 г.: покойните Никола Гунев, Иван Узунов, Шиню Клатнов, Димитър х. Иванчов, дали не ще се съгласят, щото от читалищните суми да ми се отпущат взаимообразно по 30 лири турски ежегодно[27] в продължение на четири години, които се задължавам да върна след завръщането си в България. Поменатите господа посрещнаха с най-голяма готовност предложението ми и съобщиха желанието ми на читалището, което вече имаше един възпитаник, Константин Хаканов[28], в Букурещкото медицинско училище. Настоятелството постановило единодушно да се удовлетвори молбата ми и тъй, осигурен с ежегодното отпущане по 30 лири от читалището и по 30 лири от баща ми, заминах на 26 август 1874 г. за Швейцария, придружен до Търново от бившия си учител Йордан Манолов, който ме изпроводи с бащински съвети и упътвания.

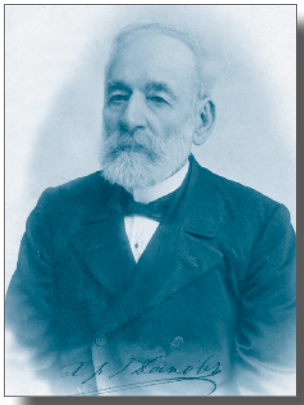

Христо Г. Данов

От Търново през Русе по Дунава до Оршова и оттам по железницата през Пеща пристигнах във Виена, гдето се спрях за два дена и се срещнах с покойния всеизвестен Христо Г. Данов[29], намиращ се по това време там и когото познавах от Пловдив. Понеже бях запознат

[27] Авансираните ми от читалището 90 турски лири изплатих още през 1879 година, като изказах писмено най-сърдечната ми благодарност на читалищното настоятелство и на всички читалищни членове за незабравимата ми услуга, която и тук засвидетелствам (б.а.).

[28] Константин Хаканов – вероятно д-р Георги Константинов Хаканов (1851, Казанлък – 1898, София) – завършва Букурещкото медицинско училище; лекар, депутат и министър в Източна Румелия, по-късно директор на Александровската болница в София (б.р.).

[29] Данов, Христо Груев (1828, Клисура – 1911, Пловдив) – учи в Клисура, Панагюрище, Копривщица; учител, книжовник, родоначалник на книгоиздаването в България, просветен и обществен деец: депутат в Областното събрание, кмет на Пловдив; почетен член на БКД (б.р.).

Михаил Тенев като студент в Женева

достатъчно с френския език, решихме да замина за Женева, гдето от две години се намирал Иван Михалов от Чирпан, първият български студент в тоя град. Постъпих в последния клас на Женевската гимназия, а година след това минах във Физико-математическия факултет на Университета.

Средногорско въстание

През април 1876 г. апостолите Бенковски[30], Волов[31], Каблешков[32] и др. прогласиха преждевременно известното на всички Средногорско въстание, като очакваха да пламне огънят из цяла България. Всички учащи се в странство се раздвижиха и голяма част от тях решават да тръгнат за България и вземат участие в борбата за освобождението на отечеството. Инициативата се даде от виенските ученици, но докато се споразумеят всички и тръгнат, въстанието в продължение на няколко само дни биде потушено от необузданата турска войска и башибозуци, след като населението из цялата въстанала област биде изложено на най-дивите зверства, кланета, бесилки, изнасилвания, изтезавания и опожарявания. Всички ученици, прочее, остават на местата си. Докато чрез разни канали се опитвах да получа известие от родителите си от Казанлък, каквото дълго време липсваше, на 19 юни 1876 г. се захваща войната между Турция и Сърбия с Черна гора, вследствие на което се очакваха нови въстания в България. Пред неизвестността, в която се намирахме заедно с Михалов, подпомогнати със средства, събрани между професорите от директора Верше, напущаме Женева и се завръщаме в Гюргево, за да следим по-отблизо развитието на събитията. Черногорските храбреци нанесоха няколко поражения на османските орди, когато пък сръбските войски бидоха по всички направления отблъснати и разбити, та трябваше да искат спасение от покровителката на всички славяни. Цялото лято прекарах в Гюргево у братовчеда си Киро Мерасчиев[33]. След

---

[30] Бенковски, Георги (Гаврил Груев Хлътев; 1843, Копривщица – 1876, Рибарица) – националреволюционер, в Априлското въстание води знаменитата Хвърковата чета, убит при предателство; в младежките си години пътува из Ориента, ползва 7 езика (б.р.).

[31] Волов, Панайот Вичев (Петър Ванков; 1850, Шумен – 1876, Бяла, Русенско) – учи в Шумен, Букурещ, Болград, Одеса и Николаев; учител, националреволюционер: сред организаторите на Априлското въстание, при разгрома му е предаден и се удавя в опит да преплува р. Янтра (б.р.).

[32] Каблешков, Тодор Лулчев (1851, Копривщица – 1876, Габрово) – учи в Копривщица, в Пловдивската гимназия и във френски лицей в Цариград; телеграфист, началник-гара в Белово, националреволюционер: обявява Априлското въстание, при разгрома му е заловен и се самоубива (б.р.).

[33] Мерасчиев, Киро (неизв.) – привърженик на Народнолиберална партия на Стефан Стамболов, за кратко кмет на Варна, по-късно общински съветник (б.р.).

дълги усилия едва в края на август успях да получа през Цариград писмо от родителите си и един груп[34] с 40 лири, които ми дадоха възможност да се завърна в Женева за продължаване науките си.

Павел Бобеков

Завръщането ми от Женева

На 12 април 1877 г. блаженопочившият Цар Освободител произнесе в Кишинев историческия манифест и оповести захващането на Освободителната война. Пред страха да не остана в същото положение, което изпитах през изтеклата година, принудих се да напусна отново Женева и се завърнах в Букурещ, где-то се намираше вече главният щаб на руските войски. Запознах се там със съотечественика си Ив. П. Адженов[35], издател на „Секидневний новинар“[36], редактиран от емигранта П. С. Бобеков[37]. Понеже Бобеков бил напуснал Букурещ, продължих уреждането на вестника около един месец време. По препоръката на Григорий Д. Начович[38], чиновник за особени поръчки в щаба на руската армия, аз бях изпратен с писмо от полковник Паренсов[39] за преводчик в една от руските дивизии, съсредоточени около Олтеница за преминаването на Дунава. При пристигането ми обаче в Олтеница оказа се, че вакантното място е било вече заето от друго лице, и бях принуден да се завърна обратно в Букурещ.

---

[34] Груп (остар.) – запечатан пакет с пари за изпращане по пощата (б.р.).

[35] Адженов (Хаджиенов), Иван Попалексов (ок. 1834, Казанлък – 1903, Плоещ) – учи в Букурещ; националреволюционер, журналист, писател, издава първите събрани съчинения на Г. С. Раковски; пише и първата му биография (б.р.).

[36] В. „Секидневний новинар“ (Букурещ, 6 април – 5 юни 1877) – първият български всекидневен информационен вестник, издаван от Иван Адженов и Павел Бобеков (б.р.).

[37] Бобеков, Павел Станьов (1852, Панагюрище – 1877, Търново) – учи във Военномедицинския лицей в Цариград; учител, просветен деец, журналист, националреволюционер: през Априлското въстание председател на Привременното правителство в IV революционен окръг, участва в Сръбско-турската война (1876) и в Освободителната война (б.р.).

[38] Начович, Григор Димитров (1845, Свищов – 1920, София) – учи в гръцко училище в Свищов, френски лицей в Цариград, търговски училища в Париж и Виена, завършва политическа икономия в Париж; търговец, националреволюционер, журналист, дипломат, политически и държавен деец: партиен водач, член на Държавния съвет, министър (вкл. на финансите); дописен, по-късно действителен член на БКД (б.р.).

[39] Полковник Паренсов [Пьотър Дмитриевич, 1843–1914] се занимаваше в Букурещ с разузнавателната служба по положението и движението на турските войски и крайдунавските укрепления, за която цел му служеше г-н Гр. Д. Начович. След Освобождението и образуването на народно правителство полковник Паренсов, произведен вече в генерал, бе назначен за първи военен министър. При липса на удобни квартири в столицата той построи със собствени средства навремето удобна къща на ул. „6 септември“, която бе откупена отпосле от държавата. На мястото ù през текущата 1938 г. се построи монументалната сграда за помещение на Вътрешното министерство. За заслугите му към родината Софийската община е наименувала на негово име улица „Генерал Паренсов“ (б.а.).

Ген. Йосиф Владимирович Гурко

Бягството

Щом победоносният отряд на генерал Гурко[40] на 5 юли прехвърли Балкана, придружен от Адженов се отправяме за свободна България и след малки престоявания в Зимнич, Свищов и Търново на 16 юли 1877 г. пристигнахме в Казанлък, за да поздравим освободените си родители, сродници, приятели и съграждани след близо тригодишно отсъствие. Радостта и ентусиазмът бяха неописуеми, но малотрайни. Още на следващия ден се разбра, че отрядът на генерал Гурко е недостатъчен, за да спре настъпващите откъм Одрин и Пловдив турски войски. Адженов се сбогува и напусна Казанлък още на 17 юли, а аз оставах при родителите си. На 19 юли по разпореждане от военните власти цялото население от Казанлъшката околия и града, както и бежанците, пристигащи откъм Стара Загора, трябваше да напуснат дом и имот, за да се спасяват от зверствата на черкези, манафи и башибозуци, появяването на които се очаквало от всички страни. Когато на 19 юли потеглихме за към Шипка, цялото шосе от Казанлък до това село, всички улици, дворове, градини и гюлища[41] около селото бяха препълнени вече със свят, кола и добитък. Навсякъде се чуваха писъци, охкания, молби за помощ. Стари мъже и жени изоставени; бозайничета, напуснати от майките си; деца, изгубили родителите си; добитък без стопани; на всяка стъпка грозни, потресаещи картини; като че ли обща заповед беше дадена да се спасява кой където намери, без да мисли за другите.

На 20 юли преселението в същия безпорядък продължи по всички пътеки и по шосето за преминаването на Балкана. В няколко дена Розовата долина остана пуста. Стотините хиляди бежанци се разреждаха по колибите из Балкана, по полето около Габрово, в самото Габрово, по шосето между Габрово–Царева ливада, около Дряново и Търново, а някои са стигнали до Свищов. Ние бяхме прибрани от познато семейство, на Иван Келифаров, в самото Габрово. В началото на октомври оставих родители, братя и сестри, а сам заминах за Търново и оттам за Свищов, да мога да се настаня на работа чрез учредената при главнокомандващия освободителните войски канцелария, управлявана от княз Черкаски[42], която имаше за задача въвеждането българско гражданско управление веднага в завземаните градове и села на тогавашна Турция.

---

[40] Гурко, граф Йосиф Владимирович (1828–1901) – руски военачалник, генерал-фелдмаршал; оглавява Предния отряд на руската армия в Освободителната война, в чийто състав са и българските опълченци, превзема Търново, Шипченския проход, Стара Загора, Горни Дъбник, Телиш, с което затваря обръча за армията на Осман паша в Плевен; командва Западния руски отряд, освобождава София (б.р.).

[41] Гюлище (остар.) – розово поле (б.р.).

[42] Черкаски, княз Владимир Александрович (1824 – 3 март 1878, Сан Стефано) – юрист, славянофил, държавник; оглавява Временното руско управление, което формира гражданската и военната администрация в българските земи през Освободителната война (б.р.).

Преводчик в III гренадерска дивизия

Ген. Митрофан Петрович Чайковски

На 26 октомври 1877 г. бях назначен за преводчик при III гренадерска дивизия, която наскоро била заминала през Свищов по направление към Плевен, без да се знае положително где се намира. Тръгнах да търся дивизията. Минах града Бяла, селата Бохот, Горна Студена; навсякъде узнавах, че дивизията се отправила по-далеч. Едва след двудневно скитане успях да намеря дивизията в Горна Митрополия, близо до Плевен; веднага след пристигането си се явих в щаба на дивизията, гдето бях приет от адютанта капитан Богуцки[43], който ме представи на началник-щаба полковник Михаил [Митрофан] Петрович Чайковски[44]. Още в същия ден бях приет от началника на дивизията генерал-лейтенант Даниилов[45] и бригадния генерал-майор Квитницки[46]. Капитан Богуцки разпореди да ми определят квартира в селото и ме покани да отида на вечеря у него. Едвам 22-годишен, неопитен, скромен, по натура свенлив, за пръв път постъпващ със страх на още неясна за мене служба, и то военна, намерих се на вечеря в средата на няколко руски офицери, които са си устроили домакинство за обща прехрана. Любезността, с която ме посрещнаха, и вниманието, което ми оказаха през време на вечерята, ме окуражиха. Капитан Богуцки на прощаване ми заяви, че не трябва да се стеснявам, че ме приемат в тяхната среда и като член на домакинството им. Тия незабравими за мене гостоприемни и мили лица бяха: адютантът на дивизията капитан от генералния щаб Фьодор Кононович Богуцки, касиерът на дивизията капитан Николай Иванович Филиповски[47], военният комендант капитан Гохвилд и дивизионният интендант капитан Николай Ив. Иванов. В средата на тия добродушни офицери прекарах всичкото прослужено в дивизията време от 6 октомври 1877 до 6 май 1878 г. при най-добри спомени.

Назначението на преводчиците в армията беше главно да разпитват и разузнават за положението и движението на неприятелските войски, било от хващаните

---

[43] Богуцки, Фьодор Кононович (неизв.) – руски военен деец, генерал-майор; участник в сраженията при Плевен (1877), (б.р.).

[44] Чайковски, Митрофан Петрович (1840–1903) – руски военен деец, генерал; участва в Освободителната война, от 21 август 1877 г. началник-щаб на III гренадирска дивизия (б.р.).

[45] Даниилов – вероятно Михаил Павлович Данилов (1825–1906) – руски военен деец, генерал-адютант на императора; участва в Освободителната война, отличава се особено в боевете за освобождаването на Плевен (б.р.).

[46] Квитницки, Леонид Ксенофонтович (1828–1885) – руски военен деец, генерал-лейтенант; герой от Освободителната война, участва в боевете при Плевен (заедно със своя брат Ераст – кавалерист с по-нисък тогава чин), (б.р.).

[47] Филиповски, Николай Иванович (1848 – неизв.) – руски военен деец, генерал от пехотата; старши адютант на III гренадирска дивизия в Освободителната война (б.р.).

Осман паша

в плен войници и дезертьори, било от населението, а също да улесняват руските военни власти в сношението им с турските офицери и с българското население. Определена ми беше месечна заплата 12 полуимериала[48] и фуражни за издръжката на кон по 6 полуимериала. Със своя благ характер и усърдие в няколко дена станах любимец на всички офицери в дивизията.

След няколкото ожесточени, но безуспешни нападения, които руските войски бяха предприели на 18 юли и 30 август за превземането на Плевен, гдето Осман паша[49] се беше силно укрепил, руското главно командване бе решило да се обсади градът и очакваше предаването му.

Блокадата и освобождението на Плевен

На 20 ноември късно през нощта се забелязало движението на турски войски, идещи от Плевен по шосето срещу позициите на III гренадерска дивизия. По тревога всички полкове се приготвиха за бой и с началника на дивизията и щаба се отправихме за Копана могила, мястото, отгдето ще се дават разпорежданията и ще се ръководи предстоящото сражение. Към призори настъпващите турски полкове завързаха отчаян бой с гренадерци. При всичките усилия на Осман паша да си пробие път за избягване към Видин той беше жестоко разбит и принуден да капитулира заедно с цялата си армия, която беше спряла руските отряди в Северна България. Падането на Плевен възкреси надеждата за преминаване отново на Балкана, главните стратегически пунктове на който бидоха задържани с нечуван дотогаз героизъм от руски войници и български опълченци, изложени в продължение на месеци на най-силните мразове и лишения. След разбиването и пленяването войските на Сюлейман паша[50] при Шейново се отваряше пътят за Одрин.

От Плевен до Чорлу

На 3 януари 1878 г., следващ дивизията си, минахме Балкана през Габрово–Шипка. Преседях три дни в Казанлък, гдето получих съкрушителната новина,

[48] Полуимериал – руска златна монета, сечена от 1755 г. с различна стойност и тегло; през 70-те години на XIX век е равна по тегло и състав на френската монета от 20 франка (5.807 г чисто злато), (б.р.).
[49] Осман паша (1832–1900) – османски военен деец, генерал; през Освободителната война командва Западната армия, обсадена и капитулирала в Плевен; по-късно главнокомандващ османската армия в гръцко-турската война (1897), (б.р.).
[50] Сюлейман Хюсни паша (1838–1892) – османски военен деец, дивизионен генерал; главнокомандващ османската армия през Освободителната война, опожарява Стара Загора, ръководи боевете при Шипка, София и Пловдив (б.р.).

Сюлейман паша

че многообичната ми майка и много роднини и познати паднали жертва на 5 1/2-месечни болести, тегла и неволи във и около Габрово. С дълбока скръб се отделих наново от своите, пропътувах с дивизията през Стара Загора, Търново Сеймен[51], Хасково, Харманли, Мустафа паша[52], Одрин, Люлебургас, Кърккли́се[53], Узункьопрю, който поход се извърши с периодически спирания за почивка в продължение на два месеца, и най-после се установихме в Чорлу, гдето III гренадерска дивизия квартирува, докато се сключи мирът и се започна завръщането на освободителните войски в Русия. За участието ми във войната бях награден с орден „Св. Станислав“ III степен с мечове и със светлобронзов медал, предадени ми с надлежната грамота и удостоверения.[54]

---

[51] Търново Сеймен – днес Симеоновград (б.р.).
[52] Мустафа паша – днес Свиленград (б.р.).
[53] Кърккли́се – Лозенград, днес град Кърклари в Турция (б.р.).
[54] *Грамота:*

БОЖІЕЮ МИЛОСТЬЮ
МЫ, АЛЕКСАНДРЪ ВТОРЫЙ, ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ
ВСЕРОССІЙСКІЙ, ЦАРЬ ПОЛЬСКІЙ,
ВЕЛИКІЙ КНЯЗЬ ФИНДЛЯНДСКІЙ,
и прочая, и прочая, и прочая.

Болгарскому уроженцу, состоявшему во время минувшей войны переводчиком при штабе 3-й Гренадерской дивизіи Михаилу Теневу.

Во изъявленіе особеннаго Нашего к вам благоволенія ВСЕМИЛОСТИВЕЙШЕ ПОЖАЛОВАЛИ МЫ ВАСЪ УКАЗОМЪ, в 16 день марта 1880 года. Капитулу данным Кавалеромъ Императорскаго и Царскаго Ордена Нашего Святаго Станислава, третьей степени с мечами Грамоту сію во свидетельство подписать, Орденскою печатью укрепить и знаки Орденскіе препроводить къ вамъ Повелели Мы Капитулу Россійскихъ Императорскихъ и Царскихъ Орденовъ.

Дана в Санктпетербурге в 31 день марта 1880 года.

Вице-президентъ: Имя: Генералъ от кавалеріи: (Подписите не се четат)

СВИДЕТЕЛЬСТВО

Дано сіе свидетельство от Штаба 3-й Гренадерской дивизіи бывшему переводчику Г-ну Теневу, в томъ, что онъ находясь во время боя подъ Плевною 28-го Ноября 1877 года при Начальнике Дивизіи, под огнемъ непріятеля, имеетъ право, на основаніи приказа по Военному ведомству от 17-го Апреля 1878 года за № 107, на ношеніе светлобронзовой медали, установленной в памятъ войны Россіи с Турціеи в 1877–1878 годахъ. Въ чемъ подписью и приложеніемъ казенной печати удостовереятся.

г. Родосто, Августа 28 дня 1878 года.

Начальник Штаба, Генеральнаго Штаба Полковникъ: Чайковскіи
Старши Адьютантъ, Капитанъ: Филиповскіи

СВИДЕТЕЛЬСТВО

Дано сіе уроженцу г. Казанлыка, болгарину Михаилу Теневу, в томъ, что онъ съ 26 Октября 1877 года и по 6 мая нынешняго года состоялъ при Штабе веренной мне дивизіи в качестве переводчика и во все время съ отличным усердіиемъ и полной добросовестностию исполнялъ все возлогаемыя на него обязанности.

г. Чорлу, Мая 5 дня 1878 года.

Начальникъ 3-й Гренадерской дивизіи, Генералъ-Лейтенантъ: Даниилов
Начальникъ Штаба, Генеральнаго Штаба Полковникъ: Чайковскіи

Ген. Дмитрий Гаврилович Анучин

Повикването ни в Сан Стефано

След сключването на Санстефанския договор, понеже по-нататъшното ми стоене в дивизията беше безполезно, по препоръката на дивизионния началник генерал-лейтенант Даниилов бях повикан телеграфически в Сан Стефано. На 3 май се представих там на генерал-лейтенант Анучин[55], който временно управляваше гражданското ведомство след скоропостижната смърт на генерал Черкаски, и му предадох специално лично писмо от генерал Даниилов. Генерал Анучин повика веднага началника на канцеларията полковник Соболев[56], който отпосле игра важна роля в България, представи ме на него, като му предаде полученото от генерал Даниилов частно писмо и му припомни получената по-рано за мен официална препоръка. Полковник Соболев ми съобщи, че съм много добре атестиран и че ще бъда назначен в Централното управление.

Александър II, Цар Освободител

Два дена след мене пристигна в Сан Стефано, носещ препоръчително писмо от одеския генерал-губернатор, млад момък като мен, Стефан Караджов[57], свършил Одеската гимназия, роден в село Кубанка, Одески окръг, син на родители българи, преселени в Русия след оттеглянето на руските войски от България през войната от 1829 г., когато руските войски бяха минали Дунава и стигнали до Одрин. С Караджов се сближихме веднага и тъй се обикнахме, щото в продължение на 53 години живяхме дълго заедно, служихме заедно и до смъртта му в края на 1931 г. останахме добри другари и приятели.

---

[55] Анучин, Дмитрий Гаврилович (1833–1900) – руски военен деец и учен; генерал; член на руската делегация на Берлинския конгрес; за кратко оглавява Временното руско управление в България (б.р.).

[56] Соболев, Леонид Николаевич (1844–1913) – руски военен деец, генерал-лейтенант; участва в Освободителната война; управляващ канцеларията на княз Черкаски; министър-председател и министър в България (1882–1883); автор на исторически трудове за България (б.р.).

[57] Караджов, Стефан (1858, с. Кубанка – 1931) – учи в Одеското търговско училище; финансист, висш финансов и банков служител; член на Управителния съвет на Българската народна банка (БНБ), по-късно неин управител (19 януари 1899 – 1 октомври 1905); дописен, по-късно действителен член на БКД; председател на редица съсловни търговски организации (б.р.).

Ген. Пьотър Аполонович Гресер

Княз Дондуков-Корсаков в Пловдив

Сергей Иванович Лукиянов

След пристигането в Сан Стефано на назначения от император Александър II[58] за „императорски руски комисар в България“, генерал-адютант княз Дондуков-Корсаков[59], заминахме със специален влак цялото Централно управление за Пловдив. Княз Дондуков бе посрещан тържествено на всички гари до Пловдив с неописуем ентусиазъм от населението. Централното управление се настани и установи в Пловдив в конака на хаджи Исмаил бей[60], едно от най-големите тогава здания, находящо се на една малка, тясна улица между Буюк джамия и Орта Мезар, сегашната улица „Княз Фердинанд“[61].

С пристигането си в Пловдив княз Дондуков пое управлението на свободното Княжество България. По негово представление императорът Александър II назначи 7 съветници, съставляващи главното окупационно управление на България, и се образуваха 6 отдела, а именно:

Отдел „Съдебен“ с началник действителен статски съветник Лукиянов[62];

Отдел „Вътрешни работи“ с началник генерал-майор Гресер[63];

Отдел „Финансов“ с началник действителен статски съветник Бух[64];

---

[58] Александър II, Николаевич, Цар Освободител (1818–1881) – император на Русия, цар на Полша и велик княз на Финландия (1855–1881), от династията Романов-Холщайн-Готорп. Заради отмяната на крепостничеството (1861) е наречен Цар Освободител; назоваван така и от българите след Освободителната война (б.р.).

[59] Дондуков-Корсаков, княз Александър Михайлович (1820–1893) – руски военен деец, генерал от кавалерията; участва в Освободителната война; от 8 май 1878 г. назначен от руското правителство за императорски комисар в България; под негово ръководство се полагат основите на Третата българска държава; участва в работата на Учредителното народно събрание и в съставянето на Търновската конституция (б.р.).

[60] Исмаил бей, хаджи (неизв.) – пловдивски първенец, потомък на османски пълководец, получил за награда земите около с. Марково (б.р.).

[61] Ул. „Княз Фердинанд“ – днес ул. „Христо Г. Данов“ в Пловдив (б.р.).

[62] Лукиянов, Сергей Иванович (1834–1905) – руски обществен деец, сенатор, статски съветник в Министерството на правосъдието в Русия; участва във Временното руско управление в България, изработва проекта на Търновската конституция, председател на българския Върховен касационен съд (б.р.).

[63] Гресер, Пьотър Аполонович (1833–1892) – руски военен и държавен деец, генерал-лейтенант; участва в Освободителната война; има голям принос в изграждането на българската държавна администрация (б.р.).

[64] Бух, Константин Андреевич (неизв.) – съставител на първия Устав на Българската народна банка (б.р.).

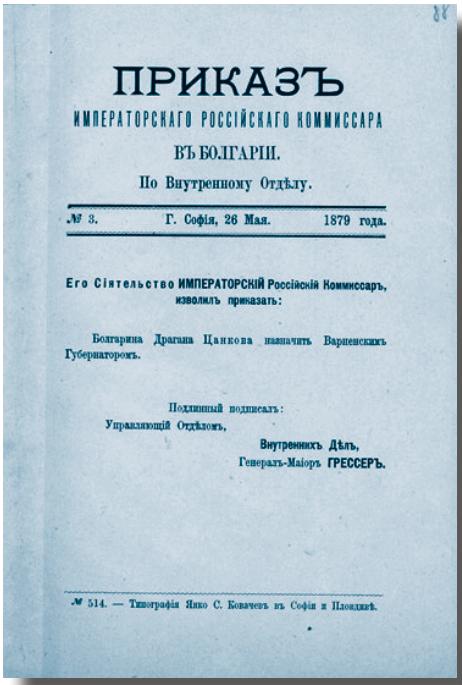

ПРИКАЗЪ
ИМПЕРАТОРСКАГО РОССІЙСКАГО КОММИССАРА
ВЪ БОЛГАРІИ.
По Внутреннему Отдѣлу.

№ 3. Г. София, 26 Мая. 1879 года.

Его Сіятельство ИМПЕРАТОРСКІЙ Россійскій Коммиссаръ, изволилъ приказать:

Болгарина Драгана Цанкова назначить Варненскимъ Губернаторомъ.

Подлинный подписалъ:
Управляющій Отдѣломъ,
Внутреннихъ Дѣлъ,
Генералъ-Маіоръ ГРЕССЕРЪ.

№ 514. — Типографія Янко С. Ковачевъ въ Софія и Пловдивъ.

Заповед за назначаването на Драган Цанков за губернатор на Варна, подписана от ген. Гресер

Отдел „Митарствен“[65], с началник действителен статски съветник Тухолка[66];

Отдел „Военен“ с началник генерал-майор Золотарьов[67];

Отдел „Просвещение и духовен“ с началник проф. М. Дринов[68].

А седмият съветник, генерал-майор Домонтович[69], беше началник на дипломатическата канцелария на княза.

Назначението ми за чиновник

С Приказ № 3 от 24 май 1878 г., издаден в Пловдив и подписан от княз Дондуков и генерал Домонтович, бяхме назначени с Караджов „чиновници за усилване и преводчици при подведомствената му канцелария“, начиная от 11 май, със заплата 260 франка месечно. Като подначалник на княжеската канцелария беше назначен полковник Кюхелбекер[70]. По неговите съвети, „за да станем добри и полезни на новосъздаденото княжество чиновници“, за каквито сме предназначени, непременно трябва да преминем всички канцеларски етапи и започнахме с водене на входящи и после на изходящи журнали, в които се вписваха всички постъпващи във и изходящи от канцеларията бумаги, а след

[65] Митарствен (остар.) – от „митар“: бирник; митарствен – митнически (б.р.).
[66] Тухолка, Лев Фьодорович (неизв.) – руски държавен деец, действителен статски съветник; началник на канцеларията на княз Дондуков-Корсаков през Освободителната война, губернатор на Видин (б.р.).
[67] Золотарьов, Василий Григориевич (1834–1891) – руски военен деец, генерал-майор; участва в Освободителната война, за кратко губернатор на Русе и Свищов (1877), с голям принос за изграждането на българските въоръжени сили (б.р.).
[68] Марин Дринов [1838–1906], българин от Панагюрище, известен историк, професор в Харковския университет, при започване на Освободителната война бил повикан в Канцеларията на княз Черкаски и след завземането от руските войски на гр. София е назначен за вицегубернатор, помощник на губернатора Пьотр Владимирович Алабин [1824–1896]. Княз Дондуков-Корсаков го повика да заеме новата си длъжност в Пловдив. При образуването на първото българско министерство той става първият министър на просвещението и духовните дела. Заслугите му към родината са много големи и подробно описвани. Гробът му е в София и бюстът му е поставен в Борисовата градина (б.а.).
[69] Домонтович, Михаил Алексеевич (1830–1902) – руски военен деец, генерал-майор; губернатор на Търново (1877), началник на Канцеларията за общи дела и дипломатически отношения на Временното руско управление (1878); баща на съветския дипломат Александра Колонтай (б.р.).
[70] Кюхелбекер, Михаил Вилхелмович (1839/1840–1879) – руски военен деец, подполковник; участва в Освободителната война (б.р.).

това пристъпихме да разпределяме преписките по съдържание и да образуваме дела. Тая ни първа, проста наглед, работа продължава около два месеца, след която започнаха да ни възлагат съставянето на отговорни писма по обикновени въпроси.

Ген. Михаил Алексеевич Домонтович

Установяване в София

След ревизирането на Санстефанския договор в Берлинския конгрес и разпокъсването на установената в договора целокупна свободна България на три части – Княжество България, Източна Румелия и Македония с Одринско – управлението на княз Дондуков трябваше да се пренесе от Пловдив в София, която по мнението на проф. Дринов, възприето от княз Дондуков и одобрено от руското правителство, бе определена за столица на свободното Княжество България. Предварително беше разпоредено да се приготвят в София нужното число квартири за княза, началниците на отдели, свитата и служащите, броящи повече от 200 души. В края на септември след двудневно пътуване с файтон през Татар Пазарджик, Ветрен, Ихтиман, Вакарел стигнахме благополучно в София. Впечатлението, което ми направи София, макар вилаетски град в турско време, при влизането за пръв път беше неособено благоприятно, но не неочаквано, като знаех положението на всички въобще градове в Турция до Освобождението, както и много от ония, които бяха пострадали от войната. На княз Дондуков беше приготвена и мебелирана най-добрата тогава двуетажна къща, в южната част на градината, до сегашното кметство[71], а началниците на отдели, на свитата и на чиновниците в Централното управление бяха разквартирувани из разни части на града, в ремонтирани по-рано турски и български къщи. За Централното управление беше отредено най-голямото двуетажно паянтово здание на евреина Сабадучо Таджер[72], находящо се на ъгъла между сегашните улици „Леге“, „Алабинска“ и „Калоян“, състоящо се от по 5 стаи на етаж и по един голям хол. Първият етаж се зае от Финансовия и Митарствения отдел, а останалите четири отдела се настаниха във втория етаж, кой както може. Някои подробности за тогавашна София излагам отделно по-нататък[73].

---

[71] *Сегашното кметство* – днес там е Грандхотел „София“ (б.р.).

[72] *Здание на евреина Сабадучо Таджер* – т.нар. от Константин Иречек „Мезон Таджер“, където след това се помещава за кратко Дипломатическото агентство на Великобритания и се провеждат първите балове в София (б.р.).

[73] Главата „Град София преди Освобождението на България“ е поместена във втория том на това издание (б.р.).

Михаил Вилхелмович Кюхелбекер

До началото на януари 1879 г. работихме с Караджов в княжеската канцелария под ръководството на началника ù полковник Кюхелбекер и с Приказ № 1 бяхме наградени от княз Дондуков със сребърен медал на „Станиславска лента“ за отлично усърдие и ревностна служба, който получих с отбелязаната по-долу грамота[74].

Назначаването ми подначалник в Митарствения отдел

С Приказ № 7 от 16 януари 1879 г., по представление на началник-отдела Тухолка, императорският руски комисар назначи двама руски митарствени чиновници: колежкия съветник Рогал-Качура и колежкия асесор Ерентраут за началници-отделения, а мене и счетоводителя при русенската митница Георги Алтънов[75] за подначалници при Централното митарствено управление. Под ръководството на тия двама руски добри чиновници работихме до образуването на първото българско министерство. И двамата началници работиха неуморно, отнасяха се с нас с особена любезност и полагаха големи грижи да ни подготвят за самостоятелна работа, като бяха предупредени, че няма да останат задълго в България. Покрай обикновената кореспонденция, водена с установените вече от гражданското управление на княз Черкаски морски и дунавски митници, началниците ни Качура и Ерентраут приготвиха на бърза ръка проект за митарствен устав, който трябваше да преведем на български с другаря си Алтънов. Тоя проект бе внесен от министър Каравелов[76] в Народното събрание за узаконяване едва през ноември 1880 г.

---

[74] *Грамота*:

ИМПЕРАТОРСКІЙ
РОССІЙСКІЙ КОМИССАРЪ
въ
БОЛГАРІИ
31 Декабря 1878 года.
№ 5413
гор. Софія.

Прикомандированному к подведомственной мне канцеляріи болгарину Михаилу Теневу .

В награду отлично усердной и ревностной службы Вашей начальствомъ засвидетельствованной, я, на основаніи Височайше предоставленной мне власти, пожаловал Вам серебрянную медаль, с надписью „за усердіе“, для ношенія на шее на Станиславской ленте.

Препровождая къ Вамъ таковую медаль, прошу возложить на себя и носить по установленію.

Императорскій Россійскій Комиссаръ в Болгаріи:
Генералъ-Адьютантъ: Дондуковъ-Корсаковъ
Директоръ Канцеляріи Генераль-Маіоръ: Домонтовичъ

[75] Алтънов, Георги (1856, Свищов – неизв., София) – впоследствие (1892) юрисконсулт в Министерството на финансите (б.р.).

[76] Каравелов, Петко Стойчев (1843, Копривщица – 1903, София) – завършва право в Москва; юрист; журналист; виден обществен, политически и държавен деец: партиен водач, вицегубернатор, подпредседател на Народното събрание, регент, министър-председател, министър (вкл. на финансите), депутат,

ЧИНОВНИК ПРИ ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ФИНАНСОВО МИНИСТЕРСТВО

Деятелността на княз Черкаски

Княз Владимир Александрович Черкаски

Както споменах по-рано, още с обявяване на Освободителната война Царят Освободител беше назначил при Главното командване на армията княз Черкаски за заведващ Гражданския отдел, който имаше за задача да организира местно управление в освобождаваните краища веднага след заемането им от руските войски.[77] Под надзора и ръководството на висши руски офицери, назначавани в губернските, окръжните и околийските градове, се възстановяваха временно, доколкото бе възможно, съществуващите в турско време учреждения и наредби. Беше назначена при Главното управление специална комисия за събиране, превеждане и отпечатване материали по съществуващите в Турция законодателни наредби, въз основа на които да се съставляват временни правила за устройството на освободена България. Княз Черкаски е развивал особена деятелност за изпълнение на възложената му задача, но тъкмо в деня на подписването Санстефанския мирен договор на 19 февруари 1878 г. почина скоропостижно и бе заместен от княз Дондуков-Корсаков като императорски руски комисар в България.

Както е известно всекиму, сключеният с Турция Санстефански договор създаваше една целокупна България, но свиканата отпосле в Берлин конференция принуди безмилостно Русия да приеме, щото целокупната да се разпокъса на три части: една, образуваща свободно българско княжество, втора, образуваща

кмет на Пловдив; действителен член на БКД. Вярва, че „най-добрият лек за повечето, ако не за всички злини, е свободата“. Банкерът Атанас Буров смята П. Каравелов за единствения български политик, който „не е откраднал дори стотинка“ (б.р.).

[77] Княз Черкаски беше подразделил Княжество България на 8 области (губернии) с 56 околии. Всяка област бе управлявана от губернатор русин и при всеки губернатор се поставяше по един вицегубернатор българин с цел да се подготвят за висшите длъжности на освободеното Княжество. За такива бяха назначени: Драган Цанков, П. Каравелов, Найден Геров, Марин Дринов, Т. Бурмов и М. Балабанов (б.а.).

Подписването на Санстефанския мирен договор

Източна Румелия под суверенството на Турция, и трета, Македония с Одринско, останаха в Турция. Берлинският договор определи и срока 1 август 1879 г., до който руските войски трябваше да напуснат окупираните страни.

Гражданското управление на княз Черкаски, както и окупационното управление на княз Дондуков са смятали да останат в България две години, за да завършат напълно организацията на страната. Предвид обаче на късото време, което бе наложено да останат в България, обръщаха особено внимание за организирането главно на администрацията, войската и правосъдието и се постараха да приготвят най-необходимите на първо време наредби за разните служби, като оставяха на бъдещото българско правителство да се погрижи за допълването, подобрението или заменяването им. Тия две управления бяха възстановили митниците по Дунава и Черно море, уредили окръжни, финансови и административни учреждения, чрез които са събирани разните съществуващи до Освобождението даждия[78]: емляк, иджар, теметуат, беглик, серчим[79], и няколко такси, доколкото им е било възможно. От събираните приходи са посрещали всички разходи по управлението на страната, употребили са два милиона лева за учреждението на Българската народна банка, за която ще говоря в специален отдел, върнали са взаимообразно отпуснатите от руските каси, за поддържане администрацията и образуваните от българското опълчение първи войскови дружини, суми около 5 000 000 лв. и предадоха на българското

Петко Славейков

[78] Даждие (тур.) – данък (б.р.).

[79] Емляк (тур.) – данък върху недвижимите имоти; иджар (тур.) – данък върху доходите от недвижими имоти; теметуат (тур.) – данък върху занятието (върху дохода от селскостопанска, занаятчийска, търговска и промишлена дейност); беглик (тур.) – данък върху овцете; серчим (тур.) – данък върху свинете (б.р.).

Марко Балабанов

съкровище при напущане на България наличност около 5 000 000 лв.

Учредително събрание

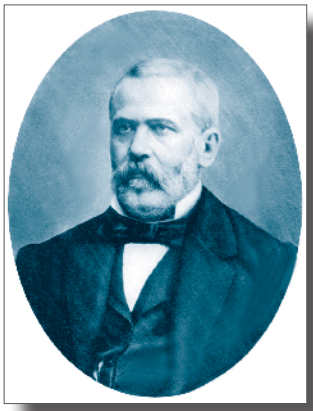
Драган Цанков

На 10 февруари 1879 г. бе свикано Учредително народно събрание за разглеждане и приемане изработения от началника на Съдебния отдел, действителния статски съветник Лукиянов проект за конституцията на Княжеството. Заседанията на Събранието продължиха до 15 април същата година при голямо раздразнение и бурни сцени главно по въпроса за две камари. Народните представители се разделиха на две групи: *либерали,* под водителството на Петко Каравелов, Петко Р. Славейков[80], Драган Цанков[81], Стефан Стамболов[82] и др., и *консерватори,* под водителството на Григорий Д. Начович, Димитър Греков[83], Константин Стоилов, Марко Балабанов[84], Тодор Икономов[85], Тодор Бурмов[86] и др. Към

[80] Славейков, Петко Рачов (1827, Търново – 1895, София) – учи в Търново, Дряново, Трявна, Преображенския манастир и Свищов; учител, поет, публицист, фолклорист, издател, преводач, филолог, виден обществен, политически и държавен деец: участник в църковно-националната борба, председател на Народното събрание, министър; дописен, по-късно почетен член на БКД (б.р.).

[81] Цанков, Драган Кириаков (1828, Свищов – 1911, Русе) – учи в Свищов, в Габровското училище, в Одеската семинария, в Киев и Виена; учител, книжовник, издател, виден обществен, политически и държавен деец: радетел за уния с католическата църква, партиен водач, вицегубернатор на Търново, председател на Народното събрание, министър-председател, министър, депутат; почетен член на БКД (б.р.).

[82] Стамболов, Стефан Николов (1854, Търново – 1895, София) – учи в Търново и в Одеската духовна семинария; националреволюционер, поет, журналист, виден обществен, политически и държавен деец: регент, министър-председател, министър, депутат; убит от свои политически врагове (б.р.).

[83] Греков, Димитър Панайотов (1847, Болград – 1901, София) – учи в Болградската гимназия, завършва право в Екс-ан-Прованс; адвокат, дипломат, виден политически и държавен деец: партиен водач, подпредседател на Държавния съвет, председател на Народното събрание, министър, депутат, първият председател на Върховния съд; дописен, по-късно действителен член на БКД (б.р.).

[84] Балабанов, Марко Димитриев (1837, Клисура – 1921, София) – следва право в Атина, медицина в Париж, философия в Хайделберг, завършва право в Париж; адвокат, публицист, дипломат, преподавател, виден обществен, политически и държавен деец: участник в църковно-националната бърба, вицегубернатор на Свищов и Русе, председател на Народното събрание, министър, депутат; действителен член на БКД (б.р.).

[85] Икономов, Тодор Поппетров (1835, Жеравна – 1892, Шумен) – учи в Цариград и в Киевската духовна академия; учител, книжовник, журналист, издател, обществен, политически и държавен деец: председател на Държавния съвет, председател на Народното събрание, министър, депутат, окръжен управител, кмет на София; действителен член на БКД (б.р.).

[86] Бурмòв, Тодор Стоянов (1834, с. Нова махала, Габровско – 1906, София) – учи в Габрово, завършва Киевската духовна академия; учител, публицист, издател, виден обществен, политически и държавен деец: участник в църковно-националната борба, губернатор на София, вицегубернатор на Пловдив, член на Държавия съвет, първият министър-председател на България; министър (вкл. на финансите); действителен член на БКД (б.р.).

Княз Александър I

консервативната група се присъединиха и представителите на висшето духовенство. Конституцията се прие най-после според желанието на либералите, които представляваха грамадно болшинство.

На 17 април същата година, след закриване на Учредителното събрание, се откри Великото народно събрание и избра за български княз Александър Батенберг[87].

Избор на княз Александър Батенберг и образуване на българско правителство

При съставяне на първото българско министерство княз Дондуков и неговите съветници употребиха всички усилия да примирят водителите на образувалите се две партии, либерална и консервативна, за да влязат в кабинета най-способните проявили се лица на двете партии, между които имаше мнозина, които бяха назначавани от княз Черкаски на видни длъжности. За такива се посочваха: Дринов, Каравелов, Начович, Бурмов, Балабанов, Цанков; принципиалните различия обаче, които се проявиха във Великото народно събрание между водителите на двете течения по разните въпроси, и създадената силна вражда помежду им осуети всяка възможност за помирение и съгласие за съвместна работа. Даде се предпочитание след тоя опит на консервативната малочислена партия и първото министерство се състави с назначаването за министри на: Тодор Бурмов, Григорий Д. Начович, Марко Балабанов, Димитър Греков и руския генерал-майор Паренсов. Финансовото министерство бе поето от Начович, с когото се познавах още от Букурещ, когато ме бе препоръчал на генерал Паренсов за назначение преводчик на една от дивизиите, преди руските войски да минат Дунава.

Ген. Пьотър Дмитриевич Паренсов

Със завземането на дунавските и крайморските градове от руските войски бяха възстановени веднага митниците и митарствените кордони с български персонал и функционираха задоволително. Предстоеше

[87] Александър I (Александър Йозеф фон Батенберг; 1857, Верона – 1893, Грац) – български княз (17 април 1879 – 26 август 1886); генерал от българската армия; втори син на германския принц Александър фон Хесен-Дармщат и полската графиня Юлия фон Хауке, руска придворна дама. Участва в Освободителната война. Установява Режима на пълномощията (1881–1883). Приема Съединението на Княжество България с Източна Румелия (1885). Води армията в Сръбско-българската война (1885). Детрониран с военен преврат на 9 август 1886 г. Възстановен е на престола с контрапреврат и се връща в България (17 август), но абдикира (26 август), лишен от подкрепата на Великите сили. Остава привързан към България, кръщава децата си с български имена (Крум-Асен и Вера-Цветана); тленните му останки са погребани в София (бул. „В. Левски“ № 81), (б.р.).

сега да се установят митници и митарствена граница между свободното Княжество и Източна Румелия и Македония.

Назначението ми за управител на Вакарелската митница

През юли 1879 г. бях назначен от министър Начович временно за управител на новооткриваната второкласна митница в с. Вакарел. Колкото и да бе нежелателно и тежко за българското правителство да се разделят и притесняват два братски народа с кордон от стражари, което ще ограничава свободното им сношение и ще се заставлява населението да се сношава чрез определени пунктове, трябваше да се постави митарственият пояс, защото без него всички европейски стоки, внасяни в Източна Румелия и Македония, ще се пренасят в България свободни от всякакви налози, което би било във вреда на българските производители и фискалните интереси на Княжеството.

За да се омаловажи тая нежелателна мярка, българското правителство беше решило, щото митнишката граница с Източна Румелия и Македония да служи главно за облагане с мито всички иностранни[88] произведения, а да се пропускат в Княжеството свободно, без всякакви облагания, местните произведения на Източна Румелия и Македония. Устните наставления, които получих от министър Начович, бяха: да бъдат усърдни служащи и стражари при изпълнение на длъжността си, но в същото време много внимателни спрямо преминаването през митницата на източнорумелийското население, като се следи само за иностранните стоки да не се пущат без мито. Вакарелската митница беше всъщност софийска, понеже всички минаващи през нея чужди стоки и местни български произведения бяха предназначени изключително за София. Иностранните стоки се облагаха с 8% вносно мито (*ad valorem*)[89] от оценката им.

Понеже митницата отстоеше на около 45 километра от София, обмитяването ставаше затруднително за софийското население, което още не беше свикнало да си служи с посредничеството на комисионери (за комисионер беше се установил при Вакарелската митница още в началото един много порядъчен и честен евреин от Самоков – Нисим Арие[90]), софийските търговци настоятелно молеха да се премести митницата в София и Министерството удовлетвори ходатайството им. След шестмесечно пребивание във Вакарел пренесохме митницата в София. Дълго време търсихме предварително подходяща сграда за целта. София, провинциален град преди Освобождението с петнадесетинахилядно население,

[88] Иностранен (рус.) – чуждестранен (б.р.).
[89] *Ad valorem* (лат.) – (изчислено) според стойността (б.р.).
[90] Арие – известна фамилия виенски евреи, преселили се в Самоков в края на XVIII век; по семейна традиция се занимават с търговия и крупни финансови операции; строят великолепни сгради в града, от които днес е останал само музеят „Сарафска къща“ (б.р.).

голяма част турско, което през войната беше избягало, а къщите му повечето ограбени и разрушени, имаше само няколко по-удобни и по-големи помещения, които бяха заети от административните и военните управления, та мъчно се намираха квартири даже по една стая за неженени служащи и повечето от постепенно увеличаващото се число чиновници се принуждаваха да живеят по двама и трима в една стая. За помещение на митницата с голяма мъка едва намерихме един хан с едно по-голямо отделение от около 20 квадратни метра и едно малко до него килерче, находящи се на сегашния бул. „Фердинанд“[91] близо до Царската зоологическа градина[92]. В тая мизерна барака прекарах като управител до юли 1880 г. Постъпленията на митницата бяха съвсем незначителни, понеже местните произведения на Източна Румелия се внасяха свободно, без мито, а иностранни продукти за новата столица идваха през Ломската митница и се превозваха с коли през Кутловица[93]–Клисура–Петрохански проход до София. В това време столицата не беше свързана с железници. Преди Освобождението в Турция имаше построени само линиите Русе–Варна и Цариград–Белово, но цариградската линия се експлоатираше редовно само до Татар Пазарджик. Оттам до София пътниците пътуваха с файтони и брички, а стоките се пренасяха с коли през Ветрен–Ихтиман–Вакарел. Също и от Сърбия пътници и стоки се превозваха за София по сухо, понеже железопътната линия от Белград за Цариград беше построена само до Ниш. От Ниш до София сношението ставаше с коли, както и превоз на пътници и стоки ставаше от София до Лом през Петрохан–Клисура–Берковица–Кутловица. По това време град Лом беше единственият пункт, който свързваше София със западните страни чрез Дунава.

Назначението ми за финансов инспектор и ревизия на митниците

На 16 юли 1880 г. бях назначен за финансов инспектор и веднага командирован да направя ревизия на всички митници в Княжеството, като обиколя цялата сухопътна граница, за да прегледам разположението на митарствените постове и запазването на границата. Тая моя командировка трая около два месеца. Придружаван от един конен стражар, вземан от всяка митница, обходих на кон целия митарствен кордон, като се спирах по няколко дни във всяка митница за запознаване с персонала, преглеждане на работата му и даване упътвания на ония, които по неподготвеност, каквито бяха тогава всички новоназначавани служащи българи, имаха нужда от поука. Големи трудности и лишения изпитах при обиколката на пограничния кордон през мъчнодостъпни планински върхове

[91] Бул. „Фердинанд“ – сега бул. „Васил Левски“ (б.р.).
[92] Царската зоологическа градина – софийският зоопарк, който до 1984 г. се намира в Княжеската градина (зад Паметника на съветската армия), (б.р.).
[93] Кутловица – днес Монтана (б.р.).

и гори; немалко неприятности и трудности имах по пътя при проливни дъждове и калища, но все пак изпълних благополучно мисията си, като преминах пътя по граничния кордон от Цариброд–Трън–Босилеград–Кюстендил–Кочериново–Рилския манастир–Самоков–Пирдоп–Троян–Габрово–Трявна–Елена–Тича–Варна–Балчик–Чифут Куюсу[94]–Добрич. От всяка митница бях задължен да изпращам в Министерството рапорт за намереното и направеното. След свършване на обиколката завърнах се в Министерството.

Командироването ми във Варна по изработване митническата тарифа

На 26 март 1880 г. беше назначен за финансов министър г-н П. Каравелов. По това време се обсъждаше въпросът за увеличение митническите приходи чрез изменение основата на облагането на чуждите внасяни в България стоки. На 10 декември министър Каравелов ми съобщи, че се командировам във Варна, и получих следното предписание с дата 10 декември 1880 г. № 1287:

Финансовому инспектору господину М. Теневу.

Както Ви е известно, при оценението на някои стоки, вносими в България, служат тарифите, които на основание търговските трактати, сключени между Портата и Европейските държави, са задължителни както за Турция, тъй също и за България, която е наследила всички задължения на Турция спрямо Силите на основание на Берлинския трактат. Тия тарифи, освен че съдържат съвършено малко артикули, на които цената е определена, но още са съставени по една система, на която приспособлението е съвсем трудно и която е осъдена да бъде приложена само в Турция и у нас.

За да се прекрати досегашният хаос в оценението на стоките, за да се премахнат постоянните оплаквания и протестации на търговците от нееднообразно и неправилно оценение на оценителите; за да се уреди нещо, което да служи за улеснение на контролата в митниците; за да се въведе еднообразност в оценението по всички митници; а в същото време да се улеснят и самите оценители, като им се даде в ръката един вид ръководство, без което повечето са не в състояние да работят; като има всичко това предвид, Министерството на финансите вижда за необходимо нужно съставянето на една комисия от вещи лица, които сериозно да се занимаят и изработят:

1. Една обща тарифа за вносните и износни стоки в България, която да послужи за основа при сключването търговски договори с разните европейски държави.
2. Един подробен ценоразпис за същите стоки, който да служи привременно за ръководство на оценителите при оценяването, докато се земат потребните мерки за отменяването на съществуващите досега тарифи.

Министерството на финансите, като има предвид дълговременното Ви занятие по митарствената част и ползата, която ще принесете в тоя случай, намира за необходимо да Ви назначи член в горепоменатата комисия, като Ви предлага да се отправите за Варна, гдето ще заседава комисията, и след като се спора-

[94] Село Чифут Куюсу – днес с. Йовково, Добричка област (б.р.).

Андрей Астарджиев

зумеете с управителя на тамошната митница господина Мънзова[95], ще земете незабавно мерки за доставянето предварително: 1-во. Тарифите на Румъния, Сърбия и на другите държави; 2-ро. Ценоразписи от всички по-главни фабрики, които материали са необходими за действията на комисията.

От горепоменатите тарифи комисията трябва да се потруди да изучи: каква е била основата за съставянето им; що се е имало предвид и как са гледали другите държави на въпроса за импортацията и експортацията на разните стоки, а от доставените ценоразписи комисията ще узнае действителните цени на стоките и фабриките и като пресметне разноските, които ще последват за пренасянето им и др., ще намери цените им в по-главните пристанищни градове.

От съставения по тоя начин общ ценоразпис комисията ще пристъпи към сгрупирването на стоките според вида и качеството им, като ги преобръща в най-сгодната единична тежест, и ще има предвид да класифицира еднородните стоки в колкото е възможно по-малко тегла и мерки и именно в ония, които са най-сгодни и лесни за определяване, а за тая цел ще послужат немалко тарифите на другите държави.

От ония стоки, на които качеството, видът и даже названието са съмнителни и трудно определяеми, при тарифирането им или определяването цените в ценоразписа да се оставя по една част, от която да могат се изпрати отпосле образци във всичките митници, по които да се ръководят в случай на разногласие с търговците, още повече като и по-голямата част от оценителите са съвършено неопитни. За тая цел Министерството ще отпусне известна сума. Независимо от това ще се постараете да изучите, ако се може, какви именно стоки се внасят из Русия в България и какви се изнасят из България за Русия.

Министерството на финансите, без да стеснява в нещо действията на комисията, предоставя ù правото да зема всички мерки, които тя намери необходими, при изпълнението на възложената ù обязаност[96].

За действията на комисията, както и за всяка трудност, която посрещне, Министерството Ви предлага да го уведомите.

Министър на финансите: (п) Каравелов
Главен секретар: (п) Д. Карамфилович[97]
Началник на отделението: (п) Д. П. Иванов

Пристигнах във Варна и в споразумение с управителя на митницата Ив. Мънзов поканихме да участват в комисията оценителите на тамошната мит-

[95] Мънзов, Иван Иванов (1842, Лясковец – 1918, Русе) – завършва гимназия в Букурещ; учител, просветен деец, националреволюционер, журналист, преводач; след Освобождението финансов служител в Свищов, Варна и Русе (б.р.).
[96] Обязаност (рус.) – задължение (б.р.).
[97] Карамфилович, Димитър (Димче) Петрушев (1839, Велес – 1906, София) – завършва Търговското училище в Будапеща; търговец, революционер, обществен и политически деец: председател на Върховния македоно-одрински комитет, представител на Българската екзархия пред Високата порта по църковно-училищните дела, депутат, сред основателите на Българския червен кръст (БЧК), (б.р.).

ница Христо Попович и Стефан Драндаров и местните големи тогава търговци Хараламби Лефтеров и Андрея Астарджиев[98]. Пристъпихме веднага към изпълнението на възлаганата ни главоломна работа, снабдихме се с някои чужди тарифи, събирахме от магазините[99] разните видове внасяни иностранни стоки, доставяхме от Цариград ония, които липсваха във Варна, установявахме тежестта им, преценявахме ги, класифицирахме ги, отделяхме образци и в продължение на 2 1/2-месечното ни участие в тая комисия подготвяхме основата на една нова специфична тарифа, която да служи за временно ръководство на митниците и като основа за бъдещите преговори с разните държави за сключването на търговски договори, когато му дойде времето. Участието ми в тая важна комисия биде прекъснато в края на февруари 1881 г., когато бях повикан телеграфически да се завърна в София за ново назначение. Поменатата комисия остана да продължава във Варна още няколко месеца, за да довърши възложената ù мисия, и своевременно представи в Министерството своите изучвания. Приготвеният от тая комисия материал послужи отпосле при изработваната в 1883 г. „Временна тарифа“ от втора комисия в София върху база 8% мито, а през 1886 г. тогавашният финансов министър г-н Ив. Ев. Гешов[100] назначи с приказ от 9 октомври нова комисия, състояща от главния секретар при Финансовото министерство Хр. Белчев[101], началника на Отделението за земеделие и търговия Михалаки Георгиев[102], директора на Статистическото бюро Е. Калинков[103], началника на Отделението за косвените даждия Д. П. Иванов и секретаря на Българската народна банка Т. Алтънов[104], която след двумесечна работа представи

---

[98] Астарджиев, Андрей (неизв.) – търговец; участник в църковно-националната борба (б.р.).

[99] Магазин (фр.) – (митнически) склад, магазия (б.р.).

[100] Гешов, Иван Евстратиев (1849, Пловдив – 1924, София) – завършва колеж и финансови и политически науки в Манчестър; финансист, банкер, журналист, публицист, виден обществен, политически и държавен деец: висш държавен функционер в Източна Румелия, министър-председател, министър (вкл. на финансите), директор на БНБ (1 декември 1883 – 26 август 1886), депутат; академик, председател на БКД–БАН (1898–1924), (б.р.).

[101] Белчев, Христо Минчев (1857, Търново – 1891, София) – учи в Загребския университет, завършва икономика в Париж; финансист, политически и държавен деец: министър на финансите. Съпруг на поетесата и придворна дама Мара Белчева (по-късно спътница на Пенчо Славейков). Убит по грешка при неуспешно покушение срещу министър-председателя Стефан Стамболов (б.р.).

[102] Георгиев Лозанов, Михалаки (1854, Видин – 1916, София) – завършва гимназия и земеделско-индустриална академия в Чехия; учител, писател, журналист, общественик, дипломат, стопански деец; организатор на Първото земеделско-промишлено изложение в Пловдив (1892); един от първите ученици на Петър Дънов; действителен член на БКД (б.р.).

[103] Вероятно се има предвид Петър Иванович Калинков – управител (директор) на Статистическото бюро от 1.VIII.1884 до 27.I.1886 г. Бесарабски българин, чието семейство се преселва преди Освобождението от молдовската Твардица в България, Петър Калинков по-късно е зам.-министър на финансите (при финансовия министър Константин Стоилов), а при кабинета на Стефан Стамболов напуска България и се установява в Санкт Петербург, където достига ранг действителен статски съветник, а на доброволни начала е касиер на петербургското Славянско благотворително дружество. По-малкият брат, Георги – политик, дипломат, кмет на София и известен филантроп, загива заедно с цялото си семейство при атентата в църквата „Света Неделя“ през 1925 г. (б.р.).

[104] Алтънов, Тодор Иваницов (1845, Свищов – 1890, София) – националреволюционер; след Освобождението заема различни административни постове (б.р.).

рапорта си, който послужи за издаване „Закон за сключване търговски договори с всички държави, които би пожелали това“.

Назначението ми за началник на Отделението за бюджета, счетоводството и контрола

На 2 март 1881 г. приех управлението на Отделението за бюджета, счетоводството и контрола при Министерството – работа, нова за мен. Залових се с голяма ревност и усърдие да проследя и се запозная с въведените от русите форми, регистри и временни наставления по отчетността и по тях трябваше да се ръководя известно време, докато се видя приготвен и способен за преобразования.

Дохождането на Хогде

Министър Начович, след поемането на Финансовото министерство, като имаше предвид неподготвеността за организационна работа на новоназначените по Финансовото ведомство служащи, беше намерил за полезно да повика от странство като съветник някой висш финансов чиновник. Чрез посредството на тогавашния френски представител в София г-н Шефер[105] френското правителство беше препоръчало за такъв най-способния си финансов инспектор Доминик Хогде[106], с годишна заплата 40 000 франка и 5000 франка пътни, който пристигна в София в началото на май 1880 г., когато консервативният кабинет беше вече заменен с либерален под председателството на Др. Цанков, а за министър на финансите беше назначен П. Каравелов. След пристигането си в София Хогде представлява за подписване проектодоговор с българското правителство по уговорените устни условия между министър Начович и френския дипломатически агент Шефер. При засилващата се омраза между Консервативната и Либералната партия въпросът за повикването на Хогде се използва за обвинение и компрометиране на падналото правителство.

Опозиционните либерални лидери повдигнаха голяма врява против назначаването на чужденец. Партизанщината и демагогията отиде дотам, че в печата и между населението из цялата страна се проповядваше, че България е продадена на французите, че финансите ни се шпионират и пр., и пр.; а при това на 6 юли[107] министър Каравелов настоя пред бюджетарната комисия на Народното събрание да се заличи предвидената в бюджетопроекта сума за заплатата на Хогде. Агитациите и намесата на самия министър Каравелов в това партизанско дело предизвикаха дипломатически скандал и оставането на Хогде стана

[105] Шефер, Йожен-Фредерик-Жул *(Eugène-Frédérique-Jules Cheffert)* – френски дипломат, консул в Русе (1867–?) и в София (1878–1879), наблюдател в Учредителното народно събрание, дипломатически агент и генерален консул на Франция в България (1879–1883), (б.р.).
[106] Хогде, Доминик (вероятно *Dominique Hoguedez*) – френски финансист (б.р.).
[107] *Юли* – вероятно става въпрос за май (б.р.).

невъзможно. Той бе принуден да напусне крайно обиден България. Дипломатическият агент с официална нота поиска да се изплати на Хогде уговорената сума. Въпросът се внася в Народното събрание, което реши на 12 май 1880 г. в тайно заседание да се плати цялата сума за две години – 85 000 франка, и Хогде си отива, без да е започнал работа и да е проявил своите способности.

Георги Желязкович

При липсата на сведущи и опитни учители и ръководители въобще в Министерството амбицията у мене се прояви и тук. Желанието да оправдая доверието на началството ме подтикваше да работя неуморно. За мене нямаше определени канцеларски часове, нито празници. Следвах винаги принципа „да не оставяш днешната работа за утре“. С помощта на един подначалник, Йордан Наумов – бивш учител, който беше и народен представител, та трябваше да отсъства, когато заседава Народното събрание, и двама писари през канцеларските часове извършвах текущата работа, а сутрин рано и вечер до късно, делник и празник, се занимавах да изучавам по книги финансовата организация на другите държави, особено на френската и белгийската.

Суспендиране на Конституцията

На 27 април 1881 г. княз Александър издаде прокламация, с която съобщаваше на народа за суспендиране Конституцията, защото при съществуващия конституционен ред България била напълно дискредитирана отвън и дезорганизирана отвътре, та иска да му се дадат извънредни пълномощия за седем години да управлява по свое усмотрение, като заявява, че в противен случай бил решен да се откаже от престола. Едновременно с това кабинетът на г-н Каравелов се замени с ново министерство под председателството на генерал Ернрот[108], който поемаше управлението на три министерства: на военното, на външните и на вътрешните работи, а останалите се поверяваха на маловажни лица. За финансов министър бе назначен Георги Желязкович[109].

Неочакваният акт на княза направи много неприятно впечатление и предизвика голямо негодувание между населението както в Северна, тъй и в Южна България (Източна Румелия). Въпреки това произведоха се с разни средства и

[108] Ернрот, Йохан Казимир Густавович (1833–1913) – руски офицер, генерал-лейтенант; участник в Освободителната война, съветник на княз Александър I, военен министър на Княжество България (1880–1882), министър-председател (1881) и министър на вътрешните работи (1881), (б.р.).

[109] Желязкович, Георги Константинов (1846, Свищов – 1889, София) – учи в Свищов и Букурещ, завършва финансови науки в Париж; търговец, журналист, финансист, политически и държавен деец: министър (вкл. на финансите), управител на БНБ (1 юли 1879 – 27 април 1881); спомагателен член на БКД (б.р.).

насилия избори за Велико народно събрание, което се събра на 1 юли в Свищов и без разискване се прие предложението да се дадат исканите пълномощия на княза.

Протест против екстернирането на Драган Цанков

След тоя преврат П. Каравелов бе принуден да напусне България и да се установи в Пловдив за учител и после бе избран за кмет на града. Цанков има куража да остане в България и продължи започнатата борба против нарушителите на Конституцията, но по решение на Министерския съвет в началото на февруари 1882 г. бе екстерниран от София във Враца. При завеждането му под стража Цанков бил посрещнат от врачанското население тържествено: учители и ученици с цветя, а дружествата със знамена. В София учителите разпуснаха учениците и обявиха стачка. Големи вълнения станаха в града. Подадоха се протести до правителството и княза от цяла България за незаконното отвличане и се искаше възвръщането на Цанков. Един протест, приготвен за подаване на Държавния съвет от чиновничеството, подписан от всички по-главни чиновници из министерствата, биде ни поднесен късно вечер у дома от д-р Асен Шишманов[110] и Никола Стойчев[111], либерали и големи почитатели на Цанков. Подписахме го и тримата живущи заедно: аз, Ст. Караджов – началникът на прямите даждия във Финансовото министерство, и Иван Н. Бракалов[112] – съветник във Върховната сметна палата[113]. Подписахме за солидарност протеста с риск на изгубване службата си. Трябва да забележа, че нито един от тримата не беше отявлен партизанин, но съчувствахме на либералните водачи за техните свободомислени идеи, от каквито всички млади интелигентни сили бяха надъхани в началото след Освобождението. На

---

[110] Шишманов, д-р Асен Страцимиров/Ставрев (1848, Тимишоара, Банат – 1894, Истанбул) – лекар в Тимишоара, Виена и София, депутат, главен лекар в Александровската болница, сред основателите на БЧК, благотворител, масон (б.р.).

[111] Стойчев, Никола (1845, Шумен – 1898, Битоля) – завършва колеж в Малта; дипломат, юрист, политически и държавен деец: министър, депутат, член на Върховния касационен съд. Изпълнява дипломатически мисии, в т.ч. по преговорите за строителството на жп линията Виена–Цариград и откупуването на линията Русе–Варна (б.р.).

[112] Бракалов, Иван Недялков (неизв.) – учи в гръцко училище в Цариград, завършва търговско училище в гр. Ватвил, Швейцария; администратор на Касовия отдел на Министерството на финансите, а впоследствие висш служител в БНБ (б.р.).

[113] Върховна сметна палата – създадена със закон през 1880 г. като държавна институция, която осъществява административен контрол върху изпълнението на бюджета на централната и местните власти. Първоначално е независим орган, чието ръководство се назначава от княза по предложение на Министерския съвет и може да бъде освобождавано преди края на мандата си само с решение на Народното събрание. Поради разрастването на администрацията дейността ù се увеличава и през 1925 г. са създадени нейни окръжни подразделения. Закрита е през 1947 г., като функциите ù са поети от новосъздадената Комисия за държавен контрол. В началото на 90-те години на XX век Седмото Велико народно събрание приема закон за възстановяването ù, който обаче не влиза в сила поради вето на президента Ж. Желев. Възстановена е със закон, приет през 1995 г. (б.р.).

следния ден Министерският съвет се занимал с поведението на подписалите протеста чиновници. Мнозина от министрите са настоявали за уволнението им, но най-после решили всеки министър да направи бележка на своите подведомствени, като ги предупреди, че при нов случай ще бъдат безусловно уволнявани. Всички подписали протеста чиновници се отърваха с направената им съвсем справедлива забележка и запазиха местата си да продължат възложената им длъжност. В същото заседание Министерският съвет постановил да се представи на високочайшето утвърждение следният привременен правилник, който ще важи до вотирането от Народното събрание един особен закон за чиновниците в Княжеството, със съдържание:

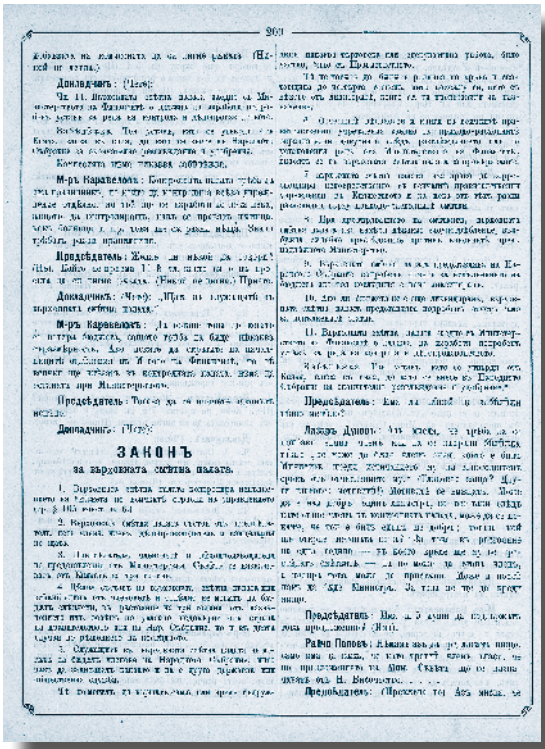

ЗАКОНЪ

за върховната сметна палата.

Законът за Върховната сметна палата
(ЦДА, ф. 173к, оп. 8, а.е. 4, с. 200)

Чл. 1. Забранява се на всички чиновници и служащи, които получават заплата от Държавното съкровище, да вземат под какъвто и да било начин участие при всякакви изборни агитации; забранява им се да организират митинги, да участват в тях, да правят и обнародват прокламации, да държат речи в публични места, да взимат участие в събрания, имащи политически характер, както и да влияят върху изборите.

Чл. 2. Забранява се на всички чиновници и служащи, които получават заплата от Държавното съкровище, да правят каквито и да било демонстрации за или против правителството и служащите лица в какъвто и да било случай и особено при изборите.

Чл. 3. Престъпниците на чл. 1 и чл. 2 от настоящия правилник се наказват със затвор от 5 до 30 дни и се изключват завсякога от служба.

Този привременен правилник се съобщи на всичките министерства с окръжно до подведомствените им учреждения с нареждане да се прочете гласно от началниците на учрежденията в присъствието на всички служащи.

Първите закони и наредби

След съставянето на народно управление с българи министри до постъпването ми като началник на Бюджетното, счетоводно и контролно отделение бяха

внесени от министър Каравелов през 1880 г. и приети от Народното събрание само приготвените от окупационното управление: митарствен устав, наставления за окръжните ковчежничества и предложения за узаконяване съществуващите в турско време даждия: емляк, иджар, теметуат, беглик и серчим, оставени в сила от руското управление. Освен това моите предшественици, началниците Димитър Карамфилович и Иван Н. Бракалов, бяха съставили в по няколко члена: *Правила за съставлението и изпълнението бюджета на Княжеството; Закон за Върховната сметна палата* и *Закон за монетите,* за които ще говоря по-нататък. Тия законопроекти и предложения, скърпени от лица, които, както и аз, нямаха нужните познания и подготовка за важната задача, която им се възлагаше, бяха непълни, неясни, с противоречия и в някои части неприложими; а и не можеше да се очаква нещо повече от лица, които за пръв път виждат държавно управление и на които се възлагаше организирането на нова държава и съставянето на закони[114].

Съставът на първите чиновници

За организирането на новото княжество от окупационното управление бяха привлечени в разните министерства и учреждения всички почти интелигентни млади българи: учители, търговци, писари при разните търговски кантори и др. из цяла България, Тракия и Македония, между които едва ли по това време имаше със завършено средно образование повече от няколко десетки, а останалата част бяха с две-трикласно и първоначално образование. Какви бяха болшинството от тия служители и строители на нова България, илюстрират най-добре само някои от окръжните, които бях написал и се изпратиха от Министерството до ковчежничествата с дата 13 и 30 януари и 24 април 1882 г. и 25 февруари 1884 г., почти 3, 4 и 5 години след Освобождението на България; а при назначаването персонала на финансовите служители въобще още в самото начало се обръщаше особено внимание да се подбира измежду по-интелигентните кандидати и за ковчежничествата бяха издадени наставления още в началото на 1880 г., приготвени от окупационното управление.

1-во. 13 януари 1882. До окръжните ковчежничества

При проверяването разходните оправдателни документи за миналия месец ноември, а тъй също и ония, които пристигат за прилагане към паричните искания

[114] Поменатите законопроекти са внесени в Събранието без никакви мотиви, а тоя за Сметната палата е съставен само от 9 члена и е внесен на 9 декември 1880 г. със следното писмо: „По заповед на Негово Височество имам чест да внеса на разглеждане в Народното събрание законопроект за Върховната сметна палата. Министър на финансите: (п) Каравелов. Главен секретар: (п) Д. Карамфилович. Началник-отделение: (п) Ив. Бракалов.“ След прочитането му министър Каравелов казва, че мислил да представи подробен закон, но се боял, че не ще има време да се обмисли, затова сега представлява един кратък закон (б.а.).

за изтеглените през по-първите месеци суми от разни окръжни ковчежничества, се срещат непростителни нередовности:

1) Разписки без подписи; 2) разписки, подписани с молив (карандаш); 3) разписки на откъсаци от хартия; 4) на откъсак хартия две разписки от две различни лица, първата от едната, а втората от другата страна; 5) разписки без обозначение за какво са получени парите; 6) разписки, издадени от служащите лица; 7) една требователна ведомост[115] за писари и разсилни за три месеца и срещу три парични искания; 8) требователни ведомости в препис; 9) требователни ведомости за заплатите на няколко лица, а подписани от едного; 10) дела от парични искания, прошнуровани така, щото не може да се разгъне и прочете подписът на получателя.

За министър на финансите: Ст. Парушев
Началник на отделението: М. Тенев

2-ро. 30 януари 1882 г., № 2031. До окръжните управители, окръжните ковчежничества, околийските ковчежници и митниците

От представените досега требователни ведомости за заплатите на служащите се вижда, че повечето от учрежденията не са проумели, или по-добре не са обърнали потребното внимание на окръжното, гдето се разяснява подробно как трябва да се съставляват требователните ведомости. Едни от учрежденията представляват ведомости в три екземпляра, други смесват и канцеларските разноски, трети представляват с разписки във всички екземпляри, четвърти представляват ведомости, особни за писари, разсилни, служащи и др. такива.

За министър на финансите: Ст. Парушев
Началник на отделението: М. Тенев

3-то. 24 април 1882 г., № 9967. До окръжните ковчежничества

При проверяването отчетната ведомост за месец март се срещат непростителни погрешки, още повече че те стават не от неумение, а от невнимание. Тъй например: в някои ковчежничества едно даждие в описа е показано за една, в отчетната ведомост за друга, а в квитанцията за трета година. На запитванията на Министерството едни от ковчежничествата отговарят, че описът и квитанциите са погрешни, а други – отчетната ведомост. Тъй като тези нередовности, от една страна, замедляват[116] работата, понеже контрольорът е длъжен да чака няколко дена, догдето пристигнат обясненията, от друга страна, отчетностите на ковчежничествата всякога ще бъдат поправяни, то Министерството на финансите предлага на окръжните ковчежничества занапред строго да внимават и да не допущат такива грешки, защото ако и отсега нататък се срещнат подобни грешки, ще се щрафират[117] веднага контрольорите. При това Министерството обръща вниманието на ковчежничествата, че срокът за представянето отчетните ведомости (10 дена) е даже повече, отколкото трябва, и ковчежничеството има възможност да провери един и два пъти отчетностите си.

За министър на финансите: Ст. Парушев
Началник на отделението: М. Тенев

4-то. 25 февруари1884. До окръжните и околийските ковчежничества, митниците и финансовите чиновници

[115] Требователна ведомост (рус.) – ведомост за заплати (б.р.).
[116] Замедлявам (рус.) – забавям (б.р.).
[117] Щрафирам (нем.) – глобявам, наказвам (б.р.).

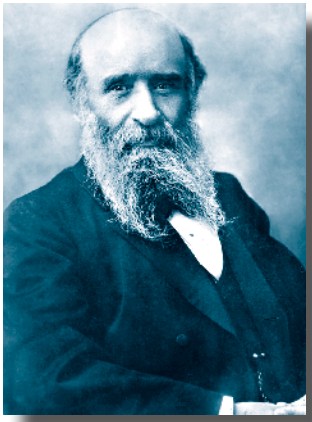
Марин Дринов

От представените требователни ведомости в Министерството на финансите се вижда, че повечето от учрежденията не са разбрали окръжното № 1502 или пък не са обърнали особено внимание при съставянето им. Едни пращат в Министерството по два екземпляра; втори не събират общите суми отдолу; трети не правят на гърба сравнение на представляваната ведомост с оная от миналия месец; четвърти се разписват на мястото на получателя; пети не означават лицето, което е упълномощено да получи парите от ковчежничеството, и по тая причина не може да се знае кому да се издаде платежната заповед, и много още подобни несъобразности.

Държавен съвет

Йосиф Ковачев

Наскоро след съставяне кабинета на генерал Ернрот се заговори за учреждаването на втора камара, Държавен съвет[118], каквато проектът на княз Дондуков предвиждаше, но биде отхвърлена от Учредителното народно събрание. Гласеше се да поканят за назначение в него някои от видните лица на Либералната партия, особено Каравелов и Цанков. Една комисия под председателството на проф. Марин Дринов приготви нужния за това проект, по който Съветът се състоеше от 8 изборни членове и четирима назначавани от княза. Проектът се утвърди с указ и Съветът се откри на 1 януари 1882 г. Понеже проф. Дринов отклони предложението да бъде председател на Държавния съвет, а и П. Каравелов не прие да влезе като член без Дринов, в Съвета бяха назначени: председател Тодор Икономов и членове Тодор Бурмов, Юрдан Тодоров[119], Георги Тишев[120], Никола Михайловски, хаджи Иванчо Пенчович[121], Гаврил Мо-

[118] Държавен съвет – институция, установена при т.нар. Режим на пълномощията (1881–1883 г.). Орган за надзор върху изпълнителната власт; подготвя и съгласува всички законопроекти, внасяни в Народното събрание. Освен 12 изборни и назначавани членове той включва още министрите и един представител на Българската православна църква, но те имат право на глас само по въпроси, свързани с тяхната компетентност. Закрит е с възстановяването на Търновската конституция (б.р.).

[119] Тодоров, Юрдан (Юрдан Хаджипетков Хаджитодоров; 1848, Елена – 1931, Елена) – крупен търговец, обществен, политически и държавен деец: губернатор на Русе, член на Държавния съвет, депутат, кмет на Елена, баща на писателя П. Ю. Тодоров и на Мина (любимата на Пейо Яворов), (б.р.).

[120] Тишев, Георги Йорданов (1848, Свищов – 1926, София) – учи в семинария и в Духовната академия в Киев; църковен деятел, обществен и държавен деец: секретар на Българската екзархия, член на Държавния съвет, подпредседател на Народното събрание, министър, окръжен управител на Варна, Русе, Свищов; действителен член на БКД (б.р.).

[121] Хаджипенчович, хаджи Иванчо Величков (ок. 1822, Русе – 1894, София) – учи право в Париж; юрист, съветник на Мидхат паша, държавен деец: член на Меджлиса (Османския държавен съвет); член на правителствената (османска) комисия, която осъжда на смърт Васил Левски, но и на комисията, удосто-

равенов[122], а секретар Йосиф Ковачев[123]. Тоя съвет съществува само 20 месеца, без да прояви особена дейност, и понеже бе учреден от консервативното министерство, биде закрит на 13 септември 1883 г. от министерството на Цанков като неконституционен.

Хаджи Иванчо Пенчович

Финансов съветник Кейе[124]

При постъпването си като финансов министър Г. Желязкович, по вдъхновение от бившия министър Начович, възбуди наново въпроса за повикване от Франция лице за съветник при Министерството, от каквото се усещаше нужда. Чрез посредничеството на френския дипломатически агент за такъв бе препоръчан от френското правителство финансовият инспектор г-н Кейе с годишна заплата 40 000 фр. и пътни 5000 фр. за срок две години, както е било уговорено и за Хогде. Г-н Кейе пристигна в София в края на септември 1881 г. Задачата му не беше лесна. Нему се възлагаше главно да проучи съществуващото в турско време финансово законодателство и да гради въз основа на него нови наредби за новоосвободената държава. При това имаше да работи в едно бурно време, когато в страната се извършваха преврати, правителствата се често сменяха и за финансови министри дохождаха лица, принадлежащи на разни партии и с различни идеи и манталитет.

Г-н Кейе, винаги любезен, с благ характер, трудолюбив, въпреки силното си желание да бъде полезен не успя в продължение на две години да прояви някоя ползотворна деятелност. През цялото му пребиваване в България той приготви само три несполучливи законопроекта за заменяване вотираните през 1880 година: за Народната банка, за Сметната палата и за отчетността по бюджета, за които говоря в отделни глави.

Като началник аз продължавах да работя, доколкото бях се сам подготвил, за организирането на зависещите от Отделението ми служби и подобрение на счетоводството и изпълнението на бюджета. На 18.XI.1881 г. написах първата си реформа и се изпрати до всички министерства следното окръжно.

верила зверствата по време на Априлското въстание; депутат в Учредителното събрание, член на Държавния съвет, член на Върховния съд (б.р.).

[122] Моравенов, Гаврил Атанасов (1803, Копривщица – 1883) – търговец в Цариград, участник в църковно-националната борба, съдия във Върховния касационен съд (б.р.).

[123] Ковачев, Йосиф Антонов (1839, Щип – 1898, София) – учи в Духовната семинария в Белград и в Киевската семинария; учител, книжовник, преподавател по педагогика във Висшето училище в София, обществен и държавен деец: член на Държавния съвет, депутат, кмет на София, председател на Върховния македонски комитет (б.р.).

[124] Кейе, Емен (*Eumène Queillé*, псевдоним Жан Ердик, *Jean Erdic*) – френски финансист, съветник на княз Александър I в 1881–1884 г., автор на пътеписи, сред които „В България и Румелия“ (1885, издадена на български език през 2006 г.), (б.р.).

Първата ми реформа по бюджета и счетоводството

До Господин Министъра на ...

Министерството на финансите има чест да Ви препрати при това, г-не Министре, 4 екземпляра от двете книги, които министерствата ще държат за разходите си по бюджета за идущата финансова година, заедно с два екземпляра от обясненията на начина, по който ще се водят книгите.

Независимо от това препраща Ви 1000 екземпляра парични искания, 1000 екземпляра известия и 100 екземпляра требователни ведомости, но понеже последните са отпечатани в недостатъчно количество, то потребното количество в повече за подведомствените Вам учреждения трябва да се отпечатат от Вашето министерство.

Както ще видите от напечатаните обяснения, г-не Министре, досегашната система на счетоводството и произвеждането на разходите от бюджета се изменя в следващото: според съществуващата досега система потребните кредити за съдържанието[125] на разните учреждения, както и всичките разходи, предвидени в бюджета за разни потребности, се откриваха в началото на всяка финансова година в разпореждане на представителите на учреждения, които имаха правото през цялата година да изтеглюват със свои парични искания в определени срокове или според потребата каквато сума им е нужна за разход. Най-главното и съществено неудобство на тая система е това, че почти никаква точна сметка не може да се държи за произвежданите разходи и ни едно министерство не е имало възможността в известно време да знае от кой параграф и статия на бюджета колко е изразходвано и колко остава свободен кредит.

Пренасянето суми от едно ковчежничество в друго по предложението на министерствата, освен че е отнемало досега всичкото време на няколко служащи във Финансовото министерство, но и последното, като не е било уверено има ли действително в означеното ковчежничество свободен кредит, трябвало е да предписва първо да се закрие кредитът във въпросното ковчежничество и след като то уведоми за сторената от него операция, да се разпореди за откриването му в друго, което повечето пъти е изисквало десетки дни.

Сведенията, които са били необходими на Финансовото министерство за състоянието на бюджета, трябвало е да ги черпи от отчетните ведомости, що са представяли ковчежничествата ежемесечно, които повечето пъти са погрешни и докато се изправят, трябвало е да се връщат два или три пъти.

Идущата финансова година сумите, предвидени в бюджета на всяко министерство, вместо да се открият веднъж за през цялата година, а също да се пренасят от едно ковчежничество в друго, остават на разпореждането на министъра, който според потребата разрешава, чрез издадени парични искания и известия, да се отпуща необходимата за всеки разход сума, като се държи във всяко министерство сметка за отпущаните суми. По тоя начин всяко министерство има възможност да знае всякога от кой параграф и статия колко е изразходвало.

Тая система, която се практикува почти във всички европейски държави, освен че не представлява никаква трудност, позволява на общата бухгалтерия[126], както и на всички министерства, да имат повечето от потребните сведения направо,

[125] Съдържание (остар.) – тук и по-нататък: разходи за издръжка (б.р.).
[126] Бухгалтерия (рус.) – счетоводство (б.р.).

без да прибягват до ковчежничествата или други учреждения, а в същото време да упражняват по-добър контрол при разходването сумите.

Ако лицата, на които е възложена счетната[127] част в подведомственото Ви министерство, срещнат някои затруднения или неясност в обясненията, нека благоволят, г-не Министре, да се обърнат за обяснение във Финансовото министерство.

За министър на финансите: Ст. Парушев

Началник на отделението: М. Тенев

Наставления за счетоводствата на министерствата

Чл. 1. Потребните кредити за разноските на всяко министерство се узаконяват с утвърждението от Негово Височество на ежегодишния бюджет за разходите в Княжеството.

Чл. 2. Предвидените в бюджета суми се изтеглят из ковчежничествата само с парични искания от надлежния министър, издадени в името на лицата и учрежденията, на които се следва да получат известни суми.

Изключение се прави само за Военното министерство, което в случай на необходима нужда, особено за продоволствие нижните чинове, може да открива кредит в разпореждане на второ лице, но с ограничен размер, най-много за три месеца, потребната сума. В такъв случай разпоредителят с кредита издава паричните искания. В двата обаче случая ковчежничествата отпущат исканите суми само след като получат известието от надлежния министър, визирано от Финансовото министерство.

Чл. 3. Министерствата, след като констатират правата на кредиторите, съставят парични искания и известия (образци №), които съдържат в особени графи: главата, § и статията от бюджета и по коя финансова година, ковчежничеството, което трябва да отпусне сумата, името, фамилията и длъжността на кредитора, предмета, за който му се плаща отпуснатата сума, количеството на сумата и оправдателните документи, които се прилагат или трябва да се приложат отпосле.

Чл. 4. За заплатите на служащите в разните учреждения последните изпращат в съответното министерство след 15-о число на всеки месец ведомост обр. № ... в два екземпляра, в които са обозначени имената и фамилиите на всички служащи, длъжностите, които занимават, годишната заплата, която получават, и следуемата се тям сума за текущия месец. На основание на тая ведомост Министерството съставлява паричното искане и известие за отпущането надлежната сума, като задържи единия екземпляр в архивата си, а другия препрати заедно с паричното искане в надлежното учреждение.

Чл. 5. Съставеното парично искане се записва в общия дневник № 3 (подобен дневник се държи във всички министерства). Паричните искания се записват едно по друго наред в тоя дневник, поредният № на който служи за № на паричното искане и на известието. След тая операция паричното искане се изпраща право на кредитора, а известието във Финансовото министерство. Всяко министерство държи две особени разсилни книги[128], една за записване паричните ис-

[127] Счетен/счотен (рус.) – счетоводен (б.р.).

[128] Разсилна книга (остар.) – разносна книга (б.р.).

кания и разходните разписания, друга за записване известията до Финансовото министерство.

Чл. 6. Финансовото министерство, щом получи известието, удостоверява се от книгите си има ли свободен кредит по означения § и статия и ако види, че не се срещат никакви препятствия за удовлетворението му, записва го в дневника № 5 (подобен дневник Финансовото министерство държи за всяко министерство отделно), полага своята виза и изпраща незабавно известието в надлежното ковчежничество, за да отпусне исканата сума по паричното искане.

Ако някое парично искане може да изисква, вследствие някои обстоятелства, обяснение, съответното министерство, като изпраща във Финансовото известието за визировка, трябва да приложи всичките сведения, които са необходими, за да се предвари забавянето му.

Чл. 7. От общия дневник № 3 бухгалтерът на всяко министерство отнася една по една означените суми в паричните искания към надлежните параграфи и статии в книгата № 2 (подобна книга държи всяко министерство отделно), а Финансовото министерство отнася към надлежните параграфи и статии в съответната книга № 2 на всяко министерство. По тоя начин всяко министерство може да узнава от кой § и статия на бюджета колко е изразходвано и колко кредит остава свободен. Общият месечен сбор на сумите в книгата № 3 трябва да е равен със сумата от разходите по всичките параграфи и статии на книгата № 2.

Чл. 8. Парични искания, известия или разносни разписания, които по някоя причина трябва да се унищожат, след завеждането им в книгите на министерствата и общата бухгалтерия се изпращат във Финансовото министерство; също никаква поправка на сумите на някое парично искане, известие или разносно разписание не може да се направи без знанието на Финансовото министерство.

Чл. 9. Министерството на финансите контролира всеки три месеца съгласни ли са книгите за разхода в разните министерства с книгите на общата държавна бухгалтерия.

Чл. 10. За да се улесни тоя контрол, не се издават от разните министерства никакви парични искания или разносни разписания след 24-то число вечерта на третия месец от всяко тримесечие. От 25-о число на тоя трети месец министерствата приключват журналите си, държани за разхода на текущия бюджет.

Чл. 11. След изтичането на всяко тримесечие министерствата съставят изложения за бюджета си, които изпращат във Финансовото министерство в началото на следващото тримесечие.

Чл. 12. Финансовото министерство визира всички известия, получени до 25-о число на третия месец от всяко тримесечие; то приключва книгите си в последния ден на месеца, след като е прекарало всичките пиеси[129], снабдени с визата му.

Като получи изложенията за бюджетите, то пристъпва към проверяването и сравняването им с регистрите си.

Чл. 13. Финансовото министерство съобщава на всяко министерство колкото е възможно по-скоро резултата на проверката си и забележките, които са се оказали.

[129] Пиеса (фр.) – (всеки отделен) документ (б.р.).

Чл. 14. Ако има разлика между изложенията на министерствата и книгите на държавната бухгалтерия във Финансовото министерство, които разлики не могат да се намерят изведнъж, трябва да се сравнят книгите на държавната бухгалтерия.

Чл. 15. За да се улесни преминаването от една финансова година в друга и за да съществува съгласие между книгите на разните министерства, ковчежничествата и държавната бухгалтерия, всяко парично искане, при разносно разписание, издадено след 24 декември на всяка година, не се ордонансира[130] от Финансовото министерство, а се връща на надлежното министерство, за да го замине[131] в книгите си за идущата финансова година.

Чл. 16. Всичките суми от бюджета или от специалните фондове, останали свободни на 1 януари от новата финансова година, се пренасят в книгите на тая година.

За министър на финансите: Ст. Парушев
Началник на отделението: М. Тенев

Първият държавен бюджет

При постъпването ми в отделението намерих първия държавен бюджет, утвърден от княз Александър на 3 юли 1880 г., за финансовото упражнение от 1 март 1880 до 1 март 1881 г., с който, в 14 страници, извадени на цинкограф, беше разрешено на правителството да събере приходи от поземления налог, от емляк, от теметуат, от иджар и от разни косвени данъци всичко 23 114 500 лв., а за разходи на държавата за всички министерства се предвиждаха 27 306 261 лв. Цялата сума за личния състав на Финансовото министерство беше 243 000 лв.

Отменяне свободата за прехвърляне суми от един параграф в други

При изпълнението на тоя бюджет забелязах, че предвидените суми в разните параграфи на разходите на министерствата се прехвърляха от един в други, без да се взема във внимание, че всеки параграф има специално предназначение. Това се разрешаваше от Закона за съставлението и изпълнението бюджета на Княжеството. Тая свобода за маневриране със сумите по разните параграфи по мое разбиране правеше подразделението на бюджета на параграфи и статии илюзорно и затова в указа от 7 декември 1881 г., с който князът утвърдяваше бюджета за 1882 г., вмъкнах следното постановление:

До изработването на пълен и по-точен закон за бюджета министрите могат да разполагат с утвърдените в разходния бюджет кредити, щом почне финансовата година, като съблюдават установените от финансовия министър правила и инструкции. Пренасянето на суми от един параграф в други, както и от една статия в друга по същия параграф, не се позволява.

---

[130] Ордонансирам (фр.) – давам нареждане (б.р.).
[131] Заминавам (остар.) – завеждам (б.р.).

Наставления за околийските ковчежничества

На 19 ноември 1881 г. се изпратиха с окръжно приготвените ми *Наставления за действията на околийските ковчежничества,* които се учреждаваха в околийските градове. Тия наставления се включиха през 1884 г. в съставения ми *Правилник за устройството, отчетността и деловодството на окръжните и околийски ковчежничества.*

Командировката ми във Франция

При кабинета на генерал Соболев Гр. Начович става за втори път министър на финансите на 23 юни до 31 декември 1882 г. Още при първото си кратко министерстване в 1880 г. той забелязваше у мене особена ревност и умение в работата. При сегашното си министерстване той виждаше няколко преобразования, които бях въвел по бюджета и отчетността в Министерството през времето на министър Желязкович, като предполагал, че съм се ползвал от съдействието на съветника г-н Кейе. Една заран през месец октомври Гр. Начович при разговор ме запита дали се ползвам от г-н Кейе. Имах свободата да му заявя, че по своето Отделение не съм имал досега нужда от чужда помощ; че не очаквам някоя особена полза от съветника; че макар да е нескромно, имам вяра в себе си и ако се съгласи да ме командирова за два-три месеца във Франция за проучване на място и нагледно финансовата организация, надявам се, че ще мога да направя много повече и по-умело от един чужденец. „Добре – ми отговори Гр. Начович. – Готов съм да изпълня желанието Ви.“ След няколко дена ми съобщи, че предал желанието ми на г-н Кейе за отиването ми във Франция, който го одобрил. Със съгласието на княза и Държавния съвет поиска се разрешение от френското правителство за командировката ми и снабден с препоръчителни писма от г-н Кейе, заминах в края на 1882 г. за Париж. След проучването на френските финансови учреждения в Париж, Марсилия и Еврикур[132] се завърнах в началото на април в 1883 г. и поех отново управлението на Отделението си.

Рапортът ми по командировката

В мое отсъствие Гр. Начович беше напуснал Министерството и заменен временно с Т. Бурмов, комуто представих рапорта си по командировката ми на 15 юни 1883 г., в който излагах накратко финансовото законодателство, устройството и атрибутите на разните финансови служби във Франция, както и съществуващите по това време служби и наредби в нашето Финансово и други министерства, съществуващите наши прями данъци в сравнение с чуждите и някои от преобразованията, които намирах необходими да се въведат

[132] Еврикур – село в Пикардия, близо до Париж (б.р.).

на първо време у нас. Понеже по това време нямаше обичай да се обнародват в „Държавен вестник“ подобни документи, рапортът ми остана неизвестен и след излизането ми от Министерството неизвестно какво е станало, та счетох сега за полезно да го приложа съкратен по запазената у мене черновка в отделна глава.[133]

Правилник за служащите в Счотното отделение

След подаване рапорта си написах на бърза ръка преди всичко един *Правилник за правата и обязаностите на служащите в Отделението за счетоводството и контролата при Финансовото министерство.* В Правилника описвах подробно атрибутите на Отделението ми и работата, която се възлагаше на всекиго от служащите – от началника до архиваря и писаря. Правилникът се одобри от министъра за прилагане от 1 януари 1884 г., макар аз да го турих веднага в действие. Правилникът е възпроизведен по-нататък в настоящия труд. След това се залових с приготовлението на разните закони, правилници и наставления, които намирах за необходими. За извършването на тая задача ми бяха нужни няколко месеца, затова реших да напиша и се изпрати до всички министерства като временно ръководство следното окръжно с дата 1 юли 1883 г.

Окръжно с нови начала по съставянето на бюджета за 1884 г. , по заплатите на служащите и стабилизацията им

Господину Министру на (...)

Съгласно чл. 6 от съществуващия закон по бюджета финансовият министър трябва да получи частния приходо-разходен бюджет на всяко министерство най-късно до 15 юли, за да има време да ги изучи и да приготви общия бюджет на Княжеството, който според чл. 22 от същия закон трябва да се представи на Негово Височество Княза за утвърждение най-късно до втората половина на м. септември. Прочее, имам чест да Ви помоля, господине Министре, да се разпоредите, за да се вземат потребните мерки за съставлението приходния и разходен бюджет по подведомственото Ви министерство, приходния според формата на текущия бюджет, а разходния според приложения при това образец, подразделен само на глави и параграфи. При съставлението на бюджета необходимо е да се съблюдава следващото:

а) да се не представя, съгласно чл. 13 от Закона, по никоя глава и параграф от приходния бюджет по-голяма сума от най-горната, която е постъпила по същия параграф или статия в една от изтеклите години, освен ако по законодателен ред се е уголемил приходът чрез налагане нови или по-високи сборове;

б) разходният бюджет по разните си глави и параграфи да представлява действителните суми, потребни за разход по обдържване разните отрасли на

[133] Вж. „Рапорт по командировката ми във Франция“ във втория том на това издание (б.р.).

управлението, а не повечето фиктивни, както се е правило досега, последствието от което е било, че кредитите по някои глави и параграфи са се оказвали недостатъчни, а някои много по-големи, отколкото са били необходими, и при сключването на финансовата година са оставали милиони левове свободни кредити;

в) да се предвидят, по възможност в особени параграфи, всички разходи, потребни за поддържане управленията по всяко ведомство;

г) за дребни разходи, които не могат да се изброят и определят при съставлението бюджета, всяко министерство да предвиди в особен параграф, под название „непредвидени разходи“, сума не по-голяма от 5000 лева;

д) за допълнение кредитите по параграфи, предвидени в бюджета, които по извънредни обстоятелства са се оказали недостатъчни, а също за извънредни кредити по параграфи, непредвидени в бюджета, ще се впише по един параграф за всяко министерство под название „Запасен фонд за допълнителни и извънредни кредити“; сумата на тоя параграф не трябва да надминава 4 на сто от цялата сума на разходния бюджет за всяко министерство.

При това считам за потребно да Ви предупредя, г-не Министре, че за да може се тури отчетността върху строго правилни основи, сегашният Закон за отчетността ще се измени и допълни в смисъл, щото бездруго да се обезпечи изпълнението на следващите правила:

а) от параграфа за непредвидените разходи всеки министър да може да изразходва суми по свое усмотрение, без предварително разрешение от държавния глава;

б) пренасянето суми из запасния фонд за попълнение някои други параграфи, а също откриването кредити из него за разходи, предвидени в бюджета, да може да се извършва само след постановление от Министерския съвет, одобрение от Държавния съвет и утвърждение от Негово Височество;

в) пренасянето суми от една глава или параграф в други да се запрети;

г) остатките, оказващи се при сключването на финансовата година, да не могат да се изразходват в никой случай и под никакъв начин;

д) разноски от общите остатки на министерствата и из общите постъпления на доходите да не стават през течението на бюджета;

е) свръхсметен кредит да може да се иска през годината в размер не повече от 300 000 лв. за всички министерства съгласно чл. 126 от Конституцията и чл. 29 от Закона за отчетността;

ж) да се представят отделни ведомости според форма „б“, които ще служат за обяснителни таблици към бюджета, а също и едно изложение за причините на увеличаването или намаляването на разходите.

Поради това желателно е, щото приготовлението на частния бюджет на всяко министерство да стане отсега със строго съблюдение на горните правила.

Изменението на съществуващата форма на бюджета трябва да се извърши затова, че представената миналата година форма се оказва непрактична и освен че през своите подразделения до крайност тя усложни донемайкъде работата на счетоводителите при разните министерства и книговодителите при Финансовото, без да се усеща някоя необходимост, но че в същото време чрез своята сложност дава възможност за значителни грешки, без да води към някой по-сериозен контрол. Непрактичността и

утомителността[134] от безбройните подразделения и статии в бюджетите на Вътрешното министерство, на Военното и Правосъдието се чувстват много по-добре от счетоводителите и книговодителите и Финансовото министерство не можеше да не помисли за облекчението, щом се представя за това възможност.

Приложените при настоящото форми ще съдържат: едната – бюджета на всяко министерство по глава и параграф без никакви подробности, а втората – същия бюджет с разните обяснения, които трябва да показват подразделенията на всеки разход, сравнението му с отпуснатата сума за текущата 1883 г. и разликите в повече или по-малко между текущия бюджет и оня за идущата 1884 г. Обяснителните таблици ще представляват всички подробности, които са необходими при разглеждането бюджета от законодателното тяло, както и при асигноването[135] отпосле разходите за разните нужди.

Да се въведат правилата, означени под буква „в“, „г“, „д“ и „е“, е необходимо, ако желаем да се въведе един ред при изпълнението на бюджета. Изпълнението им не представлява никаква трудност, понеже всичките пренасяния от глава в глава, от параграф в параграф или от статия в статия през изтеклите години, когато е ставала подобна операция, не е било почти за друго освен за попълнение недостига по съдържанието на някои лица или пък за канцеларски разноски, а пък всички укази за суми от общите остатъци или от общите постъпления са ставали почти винаги без да се иска предварително съгласието на финансовия министър, в който случай той е трябвало да откаже да даде съгласието си. И двете поменати операции нямат следствие, освен да побъркват отчетността на министерствата. Тия следствия се усещат най-много сега, когато Финансовото министерство е принудено да приготовлява законите за сключването на изтеклите бюджети, в които ни на един параграф не може да се определи действителният разход и същинските остатки, щом се е взела някоя сума из общите остатки на бюджета.

Тъй като разните учреждения в Княжеството са вече установени и съдържанието, както и канцеларските разходи на всички са вече известни, няма съмнение, че ако се обърне малко по-сериозно внимание при съставлението на бюджета, не ще се никога оказва нужда за суми от една глава или параграф в други; още повече че всяко министерство ще има своя запасен фонд и освен това всички ще могат се ползва от свръхсметния кредит 300 000 лв. Излишността на подобни операции се доказва още и от това, че в указа на Негово Височество от 7 декември 1881 г. пренасянето суми из един параграф или статия в други беше запретено от 1 януари 1882 г. и през целия екзерсис[136] министерствата на Финансите, Военното, Просвещението и Правосъдието не поискаха ни един път подобна операция.

По заплатите на служащите

Друг един въпрос, който заслужава вниманието на господа министрите, е въпросът за заплатите на чиновниците. Както знаете, г-н Министре, между заплатите на разни длъжности по всички ведомства съществува несъразмерност, която е произлязла от туй, че от една страна, още не е добре определена важността и

[134] Утомителност (рус.) – уморителност, затруднителност (б.р.).
[135] Асигноване (англ.) – предназначаване; тук: разпределяне (б.р.).
[136] Екзерсис (фр.) – упражнение (б.р.).

значението на всяка длъжност, а от друга – че всички досега законодателни тела са гледали само как да намаляват заплатите на чиновниците и са ги намалявали без никаква пропорция, нещо, което могло толкоз по-лесно да стане, защото едни министри са защищавали с по-много присърце своя бюджет, а други с по-малко. Сега заплатите на едни и същи важни длъжности се плащат по-малко от други, неважни. Тъй като е необходимо веднъж завинаги да се въведе порядък в туй отношение и да се тури край на подобна неправилност, мисля, че ще е добре да се приготви един проект за класирането на чиновниците и регулирането заплатите според степена и важността на службата и за тая цел да се назначи една комисия, състояща от господа главните секретари при министерствата и Държавния съвет, от един началник-отделение от всяко министерство и от един представител на Касацията и Сметната палата. Ако се съгласявате, г-н Министре, с предложението ми, имайте добрината да ме уведомите в най-непродължително време, кои лица от повереното Ви министерство ще вземат участие в комисията.

При това считам за нужно да прибавя, г-н Министре, че приложените форми за бюджета, както и запрещението за пренасянето сумите, се напълно одобряват от счетоводителите на всичките министерства, които бяха поканени да ги разгледат и видоизменят, ако намерят за необходимо.

Министър на финансите: Бурмов

Началник на отделението: М. Тенев

По въпроса за стабилизирането заплатите на служащите пиша в отделна глава.[137]

Подновяване контракта на съветника Кейе

Контрактът на съветника Кейе изтичаше в края на септември 1883 г. При всичко че през двегодишното си стоене в България г-н Кейе не прояви своите способности на организатор и изказах мнението да се освободи, министър Начович внесе в Камарата предложение за продължение срока на договора му с 6 месеца. При разглеждане предложението в заседанието на Събранието от 24 септември 1883 г. либералският представител Илия Вълчев[138] от крилото на Петко Каравелов въстана против приемането на предложението, като изтъкна, че сумата на получаваното от г-н Кейе годишно възнаграждение е грамадна; че като изучавал въпроса от бивши министри (визира Т. Бурмов) и като разпитвал голяма част от чиновниците, които са били в течение на работите, узнал, че г-н Кейе е направил много малко, защото неговата роля се ограничавала в преписване френските закони, които друг чиновник превеждал; че тия закони не можели да се приспособят за нашия народ; законът за прямите даждия бил

[137] Вж. тук главата „По стабилизацията и изравнение заплатите на служащите по разните ведомства“ (б.р.).
[138] Вълчев, Илия Димитров (неизв., Етрополе – неизв., София) – националреволюционер, учител, преводач в щаба на Гвардейския руски корпус, адвокат, депутат. Неговата съпруга Стилияна Параскевова ушива първообраза на българското национално знаме и го предава на Българското опълчение (б.р.).

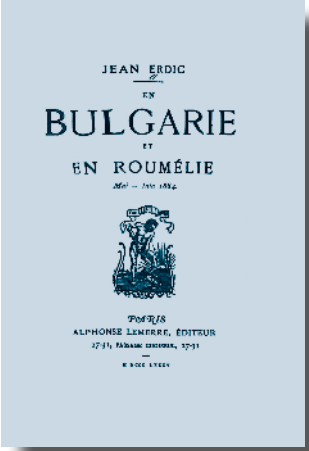

Спомените на Емен Кейе за България, издадени в Париж, 1885 г.

внасян два пъти в Държавния съвет и не е бил приет, защото бил неприложим; че познавал във Финансовото министерство някои чиновници, които са пращани да щудират[139] в отечеството на г-н Кейе (визира лично мене) и са в положение да направят повече за своето отечество, на което нуждите добре познават. От всичко това, заключава Вълчев, бил на мнение да си отиде г-н Кейе. Г-н министър Начович признава, че г-н Кейе много не е направил, но той не бил крив, защото бил дошъл във времето на Желязкович, а тогава му било почти запретено да работи, защото нашите български сили били достатъчни. Настроението от болшинството на народните представители, повече по партизански мотиви и демагогство, е било за неприемане продължението на срока; но по настояването на министър-председателя Цанков, който през 1880 г. принуди скандальозно повикания от г-н Начович съветник Хогде да напусне България, Събранието вотира за продължението на договора още за 6 месеца. Цанков обаче не пропусна и тоя случай да чукне министър Начович, като казва на представителите: „Трябва да разберете, че когато се казва съветник, той не е повикан да прави законопроекти, а именно то е известно, че тях ги правят началниците на отделенията и други чиновници, но той дава съвети и решава някои въпроси, които сам министърът не може да реши.“ След изтичането на продължения срок г-н Кейе напусна София като добър приятел на България и ако не можа да се прояви през 2 1/2-годишното си пребиваване като финансов организатор, той има заслугата, че написа отпосле на френски език книга върху историята на България под псевдоним Жан Ердик.

Нововъведение по оправдателните приходни и разходни по бюджета документи

На 12 декември 1883 г. приготвих и се изпрати до ковчежничествата следното окръжно:

До окръжните и околийски ковчежничества

12 декември, № 31594. Министерството на финансите, водимо от желанието да въведе колкото се може по-редовна отчетност в ковчежничествата, която да съдържа всички необходими елементи за добрия и успешния контрол в Министерството и Сметната палата, е въвеждало постепенно от Освобождението на Княжеството по някои изменения, които то на практика е намирало за необхо-

[139] Щудирам (нем.) – уча, проучвам, изследвам (б.р.).

дими. Най-съществените и главни преобразования в отчетността са направени от 1 януари 1882 г. както в самите министерства по асигноването на разходите, тъй и в ковчежничествата – по изплащането им и представляването разните отчетни ведомости и сведения; но макар в много отношения тия преобразования да отговарят на целта, която се е гонила, все има още много да се работи, докато се въведе във всяко отношение една точна, правилна и удовлетворяваща всички нужди отчетност.

Един от най-главните недостатъци на съществуващата днес отчетност е, че при представлението на оправдателните приходни и разходни документи ковчежничествата не представляват никакъв окончателен и придружен от всички обяснения отчет за действията си през всяко бюджетно упражнение и оправдателните си приходни и разходни документи представляват по такъв начин, щото Сметната палата среща всевъзможни трудности за правилното им проверяване и за съставянето на своите доклади по изпълнението на всеки бюджет. Тъй например оправдателните приходни и разходни документи се представляват от ковчежничествата в Министерството, а от последното в Палатата, без никакви описи и без никакъв ред, тъй щото Палатата е принудена да съставя от самите документи ведомости по всяка глава и параграфи от приходния и разходния бюджет, което е и крайно трудно, и съпроводено с възможността на разни погрешки. За да тури един ред в туй отношение, Министерството на финансите предлага с настоящото на ковчежничествата някои изменения в отчетността и представянето на документите, които, макар и на пръв поглед да се представляват много сложни и изискващи много работа, всъщност са много лесни и неизбежно нужни за държавната отчетност. Поменатите изменения се състоят в следващото:

Приложение към чл. 51 от Наставленията за окръжните ковчежничества

1. Ковчежниците изпращат ежемесечно във Финансовото министерство всички изплатени платежни заповеди заедно с оправдателните им документи. Оправдателните документи за отпуснатите в аванс суми, които се представят отпосле в определени срокове, се изпращат от ковчежничествата допълнително с особени рапорти.

2. Изпращаните платежни заповеди и други разходни документи се придружават от описи (обр. № 1, 2 и 3).

3. Заповедите, отнасящи се до един и същи параграф от бюджета, се номерират поред и записват в опис обр. № 1. Серията на номерата за всеки опис трябва да почва от номер 1.

4. Общите суми от описите по всеки параграф (обр. № 1) се вписват поред за всяко министерство в описа по глава (обр. № 2), а общите суми от описите по всяка глава се вписват поред за всяко министерство в описа обр. № 3, които представляват общата сума на всички изплатени заповеди по всяко министерство и по всеки бюджет.

5. Общите суми на изплатените платежни заповеди през всеки месец по всяко министерство се вписват в опис обр. № 4 за съответстващия месец. Тоя опис се пази в ковчежничеството до края на годината, след изтичането на която се

изпраща във Финансовото министерство, за да го препроводи заедно с всички други описи и оправдателни разходни документи в Сметната палата.

6. За платежните заповеди, изплащани от 1 януари до 31 август на втората година от бюджетното упражнение, ковчежничествата водят допълнителни описи обр. № 1, 2, 3 и 4 по същия начин, както е поменато в пунктовете от 3 до 5.

7. Относително приходите общите суми на постъпилите през всеки месец приходи се вписват, независимо от описа обр. № 18 от Наставленията, в описа за прихода по параграф (обр. № 5) за съответстващия месец. Тоя опис, както и разходният обр. № 4, се пази в ковчежничеството до края на годината, след изтичането на която се изпраща във Финансовото министерство, за да го препрати заедно с всички описи и оправдателни приходни документи в Сметната палата.

8. За приходите до 31 август на втората година от бюджетното упражнение ковчежничествата водят допълнителни описи обр. № 5 по същия начин, както и обикновените.

9. Класирането на платежните заповеди и съставянето на описите според пунктове 1 до 9 се приспособяват само като се почне от бюджета за 1884 година, но никак не и за миналите бюджети.

10. Платежните заповеди трябва да се редят преди преброяването, пронизването и подпечатването им за всяко министерство отделно по глави и параграфи, а не по датата на изплащането.

11. Разните отчети, ведомости и документи се изпращат от ковчежничествата с надпис: „До Финансовото министерство, Отделение на счетоводството. От ... ковчежничество“.

12. Приходните и разходните документи се влагат в два особени[140] пакета и се обвързват внимателно. При поменатия в пункт 11 надпис ковчежничествата трябва да прилагат и вида на документите (приходни или разходни).

13. Ковчежничествата трябва да проверяват внимателно всички ведомости, описи и документи, които изпращат в Министерството, и да се уверят дали общите и частните им суми са верни с книгите им.

14. Ковчежничествата не трябва да прилагат във връзките на документите никакви писма и рапорти освен описите.

15. Съгласно с Наставленията за окръжните ковчежничества, чл. 40 и 41, ковчежничествата са държали досега сметки за разхода на ковчежничеството само по министерство и финансова година. При сключването обаче бюджета за 1882 г. се оказва, че изменението, което беше се въвело в разходните книги от 1 януари 1882 г., да се водят сметки за разхода по министерство, е съвършено непрактично и не дава нужните сведения за разходите по глави и параграфи, които са необходими при проверката на Сметната палата. Освен това ковчежничествата трябва да представят отчетите за операциите си по разхода по министерство, глава и параграф. За сключването бюджета за 1882 г. Министерството е било принудено само̀ да съставя нужните книги, за да може да се сдобие с необходимите данни за разхода по глави и параграфи на всяко ковчежничество. Същото е било принудено да направи за разходите

[140] Особен (остар.) – отделен (б.р.).

Михаил Сарафов

по бюджета за 1883 г. За да премахне туй неудобство и за да могат да се приготвят всички необходими данни за Палатата, Министерството на финансите предлага на ковчежничествата да заведат от 1 идущия януари книгата обр. № 11 за асигнованите разходи и изплащаните суми от бюджета за 1884 г., вместо по министерство само, по министерство, глава и параграф. Тъй щото чл. 41 от Наставленията ще се измени, както следва:

В книгата обр. № 11 се държи сметка за разхода по министерство, глава, параграф и за всяка финансова година. В едната страница на тая книга се записват, една по една на ред, всички получени платежни заповеди от Финансовото министерство, с които се откриват кредити, и всичките намалявания и увеличавания на кредита през годината, а на втората страница – всички изплатени платежни заповеди.

След приключване сметките за всеки месец сумата на свободния кредит, останала от неизплатените платежни заповеди, се забелязва в последната графа на втората страница и се показва в месечната отчетна ведомост. При записването платежната заповед и известието над първата се забелязва № на статията от разходната книга обр. № 11, а над втората се записва № на статията от касовата книга.

Общата сума на разхода по всички министерства, глави и параграфи от книгата обр. № 11 трябва да е всякога равна със сумата на разхода в касовата книга.

Съгласно с гореизложеното месечната отчетна ведомост трябва да се представя по министерство, глави и параграфи, но понеже отчетните ведомости са напечатани вече по старите форми, а от друга страна, през течението на годината Министерството няма необходима нужда от подробните сведения, то ковчежничествата ще представят отчетните си ведомости през годината по старата форма, а след изтичането на годината само ще представят в годишния си отчет всичките разходи през годината по министерство, глави и параграфи, за което ще им се изпрати навреме нужната отпечатана форма. За съставяне на отчетните си ведомости ковчежничествата няма освен да вземат общите суми на разходите по всички глави и параграфи по всяко министерство от разходната книга (обр. № 11).

При отваряне на книгата (обр. № 11) ковчежничествата ще отбележат на всяка страница освен министерството, още главата и параграфа от бюджета, както следва:

Финансова 1884 година. Министерството на ... глава ... параграф ...

Освен това графите на първата страница, в които са обозначени глави и параграфи, ще остават празни.

16. Книгата за разходите (обр. № 10) се унищожава; досега тя е служила за проверка на касовата книга, но проверката може да се прави от самите разходни документи, като се извади на бяла книга общата им сума.

17. Описите (образци № 23 и 24) се унищожават, понеже нововъведените описи съдържат всички необходими данни по плащането на платежните заповеди и извършването други разходи.

Забележка 1. Ако някои от ковчежничествата срещнат неясност и не проумеят някои от пунктовете на настоящото окръжно, трябва да поискат обяснения от Министерството в най-непродължително време.

Забележка 2. Нужните количества от приложените при настоящото окръжно описи ще се изпратят на ковчежничествата, щом се отпечатат.

На 1 януари 1884 г. г-н министър Начович подава оставка от кабинета Цанков и бе заместен с Михаил Сарафов[141] до 23 юни същата година.

Ревизия на финансовите учреждения

Макар да бях занят много с проектираните преобразования и приготовления по разните наредби, счетох за нужно да предприема през май една генерална ревизия на всички почти провинциални учреждения, които боравеха с държавни и обществени суми, за да се запозная на място със състоянието на тяхното деловодство. Понеже някои от учрежденията бяха под ведомството на Отделението за прямите даждия, помолих колегата си Караджов, началник на това отделение, да ме придружи и след завръщането ни в София представихме на г-н министъра общ рапорт, отпечатан в „Държавен вестник“, бр. 75 от 23 август 1884 г., в който рапорт главите: *I. За окръжните и околийски ковчежничества; IV. Състоянието на данъчната отчетност на градските и селски общини; VI. Постоянните комисии; VII. Градските общински управления; VIII. Земеделските каси,* са написани от мен, а главите: *II. За финансовите чиновници; III. Финансовите нагледници; V. Събирането на даждията,* са написани от Караджов, коригирани и допълнени от мен.

По бюджета и счетоводството на градските общини

След произведената ревизия на градските общински управления, без да чакам приготвянето на специалния правилник за отчетността им, написах и се изпрати до всички окръжни управители следното окръжно с дата 30 юли 1884 г.:

Началникът на Отделението за счетоводството при повереното ми Министерство, който беше командирован да прегледа отчетността на някои от финансовите учреждения, ми рапортира, че през обиколката си обърнал внимание и върху отчетността на градските общински управления, като имал предвид, че досега ни Вътрешното, ни Финансовото министерство, нито пък окръжните управители са се погрижили да погледнат в какво положение се намира тя и да им дадат необходимите елементарни наставления. Законът за общините и за градското управление от 23 септември 1882 г. предвижда, че всяка община трябва да има свой бюджет; определя приходите и разходите; лицата, които трябва да

[141] Сарафов, Михаил Константинов (1854, Търново – 1924, София) – завършва гимназия в Загреб, учи в университети в Загреб, Мюнхен и Париж; националреволюционер, учител, просветен деятел, дипломат, обществен, политически и държавен деец: министър (вкл. на финансите), пълномощен министър, депутат, директор на Статистическото бюро, член на българската делегация при подписването на Ньойския договор (б.р.).

събират доходите и произвеждат разноските; кой трябва да преглежда сметките на общинските бирници или касиери и пр., и пр.; нито в закона, нито в особен някой правилник, наставления или окръжно е указано на общинските управления, какви книги трябва да държат, как трябва да приготвят бюджета си, какви сметки и кога трябва да представят за приходите и разходите си. В някои градски общински управления намерил съставени бюджети за 1884 г., утвърдени от окръжните управители и захвърлени в делата, без да са ги подирили отпосле; други оставили в сила бюджета си за изтеклата година; а трети не съставили още бюджета си, защото мислили, че трябва предварително да изтече годината, за да се види какви приходи ще постъпят и колко разходи ще направят. В някои бюджети еднородните приходи и разходи раздробени на десетини статии, когато трябва да съставляват само една, напр. приходите от наем на недвижими имущества, вместо да са предвидени в една статия всички, представени са в толкова статии, колкото вида недвижими имущества има. Същото е със съдържанието на служащите в управлението и много други. Това произлиза само отгдето ни едно общинско управление не е било проникнато от целта, с която се съставя бюджетът. За приходите и разходите си едни водели по предание, надве-натри, един вид квитанционни и приходо-разходни книги; други завели без никаква цел по 4–6 книги под разни наименования, от които не могат да извлекат никакви определени сведения; трети се отрупали с цяла отчетност по подражание на ковчежничествата, без да е имало нужда от толкоз много книги; а четвърти водят само квитанционна и бухгалтерска книга, съставени по подражание на правителствените тефтери за прямите даждия. От всичките само последните представляват ясно и определено какви суми са постъпили и колко похарчени от всеки вид приход и разход. Другите показват само общата сума на прихода и разхода без никакви подразделения.

Министерството на финансите, водимо от желанието да установи еднообразие в счетоводството на общинските управления, се занимава с приготовлението на нужните книжа и правилници, които да съдържат всички необходими елементи за добрия и успешен контрол от страна на надлежните учреждения. В скоро време те ще се турят под печат и ще Ви се изпратят, господине Управителю, най-късно до ноември месец, за да ги раздадете на общинските управления, които не трябва да си поръчват никакви книжа за идущата година.

Понеже член 58 от Закона за общинските управления задължава кмета да приготви бюджета си за следващата година и да го представи на Общинския съвет в обикновената негова сесия през октомври, Министерството на финансите намира за необходимо да Ви изпрати формата, по която трябва да се съставят бюджетите на всички градски общински управления, за да бъдат еднообразни. Поменатата форма ще препратите, като задължите кметовете да обърнат сериозно внимание при съставянето на бюджета, ако не искат отпосле през течението на годината да срещат разни затруднения при изпълнението му. Считам за неизлишно да Ви предупредя, господине Управителю, че правилникът за счетоводството на общинските управления ще бъде доста строг и ще съдържа някои неприятни може би постановления за кметовете, които са привикнали да иждивяват[142] безразборно общинската пара, но които постановления са единствената гаранция за правилното изпълнение на бюджета.

[142] Иждивявам (остар.) – изразходвам, харча (б.р.).

Бюджетът е актът, в който се предвиждат приходите и разходите на общината за всяка финансова година. По разхода всяка сума от бюджета може да се употреби само за каквато цел е предвидена. Ни една сума не може да се пренесе от един параграф за удовлетворение разхода по друг параграф. При всичко, че чл. 72 от Закона разрешава на Съвета да употребява останалите суми от един параграф за допълнение на други, гдето не достигат, тая свобода ще се премахне занапред.

За дребни разходи, непредвидени при съставянето на бюджета, може да се предвиди сума в особен параграф под название „непредвидени разходи“, която не трябва да надминава 1000 лева.

За допълване сумите по някои параграфи от бюджета, които в течение на годината са се оказали недостатъчни, може да се предвиди в бюджета сума в особен параграф под название „запасен фонд“, която не трябва да надминава пет на сто от общата сума на разходния бюджет. От тая сума ще се пренася в параграфите, гдето се е оказало недостиг, само след разрешение от окръжния управител или околийски началник, комуто кметът излага писмено мотивите, одобрени от Съвета, по които кредитът се е оказвал недостатъчен.

Опитът във всички уредени държави е доказал, че колкото по-строг е законът за отчетността по бюджета било на държавата, било на разните обществени учреждения; колкото по-тесен е кръгът, в който има да се движат министрите или представителите на учрежденията, толкоз по-добра гаранция има, че народната пара няма да се прахосва безполезно, и по-голяма възможност се дава за контрол от страна на натоварените с него лица или учреждения. Бюджетът трябва да обема всички приходи и разходи, които са необходими за удовлетворение нуждите на общината. Той трябва да се съставлява на основание положителни и добре определени данни. Затова именно трябва да настоите, щото общинските управления да обърнат сериозно внимание при съставянето на бюджета и да гледат да предвидят колкото се може точно приходите си и необходимите разходи за идущата година. Не ще бъде безполезно, ако Вие лично присъствате при разглеждането бюджетопроекта на общинското управление в окръжния град, а околийските началници в своите центрове. При съставянето на бюджета да се гледа още, щото еднородните приходи и разходи да се съединяват в един параграф, а не да се образуват десетини статии за същата цел.

Приложената форма за бюджета е доста ясна. Тя е разделена на две части, които ще съставляват едно цяло: първата за приходите, а втората за разходите на общината. И двете части ще съдържат графи: 1) параграф, 2) наименованието на прихода или разхода, 3) постъпилите приходи или произведените разходи по всеки вид през миналата 1883 г., ако съветът има подобни сведения, 4) предложените приходи или разходи от кмета, 5) одобрените приходи или разходи от общинския съвет, 6) утвърдените приходи или разходи от окръжния управител.

Кметът ще изпълни графите 1, 2, 3 и 4, общинският съвет – графата 5, а окръжният управител – графата 6. Графата 7 е предназначена за разни забележки и обяснения. Общинският съвет, след като разгледа бюджета и направи в него приетите изменения, заверява го с подписите на целия си състав, а окръжният управител издава в края на бюджета постановление за утвърждението му според показаната форма.

Във формата са изложени приходите и разходите, които се срещат почти във всички градски общински управления и освен тях, Министерството на финансите мисли, едва ли ще се намерят в някои градове 2–3 други видове приход и разход. Ако подведомствените Ви общински управления нямат някои от предвидените във формата приходи или разходи, няма да ги означават в бюджета си, а ще покажат ония, които не са означени. Повечето от гореизложеното се отнася, господине Управителю, само за градските общински управления. Що се касае до селските общини, правилникът, както и самите книжа, които ще им се приготвят, ще бъдат колкото се може прости и ясни, за да може да ги приспособят с успех. Формата обаче на бюджета може да се приспособи напълно и за тях; затова разпоредете се да им се изпрати от приложената форма, за да приготвят и те бюджета си за идущата година, като изложат в него предполагаемите приходи и разходи. За по-правилното му приготвяне обяснете начина за съставянето му на финансовите нагледници, които да укажат на кметовете във време на обиколките си или сами да изпълнят графите 1, 2, 3 и 4 по показанията на кметовете.

За резултата от настоящото, моля Ви, господине Управителю, да ме уведомите своевременно.

Приготвени законопроекти, правилници и форми

На 29 юни се образува нов кабинет под председателството на г-н П. Каравелов, който задържа за себе си Финансовото министерство, в което постъпва за втори път. Министър Каравелов както при първото си министерстване, тъй и през сегашното, което продължи до 9 август 1886 г., ми оказа пълно доверие и ми предостави неограничена свобода на действие по предначертаната ми усилена работа. Към края на 1884 г. бях вече приготвил за узаконяване пет законопроекта с изложение на мотивите, осем правилника и наставления, три нови форми, а именно: *законопроекти: за отчетността по бюджета; за Върховната сметна палата; за веществената отчетност; за гаранциите на чиновниците; за финансовите ревизори. Нови форми: за съставление на бюжета; за сключване на бюджета; за главен отчет за финансовото положение на страната. Правилници: за приложението на Закона за отчетността по бюджета; за устройството, отчетността и деловодството на окръжните и околийски ковчежничества; за приспособлението на Закона за веществената отчетност; за способа на произведението на държавните разходи и документите, които трябва да ги оправдаят; за способа на произвеждането държавните разходи по Военното ведомство; за счетоводството и деловодството на градските общински управления; за счетоводството на епархиалните духовни съвети.* Всички изработени тогава закони и правилници, надлежно узаконени, които съставляват капитална работа, останаха в сила дълги години, някои с незначителни изменения.

Статии по бюджета и отчетността

Княз Михаил Алексеевич Кантакузин

Преди да се внесе законопроектът за бюджета, който е най-важният от всички други, написах една обстойна статия, „Няколко думи по бюджета и Закона за отчетността“[143], която се обнародва в подлистник на вестник „Търновска конституция“[144], 1884 г., броеве 76, 77, 78, 80, 81, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 113, 114, 115, 126 и 128[145]. С тая статия имах за цел да обърна вниманието на журналистиката, да осветля по възможност обществото и да предизвикам по-сериозно заинтересуване при разглеждането на бюджета и отнасящите се до изпълнението му законоположения. В първата част на статията си, отнасяща се изобщо по бюджета, резюмирах в 17 пункта най-главните принципи, които трябва да съдържа Законът за отчетността, ако желаем веднъж завинаги да турим край на всички произволни разпореждания на министрите с народната пара, ако искаме да имаме действителен бюджет, да се тури ред при харченето и да се улесни държавното счетоводство.

Във втората част на статията си, касаеща се само до военния бюджет, подложих на строга критика Военното ведомство, което беше недостъпно за никаква контрола; което в продължение на 4 години не е допускало прилагането на каквото и да било разпореждане на Финансовото министерство за въвеждане ред в разходите по военния бюджет; което не беше представило никакви оправдателни документи за разходите през 1879, 1880 и 1881 г., или ако имаше представени някои документи, те под никакъв начин не можеше да се признаят за правилни. По тоя случай не пощадих и Сметната палата, която упрекнах в нехайство и престижа на която исках да запазя от недостолепното отнасяние на Военното министерство към нея. Тая статия възпроизвеждам в цялост в друга глава[146], като намирам, че може да интересува лицата, които се занимават с проучване постепенното развитие на финансовото ни управление. Статията ми по военния бюджет направи голяма сензация на времето си и предизвика бързи мерки за прекратяване хаоса и подобрение указаните недъзи. Апелът ми към военния министър княз Кантакузин[147], който беше човек справед-

---

[143] Статията е публикувана във втория том на това издание (б.р.).

[144] В. „Търновска конституция“ (София, 1884–1888) – орган на Либералната партия, издаван под редакцията на П. Р. Славейков и П. Каравелов; ратува за спазване на Търновската конституция и демократично-конституционно устройство и управление на българската държава (б.р.).

[145] *Броеве 76 ... 128* – авторът посочва не само тази статия, а всички свои материали, поместени във в. „Търновска конституция“ в края на 1884 г. и в началото на 1885 г. Повечето от тях той публикува и в спомените си; те са поместени във втория том на това издание (б.р.).

[146] Вж. „Няколко думи по бюджета на Военното министерство“ във втория том на това издание (б.р.).

[147] Кантакузин, княз Михаил Алексеевич (1840–1894) – руски военен инженер, генерал-лейтенант; участва в Освободителната война; военен министър на България в два кабинета (1884–1885), руски военен аташе в България (б.р.).

лив, честен, коректен, благ и ползващ се с уважението на всички, произведе своето действие. Княз Кантакузин помолил г-н Каравелов да не се пише повече по военния бюджет и по Военното ведомство, управлявано от руски офицери, и обеща да направи всичко за въвеждането постепенно проектираните преобразования.

Срещата ми с княз Кантакузин

След няколко дена помощникът на военния министър подполковник Попов[148] ми съобщи, че княз Кантакузин желае да ме види и моли да отида с него вечерта у дома му на чай. Г-н Попов беше по-рано в Казанлък военен комендант и живееше в къщата на мои роднини, та се познавахме добре. Князът ме посрещна много любезно. Там намерих и капитан Мусницки. В разговора ни главният въпрос отначало бяха обнародваните в „Търновска конституция“ статии по бюджета, които князът чел с особено внимание. Макар руското офицерство да ги намира много строги, даже обидни за тях, той напълно одобрява писаното по военния бюджет и сам желае да се тури ред в разходите му. Помоли ме да разгледаме заедно с подполковник Попов, капитан Мусницки и капитан Курбановски приготвения от мене правилник за оправдаване разходите по Военното ведомство, който веднага ще се одобри и ще разпореди за прилагането му. В тая комисия аз поканих да присъства и съветникът при Върховната сметна палата Ив. Н. Бракалов. В няколко заседания комисията с малки изменения прие правилника, който се приложи в действие от 1 януари 1885 г.

Бюджетопроект за 1885 г.

В началото на ноември 1884 г. приготвих и се внесе в Народното събрание за разглеждане проектът на държавния бюджет за 1885 г. с обстоятелствен доклад от 14 печатни страници, в който между другото се казва:

Господа народни представители!

Известно Ви е, че бюджетът е най-важният законодателен акт във всяка конституционна държава; той пуща в движение целия държавен механизъм, защото в него се предвиждат и узаконяват всичките приходи и разходи, необходими за поддържане на разните администрации и за удовлетворяване всички оказващи се нужди. Никой не може отказа, че във всяка държава съществуването на различни администрации е необходимо. Навсякъде съществуват правителства, на които народът или държавните глави възлагат грижите за защита на страната от външни нападения, за поддържане спокойствието и тишината във вътрешността, за защищаване и запазване честта, имота и живота на гражданите, за процъфтяването и преуспяването на държавата, за подобрение на съобщенията и пр., и пр. А за осъществяването на всичко това се изискват средства, които правителствата трябва да търсят пак вътре

[148] Попов, Христо Георгиев (1858, Шумен – 1951, София) – завършва Военното училище в София, Николаевската военна академия в Санкт Петербург и право в Женева; военен, обществен и държавен деец: министър, кмет на София, герой от Сръбско-българската война; приближен на Фердинанд (б.р.).

в държавата, у ония, които се ползват от защитата и покровителството на законите. Ето защо икономистите казват, че всеки член от обществото трябва да плаща на държавата припадаещата му се сума в замяна на услугите, които получава, и че най-добрият способ за събирането на тия суми е облагането с известни даждия.

Всички приходи и разходи се предвиждат ежегодно в бюджета на държавата. Разходите обаче на всяка държава не може по никой начин, веднъж наредени, да останат завинаги същите в еднакъв размер. Те се увеличават или намаляват според нуждите и обстоятелствата, които се представляват. Заедно с напредъка и усъвършенстването на един народ се появяват все повече и по-големи нужди, за удовлетворение на които бюджетът все повече и повече расте. Вземете предвид който искате бюджет, изведнъж ще забележите това. Вземете напр. французките бюджети от 1860 до 1883 години и ще видите, че от 2 000 000 000 в 1860 г. се е увеличил постепенно на 3 027 000 000 франка за 1883 г. Ако вземем белгийския бюджет от 1845 г. насам, ще видим, че и там бюджетът се е увеличавал постепенно, при всичко че Белгия се е развивала съвършено спокойно, и от 34 104 000 в 1845 г. е достигнал на 295 100 000 фр. за 1882 г. Същото се забелязва и във всичките други държави. Стане ли нужда да се увеличат разходите, трябва да се търси източник, от който да се добива потребната сума, за да се балансират с приходите, ако не се иска бюджетът да представя дефицит. Понеже приходите на всяка добре уредена държава са горе-долу известни, то за да се добие сумата, с която разходният бюджет може да надмине приходния, трябва или да се наложи нов данък, или пък да се увеличи размерът на съществуващите. Ето защо навсякъде разходният бюджет се приготовлява преди приходния и последният се регулира по такъв начин, щото ако се може, приходът да се уравни с разхода.

Ако вникнем добре в съществуващите досега бюджети на Княжеството; ако си напомним начина на съставянето им и хладнокръвието, с което са се отнасяли Народните събрания при разглеждането им, ще се уверим, че бюджетът у нас се е представял само за форма, а никак не и като закон, из пределите на който министрите не може под никакви условия да излазят. Във всичките бюджети повечето от предвидените суми за приход или разход са определени на кутурица[149], а никак не въз основа на положителни данни. В първите години от Освобождението на България може да бъде извинително представянето на предполагаеми суми, като не е имало никакви данни, които да служат за основа при съставянето на приходния бюджет, а също при определянето на разходите, като ежегодно са въвеждани значителни изменения във формата на управлението. Това обаче не може да бъде простително и занапред, като имаме пред себе си шестгодишни резултати по прихода и разхода, още повече когато всички родове администрации са вече установени.

Господа представители! Бюджетопроектът за 1885 г. трябваше да се внесе за разглеждане в Народното събрание още при самото му откриване, но правителството на Негово Височество едвам сега успява да направи това. Единствените причини за закъсняването са трудностите, с които правителството е имало да се бори, за да достигне един по-благоприятен резултат в уреждането на бюджета.

Както ще видите от приложения към бюджетопроекта на Финансовото министерство баланс, държавните разходи за 1885 г. възлизат на 37 215 630 лв., а приходите

[149] На кутурица (диал.) – грубо, в общи линии (б.р.).

на 35 699 900 лв. Разходите в представляемия бюджетопроект са повече от разрешените в текущия бюджет с 2 493 207 лв., а приходите повече с 2 508 600 лв. (Следват подробно увеличенията на всеки параграф.) Мотивите за увеличенията са изложени в съответстващия бюджетопроект на всяко министерство.

От горното изложение за увеличаването на разхода ще забележите, господа представители, че 575 000 лв. са предназначени за приспособяването на новите закони за емляка и патента; 800 000 лв. за построяване тюрма[150], здания за 2 окръжни и 8 околийски управления и здание за Финансовото министерство, които са временни разходи и се диктуват от необходимостта да се извършват в интереса на по-доброто устройство на поменатите учреждения; 283 324 лв. са предназначени за увеличение и урегулирване заплатите на чиновниците, а именно:

По Министерството на	финансите	лева	76 500
„	вътрешните дела		25 504
„	правосъдието		163 412
„	просвещението		5 364
„	външните дела		10 936
Дирекцията на	общите сгради		1 608
		Всичко лева	283 324

Относително заплатите на служащите в разните ведомства се забелязват във всичките досега бюджети такива аномалии, щото едва ли ще може да се уравни лесно тоя бюджет. Правителството се мъчи по възможност да поуравни пропорцията в заплатите на разните длъжности, като се надява, че окончателното им определение ще може да се извърши при съставянето на следващия бюджет. Никой не може отказа, че заплатите на служащите трябва да съответстват на важността, значението и отговорността на длъжността, що всеки изпълнява. Досега възнаграждението на чиновниците се е определяло по разни лични съображения, според щедростта и спестеливостта на министрите и според разположението на Народното събрание и бюджетарните комисии спрямо разните службаши. Няма нищо, което да обезкуражава честния и трудолюбив работник толкоз, колкото несправедливото отнасяне на началството му спрямо него. Че са съществували и съществуват несправедливости, може да се увери всеки интересуващ се, като разгъне който пожелае бюджет. (Вж. подробности по заплатите в отдел „Стабилизация и заплати“.)

Господа представители! Ако сравним частната сума на разхода за всяко министерство с общата сума на разходния бюджет, ние ще намерим приблизително следващата пропорция: бюджетът на Финансовото министерство съставлява 11% от общата сума; бюджетът на Вътрешното министерство – 16% от общата сума; бюджетът на Правосъдието съставлява 6 1/3% от общата сума; на Просвещението – 6 1/2% от общата сума; на Обществените сгради – 14% от общата сума; на Телеграфите и пощите – 14% от общата сума; на Външното министерство – 6% от общата сума; на Военното министерство – 30% от общата сума. Ако сравним общата сума на разходния бюджет в разни държави и в България спрямо числото на населението, ще намерим, че на всеки жител се пада приблизително следващият процент:

[150] Тюрма (рус.) – затвор (б.р.).

Държави	Обща сума на бюджета	Народонаселение	На всеки жител, лв.
Англия	2 132 300 000	35 000 000	60
Франция	3 103 441 193	37 000 000	84
Прусия	738 514 182	28 000 000	26
Русия	2 024 114 099	85 686 000	23
Австрия	1 124 462 658	37 870 000	30
Белгия	316 136 727	5 000 000	63
Италия	1 349 821 018	28 500 000	47
Испания	880 006 937	17 000 000	51
Португалия	176 320 933	4 500 000	39
Дания	72 284 800	1 969 000	46
Швеция, Норвегия	166 989 167	4 566 000	36
Румъния	около 150 000 000	5 500 000	27
Сърбия	44 236 562	1 800 000	24
Гърция	около 50 000 000	2 000 000	25
България	37 215 630	2 000 000	18

От това сравнение произлиза, че най-големият процент се пада във Франция. После идат Белгия, Англия, Испания, Италия, Дания и пр., най-после България, в която населението пропорционално най-малко е обложено.

Ако сравним общата сума на приходния им бюджет спрямо числото на населението, ще намерим почти същия процент, понеже приходният и разходният бюджет трябва винаги горе-долу да е в еднаква сума.

Ако сравним обаче приходите от прямите и косвените даждия спрямо общата сума на бюджета, ще намерим следващата пропорция:

Държави	Прями даждия %	Косвени даждия %
Англия	15	85
Франция	13	87
Прусия	неизвестно	неизвестно
Русия	19	81
Австрия	неизвестно	неизвестно
Белгия	16	84
Италия	30	70
Испания	27	73
Португалия	20	80
Дания	неизвестно	неизвестно
Швеция, Норвегия	12	88
Румъния	30	70
Сърбия	44	56
Гърция	25	75
България	54	46

От последните сравнения излиза, че в Швеция прямите даждия са в най-малка пропорция, после идат Франция, Англия, Белгия и пр., а най-голямата в България, Румъния и Италия.

Господа представители! Както ще видите от представения баланс за приходо-разхода на Княжеството, разходите превишават приходите с 1 515 730 лв. 80 ст., които съставляват дефицит в бюджета. Тоя дефицит едва ли ще се окаже в действителност при сключването на бюджета, защото Министерството на финансите е убедено, че ще останат значителни икономии от разходите на разните министерства, понеже според внесения в Народното събрание законопроект за отчетността по бюджета пренасянето на сумите из едни параграфи или глави в други се запрещава абсолютно и разходите по всеки § не може да се харчат под никакъв предлог освен за прямото им предназначение по бюджета. Независимо от това Министерството е убедено, че по някои от параграфите на приходния бюджет ще постъпят непременно повече от предвидените суми в бюджетопроекта; понеже от преобразованието на някои от прямите даждия по неимение точни статистически данни не може да се предвиди положително каква сума ще принесе всеки.

Независимо от бюджетопроектите за обикновените разходи на всички министерства Военното министерство счете за нужно да Ви изложи, господа представители, в един екстраординарен[151] бюджет всички разходи, които трябва да се произведат за удовлетворението на необходимите за войската нужди, които не може да се причислят към обикновените разходи. В екстраординарния бюджет Военното министерство показва през колко бюджетни периода може да се произведе всеки вид разход, като оставя на Народното събрание да се произнесе кои и какви суми може да разреши за идущата 1885 година.

Тия са, господа представители, обясненията, които счетох за нужно да изложа относително внасяния бюджетопроект за идущата 1885 година.

Законопроект за отчетността по бюджета

На 15 ноември 1884 г. се внесе в Народното събрание самият З*аконопроект за отчетността по бюджета* със следния доклад от 22 октомври същата година.[152]

Господа представители!

Един от най-важните закони, които съществуват в разните образовани държави, е без съмнение законът за отчетността по бюджета. В него се излагат начинът за съставянето и изпълнението на бюджета; правата и отговорностите на министрите относително харченето на държавната пара; пределите, в които министрите трябва да се ограничават; принципите на отчетността и пр., и пр. Колкото по-точен, по-ясен и по-строг е законът за отчетността, колкото по-тесен е кръгът, в който трябва да се движат министрите, толкова по-добра гаранция има, че народната пара няма да се прахосва безполезно, и по-голяма леснина се

[151] Екстраординарен (фр.) – извънреден (б.р.).

[152] Самите законопроекти както по бюджета и отчетността, тъй и по следващите, не възпроизвеждам, за да не се претрупва и без това тъй дългото ми изложение, особено като всички законопроекти, приети от Народното събрание почти без никакви изменения, интересуващите се ще намерят напечатани в първия специален сборник на законите по Финансовото министерство от 1878 до 1886 г. (б.а.).

представлява за контрола от страна на законодателните тела, в ръцете на които се поверяват съдбините на конституционните народи.

Всяка добре уредена държава има вече история за фазите, през които е преминало бюджетното ù законодателство, докато е поставено на съществуващата днес основа. Нашето Княжество, макар и съвсем младо, брои вече два закона относително бюджетната отчетност; но и двата са останали почти неприспособени.

Още в Първото Обикновено народно събрание беше внесен за разглеждане „Законопроект за съставянието и изпълнението бюджета на Княжеството“, но по нямане време Събранието, без да го разгледа, упълномощи тогавашния министър на финансите да го приложи временно в действие, докогато се внесе отново за разглеждане. Тоя законопроект, поради неясността, непълнотата и противоречията му, още от самото начало умножи недоразуменията между Финансовото и другите министерства и във всичките си почти пунктове остана пренебрегнат и неприспособен от повечето министерства, които се основаваха на него само когато се произнасяше в тяхна полза.

През юли месец 1882 г. биде приготвен нов „Законопроект за отчетността по бюджета“ от съветника при Финансовото министерство г-н Кейе, който се внесе за разглеждане в Държавния съвет и Народното събрание, без да са вземени във внимание забележките на надлежните лица относително непрактичността и неприспособимостта на някои от членовете му. Утвърден с княжески указ от 28 януари 1883 г., тоя закон се приложи в действие и има сила до днес, макар най-главните му принципиални членове да са останали мъртва буква.

Представяме при това на Народното събрание нов „Законопроект за отчетността по бюджета“, след като е преработен изново съществуващият и са направени всички признати за необходими, на основание практиката, изменения, а в същото време са приготвени нужните за приспособлението му правилници и форми.

Смисълът на значителна част от членовете на съществуващия Закон за отчетността си остава почти същият и в новия законопроект, с някои изменения и допълнения, като са предвидени и много нови членове.

Че съществуващият сега Закон за отчетността не съдържа необходимите правила за правилното изпълнение на бюджета и добрия ред в държавната отчетност, господа представителите може да се убедят от долеизложените по-главни недостатъци, които са били причината за невъзможното му приспособление; още повече че законодателят при съставянето му се е ръководил от французкия закон за отчетността от 1862 г., без да е взел предвид измененията, които е претърпял отпосле.

След това следват критическите ми бележки по закона на Кейе, които са изложени в статията ми „Няколко думи по бюджета и Закона за отчетността“, възпроизведена изцяло по-нататък, които считам излишно да се повтарят тук.

Без да се впущаме в по-дребните недостатъци, мисля, че е достъчно изложеното дотук, за да се убеди всеки, доколко Законът за отчетността по бюджета от 28 януари 1883 г. отговаря на съвременните економически принципи и по кои причини той се е оказал не само неприложим, но и вредителен за България.

При съставянето на законопроекта, който Ви представяме за разглеждане, са премахнати всички недостатъци от съществуващите досега закони, които

недостатъци са се оказали на практика или неприспособими, или вредителни за съкровището, като са въведени в него много нови положения. Освен това за приспособлението на новия законопроект повереното ми Министерство е приготвило необходимите правилници, в които е определено подробно: способът за разрешаването на кредитите, изплащането разходите, контролът върху изпълнението на бюджета, счетоводството на министерствата и второстепенните разпоредители, документите, които трябва да оправдават всеки вид разход, и пр., и пр., към които правилници са приложени и всички форми, необходими за правилното им приспособление.

С приложението в действие на новия законопроект за отчетността по бюджета и отнасящите се до него правилници сме убедени, господа представители, че ще се положи здрава основа за уреждането на държавния бюджет и счетоводството.

Законопроект за гаранциите на чиновниците

На 22 октомври 1884 г. се внесе в Народното събрание приготвеният ми *Законопроект за гаранциите на чиновниците* със следния доклад:

Господа представители!

Известно Ви е, че прибирането на прямите даждия в България е възложено изключително на общинските кметове, които ги внасят с обявления в окръжните или околийските ковчежничества, а прибирането на косвените даждия се извършва за едни от ковчежничествата, а за други от определените специално за това агенти, като например: митарствени и телеграфо-пощенски чиновници, секретари и нотариуси при съдилищата и пр., и пр., които от своя страна ги внасят в ковчежничествата.

Кметовете се избират направо от населението във всяка община и съгласно чл. 74 от Закона за надзора и събирането на даждията „за злоупотребление със събраните данъци, също и за иждивението[153] и изгубването им, лицата, които събират данъците, се съдят в общите съдилища; но за самите злоупотребени, иждивени и изгубени суми пред държавното съкровище отговарят с имуществата си лицата, които събират данъците; ако ли те не достигат, тогава отговаря целият общински съвет; ако ли и пак не достигат, то остатъкът се изплаща от населението на общината“. Тоя член гарантира напълно хазната за всички загуби или злоупотребления, които би могла да претърпи хазната от действията на кметовете. Не тъй обаче е гарантирана хазната относително действията на другите агенти по събирането и разходването на държавните суми, както ще видим по-доле.

Окръжните ковчежници съгласно чл. 12 от Наставленията им се избират в общо заседание от съединеното присъствие на окръжния съвет, градското общинско управление и окръжния съд, гдето има такъв, което избира трима кандидати; а от тях Финансовото министерство утвърждава единия за поменатата длъжност. Съгласно със забележката на същия член за окръжни ковчежници могат да се назначават и лица, които представят гаранция от 50 000 лв. Изключение се прави само за Софийското, Русенското, Варненското, Търновското и Видинското ковчежничество, гдето ковчежниците биват само по избор. На основание горепоменатата забележка повечето от окръжните ковчежници са вече лица,

[153] Иждивение (остар.) – изразходване, похарчване (б.р.).

назначени без избор, с гаранция. Същият чл. 12 гласи още, че съединеното присъствие отговаря в случай на разпиляване държавни суми от ковчежника. Тая клауза, колкото и да се вижда по принцип, че гарантира хазната, на практика се оказва съвършено слаба; защото, от една страна, ни един закон не определя отговорността докъде и за колко време се простира; от друга, в съединеното присъствие влизат повечето пъти лица, може би честни и уважаеми, но които не притежават никакви имущества, а следователно не представляват никаква гаранция; от трета, че винаги почти се случва, щото при избирането на ковчежника по една или по друга причина съставляващите съединеното присъствие лица не могат да се споразумеят върху гласуването за едно лице и се раздвояват и разтрояват на фракции, от което произлиза, че назначаването лице за ковчежник е избрано само с три или четири гласа. В такъв случай, разбира се, не може да се възложи никаква ответственост[154] върху по-голямата част от състава за делата на едно лице, което не са желали да изберат. Най-после, практикуваната система представляваше и това неудобство, че повечето пъти изборът на ковчежник пада върху малограмотни лица, а се случваше още, щото в една година време да се изменят няколко лица за ковчежник, понеже чл. 13 гласи, че при променението личния състав на някое от гарантиращите учреждения, ако и да се изберат отново някои от преждебившите му членове, става изново съединено присъствие, за да се потвърди благонадеждността на ковчежника, който повечето пъти се заменява с други.

Околийските ковчежници се назначават направо от финансовия министър, след като представят гаранция за 35 000 лв.

Митарствените касиери и управителите, които са в същото време и касиери, дават определените от окръжното на Финансовото министерство от 5 септември 1880 г. № 9058 гаранции според степена и важността на митницата, които гаранции са от 1000 до 6000 лева. С окръжно от 31 декември 1883 г. под № 33682 са задължени и управителите на митарствените пунктове да дават поръчителство за 1000 лв. Ни един друг чиновник по митниците, като: оценител, управител, магазинер[155], писар на митарствените пунктове, не представлява гаранция.

Относително телеграфо-пощенските агенти в чл. 184 от привременния устав за телеграфите и пощите е споменато само, че „всичките чиновници, които имат под свое ведомство парична част, дават предварително поръчителство“, но за каква сума и докога поръчителят ще отговаря, не е определено.

Секретарите и нотариусите при съдилищата, както и всички лица по другите ведомства, които са натоварени да прибират и разходват държавни суми и материали, не представляват никаква гаранция.

Както се вижда от гореизложеното, много малко внимание се е обърнало досега, за да се гарантира колкото се може хазната от злоупотребления; още повече когато надзорът върху лицата, що боравят с държавни и обществени суми, е много слаб.

Във всички уредени държави ковчежниците и разните отчетници, както и всички чиновници, които занимават длъжности, имащи колкото и малко финансов

[154] Ответственост (рус.) – отговорност (б.р.).
[155] Магазинер (фр.) – управител или пазач на (митнически) склад (б.р.).

характер, са зависими направо от Финансовото министерство по паричната им част и са отговорни пред финансовия министър и подсъдими на Сметната палата. Ни едно лице не може да стъпи в изпълнение на длъжността си, преди да представи изискуемата от Закона гаранция.

За да се допълни празнотата, която в туй отношение съществува у нас, имам чест да представя за разглеждане в Народното събрание „Законопроект за гаранциите на чиновниците“, според който всички чиновници, натоварени с прибиране и разходване на държавни суми и материали, а също ония, които изпълняват някоя отговорна по финансовата част длъжност, са длъжни да представят гаранция според размера, който е определен за всеки чиновник в приложената към правилника таблица и която гаранция може да бъде или в налични пари, или в недвижими свои имоти, или в поръчителство от състоятелни лица (чл. 1).

Ако някой чиновник се премести от една длъжност на друга с по-голяма гаранция, той е задължен да представи допълнителна гаранция (чл. 16 и 18). В случай че се премести на длъжност с по-малка гаранция, ако последната се състои в налични пари, връща му се разликата между първата и втората гаранция (чл. 17), а ако гаранцията е в недвижими имущества, остава си същата (чл. 19).

Гаранцията има сила, докогато Сметната палата се произнесе окончателно върху всичките операции на отчетника, ако е подсъдим на нея, или докато представи свидетелство от прямото си началство, че делата и сметките му не представят никакъв дефицит, ако отчетникът не е подсъдим на Палатата. Във всеки случай обаче, ако гаранцията е в налични пари и отчетникът по някои причини се уволни от длъжност, преди Палатата да се е произнесла окончателно върху всичките му отчети, може да иска да му се върне 1/2 от гаранцията, след като представи във Финансовото министерство последните си отчети и то се произнесе след разглеждането им, че не се оказва никакъв дефицит (чл. 21).

Тия са съществените постановления на законопроекта, които представят достатъчна гаранция за хазната. Към законопроекта са приложени и всички форми на книгите и документите, които са необходими за успешното му приложение в действие.

Гореизложеният законопроект се прие от Народното събрание при доста силните критики от опозиционните представители и бе утвърден с указ от 17 декември 1884 година. Още при внасането на законопроекта опозицията започна атаките си против него, та и след влизането му в сила дълго време във вестниците „Средец“[156], „Отечество“[157] и „Марица“[158] се подбуждаше чиновничеството да не дава установените в Закона гаранции. Бях принуден, прочее, да отговоря на неблагоразумните писачи с една статия, обнародвана

[156] В. „Средец“ (София, 1884–1886) – обществено-политически вестник на Либералната партия (б.р.).
[157] В. „Отечество“ (София, 1884–1885) – „вестник за политика, наука и литература“ на Консервативната партия (б.р.).
[158] В. „Марица“ (Пловдив, 1878–1885) – първият български всекидневник след Освобождението, издаван от Хр. Г. Данов, с главен редактор Иван Ев. Гешов (б.р.).

в 128 брой на в. „Търновска конституция“ от 1885 г., която статия възпроизвеждам отделно[159] на друго място в настоящия труд.[160]

Законопроект за веществената отчетност

На 5 ноември 1884 г. се внесе в Народното събрание приготвеният ми *Законопроект за веществената отчетност* със следния доклад:

Господа народни представители!

Един от най-занемарените въпроси по контрола за правилното изразходване на държавната пара е въпросът за веществената отчетност. Както знаете, в разходния бюджет на държавата се предвиждат ежегодно значителни суми по разните министерства за приготовление и купуване разнообразни материали, инструменти и др., без да се е обръщало досега изискваното внимание върху правилното им или неправилно употребление, както и върху положението, в което се държат ония, що се намират в запас и налице.

Глава VII от съществуващия Закон за Върховната сметна палата предвижда, че трябва да съществуват отчетници, натоварени с пазенето на принадлежащите на държавата вещи, които са длъжни да дават ежегодно на Палатата отчет за своите действия, но досега нито едно министерство не се е погрижило да определи ясно и точно лицата, на които са поверени държавните материали. На основание на поменатия закон прокурорът на Палатата с окръжни от 25 юли 1883 г. и 18 юли 1884 г. възбужда въпрос, министерствата да направят нужните разпореждания, щото подведомствените им отчетници по веществената част да представят сметките си, а в същото време да обърнат внимание за уреждане на веществената отчетност, понеже материалите, ако се изоставят както досега без никакъв контрол, ще бъдат изложени на неизбежно разпиляване и опропастяване. Нито едно министерство обаче не е представило досега сметка от някой отчетник за приетите и изхарчени материали, а Военното министерство с отношението си от 27 юни тази година отговаря, че на основание постановлението на Министерския съвет от 17 август 1883 г. военните складове представлявали секрет и не подлежали на никаква ревизия, а следователно не можело да направи никакво разпореждане.

Единственото извинение за досегашното мълчание на господа министрите вероятно трябва да бъде това, гдето не съществуват правила, които да определят отчетниците по веществената част, както и книгите, които трябва да държат за счетоводството си, документите, които трябва да им служат за оправдание на действията по прихода или разхода, сметките, които трябва да представляват на Палатата, и отговорността им по отношение на извършените от тях операции. За да се попълни тая празнота и за да се въведе еднообразие в счетоводството на всички държавни отчетници, представям на Народното събрание приложения законопроект, за приложението на който е приготвен вече необходимият правилник. С прилагането в действие на тоя закон и правилник Държавният

[159] Вж. статията „По Закона за гаранциите“ във втория том на това издание (б.р.).

[160] Законът за гаранциите от 17 декември 1884 г. е бил в сила 21 години без никакви изменения. Едва на 15 октомври 1905 г. с изложение на мотивите от няколко реда до Народното събрание тогавашният министър на финансите Лазар Паяков намира за нужно да иска да се направят в него някои изменения и допълнения, наложени от новото положение на службата (б.а.).

контрол ще има възможност винаги да представя на Народното събрание точни и ясни сведения за положението, в което се намират веществените складове, и за правилното движение на разните материали.

Законопроект за преобразуването на Българската народна банка

На 27 ноември 1884 г. се внесе в Събранието приготвеният заедно с г-н Гешов З*аконопроект за преобразуването на Българската народна банка* със следното изложение на мотивите:

Господа народни представители,

Нуждата от една добре устроена Народна банка в нашето отечество е тъй явна, щото едва ли има нужда от доказване. Всеки вижда огромните мъчнотии, които днес за днес затрудняват съществуването и заплашват бъдещето на нашето земеделие, на нашата промишленост и на нашата търговия. Един от главните лостове за повдигането на трите тия клонове от народния поминък е кредитът. В борбата за съществуване само народи, които притежават тоя лост, които имат една усъвършенствана кредитна система, могат да се надяват, че ще запазят своята икономическа самостоятелност. Каква конкуренция е възможна между американския земеделец и нашия, между западноевропейския промишленик и нашия, когато първите намират пари по 4–5% годишна лихва, а нашите трябва да плащат за тях 15–18% на годината.

За да се даде възможност и на нашето население да се бори с що-годе равно оръжие със своите конкуренти, необходимо е учредяването и у нас на едно заведение, подобно на ония, които по-образованите страни са направили за достъпния за всички кредит. Такива заведения, които играят първа рол в организацията на кредита, са банките. Преместване капитала от ръце, които стоят празни, в ръце, които работят; понижение на лихвата; удовлетворение на нуждата в кръгообръщателните средства (*Umlaufmittel*)[161] за вътре и вън от държавата; улеснение в парични препращания от едно място на друго – ето главните ползи от една добре уредена банка. Тия ползи са тъй неоспорими, щото дори и окупационното правителство, при всичката кратковременност на своето съществуване, счете за нужно да се занимае с въпроса за основаване на една Народна банка в новоосвободената България. Плод на тия занимания беше Уставът, който се утвърди от княз Дондуков-Корсаков на 25 януари 1879 г. Опитът скоро доказа, че тоя Устав не можеше да удовлетвори нуждите на страната, и действително незначителният капитал „2 000 000 лв.“, който той определи за Банката; теснният кръг, в който той ограничаваше нейните операции; отсъствието на правото за издаване на банкноти – бяха три непреодолими пречки за нейното полезно развитие. И ако съществуващата днес Народна банка можа да принесе някоя услуга на търговията и земеделието, то тя направи това не чрез строго придържане в Устава си, а чрез някои отклонения ако не от духа му, то поне от буквата му.

При такива обстоятелства естествено беше да се породи мисъл за учредяването на една нова Народна банка. Тая мисъл, разисквана още в 1880 г., има за резултат Устава, който се обнародва на 11 февруари 1883 г. и чрез който трябваше да се учреди една акционерна банка с право да издава банкноти и с капитал 12 милиона лева, 1/3 от който щеше да се вземе от правителството. По разпределението

[161] *Umlaufmittel* (нем.) – оборотни средства (б.р.).

на капитала си и по операциите си Банката, която се учредяваше с тоя Устав, щеше да има голямо сходство с Румънската народна банка[162]. Само наместо да се прави каквото в Румъния и да се даде законодателен характер само на закона за учредяването на Банката с около 25 члена, целият Устав се прекара през Народното събрание и тъй се узакониха подробности, които при днешните променени обстоятелства не могат да се приложат. При това и акционерното начало, което съставлява основата на казания Устав, както е там положено, представлява опасност, на която ни едно народно представителство не смее лекомислено да се изложи. Затова и тоя Устав до днес не се приложи и сега се намери за нужно съвсем да се унищожи, като се замени с тук приложения законопроект, който да съдържа само общите начала на новоучредената Народна банка.

И тъй, въз основа на тоя приет от Народното събрание закон на 18 януари 1885 г. учреди се новата Българска народна банка като държавно самостоятелно учреждение с капитал 10 милиона лева и с монополното право да издава банкноти и ипотекарни облигации. На новата банка, макар емисионна, се възложиха освен обикновените банкерски операции, да прави заеми на частни лица срещу ипотеки и недвижими имоти и заеми на окръжия, общини и земеделските каси[163]. Тоя закон с някои малки изменения просъществува до 1924 г., когато по чужди давления се повдигна сериозно въпросът за преустройството на Народната банка и се прокара през Народното събрание законът от 14 март 1924 г., за който говоря в специалния отдел за Банката в друга глава[164].

Приготвени правилници, изпратени до надлежните учреждения

С окръжни писма от 9 октомври до 6 ноември 1884 г. се изпратиха до ковчежничествата и надлежните учреждения за прилагане от 1 януари 1885 г.

---

[162] *Румънска народна банка* (*Banca Naţională a României)* – централната банка на Румъния, основана през 1880 г.; понастоящем член на Европейската система на централните банки (ЕСЦБ), (б.р.).

[163] Земеделски каси – държавни кредитни учреждения, създадени на основата на общополезните каси за кредитиране на земеделското население в България. Организират се съгласно устав, изработен от П. Икономов и одобрен на 27 юли 1878 г. от княз Дондуков-Корсаков. Функционират от септември 1879 г. с начален капитал 500 хил. лв., получен като кредит от БНБ. Отпускат заеми на земеделските стопани, откриват текущи сметки на земеделски кооперативни организации и доставят сечива и машини на земеделските стопани със срок на изплащане от 1 до 2 години и лихва 9%. През 1888 г. поемат дейността на т.нар. сиротски каси (за тях вж. бел. 213). Средствата им се увеличават през 1896 г. с един външен заем в размер на 23.8 млн.лв., както и с приеманите до 1902 г. сиротски и други влогове. Дейността им се засилва и през 1903 г. капиталът им възлиза на 47 млн. лв. От 1889 г. отпускат мелиоративен кредит, а от 1897 г. – и общински. Срещу комисиона извършват операциите на БНБ в селища, в които Банката няма клонове. Ръководят се от централно управление със седалище в София и управителен съвет. Чрез предоставяне на евтин и достъпен кредит допринасят за освобождаване на земеделското население от лихвари и подпомагат развитието на кооперативното движение. През 1903 г. са преустроени в единно кредитно учреждение Българска земеделска банка (БЗБ), като нейните клонове наред с кредитната дейност започват да организират и снабдяването на населението с промишлени стоки, да изкупуват и препродават земеделска продукция, да откриват млекопреработателни заведения, мелници, консервни работилници и др. Постепенно прерастват в т.нар. всестранни кооперации. От 928 през 1921 г. (с 88 321 членове) броят им нараства на 1653 (с 165 952 членове) през 1934 г., а в края на 1944 г. те представляват 63% от всички кооперативни сдружения в България (б.р.).

[164] Вж. тук разделите „Законопроект от П. Тодоров по ипотечния кредит на Б.н.банка“, „Нов законопроект за БНБ, внесен в Народното събрание от П. Тодоров“ и „По реферата на проф. Данаилов“ (б.р.).

следните правилници: а) *За приспособление Закона за отчетността по бюджета,* състоящ се от 68 члена с 31 образци; б) *За способа на произвеждане държавните разходи и документите, които трябва да ги оправдават,* състоящ се от 50 члена и 35 образци; в) *Допълнение към същия правилник за разходите по Военното ведомство,* състоящ се от 50 члена и 7 образци; г) З*а приспособлението на Закона за веществената отчетност,* състоящ се от 45 члена и 6 образци; д) З*а устройството и деловодството на окръжните и околийски ковчежничества,* състоящ се от 88 члена и 22 образци; ж) *За счетоводството на селските общински управления,* състоящ се от 24 члена и 9 образци; з) *За счетоводството на епархийските духовни съвети,* състоящ се от 45 члена и 13 образци.[165]

След влизането в сила на поменатите правилници, въпреки подробното описание и ясното съдържание на дадените наставления, неопитността, небрежността и некадърността на много от служащите, на които се възлагаше изпълнението им, предизвикваше дълго време издаването на десетки окръжни с обяснения, докато се постигне точното им изпълнение.

Законопроект за даждието емляк

На 7 ноември 1884 г. се внесе в Народното събрание приготвеният З*аконопроект върху даждието на недвижимите имоти емляк* със следното изложение на мотивите, приготвени от другаря ми, началник на преките даждия Ст. Караджов, и ревизирани от мене:

Господа народни представители,

Даждието вергия[166] с неговите подразделения на емляк, иджар и теметуат, съществува още и днес в Княжеството и се налага въз същото основание, както и при турското правителство. Руското окупационно управление, като имаше предвид, от една страна, големите изменения, които претърпяха недвижимите имоти през времето на последната война; а от друга, че турските емлячни книги не са запазени навсякъде, предприе да направи за 1879 г. ново описване и оценение на недвижимата собственост в България. За тая цел то бе издало особен закон от 18 май с.г., въз основа на който се съставиха оценителни комисии, които имаха за задача привеждането в известност всичките въобще недвижими имоти и определянето на тяхната стойност. Въпросните комисии работиха през 1879 и отчасти през 1880 г., но резултатът от тяхната дейност, благодарение на несполучливото им съставяне, не се увенча с успех. Произведените от тях оценки се оказаха извънредно долни и неизгодни за интересите на хазната; тъй като в състава на тия комисии по-голямата част от членовете им бяха самите притежатели на оценяваните тогава имоти, които,

[165] При все че тия първи правилници са много важни и не са обнародвани навремето в „Държавен вестник“, не намирам възможно да се възпроизведат в настоящото [издание], тъй като те сами съставляват материя от 500 страници с приложения на 150 образци от 153 страници. Отпечатани са навремето от Финансовото министерство в отделен сборник (б.а.).

[166] Вергия (тур.) – данък върху недвижимо имущество (б.р.).

като заинтересувани лица, се отнасяха към възложените им обязаности пристрастно и вследствие на това почти навред направените оценки останаха без всякакви последствия. Това накара третото министерство да се разпореди да се вземат за основа на вергията турските данъчни книги и само там, гдето имотите бяха претърпели капитални разорения, трябваше да станат нови оценки. Ето по коя причина и сега още в по-голямата част на Княжеството вергията се събира и изплаща въз същите основания, както и в турско време. Между това подобно едно положение, при големите изменения, които претърпяха имотите както в състава си, така и в стойността си, трябва час по-скоро да се прекрати и способът за налагането на това даждие да се замени с друг, по-справедлив; защото предишните тефтери не могат да служат за основа на определянето на емляка, иджара и теметуата. С изтичането на 1884 г. свършва 5-годишният период на оценяването на недвижимите притежания; тъй щото необходимо е да се предприеме в идущата година ново оценение както на покритите, така и на непокритите имоти съгласно с правилата, изложени в настоящия законопроект.

Колкото се отнася до даждието теметуат, то се замества с патентовото даждие, за което ще се представи особен законопроект, а иджарът се съвършено унищожава по следните причини: 1) че емлякът и иджарът всъщност са един и същи налог, който се изплаща от едно и също лице, сиреч от притежателя на недвижимия имот, но само под две различни форми; 2) че иджарът подлежи на постоянни изменения, което е мъчно и даже почти невъзможно да се констатира; и 3) че в действителност иджар плащат само няколко от по-значителните градове на Княжеството, а всичките други докарват на хазната от това даждие толкова малко приход, щото може да се каже, че почти никак не плащат иджар. Общата сума на годишния приход досега не е надминавала 50 000 лв. По тия основания именно, и за опростяване на данъчната система, намери се за безполезно по-нататъшното съществуване на иджара. За да не изгуби обаче държавното съкровище получавания досега приход от това даждие, необходимо стана да се повиши размерът на емляка върху покритите стежания[167] в градовете с едно на хиляда, сиреч от 4 да се покачи на 5 на хилядата.

Законопроект за патентите

На 15 ноември с.г. се внесе в Народното събрание *Законопроект за патентите* със следното изложение на мотивите, приготвени също от началника Караджов с моето съдействие:

Господа народни представители!

От самото начало на Освобождението и досега данъчната система в Княжеството не е претърпяла никакви почти изменения. В каквото положение я остави руското окупационно управление, в същото се намира и днес. Окупационното правителство е имало безспорно своите мотиви за непроменяването на даждията и за оставяне тяхното преработване на времето и за българските законодатели. Това време, ако не за окончателното преработване на данъците,

[167] Стежание (рус., остар.) – имот (б.р.).

то поне за една част от тях, е настъпило вече и вярваме, че всеки ще се съгласи напълно, че 6-годишният период от нашето самоуправление и практика е открил негодностите на някои даждия и е указал и начина, по който може и трябва да се преобразуват те. След едно по-справедливо описание и оценение на недвижимите имоти, които се облагат с емляк, иде наред реформирането на доходния данък теметуат, с който се облагат всякакъв вид приходи, произходящи от търговия, разни промишлени занятия и пр. Това даждие според досегашната негова наредба представлява толкова неправилности и се отличава с такива недостатъци, щото в интереса на справедливостта трябва да се замени с друго, по-съвършено и основано на по-рационални начала даждие. За да може да си състави всеки по-ясно понятие за характера на теметуата, привеждаме по-главните негови недостатъци, състоящи се в следното: 1. Като даждие, което има за обект прихода и състоянието на данъкоплатеца, в теоретическо отношение теметуатът има известна стойност, но на практика той се оказва съвсем несъстоятелен, понеже не може да се държи точна сметка на облаганите приходи, голяма част от които избягват това даждие и се поражда в обществото неравенство и несправедливост. 2. Разхвърлянето на това даждие върху надлежните податни[168] – комисиите, натоварени с тая длъжност, при всичко че се състоят от хора, които познават състоянието на своите съжители, не могат да констатират цифрата на облагаемия доход по тая проста причина, че законът не им дава за ръководство никакви указания. Така например при определянето на дохода не се взема в съображение нито видът и доходността на занятието, нито размерът на помещението, в което се извършва това занятие, нито числото на населението. С една дума, не се взема във внимание ни едно от условията, които в другите държави служат за необходим елемент при разпределението на данъка върху занятието. 3. Като не е в състояние да обложи справедливо по-значителните приходи на търговците, предприемачите и пр., теметуатът, от друга страна, съвсем несправедливо тежи върху земеделците, които не вършат никаква търговия и които за своите произведения плащат десятък. 4. Теметуатът никак не облага чиновниците, докторите, адвокатите, инженерите и др. такива, които като граждани на Българското княжество са длъжни по самата Конституция да плащат данък наравно с другите податни разряди според сумите, които добиват. 5. За по-голямо доказателство, че теметуатът не отговаря на своето назначение и е едно даждие с произволна основа, може да ни послужи годишната сума, която хазната получава от него и която не надминава 350 000 лв., предвидена в бюджета. Като вземем във внимание, че размерът на теметуата е 3% и че общото количество, което се получава от него, е 350 000 лв., ще намерим, че всичкият приход на страната не възлиза на повече от 12 милиона лева, които, разпределени между 400 000 данъкоплатци, пада се годишна печалба по 30 лв. на всяко лице, което е една очевидна несъобразност.

От изброените по-горе недостатъци става явно, че съществуващият у нас доходен данък е несъстоятелен и с произволна основа. Необходимо е, прочее, да се унищожи и замени с патентно даждие, което да обгърне всички съсловия, упражняващи търговия, занаят или каквито и да било други занятия. Според предлагания законопроект всичките жители на Княжеството по отношение на

[168] Податен (остар.) – лице, подлежащо на облагане (б.р.).

патентното даждие се разпределят на 5 главни категории и на няколко второстепенни. Главната цел, която се преследва при законопроекта за патентите, е да се привлекат всичките въобще български жители към отбиването на данъчната тегоба и да се уравновеси несправедливостта, която съществува сега у нас при системата на теметуата. От патентното даждие не са освободени и чуждите поданици. Те се подчиняват на него наравно с българските. Като основа за определението размера на патентното даждие взети са в съображение следните елементи: а) за служащите – разните категории и количеството на получаваните заплати; б) за представителите на свободните занятия – приходът, който добиват те съответно способността, изкуството и енергията им; в) за търговците, предприемачите, фабрикантите и пр. основните елементи са: капиталът, вложен в занятията, търговското значение на мястото, гдето се упражняват занятията, а също доходността и оборотът, който правят; и г) за еснафите или занаятчиите – числото на работните ръце, които са употребени в работа. Освен това разните занятия са разделени на няколко разряда според тяхното значение и важност.

Основан върху тия начала, патентовият данък ще бъде несравнено по-справедлив от теметуата и ще способства за по-равномерното облагане с данък приходите на всички въобще жители в Княжеството. Класификацията на занятията и определение количеството на припадаещето се на всеки данъкоплатец даждие ще извършват същите комисии, които ще опишат и оценят недвижимите имоти, за които комисии се споменува в мотивите към законопроекта за емляка.[169]

Поведението на опозицията при разглеждане законопроекта в Народното събрание

При разглеждането на горните два законопроекта – за емляка и патента – в Народното събрание са предизвикани бурни сцени от страна на опозиционните малобройни представители. Един от лидерите на Консервативната партия М. Д. Б.[170] започнал да демагогства, обвинил финансовия министър, че със своите закони ще опропасти България, и със сълзи оплаквал населението.

Възмутен от подобни партизански бръщолевения, аз написах и се напечати в бр. 94 до 102 на в. „Търновска конституция“ от 1884 г. дълга обстойна статия под заглавие „Няколко думи върху прямите даждия у нас и в странство“, в която описвах съществуващите тогава данъци във Франция, Германия, Англия, Австрия, Италия, Белгия, Португалия, Швейцария, Румъния, Сърбия и направих сравнение между тях и нашите данъци, като заключавам следващото:

Трябва да забележа, че в сравнение с всички европейски държави както преди Освобождението, тъй и след образуването на Княжеството, българският данъкоплатец не може да се оплаче, че е обременен с непоносими данъци, както

[169] Вотираните последни два закона за емляка и патента бяха в сила без изменение в продължение на 10 години, когато при второто назначение на Ив. Ев. Гешов за финансов министър Законът за емляка претърпя някои изменения, а Законът за патента се замени със [Закон за] данък върху занятията (б.а.).
[170] М. Д. Б. – Марко Балабанов (б.р.).

го окайват опозиционните депутати; понеже на 2-милионно население целият приходен бюджет на държавата е възлизал през 1880 г. на 23 милиона лева; през 1881 г. – на 27 милиона лева, през 1882 г. – на 26 милиона лева, през 1883 г. – на 30 милиона лева, а през текущата 1884 г. се предвиждат 30 милиона лева, което показва, че при население от 2 милиона души на всеки жител се пада респективно само по 11, 16, 13, 15, 16 лева. А да не забравяме, че страната ни, освободена едва преди 6 години, трябва постепенно да се организирва; да се развива и да крачи бързо, за да догонва във всяко отношение поне своите съседни княжества; а затова са нужни пари, пари и пари.

Цялата ми статия е изложена отделно по-нататък.[171]

Законопроект за Върховната сметна палата

На 4 януари 1885 година се внесе в Народното събрание *Законопроект за Върховната сметна палата* със следния доклад:

Господа представители!

Във всички просветени държави съществува по едно учреждение, върху което е възложена грижата да проверява правилното постъпване и разходване на държавната и обществена пара и материали. Това учреждение, предвидено и в основния ни закон, Конституцията, носи у нас названието Сметна палата. Учредена със закон от 17 декември 1880 година, Сметната палата съществува и до днес. Както по всичките клонове на управлението, и в отношение на Сметната палата нашето законодателство е развивало своята деятелност и досега съществуват вече два закона. Първият закон от 17 декември 1880 г., изработен на бърза ръка преди самото учреждаване на Палатата, съдържаше най-главните принципи по атрибутите и компетентността на Палатата; а вторият, от 8 февруари 1883 г., е в сила и понастоящем. Последният закон, приготвен от съветника г-н Кейе, при всичките му по-големи подробности от първия, представлява такива празноти, излишности и неясности, щото правителството намери за необходимо да го преработи съвършено изново.

За пояснение на думите си ще приведа само няколко факта от съществуващия сега закон, които ще бъдат достатъчни.

Чл. 3 от Закона определя, че съветниците на Сметната палата се назначават и уволняват с княжески указ по предложение на министъра на финансите със съгласието на Министерския съвет.

Чл. 8 и 10 говорят за назначаването на помощник-деловодителите, писарите и разсилните, но никъде другаде в Закона не е казано как и от кого се назначават председателят, прокурорът, докладчиците и деловодителят.

Чл. 5 от Закона постановява, че съветниците на Сметната палата не могат да бъдат представители в Народното събрание, нито да заемат някоя гражданска или административна служба, нито да имат частна търговия или индустрия и пр.; в тоя член или в други не е определено каква възраст трябва да имат съветниците, нито пък дали горното постановление се отнася до председателя, прокурора и докладчиците.

[171] Статията е публикувана във втория том на това издание (б.р.).

Чл. 6 определя до каква степен трябва да не бъдат роднина помежду си съветниците, а за председателя ни дума не става, като че ли той не съществува в Палатата.

В Закона не е предвидено ни най-малкият ценз за персонала на Палатата, а цензът е най-добрата гаранция за доброто уреждане на което и да било учреждение.

Чл. 4 от същия Закон предвижда, че уволнението и назначението на съветниците в Сметната палата става съгласно Закона за чиновниците.

Чл. 3 от първия закон за Палатата постановяваше, че председателят, членовете и деловодителят се назначават за три години от княза по предложението на Министерския съвет. Значи, че първият закон е давал известна гаранция за по-голяма сигурност на поменатите длъжности. Изменението на начина за назначаването им е дало повод на Палатата да напомни в доклада си до Негово Височество, представен през настоящата сесия на Народното събрание, че относително назначението и уволнението състава на Палатата новият закон поставил това учреждение под отговорност не към Народното събрание, а към правителството, на което сметките трябва да преглежда, и че това отнело една от съществените гаранции за независимостта на Палатата от страна на правителството. Не знам доколко обвиненията на Палатата са справедливи по тоя въпрос. Мене ми се струва, че не толкова в начина на назначаването се състои самостоятелността на едно учреждение, колкото в точното определение на правата и обязаностите му, както и в добросъвестното отнасяне на служащите към възложените тям длъжности. Назначаването на персонала в сметните палати става не по един и същ начин в разните държави. Например във Франция председателят и съветниците се назначават до живот от председателя на Републиката по представлението на Министерския съвет. Пожизнеността води началото си още от 1813 г. В Германия се назначават направо от императора за до живот; в Австрия се назначават тоже направо от императора, без да са пожизнени; в Белгия и Дания се назначават от Народното събрание за 6 години; в Италия се назначават от краля по представление на Министерския съвет, без да са пожизнени; в Румъния се назначават до живот по представление на Народното събрание; в Сърбия се назначават от краля по представление на Държавния съвет, без да са пожизнени, и пр. Всеки ще съзнае, че пожизнеността на състава в което и да било учреждение е немислима поне за няколко години у нас. Назначаването състава на Палатата от Народното събрание, както е в Белгия и Дания, тоже не може да се допусне, ако не желаем да направим от Палатата едно партизанско учреждение, което да се мени при всяко изменение състава на народното представителство. Единственият удовлетворителен начин за назначаването на председателя и съветниците е да става по представлението на Министерския съвет, а за да се даде по-голяма независимост на Палатата, уволнението им да не може се извършва без предварителното съгласие на народното представителство. Тоя начин е предвиден в чл. 3 на представляемия сега законопроект.

Съгласно чл. 2 и 20 от съществуващия закон всички отчетници трябва да изпращат сметките си направо в Палатата. Тъй поне последната ги е разбирала, което се види от самия ѝ доклад, гдето на с. 121 е казано, че: „Според практикувания ред, основан на Наставленията за окръжните ковчежничества (§ 64), сметките на разни учреждения се внасят в Министерството на финансите и после се изпращат от него в Палатата. При такива условия ясно е, че чл. 2 от

Закона не може да се приспособява, както той предписва“. Кривото тълкуване на поменатия член Палатата дава само защото той е изложен неясно и непълно от законодателя. Начинът на съставянето и представянето отчетите и документите се определя навсякъде в особените правилници, както гласи и самият чл. 20. Представянето им във всичките държави става чрез Финансовото министерство.

Чл. 6 на първия закон за нашата Палата много по-добре определяше това. Той гласи, „че отчетните ведомости и книги на всичките правителствени учреждения, заедно с приходо-разходните и оправдателни документи, след разглеждането им по установения им ред от Министерството на финансите внасят се във Върховната сметна палата за проверяване“. Законът за Френската палата има същия член, както и нашият, а именно чл. 390, който гласи:

„Прокурорът приготовя списък за всички отчетници, които трябва да представят отчетите си в Палатата. Той следи дали ги представят или не в определените от законите и правилниците срокове и възбужда въпрос да се наложи глоба на ония, които окъсняват“.

От друга страна, ето що казва правилникът за счетоводството във Франция: „Ковчежниците са подсъдими на Сметната палата. Те изпращат предварително отчетите си във Финансовото министерство, за да се проверят от счетоводството му; отчетите трябва да са придружени от приходните и разходните документи, които са били изпращани постепенно във Финансовото министерство.

Отчетите на ковчежниците трябва да се представят в Палатата: първата част най-късно до 30 ноември на втората година от упражнението; втората част преди 1 май на годината, която иде след оная, за която е отчетът.

Понеже отчетите трябва да се проверяват предварително от Финансовото министерство, ковчежниците са длъжни да ги представят в счетоводството му: първата част от 15 до 20 октомври, втората част в последните дни на февруари.

Когато счетоводството при Финансовото министерство свърши проверката на отчетите, изпраща в Палатата една от двата екземпляра, след като удостоверява верността му с книгите на счетоводството.“

Членовете 5, 6 и 8 от Закона за Белгийската палата гласят: „Палатата е натоварена с проверката и ликвидацията на сметките на Главната администрация и на всички отчетници. Палатата кореспондира направо с разните администрации и с отчетниците, за което се касае до представянето на сметките им. Палатата произнася против закъснелите отчетници глоба.“

От друга страна, ето що съдържа правилникът за държавната отчетност в Белгия:

„Чл. 31. По изтичането на всеки месец отчетниците на разните администрации съставят ведомости за приходите и разходите си.

Чл. 36. Поменатите ведомости се изпращат в два екземпляра във Финансовото министерство, придружени от оправдателните документи по разхода.

Чл. 45. Годишните отчети се изпращат във Финансовото министерство преди 15 февруари всяка година.

Надлежният министър налага на закъснелите отчетници предвидената глоба в чл. 8 от Закона за Палатата.

Чл. 155. Министерството изпраща оправдателните документи в Палатата постепенно, по месец, както ги получава. Последното изпращане става най-късно до 15 декември на втората година от бюджетното упражнение.“

От гореизложеното, както и от практиката в другите държави, се вижда, че Палатата само следи, щото отчетите и документите да ù се представят навреме, но никак не направо. За това именно в проекта на Министерството, чл. 36, е изложено ясно че: „Начинът и срокът на приготвянето и представянето отчетите, документите, които трябва да ги придружават, и наказанията, що се налагат върху неизправните отчетници, са определени в специалните закони и правилници относително счетоводството на разните правителствени, обществени и благотворителни учреждения, които са поставени под контрола на Сметната палата“. Ако отчетниците изпращаха отчетите и документите си направо в Палатата, Финансовото министерство не би било в състояние да представи никакви сведения по приходите и разходите на Княжеството; а пък Законът за отчетността го задължава да представя ежегодно в Народното събрание особен законопроект за ликвидацията на всеки бюджет и отчет за финансовото положение през всяка година.

Чл. 7 от съществуващия закон предвижда длъжност прокурор при Палатата, а членовете от 20 до 27 определят неговите права и обязаности. Самата практика доказа, че тая длъжност е съвършено излишна. Чл. 21 на Закона отнима най-главното право на председателя, а означените в членовете 20, 22, 23 и 27 обязаности може да се извършват от председателя със съдействието на секретаря. Повечето от обязаностите, които Законът възлага на прокурора, са толкова маловажни, щото той през цялата година стои празен, без никаква почти работа, когато той може да бъде като съветник една работна сила в действията на Палатата. Съществуването на прокурорска длъжност има резон в големите държави, гдето съставът на Палатата е от стотина лица, на които председателят няма възможност да надзирава работата, много комплицирана, но у нас, както и във всички малки държавици, тая длъжност самата Палата признава, че е съвършено излишна. На основание гореизложеното в новия законопроект длъжността прокурор не съществува, а предвидените нему обязаности са възложени на председателя и секретаря.

Членовете 54 и 59 на съществуващия закон за Палатата съдържат няколко неопределени и неточни правила относително веществената отчетност. Поменатите членове нямат никакъв резон да съществуват в Закона, още повече че в чл. 1, буква „б“ е предвидено, че Палатата е обязана да разгледва всички държавни и веществени сметки. Навсякъде, с изключение на Франция, съществуват особени закони относително веществената отчетност, затова в Закона за Палатата не се предвиждат никакви подобни указания по тоя предмет. Финансовото министерство е вече представило на Народното събрание нужния за веществената отчетност законопроект и е приготвило необходимия правилник за приспособлението му, който съдържа в 47 члена всички правила и форми по воденето на счетоводството и представяне сметките. По тия именно причини в новия законопроект няма никакви подробности относително веществената отчетност.

В чл. 1, 2, 20 и пр. на съществуващия закон се говори за някакви отчетници, които не са определени нигде досега. Чл. 39 до 44 пък определят по кой начин трябва да се издават постановленията на Палатата върху проверяваните от нея сметки и документи, като е обязана върху всяка сметка да издава особено постановление. Тия членове дават най-големите затруднения на Палатата в

нейните действия. Понеже в ни един закон не са били определени още лицата, които се смятат за отчетници, както и правилата, по които те трябва да се ръководят, Палатата е вземала за отчетник всяко лице, което е изтеглювало от ковчежничеството и най-малката сума, и за най-нищожните неправилности тя е била принуждавана съгласно със Закона да издава постановления. Макар и неясно определени, съдържимите в членове 39 до 44 правила относително постановленията на Палатата може да се приспособят само след като се определят точно отчетниците, както и всички отчети и документи, които те трябва да ù представляват. Дотогаз трябваше законодателят да разреши на Палатата, без да издава привременни постановления, да изисква от надлежните лица чрез обикновена преписка било доставянето на обяснения и недостающи документи, било връщане на неправилно получени или изразходвани суми, било изправлението на разни опущения. Ето защо в чл. 62 на новия законопроект е предвидена особена забележка: че всички отчетници и техните отговорности са определени в приготвените от Финансовото министерство закони и правилници по счетоводството, които ще се приспособят от началото на идущата година.

Чл. 51 и 52 от съществуващия закон предвиждат, че въззивът[172] против решението на Сметната палата за нарушение формата и закона трябва да се прави пред Държавния съвет. Понеже в България не съществува вече Държавен съвет – но даже и да съществуваше, най-компетентното учреждение, което с успех може да изпълнява изискваните от поменатите членове постановления, е Касационният съд, – то в новия законопроект в членове 65, 66 и 67 е определено, че постановленията на Палатата ще се обжалват пред Касационния съд, както това става в повечето държави.

Чл. 41 до 44 от съществуващия закон, макар и да са неособено ясни, определят, че постановленията на Палатата биват или привременни, или окончателни. При всичко че Палатата намира привременните постановления за излишни, както споменява в доклада си, понеже подобни не съществували в някои държави и практиката ù доказвала това, Министерството не може да се съгласи с мнението на Палатата, затова и в новия законопроект то е оставило привременните постановления. Във всички палати, учредени по образеца на французката, привременните постановления съществуват и са необходими.

Обясненията, които съветниците и докладчиците могат да изискват от отчетниците, им служат само за осветление при изучването на сметките и да им дадат възможност да изложат по-ясно всички неправилности в рапортите, що са задължени да представляват на обсъждане в отделенията или в общото събрание на Палатата. Забележките на докладчика не може да имат сила на постановление. За да бъде постановлението колкото се може обмислено и основателно, законът за френската, румънската, сръбската и други палати предвижда, щото, щом се представи един рапорт от някой докладчик, председателят го възлага на един от съветниците да провери дали докладчикът е извършил сам проверката и дали означените в рапорта неправилности са основателни. Само след това се внася рапортът за разглеждане в общо или частно заседание и се издава привременно или окончателно постановление. От това излиза, че проверката преминава през три степени контрола. Първият проверен от един или повече

[172] Въззив (юр.) – обжалване, жалба (б.р.).

докладчици според важността на делото; вторият извършен от един съветник; а третият от самата Палата.

Палатата се е произнесла против привременните постановления, защото в Белгия подобни не съществуват. Но трябва да вземем предвид, че в Белгия отчетността е поставена съвсем на други основи, както ще видим по-после, нежели както е във Франция, Румъния и у нас. Там всички заповеди, преди да се изпратят за изплащане в ковчежничествата, минават през Палатата, за да ги визира, и после се препращат във Финансовото министерство да ги завежда по регистрите на държавното счетоводство. Всички заповеди трябва да са придружени от оправдателните документи, понеже в Белгия се отпущат в аванс суми само в два или три случая, и то в незначителен размер. Оправдателните документи се проверяват и задържат в Палатата, а платежните заповеди се изпращат за изплащане в ковчежничествата (клоновете на Народната банка). От горната система излиза, че всички неправилности, грешки и пр., и пр. в документите се изправят, преди разходът да е произведен, а следователно при повторното прегледване на същите документи не може Палатата да срещне никакви почти неправилности и само в отчетите на отчетниците може да изнамери някои незначителни нередовности. По тая именно причина привременните постановления в белгийската и др. палати, устроени по същия план, се намират излишни.

Освен че не трябва да се издават никакви разпореждания от Палатата, докато забележките на докладчиците и съветниците не се проверят и разгледат от отделението, защото много често Палатата може да попадне в критика, когато исканията ѝ се окажат неоснователни, но още неоспоримо по-лесно ще бъде за самата Палата да изложи в едно постановление всички неправилности по сметките на един отчетник през цялата година, нежели да пише за всеки случай отделно, както тя прави сега. Министерството намира решението на Палатата, основано върху досегашната ѝ практика, преждевременно, защото тя не е имала възможност досега да прегледа ни едно от по-правилните бюджетни упражнения, в които и ведомости, и документи са редовни и на мястото си; тя се е бъхтала с разчистване упражнения, в които никакви документи и никакви правила не са съществували. Както споменах по-горе, в новия законопроект привременните постановления са запазени, като е прибавена забележката към чл. 62, въз основа на която Палатата може да се сношава с надлежните лица без постановления, докато се приспособят изработените закони и правилници и отчетниците вземат да представляват сметките си редовно.

Без да се простираме повече върху недостатъците на съществуващия закон за Палатата, от изложеното дотук ще се убедят господа народните представители, доколко той е бил приспособим и е отговарял на положението, в което се е намирала досега отчетността в Княжеството. В представения нов законопроект Министерството се е старало да премахне всички съществуващи недостатъци; да уясни всички тъмни страни; да изхвърли всички излишни правила и да предвиди всички необходими постановления за правилния ход на Палатата. Министерството на финансите е на мнение, че в новоустрояваните държави, каквато е нашата, законите трябва да съдържат по възможност всички случаи и формалности, които може да се срещат. Много неща, които в уредените държави са узаконени от самата практика и се считат за излишни да фигурират в законите, у нас, при неопитността още на служащите, трябва да се излагат в самите закони. Ето защо в представения законопроект Минис-

терството е предвидило много членове, които при пръв поглед може да се покажат излишни, а всъщност съставляват най-главните условия за правилния вървеж на Палатата.

Господа представители! Изобщо върху законопроекта за Сметната палата считаме за необходимо да кажем, че под каквато форма да са уредени палатите в разните държави, те имат горе-долу едно и също предназначение, а именно: да се произнасят в последна инстанция върху операциите на всички лица, що боравят с държавни и обществени суми и материали; да се произнасят правилно ли е изпълняван всеки бюджет и да дават мнението си върху преобразованията и подобренията на държавното и обществено счетоводство. Навсякъде Сметната палата е поставена между законодателната и изпълнителната власт, като е натоварена да съобщава на първата дали са верни сметките, които ù представя втората. Относително изпълнението обаче на възлагаемите на палатите обязаности се срещат два вида организации. Първият – начинът, по който са учредени французката, английската, германската, румънската и други палати; а вторият – начинът, по който са организирани белгийската, италианската, холандската, шведската и др. палати. Разликата се заключава само по отношение на асигноването и проверяването на сумите.

Във Франция всички разходи се асигноват от министрите на основание разрешените тям в бюджета кредити, но не може да се изплатят от ковчежничествата, докато не се визират предварително платежните заповеди от Финансовото министерство, което проверява дали разходът се произвежда законно и правилно. На Сметната палата е възложена грижата да проверява отпосле по документите всичките приходи и разходи по бюджета. По тоя начин контролът във Франция е разделен между Финансовото министерство и Сметната палата, като се поставя финансовият министър отговорен за всички разходи, които би допуснал да се произведат неправилно и незаконно.

В Белгия предварителният, както и окончателният контрол на разходите е възложен на Сметната палата. Нито една заповед не може да се изплати от ковчежничеството, докато тя не е визирана от Палатата. Преди да впише по регистрите си и да визира платежните заповеди, Палатата разглежда: дали те не противоречат на някой закон; дали се отнасят до надлежните параграфи от бюджета и дали разходът не превишава разрешените кредити. Ако Палатата откаже да визира някоя заповед, Министерският съвет разглежда мотивите на отказването и в случай че настои за изплащането на разхода, Палатата визира заповедта с резерва и долага това отпосле на народното представителство. Същата система се практикува, както казах по-горе, в Италия, Холандия и Швеция. В атрибутите на Италианската палата има даже нещо повече, което не съществува в никоя друга, а именно: всички укази, от което министерство и да се издават, каквото и да съдържат, се представят на Палатата, за да ги визира и впише в регистрите си. Ако Палатата откаже да визира някой указ, Министерският съвет решава, както и за платежните заповеди, дали трябва да настои за визирането, в който случай Палатата го визира с резерва.

При всичко че французките законодатели контестират ползата от предварителния контрол на Палатата, като поддържат, че щом отговорността на финансовия министър и на отчетниците е добре определена, няма никаква опасност за допущане незаконности, неправилности и злоупотребления, още пове-

че че предварителният контрол в Палатата се извършва набързо, когато няма събрани още всички документи, а освен това защото самата Палата не може да спре изплащането на един разход, щом като Министерският съвет настои; при всичко това не може да не признаем, че организацията на палатите по системата на белгийската принася по-голяма полза за държавата.

Устройството на нашата Палата, както и на Финансовото министерство, е основано на първата система, върху която са изработени и всички нови закони и правилници по отчетността, гдето са предвидени всички предпазителни мерки за по-правилното харчене на държавните и обществени суми и материали. Желателно би било, щото да може да се реорганизира нашата Палата още отсега по системата на белгийската. Но понеже коренните преобразования в подобни случаи влекат след себе си многобройни изменения във вървежа и устройството на значително число други учреждения, а освен това трябва да се изучат предварително всички тънкости на белгийската система, намираме за необходимо да се подобри положението с представения законопроект, докато Министерството вземе нужните мерки за подробното изучаване устройството на палатите по образеца на белгийската, след което да преобразува нашата окончателно.

Законопроект за финансовите ревизори, останал неразгледан

На 20 януари 1885 г. се внесе в Народното събрание с изложение на мотивите следният *Законопроект за финансовите ревизори,* според който Княжеството се разделяше на 4 финансови окръга: Софийски, Русенски, Видински, Търновски, и във всеки един окръг се поставяше по един постоянен ревизор, който трябваше да обикаля и проверява делата на всички учреждения, що боравят с държавни и обществени суми и материали.[173]

Понеже законопроектът остана неразгледан от Народното събрание нея година, възпроизведох в едно писмо-инструкция с дата 2 март 1885 г. по-главните му разпореждания и го предадох на съществуващите тогава трима ревизори при Финансовото министерство да се ръководят от него до приемането на закона от Събранието. Ето това писмо-инструкция.

Прилагане на законопроекта за ревизорите с окръжно

2 март 1885 г. № 5338. Господину ... ревизор при Финансовото министерство Съгласно чл. 43 и 44 от Закона за отчетността по бюджета, утвърден на 8 януари настоящата година с указ под № 7, независимо от ковчежничествата и другите финансови учреждения, които са подчинени прямо на финансовия министър, всички подведомствени на другите министерства лица, които в разните правителствени учреждения са натоварени със събирането на държавните приходи и внасянето им в ковчежничествата, а също с приемане и предаване правителствени материали, са също така отговорни за делата си по паричната част пред

[173] Тоя пръв проект за ревизорите ще намерите по-нататък (б.а.); в раздел „Законопроект за финансовите инспектори“ (б.р.).

финансовия министър и подсъдими на Върховната сметна палата. На основание гореизложеното, както и според чл. 33 от Правилника за приспособлението на Закона за веществената отчетност, чл. 68 от Правилника за счетоводството и деловодството на градските общински управления, чл. 37 от Правилника за счетоводството на епархийските духовни съвети, надзорът върху учрежденията и лицата, които боравят с обществени суми и материали, прегледването или проверяването на операциите им и изпълнението на възложените тям от действащите закони, правилници, наставления и предписания обязаности се поверява главно на ревизорите при Финансовото министерство.

Относително окончателното организиране на ревизорското тяло в Княжеството и определянето правата и обязаностите на ревизорите беше представен на разглеждане в последната сесия на Народното събрание надлежният законопроект; но понеже разглеждането му се отложи за идущата сесия, считам за нужно да Ви дам с това някои необходими указания за ръководство при ревизиите на разните учреждения и лица, които има да извършите в скорошната си обиколка:

1. Ревизорите са длъжни да пристигат на местата, гдето ще ревизират, с най-голяма тайна и да се явяват веднага пред началника на учреждението, да му представят отвореното си писмо и да запечатат касата му. В случай че присъствието им в учрежденията стане в неприсъствен ден или в неприсъствен час, ревизорите имат право да запечатат веднага касата и книгите, които считат за нужно. Всяко ревизирано учреждение и лице не смее да снеме печатите освен в присъствието на ревизора.

2. Всяко учреждение или лице, що борави с държавни и обществени суми и материали, от което ведомство и да зависи, е длъжно при поискването на финансовия ревизор да отваря касата си или склада, да представи всичките си регистри, дела и документи и в негово присъствие да констатира положението си.

3. В случай че някое от лицата, що боравят с държавни и обществени суми и материали, не се представи, след като му се извести, или ако се представи, упорства[174] да му се проверят операциите, ревизорът, в името на финансовия министър, призовава прокурора или в негово отсъствие някой друг чиновник от съдебната или полицейската власт, която се намира най-близо, и констатира положението на касата и операциите. В местата, гдето няма или не може да се повика чиновник от съдебната или полицейската власт, ревизорът поканва местния кмет и две частни лица като свидетели при ревизията. В подобен случай, макар резултатът от ревизията и да се намери добър, властта, от която зависи лицето, го уволнява от длъжност, задето се е възпротивил на ревизора.

4. Преглеждането на касата и материалите трябва да се извършва в най-скоро време. При прегледването трябва да присъства всякога и представителят на учреждението или лицето, което той упълномощи, освен ако упорства.

5. При захващане на ревизията трябва да се приключва най-първо касовата книга, или главната книга, гдето не се държи касова, да се спадне разходът от прихода и да се завери приключеният дневник с подписите на ревизора и отговорното лице.

6. Като се приключи касовата или главната книга, ревизорът написва на отчетника да му отговори писмено на следните въпроси:

1) Записани ли са всички постъпления и разходи в касовата или главната книга?

[174] Упорствам (остар.) – противопоставям се (б.р.).

2) Всички прибрани на основание приходните документи суми или материали внесени ли са напълно в касата или склада?

3) Всички записани на разход в касовата или главната книга суми или материали на основание разходните документи изплатени ли са от касата или изнесени ли са из склада?

4) Има ли и колко чужди пари или материали в касата или склада?

След като отчетникът отговори на всички тия въпроси и се подпише протоколът, ревизорът пристъпва към проверката на сумите или материалите, сравнява ги с резултатите, намерени по касовата или главната книга, и след това преглежда всички други книги, книжа и документи, които намира за нужно.

7. В случай че всички операции не са редовни и в определеното време не са преминати по регистрите до деня на инспекцията, ревизорът запечатва касата, разпорежда се да се уредят и довършат в определен срок всички изоставени работи, а след това констатира положението и съобщава на властта, от която зависи инспектираното учреждение или лице, а също и на финансовия министър, за намерените нередовности.

8. Ако след преброяването на наличността се намери, че сумите не се равняват с ония, които според книгите на отчетника трябвало да има, отделя се на отчетника нужната сума, за да изплаща най-необходимите разходи, а касата се затваря и запечатва отново, както преди преброяването, и ревизорът пристъпва да провери регистрите и документите. Ако след тая проверка се окаже, че грешката е в книгите, изправят се последните, снемат се печатите и касата се предава на ревизуваното лице, за да продължава операциите си.

9. Ако след повторното прегледване на книгите и документите се намери, че последните не са в добър ред и че извлеченият от тях резултат не е верен, тогава ревизорът постъпва съгласно пункт трети.

10. Излишъкът, който би се намерил при проверяване касата, без да се знае отгде произлиза, отделя се и се оставя като депозит, докато се намери и докаже отпосле източникът му пред Финансовото министерство. Ако не може да се узнае откъде произлиза, излишъкът се записва като непредвиден приход на хазната.

11. За всяка ревизия ревизорът съставлява акт по установената форма, в който излага подробно в какво положение е намерил касата, материалите, счетоводството и деловодството на инспектираното учреждение или лице. Актът се подписва и от ревизирания отчетник. Ако последният има да направи някои бележки върху изложенията на ревизора, той е длъжен да ги напише най-късно в разстояние на 24 часа върху самия акт, след което ревизорът излага забележките си. Актът се съставлява в три екземпяра, от които един се препраща във Финансовото министерсто, втори остава у ревизора, а трети в делата на отчетника.

12. В случай че отчетникът откаже да подпише акта, ревизорът постъпва съгласно пункт трети.

13. Ако при ревизията се окаже липса на сума повече от двеста лева неоправдани и се поражда съмнение за злоупотребление или се открие подлог[175] в писането или незаписвани по книгите получени суми, или записвани разходи повече, отколкото са били, както и умишлени грешки в събираните приходни

[175] Подлог (остар.) – измама, мошеничество (б.р.).

суми в по-малко, щом се състави и подпише актът, ревизорът в споразумение с окръжния управител или околийския началник отстранява отговорното лице от длъжност, съобщава телеграфически на Финансовото министерство и на онова подведомство, на което се намира отчетникът, и го задължава да сключи операциите си до оная минута под негов надзор и да предаде наличността, книгите, архивата и всичко, що завежда, на някое сигурно лице, показано от окръжния управител или околийски началник. За всичко това се съставя акт, който препраща незабавно във Финансовото министерство и в онова, от което зависи отчетникът.

Наместникът ще продължава да управлява делата, докато се върне на длъжността отчетникът или се замести с други по разпореждането на надлежното министерство.

Забележка. Относително заведующите на военните складове ревизорът съобщава всички гореизложени подозрения на военния министър, за да вземе мерки съгласно с военните закони. А независимо от това съобщава и на финансовия министър.

Като Ви съобщавам горните наставления, предлагам Ви, господине, да започнете незабавно ревизията на разните учреждения по установения план. След свършването на цялата си проектирана обиколка ще ми представите подробно изложение за положението на всеки вид отчетници.

При обиколките си ще ми съобщавате телеграфически всеки пет дни къде се намирате, за да може да Ви се възлага разглеждането на разните въпроси и дела, които би се появили в разни места.

Прилагам Ви при това откритото писмо, с което се предлага на всички учреждения и лица, що боравят с обществени суми и материали, да Ви допущат да изпълнявате надлежните преглеждания на всички дела, книжа, документи и вещи, които намерите за нужно. Поменатият лист е визиран и от г-н военния министър, за да Ви се даде с това свободен достъп към ревизирането и на военните вещественни складове. Трябва да имате предвид обаче, че съгласно желанието на г-н военния министър, изисквано от дисциплината и реда на самата военна служба, когато пожелаете да ревизирате някой склад, трябва да се обръщате към офицера, що завежда склада, за да Ви даде вход, а никога към долните чинове.

Още при внасянето на законопроекта за ревизорите в Събранието тримата тогавашни ревизори, мои другари и приятели в Министерството, бяха недоволни от разделянето Княжеството на райони и че всеки от тях трябваше да си избере за местожителство някой от централните на окръга градове. На ревизорите беше по-удобно и по-износно да живеят в София и сегиз-тогиз да излизат на разходка в разни направления из Княжеството; затова след излизането ми от Министерството направиха всичко, за да не се прокара законът, и *окръжното остана да им служи за упътване до 1899 г.* Когато станах министър на финансите, приготвих нов законопроект за финансовите инспектори въз основа на същите принципи, изложени в проекта от 1885 г. Трябва при това да прибавя, че по направените справки тоя законопроект от 1885 г. с изложението на мотивите необяснимо как не фигурира в дневниците на Народното събрание.

Монетният въпрос и земеделските каси

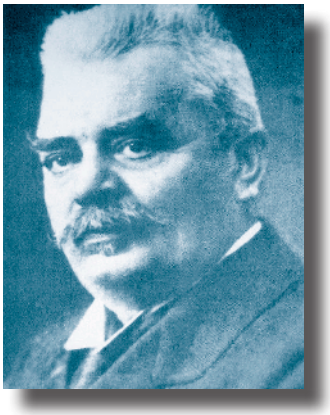
Михалаки Георгиев

Един от въпросите, на които обърнах особено внимание, бяха монетният въпрос и земеделските каси. При изучаването им у мене се породи идеята за въвеждане в страната златния еталон. Прокараният през Народното събрание в 1880 г. *Закон за правото на резание монети в Княжеството* беше копиран от френския, основан на биметализма. По монетния въпрос работих упорито не само като началник във Финансовото министерство, но и докато служих после в Народната банка като администратор и управител, при пълното одобрение на разпорежданията ми по тоя въпрос от всички финансови министри с изключение на Иван Салабашев. По монетния въпрос говоря специално на друго място.[176] Занимаваше ме също въпросът за земеделските каси, по който говоря по-нататък.[177]

Покрай прямите ми задължения като началник на счетоводството и контрола в Министерството интересувах се и за въпросите от другите отделения на Министерството, особено след командировката ми във Франция и запознаването ми с френското финансово законодателство и организация. По това време и дълго след това ме смятаха, право или криво, за най-компетентния по финансовата материя и бях винаги на разположение за съдействие и съвети на колегите си началници: другаря ми Ст. Караджов, началник на Отделението за прямите даждия, Д. П. Иванов, началник на косвените даждия, Михалаки Георгиев, а след него и Г. П. Шойлеков, началници на Отделението за държавните имоти, на които немалко спомогнах за съставяне на *законопроектите: за надзора и събирането на даждията, за митниците, за бериите*[178] *върху патентите, за гербовия сбор,* внесени в Събранието през 1883 и 1884 година.

Назначението ми за администратор в Б.н.банка. Сбогуване

На 14 август 1885 г. поради назначаването ми за администратор в Българската народна банка трябваше със съжаление да напусна Финансовото министерство.

За приятна длъжност считам да констатирам тук, че ако през всичкото си 7-годишно служене във Финансовото министерство съм проявил особена деятелност, това се дължи главно на пълното доверие и свобода на действие, с които съм се

[176] Вж. тук главата „По монетния въпрос“ (б.р.).
[177] Вж. тук главата „По земеделските каси“ (б.р.).
[178] Берия (тур.) – такса; пари, които общината, църквата или други институции събират от населението (б.р.).

ползвал от всички финансови министри, а особено от господата Начович и Каравелов. Министерството на г-н Каравелов през 1884 г. и 1885 г. бе особено отбелязано с финансовото си законодателство. И когато в едно от заседанията на Народното събрание депутатът Илия Вълчев предложил на Събранието да гласува благодарност на финансовия министър за неговата ползотворна дейност, г-н Каравелов е заявил, че не нему, а на началниците му Тенев и Караджов трябва да се благодари за всички внесени от него законопроекти и преобразованията, които се правят по финансовата част. Своето благоразположение и доверие към мене министър Каравелов засвидетелства и със следния особен рескрипт, който благоволи в присъствието на всички началници да ми предаде лично при напущането на Министерството, за да постъпя в Народната банка, като ми пожела и в новата длъжност, която ми предстои да заема, да бъда все тъй работлив и усърден.

Благодарствено писмо от министър Каравелов

Господину Михаилу Теневу, администратор при Българската народна банка

От 28 януари 1881 г. до 14 август 1885 г. имахте честта да бъде поверена Вам длъжността началник на Счетното отделение при Финансовото министерство.
Министерството с удоволствие констатира, че през всичкото време на службата си Вие сте се отнасяли примерно както с Вашите колеги, тъй и спрямо подведомствените Ви служащи: изпълнявали сте длъжността си с най-голямо усърдие и с постоянното си трудолюбие сполучихте да уредите най-бляскаво счетоводството и отчетността на всичките отрасли на управлението, а тъй също да изработите разните закони, правилници и наставления, нужни за правилното държавно и обществено счетоводство. Предвид на всичко това Министерството на финансите счита за свой приятен дълг да Ви изрази своята особена благодарност.

Министър: П. Каравелов

Главен секретар: (п) Христо Белчев

За нач. на отделението: Ж. Вълчев[179]

[179] Вълчев, Ж. Н. – администратор в БНБ и член на Управителния съвет на Банката през 1894–1905 г. (б.р.).

ОСНОВАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА

Лудовиг Карбоньор

Руското окупационно управление на княз Дондуков-Корсаков, при усилената работа, която имаше, да изготвя временни правила по устройството на разните служби в новосъздаденото княжество, не бе забравило да се погрижи и за полагане основата на едно кредитно учреждение, за която цел бе повикан от Петербург един от висшите служащи в Государственият банк[180], колежки съветник Карбоньор[181], който по разпореждане на управляващия Финансовия отдел, действителния статски съветник Бух, приготви проект за *Устав Болгарскаго Народнаго Банка.* Тоя Устав, съдържащ 39 параграфа, подписан от Бух, бе утвърден от княз Дондуков още на 15 януари 1879 г.[182], но докато се приготви нужното помещение и необходимите за работа регистри и книжа, откриването ù стана едва в началото на май 1879 г. Уставът беше придружен от следната обяснителна записка:

Записка по въпроса за учреждаването в гр. София на Банка

Едва са изминали няколко месеца след освобождението на България от турското владичество и създаването в нея свобода и вече в цялата страна закипя нов живот, откриха се нови, неизвестни дотогава, източници на богатства и се съживи търговията. В близко бъдеще тая страна, щедро надарена от природата и населена с пестелив и промишлен народ, ще развие още повече своята промишленост и търговска дейност. Но многогодишното господство в страната на турските

---

[180] Руски государствен банк (Русский государственный банк/Госбанк) – държавната банка на Руската империя, учредена през 1860 г. чрез преобразуване на Государственный коммерческий банк. В основните ù функции влиза финансирането на държавата, реформирането на банковата и паричната система, стимулирането на търговията и производството чрез кредити. Изпълнява също част от функциите на Министерството на финансите, а дейността ù се ръководи от министъра на финансите. Преди революцията от 1905 г. е една от най-влиятелните и големи банки в Европа. През 1902 г. заедно с Банк дьо Пари е де Пеи-Ба отпуска на България 106 млн. франка заем, 14 млн. от които са предоставени от Госбанк (б.р.).

[181] Карбоньор, Лудовиг (Лудвиг) – руски финансист, първият управител на БНБ (4 април – 1 юли 1879); чиновник за специални поръчения към Министерството на финансите на Руската империя; след Освободителната война е назначен към Съвета за управление на руския императорски комисар като началник-отделение (б.р.).

[182] 15 януари 1879 г. – Уставът е утвърден на 25 януари 1879 г. (б.р.).

порядки се е отразило особено тежко на християнското население, което не е могло да не остави следи на това население; то е останало на доста ниска степен на развитие и предоставено на само себе си, ще стане без съмнение жертва на ловките спекуланти, проявяващи се неизбежно навсякъде, гдето се представя удобен и лек начин за забогатяване.

Предвид на това представлява се крайно необходимо да се пристъпи към образуването на такова учреждение, което би имало по своето назначение пълна възможност да урегулира бъдещите търговски отношения в страната, т.е. народния кредит. Такова учреждение може да бъде правителствената Народна банка. Като представлява при това устава на такава банка, Финансовият отдел счита за нужно да обясни, че при съставянето на тоя проект Отделът се е ръководил от общите основания на подобен род учреждения с приспособяването им по възможност на местните условия на страната. С тая последна цел са внесени в означения проект такива подробности, каквито в банковите устави обикновено не се поместват; но при малката подготовка на българите към банковото дело и при мъчнотията да се намерят на първо време опитни лица тия подробности не са излишни.

При съставянието на представения проектоустав за банката Финансовият отдел счете за правилно да внесе в него предложението да се възложи на бъдещата банка обязаността за пазене сумите, които остават свободни в ковчежничествата, като се предоставя на Банката да се ползва с част от тия суми за своите обороти. Това предложение е извикано от желанието да се избегне необходимостта за учреждаването на отделно централно ковчежничество, което, без да принесе съществена полза, може само да обремени бюджета, а от друга страна, ще усили оборотния капитал на банката, понеже, особено за пръв път, не би могло да му се дадат големи средства.

Към това Финансовият отдел се задължава да присъедини, че за установяване на всички подробности по действията на предполагаемата банка Отделът ще изработи особена инструкция с приложение на всички нужни за това форми, книги и документи.

16 декември 1878 година[183]

Банката се основа с 2 милиона франка капитал, *внесен от държавата*, който остава собственост на Банката. Тя е под контрола на Финансовото министерство. По установените в Устава ѝ операции на Банката се възлагаше главно: „*да извършва безплатно касовата служба на държавата*, като получава внасяните суми от разните държавни приходи и изплаща разходите до размер на постъпилите приходи. Банката може да сконтира търговски полици със срок три месеца; да прави заеми под залог на ценни книжа и благородни метали; да приема суми по срочни и безсрочни влогове и по текущи сметки“.

От горното се вижда, че предназначението на Банката е било да служи преди всичко като главно ковчежничество на държавата и като такова оставаше дълго

[183] Споменатата в записката на Бух инструкция, приготвена от Карбоньор по-после и подписана от Бух и него, биде утвърдена от княз Дондуков на 21 май 1879 г. (б.а.).

време, понеже не е имало възможност да развие търговските си операции поради липса на портфейл, на ценни книжа и метали. Трябва да отбележа, че вземане-даванията между търговци, занаятчии и другите съсловия в турско време и няколко години след Освобождението на България се извършваха на честна дума и по тефтер, без никакви задължителни документи и без задълженията да стават достояние на публиката. Освен това краткосрочността на заемите в новата банка не привличаше никакви клиенти. При такива обстоятелства Банката нямаше възможност да пласира и собствения си капитал, камо ли и постъпилите от влогове незначителни суми.

За директор на Банката в началото бе назначен временно съставителят на проекта г-н Карбоньор, който прослужи в нея до края на юни 1879 г., когато се замести от г-н Георги Желязкович, служащ в житарската къща на Гавраил Аврамов в Галац.

Първият опит за акционерна емисионна банка

Самуил Соломонович Поляков

Едва-що захвана Банката да функционира, започват се разни посегателства за отнемането ѝ от държавата.

В края на 1879 г. се повдигна въпрос по политически съображения от страна на Русия за постройка на жп линии, свързващи Дунава с вътрешността на Княжеството. Появяват се на сцената интендантите на руските войски през Освободителната война Поляков[184] и Гинсбург[185] и техни агенти

Горàций Осипович Гùнцбург

[184] Поляков, Самуил Соломонович (Краля на железниците), (1837–1888) – руски крупен предприемач, банкер, търговец, филантроп от еврейски произход. В началото на XX век почти половината от цялата жп мрежа в Русия е изградена под негово ръководство. Тримата братя Яков, Лазар и Самуил Полякови основават банки и промишлени предприятия, търгуват със земеделска продукция, главно дървесина и зърно (б.р.).

[185] *Гинсбург* – барон Горàций Осипович (Евзелевич) Гùнцбург (1833–1909) – крупен руски предприемач, банкер, търговец, филантроп, меценат от еврейски произход. С баща си и своите братя основава Финансова къща „Й(осиф)-Е(взел) Гинцбург“, през която преминават основните финансови средства от западноевропейски инвеститори в руската икономика. Г. Гинцбург изгражда най-големите златодобивни предприятия, през Освободителната война отпуска кредити на руското правителство, финансира строителството на жп линии заедно с Полякови (б.р.).

Аманд Егорович Струве

Утин[186] и Черни, а по-после и инженер Струве[187]. Предлага се най-първо да се започне постройката на линия Русе–София, като се възложи изучаването ù на Струве, който се домогва да добие концесии от държавата. Започват се дипломатически настоявания, убеждения, заплашвания пред княз и министри, агитации между депутати и между населението, инсинуации за подкупи и пр., които, подкрепяни от руските представители Давидов[188], Кумани[189], Хитрово[190], продължаваха дълго време, за което не е място тук да говоря и бележа само мимоходом, понеже тия поменати *аферисти, „доброжелатели на новата държава“, имаха голямо желание да турят ръка на Народната банка и да господаруват в обетована земя.*

Николай Исаакович Утин

Утин, действащ от името на Гинсбург и Поляков, представи на първия министър-председател Бурмов проект за учредяването на една акционерна банка с капитал 25 милиона франка, на която да се даде привилегия за издаване банкноти и която да замести Народната банка. Според устава си тя си поставя за задача освен шконтовите операции да отпуща заеми под ипотеката на частни лица, да прави заеми на земеделските каси и общините, да посредничи за държавните заеми и пр. В същото време, за да се парализира агитацията за приемане предложението на Утин, предприемачът виден консерватор Ив. Н. Хаджиенов[191] представя за прокарване свой проект за акционерна банка, който не е взет под внимание. Законопроектът на Утин, одобрен от Министерския съвет, е бил вне-

---

[186] Утин, Николай Исаакович (1841–1883) – руски революционер, търговски съветник в предприятията на С. Поляков в Румъния и в Урал. Неговият брат Евгений Исаакович Утин (1843–1894) – адвокат и публицист, е военен кореспондент в България през Освободителната война, автор на „Писма от България“ (б.р.).

[187] Струве, Аманд Егорович (1835–1898) – военен инженер, предприемач, мостостроител; генерал-лейтенант (б.р.).

[188] Давидов, Александър Петрович (1838–1885) – руски дипломат; през Освободителната война организира лазарети в Бесарабия, Румъния и България, дипломатически агент и генерален консул в София (1879–1880), кариерата му продължава в мисиите в Лондон и Токио (б.р.).

[189] Кумани, Алексей Михайлович (неизв.) – руски дипломат, статски съветник, дипломатически агент и генерален консул в България (1880–1881), след това посланик в Китай (б.р.).

[190] Хитрово, Михаил Александрович (1837–1896) – руски дипломат и поет; участник в Освободителната война, функционер в дипломатическата канцелария на княз Николай Николаевич, организира български доброволчески чети и разузнавателни отряди; руски дипломатически агент в София (1881–1883), (б.р.).

[191] Хаджиенов, Иван Николов (1843, Казанлък – 1923, София) – крупен предприемач, депутат, кмет на София; обвиняван в корупционни сделки (б.р.).

сен в Народното събрание през май 1880 г., но е бил оттеглен от назначения в кабинета на Драган Цанков министър на финансите Петко Каравелов, като Народната банка останала да продължава да работи по стария си Устав.

На 1 април 1881 г. аз постъпих във Финансовото министерство като началник на Отделението за отчетността, под ведомството на което беше Народната банка.

Иван Хаджиенов

Втори опит за акционерна народна банка от г-н Желязкович

На 27 април 1881 г. бе назначен за финансов министър Георги Желязкович, който тогава управляваше Банката. Под предлог, че държавната банка в продължение на три години не могла да развие особена дейност, без да се имат предвид обстоятелствата, при които е работила, министър Желязкович, със съгласието на Гр. Начович, ярък привърженик на акционерното дело, възлага на съветника Кейе и той стъкмява един нов проект на *устав за Българската народна банка* и един *правилник.* Според този устав и правилник се учредява под названието „Българска народна банка“ едно *безименно акционерно дружество*, което има привилегия да издава банкноти, които ще се изплащат в злато на предявителя; капиталът на дружеството е 12 милиона лева златни, разделен на 40 хиляди акции по 300 лв.; една трета от акциите ще се купи от държавното съкровище; останалите две трети части ще се отстъпят на частни лица чрез публична подписка; капиталът на Банката ще се събере с издаване акции на три пъти; първото издание ще бъде от 6 милиона лева (20 хиляди акции); Банката ще се управлява от един директор и трима администратори; директорът ще е български поданик и назначен от държавния глава за пет години.

Тоя законопроект за Народна банка бе внесен в Народното събрание на 21 декември 1882 г. *с изложение на мотивите,* което започва със следния 1 пункт:

> Между учрежденията, които основа в Княжеството управлението на императорския комисар, Народната банка е едно от най-важните. То би принесло още по-голяма полза, ако средствата, които се дадоха на това учреждение, биха били по-значителни. Оскъдността на тия средства ограничи обаче твърде много кръга на действията на Банката и направи, щото ползата от нея за страната да е съвсем маловажна. Малобройните операции на казаната банка са обаче достатъчни да докажат голямата нужда, която България има от сериозни кредитни учреждения. Богатствата, които съществуват в Княжеството, са неизчерпаеми; те са обаче мъртви по причина лишението от средства за тяхното съживяване. Деятелността на човека е едно богатство, понеже той може да работи и да произвежда, но за развитието на тая деятелност се изискват капитали. Богатства са самите тия по-

Тодор Бурмов

тоци, които поръсват изобилните полета на отечеството ни и на които могат да се издигнат великолепни фабрики; богатства са горите, рудниците, които чакат заможни експлоататори. Богатство е самата природа, която фаворизира развитието на земеделието, на виноделието, на скотовъдството и пр. За всичко това обаче са нужни капитали, сир. кредитни учреждения, банки, но банки сериозни и които да са в състояние да съживят мъртвите богатства в отечеството ни, банки, които нямат за изключителна цел да обогатяват техните основатели, но такива, които ще имат за програма ползата на трудолюбивото население..., и пр. (Изложението е писано от самия Гр. Начович.)

В отношение на операциите си Банката ще изпълнява касовата служба на държавата; ще издава банкноти и държавни доходни книги – ренти[192] и облигации; ще шконтира съкровищни бонове и ще прави заеми на държавата; ще върши търговски операции по шконто и заеми по текуща сметка; ще приема суми по влогове и текущи сметки. Освен това ще отпуща заеми по ипотеки и ще дава в заем суми на съкровището, общините и на обществени заведения; ще издава поземлени облигации.

Тоя проект, приготвен набързо, е прокаран пред Държавния съвет, приет през януари 1883 г. от Народното събрание, в най-бурното време след суспендирането на Конституцията и при големи вълнения в страната остана дълго време нетурен в действие.

Като началник на Счетоводното и контролно отделение на Финансовото министерство, което се занимаваше и с делата на Банката, още при изработването на тоя проект бях обърнал вниманието на г-дата Желязкович и Начович да не се въвежда принципът за акционерна банка, на която се дават привилегии емисионни, а да си остане Банката чисто държавна. „Страхувам се, им казах, да не изпадне малкото Княжество в ръцете на разни спекуланти, от каквито съседните нам държави дълги години не можеха да се освободят. Ще видите, че при липсата на капитали в страната и недоверието на българското население подписката на акции, ако се обяви, ще се извърши от чужди лица, направо или чрез българи, подписвали за тяхна сметка. Усилията на Поляковци, Утиновци и пр. да се загнездят у нас не са ли пресен пример?“ Това свое становище аз поддържах най-упорито дълги години, както ще забележите на много места през 22-годишната ми служба.

До края на февруари 1883 г. министър Начович не се решаваше да пристъпи към приложението на Закона.

На 8 март 1883 г. дохожда за управляващ Министерството втори път Т. Бурмов. Като му докладвах по въпроса за Банката, и той реши да остане Законът висящ.

[192] Рента (фр.) – държавен облигационен заем; доход от имот или капитал; доходност (б.р.).

Министър Начович решава да приложи Закона за акционерната народна банка

На 9 септември 1883 г. биде назначен за министър на финансите пак Гр. Начович. След известно колебание, мимо[193] настояването ми, той се реши найпосле да се направи опит за прилагането на Закона, като изходатайства решение от Министерския съвет да се отпуснат от държавното съкровище 4 милиона лева за цялата една трета от капитала, макар в Устава на Банката да беше установено, че първоначално ще се внесат само 6 милиона лева, следователно 2 милиона от държавата, а 4 милиона от акционерите след обявяване публична подписка. И тъй, в противоречие на Закона желаеше се само да стане преобразуването на държавната банка в акционерна. За небезинтересно считам да приложа извадка на част от доклада на министъра Начович, писан от самия него, напечатан в „Държавен вестник“, бр. 117 от 1 ноември 1883 г.

Доклад до Министерский съвет

Министерският съвет, като взе в съображение, от една страна, голямата нужда, която се чувства в Княжеството от преобразуването на настоящата Българска народна банка съгласно с приетия от Народното събрание Устав, а от друга, обстоятелствата, които в настоящото време не благоприятстват за отваряне публична подписка за набавяне нужния капитал за преобразуването на казаната банка, реши в заседанието си от 19 октомври да не се отваря публична подписка за набавяне капитал, който е нужен за преобразуването на Народната банка и за увеличението на нейната деятелност, но да се отпусне тоя капитал от държавното съкровище.

Като споделям напълно взглядовете на Министерския съвет в днешните неблагоприятни за публична подписка обстоятелства, имам честта да представя в настоящия си доклад начина, по който трябва да се постъпи, за да се изпълни гореказаното постановление на Министерския съвет.

Уставът на Българската народна банка определя, че тая банка ще се учреди от едно безименно ационерно дружество, в което и българското съкровище ще вземе участие, като положи една трета част от капитала на банката, сиреч 4 000 000 лв. (чл. 1 и 4); двете трети от тоя капитал ще се добият според чл. 5 от същия Устав, „с издаване на акции на три пъти“, сиреч като се отвори на три пъти и според нуждите публична подписка.

За да се избегне в настоящото време публична подписка, необходимо е, щото *съкровището, вместо да подписва при всяка подписка по за една трета част от сумата, която се иска, да положи тозчас цялата третя част от капитала на банката, сиреч 4-те милиона, а подписката за останалите 8 милиона да се отваря постепенно отпосле и по мярката на нуждите. По тоя начин целта да се преобразува това кредитно учреждение без забава се постига, като се избегнат в същото време случайностите на публичната подписка в сегашните трудни времена.*

[193] Мимо (остар.) – въпреки (б.р.).

Мнението на министър М. Сарафов

Преди да се пристъпи към прилагането на Закона, министър Начович напусна Министерството на 1 януари 1884 г. и се замести от М. Сарафов, цанковист. При доклада ми по въпроса за Банката и той се обяви против въведения от предшественика му акционерен принцип и не желаеше да поеме моралната отговорност за приложението на мерките, които Гр. Начович бе начертал в доклада си до Министерския съвет. Даже ако се възприеме акционерният принцип, Сарафов желаеше да се вземат всички мерки, за да се пласират акциите в български ръце, което според мене беше невъзможно. За всеки случай решихме да се направи малък сондаж чрез окръжните управители до всички съсловия в страната по издаването на акциите, за която цел приготвих и изпратихме следното *окръжно* до всички управители с дата 18 февруари 1884 г., обнародвано в бр. 17 на „Държавен вестник“ същата година.

Писмо до окръжните управители

До господа окръжните управители!

Народното събрание в сесията си за 1882 г. разгледа и прие един Устав, утвърден от Негово Височество с Указ № 100 от 11 февруари 1883 г., според който имаше да се учреди в София едно безименно акционерно дружество под название *„Българска народна банка“*. Според чл. 4 от Устава основният капитал на банката ще е 12 милиона лева златни, 40 хиляди акции по 300 лв. едната. Една трета част от акциите ще се купи от държавното съкровище, а останалите две части ще се отстъпят на частни лица чрез публична подписка. Първото издаване на акции ще бъде 6 милиона лева (20 000 акции), от които 2 милиона се купуват от правителството, а за остатъка се открива публична подписка. Второто и третото издаване акции ще стане по решение на общото събрание на акционерите, направено по предложение на управителния съвет на банката и одобрено от министъра на финансите. При банката ще се отвори едно ипотечно отделение, което ще дава заеми срещу залог от недвижими имущества.

За да се учреди поменатата банка, първата необходимост, разбира се, е да се приготви нужният за действията ù капитал чрез обявяване публична подписка; но правителството, при анормалното положение, в което се е намирало Княжеството от няколко години доскоро, като се е бояло да не би поканата му за подписка на акции да се посрещне несъчувствено от населението и с това да се компрометира за известен период откриването на предначертаното финансово учреждение в Княжеството, отлагало е приспособението на узаконения вече Устав, като се е задоволявало да поддържа съществуващата Българска народна банка с постепенното прилагане на някои постановления от новия Устав.

Понеже страната се наслаждава вече на съвършено спокойствие и влезе отново в пълния си конституционен ред, правителството мисли, че е време вече да вземе мерки за учредяването на акционерна банка съгласно новия Устав с някои може би изменения, като разчита на готовността, с която населението ще посрещне поканата за подписка на акции.

Правителството желае, щото банката да си остане чисто народна и да отстрани, ако се може, съвършено вземането участие на чужди дружества или капиталисти, които с голяма готовност биха посрещнали поканата и с купуването на по-голямата част от акциите би взели управлението на банката в ръцете си, и така биха упражнявали грамадно влияние върху търговията и економическото положение на Княжеството ни.

Моля Ви прочее, господине Управителю, да сондирате по-първите търговци, състоятелните граждани и селяни и разните дружества, които имате в окръга си, и да ми съобщите готови ли са да вземат участие в подписването акции и в какви количества. Обяснете им, че за запазване достолепието на Княжеството и повдигане кредита му пред образования свят те трябва да покажат най-добрите разположения към позива, който правителството би решило да направи.

Министър: (п) М. К. Сарафов

Началник на отделението: (п) М. Тенев

Отговорът на окръжните управители по това окръжно с много малко изключения беше неблагоприятен за всяка подписка и че общото настроение е за запазване на държавната Народна банка.

Ревизия на Б.н.банка

Г. Желязкович прослужи като директор от 1 юли 1879 до 27 април 1881 г., когато бе назначен за финансов министър (от 27 април до 23 юни 1883 г.)[194]. Докато беше министър, Банката остана без титулярен директор, а се управляваше от контрольора Исидор Михайлович[195], при секретар Ив. А. Иванов[196] и касиер Георги Греков. През това време от касиера, покровителстван от самия Желязкович, са се извършили някои некрасиви операции, които станаха достояние на Министерството след дохождането на Гр. Начович и касиерът бе заставен да си даде оставката през септември 1882 г.

След завръщането ми от командировка във Франция узнах, че в обществото се носят слухове за нередовности, произволни действия и даже злоупотребления, вършени в Народната банка; че там се гледало на политическите убеждения на клиентите и пр., като за всичко това се обвиняваха консервативните министри Начович, Бурмов, Греков[197], Желязкович, които се занимавали с преврати, а не гледали какво става в Банката. Очевидно беше, че голямата врява е повдигната от либералите за компрометиране консервативните водители и сваляне на правителството им.

---

[194] Г. Желязкович е министър на финансите в две поредни правителства от 27 април 1881 до 23 юни 1882 г. (б.р.).

[195] Михайлович – Исидор Василев Михайлиди (1846, Браила – ок. 1891/5, София) – завършва музикално училище в Браила; финансист, композитор, управляващ БНБ (27 април 1881 – 11 октомври 1883), като се отказва от заплата; по-късно директор на клоновете на Банката в Русе и Варна (б.р.).

[196] Иванов, Иван (Иваница) А. (1847, Свищов – 1938, Русе) – финансист; секретар, впоследствие управляващ БНБ (12 октомври – 30 ноември 1883), управител на клона на Банката в Русе (б.р.).

[197] Греков – има се предвид Димитър Греков (вж. бел. 83), (б.р.).

Димитър Попов

Д-р Стоян Данев

На 2 януари 1884 г. бе назначен за финансов министър Михаил Сарафов. Мълвата за нередовностите в Банката се разпространяваше все повече. Повдигна се въпрос и в Народното събрание от опозицията. Министър Сарафов след поемането на Министерството назначи 6-членна комисия от главния секретар на Финансовото министерство Д. Попов[198], началниците на отделенията при същото М. Тенев и Ст. Караджов, главния ревизор д-р Ст. Данев[199], съветника при Върховната сметна палата А. Златарски[200], главния контрольор при Финансовото министерство Ю. Урумов, която произведе щателна равизия по операциите на Банката от началото на 1881 до 1884 г. и представи рапорта си на г-н министъра за намерените обикновени нередовности, допустими във всяко новоначинаеще учреждение, и някои произволни престъпни операции[201] на касиера с размяна на монетите, за които е бил уволнен по-рано от министър Начович и които са станали през времето, когато Желязкович е бил директор на Банката.

Назначението на Ив. Ев. Гешов за директор на Банката

На 23 декември 1883 г. постъпи като директор на Банката повиканият от Пловдив Ив. Ев. Гешов, който в продължение на една година, макар за пръв

[198] Попов, Димитър Кръстев (Централния), (1855, Калофер – 1908, София) – учи в Духовната семинария в Пловдив, в Роберт колеж и във Френския султански лицей в Галатасарай, Цариград; юрист, журналист, издател, финансист, виден обществен, политически и държавен деец: министър, депутат, началник на Статистическото бюро, член на Управителния съвет на БНБ (1885–1889) и неин управляващ (26 август 1886 – 4 декември 1887), (б.р.).

[199] Данев, д-р Стоян Петров (1858, Шумен – 1949, София) – завършва гимназия в Прага, следва в Цюрих и Лайпциг, завършва право в Хайделберг и политически науки в Париж; националреволюционер, юрист, адвокат, преподавател по международно право във Висшето училище и редовен професор по дипломатическа история в Свободния университет (днес УНСС), виден обществен, политически и държавен деец: министър-председател, министър (вкл. на финансите), член на Арбитражния съд в Хага (б.р.)

[200] Златарски, Александър Николов (1851, Търново – 1926, София) – един от основателите на Върховната сметна палата; син на Никола Златарски (учител, обществен деятел, участник в църковно-националната борба); брат на проф. Васил Златарски (историк, археолог и епиграф) и на проф. Георги Златарски (вж. бел. 486), (б.р.).

[201] *Произволни престъпни операции* – анкетната комисия установява, че управителят е работил чрез „доверени сарафи“, като операциите, извършвани от Банката със сребро, са минавали само през техните ръце. Обяснението на Желязкович е, че тези сарафи били „сиромаси хора, та да се прехранват“. Случаят дотолкова компрометира БНБ, че се появяват слухове за нейното затваряне (б.р.).

Иван Ев. Гешов

път постъпващ на подобна служба, се залови усърдно за работа.[202] Поради оскъдните средства обаче, с които разполагаше Банката при два милиона лева капитал, ограниченията, които съдържаше Уставът на Банката при операциите ù, без право за емисия на банкноти, и непривикналото население да си служи с чужди пари, в продължение на 5 години от Освобождението на България Банката служеше главно за централно ковчежничество на държавата. Г-н Гешов беше тоже за запазване принципа на чисто държавна Народна банка.

П. Каравелов отново финансов министър

На 30 юни 1884 г. постъпи за финансов министър отново П. Каравелов, който и по-рано, от 24 март 1880 г. до 28 ноември с.г. ми беше началник. Най-важният въпрос, по който имаше да му докладвам, беше банковият, протакащ се вече с години. Нямаше нужда да го убеждавам, защото още в 1880 г. той се бе проявил като един от върлите противници на чуждото вмешателство и против проектите на дошлите от Русия евреи за железнопътни линии и банки, които, силно поддържани от руската дипломация, искаха и настояваха през и след окупационното време да им се разреши да основат една акционерна емисионна банка, която при липсата на местни капитали щеше да бъде напълно в техни ръце. Общото мнение и тогава, с редки изключения, на министри, чиновници, търговци, депутати и пр. беше, че не бива да се повери в съмнителни лица като Гинсбург и Поляков учреждаването на такъв важен институт и че трябва с всички средства да се отстоява независимостта, самостоятелността и национализирването на всички държавни институти. Г-н Каравелов не даваше и дума да става за въпросния акционерен проект.

Закон за преобразуването на Б.н.банка

В края на 1884 г. г-н Каравелов ми предложи да приготвим заедно с г-н Гешов нов закон за преобразуването на Народната банка. Стъкмихме нов закон от 24 члена с изложение на мотивите, възпроизведено на с. 82–83, който проект след одобрението му от Министерския съвет се разгледа и прие от Народното събрание и стана *Закон за Българската народна банка* от 17 януари 1885 г.[203]

Капиталът на Банката се увеличава на 10 милиона лева, внесени от държавата, и на Банката се дава монополно право за издаване на банкноти и ипо-

---

[202] *На 23 декември 1883 г. ...* – Иван Ев. Гешов е директор на БНБ от 1 декември 1883 г. до 26 август 1886 г. (б.р.).

[203] Законът за учредяване на Българската народна банка е приет от Народното събрание на 18 януари и утвърден от княз Александър I на 27 януари 1885 г. (б.р.).

текарни облигации, като ù се възлагат всички видове дългосрочни и краткосрочни операции, каквито вършеше Гръцката емисионна банка и някои частни швейцарски банки, които операции се смятаха необходими за единственото държавно кредитно учреждение на малката, едва освободена България. По тоя Закон Банката се управлява и работи в продължение на повече от 30 години до края на 1926 г. В тоя 30-годишен период появяваха се периодически от разни страни предложения и проекти за преобразуването ù в акционерна, за което говоря в специален отдел на друго място[204].

Командировката ми в Белгия

За управител на новата Народна банка се проектираше г-н Гешов, а на мене министър Каравелов предложи поста администратор. Преди да се реша да приема новата си длъжност, в съгласие с г-н Гешов помолих министъра да ни командирова в Белгия, за да се запознаем на място с организацията и службата на Белгийската народна банка[205]; а аз освен това да имам възможност да проуча там устройството на Белгийската върховна сметна палата, на ковчежничествата, на земеделските каси и др. Предложението ми се одобри, поиска се официално разрешение за командировката ни от белгийското правителство и на 27 март 1885 г. Министерството ми предаде следното писмо:

Г-ну М. Теневу. Началник на счетоводството при Финансовото министерство

Понеже е получено вече исканото съгласие от белгийското правителство, за да се позволи на две изпратени от нашето правителство лица да изучат някои клонове за финансовото устройство на Белгия, и като реших да отидете за тая цел Вие заедно с директора на Б.н.банка г-н Гешова, предлагам Ви да тръгнете в непродължително време. В командировката си, след като разгледате заедно с г-н Гешова устройството на Белгийската народна банка, Вие ще се занимаете на особено с изучването устройството на Финансовото министерство в Белгия, на Сметната палата, на Ковчежничествата, на Земеделческите каси и други някои въпроси, които намирате за необходими за по-доброто уреждане на Счетоводството и Контрола на Княжеството. За командировката Ви Министерският съвет, съгласно чл. 40 от Закона за чиновниците и § 13 от „Правилника за способа на произвеждането държавните разходи“, е определил да получавате по четиридесет лева дневни.

Министър: (п) П. Каравелов

Главен секретар: (п) Д. Попов

За началник на отделението: (п) Ю. Наумов

Съгласно горното писмо заминахме с г-н Гешов за Белгия, проследихме в една седмица набързо всички служби на Белгийската банка, след което намерихме за полезно той да посети някои швейцарски частни банки и Гръцката

[204] Вж. тук главата „Опити за преобразуването на Българската народна банка в акционерна...“ (б.р.).

[205] *Белгийската народна банка* (*Nationale Bank van België/Banque Nationale de Belgique*) – централната банка на Белгия, създадена през 1850 г. като частно акционерно дружество. Понастоящем част от Евросистемата и член на ЕСЦБ (за повече подробности вж. тук бел. 511), (б.р.).

народна банка[206], а аз останах по-дълго време да се занимавам с по-обстойното изучаване организацията и счетоводството на Банката и специално с организацията на Върховната сметна палата, популярните банки[207], спестовните каси и др. Преди завръщането ми в София г-н Гешов беше представил вече на 26 юли 1885 г. на министъра рапорта си върху някои швейцарски и Гръцката народна банка и приготвил един устав, в който се развиваше по-подробно основният закон от 27 януари 1885 г. Тоя Устав се утвърди с указ от 4 август 1885 г.

НАЗНАЧЕНИЕТО МИ ЗА АДМИНИСТРАТОР В Б.Н.БАНКА

Веднага след завръщането си от Белгия, с указ от 14 август 1885 г., бях назначен за администратор на Българската народна банка. Едновременно с мене бяха назначени и останалите трима администратори, мои колеги във Финансовото министерство, Д. Попов и Иван Н. Бракалов, а на 1 октомври и Ст. Караджов. С това се образува Управителният съвет на Банката под председателството на управителя. Аз трябваше да поема управлението на Отдела за секретариата, счетоводството и контрола като най-важния в началото до организирането на Банката, а останалите отдели се възложиха: Касовият на Бракалов, Ипотечният на Попов и Сконтовият на Караджов.[208]

Първи нововъведения и правилници по Б.н.банка

В Народната банка ми се отвори ново поле за ползотворна работа. Залових се веднага с реорганизацията на всичките служби, преди всичко с организацията на своя отдел според системата на Белгийската народна банка.

До постъпването ми в Народната банка за всяка операция надлежният чиновник е съставлявал изцяло ръчна писмена бележка, която е изисквала няколко минути време, а освен това неопитните служащи са унищожавали по няколко бланки. *Съставих и се въведоха за всеки вид операции печатни бланки* със съдържанието, като се оставяше празно място за попълване само необходимото.

---

[206] *Гръцката народна банка* (*Bank of Greece*) – централната банка на Гърция, създадена като акционерно дружество. Понастоящем част от Евросистемата и член на ЕСЦБ (б.р.).

[207] Популярни банки – кооперации за кредитна, влогонабирателна и стопанска дейност по примера на чуждестранни институции. Първата е Кюстендилската популярна банка, основана през 1906 г. През следващите 2–3 години са създадени още в Сливен, Панагюрище, Самоков, Берковица и Враца. През 1914 г. наброяват 42 и 18 от тях се обединяват в съюз, а уставът и ръководството му са утвърдени през 1915 г. Подпомагат занаятчии, пострадали през Първата световна война, създаването на кооперативи и промишлени предприятия. След Втората световна война в България действат 245 популярни банки, които след национализацията по Закона за банките от 26 декември 1947 г. са превърнати в клонове на БНБ (б.р.).

[208] Управителят г-н Гешов прослужи в Банката само 13 месеца [от назначаването на М. Тенев за администратор], от 14 август 1885 г. до 26 септември [август] 1886 г., когато биде назначен за финансов министър. За негов временен заместник Управителният съвет определи най-стария по години, колегата Д. Попов, който след едногодишно изпълнение длъжността се отказа и заместничеството бе възложено на мене, и аз го изпълнявах заедно с администраторската си длъжност до 1 януари 1894 г., когато бях назначен управител на Банката (б.а.).

С така готови бланки се пестеше доста време; те се употребяват в Банката и досега.

Всяка съставена бележка трябваше да се проверява и визира преди изпълнението ù от специален контрольор, след което само може да се класират всички съставени през деня бележки и вписват в *специалните счетоводни формуляри и книги.* След това нововъведение приготвих постепенно и се въведоха следните ръководни правилници: *за сконтовите комитети при Б.н.банка; за правата и обязаностите на банковите кореспонденти; за ипотекарните заеми; за вътрешния ред* и *за служащите в Б.н.банка.*

Рапортите ми по командировката в Белгия

Покрай другата работа едва на 15 март 1886 г. успях да приготвя рапорта си върху *Белгийската народна банка, спестовните каси, земеделските каси, популярните банки, дружествата за общински кредит,* който рапорт, подписан от мен и г-н Гешов, се представи на финансовия министър. Макар рапортите да са напечатани в отделна книжка от Българската народна банка през 1886 г., за да бъде изложението ми по-пълно, намирам за полезно да възпроизведа изцяло по-нататък само по-малките и особено интересните по него време рапорти за новоосвободеното княжество. *Рапорта си върху организацията на Белгийската върховна сметна палата* представих едва на 15 декември 1886 г., който се обнародва в бр. 31 на „Държавен вестник“ от 1887 г. и който възпроизвеждам изцяло на друго място[209].

Земеделските каси като посредници на Банката

В рапорта си по произведената ревизия на финансовите и обществените учреждения през 1884 г. бях обърнал особено внимание на земеделските каси, за преобразуването на които говоря в специален отдел[210]. След проучванията, които направих в Белгия върху малките кредитни и спестовни дружества, и за да влезе Банката ни в по-тясна връзка с населението, а в същото време да се извадят от застоя си нашите земеделски каси, които имаше да играят голяма рол в бъдеще, на 12 май 1886 г. написах и се изпрати на Финансовото министерство следното писмо:

> Задачата на една Народна банка трябва всякога да бъде да помага на народния поминък, като прави кредита колкото се може по-достъпен за цялото население в страната. Водими от грижата да се постигне и у нас, доколкото е възможно, тая задача, ние днес зимаме свободата да Ви обърнем вниманието върху един предмет, който, мислим, заслужава бързо и сериозно изучване.

---

[209] Рапортът е публикуван във втория том на това издание (б.р.).
[210] Вж. тук главата „По земеделските каси“ (б.р.).

В столицата и градовете, дето нашата Банка има вече клонове, нейните ползи са очевидни. Не тъй явни са обаче услугите, които тя принася на народния ни поминък в местности, дето тя няма още клонове. И тъй като за доста време още нито е възможно, нито умно ще бъде да се отварят много клонове, то необходимо е да се обсъди като какви средства са най-целесъобразни за разширочение благотворната деятелност на Банката и в ония местности, които се намират без нейни клонове.

Думата ни е за личния кредит, тъй като Банката е направила, доколкото се може, достъпен имуществения кредит. Не всички обаче обичат да си осигуряват зданията и да се подлагат на други разноски и трудове, за да ипотекират недвижимите си имоти. При това Банката не дава заем срещу ипотеки, по-малки от 500 лв. Нужда се явява следователно да се улесни личният кредит, който допуща заеми, по-долни от 500 лв., и който не е подложен на оная гласност и ония жертви, които всякога придружават залагането на недвижимостите.

Като единствено средство за това улеснение ние считаме създаването на такива учреждения, които биха могли да служат в местности, дето Банката няма клонове, като посредници между нея и населението, като проводници, които да дават пари на населението срещу записи, а тия записи да сконтират или залагат на Банката.

Какви трябва да бъдат тия учреждения? Те могат да бъдат или: 1-во, нови, основани по подражание на белгийските *Unions de Crédit*, които ние описахме в своя рапорт върху белгийските кредитни учреждения, един вид взаимни кредитни дружества, прилични на руските Общества взаимнаго кредита; или 2-ро, съществуващите земеделски каси, преустроени и упълномощени да дават назаем не само на земеделци, но и на малки търговци и занаятчии.

Вам е позната целта на взаимните кредитни дружества. Те се основават, за да помагат чрез доставяне пари на земеделци, търговци и промишленици от средна ръка, каквито са въобще производителите на богатството в нашата страна. Те приемат за членове всички ония честни хора, които имат нужда от кредит и които при постъпването си са длъжни да внесат само 5 или 10% от количеството на кредита, с който искат да се ползват при дружеството. Щом ги приеме за членове, дружеството им дава назаем пари в границите на кредита, който им се отваря срещу записи или полици, които то отпосле, ако не му стигнат парите за други заеми, представлява за сконтиране на Народната банка. Взаимните кредитни дружества правят следователно крайно достъпен кредита, като черпят капиталите, които не им достигат, от Народната банка или други кредитни учреждения. Те са прекрасни канали, чрез които и най-ниските слоеве на обществото се оползотворяват от извора на по-горните банкови заведения. Тяхното въвеждане в България би било от неоценима полза. Няколко просветени граждани, въодушевени от добра воля и от истинно родолюбие, биха могли да дадат в това отношение един пример, достоен за подражание. Но тъй като ние не можем да очакваме в късо време разпространението на подобни дружества, въпрос се поражда дали няма друго средство, чрез което същата цел да се постигне и по-бързо, и по-сигурно.

Като такова средство ние намираме днес съществуващите земеделски каси. Опитът на румънските земеделски каси очевидно доказва какви огромни услуги тия учреждения могат да принесат на страната, когато им се дава възможност да черпят нужните количества от една богата народна банка. В Румъния има 30 такива каси. Според основния им закон техният собствен капитал за

всяка е от 150 до 300 000 лева. При все това те на 1 януари 1886 г. са дължали на Румънската народна банка 10 293 529 лв. пари, които са били взели от нея срещу сконтирани земеделски задължения. Други сконтирани полици на 1 януари 1886 г. Румънската банка е имала в портфейла си само за 5 519 233 лв. Ще се каже, че две трети от своите операции по сконтирането банката върши със земеделските каси, които през 1885 г. са сконтирали у нея земеделски обвезателства[211] за 46 989 057 лв. Начинът, по който парите на банката достигат чрез земеделските каси и до най-бедните румънски земеделци, е тъй интересен, щото заслужава да се опише по-подробно.

Земеделските каси дават назаем пари на земеделците не толкова срещу поръчителство, колкото срещу залог на земните им произведения, на земеделските им инструменти и пр. Заемът не може да надминава половината от стойността на заложените вещи. Оценението става от две вещи лица и се засвидетелства от надлежното кметство. Вещите лица се подписват както в прошението за заема, тъй и в контракта, в оставената нарочно за това графа. Тъй сключените контракти съставляват земеделските обвезателства. Щом касиерът на някоя земеделска каса има нужда от пари за нови заеми, той отбира всичките ония обвезателства или контракти, които имат един падеж, нарежда ги в един опис и ги представя за сконтиране на Румънската народна банка. Банката нито гледа на подписите на длъжниците. За нея е достатъчно джирото[212] на земеделската каса. Тя сконтира следователно всичките представени ней земеделски обвезателства, стига те да не са за количество по-горе от 5000 лв. и за срок по-дълъг от 3 месеца. Първото условие се изисква, за да не би някой голям земеделец да иде да вдигне целия капитал на една земеделска каса (150 000 лв.). Второто условие се налага от самия устав на банката, затова и земеделските каси, за да могат да сконтират всякога портфейла си в банката, правят заемите си на земеделците за 9 месеца, с условие обаче да дохождат длъжниците да променяват контрактите всеки три месеца.

На падежа издължението, или по-добре променяването на сконтираните у банката обвезателства, става по следващия начин: касиерът на земеделската каса носи нов опис с нови контракти, сконтира ги и с произведението им заплаща стария заем, чийто падеж е пристигнал. Банката не се грижи следователно за протестирането на обвезателствата. Това е работа на касиера на земеделската каса, който може да протестира неизплатения или непроменения контракт и да преследва длъжника, за да си оздрави вземането, без обаче да може да го обяви за фалит.

Защо тая система, тъй проста и тъй полезна, да не може да се въведе и у нас? И защо при познатата честност на нашите търговци и занаятчии да не идем и една крачка по-нататък и да не позволим на нашите каси да дават назаем и на нашите търговци и промишленици?

На това последно питане ние предвиждаме едно възражение. Касите, ще ни се каже, са основани със земеделски пари и тия пари не могат да се раздават и на неземеделци. Това възражение можеше да бъде уважително, ако ние предлагахме да се раздават на търговци и на занаятчии основните капитали на земеделските каси, но ние не предлагаме подобно нещо. Ние поддържаме, че в интереса на народния поминък е, щото всяка каса да вземе едно известно коли-

[211] Обвезателство (рус.) – тук: полица (б.р.).
[212] Джиро (итал.) – надпис за прехвърляне на ценни книжа (б.р.).

чество било от сиротската каса[213], било от Народната банка срещу гаранцията на правителството и с това количество да почне да прави заем срещу двама поръчители на занаятчии и търговци! Най-голямото количество на тия заеми както на земеделци, тъй и на неземеделци може засега да се определи на 2000 лв. Тъй получените записи, които ще бъдат за 3 месеца, касата веднага ще сконтира при Българската народна банка според системата на румънските каси и по тоя начин ще си доставя пари за други заеми. За да си състави един запасен фонд, който да допълня случайни някои загуби от неземеделски заеми, касата може да изисква от всякой заемоискател, който за пръв път прибегне до нея, една вноска от 5% върху цялото количесто на заема, с която вноска ще се заверява делбата на заемоискателя и която ще носи лихва, каквато носят и вноските на земеделците.

Какво друго възражение може да има против тая система? Че записите ще се променяват, нещо, на което нашите хора не са навикнали? Но малките търговци, занаятчии, дори и земеделци, от Софийската околия, които имат пари, взети направо от Банката, са привикнали вече да дохождат редовно всеки три месеца да си уреждат записите. Тъй като обида ще бъде за другите ни съотечественици да се каже, че те са по-невежи и по-тъпи от жителите на софийските околности, то смело може да се предположи, че и те ще навикнат да ходят всеки 3 месеца да си променяват записите, стига законът и служащите на касите да бъдат каквито трябва. Па най-после, ако има непреодолими възражения против тримесечния срок, тогава записите и на земеделци, и на неземеделци могат да се правят за 9 месеца и в такъв случай касата ще взима пари от Банката срещу тях не чрез сконтиране, а чрез залагане, според чл. 46 от нейния Устав. По тоя начин нашите каси ще станат истински посредници между спестените капитали, които от ден на ден се увеличават в Банката ни, и ония класове от населението, които най-много заслужават подпомагане и повдигане.

Ние сме тъй убедени в ползите от това преустройство на земеделските каси, щото се осмеляваме да Ви помолим веднага да натоварите надлежното отделение с изучаването въпроса, за да могат още в идущата сесия да се подложат на разглеждане нужните изменения в съществуващия закон за казаните каси. *Ние сме готови да Ви доставим всичките допълнителни сведения, които биха били нужни за обсъждането на тия изменения*, а в случай на нужда да Ви представим дори проекта за тия изменения, тъй щото да може да се гласува един закон, който напълно да отговаря на условията на страната и на нуждите на населението.

Сръбската война. Награден с орден „Св. Александър“ IV степен

Едва-що новата банка почнала да функционира, на 2 ноември 1885 г. избухна неочаквано Сръбско-българската война. Мене се възложи да приготвя набързо правилник за продоволствието на войската и ме назначиха подпредседател на продоволствената комисия, която трябваше да се грижи за прехраната на войсковите части на бойното поле и в движение. Организирана на бърза

[213] Сиротска каса – банкови/кредитни институции, създадени в Османската империя за управление на т.нар. сиротски и вдовишки пари, обикновено получени в наследство; тези институции се запазват и след Освобождението и извършват срещу комисиона банкови услуги в селата, където няма банкови клонове (б.р.).

ръка, комисията направи всичко, зависещо от нея, за успешното изпълнение на възложената ù задача. За деятелността ми в комисията бях награден с ордена „Св. Александър“ IV степен.

Финансовото положение на страната до войната

До септември 1885 г. финансовото положение на страната беше блестящо. В съкровището имаше образувана резерва в налични пари около 15 милиона лева. Никакви държавни или други заеми не бяха сключвани. Положението се смяташе толкоз добро, щото финансовият министър Каравелов имаше куража да мисли, че при един бюджет от 35 милиона лева може да се предприеме построяване железопътна линия с бюджетни средства. Надеждите на министъра обаче много скоро се осуетиха след Съединението на Северна и Южна България и последвалата от това Сръбско-българска война, при започването на която стана нужда хранилището на Банката, с наличността ù в монети, ценни книжа и архива, да се изпрати на 3 ноември с волска кола към Орхание[214]–Плевен, докато мине опасността. Обявяването на войната наложи два немислими дотогаз значителни свръхсметни кредита от 15 милиона лева, разрешени от Народното събрание на 11 и 12 септември 1885 г. за мобилизация и разходи по войната. През траенето на войната по реквизиционен начин се събраха от населението продоволствени припаси за повече от 10 милиона лева, изплащането на които трябваше да стане в най-скоро време. Само тия три пера, без да се смятат разходите по започнатата железопътна линия Цариброд–София–Вакарел, съставляваха непредвидени разходи от 25 милиона лева, които погълнаха всички стари икономии и отвориха вратата на заемите. Освен това новото положение на Княжеството след войната налагаше значителни нови разходи за попълване изтощените военни запаси, превъоръжаване на армията и пр.

Един важен външен заем стана необходим, защото ужасите на войната засегнаха чувствително не само държавната хазна, но и икономическото положение на цялата страна.

Доклад по Закона за издаване облигации за 10 милиона лева от Б.н.банка

При тия обстоятелства и положението на Народната банка не беше завидно. Започнала да действа с незначителен капитал, а по новия закон ù се предвиждаше да върши, освен сконтовите, и ипотекарни операции, необходимо беше да се погрижим, ако е възможно, да потърсим един външен заем. Решихме да поискаме прокарването през Народното събрание един специален закон. След споразумение с министър Каравелов приготвих следните *доклад и законопроект до*

[214] Орхание – днес Ботевград (б.р.).

Народното събрание за издаване облигации за 10 000 000 лв. от Българската народна банка.

Господа народни представители!

Чл. 32 от Закона за Българската народна банка гласи: „Половината до две трети от действителния капитал на Банката се определят: 1) за заеми под залог на недвижими имоти срещу записи, подписани от заложителите (соло-вексел)[215]; и 2) за заеми под залог на окръжия, общини и земеделски каси“. За същата цел може да се употреби и цялото количество на срочните влогове, както и 3/4 от количеството на: 1) „съдебните и други подобни влогове“[216]; и 2) „капиталите на пощенските спестовни каси“. Ако тия суми не са достатъчни да удовлетворят всичките нужди, правителството, откак вземе съгласието на Народното събрание, може да позволи на Банката да издаде облигации, количеството и начинът на издаването на които ще се определят от един правилник, обнародван с указ. Очевидни са мотивите, които са заставили Банката да тури подобен член в своя Устав. Тъй като нейните операции са и шконтови, и заемни, и ипотечни, тя не можеше да постанови, щото целият ù капитал да се употреби само за ипотечните ù операции и заемите на окръжия, общини и земеделски каси. Тя реши, щото само половината до 2/3 от действителния ù капитал да се определят за тия операции.

И тъй като за нея беше явно, че дори и 2/3 от капитала щяха да бъдат недостатъчни да удовлетворят всички нужди на ипотечното ù отделение, тя предвиди два източника, от които да черпи потребните средства за покриването на тия нужди. Първият от тия два източника са: 1) срочните влогове, които се внасят в Банката поне за година, та могат да се употребят за ипотечните заеми, които стават също за година; и 2) 3/4 от съдебните влогове, както и от капиталите на пощенските спестовни каси, които навсякъде представляват една известна неподвижност – един път като се внесат, да могат да служат и те за по-дълги заеми. Вторият от казаните два източника се състои в облигациите, чрез които всякъде по света банки, които правят заеми под ипотека, си доставят капитали, за да ги дават назаем на ония, които под залог на имота си заемат пари. Опитът доказа, че и двата тия източника са необходими за нашата Народна банка. И действително, ако вземем положението ù в началото на юни, ние намираме, че тя е имала направени: заеми под ипотека – 815 360 лв., заеми на общини – 842 417 лв., заеми на земеделски каси – 2 600 093 лв., или всичко – 4 257 870 лв. В същото време действителният капитал на Банката (основен и запасен) се е възкачил на лева 6 242 681, а срочните ù влогове (включително със съдебните) – на около 1 000 000 лв. Ако Банката следователно употребеше половината от капитала си за заеми под ипотека и под залог на окръжия, общини и земеделски каси, тя в началото на юни щеше да може да разполага за тая цел с половината от капитала си лева 3 121 340 и със срочните и други влогове лева 1 000 000, или всичко лева 4 121 340.

Ако 2/3 от действителния капитал се посветят на тая цел, резултатът щеше да бъде, както следва: 2/3 от капитала лева 4 161 788 и срочните и други влогове лева 1 000 000, или всичко лева 5 161 788.

Ако следователно от най-голямата сума, с която Банката може да разполага за своето ипотечно отделение и което се възкачва на 5 161 788, ние спаднем раз-

[215] Соло-вексел (рус.) – в съвременното търговско право непрехвърлима менителница или запис на заповед (б.р.).

[216] *Съдебни и други подобни влогове* – съдебни депозити и такси (б.р.).

дадените вече 4 258 870, остава всичко 902 918 лв. Тая сума едва ще бъде достатъчна за няколко месеца само. Заемите под ипотека от януари насам, откогато Банката подкачи отново своите операции, от ден на ден растат. Тяхното количество в началото на юли 1886 г. се е възкачило вече, както видяхме по-горе, на 815 360 лв., когато на 25 януари 1886 г. то е било 127 750 лв. В четири месеца то е нараснало с 687 610 лв.

Количество от 902 918 лв. скоро следователно ще се изчерпи. И това количество остава разполагаемо, ако 2/3 от действителния капитал на Банката се употребят за ипотечното ѝ отделение. По-благоразумно обаче ще бъде Банката да определя само половината от капитала си за това отделение, като оставя другата половина за останалите ѝ операции. Това Банката ще може да постигне, ако държавата ѝ внесе целия капитал. Но даже ако стане това, пак тая последната едва ли ще има достатъчни средства за своето ипотечно отделение. И действително, ако се внесе тоя цял капитал от 10 милиона лева, правителството вероятно ще настои пред Банката да вземе тя върху себе си и остатъка от заемите, направени на румелийските земеделски каси и общини, както и други някои заеми, които при сегашните обстоятелства ще може да се подведат под условията, предвидени в Устава на Банката. В такъв случай сметката ще бъде, както следва: половината от капитала (със запасния) – лева 5 038 670, и срочни и други влогове – 1 000 000; всичко за ипотечното отделение лева 6 038 670, а има раздадени вече:

Заеми под ипотека	лв.	815 360
Заеми на общини	лв.	842 417
Заеми на земеделски каси	лв.	2 600 093
Заеми на други, около	лв.	1 261 000
Всичко	лв.	5 518 870
Остават, значи, разполагаеми лева		519 800

Като вземем предвид, че Гръцката народна банка, която действа в старите гръцки провинции само с едно население от 1 500 000 души, е имала в началото на 1885 г. ипотечни заеми за 43 190 000 лв., то лесно можем си представи какво може да бъде развитието на ипотечното отделение на Народната ни банка, която след отварянето на клона в Пловдив ще има да борави с едно население от около 3 000 000 души. При това всеизвестни са нуждите на нашите градски общини и особено на нашите земеделски каси. Последните особено, като се преустроят, могат да бъдат от неоценима полза за населението и за народния ни поминък, като вземат, както сега, от Банката пари със 7%, а ги дават с 9%. По всичките тия причини Българската народна банка е длъжна да се погрижи да намери средства за удовлетворение на всекидневно нарастващите нужди и тъй като срочните и съдебните влогове растат наистина, но не тъй бързо, както нуждите за заеми под ипотека и за заемите на общини и земеделски каси, то на Банката не остава друго средство, освен да прибегне до един заем чрез издаването на облигации. Българската народна банка мисли, че достатъчно ще бъде, ако засега ѝ се позволи да вземе в заем само 10 000 000 лв., и то постепенно. Тя смята, че не ще са нужни повече от 2–2 1/2 милиона лева всеки 6 месеца, тъй щото срокът за пласирането на заема ще бъде от 2–2 1/2 години. Колкото за лихвата и другите условия на тия облигации, те ще се определят с един правилник по-после, когато се свършат преговорите, които Банката ще почне, щом се гласува представеният законопроект. Ако Банката сполучи да направи тоя заем, както тя се надява, с лихва от 5 1/2–6% на годината,

тя ще може да следва да дава на земеделските каси по 7% и на частни лица по 8% и по тоя начин ще може да способства за развитието на народния ни поминък.

Законът за издаване облигации за 10 милиона лева от Б.н.банка

Чл. 1. Позволява се на Б.н.банка да вземе назаем чрез публична подписка и постепенно до 10 000 000 лв. златни за нуждите, предвидени в чл. 32 на нейния Устав.

Чл. 2. Срещу тоя заем Българската народна банка ще издаде облигации, количеството, формата и начинът за издаването на които ще се определят от един правилник, обнародван с указ.

В същото време се прокара през Народното събрание закон от 11 юли 1886 г., с който се разрешаваше на финансовия министър да издаде съкровищни бонове за максимум 33 милиона лева.

Опит за сключване първия държавен заем

При тия два готови закона нуждите на държавата налагаха да се направи първо опит за пласиране поне част от втория заем за улеснение на съкровището, затова министър Каравелов назначи комисия в състав: управителя на Банката Ив. Ев. Гешов, администратора М. Тенев, председателя на апелацията Хр. Стоянов[217] и главния секретар при Финансовото министерство Хр. Белчев, която да води преговори за реализирането на заема. От поканените около 15 банки да направят предложение за поемане боновете повечето отговориха с категоричен отказ, някои заявиха уклончиво, че след известно време може да направят предложение, а само Дармщатската банка[218] съобщи на 6 август телеграфически, че изпраща директора си Паркус, който пристигна в София на 8 август и още същата вечер до късно в негово присъствие комисията разисква предложението му, направи някои изменения в условията му и се постигна споразумение, щото Дармщатската банка да вземе за 7 милиона лева държавни бонове *alpari*[219] с 5 1/2% годишна лихва и 1/8% комисиона за всеки 6 месеца. Срокът на боновете да бъде 6-месечен, с право

[217] Христо Стоянов – вероятно Христо Тодоров Стоянов (1842/1845, София – 1895, София) – учи в София, завършва гимназия в Одеса и право в Московския университет; националреволюционер, учител, просветен деятел, юрист, обществен, политически и държавен деец: губернатор на София, министър, депутат, председател на Върховния съд и на Върховния касационен съд, преподавател по гражданско право във Висшето училище; редовен член на БКД (б.р.).

[218] Дармщатска банка, Дармщатербанк (*Darmstädter Bank)* – германска банка, основана през 1853 г. от Густав Мевисен и Абрахам Опенхайм под наименованието *Darmstädter Bank für Handel und Industrie* по подобие на френската *Crédit Mobilier*. Това е втората универсална германска банка, регистрирана като акционерно дружество. През 1873 г. седалището ù се премества в Берлин. Има клонове в Щетин, Хановер, Дюселдорф, Мюнхен и Нюрнберг. През 1913 г. поглъща *Breslauer Disconto Bank*, а през 1921/2 г. се слива с *Nationalbank für Deutschland*, създавайки най-голямото банково сдружение в Германия *Darmstädter Nationalbank Berlin*, известно като *Danatbank*. Фалитът на тази банка през 1931 г. отключва банкова криза в Германия, за чието разрешаване държавата обявява банкова ваканция и принудителното ù сливане с *Dresdner Bank* (б.р.).

[219] *Alpari* (лат.) – при среден пазарен лихвен процент (б.р.).

на подновяване, докато се сключи окончателен заем. Ако след похарчването на 7-те милиона българското правителство поиска да издаде и други бонове, банката се задължаваше да поеме такива още за 3 750 000 лв. по същите условия.

Превратът с детронирането на княз Александър

Тъкмо в същата нощ, няколко часа след заседанието на комисията, се извърши историческият преврат от 9 август 1886 г. и Паркус напуща София веднага. Детронирането на княза произведе много неприятно впечатление в странство и едничкото добро разположение, което се беше забележило към предложението за заем се осуети. След отказа на княз Александър от българския престол последваха едно по друго в продължение на една година от 9 август 1886 до 2 август 1887 г. две временни правителства, едно наместничество и регентство. През това време и дума не можеше да става за български заем.

Доклад до регентството и постановление за извършването предварителна проверка и виза на платежни заповеди от Върховната сметна палата

В заключението на рапорта си по Белгийската сметна палата предлагах услугите си за изготвяне подробностите по изпълнението на предлаганото преобразование и запълване оставащите празнини в счетоводството на разните отчетници. Министър Радославов[220] ме помоли да му приготвя по-скоро нужния проект за измененията, които мисля да се въведат в закона за Палатата, и на 3 януари 1887 г. му представих следните: *Доклад до регентството и постановление за извършването предварителната проверка и виза на платежните заповеди от Върховната сметна палата,* които веднага представи за одобрение.

Доклад до регентите в България

На г-н администратора на Българската народна банка М. Тенев, който през 1885 г. в качеството си на началник на Счотното отделение при Финансовото министерство беше командирован заедно с бившия управител на Българската народна банка г-н Ив. Ев. Гешов да разгледат устройството на Белгийската народна банка и други кредитни учреждения, същевременно му беше възложено да се занимае с устройството на Белгийската сметна палата, ковчежничествата, Финансовото министерство и с други финансови администрации в речената държава. По изучаването Палатата в Белгия г-н М. Тенев на 19 декември м.г. ми представи рапорт, в който, като очертава устройството на Белгийската сметна палата, указва същевременно и съществените преобразования, които намира за нужно да се въведат в устройството на нашата Палата.

[220] Радославов, д-р Васил Христов (1854, Ловеч – 1929, Берлин) – завършва Априловската гимназия, учи в Чехия, следва право във Виена, завършва право в Хайделберг; адвокат, обществен, политически и държавен деец: партиен водач, министър-председател, министър (вкл. на финансите), депутат; редовен член на БКД; съден от Втория и Третия държавен съд, впоследствие амнистиран (б.р.).

Преди да изложа преобразованията, които той предлага, считам за неизлишно да спомена, че под каквато форма и да са уредени палатите, те имат почти едно и също предназначение, а именно: да разгледват правилно ли се изпълнява всеки държавен бюджет, да се произнасят в последна инстанция върху операциите на всички лица, що боравят с държавни суми и материали, и да дават мнението си за преобразованието и подобрението на държавното счетоводство. Навсякъде Сметната палата е поставена между законодателната и изпълнителната власт, като е натоварена да съобщава на първата за всичко извършено от втората по изпълнението на бюджета. Относително изпълнението възлагаемите на Палатата обязаности в отношение асигноването и оправданието на сумите по разходния бюджет, срещат се два вида организации: първата е системната, по която са уредени Французката, Английската, Германската, Румънската и други палати; а втората – системата, по която са уредени Белгийската, Холандската, Италианската и Шведската палата.

Във Франция всички разходи се асигноват от министрите на основание разрешените тям кредити, но не може да се изплащат от ковчежничествата, докато не се визират предварително платежните заповеди от Финансовото министерство, което проверява дали разходът се произвежда законно и правилно. На Сметната палата е възложена грижата да проверява отпосле по документите всичките приходи и разходи по бюджета; а главният надзор за своевременното представяне на документите е оставен на ковчежниците. По тоя начин контролата във Франция е разделена между Финансовото министерство и Сметната палата, като се поставя финансовият министър отговорен за всички разходи, които би допуснал да се произведат незаконно и неправилно.

В Белгия предварителният, както и окончателният контрол на разходите е възложен изключително на Сметната палата и нито една платежна заповед не може да се изплати от ковчежника, докато не е визирана предварително от Палатата, но предварителният контрол на оправдателните документи е съвършено слаб, понеже около 2/3 от бюджетните разходи се оправдават след произвеждането им.

Устройството на нашата Върховна сметна палата и Финансовото министерство е основано главно на първата система, върху която са изработени всички закони и правилници по отчетността. При устройството на счетоводството при Финансовото министерство у нас е обръщано особено внимание: а) върху визировката на платежните заповеди, която визировка се извършва понастоящем много по-правилно и основно, отколкото в Белгийската палата, понеже у нас без никакво изключение всички платежни заповеди и делегации[221] подлежат на предварителна виза, като се задължават ковчежничествата под строга отговорност да събират при изплащането на сумите или отпосле оправдателните документи; б) върху контролните книги за авансовите суми, по които се следи както в Министерството, тъй и в ковчежничествата за своевременно оправдание на авансите; и в) върху контрола. В Счотното отделение на Финансовото министерство съществува предварителен контрол, гдето се проверяват редовно всички приходни и разходни документи на ковчежничествата заедно с отчетните им ведомости, преди те да се поднесат в Палатата. Тоя предварителен контрол е принесъл неоценима полза в отношение на бързото уреждане ковчежничествата при всяко нововъведение и е служил да се изправят всички грешки и опущения

[221] Делегация (фр., фин.) – тук: делегирани бюджетни средства, или на съвременен език – второстепенни разпоредители по бюджетни кредити (б.р.).

навреме, тъй като документите за всеки месец се проверяват през следващия. Но важното е, че при всичката строгост тоя контрол не може да важи за Върховната сметна палата, която според закона си трябва да извършва чрез свои хора втора проверка на същите документи, и то след няколко години от издаването им. Достатъчно е да споменем, че тя (Палатата) се занимава понастоящем с проверката едвам на операциите за 1881 и 1882 година, като не е разчистила още окончателно ни едно от по-предните бюджетни упражнения, което зависи главно от недоброто начало на възложената ù задача. От това става явно, че същите сметки и документи се проверяват два пъти.

Един вид предварителен контрол съществува и в Митарственото отделение при Финансовото министерство, гдето двама проверители разгледват операциите на митниците по надлежните документи, които се пренасят отпосле в Палатата за нова проверка. Тоя контрол обаче не може да бъде успешен по причина на малкото персонал, който е натоварен с него. Такъв предварителен контрол съществува и в Главното управление на телеграфите и пощите. За улеснение и усъвършенстване на контролната система, а също и да се направи задачата на Палатата по-производителна, не са нужни големи преобразования, защото в Закона за Палатата, Закона за отчетността по бюджета и разните правилници по приспособяването му, както и в начина, по който е уреден правилният контрол и визировката на платежните заповеди, се съдържат всичките елементи на една ползотворна контрола. Въз това основание и като се сравнят горепоменатите системи със съществуващия у нас ред, целесъобразно и полезно би било да се въведат от началото на текущата година следващите преобразования по тая част:

1. Всичките контрольори от Счотното и Митарственото отделение на Финансовото министерство, както и тия при Главното телеграфо-пощенско отделение и гдето има, да се причислят към състава на Палатата в качество на докладчици, като се оставят в Счотното отделение на Министерството само двама, които да се занимават с проверката на проходящите текущи документи и със съставянето на отчетите, що е задължен Финансовият министър да представлява в Народното събрание съгласно Закона за отчетността. Ако Главното телеграфо-пощенско управление има нужда от някои ведомости или някои сведения по международната кореспонденция или друго, Палатата да се задължи да му ги доставя.

2. Всичките приходо-разходни документи заедно с нужните отчети или ведомости на отчетниците, с изключение на ковчежниците, да се изпращат ежемесечно или всеки три месеца (според както се определи в специалните правилници за отчетниците) в Сметната палата направо или посредством Финансовото министерство, а Палатата да пристъпва незабавно към проверката им, като определи за всеки вид отчетници нужното число проверители.

3. Относително проверката на ковчежничествата да се постъпи тъй: да се задължат ковчежничествата да представят направо в Палатата приходо-разходните документи заедно с всичките описи и ведомости, както и отчетната ведомост, тая последната в два екземпляра, от които единият, след като се провери в Палатата с приходните и разходните документи и сравни с описа и ведомостта, ще се връща във Финансовото министерство за вписване операциите по регистрите за прихода и разхода, които (регистри) ще се водят само във Финансовото министерство, без никаква втора проверка на отчетните ведомости. След тая проверка известието № 62, с което се уведомява ковчежничеството за правилността или неправилността на отчетната ведомост и оправдателните документи, трябва

да минава през Финансовото министерство, което е длъжно да следи за реда в ковчежничествата и е единственото компетентно да налага в нужда дисциплинарни наказания. Известията относително отчетниците на другите ведомства да се препращат тоже през Финансовото министерство, което издава всички разпореждания по счетоводството и контрола.

По тоя начин от своевременните проверки ще произлезе, че всички оправдателни документи по прихода и разхода ще бъдат почти разгледани при сключването на бюджета и на Палатата не ще остава друго, освен да изиска недоставените още документи по авансовите суми; да сравни проверените вече отчетни ведомости с главните отчети и да издаде постановление за всеки отчетник.

4. Контролният регистър, който се държи сега във Финансовото министерство от контрольорите за записване неоправданите платежни заповеди, да се пренесе в Палатата и се води по същия начин.

5. Предварителната проверка на платежните заповеди, която се извършва сега във Финансовото министерство, да се пренесе тоже в Палатата, която да поставя визата си върху тях и след това да се препращат в Министерството на финансите само за записване в регистрите и даване заповед до ковчежничествата за изплащане сумите, понеже без заповед на Финансовото министерство никаква сума не може да се плати. Вследствие на това една част от книговодителите при Счотното отделение и ако стане нужда, един или двама от главните счетоводители, трябва да се причислят към състава на Палатата. За облекчение работата на книговодителите при Министерството и Палатата регистър № 21 може да се изостави и платежните заповеди да се записват само в регистър обр. № 22, всяка в съответния параграф. При това може да се прекрати записването на платежните заповеди и в изходящия дневник на Финансовото министерство и да се не въвежда тая практика в Палатата, като се води само особена разносна книга с последователен номер за всяко министерство.

6. За облекчение на счетоводителите при министерствата да се разреши, щото за всичките определени разходи, като заплати, пенсии, канцеларски и други такива разходи, да се издават делегации по за 3 или 6 месеца в името на второстепенните разпоредители, а в същото време да се вземат мерки, щото всяко изменение в състава на учрежденията да се съобщава своевременно на Палатата, за да го има предвид при проверката на требователните ведомости.

7. Да се предаде за водене и в Палатата по един екземпляр от главните книги на държавните дългове, пенсиите и гаранциите.

С въвеждането на тия преобразования се постига следното:

а) предварителната проверка от Палатата по платежните заповеди и делегациите в отношение на бюджетните подразделения. Тая проверка, няма съмнение, ще бъде по-строга там, нежели във Финансовото министерство, което, макар и да е крайно предпазливо в съблюдаване на узаконените правила, може да се намери някога в необходимостта да пропуща разходи, за неправилността на които всичката отговорност пада на финансовия министър;

б) своевременните проверки от Палатата на приходо-разходните документи, а следователно най-бързото представяне на докладите си относително сключваните бюджетни упражнения, тъй като Палатата ще има възможност да представя доклада си за всяко упражнение най-късно 5–6 месеца след сключването му, което при настоящата система е абсолютно невъзможно;

в) своевременно изправяне на всички грешки и опущения от страна на отчетниците, а също и скорото откриване на злоупотребленията, ако подобни съществуват;

г) скорото освобождаване гаранциите на отчетниците след подаването им оставка или уволнението им по каквито и да е причини;

д) съкращението на персонала, който се е занимавал досега с предварителния контрол, което (съкращение) ще стане, след като Палатата провери всички изтекли бюджетни упражнения, а това може да се постигне, като отдели една част от персонала си да проверява заедно с предвидените в нея нови служащи приходо-разходните документи, ведомости и отчети по текущите бюджети, а останалата част от служащите да продължат разчистването на старите бюджетни упражнения, и

е) избягва се, и това е един от най-главните мотиви на предполагаемата реформа, лишният двоен контрол, който сега се извършва от Министерството на финансите и Сметната палата, нещо, съпроводено с по-големи разноски и губене време.

При това, като имам предвид, че въвеждането на гореизложените преобразования не представлява никакви затруднения, защото с тях не се нарушава нито Законът за отчетността по бюджета, нито Законът за Върховната сметна палата, освен някои членове от Правилника за приспособление Закона за отчетността и оня за устройството на ковчежничествата, утвърдени и двата с княжески указ, които ще трябва да претърпят някои малки изменения, за което своевременно ще се направи нужното – внесох въпрос в Министерския съвет, щото гореизложените преобразования да се въведат от началото на текущата година. Почитаемият Министерски съвет в заседанието си от 10 текущи януари, Протокол № 2, постанови, щото гореизложените преобразования да се турят в действие за опит и да се изработят съответстващите правилници.

Като излагам горните, чест имам да Ви помоля, господа Регенти, ако одобрявате да станат тия преобразования по отчетността и проверката, да благоволите и подпишете приложения тук указ.

София, 4 януари 1887 г.

Съм Ваш верен служител, управляващ Министерството на финансите,

Министър-председател и Министър на външните дела:

(п) В. Радославов

Постановление за извършването на предварителната проверка и виза на платежните заповеди от Върховната сметна палата

Ст. I. Предварителната проверка и виза на платежните заповеди, която досега се извършваше от Финансовото министерство, да се пренесе във Върховната сметна палата, която да поставя визата си върху тях, а Финансовото министерство след това да ги записва само в регистрите си и да дава заповед на ковчежничествата за изплащането им.

Ст. II. Чиновниците, които се занимават с предварителния контрол при Счотното и Митарственото отделение на Финансовото министерство, както и тия при

Главното управление на телеграфите и пощите, да се причислят към състава на Палатата, за да извършват там тоя контрол окончателно.

Ст. III. Предоставя се на финансовия министър да определи кои именно чиновници има да преминат във Върховната сметна палата.

Постановлението биде утвърдено от регентите с указ от 14 януари 1887 г., който се внесе отпосле за одобрение в Народното събрание в началото на ноември 1888 г. Изложението на мотивите с постановлението е отпечатано в „Държавен вестник“, бр. 7 от 20 януари 1887 г.

Първата ми ревизия на банковите клонове в Русе, Варна, Пловдив

Още в първата година от преобразуването на Народната банка пожелах да се осведомя за работите в съществуващите три банкови клонове и доколко там са възприети направените нововъведения. Резултата от извършената лично повърхностна ревизия на място изложих в един обстоятелствен рапорт до Управителния съвет. Тоя рапорт възпроизведох в едно окръжно до директорите на клоновете от 15 декември 1886 г., като им указах в заключение какво трябва да направят, за да се въведе еднообразие в операциите на клоновете с ония на централата. Това окръжно с малки съкращения е възпроизведено по-нататък.[222]

Ив. Ев. Гешов – министър на финансите, и изменение на Закона за съкровищните бонове

След абдикирането на княз Александър положението на съкровището от ден на ден ставаше по-затруднено.

На 16 август 1887 г. се образува XII-ото министерство под председателството на д-р В. Радославов.[223] Министър на финансите на 26 август стана управителят на Българската народна банка г-н Гешов. Предвид на голямата нужда на съкровището г-н Гешов беше принуден да внесе в Камарата едно изменение на Закона за издаване съкровищни бонове, според което се даваше право на министъра да заеме част или цялата сума 33 милиона лева било чрез издаване съкровищни бонове, било чрез окончателен заем, както намери Министерският съвет за по-съобразно с интересите на страната. *В случай че заемът стане чрез бонове, позволява се на Българската народна банка да поръчителства за тяхното изплащане, ако нейното поръчителство се окаже необходимо.*

---

[222] Окръжното е публикувано във втория том на това издание (б.р.).

[223] *На 16 август 1887 г.* – кабинетът на д-р В. Радославов е тринайсети поред и е съставен на 16 август 1886 г. (б.р.).

Командировката ми за първия заем

Министерският съвет в заседанието си от 20 септември 1887 г.[224] решил да се командировам в странство за сондиране някои банки по пласирането на 15 милиона лева от заема било срещу облигации, било срещу съкровищни бонове.

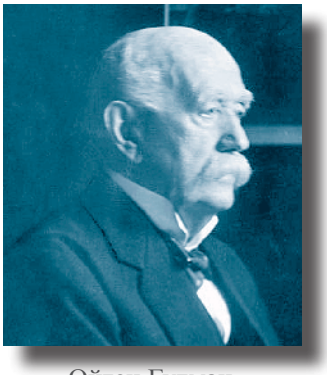
Ойген Гутман

На 2 октомври пристигнах във Виена. На 3-ти посетих директора на Винер Банкферайн[225] д-р Бауер[226], с която банка нашата Народна банка беше в сношение. Като му съобщих целта на моята мисия и поисках неговото мнение по въпроса за заема, заяви ми, че политическото положение на България след детронирането на княз Александър за дълго време няма да се уясни и да позволи на банките да предприемат подобна финансова операция за България, но при все това да се сондират германските банки, от които виенските зависят. Съобщи ми в същото време, че е пристигнал във Виена директорът на Дрезднербанк[227], консул Гутман[228], който се връща от Будапеща, и ще му телефонира да се срещнем.

---

[224] *1887 г.* – 1886 г. (б.р.).

[225] Винер Банкферайн, Винербанк (*Wiener Bankverein)* – основана през 1869 г. във Виена. Към 1888 г. по капитализация заема четвърто място в Хабсбургската империя след Австро-Унгарската банка (*Österreichisch-Ungarischen Bank*), австрийската Лендербанк (*Österreichischen Länderbank*) и Кредитанщалт (*Creditanstalt Bankverein*). Като последица от Голямата депресия е погълната от Кредитанщалт през 1934 г. (б.р.).

[226] Бауер, д-р Мориц (*Moritz Bauer;* 1840–1905) – генерален директор на Винер Банкферайн и председател на Управителния съвет на Компанията на Източните железници (б.р.).

[227] Дрезднербанк (*Dresdner Bank)* – създадена в Дрезден през 1872 г. чрез преобразуването на финансовата институция *Michael Kaskel*, извършено от консорциум, включващ *Allgemeine Deutsche Creditanstalt*, Лайпциг, *Berliner Handels-Gesellschaft*, Берлин, *Deutsche Vereinsbank*, Франкфурт, *Deutsche Effecten-und Wechselbank*, Франкфурт, и *Anglo-Deutsche Bank*, Хамбург. През 1881 г. придобива редица малки регионални банки. През 1884 г. седалището ù се премества в Берлин, а през 1895 г. открива международен клон в Лондон. Към 1900 г. е германската банка с най-развита клонова мрежа. През 1905 г. влиза в съюз с *J. P. Morgan & Co*, Ню Йорк, за съвместни действия в сферата на международните финанси и емитирането по-специално на американски ценни книжа за германски инвеститори. След банковата криза от 1931 г. са одържавени 2/3 от капитала ù, като министърът на финансите е назначен и за неин зам.-директор. През 1937 г. Банката е реприватизирана. През Втората световна война контролира редица банки в окупирани от Германия държави: *Bohemian Discount Bank*, Прага, *Societa Bancara Romana*, Букурещ, *Handels- und Kreditbank*, Рига, *Kontinentale Bank*, Брюксел, *Banque d'Athènes*, управлява мажоритарно *Croatian Länderbank* и *Commerzialbank* в Краков, както и *Deutsche Handels- und Kreditbank*, Братислава, следи за френските интереси в *Hungarian General Bank* и *Greek Credit Bank*, основава *Handelstrust West N. V.*, Амстердам, и надзирава Българската търговска банка, София, и *Deutsche Orient-Bank* в Турция. След войната дейността ù се разраства, открива офиси в цяла Европа и в САЩ, Канада, Далечния изток и Австралия, както и първа от западногерманските банки – в Германската демократична република (Дрезден). През 1995 г. се насочва към инвестиционното банкиране и след като през 2000 г. поглъща американската *Wasserstein Perella Group Inc*., Ню Йорк, създава *Dresdner Kleinwort Wasserstein*, която от 2002 г. е клон на застрахователната корпорация „Алианц", а от 2006 г. след реорганизация се превръща в *Dresdner Kleinwort*, занимаваща се с капиталови пазари и инвестиции. През 2009 г. в резултат от сливане с *Commerzbank* престава да съществува (б.р.).

[228] Гутман, Ойген (*Eugen Gutmann*; 1840–1925) – германски банкер, основател и директор на Дрезднербанк (б.р.).

Следобед посетих Гутман в „Гранд хотел“, с когото дълго разговарях. На запитването ми би ли се решила Дрезднербанк да поеме първия български заем, отговори, че нищо не може да каже, докато не се съветва с директора на Дойчебанк[229] д-р Сименс, с когото след два дена ще се види във Франкфурт, гдето имали заседание представителите на някои германски банки, между които и той ще бъде. Прибави още, че Дрезднер и Дойчебанк вършат заедно предлаганите им заемни операции, в които вземат участие според случая и размера на сумата и други банки. Обеща ми се, че след разговора им д-р Сименс ще ми телеграфира где можем да се срещнем.

Трябва да отбележа, че както на д-р Бауер, тъй на консул Гутман и по-после на д-р Сименс изтъкнах между другото, че отскоро създаденото Българско княжество е девствена страна, с непокътнати още изобилни надземни и подземни богатства, че населението е обложено само с 16 лв. данъци на глава, че проектираният първи държавен заем е предназначен за постройка на жп линия и пр., и пр.

Докато чакам съобщение от д-р Сименс, споразумяхме се телеграфически с директора на Дармщатската банка Паркус да се срещнем в Мюнхен на 7 октомври. При всичкото му желание да продължи прекъснатите преговори по заема в София Паркус ми заяви, че юрисконсултът на банката им оспорва валидността на новия закон, защото регентството, като не било припознато от европейските сили, санкцията му на закона нямала сила и едно противно правителство можело да унищожи всичките му сделки. Нужно е, прочее, да се отложи въпросът, докато се изясни политическото положение на България.

По това време получих съобщение от Виена, че д-р Сименс телеграфирал от Берлин, че ще пристигне във Виена в събота заранта, за да се срещнем в „Гранд хотел“.

След дълъг разговор с него заключението му беше, че въпросът за заема при тогавашните обстоятелства е чисто политически. Да се дадат пари на България, макар

---

[229] Дойчебанк (*Deutsche Bank)* – основана в Берлин през 1870 г. като банка, специализирана във финансирането на международната търговия, предимно на германски производители. Сред основателите ѝ са Георг фон Сименс, племенник на създателя на *Siemens & Halske*, и известният юрист, икономист и политик от еврейски произход Лудвиг Бамбергер. Първите ѝ клонове са в Бремен и Хамбург, после в Шанхай, Лондон, Латинска Америка и т.н. Участва в изграждането на Северната тихоокеанска и Багдадската жп линия, на заводите „Круп“ и представлява химическия концерн „Байер“ на фондовата борса. През 1929 г. се слива с редица местни банки, създавайки *Deutsche Bank und DiscontoGesellschaft* – най-голямото дотогава сливане на банки в германската история. През 1937 г. отново се преименува на Дойчебанк. По време на нацизма само до 1938 г. участва в 363 конфискации на бизнеса на германски евреи, финансира Гестапо и изграждането на Освиенцим, за което през 1999 г. е осъдена да плати над 5 млрд. щ.д. компенсации на оцелели концлагеристи. През Втората световна война поема управлението на *Bohemian Union Bank*, Прага, *Bankverein*, Югославия, *Albert de Barry Bank*, Амстердам, *National Bank of Greece*, Атина, *Creditanstalt-Bankverein* в Австрия и Унгария, германо-българската Кредитна банка в България, *Banca Comerciala Romana*, Букурещ, и има клон в Истанбул. През 1948 г. страните победителки я разделят на 10 регионални банки, обединени през 1952 г. в три – *Norddeutsche Bank*, *Süddeutsche Bank* и *Rheinisch-Westfälische Bank*, които през 1957 г. се сливат в *Deutsche Bank AG* със седалище Франкфурт (б.р.).

предназначени само за строящата се железнопътна линия, значи да се даде възможност на правителството да следва предначертаната си политика още дълго време, а това не било в интереса на германските банки, защото те били банкери както на руското правителство, тъй и на руската търговия и индустрия. С даването пари на България биха наскърбили не само руското правителство, но и германското, което се смята негов съюзник. Такова било мнението на по-високите личности в Германия, които сондирал. За да може да се направи нещо, въпросът трябвало да се постави на икономическа почва, като се купи от германските фабрики ако не всичкият, то поне част от железния материал за линията Цариброд–София–Вакарел. В такъв случай заемът ще бъде и извинителен за тях пред русите, и полезен за страната.

Все по онова време се срещнах във Виена и с директора на Лендербанк[230], Фон Хан, който ми заяви, че те не се решават да поемат исканата от българското правителство сума срещу съкровищни бонове, защото в такава операция не намират достатъчно полза. Окончателен заем пък само за 15 милиона лева тоже не би се решили да направят, като имат предвид големите разноски, с които е свързана емисията на съвършено нов заем, какъвто е българският. Би приели да направят заема само ако българското правителство се задължи да отстъпи на Лендербанк по същите условия, които се установят, ако не всичките последващи заеми, то поне остатъкът от 11 милиона. Освен това да им се даде непременно като гаранция експлоатацията на линията Цариброд–София–Вакарел, докогато се погаси заемът. При такова положение и дума не можеше да става за преговори с Лендербанк.

Пред факта, че всички сондирани банки са били на едно и също мнение, че не могат да предприемат чисто финансова операция при неизвестността на положението, след 20-дневни безуспешни усилия се завърнах в България. При тоя неблагоприятен резултат правителството трябваше да се реши да чака по-сгодно време за пласирането на българския заем в странство, като се старае да ограничи нуждите си и ако е възможно, да използва положението на Народната банка, която едва преди година беше реформирана, но още недостатъчно засилена.

Засилване операциите на Банката

След преобразуването на Българската народна банка от началото на 1886 г. развитието на операциите ѝ тръгва тъй бърже, че средствата, с които разполагаше управлението, се скоро изчерпаха. Новият закон увеличаваше капитала на Банката от 2 на 10 милиона лева, но за образуването му се внесоха от държавното

[230] Лендербанк (*Laender Bank*, *K.k. privilegierte Österreichische Länderbank)* – банка на австрийските земи/провинции, създадена през 1880 г. от базираната в Париж банка *Société d'Union Générale* с цел извършване на търговско-банкови операции в Австро-Унгария и на Балканите. Сред основателите е Пол-Йожен Бонту – виден индустриалец, директор на жп дружества в Австро-Унгарската империя, който се конкурира с други компании по проекта за жп линията Виена–Истанбул. През 1882 г. става самостоятелна австрийска банка, а през 1890 г. вече има филиали в Прага, Лондон, Болзано (днес в Северна Италия) и Пилзен (б.р.).

съкровище в брой само 2 1/2 милиона, а за 3 1/2 милиона лева се прехвърлиха на Банката стари креанси[231] от заеми, които бяха направени на земеделските каси, общински управления и за чифлишки земи под гаранцията на държавата. Новият закон разширяваше кръга за деятелността на Банката, като ù даваше в същото време правото да издава банкноти и ипотекарни облигации, както и да приема влогове; обаче настъпилите политически събития веднага след преобразуването ù, Съединението, войната със Сърбия, превратът от 9 август и последващите ги вътрешни смутове спряха за дълго време източниците, от които управлението на Банката разчиташе да доставя постепенно средства за удовлетворяване нуждите по разните заемни операции. Разпространението на банкноти, привличането суми от влогове и на текущи сметки може да има известен успех само когато в една страна царуват мир и спокойствие.

Опит за пласиране на ипотекарни облигации

След несполуката за държавния заем опитах се да пласирам поне част ипотекарни облигации, каквито законът от 30 ноември 1886 г. разрешаваше на Банката да издаде. Обаче след дълга преписка с разните свои познати банкери усилията ми останаха безуспешни в продължение на близо три години.

Приказ към банковите служители

При откриването на преобразуваната Банка и по-после се обърна особено внимание, поради липса на специално подготвени по банковото дело лица, да се привлекат от разните финансови учреждения проявилите се като най-добри служащи. При все това, въпреки въведените още в началото правилници, наставления, формуляри, печатни бланки по службата и въпреки постоянния надзор и упътване, повечето от служащите не можаха да се проникнат дълго време от съзнанието за труд, точност, ред и дисциплина, които качества са необходими особено за всяко банково учреждение. След 3-годишно функциониране на Банката и чести бележки и наказания на неизправните на 1 април 1888 г. трябваше да издам Приказ № 8 до всички служащи, който възпроизвеждам на друго място.[232]

По откупуване линията Русе–Варна

През юни 1888 г. българското правителство реши да откупи Русе-Варненската железопътна линия, за която се бяха водили спорове и преговори. За постройката на тая линия в 1861 г. турското правителство дало концесия на английско дружество за един период от 99 години, като гарантирало на кон-

[231] Креанса (фр.) – парично вземане (б.р.).
[232] Приказът (заповедта) е публикуван във втория том на това издание (б.р.).

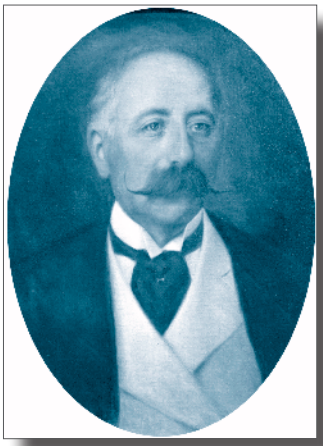
Барон Мориц фон Хирш

цесионера 7% лихва върху капитал 2 000 000 лири стерлинги. Строителното дружество издало 45 000 акции по 20 лири с 5% лихва и 134 500 облигации по 20 лири всяка. Линията била свършена в 1864 г., гарантираните лихви били изплащани редовно до 30 юни 1877 г. и носителите на акциите и облигациите престанали да получават нещо за капитала си. През 1872 г. строителното дружество отстъпило експлоатацията на линията на барон Хирш[233]. По силата на Берлинския договор задълженията на турското правителство преминали на Българското княжество. От 1880 г. Дружеството „Варна-Русе“ и английското правителство заявиха и настояваха българското правителство да изпълнява задължението на Турция. Българското правителство, като признаваше по принцип наложеното му от Берлинския договор задължение, не можеше да се съгласи да плаща лихва на капитал 2 000 000 лири, или 50 000 000 франка, понеже компетентните комисии са констатирали, че постройката на линията не е коствала повече от 25 000 000 франка за 220 километра на равнище, без никакви съоръжения; още повече че Компанията не е направила никакви подновявания или поправка на линията, а подвижният материал се намира в плачевно положение. Още в началото българското правителство предложи на Компанията да ù гарантира 1 000 000 франка лихви годишно, на което предложение Компанията не се съгласи. Дълги преговори се водиха между Компанията и английското правителство, от една страна, и българското правителство, от друга, до 4 декември 1885 г., когато се сключи договор, одобрен от Народното събрание на 18 юни 1886 г., за откупуването на линията за сумата 44 500 000 фр., включая лихвите за изтеклото време от ратификацията на Берлинския договор до 31 декември 1885 г. Сумата трябваше да се изплати: 6 000 000 фр. в брой и 38 500 000 фр. в държавни облигации, носещи лихва 6% годишно. Приключенията, които последваха след 9 август 1886 г., отложиха изпълнението на поменатото споразумение и *едва през юни 1888 г. българското правителство взе мерки за изпълнението, след като с княжески указ се реши вместо 6 000 000 фр. в брой да се издадат съкровищни бонове alpari с 6% годишна лихва* и облигации за 38 500 000 франка номинални държавни облигации, носещи 6% лихва, погасими в 33 години.

[233] Хирш – барон Мориц (Цви) фон Хирш ауф Геройт (1831–1896) – немски индустриалец и филантроп от еврейски произход; наследява голямо състояние, което увеличава чрез купуване на жп концесии в Австро-Унгария, Османската империя и на Балканите и чрез търговски сделки с мед и захар. През 1869 г. сключва с Османската империя договор за построяване и експлоатация на железници в европейската част на Империята; договорът е ревизиран през 1872 г. (б.р.).

Командировката ми в Лондон

С писмо от 24 юни 1888 г. финансовият министър Гр. Начович ми съобщава, че по решение на Министерския съвет от 2 юни, Протокол № 19, се командировам заедно с главния секретар на Министерството Христо Белчев в Лондон да уредим „финансиално-техническата част по договорното откупуване на Русе-Варненската железница“ и като ми изпраща нужното пълномощно, поканва ме да замина за Лондон колкото е възможно по-скоро. В Лондон трябваше да приготвим в споразумение с представителите на Дружеството текста и формата на боновете и облигациите, да контролираме отпечатването им, да ги подпишем и да ги предадем на упълномощените от бондхолдерите[234] лица в замяна на старите облигации, издадени от Дружеството за експлоатацията на Русе-Варненската жп линия. В същото време трябваше да намерим някоя от главните лондонски банки, която в качеството на банкер на българското правителство да извършва занапред платежите на лихвите и погашенията по издадените съкровищни бонове и облигации от българското правителство, както и да действа да се приемат облигациите на котировка в Лондонската борса. За банкер ни бе препоръчана къщата „Робартс, Лъбок и Ко“[235], с която сключихме надлежния договор. Със съдействието на председателя на Управителния съвет на Дружеството г-н Уоластън Блейк[236], един от тогавашните администратори на Английската банка[237], изпълнихме възложената ни мисия благополучно.

Желание за пускане в обращение на сребърни банкноти

Докато бях в Лондон по уреждане въпроса за Русе-Варненската железница и бях принуден да отсъствам няколко време от София, получих от заместника ми, управляващ Народната банка, г-н Караджов писмо от 24 юни 1888 г., в което ми съобщава, че:

> ... за да се извади Банката от спящото си състояние, та да се прекъсне вече тая омръзнала на всекиго бездейност, и понеже наличността на Банката започва да се увеличава, всички администратори сме на мнение да подновим заемните

---

[234] Бондхолдер (англ.) – притежател/държател на дългови ценни книжа (б.р.).

[235] „Робартс, Лъбок и Ко“ (*Robarts, Lubbock & Co*) – финансова къща, основана в Лондон през 1772 г. и просъществувала до 1914 г., когато се влива в *Coutts & Co*, от която е учредена *Royal Bank of Scotland*, която на свой ред след сливането си през 1969 г. с *National Commercial Bank of Scotland* се превръща в *Royal Bank of Scotland Group* (б.р.).

[236] Уоластън Блейк, Хенри (*Henry Wollaston Blake*; 1815–1899) – директор на Банк ъф Ингланд, дългогодишен председател на Управителния съвет на британската компания, построила и управлявала жп линията Русе–Варна (открита през 1866 г.); участва в преговорите по изкупуването на железницата от българското правителство през 1888 г. (б.р.).

[237] Английската банка, Банк ъф Ингланд (*Bank of England*) – централната банка на Обединеното кралство Великобритания и Северна Ирландия, основана в Лондон през 1694 г. Втората в света централна банка, създадена първоначално като частна институция, която става публична едва след национализацията ѝ през 1946 г.; понастоящем член на ЕСЦБ (б.р.).

операции, но все пак страх ни е, че наличните средства не са достатъчни, да не се принудим след 4–5 месеца да спрем пак заемите. Даже и при ограничени действия ще се изсипят при настоящите обстоятелства толкова заявления, които не ще можем да удовлетворим, ако не си осигурим редовно средства. Ние сме решили да искаме разрешение за пущане в обращение банкноти от 5 и 10 лв. в сребро вместо златните. С това ще можем да раздадем в заем на населението най-малко 4 1/2–5 милиона лева, когато със златните банкноти можем да раздадем до 3 милиона, но можем и само един милион или 1 1/2, сиреч почти 3/4 от металическата ни наличност, значи след 4–5 месеца Банката пак спряла.

Имаме пред себе си пример съседката си Сърбия, която според последния баланс на банката виждаме, че има златни банкноти в обращение само 150 000 лева, а сребърни за 14 500 000 лв. Това е вече ясно като ден, че и ние трябва час по-скоро да издадем сребърната банкнота. По тоя въпрос консултирахме и г-н Гешов. Той клони към нашето мнение. Ще чакам в най-непродължително време твоя отговор.

Писмото ми от Лондон по въпроса за сребърни банкноти

На 29 октомври изпратих от Лондон следния официален отговор:

Г-н Управителю на Б.н.банка!

Завчера получих от заместника си г-н Караджова писмо с дата 24.X., в което, макар неофициално, той ми говори от името на другите колеги, за заменяване 5- и 10-левовите банкноти от златни в сребърни, като ме моли да дам мнението си.

Като намирам, че проектираната мярка е от голямо значение за повереното нам учреждение, считам за своя длъжност да изкажа официално мнението си по въпроса.

Според писмото на г-н Караджова със заменяването на златните банкноти със сребърни желае се да дадем средства на Банката да поднови операциите си, понеже щели сме да можем да раздадем на населението най-малко 4 1/2–5 милиона лева, като предполагате, че ще можем пусна изведнъж в обращение сребърни банкноти за 6–7 милиона лева.

Напълно съм съгласен, че е крайно желателно да излезе Банката от застоя, в който се намира от толкова дълго време, но лекът, който мислите да употребим, не ми се вижда ни най-малко полезен. Напротив, аз предвиждам, че Банката ще се намери един ден в много критическо положение, ако мислите да се употребява веднага пущането на банкнотите като средство за добиване нужните фондове за засилване операциите на Банката. „Веднага“ казвам, защото има времена, когато сумите от пуснатите в обращение банкноти може непременно да се оползотворят, но има пак и времена, в които цялата им равностойност трябва да се съхранява непокътната. Такъв е случаят с нашето Княжество, а още повече с положението на нашата Банка. Нашата цел с банкнотите преди всичко трябва да бъде не да тичаме веднага към печалба, а да употребим всичко зависещо от нас да всадим доверието на населението към тях, да го приучим да гледа на тях като на нещо скъпоценно и въведено за негово улеснение. Много време трябва да се мине и мъжки трябва да се работи, докато стане възможно с пълно спокойствие да се оползотворява част от събраната наличност, добивана от банкнотите. Това има особено значение, когато, както виждате, Княжеството е още далеч от да е влязло в нормално положение; а още

повече когато Банката за дълго време не ще има възможност да притежава портфейл лесно реализирван, който в извънредни случаи да ù доставя нужните суми за посрещане своите задължения. Хвърлете един поглед върху другите банки по тоя въпрос. Аз няма да говоря за *Banque d'Angleterre*[238], която постоянно има наличност повече от половината на находящите се в обращение банкноти, а останалата част се представлява в английски държавни облигации. Няма да говоря също и за *Banque de France*[239], която винаги пази една наличност, почти равна на находящите се в обращение банкноти. Ще Ви напомня само изобщо, че всички емисионни банки са длъжни да запазят наличност от 1/3–1/2 от сумата на банкнотите в обращение, а за другата 2/3 или 1/2 безусловно да притежават портфейл, повечето иностранен, който да могат да осребряват, когато поискат в продължение на няколко дни. При това и всичките им записи представляват гаранция за своевременното събиране сумите на определените срокове. Прибавете още и обстоятелството, че населението във всички други държави е възпитано, проникнато и убедено в благотворното значение на банкнотите и тяхната здравина, след като му е проповядвано с десетки години. Ако другите намират за необходимо таквиз предпазителни мерки, които са узаконени, то колко повече трябва да бъде у нас, гдето още не сме започнали проповедта си за популяризирането на банкнотите между населението, което има най-грозни спомени от кайметата[240] на турското правителство.

Ако положението на Княжеството беше нормално, не бих се простирал толкоз върху опасността, но при неизвестността, в която живеем, длъжни сме да мерим с най-голямо внимание всички последствия, които може да ни сполетят. Както споменах по-горе изобщо за емисионните банки, аз не изключвам и Сръбската народна банка[241], от която според писмото на г-н Караджова черпите въодушевление, защото доколкото помня, нейните баланси представляват винаги наличност за около половината от сумата на банкнотите в обращение, при това не забравяйте, че тя е чисто сконтова банка и местният им портфейл може да се реализира целият в продължение на 2 или 3 месеца. Освен това тя има постоянно иностранен портфейл, който при най-малките признаци за вътрешна криза заедно с местния може да ресконтира в няколко дена при австрийските банки, с които е свързана и търговски, и политически. На кой портфейл, или на какви средства и помощ, би разчитала нашата Банка при една криза, която лесно би се предизвикала в началото при пуща-

---

[238] *Banque d'Angleterre* (фр.) – Банк ъф Ингланд (б.р.).

[239] Банк дьо Франс (*Banque de France)* – централната банка на Франция, създадена от Наполеон Бонапарт през 1800 г. От 1998 г. със създаването на Европейската централна банка става част от Евросистемата и член на ЕСЦБ (б.р.).

[240] Кайме (тур.) – банкнота. Османската империя емитира книжни пари от 1840 г., отначало само с висок номинал (1 кайме = 1 златна лира), а след 1863 г., когато правото за печатане на банкноти е предоставено на Отоманската банка, се издават и купюри с равностойност на куруши (грошове). Населението дълго време отхвърля книжните пари, не само поради лесното им фалшифициране. Ето какво пише по този повод Стефан Стамболов: „С каймета е наводнена цяла Турция. Те станаха причина, щото и така спрялата търговия в Турско съвършено да се парализира. Търговците, за да не вземат каймета, готови са нищо да не продават, да не правят никакво земане-даване. [...] А как да се приемат и разменяват кайметата, когато за една лира златна сарафите искат повече от 180 гр[оша] кайме [т.е. почти двойно]?“ (в. „Нова България“, 3 февруари 1877). Отоманската банка емитира турските банкноти до 1914 г. (б.р.).

[241] *Сръбската народна банка* (*Народне банке Србије*) – централната банка на Сърбия, създадена през 1884 г. по образец на белгийската национална банка като частно акционерно дружество под името *Привилегована народна банка Краљевине Србије;* неколкократно променя името си, първо на *Народна банка Краљевине Југославије*, а от 1946 г., когато е национализирана, на *Народна банка Југославије*. Под сегашното си име съществува от 2003 г. (б.р.).

не в обращение по-голямо количество банкноти, било по недоверие от населението, било от злонамереност на някои лица или учреждения, като ù представят за обмяна една крупна сума банкноти, за каквато тя няма покритие, а знаете, че има доста доброжелатели, които дебнат положението на Банката и не би жалили средства за компрометирането ù и да предизвикат оправдано преобразуването ù в акционерна.

Да вземем сега въпроса и от друга страна. Да предположим, че всичко ще върви по масло, че банкнотите ще се пръснат с най-голяма бързина и доверие. Достига ли се целта, към която се стремим, сиреч уголемяват ли се средствата за улеснение на населението? Аз мисля, че не. Да допуснем, както пише г-н Караджов, че се пускат в обращение 6 милиона лева сребърни банкноти и че това количество се поддържа постоянно. Да допуснем, че решите, вместо да пазим 6 милиона лева наличност, да оползотворим 4 000 000 лв. от тях. Ще се раздадат ли те за заеми? Ще се употребят ли те за удовлетворение нуждите на населението? Ще извадим ли Банката от застоя? Никак не, защото тия 4 000 000 лв. не може да се употребят нито за една от нашите заемни операции. Съгласно чл. 4 от Закона и чл. 7 от Устава на Банката сумата на банкнотите в обращение трябва да се представлява в касите ù или чрез налични пари, или чрез лесно реализуеми стойности. А тия стойности какви трябва да бъдат? Разбира се, че или държавни фондове, или иностранно здраво камбио[242], но никак не наши сконтови или ипотекарни записи. Ако е тъй, как ще се постигне целта, която гоните? Аз не допущам, че Вие мислите да унищожите или измените чл. 7 от Устава.

От всичко гореизложено аз дохождам до заключение: 1) че изобщо, било златни или сребърни, от банкнотите не може и не трябва да се търсят средства за разширение на банковите операции; че не бива да се пресилва разпространението им в ненормално време между населението, което още не е запознато добре с тях; че даже ако Законът на Банката позволяваше, пак банкнотите не бива да се употребяват за заеми при условия, в каквито се намират операциите на нашата Банка и при държавно съкровище, което и да иска, не може да се притече в помощ на Банката при една криза. Народът се приучва постепенно и през течение на нормални времена на подобен вид монети. В ненормални години каквито количества банкноти и да се пуснат в обращение, равноценността им трябва да се пази предпочтително в наличност.

2) Какви трябва да бъдат новите банкноти, златни или сребърни?

Като вземем под внимание изложеното в горния пункт, от което излиза, че сумите от банкнотите не може да се употребяват за заеми, следователно не може да се даде възможност на Банката да излезе из застоя и да спомогне на населението, ще додем до ново заключение, че ако Банката вярва да разпространи сребърни банкноти повече от златни и отпечата новите в сребро, тя го прави изключително с цел спекулативна, като разчита от пласирането 2/3 от сумата във фондове и да изкара известна облага. *А в замяна на тая облага тя попречва на разрешението на един от най-важните финансови въпроси на държавата, какъвто е въпросът за урегулирането на курса и монетното обединение*. Тая ли е задачата на една държавна народна банка? Както щете, но аз не мога никога да се съглася на това. *Аз имам един предначертан план, изпълнението на който ще преследвам, докато не дойде някой да ме убеди в невъзможността*

[242] Камбио (итал.) – полици, чекове, купони, банкноти и други ценни книжа в чуждестранна валута, платими в чужди държави, а продавани на местния пазар (б.р.).

на осъществяването му или някое противно решение не компрометира изпълнението му. Изпълнението на такива планове не се постига в един ден или в една неделя, но добитото с най-незначителни мерки и при такива ненормални времена, в които се намираше Княжеството, ми дават пълна гаранция за успеха след сключването на първия заем. Каква ще бъде ползата на Банката от сребърните банкноти, ако се допусне, че те ще циркулират в по-големи количества от златните? Не повече от 100 до 200 000 лв. максимум в година; защото ако допуснем, че по писмото на г-н Караджова при най-благоприятни условия се пуснат за 6 милиона лева сребърни банкноти и пласирани от тях 4 милиона във фондове по 5% или 6%, ще добием максимум 240 000 лв. Тая предполагаема облага трябва ли да послужи за заличаването на всичко направено досега по регулирането на курса и загубите на държавата и населението от колебанието на ажиото[243] няма ли да бъдат ежегодно десетки пъти по-големи от печалбите на Банката? Най-сетне, ний сами направихме сметката на държавните загуби от ажиото, когато изходатайствахме разрешение за въвеждането на 5- и 10-левови златни банкноти, а това ще върви вече с години, защото аз не допущам, че може да си играем постоянно с изменението на монетните системи. Ами загубата на Банката при преобръщането на сребърните банкноти в златни, ако се реши пак наскоро да ги изменява?

Относително изложените мотиви в писмото на г-н Караджова за изменението на банкнотите в сребърни има да забележа следното:

1. Не съм съгласен, че ажиото между двата метала се регулира всякога от взаимното съотношение между златото и среброто. Това е вярно за тържището, когато двата метала се ценят като стока; това може да бъде вярно тоже и за монетите в държава, където сребърната монета преизобилва, както е в Румъния, но не и там, гдето сребърната монета е в минималния си размер, както е у нас. Тук ажиото се регулира естествено от търсенето и предложението на единия или другия вид монети. Едногодишният период ясно ни доказа тоя принцип, защото, макар че по спадането цената на среброто трябваше да има винаги едно ажио между златото и среброто не по-долу от 20%, през цяла година у нас ажиото не се е възкачило по-горе от 2%; а понеже у нас сребърните монети са съвсем недостатъчни за търговското кръгообращение, при първия заем на държавата или Банката, който ще достави злато в изобилие, ще направи естествено да изчезне всякаква разлика между златото и среброто. Това изравнение ще се поддържа от периодическите заеми, които държавата и Банката ще има да правят за своите нужди.

2. Ако банкнотите не са могли да си пробият досега път нито когато е било ажиото 8%, нито пък когато е било половин на сто, или даже само 1/4%, то това обстоятелство усилва още повече моето твърдение, че населението не е проникнато още от значението на банкнотите и че и сребърни, и медни да ги направим, пак няма изведнъж да проникнат, освен ако със закон насилствено ги наложим, което не би било желателно и не е в моята програма.

Банкнотите ще трябва постепенно да се разпространяват, като се проповядва дълго време чрез печата, чрез окръжни до власти, кметове и пр. за значението им. Недейте забравя, че сръбският народ вижда обращението на банкнотите отпреди повече от 60 години насам. Постепенното увеличение на банкнотите от 10

[243] Ажио (итал.) – разлика в повече (свръхстойност) на действителната над номиналната стойност при обмяна на монети, банкноти и ценни книжа (б.р.).

години в Сърбия, както много пъти съм Ви заявявал, аз си обяснявам не защото банкнотите са сребърни, а защото населението от година на година се убеждава в тяхната полза и сигурност, а още че малките купюри улесняват трансакциите на селското население, когато големите са служили изключително само за по-значителни вземане-давания.

3. Във Франция (аз ще прибавя – и в Белгия и Швейцария) действително банкнотите се плащат или в злато, или в сребро, но преди да достигнат до тая свобода на плащане, те са се застъпили да работят мъжки за урегулирването на курса си и при всичко че тия държави са биметалистически, или по-право да кажа, монометалистически на сребърния еталон, в тях не съществува никаква разлика между 20 лв. златни и 4–5-левови монети. Не забравяйте, че тяхната монетна система се основава въз отношението 1:15.5 между златото и среброто и дълго време след това цената на двата метала се поддържаше постоянно в същото съотношение, което способства, щото в населението да се задълбочи уверението, че няма никаква разлика между злато и сребро. Не забравяйте още и факта, че френското правителство и днес, при съществуването на такваз значителна разлика в цените на двата метала, то не прави разлика между 20 лв. сребро и 20 лв. злато и за да поддържа доверието на населението, то постоянно има в *caisse centrale*[244] отворени няколко гишета, които се занимават изключително с обменяването на 5-левови монети срещу злато. Тия обстоятелства ми дават още повече право да настоявам на своя план, защото именно достигането на това време и аз желая за България. След урегулирването на курса, когато населението привикне да гледа безразлично на 20 златни и сребърни лева, може каквито искаме изменения да правим в задълженията за осребряване на банкнотите.

4. Не е вярно предположението, че само ако държим банкнотите си златни, правителството ще насече още сребърни пари, ще покачи с това ажиото и още повече ще съсипе нашите банкноти. Не е вярно, защото даже ако Банката направи сребърни банкноти, правителството няма да се откаже от намеренията си да сече нови сребърни монети, ако е решено, защото, доколкото знам, то иска да сече не 5-левови монети, а 6 милиона лева разменни от 1/2, 1 и 2 лева, понеже и аз намирам съвсем недостатъчни отсечените досега разменни. Сребърните 5- и 10-левови банкноти не може да заместят нуждата от разменни.

След получаването на това мое писмо колегите ми администратори се отказаха от желанието си за пущане сребърни банкноти.

Законопроект за допълнение към Закона за Върховната сметна палата от 30 януари 1885 г.

След преминаването на предварителната виза от Финансовото министерство във Върховната сметна палата още първата година започнаха недоразумения и спорове между някои министерства и Палатата относително редовността на изпращаните за виза платежни заповеди. Понеже в доклада до регентите и постановлението за визировката не беше предвиден начинът, по който се разрешават подобни спо-

[244] *Caisse centrale* (фр.) – Главното ковчежничество на департамент Сена (б.р.).

рове, министър Начович с доклад от 5 ноември 1888 г. внесе в Народното събрание законопроект, с който се узакони съществуващата в Белгия процедура, а именно:

1. Споровете между Върховната сметна палата и министерствата по визировката на някоя платежна заповед се разрешават от Министерския съвет под отговорността на министрите.

2. В случай на такъв спор надлежният министър внася въпроса на разглеждане от Министерския съвет заедно с писмения отказ на Палатата. Решението на Съвета е задължително както за Министерството, тъй и за Върховната сметна палата.

3. Ако Върховната сметна палата и след постановлението на Министерския съвет остане на мнение противно, тя визира платежната заповед, но държи сметка за всеки такъв случай и излага в годишния си доклад до Народното събрание основанията, по които тя счита за неправилен разходът.

4. Върховната сметна палата е длъжна най-много вътре в три дни от получаването на платежната заповед да положи или откаже визата си.[245]

Законопроектът се вотира от Народното събрание и утвърди с указ от 2 декември 1888 г.

Нов опит за пласиране на ипотекарни облигации в Лондон и Берлин

През пребиваването ми в Лондон имах случая да посетя няколко пъти директорите на клоновете на Креди Лионе[246] и Дойчебанк, с които нашата банка беше в сношение и които в много случаи ми услужваха със съветите си.

---

[245] Законът от 30 януари 1885 г. с постановленията от 14 януари 1887 г. и допълнението от 2 декември 1888 г. оставаха неизменни и в сила при едно само централно управление на Върховната сметна палата в София около 40 години, до началото на 1924 г. Едва на 13 март 1924 г. тогавашният министър на финансите П. Тодоров, не знам дали по желанието на самата Сметна палата, е внесъл в Народното събрание нов законопроект, с който вместо едно върховно учреждение се образуват 10 окръжни палати. В мотивите по законопроекта се казва главно, че: „В началото, когато числото на отчетниците е било ограничено и операциите по-малко, отчетите от всички краища на страната се събираха тук, в София. С развитието на службите това положение пак се търпяло. Понеже тая организация на работата не давала бърза проверка на натрупаната работа, прибягвало се до увеличение контрольорите-докладчиците, които от 20 достигнали до 200. Законопроектът цели главно да опростотвори работата и да създаде по-голяма бързина при визировката на платежните заповеди и за проверката на отчетите чрез децентрализация и разпределение на работата между окръжни палати на брой 10, учредени в центровете на окръзите“. Не знам доколко това разнебитване на Палатата е успешно и сериозно. Мотивите ми се виждат несъстоятелни. По тоя въпрос оставям да се произнесат компетентните служащи в Палатата лица (б.а.).

[246] Креди Лионе (*Crédit Lyonnais*) – френска банка, създадена по време на индустриализацията на страната с цел привличане на свободните средства като инвестиции. Основана е в Лион през 1863 г. от Анри Жермен и предприемачи – производители на копринени платове. Към началото на XX век седалището ѝ е в Париж и има развита клонова мрежа в чужбина, в т.ч. в Лондон, Истанбул, Петербург, Женева, Александрия и др. От 1900 г. до Първата световна война е най-голямата по размер на капитала банка в света със статут на „световен банкер“ при договаряне емисии на дългови инструменти. Национализирана е на два пъти – през 1945 г. и 1982 г. Днес е част от „Креди агрикол“, която притежава множество филиали и дъщерни дружества, в т.ч. в България (б.р.).

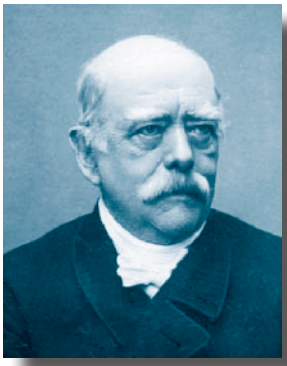
Ото фон Бисмарк

Запознах се и с други видни лица от банкерския свят, между които мнозина имаше заинтересувани в Русе-Варненската линия. Чрез г-н Параскев Секиари, тогавашен председател на Управителния съвет на Англо-форин банк[247], се запознах с няколко богати гърци, между които: Рали, Скилици, Арджeнти, Маврокордатос, главните акционери на поменатата банка, които познаваха добре Ориента и имаха връзки с експортьори на български храни. Секиари е бил в София с Мозли[248] за преговори с нашето правителство по откупуването на Русе-Варненската жп линия.

Понеже всички поменати гърци се произнасят много ласкаво за България и българския народ, предложих им да поемат чрез тяхната банка за първо време поне част от ипотекарните облигации на нашата банка, които са напълно гарантирани, но не се решиха засега, като ми обещаха за по-после своето съдействие. Отказът им имаше почти същите мотиви, както на всички други сондирани порано банки, които съобщих в едно писмо до управлението на Б.н.банка от 28 декември 1888 г., а именно:

> 1. Неприпознаването на Княза и правителството от страна на Великите държави. 2. Появяването на български книжа за пръв път пред английската публика и в такива тъмни политически обстоятелства, когато не е известно какво може да се случи утре с България, едва ли ще се посрещне с изисквания успех от страна на публиката. 3. Запрещението, което английското правителство е направило на банкерите да вземат участие в последния руски заем и ги е настроило твърде много спрямо България, която била виновницата.
>
> Доколкото можах да си съставя понятие, без малка една препоръка от страна на английското правителство едва ли някоя от по-видните къщи ще се реши да вземе инициативата за емитирането на български държавни или банкови титри[249] в Англия; а такова внушение не само че не желае да направи правителството, но още косвено препятства за осъществението на български заеми.

При завръщането си от Лондон отбих се в Дармщат, да се срещна с директора Паркус. В писмо от 9 януари 1889 г. до управлението на Народната банка съобщих:

> Паркус има добрината да ме придружи до Берлин, за да се помъчи отново да убеди берлинските си колеги да се решат или за сключване заем, или поне за отпущане на един аванс. Постъпките му обаче се оказаха безплодни, защото колегите му отказват категорически да вземат каквото и да било решение по заема, докогато се не признае князът и се разреши политическата криза в България. При всичкото

---

[247] Англо-форин банк (*Anglo-foreign banks*) – наричани също „британски отвъдморски банки“ (*British overseas banks*), представляват началното проявление на глобалния финансов капитал във вид на многонационални банки със седалище в Лондон, които с участието не само на британски капитали финансират икономическото развитие на британските колонии. Тук се има предвид лондонската *Anglo-Foreign Banking Co Ltd* (б.р.).

[248] Мозли (*Mosley*) – акционер в Русе-Варненската железница (б.р.).

[249] Титри (фр.) – облигации; ценни книжа (б.р.).

им желание да ни услужат намирали се в невъзможност, защото германското правителство под никакъв предлог не разрешавало досега да се месят в българските финансови работи. Аванс срещу ипотекарен портфейл и по текуща сметка тоже не се решават да направят, защото резултатът бил същият, само в друга форма.

Втора среща с д-р Сименс

На следния ден, 10 януари 1889 г., съобщих телеграфически до управлението на Банката следното:

Тая заран се срещнах с познатия ми вече директор на Дойчебанк д-р Сименс[250]. След като му изложих обстоятелствено положението на нашата банка, гаранциите и солидността ù, можах да го убедя да направят най-после една стъпка за разрешението на финансовия ни въпрос. Д-р Сименс ми съобщи без забикалки, че Бисмарк[251] ще направи всичко, за да не допусне засега осъществяването на един български заем в Германия, и че за достижение на целта си той не се церемони с никого. При все това обаче задружно с Дрезднербанк те ще се помъчат да прокарат нашите ипотекарни облигации като нямащи никакъв политически характер и ще поемат засега за опит само 4 милиона лева с лихва 6 процента по курс 90%, като си запазват право за останалите 6 милиона да ги вземат отпосле със същата лихва по курс 91%. Ако одобрявате тия главни точки, отговорете незабавно да почна преговори за подробностите.

В отговор получих на 11 януари с.г. от Народната банка следната телеграма:

Министерският съвет изучава предложението. Преди да се произнесе върху главните пунктове, иска да знае подробностите. Телеграфирайте ни незабавно.

На 12 януари телеграфирах на Банката следното:

Днес след дълги дебати установихме: заемът 10 милиона ще се амортизира в 33 години чрез годишни тиражи, които ще стават в Берлин; лихвите плащани 6-месечно; ще имаме право да конвертираме или изплатим заема след 5 години; разноски за печатане облигациите, тинбри[252] и други данъци в Германия остават за сметка на банките; облигациите, ако отидат в България, ще бъдат свободни от тинбри или други даждия; лихвите и амортизираните облига-

---

[250] Името на д-р Георг Сименс, а после Фон Сименс [1839–1901], ще се среща на много места в изложението ми. Запознах се с него през октомври 1887 г. като директор на Дойчебанк, която длъжност заемаше до смъртта си, октомври 1901 г. Син на видно германско семейство. Един от основателите на известните заводи „Сименс“; дългогодишен представител на Германския Райхстаг, същевременнно голям индустриалец. Името му е свързано с постройката на Багдадската железопътна линия в Турция, когато след упорита дипломатическа борба между Англия и Германия биде извоювана от германците и д-р Сименс бе поставен начело с финансовата подкрепа на Дойчебанк за извършването на строежа. Голям българофил, към когото съм се отнасял [обръщал] през най-трудните времена, които е прекарвала държавата ни и Народната банка, и винаги съм успявал да получа съдействието му за добиване чрез Дойчебанк финансова подкрепа (б.а.).

[251] Бисмарк, Ото Едуард Леополд фон (1815–1898) – пруски, по-късно германски държавен деец, наричан Железния канцлер, един от създателите на съвременната германска държава; министър-председател на Прусия, от обединението на Германия през 1871 г. до 1890 г. е райхсканцлер. Домакин на Берлинския конгрес, който завършва със сключването на злощастния за България Берлински договор от юли 1878 г. (б.р.).

[252] Тинбри, тимбри (от лат.) – обгербване, т.е. с поставена гербова марка – специфичен начин за събиране на приходи в държавния бюджет (б.р.).

ции ще се плащат в Берлин и София; облигациите ще бъдат гарантирани с банковия капитал, резервния фонд и ипотеките, за които се предназначава заемът; 4-тях милиона ще ни внесат веднага след подписването на контракта; камбио, което ще пращаме за лихви и амортизации, ще негосират[253] за наша сметка по дневния курс; за плащане купоните и амортизираните облигации ще ни вземат една четвърт комисиона; ще ни отворят текуща сметка. След разрешение горните пунктове вярвам, че съставянето на контракта и формата на облигациите няма да срещне мъчнотии.

На 13 януари Банката ми отговори:

Министерският съвет приема условията, изложени в двете Ви депеши[254] по заема на Банката. Упълномощавате се да подпишете контракта, който ще има сила след одобрението му от Министерския съвет. Изпратете контракта по-скоро, дръжте ни в течение на работата.

На 14 януари телеграфирах следното:

Днес се съгласихме относително проекта на контракта, правилника и формата на облигацията. Утре ще разгледаме последната им редакция. Изпратете по-скоро легализиран превод на френски от устава на земеделските каси.

На 15 януари телеграфирах на Банката следното:

Окончателната форма на контракта и облигациите установена. С утрешна поща ги изпращам за одобрение.

Сключване договор с Дойчебанк за 10 милиона заем

Сключеният договор се одобри от Министерския съвет, по който Дойчебанк и Дрезднербанк поеха ферм[255] от 10-милионния заем на Б.н.банка за 4 милиона лева облигации по курс 90%, а за останалите 6 милиона им се даде опционно право за 3 и 6 месеца по 3 милиона лева по курс 91%. Банките внесоха веднага равноценността на 4-те милиона и взеха мерки за обявяване подписка на заема, напечатаха се облигациите и поискаха разрешение от Берлинската борса, за да се допусне котирането на заема. Тъкмо когато се очакваше благоприятният отговор, от Комитета на борсата съобщили, че по заповед на германския канцлер Бисмарк министърът на търговията е противен и не разрешава котирането на българския заем в Германия. Банките Дойче и Дрезднер се принудили да оттеглят заявленията си.

Мотивът на министъра бил, че не може да допусне търгуването с ценни книжа на държава, правителството на която не е припознато от германското, а по околен път се узнало, че главният мотив за запрещението е политически *acte de complaisance*[256] към руското правителство.

---

[253] Негосирам, негоцирам (фр.) – търгувам на едро; преговарям (б.р.).
[254] Депеша (фр.) – телеграма (б.р.).
[255] Ферм *(ferme,* фр.) – тук: безусловно (б.р.).
[256] *Acte de complaisance* (фр.) – знак на любезност (б.р.).

Вследствие на това запрещение банките ни заявиха, че не може да упражнят опцията от 6 милиона лева, докато не издействат да се допусне котирането на банковия заем в друга държава, за което обещаха да действат.

Първият заем на Софийската община

Димитър Петков

През април 1889 г. тогавашният кмет на София Димитър Петков[257] ме посети в Народната банка и ми съобщи, че Общинският съвет е държал постановление за сключването на един заем от 5 до 10 000 000 лева за благоустройствени работи на столицата, като ме помоли да сондирам Управителния ни съвет ще може ли Банката да им заеме такава сума, или ако не, да се опитам чрез свои външни приятели за пласирането му в странство. По същия въпрос ми говори и министър-председателят Стамболов да направя всичко възможно, за да се улесни Общината. Понеже средствата на Банката ни не позволяваха да направи сама това, Съветът ни бе съгласен, ако се намери при тогавашните обстоятелства някоя финансова група, която би се решила да направи заема, нашата банка може да участва с 25% в операцията. Възползван от обещанията, които ми бяха дали главните акционери на Англо-форин банк в Лондон, влязох в сношение с председателя на тая банка П. Секиари и след размяна на няколко писма се съгласиха да поемат съвместно с нашата Народна банка първия заем на Софийската община от 10 000 000 лв. с 6% лихва по курс 82%, от която сума банките поемаха ферм 6 000 000, а за 4 000 000 им се даваше опция за 3 месеца. Народната банка участва с 25% в заема. Англо-форин банк възложи на Народната банка да направи формено предложение на Софийската община, което се прие от Общинския съвет и след утвърждението му от Министерския съвет се сключи нужният договор за заема. Емисията му се извърши успешно, заемът биде приет за котиране в Лондонската борса и опцията за 4 милиона лева се упражни преди тримесечния срок.

За извършването на някои формалности по емитирането на общинския заем и приемането му за котиране на борсата трябваше да отида със софийския кмет през юни 1889 г. в Лондон.

---

[257] Петков, Димитър Николов (1858, Башкьой, Северна Добруджа – 1907, София) – националреволюционер, опълченец, журналист, виден обществен, политически и държавен деец: партиен водач, председател на Народното събрание, министър-председател, министър, депутат, кмет на София. Убит от уволнен банков чиновник. След смъртта му е установено, че е превеждал в своя лична сметка в БНБ всички средства за Фонда за подпомагане на бежанците от Македония и Одринска Тракия; с тези пари са издържани неговите деца, сред които е и видният земеделски водач Никола Петков, съден и обесен от комунистическите власти през 1947 г. (б.р.).

Предложение за държавен заем от американеца Клерк

Тъкмо по това време, когато бях в Лондон, в София се явил един американец на име Клерк, който се представил пред българските държавници за директор на първокласна американска банка и сполучва да вземе от ръката на финансовия министър Ив. Салабашев контракт за държавен заем 25 милиона лева с 6% лихва и 85% покупна цена. Работата е била толкова важна, щото с американска бързина трябвало да се разреши, та нямало време даже да се напишат на чисто контрактите, да се подпишат и разменят с американеца банкерин, та станало нужда да ми ги изпращат отпосле в Лондон за разменяване. В тоя контракт за пръв път се турило началото за реална гаранция по заема, понеже се давали под ипотека линиите Цариброд–София–Вакарел и Ямбол–Бургас, като се установявало, че ако в продължение на 6 месеца българското правителство не плати някой изтекъл купон, Клерк или съдружниците му имат право да вземат експлоатацията на заложените линии, а ако вътре в две години правителството не плати задълженията си по заема, Клерк или съдружниците му имат право да продадат линиите. *Според контракта Клерк се задължавал да внесе равноценността на заема в 5 рати*[258] *по 1/5 част,* и то на 1 септември и 1 ноември 1889 г. и на 1 януари, 1 март и 1 май 1890 г., *когато пък българското правителство се задължавало да му предаде изведнъж за 25 милиона лева държавни облигации, подписани от финансовия министър, и то вътре в 15 дена, откато Клерк ги изпрати напечатани.*

Тая афера можеше да има много лоши последствия за държавния кредит, ако не бях обърнал сериозно внимание на финансовия министър и не бях взел своевременно мерки за предпазване.

Считам за полезно да изложа цялата преписка, която водих по тоя въпрос с финансовия министър Салабашев, банкерина Клерк и лондонския печатар Бредбъри Уилкинсън[259].

Преписките ми по заема Клерк с министър Салабашев

На 16 юни 1889 г. получих в Лондон от министъра на финансите Салабашев следната телеграма:

Велико Христов за Тенев, Лондон. Каква и какъв капитал има банката *New Oriental Banking Corporation*[260].

---

[258] Рата (лат.) – част; норма; вноска; тарифа (б.р.).

[259] „Бредбъри, Уилкинсън“ (*Bradbury Wilkinson & Co*) – британска печатница за банкноти, пощенски марки и ценни книжа, основана през 1856 г. от Хенри Бредбъри. В нея са изготвени клишетата за някои български банкноти от края на XIX век (б.р.).

[260] *New Oriental Banking Corporation*, Нова източна банкова корпорация – създадена през 1884 г. след кризата на *Oriental Bank Corporation* (основана през XIX век като Банка на Индия със седалище в Лондон). Действа предимно в Индия и Китай. Закрита през 1892 г. (б.р.).

Валънтайн Чирол

След като събрах от разни банки сведения, отговорих:

Ориенталбанк, фалирала в 1884 г. и преустроена под сегашното име Контоар д'есконт. Засега работи доста добре. Капитал 500 хиляди лири.

На 25 юни с.г. получих следната телеграма:

Срещнете се в Чаринг Крос с г-н Франсис Клерк, който днес тръгва за Лондон, и съдействайте му за съставлението на новите облигации. Министър Салабашев.

На 26 юни изпратих на министъра на финансите следното писмо:

Получих телеграмата Ви: „Срещнете се в Чаринг Крос с г-н Франсис Клерк, който днес тръгва за Лондон, и съдействайте му за съставлението на новите облигации".

От съдържанието на телеграмата, както и от съобщението във вестниците разбрах, че правителството е сключило условия за държавен заем. Ако поменатият г-н Клерк пристигне днес или утре, ще се срещна с него, като се надявам, че ще получа наставленията Ви по въпроса за заема.

В същия ден, на 26 юни, телеграфирах г-н Салабашеву:

Новината във вестниците за сключване държавен заем произведе много голям шум в тукашните финансови кръгове. Всички се интересуват да узнаят условията, но още нищо положително не се узна. Всички са наклонни да вярват, че предложението не е сериозно, и се съмняват в успеха.

На 27 юни изпратих следното писмо до г-н Салабашев:

Във вчерашната си телеграма, преди да видя г-н Клерк, имах честта да Ви съобщя, че тукашните финансиални кръгове са наклонни да вярват, че неизвестното предложение за държавен заем не е сериозно, и се съмняват в успеха. Тая сутрин се срещнах с г-н Клерк и секретаря му Чирол[261], които ме помолиха тоже да им спомогна за съставянето текста на новите облигации, които трябвало да се напечатат незабавно. Поисках да ми покажат условията, които са сключили с правителството, за да мога да си съставя идея и приготвя проект за облигация, но те се постараха да избегнат отговора на запитването ми и аз не настоях. Пожелаха да ги представя на Бредбъри Уилкинсън, гдето се печатаха първите държавни облигации, което извърших. Помолиха ме на тръгване да се срещнем утре за споразумение върху текста, като ми обещаха да съобщят съдържанието на контракта си, *в който имало някои тайни клаузи*. Обещах им, че ще отида, но ако не ми представят контракта, разбира се, че нямам възможност да взема каквото и да било участие в работата, докато не получа наставленията Ви относително условията, които трябва да се предвидят в облигацията. От разговора обаче, що имах с Клерк, си съставих понятие, че работата не е сериозна. Той ми говори все за големи работи: че сумата на заема била пласирана;

[261] Чирол, сър Игнасиус Валънтайн (*Ignatius Valentine Chirol*; 1852–1929) – британски журналист, историк, дипломат; смята, че Германската империя и смутовете в Османската империя застрашават Великобритания (б.р.).

че ще го емитират в Америка *alpari*; но ако намери разположение в европейските борси, може да пусне част и в Лондон, Париж и Берлин; че щял да изпрати в София и други градове в България някои свои приятели – американски кореспонденти, за да изучат ресурсите на България и нравите на българския народ, за да агитират пред американското общество за успеха на заема, и пр. От сведенията обаче, които финансовите кръгове събраха веднага върху банката на г-н Клерк, излиза, че *Eastern Trust Banking Corporation* се намира в едно градче Бангор в кантона Мейн в Америка и има капитал 25 хиляди стерлинги, или 15 хиляди долара. От Чирул научих, че тая банка имала за кореспонденти в Лондон знаменитата къща „Баринг Брадърс“[262], и ако това беше истина, всякой би помислил, че банката е солидна и сериозна. От сведенията обаче, които се добиха конфиденциално от къщата на братя Баринг, излезе, че не им е позната поменатата банка и че само г-н Клерк имал частна сметка у тях. Най-важното обаче е и туй, че при всичкото заявление на Клерк да пласира заема в Америка алпари, той още днес се представил у Баринг и им направил предложение да продаде заема. Макар да не се знаят точно условията на заема (досега се знае положително от разни източници, че заемът е 25 милиона лева с 6% лихва, 1% амортизация, право за конверсия след 10 години, първата част от заема ще се внесе през септември и покупната цена 85%), всички вярват, че Клерк е добил един вид опция от правителството да търси пласьори на заема и ако до определения срок намери да сформира чрез помощта на някоя къща една група, ще се осъществи заемът; в противен случай няма какво да загуби. За да постигне целта, предполага се, че Клерк ще се опита да намери гдето и да било синдикат; но понеже сам той не представлява някоя гаранция, всички са разположени да вярват, че заемът няма да се осъществи, че ще се разгласи това по всички борси и следствието е подбиването на кредита ни. Ако това предположение излезе вярно, няма съмнение, че ще парализира и емисията на общинския заем, в успеха на който се има пълно уверение, а също и прокарването на държавния заем, в който се бяха заинтересували сериозно както нашата група, тъй и други няколко. Дано горното прокобяване на компетентните лица не се сбъдне. Каквото направим утре, ще имам честта да Ви съобщя допълнително.

На 28 юни телеграфирах на г-н Салабашев следното:

Днес не можах да имам среща с г-н Клерк, който ми беше определил за 10 часа, понеже получих от Чирул следната телеграма: „Съжалявам, че е невъзможно да се срещнем днес. Утре ще Ви съобщя с писмо нова среща“. Ще чакам, прочее, писмото.

На 10 юли нов стил изпратих на Клерк следната бележка:

Тая заран дохождах в Солсбъри Клъб, гдето г-н Чирул вчера ми беше определил среща, и Ви чаках там до 10 1/4 ч. На завръщането ми в Марк Лейн намерих телеграма, в която Чирул ми съобщава: „Невъзможно да се срещнем днес. Утре ще Ви съобщя писмено нова среща. Чакам, прочее, писмото Ви и съм на Ваше разположение“.

---

[262] „Баринг Брадърс“ (*Baring Brothers)* – най-старата търговска банка в Лондон, основана през 1762 г. от Франсис и по-големия му брат Джон – синове на Йохан Беринг, търговец на вълна от Екзитър (Англия), роден в Бремен. След 1790 г. дейността на банката постепенно се разширява, като от финансиране на производството на вълна се преориентира към международна търговия с други суровини благодарение и на съдружието с водещата по това време амстердамска банка *Hope & Ко*. Банката съществува до 1995 г., когато обявява фалит, след като един от служителите в сингапурския ù офис натрупва загуби за 827 млн. британски лири в резултат от спекулативни инвестиции, главно във фючърсни договори (б.р.).

В същото време телеграфирах на министър Салабашев:

Досега Клерк избягва среща. Съмнявам се в сериозността му. Сведенията, добити чрез Креди Лионе, потвърждават писмото ми, изпратено завчера.

На 12 юли нов стил получих от Клерк следното:

Благодаря Ви за любезното писмо от завчера. Съжалявам, че не можах да Ви отговоря досега поради многото ми занятия. *En attendant*[263] предадох днес на печатарите облигация, като ги помолих да Ви доставят утре едно копие на френския текст. Ще бъда признателен, ако ми приготвите превод на български колкото е възможно по-скоро. Други работи ме викат ненадейно в провинцията, надявам се да се завърна в понеделник сутринта. Не се съмнявам, че предвид бързото дело от гледна точка на Вашето правителство Вие ще ми доставите превода с първия куриер понеделник. И аз няма да пропусна да Ви уведомя телеграфически за срещата, която може да имаме. Ф. Клерк.

Същия ден изпратих на министъра следната телеграма:

Без да съм срещал Клерк, тая заран получих от него писмо, в което съобщава, че е приготвил текст за облигациите и предал на Бредбъри за печат. Чрез него ми праща един екземпляр на френски, за да приготвя българския текст. В същото време казва, че заминава незабавно от Лондон и ще се завърне в понеделник. Очаквал превода с първа поща и после ще ми определи среща. Поведението на Клерк е непонятно и оскърбително. В текста на облигацията виждам членове, които не вярвам да сте одобрили. Отговорих му веднага, че не мога нищо направи, докато не получа Вашите наставления и съобщение, че текстът е утвърден. Понеже уведомих Клерк, писах на Бредбъри, за избягване всяка отговорност, да не започва печатане без Ваше разрешение.

Писмо мое, отправено до Бредбъри на 13 юли нов стил:

Получих тая заран английски и френски текст, които вероятно г-н Клерк Ви е предал за отпечатване. Както Ви заявих напоследък, повтарям Ви и сега, че не трябва да приемате никаква поръчка от когото и да било, която би се отнасяла до българското правителство, без предварителното позволение на финансовия министър. Моля Ви, прочее, да ме уведомите за получаване на настоящото.

В същия ден получих от Бредбъри следното:

Взехме добра бележка от предупреждението Ви, че не трябва да се отпечатват облигациите без предварителното съгласие на финансовия министър. Не сме много сигурни дали искате да кажете, че трябва да получим от финансовия министър позволение, преди да започнем отпечатването. Ако е тъй, не се съмняваме, че сте съобщили на г-н Клерк за необходимостта от позволението на г-н министъра, преди да печатаме. Днес ние представяме на г-н Клерк образци от облигацията.

На 13 юли нов стил отговорих на Клерк следното:

Получих почитаемото Ви от вчера писмо и бързам да Ви съобщя, че понеже нямам досега никакви наставления от г-н финансовия министър относително одобрението на приготвения Ви текст за облигациите, намирам се в невъзможност да направя превода на български, който искате да Ви изпратя с първия пощенски куриер в понеделник. Колкото за срещата, за която сте разположени

[263] *En attendant* (фр.) – в очакване, междувременно (б.р.).

да ми назначите телеграфически, трябва да Ви съобщя, че никога не съм я искал и никак не държа за нея. Но понеже, от една страна, Вашият секретар г-н Чирл ми беше назначил такава, а от друга страна, г-н финансовият министър ме бе помолил да бъда на Ваше разложение, за да приготвим заедно текста на една облигация, счетох за моя длъжност да Ви отправя бележката си от 10 того[264].

До това време нямах никакви сведения за съдържанието на сключения договор между финансовия министър и г-н Клерк. Едва на 16 юли нов стил получих от г-н Салабашев следното частно писмо, датирано от 28 юни:

При сключването на заема с г-н Клерк и съдружие подписаха се набързо контрактите, но със съгласие, че отпосле ще се препишат други два екземпляра на чисто и ще се заменят с първите.

Като Ви изпращам заедно с това два еднообразни контракти, преписани на чисто и подписани от мене, моля Ви да се потрудите и намерите г-н Клерк, когото да замолите и той да ги подпише, а след това единия екземпляр да ми изпратите обратно заедно с първия, който се заменява. Приложените тук контракти се различават от първите само в това, че в тях са поставени датата и номерът на указа, с който Н. Ц. Височество е одобрил сключването на заема.

Считам за нужно да Ви явя, че това трябва да се държи в голяма тайна, та заради това Ви моля да не казвате никому нищо по тоя заем. Освен това умолявате се да ми явите писмено какво направихте по съставянето и пр. на новите облигации.

Веднага след получаването на това писмо телеграфирах г-н Салабашеву следното:

Писмото с два екземпляра получих сега. Както Ви телеграфирах, Клерк избягва всяка среща и не съм вземал никакво участие за съставяне текста на облигацията. След всички мои съобщения да настоя ли за среща?

Същия ден вечерта получих от г-н Салабашев следната телеграма:

Упълномощавам Ви, щото в споразумение с Клерк да съставите текст за облигациите. Ако намерите нещо противно в Клерковия текст, телеграфирайте. Писмото с контрактите получихте ли?

Като прочетох изпратените от министъра за размяна окончателни договори, направи ми най-тъжно впечатление, че само след 10-годишно съществуване на новоосвободеното Княжество, надарено от природата с всички условия за мирно, спокойно развитие, то е стигнало дотам, че правителството му да приеме клаузата, с която се задължава *да даде за гаранция на първия си държавен заем само от 25 милиона лева ипотека на жп линии с всичките им постройки и подвижен материал* и с условие, че ако в продължение на 6 месеца българското правителство не изплати всичките купони с изтекли лихви или не погаси всичките излезли в тираж облигации, получателят на ипотеката е *оторизиран да встъпи във владение на ипотекираните жп линии и имущества и да ги експлоатира*; а в случай че в продължение на две години ако българското правителство не изплати всичките си задължения, *получателят на ипотеката се оторизирва да извърши продажбата им.*

[264] Того (остар.) – този месец (б.р.).

Още по-тъжно впечатление ми направи съдържанието на облигацията, която Клерк бе сам съставил и предал на печатарите, в която български министър се провиква:

Да бъде известно на всички, които ще видят настоящата облигация, че по силата на издадения от българското правителство заем от 17/29 декември 1887 г., отнасящето се до него решение на Министерския съвет от 23 юни/5 юли 1889 г., долуподписаният Ив. Салабашев, министър на финансите, действащ от името и за сметка на Българското княжество, *съм оторизиран да издам облигации,* представляващи един заем от лири стерлинги по условията, изложени на гърба.

Да бъде известно, прочее, че *подписаният Ив. Салабашев*, министър на финансите на Българското княжество, по силата на дадените ми права *обявявам чрез настоящото,* че носителят на тая облигация има право на сумата сто лири стерлинги, съставляващи част от поменатия заем. (...)

Подписаният Ив. Салабашев, министър на финансите, от името и за сметка на Българското правителство *декларирам тържествено, че ангажирам чрез настоящите Българското княжество за точното и редовно плащане* капитала и лихвите на казания заем на сроковете и съгласно установените условия и за точното и редовно изплащане на задълженията и постановленията, изложени на гърба.

И като гаранция за вярното изпълнение на тия задължения и за изплащането на капитала и лихвите на казания заем *подписаният Ив. Салабашев,* министър на финансите на Княжество България, декларирам, че днес се издаде и предаде, за да се съхранява в полза на носителите на поменатите облигации, един ипотекарен акт върху железниците, означени в условията, отнасящи се до тая облигация.

На 17 юли нов стил получих от министър Салабашев телеграма:

Искайте среща с Клерк, за да изработите заедно съдържанието на облигациите, в които българският текст ще заеме най-първото място.

В същия ден получих и от Клерк телеграма: „Определете среща за утре“. Отговорих на Клерк: „Ще дойда утре 5 ч. следобед“.

На 18 юли нов стил телеграфирах министру:

Срещнах Клерк. Разменихме контрактите. Относително съдържанието на облигацията Клерк заяви, че имал абсолютно право и власт да я състави сам. Следователно не мога да взема никакво участие. Бредбъри съобщи, че представил на Клерк втора коректура от текста. Моля разрешение да се върна.

Същия ден с писмо потвърдих телеграмата си и прибавих:

В разговора си с Клерк му заявих, че няколко нареждания съм получил от Вас да взема участие в съставление текста на облигацията и съм уведомил печатаря, докато не получи Ваше позволение, няма право да започва печатането. Без да ме попита даже как намирам приготвения от него френски и английски текст, който предал за печатане, Клерк с една особена гордост ми заяви, че според взаимното Ви споразумение той имал пълно и абсолютно право и власт да състави сам текста на облигацията и че сте му съобщили да сте ми дали заповед да направя само превода ù, и с упорството си аз съм си навличал много голяма отговорност. Нямаше, прочее,

какво да правя, понеже не мога сторя нищо повече от туй, което сте ми заповядали. Резултата от тая си среща Ви съобщих телеграфически преди малко, като прибавих, че според сведения от Бредбъри представена е вече на Клерк втора коректура. Какво мисли и какво ще направи Клерк, не мога да предвидя, но както Ви съобщих вече няколко пъти писмено и телеграфически, аз не очаквам нищо добро от него. Може би да се лъжа, но вътрешното ми убеждение, основано на съмнителното поведение на Клерк и на сведенията за сериозността на представляваната от него компания, ми диктува, че изходът от предприетото му дело може да има незавидни последствия за кредита на Княжеството.

При настоящото имам чест да Ви изпратя един екземпляр от проекта на Клерк за облигацията, който прилича повече на завещание по своята тържествена форма. Без да се впущам в разискване на контракта, в който забелязвам много празнини (непредвидени точки) и неясности, които ще предизвикат вероятно не един спор между министерството и Клерк, ще забележа само, че подчертаните части в членове 2 и 3, както и целият член 4 на Клерковия проект, макар и да са основани на контракта, не може да се вместят в текста на облигацията. Прилагам Ви също и един препис от проекта, що бях аз приготвил за облигацията, но не стана нужда да го разискваме.

На 19 юли получих от г-н Салабашев следната телеграма:

Не тръгвайте, догдето не уредите с Клерк въпроса за съдържанието на облигацията.

На 20 юли получих от същия телеграмата:

Клерк е длъжен да приготви облигацията, но няма право да състави сам съдържанието. По тоя въпрос между Клерк, Стамболов и мене, в присъствие на Лъмли[265], стана съгласие печатаната форма на облигациите да бъде подобна на Русе–Варна, да има четири текста: български, английски, френски, немски. Съдържанието да бъде изработено заедно с Вас. Тогава Клерк даде адреса си „Чаринг Крос хотел“, за да го намерите там. Припомнете на Клерк гореизложеното и помолете го да съставите заедно съдържанието. В противен случай запазвам своето право да одобря или не облигациите. Ако сте видели коректурата, явете има ли нещо неприемливо и изпратете тук един екземпляр.

На 20 юли получих от Клерк следното писъмце:

Понеже вчера отсъствах от Лондон, писмото, което ми изпратихте вчера, се получи едвам тая заран, а понеже в същото време получих от Негово Превъзходителство министъра на финансите телеграма, че се готвите да тръгнете за София, при тия обстоятелства аз Ви съобщавам за получаването на писмото Ви, без да правя апел за Вашия конкурс[266].

Срещата ми с княз Фердинанд на гара Цариброд и с министър Стамболов

На 22 юли на връщане от Лондон намерих на перона на гара Цариброд, где-то се срещаха по това време влаковете на „Ориент експрес“, Н.Ц.В. княз Фер-

[265] Лъмли, Редфорд (*Redford Lumley*) – представител на Кралската артилерийска фабрика (*Royal Small Arms Factory*) в Енфилд, Великобритания (б.р.).
[266] Конкурс (фр.) – съдействие (б.р.).

Стефан Стамболов

динанд[267], който отиваше в странство. В 10-минутното престояване на трена направих на княза набърже доклад по аферата Клерк и разменената преписка по въпроса с министър Салабашев, като му заявих, че за мен Клерк е голям и опасен авантюрист и че след мерките, които се взеха, тая афера ще свърши без неприятни последствия. Князът ми изказа възмущението си от лекомислието на министър Салабашев и ме натовари да го съобщя на Стамболов, като се срещна с него, което направих още същия ден.

При срещата си с министър-председателя Стамболов му съобщих срещата си с княза и думите му. Изложих му кореспонденцията, която съм разменил с финансовия министър, и тъжното впечатление, което ми направи сключеният договор с Клерк, в който за пръв път се залагат държавни имоти под ипотека за сключване на един нищожен заем от 25 милиона лева с унизителни условия за туряне ръка на експлоатацията и продажба на железопътни линии, и то от правителството на новосъздадена държава с богати ресурси и без никакви иностранни задължения. Съобщих на Стамболов и тържествените американски клетви и декларации на български финансов министър, изложени в текста на приготвената за печатане от Клерк облигация, която запретих на печатаря Бредбъри да печата, докато не получи писмено разрешение от финансовия ни министър. Казах му също, което бях писал и телеграфирах няколко пъти на Салабашев, че по събраните ми сведения в Лондон Клерк е един аферист без никакво значение и да не очакват никакъв добър резултат. Стамболов развълнуван ми отговори, че Салабашев не го е държал в течение на моите телеграфически и писмени съобщения по въпроса, но призна, че са били увлечени от препоръките на Чирол, бивш кореспондент на в. „Таймс“, негов добре познат, който придружавал Клерк.

По договора си Клерк се задължаваше да внесе първата рата 1/5 от заема на 1 септември, до която дата нито облигации се напечатаха, нито пари се внесоха и държавата се освободи благополучно от тая нещастна неосъществена сделка.

Сключването заем с Винербанк и Лендербанк и преговори едновременно с Англо-форин банк

След пропадането на аферата Клерк, предвид на голямата нужда на държавата за пари, в края на септември 1889 г. министър-председателят Стамболов ме помоли, със съгласието на финансовия министър Салабашев, да сондирам

[267] Фердинанд I (Фердинанд Максимилиан Карл Леополд Мария Сакскобургготски; 1861, Виена – 1948, Виена) – от 1887 г. княз, а от 1908 г. цар на България, абдикира през 1918 г. в полза на сина си Борис III (б.р.).

синдиката, който беше сключил заема на Софийската община, едновременно дали са разположени да направят на държавата заем от 15–20 милиона франка. Съгласихме се да искаме заем с 6% лихва. На 2 октомври телеграфирах на председателя на Англо-форин банк Секиари, че:

> Правителството е склонно да сключи в Лондон заем 15–20 милиона франка с 6% лихва погашение в 33 години, срок за конверсия пет години, всички разноски по емисията, английски герб, въвеждане борсата за сметка на синдиката, гаранция бюджетни приходи. Моля, ако синдикатът е съгласен, съобщете каква окончателна цена предлагате. Съветвам да оферирате най-висока възможна цена. След възприемане цената от правителството може да дойдете в София за уреждане подробности.

В същия ден потвърдих телеграмата си с писмо, като прибивих:

> Счетох за длъжност да Ви посъветвам да предложите най-високата възможна цена, защото ако цената е по-долу от онази на общинския заем и преговорите се влекат дълго, правителството вероятно ще се въздържи да сключи заема, понеже се очакват да постъпят от десятъка по-големи от предвидените в бюджета суми и излишъкът от тоя данък, събиран в натура, може би ще покрие няколкото извънредни разходи.

На 5 октомври получих телеграма, с която Секиари ми съобщава, „че синдикатът им е съгласен да поеме заема и предложи покупна цена 81% и гаранция само някои от бюджетните приходи“. Съобщих предложението на Стамболов и Салабашев и решихме да се настои за увеличение курса на 82, което телеграфирах на 7 октомври в Лондон. Докато очаквах отговора на телеграмата си, бях изненадан от съобщението, че същият заем, но за 30 000 000 фр., е сключен вече с Винер Банкферайн във Виена, с която министър Салабашев водил преговори едновременно, без аз да знам.

С тоя заем се узаконяваше прецедентът за реална гаранция, понеже редовното плащане на лихвите и погашението му се гарантира с първа ипотека на железопътните линии Цариброд–София–Вакарел и Ямбол–Бургас, под същата форма, както е било предвидено в контракта на Клерк, а именно:

> Ако българското правителство не плати изсрочените купони и изтеглените облигации в разстояние на шест месеца след падежите, притежателите на облигации ще имат властта и правото да поемат в свои ръце експлоатацията на ипотекираните линии за изплащане. Ако българското правителство в разстояние на две години не изплати дълговете си, произходящи от тоя заем, притежателите на облигациите ще имат правото да пристъпят към продажба на казаните жп линии и да употребят произведението от тая продажба за изплащане на изсрочените купони, на изсрочените облигации и на случайния остатък от заема, който не би бил погасен.

Банките поемаха ферм половината от заема, а за другата половина им се дава опция за 6 месеца по курс 85% за 7 500 000 лв. и за една година по курс 87% за 7 500 000 лв. Българското правителство се задължаваше да употреби усилията си, за да придобие котировката на настоящия заем на борсите във Виена, Лондон и

Берлин. Разноските за котирането в Лондон и максимум до 50 000 лв. за Берлин са за сметка на правителството. Правителството си запазва правото да го погаси след 5 години. Получените суми от тоя заем улесниха за кратко време съкровището.

Постъпката на министър Салабашев да води едновременно преговори с друга група, когато аз бях в сношение по същия въпрос с Лондон и го държах, както и г-н Стамболов, в течение, ме постави в много неприятно положение спрямо англичаните, което не можех да премълча. Заявих на г-н Стамболов, че трябваше да бъда предупреден, за да прекъсна започнатите преговори, а при това предпочтително беше за държавата да се сключи тоя малък заем в Лондон *без реална гаранция,* даже с няколко пункта по-малко, и да се спечели английското тържище за бъдещите заемни операции. Стамболов се зачуди, че не съм бил уведомен от Салабашев за водените *по политически съображения* преговори с виенските банки.

Засилване постъпленията в Народната банка от срочни влогове

За удовлетворение нуждите си по разните заемни операции Народната банка имаше 4 източника, а именно: а) основния капитал, от който при преобразуването си в 1885 г. беше получила в брой само 2 500 000 лв.; б) банкнотите, които имаше привилегия да пуща в обращение, но на които не можеше да разчита при липса на мир и спокойствие в първите години от преобразованието ù и при лошите спомени от турските каймета, за изглаждането на които спомени се изискват ред благоприятни условия; в) издаването на ипотекарни облигации, каквито поради извънредните политически обстоятелства, в които се намираше България от края на 1885 до 1892 г., не можеха да си пробият път; г) срочните влогове.

При невъзможността да се използват с успех първите три източника, обърнах усилията си да се използва колкото се може повече последният източник, срочните влогове. Макар населението да беше привикнало да пази икономиите си в чорапи и гърнета; при все че Народната банка не беше спечелила напълно доверието на обществото; въпреки правилото на емисионните банки да не приемат срочни лихвени влогове, Управителният съвет на Банката реши от 1 юли 1888 г. да увеличи на 7% лихвата за 5-годишни влогове, която мярка даде бляскави резултати и обезпечи донегде средства за операциите. Сумата на влоговете от 2 800 000 се възкачи:

в края на	1889	година на	лева	9 700 000
	1890			13 500 000
	1894			35 500 000
	1895			39 700 000
	1896			46 600 000
	1897			56 500 000
	1898			59 400 000
	1899	достигна максималния размер		61 500 000

Заеми срещу залог съкровищни бонове и ипотекарни облигации

Към август 1890 г. положението на държавното съкровище пак се влоши. Нуждите на правителството ставаха все по-големи. Народната банка не можеше много да му помогне, защото тя сама се принуждаваше често да ограничава операциите си. Опитах отново да пласираме остатъка 6 милиона лева от банковите ипотекарни облигации, които бяха депозирани в Дойчебанк, или пък да се заложат те при някоя банка. На 6 септември 1890 г. отправих на д-р Сименс следното писмо:

С постоянното развитие на операциите ни започва да намалява все повече банковата наличност и възможно е след няколко време да прибегнем до продажба остатъка от ипотекарните ни облигации. Позволявам си, прочее, да подновя въпроса и Ви помоля да ми съобщите телеграфически дали Дойчебанк е разположена да купи 6-те милиона франка облигации, депозирани при нея. Изплащането може да стане на два или три срока, според нуждата ни. Вярвам, че моментът за пласирането им е много благоприятен.

На 10 септември получих следния отговор от д-р Сименс:

Понеже положението на ипотекарните Ви облигации по отношение на котировката в борсата остава същото, не можем да направим сега предложение за остатъка. Освен това монетното тържище е неблагоприятно.

На 12 септември телеграфирах на Сименс:

Получих депешата. Разположени ли сте да ни авансирате четири милиона франка срещу залог шестте милиона облигации. Ако е възможно, каква лихва ще смятате.

Отговор от Сименс:

Засега аванс невъзможно. Положението на маршѐто[268] натегнато. Имперската банка[269] увеличи шконтото 5%. Ще направим нови постъпки за въвеждане облигациите, може би ще успеем.

С писмо от 20 септември Сименс потвърдява телеграмата си и пише:

Мотивите, които ми наложиха това решение, са много. Най-напред тоя неизяснен въпрос на котировката, която ни връзва ръцете, намира се в същото първоначално положение и не се предвижда скорошното му разрешение. Вземането облигациите е равносилно на ново имобилизиране на капитали за неопределено време. Няма нужда да изтъквам повече пред деловия човек, тъй компетентен, какъвто сте Вие, неудобствата на положението, в което се намират държителите на ценности, които нямат дебушѐ[270].

Но ако това сериозно препятствие само по себе си обяснява решението ми, има и друго. Преди да се мисли за нов заем, ще трябва старият (Лендербанк), в който участваме, да се абсорбира от публиката и добре да се пласира. По политически съображения една голяма част от тоя заем се е върнала в портфейла

[268] Маршѐ (фр.) – пазар (б.р.).
[269] *Имперската банка* – Райхсбанк (*Reichsbank)* – централната банка на Германската империя от 1876 г., създадена въз основа на централната банка на Прусия (*Preußische Bank*), която е частна, но подчинена на пруското правителство. Освен Райхсбанк до 1914 г. още четири банки (на Баден, Бавария, Саксония и Вюртенберг) имат право да емитират банкноти. Съществува до края на Втората световна война (б.р.).
[270] Дебушѐ (фр.) – място за търгуване, пазар (б.р.).

на Лендербанк и големите надежди, които се възлагаха на английското маршѐ, никак не са осъществени.

След неблагоприятния резултат от размененатa преписка принуден бях, по желанието на управляващия Финансовото министерство г-н Живков[271], да замина на 23 септември за Берлин и Лондон, за да се постарая лично да убедя приятелите си да ни направят нужното улеснение.

На 26 септември телеграфирах от Берлин до Банката:

Срещнах Сименс, при всички молби няма особена надежда, утре вечер ще го срещна отново за окончателен отговор. Ако не стане нищо, ще замина Лондон.

На 27 септември телеграфирах:

Сименс обеща, че ще направи всичко за пласиране четири милиона съкровищни бонове, андосирани[272] от наша банка. Утре заминавам Лондон, докато чакам резултата. Ограничавайте постепенно операциите.

На 28 септември изпратих писмо до Народната банка от Берлин, в което потвърдих телеграмите си от 26 и 27 того и продължих следното:

Както сте забелязали от последните, има една малка надежда за успех. Аз разчитам много на обещанията на Сименс, като не съм се никога съмнявал в благоразположението му към нашата банка, както и въобще към България. Вярвам, че ако има възможност, той ще изпълни обещанието си. Обаче положителен отговор не може да ми даде по-рано, докато не види резултата на румънската конверсия и емисията на една част от германската рента, която правителството предлага. Много го е страх, че публиката няма да окаже особена готовност за купуване и в такъв случай ще трябва банките да изчерпят наличността си.

Финансовото положение е крайно затруднително и се опасяват от криза, която може да има големи последствия. Кризата се очаква най-много в Лондон, която ще повлече подире си и Берлин. Всички банки се намират в крайно затруднение. Сименс ме съветва да отида по-скоро в Лондон, за да се постарая за залагането облигациите ни от Софийската община, и на връщане да мина пак през Берлин, докато той вземе мнението на своите приятели тук и повън какво може да направи, за да ни улесни.

Срещу ипотекарните ни облигации не може да ни авансират нещо, понеже те не се котират и не може да разчитат на тях, в случай че сами се затруднят още повече, отколкото са днес. Затова именно, ако може да убеди приятелите си, ще ни шконтират съкровищни бонове със 7-месечен срок, андосирани от нашата банка. При нямане друг изход и като не виждам неудобство в това, аз се съгласих и в случай че се решат, ще изискаме от Министерството 6-месечни бонове вместо 3-месечните. Макар и против Устава, за да спасим положението, ще трябва да го направим. Лихвата не можем определи, докато не решат по принцип въпроса. От загатванията на Сименс обаче разбирам, че няма да бъде по-долу от 7 1/2%.

---

[271] Живков, Георги Атанасов (1844, Търново – 1899, София) – завършва прогимназия в Търново и учи във Военномедицинския лицей в Цариград; националреволюционер, учител, просветен деятел, виден обществен, политически и държавен деец: регент, председател и подпредседател на Народното събрание, депутат, министър (вкл. на финансите); кмет на Търново, окръжен управител на София; при неговото управление е основано Висшето училище в София (б.р.).

[272] Андосирам (ценни книжа), (фр.) – прехвърлям, джиросвам (б.р.).

Тия дни германското правителство издало бонове с 6% лихва, каквато досега никога не е плащало. След един час тръгвам за Лондон.

На 1 октомври 1890 г. телеграфирам от Лондон на Народната банка:

Положение финансово Лондон крайно натегнато. Сконто за частни сделки осем до десет процента. Понеделник ще видя, ако [е] възможно залагане облигации София. Ако има охотници, предвиждам ще искат лихва не по-долу от осем. Телеграфирайте мога ли [да се] съглася на подобен размер.

Отговор:

Съгласни сме да заложите облигациите София със 7 1/2% лихва най-много. Имаме тук предложение с 6 1/2 срещу нашите облигации, като стигнете Берлин, ще ги узнаете. В Берлин срещнете се с Хун, който ще влезе в мисията.

На 3 октомври изпратих следното писмо от Лондон до Народната банка:

Писах Ви от Берлин на 28[-и]. В Лондон пристигнах в петък сутринта, но понеже тоя ден имаше ликвидация в борсата, всички банкери бяха заняти, а събота обикновено нищо не се работи. Макар и да срещнах много лица, не можаха да ми дадат отговор преди понеделник за възможността, или невъзможността, на операцията, която им предложих. В събота Ви телеграфирах: „Получих депеша. Положение финансово Лондон крайно натегнато. Пари съвсем липсват. Фалити днес четири. Сконто за частни сделки осем до десет процента. Понеделник ще видя, ако възможно залагане облигации София. Ако има охотници, предвиждам ще искат лихва не по-долу от осем. Телеграфирайте веднага мога ли [да се] съглася на подобен размер“.

В отговор получих:

Съгласни сме да заложите облигации София със 7 1/2% лихва най-много. Имаме тук предложение с 6 1/2% срещу нашите облигации, като стигнете Берлин, ще ги узнаете“. Вчера Ви телеграфирах: „Досега нищо няма. Ако утре не сполуча, заминавам Берлин“. Преди малко Ви изпратих следващите: „Никаква комбинация невъзможна. Тръгвам Берлин.

Както виждате от горното, надеждата за сполука в Лондон се осуети поне засега. Ходих при Англо-форин, Креди Лионе, Дойчебанк, „Робартс, Лъбок“, „Глин, Милс“[273] и други частни банкери, но навсякъде срещнах все същия отговор, че

[273] „Глин, Милс и Ко“ (*Glyn, Mills & Co)* – основана в Лондон през 1753 г. като *Vere, Glyn & Hallifax* от Джоузеф Виър, опитен банкер, Ричард Глин, лондонски търговец, и Томас Халифакс, висш чиновник в *Martins Bank*. Първоначално се занимават с търговско финансиране. По време на кризата от 1772 г. от фалит ги спасява кметът на Лондон срещу обещанието да приемат зет му Уилям Милс за свой съдружник. Така Банката става „Глин, Халифакс и Милс“, а след смъртта на Халифакс – „Глин, Милс и Ко“. След поредица от съдружия през 1885 г. започва да предлага безпрецедентна за частна банка услуга – изготвяне на полугодишни счетоводни баланси. Престижът и мащабът ѝ проличават по време на кризата на Барингс банк от 1890 г., когато по инициатива на Банк ъф Ингланд съдружникът в Банката Бъртранд Къри оглавява разследването на т.нар. Афера Барингс и е вторият след Ротшилд най-голям вложител в създадения спасителен фонд. Изправена след Първата световна война пред нарастващата мощ на т.нар. Голяма петорка, банката предприема редица изкупувания, поглъщания и преобразувания, докато през 1924 г. отново става „Глин, Милс и Ко“. След 1939 г., макар и да запазва известна самостоятелност, тя е продадена на *Royal Bank of Scotland* и въпреки това успява през 1944 г. да изкупи *British Overseas Bank* и *Anglo-International Bank*, а през 1946 г. – *Ruffer & Sons*. При преструктурирането през 1969 г. на *Royal Bank of Scotland* всички нейни холдингови компании и субсидиари в Англия и Уелс, включително „Глин, Милс и Ко“, се сливат, формирайки *Williams & Glyn's Bank*, която съществува и днес (б.р.).

Лондонското тържище се намира в голяма опасност и нямат никаква възможност да удовлетворяват искането ми.

Дойчебанк и „Робартс, Лъбок“ показаха особена готовност да ни услужат и последните вчера ми дадоха доста надежда; но днес и те ми заявиха, че при всичките им усилия не успели да сгрупират две-три къщи да поемат поне част от облигациите, не намерили охотници, макар с 8 и даже 9% лихва. Всичките банки се ограничават само с краткосрочни операции и срещу гаранции, които може да реализират на всеки момент. Много има, които привременно нищо не вършат, докато видят резултата на кризата.“

Писмо от заместника ми Караджов за среща с директора на Отоманската банка Едгар Винсънт[274] в София

На 5 октомври при пристигането си в Берлин намерих писмо от моя заместник, администратора Караджов, в което ми съобщава:

Получих двете твои телеграми и писмото ти. Телеграмите не са утешителни, дано в Лондон имаш по-голям успех. В ожидание на окончателния резултат аз бързам да ти съобщя, че ние тук сме напреднали доста по въпроса за един аванс на Банката срещу облигациите. Преди 4–5 дена дойде при мене Грюнберг да си получи купона на неговата рента и между разните разговори, които имахме, той ме запита: защо ние не свържем по-тесни сношения с Отоманската банка[275], която като европейско кредитно учреждение може в много работи да ни улесни. Ние му отговорихме, че докато имаме такива познати нам банки, като Дойчебанк, Дисконто[276] и Креди Лионе, които на всяка минута, даже в най-критическите времена, са готови да ни направят всякакви улеснения, считаме за излишно да се впущаме в големи операции с Отоман банк. Той ни възрази, че опитайте каквото искате и ще видите, че ще сполучите. Разбира се, че ние му отговорихме, че нямаме нужда от пари, но както се развиват нашите ипотечни операции, не можем да крием, че към новата година ще се обърнем за заем, и то за да се обезпечим за по-далечни времена. На другия

[274] Винсънт, Едгар (*Edgar Vincent*; 1857–1941) – британски аристократ, политик, депутат, дипломат, колекционер. В периода 1889–1896 г. е директор на Отоманската банка (вж. бел. 275). След оттеглянето си от дипломатическа служба оглавява редица фондации и организации, в т.ч. е директор на Експертната комисия на Монетния двор на Обединеното кралство и президент на Кралското статистическо дружество (б.р.).

[275] Отоманска банка, Имперска/Императорска отоманска банка, Банк Отоман (*Osmanlı Bankası*) – създадена през 1856 г. в Истанбул с английски и френски (на Банк дьо Пари е де Пеи-Ба) капитали и с участие на правителството на Отоманската империя за кредитиране предимно на износа. През 1863–1924 г. се нарича Имперска отоманска банка и до 1931 г. изпълнява функциите на централна банка на Турция (б.р.).

[276] Дисконто – Дисконтогезелшафт, Дисконтобанк (*Disconto-Gesellschaft)* – банка със седалище в Берлин, създадена през 1851 г. До 1929 г. е сред водещите финансови институции в страната. Основана е като кооперация по инициатива на банкера Давид Ханземан. През 1856 г. е преобразувана в командитно дружество с акции, а през 1859 г. за първи път участва в емитирането на държавни облигации на Кралство Прусия. След смъртта на Давид през 1864 г. ръководството ù е поето от сина му Адолф фон Ханземан, който я превръща в най-мощния участник в Пруския консорциум, пласирал в продължение на десетилетия пруските, а след това и общогерманските държавни облигации. През 1914 г. Банката организира емитирането на облигации на правителството на България на стойност 500 млн. фр. Отпускането на заема предизвиква остри политически противоречия в България и оказва значително влияние върху нейното включване година по-късно в Първата световна война на страната на Германия. През 1929 г. по време на Голямата депресия Дойчебанк, Дисконтогезелшафт и няколко по-малки банки се сливат в Дойче унд Дисконтобанк, позната и като Де Ди Банк, преименувана през 1937 г. на Дойчебанк (вж. и бел. 229), (б.р.).

ден, разгеле[277], връща се от Лондон директорът на Отоманската банка в Цариград и Грюнберг дохожда и ни съобщава, че той искал да знае положително нашите искания и ни моли да му дадем писмена бележка. Посъветвахме се и решихме да му я представим. Бележката ни гласеше така: 1) Ще ли се съгласи Отоманската банка да купи остатъка от нашите облигации 6 000 000 фр. по условията на Дойчебанк, т.е. с 6% лихва и 90% емисия; и 2) Ако предпочита да ни направи аванс срещу същите облигации в размер на 5 000 000, то какви са нейните условия? Днес, 27 того, Винсънт се яви в Банката по 3 ч. следобед и ни предложи следните прелиминарни[278] условия: 1) Отоманската банка е съгласна да ни авансира за една година 4 1/2 млн. фр. срещу 6 000 000 фр. от нашите облигации; 2) Лихвата е 6 1/2% срещу 4 500 000 фр.; 3) Тя си запазва правото, щото в течение на тая година да купи облигациите по 6% лихва и 88% или 89% емисия. За основание на емисията той взема курса на русе-варненските облигации, който засега е 89–90 1/2 (сиреч 89 се гледа). Засега с тая банка нищо по това няма да правим. Ще чакаме резултата от тебе. Ако не сполучиш, тогава, като се върнеш, ще възобновим работата.

Същия ден телеграфирах на Караджов от Берлин:

Снощи пристигнах. Сименс отсъства. Ще пристигне утре. Срещнах Хун. Нищо ново относително котировката облигации, обаче направени сериозни постъпки. Дойчебанк в сношение с Отоманската. Не правете нищо, докато не видим тук окончателния резултат.

Същия ден изпратих до Народната банка писмо, с което потвърждавах телеграмата си и продължих:

Понеже Сименс заминал тия дни за имението си, телеграфирах му да дойде да се видим утре. Срещнах обаче колегите му, които ми съобщиха, че са писали на приятелите си относно нашата работа, между които и на Отоманската банка в Париж. От последната даже получено писмо, с което ги пита за някои подробности върху операцията и гаранциите, която тя представлява. С Отоманската банка те вършат много операции задружно и предложението, което Ви направил Винсънт при заминаването си през София, изложено в писмото на г-н Караджова, ми се видя чудно, защото без знанието на централното седалище Винсънт едва ли може да свърши нещо. Аз гледам на него като неособено сигурно и не очаквам благоприятен резултат. Затова в телеграмата си казах, „не правете нищо, докато не видим тук окончателния резултат“. Бъдещето на нашата банка зависи най-много от въвеждането на ипотекарните ни облигации в Берлинската борса, защото в Лондон, доколкото разпитвах, мъчно може [да] се направи скоро емисия от подобен род, във Виена – никак не вярвам, а пък Париж за дълго време ще бъде затворен за България поради симпатиите и интересите, що имат френските банки и публика към Русия. Аз ще настоявам много, дано се разреши въпросът за котировката тук и се отвори веднъж завинаги тържището. Дойчебанк е направила, както беше ми казал Сименс още като бях в София, сериозни постъпки по тоя въпрос и постоянно работи с надежда да премахне мъчнотиите. Дали обаче ще се постигне скоро това, не е още известно. Известията, които Хун ми даде днес, са същите, които вече притежавах. Германското правителство по принцип засега няма нищо против емисията на български заем, но въпросът

[277] Рàзгеле (тур.) – тъкмо навреме (б.р.).
[278] Прелиминарен (фр.) – предварителен (б.р.).

е да се намери способ за отменяването на първото си запрещение. Аз вярвам, че Сименс с влиянието си ще преодолее мъчнотиите. Хун може донейде да помогне със своето съдействие, ако има приятели в Министерството, както той казва. Във всеки случай няма какво да повреди. Ако не може се доби засега котировката и се поемат останалите облигации, един заем, под какъвто вид и при каквито условия и да бил, е необходим, докато се поправи положението. Каквото направя утре, ще Ви телеграфирам.

На 7 октомври телеграфирах от Берлин Караджову:

Срещнах днес Сименс. Има надежда за сполука. Очаквам предложение.

На 8 октомври телеграфирах:

Дойчебанк със своята група съгласна да платим 100 бона шестмесечни за пет милиона франка със седем на сто лихва, като им дадем опция ипотекарни облигации по 89. Има голяма надежда за скоро позволение котировка. След изтичане срока, ако емисия не може да стане, ще имаме право за продължение боновете. При днешното положение по-добри условия немислимо. Отговорете веднага съгласни ли сте.

Същия ден пратих писмо до Народната банка, в което потвърдявах телеграмите си и продължих:

С всички молби и убеждения се мъчих да наредя привременно нещо, което да ни улесни, докато стане възможна емисията на нашите облигации. Както виждате от последната депеша, това сполучих с големи усилия. Неотговарянето Ви обаче досега ме поставя в крайно затруднение, като не мога да си обясня причините, а пък няколко пъти Сименс ме пита какво става. Когато в Лондон и с 8% нямаше възможност засега да направят нещо срещу градските облигации, тук при съществуващата криза и при официалното сконто на Райхсбанк[279] 6% пак са решили да ни спомогнат със 7% срещу съкровищни бонове. Аз Ви писах по-преди, че банките предпочитат засега бонове, защото може и те в случай на нужда да ги ресконтират, когато с ипотекарните облигации нищо не могат да направят, докато не стане емисия. Направен заем срещу бонове или облигации е безразлично, щом срокът може да се продължи. Г-н Караджов ми пишеше на 28 септември, че Отоманската банка в Цариград предлага да ни авансира 4 1/2 милиона фр. с 6 1/2% лихва срещу облигациите с условие да ù се даде опция за тях по 88. Мене не ми се вярва, че тя ще направи това, но даже да е сериозно предложението, предпочтение трябва да дадем на Дойчебанк, която първа се реши в най-трудните времена да ни подаде ръка, а освен това предлаганият курс за опция 89 е по-висок засега от курса на варненските облигации, който е около 89, включая лихвата от 1 август, която е вече около 1 1/2%. Да допуснем, че Отоманската банка ще се произнесе и поеме на времето[280] 6-те милиона облигации. С това разрешава ли се нашият въпрос и подобрява ли се нашето положение окончателно? Както Ви писах в последното си писмо, нашите усилия трябва да са устремени към отварянето на едно тържище за постоянна емисия на ипотекарните облигации. Това сме преследвали от две години насам с Дойчебанк и както знаете, въпросът е вече на разрешение. Политическото значение за България от добиване котировката в Берлин всеки може да си представи.

---

[279] Райхсбанк *(Reichsbank)* – вж. тук бел. 269 (б.р.).
[280] *На времето* – навременно (б.р.).

Тая вечер Сименс дохожда да ме види и ми съобщи, че всичко отива добре. Еднъж Берлинската борса отворена за банковите облигации, никакво препятствие няма за емитирането и на държавната рента и както едните, тъй и другите ще имат най-сгоден терен в Германия, гдето са пласирани толкова милиони румънски и сръбски ренти. Нашите фондове, за да се консолидират, трябва да се емитират в началото от силни институти, в които обществото има пълно доверие. Аз не вярвам много, че Отоманската банка или Лендербанк със своите съучастници ще може да установят кредита на България, защото не притежават особено доверие на публиката и нямат богата клиентела. Емисията на последния държавен заем от Лендербанк ни показа, че тяхната клиентела няма голяма сила, като при първия случай ù се върна всичко, що беше подписано. От тоя заем е останало пласирано само туй, което е разпродадено от германските банки в Германия. От германските банки, като изключим Дисконто, която е занята с руските фондове, най-сериозните учреждения са Дойчебанк, Дрезднербанк и Дармщатската банка, които съставляват една група, силна за всяка операция. Моето мнение, прочее, е да не се отделяме от тях, докато това е възможно.

На 9 октомври ми телеграфира Банката:

Отговорът ще последва подир три-четири дена. Чакайте Берлин.

На 10 октомври запитах:

Защо трябват четири дена за отговор, ако продължавате преговори с Отоманска, страхувам се да не изгубим готовото и побъркаме бъдещето.

На 12 октомври Караджов ми отговаря:

Правителството ненаклонно да издава бонове. Предпочита залог облигации. След два дена ще се уясни окончателно положението.

Същия ден телеграфирах:

По съображения, изложени в писма, банки предпочитат бонове до разрешение котировка. Ако още правителството ненаклонно издаване нови бонове, ще съгласят да шконтират само трите милиона, които имаме вече, с право продължение, а аванс два милиона можем устрои срещу облигации. Моля решете до утре, ако възможно или не, за да мога тръгна неделя.

На 13-и писах на Банката:

Тая заран посетих Сименса и му съобщих, че не мога да му дам отговор на предложението преди три дни, като му казах, че предполагам някои от министрите да отсъстват, а ще трябва тоя въпрос да се реши от Министерския съвет. При всичкото му обикновено хладнокръвие той се понамръщи, като ми забележи в същото време: „Не разбирам какво желаят Вашите хора: направихме всичко, за да Ви услужим; но като че нашите старания се игнорират. Вие сте доста опитни, но считам за нужно да Ви дам един приятелски съвет. Когато водите преговори с някоя банка за една работа, да не започвате с друга, докато не прекъснете с първата. Аз сам Ви съветвах да отидете в Лондон и се уверите в трудността на операциите понастоящем, като Ви обещах, че до завръщането Ви ще направя всичко за улеснението Ви.“ При това извади една папка кореспонденция с Отоманската банка в Париж и ми прочете препис от писмото, което тамошният директор отправил на Винсънт вследствие запитването на последния относително аванса, що сте искали да Ви направи срещу ипотекарните облигации. От Париж му отговарят, че Дойчебанк ги е поканила

отдавна да вземат участие в една операция, която третира с Българската народна банка, и не знаят дали за същата е въпросът, обаче намират, че лихвата 6 1/2 при днешното финансово положение на главните тържища в Европа е много ниска за български фондове, и са отказали да вземат участие в операцията на Дойчебанк. При това прибави Сименс: „Ние не знаем дали Отоманската банка в Цариград ще се реши да направи сама операцията, против което ние нямаме нищо, защото рано или късно пак от нас ще искат да направим емисията на облигациите; но като приятел на България помнете думите ми, че Вашият интерес е да спечелите по всеки начин Берлин, гдето е бъдещето на Вашите финансови операции.“ Тия думи ме съкрушиха. Аз бях Ви съобщил по-рано, че Дойчебанк е в сношение с Отоманската. Макар да се извиних, че разговорът между Вас и Винсънт е станал вероятно когато още нищо положително не бяхме установили тук, пак не ми е особено приятно да се срещам вече с него. Дано ме освободите по-скоро от незавидното положение.

На 13 октомври получих от Сименс в Берлин следното писъмце:

Драги г-н Тенев! Няма нищо още точно. Направиха ми много комплименти и ми обещаха да влязат в преки сношения с Министерството на търговията, за да ми подготвят пътя. Виждам, прочее, че ще имам резултат, но разрешението ще се чака още. Ще Ви съобщя подробностите утре, когато ще ми направите чест да обядвате с мен в 2 часа.

На 15 октомври получих бележка от Сименс, с която ми съобщава:

Принуден съм да замина утре за няколко дена. Надявам се, че Вашата малка работа ще може да се уреди преди тръгването ми. И без това Вие сте принудени да чакате още няколко дена до завръщането ми. Достатъчно е приемането от Ваша страна по принцип. Подробностите ще могат да се уредят и от колегите ми.

След свиждане с него телеграфирах Караджову:

Сименс замина Брюксел, гдето ще стои една седмица. Мое бавене тук безполезно. Говорих с него по нашия въпрос, който можем довърши телеграфически от София. Утре тръгвам.

На 19 октомври 1890 г. се завърнах в София. Още в същия ден се срещнах с господата Стамболов и Живков, на които изложих подробно впечатленията си по финансовото положение в Лондон и Берлин и хода на преговорите ми в Берлин. От колегите си узнах, че разговорът, който са имали с цариградския директор на Отоманската банка, е бил без всякакъв ангажимент от негова страна. Едгар Винсънт е само обещал, види се, от любезност, да се занимае с искането на Народната банка, без да даде окончателен благоприятен отговор. Уговореното с Дойчебанк се възприе и по желанието на управляващия Финансовото министерство г-н Живков приготвих и му изпратих следния проект за решение на Министерския съвет.

Постановление на Министерския съвет за 5 милиона заем от Дойчебанк

1) Упълномощава се министърът на финансите да поднови издадения на Банката съкровищен бон от 3 000 000 лв. със срок за 6 месеца, като се раздели сумата в 60 бона по 50 000.

2) Разрешава се на Б.н.банка да шконтира поменатите бонове на Дойчебанк със 7% лихва и с право за продължение срока още за 6 месеца, ако правителството не се улесни на падежа за изплащането им.

3) Разрешава се на Б.н.банка да заеме от Дойчебанк 2 000 000 лв. срещу залог на част от ипотекарните си облигации под същите условия, както за горепоменатите съкровищни бонове.

4) Предоставя се право на Дойчебанк в продължение на една година да поеме остатъка от банковите ипотекарни облигации по курс 89%.

На 27 октомври Министерският съвет одобри представения от г-н Живков проект. Операцията се извърши и сумата се получи.

Вотиране закон за нова серия ипотекарни облигации и увеличение срока на ипотеките до 30 години

До 1889 г. Народната банка правеше ипотечни заеми със срок най-много 10 години. Понеже изплащането на лихвите заедно с погашенията беше тежко за клиентите, със закон от 28 февруари 1890 г. беше разрешено на Банката да прави такива заеми с 30-годишен срок. Това улеснение в изплащането увеличи исканията за нови заеми. Но понеже не можа да се направи емисия на ипотекарните ни облигации, Банката бе принудена да намали заемите, а пък населението чрез народните представители настояваше да се започне и засили отпущането на нови заеми.

За добиване средства Народното събрание вотира закон на 15 декември 1891 г., с който се разрешаваше на Народната банка да издава нови ипотекарни облигации за 20 милиона лева.

През септември 1886 г. приготвих един законопроект за преобразуването временно на земеделските каси и изложение на мотивите, които поради преврата по детронирането на княз Батенберг и последвалите го няколко промени на кабинети едва през октомври 1887 г., след одобрението им от Управителния съвет на Банката, се представиха на финансовия министър Начович. Въпросът стоя дълго време нерешен. (По земеделските каси пиша в специален отдел.)

Окръжно до управителите от 14 април 1890 г. по отпущане заем на земеделските каси

Докато очаквах узаконяването на нов устав за земеделските каси, в който се въвеждат улеснения за всичките съсловия от населението, приготвих и се изпрати до всички окръжни управители в страната следното привременно окръжно с дата 14 април 1890 г.

Задачата на народните кредитни учреждения навсякъде е била и е да доставят евтин кредит на търговците, промишлениците, занаятчиите, а също и на другите съсловия, които с труда си способстват било пряко, било косвено за увеличение

на народното богатство в страната. Без съмнение, че и кредитните учреждения в България са преследвали същата цел, само че не всякога са я достигали. Българската народна банка със своите три клона в Русе, Варна и Пловдив е учредена именно с цел да подпомага търговията и всичките по-важни занаяти, макар отначало, по причина на малкия си капитал, а след това вследствие на важните политически събития в държавата, да не е могла да осъществи всичките си предначертани планове. Земеделските каси, поради незначителните средства, с които разполагат, тоже не са в състояние напълно да послужат на населението и го улеснят в най-критическите за него моменти, когато то дава всичко, само и само да намери пари, за да прибере земеделските си произведения и осигури по тоя начин съществуването си. Недостатъчността на капитала на Банката отначало и на земеделските каси са главни препятствия, дето и досега, някъде по-малко, някъде повече, земеделците са принудени да продават за безценък житните си произведения на зелено и под давлението на голямата нужда от пари, волею-неволею, се вплитат в примките на лихварите.

В отчетите на господа окръжните управители за положението на окръжията им най-релефно и характеристично се описва грозната картина на икономическото заробване на населението в някои места от местните лихвоимци. Известно е, че правителството е вземало специални мерки и е издавало закони с цел да спре гибелното влияние на така наречената зеленица, както и да тури край на лихварския въпрос, но за съжаление всичките средства се оказаха безсилни в борбата за освобождението на една голяма част от нашето население от икономическия гнет. В последно време Министерството на финансите изработи проект за нов правилник на земеделските каси, в който се въвеждат големи улеснения за всичките съсловия, а Народната банка отсега, мислим, ще бъде в положение да удовлетворява нуждите на земеделските каси, като им авансира потребните суми.

Но докато правилникът за земеделските каси се измени, ще се измине достатъчно време, а между това Банката е готова вече да се яви на помощ на всички ония, които се нуждаят от пари; заради това ние намерихме за уместно да се обърнем към Вас, г-н управителю, с молба да разгласите чрез постоянните комисии на окръжните съвети за изгодите, които населението ще получи от заемите при Банката. Не само че то ще се освободи от високите лихви, които сега плаща на местните капиталисти, но ако взема назаем пари от Банката под залог на недвижимите си имоти, има възможност в течение на 30 години да изплаща дълга си по малки части и тъй неусетно да излезе от задълженията си. Банката е взела мерки за съкращение някои формалности, тъй щото ипотеките от най-отдалечените краища на България да се извършват в разстояние на не повече от 15 дни. Ако пък по каквито и да било причини не намери сметка да залага недвижимите си имоти, а има нужда от пари за по-къс срок, то може да ги изтегли със записи, които ще променява всеки три месеца, а ще ги плаща подир 9 месеца или в краен случай след една година. Формалностите, които се изискват при отпущане заеми от Банката, интересуващите ще ги узнаят у нашите кореспонденти в околийските градове. Не ще бъде излишно, щото ония от земеделските каси във Вашия окръг, които нямат достатъчно средства за удовлетворяване нуждите на населението, да поискват от Банката да им усилва фонда, та по тоя начин да се снабдяват със средства земеделците.

Като се обръща към Вас за съдействие, управлението на Банката с голямо благодарение ще приеме и обсъди всички мнения, които би изказали мест-

ните органи, постоянните комисии и градските общински управления върху начина за успешното разпространение измежду всички класове на населението благодетелните начала на евтиния кредит. Същевременно постоянните комисии и градско-общинските управления трябва да се погрижат и вдъхнат на населението абсолютно доверие към Държавната банка, която, като няма интерес да преследва големи печалби, повече от всяка друга е в положение да улеснява поданиците на държавата. Това последното се потвърдява фактически с ежегодните намаления размерите на сконтото, лихвите и други права на Банката. Предложение за отваряне нови клонове, за улучшение сервиса на Банката, за облекчение клиентите ù от някои формалности и други въобще подобрения, които гореозначените народнохазайствени органи би предложили на Банката за в интереса на населението, ще бъдат подвърг нати на щателно изучване и обсъждане. Надяваме се, прочее, че за икономическото подобрение на населението във Вашия окръг, което съставлява предмет на постоянните Ваши грижи и попечения, ще се занимаете сериозно с въпроса, който ние Ви поставяме тук, и с Вашите съвети ще съдействате за привличане всичките класове на населението към услугите на Банката и нейните клонове и кореспонденти. Задачата се улеснява много с това, че населението в по-голямата част на Княжеството има вече абсолютно доверие в нашето кредитно учреждение, тъй като вече десетки милиони пари, спестени с труд, е внесло за обръщане с лихва.

Администратор: (п) С. Караджов
За управител: (п) М. Тенев

Нов опит за пласиране ипотекарни облигации

На 22 декември 1891 г. писах на д-р Сименс в Берлин следното:

Както знаете, Събранието по наше искане вотира един нов закон, който оторизирва нашата банка да издаде нова серия ипотекарни облигации за сума 20 000 000 франка номинални. Ипотекарните операции от началото на текущата година бяха спрени по липса на средства, като се оправдавахме с факта, че Събранието не можа да вотира закона през сесията си 1890 г. Сега депутатите и публиката ни са убедени, че Банката ще намери средства за подновяване ипотекарните операции, които са най-удобни за всички класи от населението. Трябва, прочее, да направим всичко възможно за пласиране остатъка от старите облигации, както и тия, които ще се издадат по силата на новия закон.

Кажете ми, моля Ви, не е ли още възможно Вашата група да поеме цялата сума от 26 000 000, за да направи емисията по двата закона. Изплащането може да се разпредели на 8 или 10 срока, тъй щото цялата сума да се внесе в продължение на две години. По тоя начин публиката ни ще се улесни и Банката ни ще разполага със сумата постепенно, според нуждата. Вие знаете добре, че нашите ипотекарни облигации представляват най-добрите гаранции и съставляват най-сигурният и най-доходният пласмент. Защо да не се ползва германската публика от тях?

На 6.I.1892 г. получих от д-р Сименс следния отговор:

Германското тържище е лошо, както Ви е писал и Гутман. Лондонското не е по-добро. И двете страни претърпяха много големи загуби в Южна Америка и в Средна Европа. Френското тържище не е лошо въпреки писаното по вестниците. Нашата

държава е в преговори с Русия относително търговските договори. Не вярваме да се споразумеят, но във всеки случай русите ще бъдат много недоволни и фроасирани[281], ако се предприеме емисия на български облигации, докато траят преговорите. При това положение на работите невъзможно е да се състави някакъв план. Не можем, прочее, да поемем сега ферм нищо и трябва да чакаме политическото положение да се изясни, а това не може да продължава безкрайно. Принудени сме, прочее, да мируваме известно време и да чакаме подобрението на тържището.

Види се, Вашата реколта да е дала много добри резултати. Ако хората не можаха да направят много за Вас, добрият Господ Ви е взел под особено покровителство. Досега търпението Ви беше най-добрата подкрепа. Не го губете. Вашите приятели чакат само времето, за да направят от своя страна всичко, което могат, колкото и малко да бъде сега. В бъдеще това може да стане от голямо значение.

След получаването на тоя отговор нямах куража да настоявам в продължение на два месеца и едва на 3 март се реших да отида да моля отново моите приятели за помощ. Тоя път намерих разположението по-добро и в няколко дена д-р Сименс и консул Гутман се споразумяха с останалите участващи в синдиката им банки и решиха да поемат ферм остатъка по стария закон 6 милиона лева облигации по курс 88%, а за 20 милиона по новия закон се даде на банките право за две опции: едната за 10 милиона лева със срок една година по курс 88%, а другата за 10 милиона със срок две години по курс 89%.

Условията оставаха по стария договор, с разлика само, че заемът става за частни ипотеки, понеже за заеми на общините и на земеделските каси по ново решение на борсовия комитет се изисквало особен тип облигации. Освен това по решение на борсовия комитет, вземено вследствие на големи злоупотребления с ипотечния кредит в последните години, трябвало да се организира строг контрол за пазенето на ипотечните записи, които с гаранцията за носителите на облигациите съгласихме се за формалност да се възложи пазенето на записите под контрола на управителя на Народната ни банка и на един член от Върховната сметна палата, за какъвто се одобри по мое предложение съветникът С. Тричков[282]. Уговорените условия за заема с допълнението в стария закон се утвърдиха от Министерския съвет, подписах договора и се завърнах в София. Първата опция биде упражнена на срока от банките. Получените суми от 6-те милиона по стария закон и 10-те милиона по първата опция засилиха средствата за ипотекарните операции, които вървяха нормално до края на 1896 г. и от 1 300 000 достигнаха до 29 000 000 лв.

Нов държавен заем 1892 г. за 142 000 000 фр.

Макар положението на Народната банка да беше подобрено, онова на държавното съкровище оставаше все пак затруднено, понеже получените суми от 30-ми-

[281] Фроасиран – от фроасирам (фр.) – обиден, засегнат (б.р.).
[282] Тричков, Спас (1855, Пирот – 1934, София) – дългогодишен висш финансов служител (б.р.).

лионния заем 1889 г. бяха изчерпани, без да се изплатят всички задължения, а се проектираше започването на няколко важни държавни строителни предприятия.

По политически съображения министър Начович успя да уговори и сключи договор, тоя път само с Лендербанк, за нов 6%-ов ипотекарен заем за 142 700 000 лв.[283] номинални, който договор се прие с решение на Народното събрание, утвърдено с Указ № 204 от 27 ноември 1892 г. *Тоя заем се гарантираше пак с първа ипотека:* а) на проектираната за строеж жп линия от Каспичан през София за Кюстендил; б) на линията Русе–Варна; в) на Варненското и Бургаското пристанище и на всичките приходи и такси, получени, или които ще се получат, в тия пристанища. Банката поема ферм само 12 050 000 лв., а за 130 730 000 лв. ù се дават шест опции: първата за 20 милиона лева номинални до 2 декември 1893 г. по курс 85%; втората 20 830 000 лв. номинални до 1 декември 1894 г. по курс 87%; третата за 20 550 000 лв. номинални до 1 декември 1895 г.; четвъртата за 20 450 000 лв. номинални до 1 декември 1896 г.; петата за 24 400 000 лв. номинални до 1 декември 1897 г. и шестата за 20 600 000 лв. номинални до 1 декември 1899 г., трите последни по курс 89%.

Ако българското правителство в разстояние на 6 месеца не плати изсрочените купони и изтеглените облигации в разстояние на 5 месеца от падежите, притежателите на облигациите ще имат власт и правото да вземат в свои ръце експлоатацията на ипотекираните линии и пристанища за изплащане. Ако българското правителство в разстояние на две години не плаща купоните и изтеглените за погашение облигации, притежателите на облигациите ще имат право да пристъпят към продажба на ипотекираните железници за изплащане на изсрочените купони и изтеглени облигации.

По чл. 1 на договора заемът се правеше, за да си достави правителството ефективната[284] сума 100 милиона лева, нужни за построяване и туряне в експлоатация жп линия Каспичан–Шумен–Търново и линията Севлиево–Ловеч–Плевен–София–Кюстендил, и сумата 25 милиона лева ефектив, нужни за построяването на пристанищата Варна и Бургас.

По договора правителството получаваше ферм само 12 500 000 лв., а си свързваше ръцете с опциите за 5 години и оставяше на добрата воля на Лендербанк да се ползва или не от опциите.

Предложение за конверсия на заема

Преди още да се реализира изпълнението на целия договор и да се пласира заемът в публиката; преди да се приеме за котирване на някоя борса; преди още да беше упражнена поне една от опциите, един пратеник на Лендербанк, Биндер, през април 1893 г. донася и представя на министър Салабашев предложение, с което се иска, *в интереса на българското държавно съкровище* (?!), да се конвертира заемът от 6% в 5%, като се пресметнат издадените нови 5%-ови

[283] 142 700 000 лв. – точната сума на заема от 1892 г. е 142 780 000 лв. (б.р.).
[284] Ефективен (фр.) – действителен, фактически, наличен (б.р.).

облигации по курс 85%. Министър Салабашев ме помоли по телефона да отида в Министерството, даде ми да прочета предложението и поиска мнението ми. Взех си нужните бележки, за да мога да направя сравнение за резултата от условията по стария договор и новото предложение, който ще му съобщя на утринта; но веднага му заявих обаче, „че по принцип не намирам основание и оправдание да се иска конвертирането на заема, преди той да е реализиран и борсовият курс на издадената част облигации да е установен. В историята на конверсиите, доколкото знам, не е имало такъв случай. Въобще конверсии се предприемат, когато курсът на един пласиран вече в публиката заем е надминал номиналния курс или е близо до него и от проектираната операция се очаква една значителна полза за държавното съкровище“. На следния ден с цифри на ръка съобщих на г-н Салабашев, че освен принципиалния мотив, за който му говорих, предложеният курс, който Лендербанк дава за нови 5%-ови облигации, е във вреда на съкровището.

В началото на май 1893 г. г-н Стамболов ме повика да отида веднага в Министерския съвет, гдето намерих всички министри на заседание. Г-н Стамболов ме попита виждал ли съм предложението на Лендербанк за конвертиране на заема по последния договор от ноември 1892 г. и какво е мнението ми за него. Отговорих му, че още при получаване предложението на Лендербанк г-н Салабашев ми го е съобщил, и повторих туй, което бях му казал. Стамболов ми благодари за обясненията и си отидох. На другия ден се научих, че предложението било отхвърлено.

Кабинет на д-р К. Стоилов

Ив. Ев. Гешов – министър на финансите

След 8-годишното управление на Стамболов на 19 май 1894 г. се образува кабинет от д-р К. Стоилов, в който Ив. Ев. Гешов стана министър на финансите и управляващ на новосъздаденото Министерство на търговията и земеделието, делата на което дотогава се вършеха от Отделението за държавните имоти при Финансовото министерство. С г-н Гешов бяхме работили вече няколко години по организирането и управлението на Народната банка и през краткото му първо министерстване през 1886–1887 г. Човек благовъзпитан, с благ характер, извънредно вежлив и внимателен, макар числящ се между лидерите на Народната партия, като изключение от всички дотогава министри се проявява в делата си безпартиен, добър и усърден работник по финансовото и стопанско дело. Забележителни са статиите, които бе написал и обнародвал в края на 1893 и в началото на 1894 г. във в. „Преглед“[285] и в „Юридически преглед“[286] по данъчния

[285] В. „Преглед“ – вероятно списание „Преглед“ – месечно списание за литература, правни, административни, икономически и естествени науки, издавано в Пловдив от 1893 г. (б.р.).
[286] Сп. „Юридически преглед“ (Пловдив, 1893–1933) – научнопопулярно юридическо списание (б.р.).

товар и по нашия разходен бюджет, които навремето направиха голяма сензация и шум. В тях г-н Гешов оприличаваше държавния бюджет на брашнян човал.

Колкото повече го тупаш, толкова повече пуща, и тупаме ли, тупаме тоя нещастен брашнян човал, като гледаме само, щото ний и нашите влакна от тоя чувал да не бъдат отупани... Никой народ не може да се преобърне в брашнян човал, да се тупа и изтърсва непрестанно, безнаказано... Подигането на земеделието, търговията и индустрията, допълването и подобрението на нашите пътища без съмнение ще изискват нови жертви. Тия жертви обаче трябва бездруго да се покрият с икономии по министерствата... Не са достатъчни обаче само икономиите в нашия редовен бюджет. Трябва да се тури край и на други две злини, които закараха Гърция до банкрутство, които ще навлекат беди на Сърбия, които заплашват и нашето бъдеще. Те са свръхсметните кредити, голяма част от които се удовлетворяват от заеми, назначени изключително за постройката на жп линии и пристанищата... Отвличането на заемите от предназначението им са били плъзгавата урва, по която Гърция се е плъзнала в незавидната финансова яма, в която се намира днес.

Желанието на Гешов за преобразования

Още в първата служебна и последващи чести срещи, които имах с г-н Гешов, той ми изяви желанието си да се намали разходният бюджет на държавата и да се направят необходимите изменения и допълнения във финансовите закони, които аз съм изработил още в 1884 и 1885 г. и се прилагат непокътнати вече 10 години. Набелязах му някои параграфи от разходния бюджет, по които намирах, че може да се направят съкращения до 7–8 000 000 лв., а за преглеждането на съществуващите финансови закони обещах, че съм готов да съдействам.

Вярно беше, че разходният бюджет на държавата от 27 000 000 лв., установен за 1880/81 финансова година, беше повишен за 1885 г. на 50 000 000, за 1890 г. се възкачи на 85 000 000, а за 1895 г. надмина стоте милиона лева редовни и свръхсметни кредити. Това бързо покачване на разходния бюджет даваше повод за остри критики от опозиционните партии в Камарата, във вестниците и на всевъзможни агитации из населението, защото тия прекомерни скокове на разходите трябваше да се посрещат с приходи, добивани от преките и косвени даждия, които все повече и повече се увеличаваха и стигнаха до размер, който се считаше за непоносим, а и самото население се оплакваше от данъчния товар. Но вярно е също, че опартизанените народни представители са привикнали, при разискването на бюджета, да обсипват разните правителства с остри, повечето неоправдани нападки и хули при всяко увеличение на разхода и прихода, налагани от развитието на страната. Още не съм забравил, че само 4 години след Освобождението един виден опозиционер, държавник, депутат, М[арко] Б[алабанов], оплакваше клета България в Народното събрание, защото финансовият министър Каравелов внесъл първите законопроекти за емляка и патента и с тях щяло да се опропасти населението. Възмутен от тия партизански домог-

вания, бях принуден да напиша и обнародвам във в. „Търновска конституция“ първата си дълга вестникарска статия-отговор върху прямите даждия на другите държави в сравнение с нашите, когато целият ни приходен бюджет възлизаше едва 15 лв. на глава. (Вж. статията ми по-нататък.)[287]

Назначаване специална комисия за проучване на финансовите ни закони

Лазар Дуков

Независимо от съвещанията си със своите началници във Финансовото министерство г-н Гешов през юли 1894 г. назначи една специална комисия със състав: М. Тенев и Ст. Караджов като бивши началници при Финансовото министерство, Б. Боев[288] и А. Манушев[289], служащи в същото министерство, д-р Ст. Данев и Г. Груев[290] – юристи, народните представители Лазар Дуков[291] и Д. Хаджикоцев[292], която да се занимае с проучването на данъчната система и реформирането ù, „за да се направи и нещо за облекчение на земеделското население, което носело главния товар на нашите данъци, защото без подобно облекчение голяма опасност заплашва нашето земеделие, а може би и бъдещето на страната ни“. В същото време г-н Гешов обърна вниманието на комисията върху намалението на десятъка, сливането на някои данъци и унищожаването на маловажните иджар и серчим, а увеличението на някои косвени данъци, които не тежат върху масата на

Димитър Хаджикоцев

[287] Статията е публикувана във втория том на това издание (б.р.).
[288] Боев, проф. Бончо (1859, Котел – 1934, София) – учи в Котел и в Априловската гимназия, в Одеската и Московската духовна академия, завършва право в Московския университет, специализира държавни и стопански науки в Хале (Германия); висш финансов функционер, професор по финансови науки и статистика във Висшето училище, банкер, управител на БНБ (23 февруари 1906 – 7 август 1908), действителен член на БКД, член-основател и председател на Българското икономическо дружество (б.р.).
[289] Манушев, Антон (1864, Самоков – 1903, Варна) – завършва Габровската гимназия и финанси в Свободния университет в Брюксел; финансист, банкер, политически и държавен деец: министър на финансите, директор на земеделските каси (б.р.).
[290] Груев Пройчев, Георги (1832, Копривщица – 1899, Пловдив) – учи в Копривщица и Пловдив; юрист, законотворец, обществен и държавен деец: участник в църковно-националната борба, председател на Областното събрание в Източна Румелия, депутат (б.р.).
[291] Дуков Вълюв, Лазар (1838, Девня – 1907, Девня) – земеделец и мелничар, член на Либералната, по-късно на Прогресивнолибералната партия, депутат, председател на Варненския окръжен съвет, член на Провадийския окръжен земеделски комитет; дописен член на Варненското археологическо дружество (б.р.).
[292] Хаджикоцев, Димитър Николов (1846, София – 1895, София) – търговец, кмет на София, брат на Йорданка Филаретова (б.р.).

населението. Комисията, на която беше предоставена пълна свобода на действие, в няколко заседания завърши мисията си, представи своя рапорт на министъра, в който се излагаха измененията и допълненията, които може да се направят в някои от съществуващите финансови закони. Имайки предвид изложението на комисията, в Министерството на финансите се приготвиха нужните изменения и допълнения в съществуващите от 1884 г. финансови закони и *се внесоха в Народното събрание през ноември 1894 г. законопроектите за акцизите, за данъка върху сградите, за данъка върху занаятите и за поземления данък:*

а) В изложението на мотивите по законопроекта за акцизите министър Гешов казва:

> В предлагания законопроект министърът на финансите гони две цели: облекчение данъчната тежест на земеделската класа и уравновесяване на бюджета чрез нови данъци, които биха доколкото се може по-справедливо легнали върху всичките класи от населението ни. Ръководимо от тия мисли, Министерството, след като взе и мнението на някои познати компетентни лица, от които през лятото бе съставило една специална комисия по въвеждането някои реформи в съществуващите данъци, намери за най-целесъобразно понастоящем да обложи някои предмети, които, като не съставляват пълна потребност на населението, по естеството си са такива, щото всеки данъкоплатец ще се натовари доброволно с такава тежест от предлагаемите данъци, каквато е по угодата му. Който повече употребява от облагаемите вещи, той повече ще плаща.

б) В изложението на мотивите по законопроекта на данъка върху сградите се казваше:

> Всичките недвижими имоти, покрити и непокрити, се облагат у нас с данък и до днес така, както е било при турското управление. Действащият сега закон от 15 януари 1885 г. определя тоя данък до 4 на хилядата върху стойността на недвижимостта и независимо от тоя данък, наречен емляк, непокритите стежания плащат и друг данък, десятък, за произведенията, които те дават. Понеже един и същи обект не трябва да се налага с два данъка, разметнати по съвършено различни основи, Министерството на финансите предлага за обсъждане и приемане от Народното събрание законопроект за общ поземлен данък, налагаем на всичките непокрити имущества, в който то предлага за тия имоти сливането на поменатите сегашни данъци десятък и емляк. Предвид на това нужно става изработването на специален закон за облагане с данък покритите имоти – сградите. (...)
>
> Справедливостта изисква, щото по-заможните, по-състоятелните граждани да принесат повече за поддържането на държавата, затова трябва да приемем в облагането принципа на прогресията, отдавна приет и прокаран в някои от напредналите държави. Законоположенията относно начина на оценяването имотите, срока на оценките, описванията, наказанията и пр. остават същите, каквито са в закона от 1885 година.

в) Със законопроекта за данъка върху занятията се изменяше названието на закона за патента от 30 януари 1885 г., като се констатираше, че с него се е получило всичко, което се иска за едно пълно и справедливо облагане, но в деветгодишното му прилагане се откривали някои празноти, които се попълват.

В предлагания законопроект се подобрява класификацията; увеличава се числото на разредите на данъкоплатците; изменят се максимумът и минимумът на сумата и се дава възможност на данъкоплатците да следят за облекченията си.

Всичките гореизложени изменения и допълнения в съществуващите дотогава закони не можаха да дадат големи увеличения на приходния бюджет, особено в първите години.

Втората комисия по новото Министерство на търговията и земеделието

Хаджи Боню Петров

Антон Манушев

Като управляващ Министерството на търговията и земеделието г-н Гешов назначи през април 1895 г. втора комисия, в състава на която поставяше същите лица от първата: М. Тенев, Ст. Караджов, А. Манушев и Г. Груев, като се прибавят А. Каблешков[293] като юрист, Хр. Фетваджиев[294] и Ив. Тюлев (агроном и ветеринар)[295], служащи при Министерството на търговията и земеделието, и хаджи Боню Петров[296], крупен земевладелец. На тая комисия се възложи въобще: „да се занимае с мерките, които правителството трябва да вземе, за да се подигне просветата и подобри поминъкът на селското население, на занаятчиите и средните търговци, които страдат от невежество, непредвидливост и липса на необходимите им парични средства за работа и са изложени на грозната експлоатация на лихвари и кръчмари, на които стават жертва“.

[293] Каблешков, Антон Стоянов (1856, Пловдив – 1917) – учи в Пловдив, следа право в Одеса, завършва правни науки в Петербург; участник в Съединението; юрист, дългогодишен подпредседател на Върховния касационен съд, доцент във Висшето училище; племенник на Тодор Каблешков (б.р.).

[294] Фетваджиев, Христо Атанасов (1850, Калофер – 1914, Ловеч) – завършва земеделие в университета в Монпелие; агроном, главен секретар на Министерството на търговията и земеделието (б.р.).

[295] Тюлев, д-р Иван Димов (1860, Калофер – неизв.) – ръководител на Ветеринарната служба на България (1895–1913), (б.р.).

[296] Петров, хаджи Боню/Боне (1836, с. Герман – 1895, София) – сратник на Васил Левски, заточеник в Диарбекир, едър земевладелец и търговец, обществен деец: председател на Софийската окръжна постоянна комисия, църковен и училищен настоятел, помощник-кмет на София (б.р.).

След няколко заседания и тая комисия завърши проучването си, представи рапорта си, който послужи на г-н Гешов при съставянето и внасянето за узаконяване в Народното събрание през декември 1895 г. законопроектите: з*а лихвоимството, за кръчмарството, застраховане земните произведения от градобитнина*[297]*, за търговско-индустриална камара, за насърчение на местната индустрия, земеделско училище и др.*

Положението на Народната банка през 1894 г.

От 1894 г. развоят на всички банкови операции тръгва много бързо. Търговия, индустрия, предприятия, постройки на железници и пристанища се засилват. При слабите капитали всички разчитаха на поддръжката на Народната банка. На всички страни тя обещаваше и даваше своята подкрепа и всичко можеше да продължава нормално, ако сключеният държавен заем 1892 г. се реализирваше съгласно договора и се упражняваха на сроковете шестте опции, които трябваше да дават постепенно средства за редовното изплащане на разходите по започваните и продължаваните едновременно през 1895, 1896 и 1897 г. няколко важни строителни предприятия от правителството на д-р Стоилов, което замести Стамболовото. Освен линиите Роман–Шумен, Русе–Търново, Нова Загора–Саранбей[298], Гебедже[299]– Девня, Перник–Радомир, Радомир–Кюстендил–границата, и пристанището Варна, за които нямаше осигурени средства, отдаде се на търг направата на линията Русе–Горна Оряховица, с условие да се плаща на предприемача със съкровищни бонове, които се разнасяха от самите предприятия по разни банки из Европа за шконтиране, което подбиваше и без това неустановения още държавен кредит.

Втори опит от Лендербанк за конверсия. Мнението ми по предложението

Лендербанк, види се, нарочно не решаваше да упражни опциите по заема 1892 г., като искаше да принуди правителството да замени 6% заем с 5%, и затова направи нов пристъп, като изпрати втори представител в София с ново предложение за конверсия.

На 27 август 1894 г. получих от главния секретар на Министерството на финансите Хр. Бончев[300] следното писмо:

> Пращам ти предложението на Кир Остерзетцер за конверсията. *Да не е било за доброто на България*, тия хора не би се заемали с такава опасна работа... (тъй пише г-н Остерзетцер в края на своята нота). Г-н Гешов ми каза да ги изпратя да се запознаеш с тях, та че после ще говорите заедно по тях. С поздрав, твой Бончев.

---

[297] Градобитнина (остар.) – щети, причинени от градушка (б.р.).
[298] Саранбей – днес гр. Септември (б.р.).
[299] Гебедже – днес гр. Белослав (б.р.).
[300] Бончев, Христо (неизв.) – главен секретар на МФ и при министър М. Тенев през 1900 г., през 1901 г. за кратко е управляващ същото министерство в служебното правителство на Рачо Петров (б.р.).

След направените изчисления по предложението на утринта при лична среща с г-н Гешов върнах му предложението, като му съобщих за предложението на Лендербанк по същия въпрос и почти при същите условия, направено през 1893 година на предшественика му Салабашев, и земеното тогава решение от Министерския съвет. Припомних му, че и сега се иска конвертиране на заема, който не е реализиран и пласиран напълно, при опции още неупражнени, като му предадох следната си бележка по предложението:

По договора за заема от 1892 година Лендербанк има да упражни още три опции на сума 69 250 000 златни франка по курс 89% и да внесе на държавното съкровище 61 632 500 франка. В замяна на тия още неупражнени и на една поета по-рано опция, или закръглена сума 80 милиона франка, Лендербанк иска сега да се издадат 5% облигации за 92 милиона по курс 85%. Значи капиталът ще се увеличи с 12 млн. фр.

анюитет на старите	80 000 000 x 7% = 5 600 000 лв., а	
на нови	92 000 000 x 6% = 5 520 000 лв., или	
икономия годишно франка		80 000 лева.

Ако се почака две-три години, докато укрепне кредитът на държавата и се установи действителният курс на 6% рента алпари и тогава се пристъпи към конверсия цялата сума на 6% заеми от 1888, 1890 и 1892 г. с по-ниска лихва, които възлизат сега на 217 000 000 франка, може да се има следният резултат:

По стария договор плащаме сега годишен анюитет за капитал

217 000 000 x 7 = фр. 15190 000, ако ги конвертираме в 5%, ще имаме годишен анюитет:

при конверсия *alpari*	на	217 000 000 x 6 =	фр. 13 020 000
при курс	95	228 000 000 x 6 =	13 680 000
	94	230 000 000 x 6 =	13 800 000
	93	233 000 000 x 6 =	13 980 000
	92	235 000 000 x 6 =	14 100 000

Значи при конверсия, извършена по най-неблагоприятен курс 92%, ще имаме намаление на анюитета годишно фр. 1 090 000 (15 190 000 – 14 100 000), а капиталът ще се увеличи с 18 000 000 фр., когато предложението на банката изисква анюитет 14 700 000.

Проектът за конверсията греши против най-елементарния принцип, според който старите фондове трябва да се заменяват с нови *alpari* или по курс, който не е много далеч от *alpari*.

Банката не само че не предлага такова нещо, но напротив, новият курс за конверсията 85% е по-долу от курса, по който са задължени да поемат останалите опции от заема, сиреч 89%.

Последните конверсии в другите държави ни показват най-ясно важността на тоя принцип. Франция конвертира около 7 милиарда франка 4 1/2% фондове с нови за равна сума (*alpari*) с 3 1/2% лихва. Румъния конвертира 260 милиона франка 6%, емитирани по 82%, в нови 4 1/2 по курс 84%. Русия още продължава конверсията на всичките си военни заеми за милиарди с нови 4% по курс 93%, когато тия заеми са били емитирани навремето по курс 83 до 90% с лихва 5%.

Предложението на Лендербанк не се възприе от г-н Гешов.

Ликвидиране на Отоманската банка

През 1895 г. клонът на Отоманската банка, открит в България през септември 1891 година, реши да ликвидира вследствие претърпени големи загуби от няколко свои операции и да се оттегли от България, като заставяше своите клиенти да се издължат в най-скоро време. С принудителното събиране на своите креанси тя предизвика силна криза и тежко положение за длъжниците. Въпреки увещанията и съветите на правителството и Народната банка тя (Отоманската), вместо да покаже благоразумие и благосклонност, усили повече взисканията си и управлението на Народната банка с риск от загуби реши да намали опасността от катастрофа, като авансира значителни суми на разни клиенти за издължение креансите на Отоманската.

Поведението на Лендербанк и положението на съкровището

Във втората половина на 1895 г. държавното съкровище се намери в невъзможност да посреща анюитетите на заемите си, като Лендербанк не само че беше престанала да упражнява договорните опции, но упорито настояваше да ù се внасят навреме сумите за плащане купоните и изтегляните редовно облигации за погашения. Народната банка правеше всички усилия до края на април 1895 г. да внася нужните за това суми.

С писмо от 19 май 1896 г. Финансовото министерство поиска от Банката да се приготвят и внесат на Лендербанк до 13 юни 2 708 000 златни франка за изплащане купона от 1/13 юли с.г. По това време Народната банка беше авансирала на съкровището повече от 6 1/2 милиона лева, които Министерството обещаваше да ù внесе. Златната наличност не позволяваше на Банката да удовлетвори новото искане и беше принудена да отговори, че няма възможност да изпрати въпросната сума, ако не ù се внесе такова количество злато не по-късно от 7 или 8 идущия месец.

Отиването ми в Берлин за помощ и разменената преписка

При такова положение министър Гешов ме помоли да замина за Берлин и моля за помощ. Трябваше да направя възможното, за да може да се улесни правителството, докогато се види какво ще стане с облигациите от заема 1892 г. Макар да не очаквах особено благоприятен резултат, реших да замина и посетя приятелите си банкови директори, и ги помоля за поемане част от ипотекарните ни облигации или да дадат аванс срещу тях.

На 22 май телеграфирах от Берлин на г-н Гешов и на Народната банка, че съм срещнал д-р Сименс и утре ще им съобщя разговора. На 23 май изпратих следното писмо на г-н Гешов:

> Вчера се срещнах с д-р Сименс, който пристигна от Италия. Според неговото мнение финансовото положение в Германия не е благоприятно за емитиране на нова

серия наши облигации; още повече че от земените досега 20 000 000 лева около 7 1/2 милиона остават непласирани у тях и около 1 1/2 милиона у Дрезднербанк. При все това той ми обеща да говори по тоя въпрос с колегите си и да ми съобщи в понеделник тяхното мнение и решение. Вчера се срещнах и с Гутман от Дрезднербанк, който ми потвърди същото. Според него може би Дрезднербанк да се реши сама да поеме третата серия 10 000 000 лв. (те не били в добри отношения с Дойчебанк); но понеже снощи замина за Франкфурт, а оттам ще ходи в Лондон и после във Виена, гдето имало разни конференции, моли ме да почакам, докато се завърне, за да се произнесат под какви условия би поели сумата с 6% или 5%. Той ще се завърне на 1 юни. Ще чакам, прочее, решението на Дойчебанк, за да видя да остана ли до завръщането на Гутман. В понеделник ще Ви телеграфирам за това.

На 24 май телеграфирах на г-н Гешов:

Дойчебанк влезе в преговори с приятелите си, дали не намират момента благоприятен за нова емисия. Надявам се да уредя привременен аванс 3 или 4 милиона франка. Сименс тръгва за Дрезден. Ще се завърне сряда вечер.

В същия ден писах г-н Гешову:

Както виждате от днешната ми телеграма, преговорите не вървят тъй бърже и благоприятно, както ни се иска. Причината е, от една страна, ваканционният сезон, през който малко операции се вършат поради отсъствието на повечето банкови директори; от друга, големият сток[301] наши облигации, които стоят още непласирани в банките: а от трета, очакванията на банките да видят резултата от постъпките за допущане държавната ни рента на Парижката борса. От разговорите заключавам, че понеже нашите облигации си пробиват мъчно път в Германия, банките ще се постараят да екулират[302] една част във Франция; но за въвеждането им там се изисквало големи суми за подготвяне френския печат, каквито една малка операция от 10 до 20 милиона франка не позволява да се направи. Тук отдават голямо значение на добиване котировката за част от държавния ни заем във Франция, за която цел синдикатът на Лендербанк ще е принуден да подготви почвата; с това пътят на нашите ипотекарни облигации се улеснява. Водùм от тия съображения, предвиждам, че берлинските банки ще предпочетат да отложат за няколко време преговорите по нашите 10 милиона. Аз им заявих, че желая да се разреши тоя въпрос окончателно, но не зная какво решение ще вземе Дойчебанк след завръщането на д-р Сименс. Положението на нашата банка, както знаете, не е никак завидно, ако не и опасно. Налага се да се осигурят средства за по-нататъшното удовлетворение на ипотекарните заеми и разширението на шконтовите операции, които от септември досега са много ограничени; ако не може да се продадат сега *ferme* нашите 10 милиона, аз мисля, че ще трябва да се съгласим в краен случай за един аванс, освен ако Лендербанк поеме веднага една или две опции и правителството бъде в положение да ни авансира за през текущата година 5–6 милиона лева. След завръщането на д-р Сименс ще Ви телеграфирам доде сме дошли и ако трябва, ще почакам директора Гутман от Дрезднербанк.

На 25 май писах г-н Гешову:

След последното си от 23 того получих от Народната банка телеграма да се помъча да уредя поне един аванс от 10 милиона за десет месеца срок. Преди малко

[301] Сток (англ.) – наличност (б.р.).
[302] Екулирам (фр.) – пласирам, продавам (б.р.).

Ви телеграфирах: „Дойчебанк предлага аванс само три милиона при условие да ù дадем право за опция на десет милиона ипотекарни облигации за срок осем месеци. Предложението неприемливо.“

При всичките ми усилия да убедя д-р Сименс да се съгласят да поемат поне една част от сумата *ferme*, а за другата да си запазят право на опция за по-къс срок, не се съгласи, като настоява да отложим разрешението на въпроса за десетина дни. През това време той лично ще се срещне във Виена на 28 или 29 того с Гутмана, а Дойчебанк ще влезе в преговори с парижките си приятели за споразумение. От Виена Сименс ще отиде при семейството си в Стреза и ми определи да се срещнем в Женева, като ми обеща да направи всичко за уреждане някак въпроса. Вместо да чакам напразно тук, аз реших да отида за 1–2 дена в Париж, а оттам ще замина за Женева да се срещна със Сименс. Резултата от разговора ни ще Ви съобщя допълнително.

Едновременно на Народната банка отправих препис от писмото ми до г-н Гешов, от което ще узнаят положението на въпроса по нашите облигации. По-нататъшното развитие на преговорите ще им съобщя след срещата ми със Сименс.

На 2 юни се срещнах с д-р Сименс в Стреза, загдето ме бе поканил телеграфически в Париж. Съобщи ми, че във Виена Гутман не се съгласил да участва Дрезднербанк във водените преговори. При това д-р Сименс ми съобщи конфиденциално причината, по която засега Дойчебанк се въздържа да се ангажира сама направо с нашите ипотекарни облигации. Тя заедно с Дисконтогезелшафт била емитирала подобни облигации от италианския Креди мобилие[303] за повече от 50 милиона марки, която банка поради нечестно управление била окончателно компрометирана и предстояло обявяването ù в несъстоятелност, ако не намери средство да се гарантира германската публика за тия книжа. Банките, които са ги емитирали, били отговорни за загубите. Затова именно д-р Сименс действал при франкфуртските им приятели да поемат емисията на нашите ипотекарни облигации в Южна Германия. В мое присъствие отново телеграфира във Франкфурт, за да отговорят в Берлин, където ще бъде след два дни.

На 6 юни заедно с д-р Сименс се завърнахме в Берлин, гдето намерих писмо от администатора Бракалов, в което ми съобщава следното:

Днес г-н Гешов по телефона ми говори, че желае да настоите пред Сименс да дадат нам четири милиона и на правителството шест милиона със срок десет

[303] Креди мобилие (*Crédit mobilier)* – френска банка, основана в Париж през 1852 г. от брата и сестрата Перейре (*Péreire*) – Исак и Емили, под името *Société générale du Crédit Mobilier* като комбинация между депозитна и инвестиционна финансова институция. Наречена е *mobilier* (от фр. *mobile* – подвижен) в противовес на *Crédit Foncier de France* (от фр. *foncier* – земя), тъй заемите, които отпуска, са обезпечени не с ипотека, а с движимо имущество, и косвено повлиява за създаването на други две банки – *Crédit Lyonnais* и *Société Générale*. Играе важна роля за икономическия растеж и кредита в световен мащаб чрез финансиране строителството на Суецкия и Панамския канал и на редица други инфраструктурни проекти в периода 1850–1867 г., завършил с финансова паника. Финансовия си ресурс набира като влогове от френски инвеститори от средната класа и го използва за финансиране на тези проекти във вид на дълг на съответните държави, с което допринася съществено за финансовата криза през 70-те години на XIX век и става родоначалник на редица финансови спекулации. Обявява фалит през 1867 г. (б.р.).

месеца, защото ония (визира Лендербанк) отлагат даването пари. Нужда голяма. Положението на Банката същото. Министерството няма пари да плати заплатите, но за да не стане скандал, авансирахме и тая сума. Сега имат един платеж за 15 юни н.г. от 2 600 000 лв. за лихва на Лендербанк и работата е много бозук[304], ако дотогава Финансовото министерство не успее да се проумее с горната банка, а пък се вижда, че Лендербанк *като че ли има заповед да им прави мъчнотии*. Не успеем ли наскоро да добием средства, едничкото, по моему, което може да се направи, то е да се поограничи отпущането нови заеми и да се засили разпространението на банкноти, като се гледа постепенно да се приберат една част от авансираните на правителството суми.

На 8 юни телеграфирах Гешову:

От Франкфурт и Щутгарт отговарят, че няма възможност за емитиране нашите ипотекарни в Южна Германия. Дойчебанк поднови предложението си в Париж да ни авансират три милиона за една година с 6% лихва при условие да им дадем шестмесечна опция за пет милиона франка облигации и за остатъка пет милиона дванадесет месеца по курс 90%. При такъв случай предпочтително е да се преговаря с Лендербанк. Ще замина за Виена.

На 9 юни прескочих до Виена, докато германските банки преговарят с приятелите си, да видя дали с Лендербанк не може да се направи нещо. Имах среща с директора ù Фон Хан, с когото разговаряхме по държавния ни заем 1892 г. и по нашите ипотекарни.

След тоя разговор телеграфирах на г-н Гешов и Народната банка следното:

Хан декларира, че не може нищо да направи без съгласието на другите банки от синдиката. Ще телеграфира в Париж за инструкции. Не очаквам благоприятен резултат. Лендербанк чакала от София отговор на предложението си за земеделски заем, който отдавна очаквали.

В София се водели преговори за заем на земеделските каси

На 11 юни получих от Народната банка една друга депеша: по искане на Гешов да убедя Лендербанк да авансира около 2 640 000 фр. със срок 6–8 месеца и да започне излащане на купона през юли. Веднага след получаването ù намерих директора Хан и го помолих да направят някоя комбинация за изплащане на купоните, което се извършваше чрез тях. Хан остана зачуден от предложението и не можал да разбере защо се иска това, когато те били се вече съгласили да направят искания от правителството аванс пет милиона, щом се уреди въпросът за заема на земеделските каси, за който дали предложение и очаквали от няколко дена отговор. При това той ми съобщи подробно условията на предложението им за един заем на земеделските каси, *за което нищо не знаех*. При всичките ми усилия да го убедя, че улеснението за изплащането на купона е от общ интерес, че те са длъжни да го направят и че тоя въпрос няма нищо общо със заема на земеделските каси, Хан не

[304] Бозук (тур.) – развален, лош (б.р.).

се съгласи да обещае аванса, като се извинява, че Лендербанк не може да направи нищо без съгласието на целия синдикат, който е организиран за българските книжа. Обеща ми обаче да говори по телефона с парижките представители и да ми съобщи мнението им. На другия ден ми съобщи, че не са разположени да направят исканото улеснение, защото това било против интересите на синдиката, и даже ми заяви, че парижките представители били много недоволни, дето досега не им било отговорено на предложението за заема на земеделските каси. Всичко това изложих на Гешов в писмо от 12 юни и на Народната банка.

Предложение от Дойчебанк за аванс от 3 000 000 фр.

Докато бях във Виена, получих от Дойчебанк телеграфическо съобщение, че ми изпращат писмено *окончателно предложение,* което с дата 11 юли получих в същия ден. Писмото имаше следното съдържание:

> Г-н управителю, имаме чест да резюмираме предложението, което в съгласие с едно от най-първите френски кредитни учреждения правим: 1) Аванс за една година на сума три милиона франка с 5% лихва и 1% комисиона срещу залог на 4 000 000 франка от Вашите ипотекарни облигации серия III. В случай че титрите не са отпечатани при отпущането аванса, един генерален бон е достатъчен. 2) Заемателите ще имат опция за шест месеца от подписването на договора да откупят 5 000 000 франка от поменатите облигации по цена 90% нето. Ако тая опция се поеме, заемачите ще имат опция за остатъка от III серия още около 5 000 000 по същите условия. Тая нова опция ще бъде със срок една година от датата на контракта. 3) Отпечатването на титрите ще се извърши за сметка на заемачите. Б.н.банка ще плати само 1/2% герб. Щастливи сме, че нашите дълги усилия да отворим френското тържище за Вашите облигации най-после сполучиха. Надявам се, че Б.н.банка ще приеме предложението, което ù правим. Дойчебанк.

На 13 юни телеграфирах накратко съдържанието на това предложение и изпратих на Народната банка препис от същото, като помолих да го съобщят на г-н Гешов и ми отговорят във Виена. В писмото до Банката казвах:

> Както ще видите от предложението на Дойчебанк, то е почти същото, както беше старият ни контракт за заема, с тая разлика, че курсът от 88 сега се повишава на 90%. По-добри условия от тия, мисля, че засега не можем да намерим. Макар да не успях да добия решение да поемат *ferme* една част от облигациите, и с туй решение нашата задача се улеснява донегде, защото ще имаме три милиона франка с 6% за една година срок, когато ще дадем право за опция само шест месеца. Не се ли възползват банките от това право, след тоя срок ние сме свободни и ще имаме цели шест месеца време да се готвим за връщането на аванса. Аз съм убеден обаче, че опцията ще се упражни наскоро, защото с тая цел правят аванса и в интереса на Дойчебанк е да употреби всички средства за пласирането на третата серия, с което ще осигури по-лесно пласирането и на своя сток. Вярвам, че тия условия ще се приемат от Управителния съвет и одобрят от Министерския съвет.

На 14 юни получих бърза телеграма от Б.н.банка:

Предложението на Дойчебанк ще се реши, като се завърнете в София.

Преди заминаването си от Виена срещнах се пак с директора на Лендербанк, като му намекнах отново, че са длъжни да направят исканото улеснение от нашето правителство за изплащане купона на книжа, емитирани от тях и намиращи се у техни клиенти. Загатнах му в същото време, че преговорите ми с Дойчебанк по нашите ипотекарни облигации са на привършване благоприятно. След кратко мислене Хан ми заяви, че са съгласни, и ме помоли да отправя на г-н Гешов следната депеша:

Г-н Хан се съгласи да авансират два и половина милиона за изплащане на купоните. За лихвата на аванса Лендербанк ще се споразумее с вас. За остатъка от два или три милиона аванс банката очаква отговор на предложението си.

В същото време депеширах и на Б.н.банка:

Лендербанк се съгласи да отпусне на правителството аванс 2 1/2 милиона франка. Тръгвам.

Отговорът ми на Дойчебанк по предложението за аванс

При получаване предложението на Дойчебанк във Виена отговорих на директор Гвинер[305] със следното писмо:

Драги г-н Гвинер,

Получих частното Ви писъмце и онова на Дойчебанк. Благодаря Ви за усилията, които направихте, за да сполучите да ни се направи предложение относително третата серия от нашите ипотекарни облигации, което веднага представих на нашия Управителен съвет. Като очаквам решението на банковия и на Министерския съвет, вчера получих от София бърза телеграма, че „въпросът с Дойчебанк ще се реши след завръщането ми“. Принуден съм, прочее, да тръгна за София и да видя какво става там. Ще направя възможното за приемане условията на предложението Ви, но не знам дали ще успея. Трябва да Ви съобщя, че тук научих от г-н Фон Хан, че Лендербанк е направила на правителството ни предложение от името на консорциум с Парижката интернационална банка[306] и Банк дьо Пари[307] за заем от 30 000 000 фр. за земеделските каси и за един аванс от 5–6 милиона лева върху старите опции по заема 1892 г. Банките приемали *ferme* сумата с 5% лихва и курс 82. Освен това предложение, види се, имало и друго от германски банки. Доколко последното е вярно, не зная. При такова *embarras de choix*[308] предвиждам затруднения, за да се приеме Вашето предложение без *ferme*. При това положение вероятно ще Ви направим от София контрапредложение.

---

[305] Гвинер, Артур фон (*Arthur von Gwinner;* 1856–1931) – германски политик, банкер и меценат. Като директор на Дойчебанк активно си сътрудничи с Георг фон Сименс (б.р.).

[306] Парижката интернационална/международна банка, Международна банка в Париж, Банк Ентернасионал дьо Пари (*Banque internationale de Paris*, *BIP*) – създадена през 1889 г. с подкрепата на банкера Рафаел Бишовсхайм, един от мажоритарните акционери на Френско-египетската банка (която в частност се занимава с пласиране на дългови облигации на Отоманската държава). След сливането на Международната банка с Френската банка за Южна Африка през 1901 г. е създадена Френската банка за индустрия и търговия, която участва в обслужването на златодобивните минни компании в Южна Африка (б.р.).

[307] Банк дьо Пари, Банк дьо Пари е де Пеи-Ба, Нидерландската банка (*Banque de Paris et des Pays-Bas)* – „Банката на Париж и Нидерландия“, обикновено наричана „Париба“ (*Paribas*), е банка със седалище в Париж, съществувала от 1872 до 1999 г., когато се слива с Парижката национална банка, образувайки „БНП Париба“ (б.р.).

[308] *Embarras de choix* (фр.) – затруднен избор (б.р.).

При завръщането ми в София се научих, че действително са завързани преговори за един заем за сметка на земеделските каси и се появила един вид конкуренция между две финансови групи: групата на Лендербанк със своите парижки банки и групата Креди Лионе със свои приятелски банки, и че въпросът стои неразрешен.

На 19 юни получавам от Лендербанк следната телеграма:

Управителю Народна банка Тенев.

За да направим възможно изплащане купона 1 юли, задължаваме Народна банка с фр. 2 660 000 кръгла цифра по текуща сметка, като си запазваме да Ви заверим със същата сума, след споразумение с нашия главен директор, от аванса, който ще се отпусне на правителството евентуално след рамбурсирането[309] му, което обещавате да направите най-късно до петнадесети юли. Лендербанк.

Счетох за нужно да отправя на г-н главния директор Фон Хан следното писмо:

Преди малко получих от Лендербанк тая телеграма: (преписвам горното). Не разбирам последната част от тая депеша, която е съвсем в противоречие на разговора ни във Виена. Вие ме накарахте да телеграфирам, че авансирате сума за изплащане купона на правителството, а не на Народната банка, и аз веднага съобщих това на г-н Гешова. Моля разпоредете за изправяне недоразумението.

На 19 юни изпратих на директора Гвинер от Дойчебанк следното писмо:

В допълнение на писмото ми от Виена бързам да Ви съобщя, че след еднодневно спиране в Будапеща пристигнах в София и днес разгледахме направеното ни предложение, отнасящо се до третата серия на нашите ипотекарни облигации, което се одобри от Управителния ни съвет, с разлика само, че авансът трябва да бъде 5 милиона вместо 3. Тая вечер ще изпратим препис от решението на нашия съвет до финансовия министър с молба да го представи на одобрение на Министерския съвет. Ще го одобри ли, не мога да кажа. Има данни, които ме карат да вярвам за неблагоприятен резултат. От Виена Ви съобщих предложението на Лендербанк за заем на земеделските каси. Сега научавам от финансовия министър, че има и друго предложение от страна на Креди Лионе и берлинската Дисконтобанк. Последната група предлага да поеме *ferme* 20 милиона франка с 5% по курс 83%. (Надяват се да се добие 84 и даже 85). В такъв случай земеделските каси ще погасят веднага всичките заеми, които Народната банка им е направила; от друга страна, и правителството ще изплати авансираните му през последните месеци суми, възлизащи на 6 1/2 милиона лева. Тъй щото банката ни ще се отрупа със суми, които не ще може да пласира в продължение на много месеци. Ако поменатата операция се реализира, Министерският съвет ще постанови вероятно да се отложи въпросът за пласирането на нашите облигации. Такова е мнението на финансовия министър. В такъв случай ще съжаляваме времето, което изгубихме. Ако предложението Ви беше направено преди три седмици, когато правих всичко възможно да Ви убеждавам, то щеше да бъде посрещнато много добре и одобрено без никакви мъчнотии. Щом Министерският съвет вземе решение, ще Ви съобщя телеграфически.

[309] Рамбурсиране (фр.) – погасяване, изплащане (б.р.).

Сключване заем за земеделските каси

На 24 юни пристигнаха в София представители на групата Креди Лионе и Дисконтобанк, директорите Дьо Бондели[310] и Петерс. В същото време пристигнаха и представители на групата Лендербанк – директори Шушни, Торс, Айнорън, които искаха по всеки начин да се наложат. Положението на министър Гешов стана много деликатно. Той желаеше да се сключи заемът с групата Креди Лионе, най-главната френска банка за емисии на иностранни заеми, особено като се имаше предвид поведението на групата Лендербанк по държавния заем 1892 г.

В срещата си с министъра представителят Шушни, един от директорите на Лендербанк, държал малко остър език. Г-н Гешов се счел за обиден и искаше да го отстрани. Понеже бях в сношение с представителите и от двете групи като член в комисията по разглеждане предложенията, г-н Гешов ме помоли да действам, щото Шушни да не взема участие в преговорите. Заявих му, че намирам неделикатно да се повдига такъв въпрос, но пред настояванията му съобщих желанието му на Шушниковите колеги, които не намериха за уместно искането на министъра.

Представителите на групата Креди Лионе намираха, че едновременното повикване и преговаряне с две финансови групи да се състезават е несъвместимо с банковите етикети и практика. Те се решиха да оттеглят предложението си и да напуснат София много недоволни.

След разглеждане предложението на групата Лендербанк проектираният заем се сключи за 30 милиона франка с 5% лихва, погасим в 30 или 50 години, банките поемат *ferme* 10 милиона франка по курс 85 1/2%, а за 20 милиона им се дават две опции по 10 милиона с курс 86 1/2% и 87%, които трябва да се упражнят до края на април 1897 г. Всички разноски са за сметка на банката. Освен тая операция банките дават аванс на държавата 5 милиона франка с 5% лихва срещу останалите неупражнени опции от заема 1892 г.

Средният курс 86 1/2% на тоя 5-процентов заем съответстваще на курс 97 от 6-процентовия заем и след тая операция курсът на стария държавен заем скоро достигна на Лондонската борса алпари. Пред тоя неочакван резултат съобщих на 15 юли на д-р Сименс, че не може да се иска от Министерския съвет благоприятно решение за предложението на Дойчебанк и че не виждам вече възможност да се прави нова емисия било на държавна рента, било за наши 6-процентови облигации. Вярвам, му казах, че Лендербанк ще повдигне в скоро време въпроса за конверсия на неупражнените 6-процентови опции в 5% и че и ние трябва отсега нататък да третираме за нашите облигации с 5%.

---

[310] Дьо Бондели, Едуар-Албер *(Edouard-Albert de Bondeli;* 1859–1910) – френски финансист, директор на банката Креди Лионе (б.р.).

Трети опит от Лендербанк за конверсия

Към края на 1896 г. по настояването на някои южнобългарски народни представители правителството реши да започне постройката на паралелната линия Нова Загора–Чирпан–Саранбей, която увреждаше интересите на Компанията на Източните железници[311], и предизвика безпощадна война от страна на заинтересованите финансови институти срещу правителството и държавния кредит. При това положение Лендербанк се опитва за трети път да принуди правителството да се съгласи за конверсията. Тя сама не се интересуваше много за Източните железници. На 23 януари 1897 г. представител на Лендербанк предал на финансовия ни министър ново предложение за конверсия, което ми се съобщи по телефона. На следния ден получих от г-н Гешов следното писъмце:

Уважаеми г-н Тенев! Притворено Ви пращам предложението, моля направете пресмятванията и ми дайте Вашето мнение. По-първото предложение не можах да намеря. Предполагам, че е останало в Министерския съвет, гдето ще помоля да го подирят.

Ваш: Ив. Ев. Гешов.

П.П. Мнението, което искам от Вас, е какво контрапредложение можем да направим ние, като имаме предвид днешния ни кредит и разните обстоятелства, за които вчера говорихме.

На 25 януари му отговорих следното:

Многоуважаеми г-н Гешов,
При проверката на предложението за конверсия останалите опции от държавния заем, възходящи на 63 727 500 лева номинални, намирам малки разлики, а именно: според моите таблици анюитетът на 100 лв. 6% за 29 години е 7 357 957; за цялата сума на опциите е 63 727 500 по 7358 = 4 689 069 годишно, а 2 344 534 6-месечно. Също и анюитетът на 100 лв. 5% за 29 години 6 604 555 ни дава за новия капитал 70 996 000 по 6604 = 4 888 969 годишно или 2 344 484 шестмесечен анюитет. По проекта и в двата случая е 2 331 692. За втората комбинация 5% с 49 години по таблиците намирам анюитет на 100 лв. 5 503 955, а за 84 973 000 по 5544 = 4 676 913 годишно или 2 388 456 6-месечно. По проекта и тоя анюитет е 2 331 672. Разликата не е значителна и трябва да произлиза от изчисленията погодишно или 6-месечно. От останалите опции за 63 725 500 правителството ще добие по 89% равно 56 717 475 лв. Капиталът при конверсията на 63 725 500 6% в 70 996 000 номинални 5% за 29 години се увеличава със 7 268 500 лв. Новият капитал 5% ще се погаси в 29 години със същия анюитет, който би се плащал за сегашните 6% опции, и от това загуба за хазната няма; но от друга страна, срокът за конверсия на новия тип става много по-дълъг. Ако сегашните 6% може да се конверсират след една или две години с известна полза за съкровището, новите 5% едва ли ще е възможно по-рано от 10 години. По туй съображение банките трябва да дадат една бонификация в курса.

[311] Компания на Източните железници *(Compagnie des Chemins de fer Orientaux)*, или Дружество за експлоатация на жп линията Русе–Варна – основана през 1873 г. от барон Хирш с подкрепата на парижки и виенски финансови групи, която се споразумява да поеме експлоатацията на първата жп линия в днешните български земи с дължина 223 км заедно с построилата я британска компания с главни акционери братята Баркли. През 1888 г. българската държава изкупува дружеството на барон Хирш (б.р.).

При всяка конверсия се гледа да има една очевидна полза за съкровището. Иначе тя няма своето оправдание във финансово отношение и подлежи на строга критика.

По моему конверсия на останалите опции не трябва да се допуска при по-долна цена от 94 или в краен случай 92%, като се знае, че курсът на рентата ни през 1894 достигна до 102; днеска е 95, а при първата емисия с 5% облигации на земеделските каси пак ще надмине *alpari*.

Предвид само на днешното трудно положение с препятствията на ориенталците[312], ако няма надежда за предложение заем от друга група, може да се приеме курс за конверсията 92%, но с условие, че въпросът няма да се касае за аванси, както се предлага в проекта, а да поемат банките останалите опции *ferme*, като се задължат в уговорени срокове да внесат припадаещите се суми. С комбинациите на аванси, които при отказване на банките да поемат заема окончателно правителството трябва да връща на срока, държавното съкровище може да се намери в крайно затруднено положение.

Ако се приеме втората комбинация за конверсията с 5% за 49 години, която банките, види се, предпочитат, трябва да се иска право за конверсия новия тип най-късно след 10 години. При настоящото Ви връщам самия проект за конверсията.

При всичкото му желание да направи възможните отстъпки за споразумение, та да може да улесни съкровището, г-н Гешов не се реши да приеме и това предложение на Лендербанк за конверсията.

Оставката на Гешов и назначението на Т. Теодоров за финансов министър

На 26 август 1897 г. г-н Гешов се оттегли от Финансовото министерство и се замести от г-н Т. Теодоров.

Заем от Бреславската банка[313] и упражняване от Лендербанк на четвърта опция

До началото на 1898 г. Лендербанк беше упражнила само три опции от заема 1892 г., а срещу четвъртата бяха отпуснали два аванса за 10 и 5 милиона, с които бяха се покрили част от разходите по строящите се линии. Лендербанк не се съгласяваше нито да поема опции, нито да дава нови аванси. Правителството правеше всички усилия да намери другаде помощ, но едва успя да сключи един малък временен заем от Бреславската банка с незавидни условия за около 3 700 000 лв.

Упражнена опция и нов аванс от Лендербанк на държавата срещу съкровищни бонове

След дълги молби и настоявания синдикатът Лендербанк се реши през март 1898 г. да упражни четвъртата опция, от произведението на която се погасиха

---

[312] *Ориенталците, Ориенталската компания* – Компанията на Източните железници (б.р.).

[313] Бреславска банка, Бреслауер Дисконтобанк (*Breslauer Diskontobank*) – една от множеството немски дисконтови банки, учредени през втората половина на XIX век. Основана през 1870 г.; през 1913 г. е погълната от Дармщатската банка (*Darmstädter Bank*), която по този начин задълго доминира във финансирането на промишлеността в Силезия (б.р.).

авансите от 15 милиона лева, а малко след това, в началото на юли, решиха пак, вместо да упражнят една или повече от останалите опции по заема 1892 г., да направят нов аванс на правителството, за която цел пристигна в София представител Фредерикс, един от директорите на Парижката интернационална банка, и се сключи договор на 2/14 юли 1898 г. По тоя договор, подписан от министър Теодоров и Фредерикс, се даваше на правителството аванс от 10 милиона лева срещу съкровищни бонове с 6% лихва, платими 5 милиона на 20 януари и 5 милиона на 20 март 1899 г. Като гаранция за изплащането на боновете се даваха 27 700 облигации от заема 1892 г. *Ако боновете не се изплатят на срока, след уведомяване финансовия министър с препоръчано писмо банките може да пристъпят чрез всички агенти и по всички пиаци*[314] *към продажбата на заложените облигации.* С това малко, дадено по милост улеснение, стесненото положение на съкровището продължаваше и все повече се засилваше.

Споразумение с Ориенталската компания

Заинтересованите банки в Източните железници продължаваха своите жестоки атаки и заявяваха косвено на българското правителство, че докато спорът им не се разреши, няма да позволят каквото и да било улеснение за държавното съкровище било чрез опциите от заема 1892 г., било чрез каквато и да е друга комбинация.

В предизвиканата война между нашето правителство и синдиката на Източните железници за мене нямаше съмнение, че рано или късно победата ще спечели по-силният, и при всяка среща с господа министрите съветвах, че трънливият въпрос, повдигнат със започнатата конкурентна паралелна линия, трябва с каквито и да било жертви да се премахне. Още при първия нанесен удар на правителството от силните финансови групи със запрещението на Лендербанк да се занимава с опциите и с мерките да парализира всеки опит на държавното съкровище за намиране макар най-малък благоприятен заем при някоя друга банка положението на съкровището стана отчаяно. Народната банка беше се нагърбила да поддържа с крайни усилия държавния кредит, с който беше свързано и нейното съществуване, но това не можеше повече да продължава. Правителството на г-н Стоилов се убеди най-после, че по-нататъшната борба може да бъде фатална и че трябва, макар късно, да търси изход, и се примири с ориенталците.

Д-р Константин Стоилов

[314] Пиаца (итал.) – тук: фондова борса (б.р.).

Уведомена за решението на правителството, Компанията на Източните железници изпрати в началото на декември 1898 г. в София директора на Винер Банкферайн д-р Бауер и юрисконсулта д-р фон Адлер[315], които след тридневни преговори с министър Теодоров постигнаха споразумение за откупуване правото за експлоатация на жп линии Белово–Мустафа паша и Ямбол–Търново Сеймен за глобална сума 24 191 000 франка, като заинтересуваните финансови групи направят заем 5% за 35–40 милиона франка по курс 90%, от която сума ще се удържи уговорената стойност на линиите. Договорът се одобри от Народното събрание на 8 август 1898 г. и утвърди с указ от 15 декември с.г. При подписването на договора господата д-р Бауер и д-р Фон Адлер са заявили на министър Теодоров, че са напълно удовлетворени, и съставляващите групата на Източните железници банки, в която влизат Винер Банкферайн и Дойчебанк, действащи независимо от синдиката по заема 1892 г., в който те имат малко участие, са разположени да помогнат с нов заем, ако Лендербанк откаже да изпълни по-нататъшните си задължения.

След ликвидирането въпроса с ориенталците Лендербанк, която все със спора и препятствията на заинтересованите в ориенталските линии крупни финансови институти се извиняваше, че не може да изпълни договора си, трябваше сега свободно да упражни двете останали висящи опции от заема 1892 г. по 24 400 000 франка всяка. Вместо да стане това, министър Теодоров при преговори във Виена със синдиката по заема 1892 г. подписва проектодоговор за нов конверсионен заем от 290 000 000 лева златни. Сега вече двата въпроса за заема Лендербанк и споразумението за Източните железници бяха се слели и разрешението им трябваше да стане едновременно. Донесения от Виена проект министър Теодоров ми съобщи и поиска мнението ми. Намерих, че тоя проект не се различава много от по-раншните три, подадени от Лендербанк, единия на министър Салабашев в 1893 г., и два на министър Гешов – и новият заем се гарантираше пак с първа ипотека при същите клаузи за туряне ръка на експлоатацията и продажбата на линиите, допуснати вече при първите два заема.

Предложение от синдиката Лендербанк с ново искане за конверсия. Мнението ми по него

Г-н министър Теодоров поиска мнението ми по новия проект, което му изложих и предадох лично в следните бележки:

Бележки върху контракта за конверсията:

1) Заменяването на титрите 6% от 5-а и 6-а опция, преди те да са упражнени, ще предизвика голям шум и критики.

---

[315] Адлер, д-р Вилхелм Ритер фон (*Wilhelm Ritter von Adler*; 1863–1928) – юрисконсулт и директор на Винер Банкферайн (*Wiener Bankverein*), Париж, адвокат/юридически съветник на френската банка Сосиете женерал през 1913 г. (б.р.).

2) Ако е възможно, срокът за нова конверсия да се определи 5 вместо 10 години.

3) Желателно е да се изхвърлят клаузите за екзекуция[316] с поемането експлоатацията и продажбата на линиите, защото те правят най-тежкото впечатление на българите. Щом се извършва ипотека върху линиите и приходите им и *се гарантира заемът още с всичките бюджетни приходи*, мисля, че е повече от достатъчно за спокойствието на кредиторите.

Аз бих предпочел да се дадат като специална гаранция приходите от митниците, които възлизат на 21 000 000 (§ 10–14), само да се махне клаузата за продажбата. Поменатите клаузи дават да се мисли, че Българското княжество е пред прага на разкапването.

4) Определената сума 52 000 000 *ferme* не достига само за изплащането на съществуващите сега дългове. Авансите трябва обезателно да се разчистят. Продължаването им показва неизвестност в бъдещето и несигурност в успеха на такава важна операция. Когато едно правителство се задължава за 290 милиона, ще трябва да има вече пред себе си чист път и средства осигурени за няколко години.

Сумата, която трябва да получи правителството в брой, трябва да му се внесе задължително в определени срокове; с опциите може да попаднем пак в досегашното положение, като сме принудени постоянно да просим милост по 1–2 милиона, без да можем да си отворим очите.

Частта за конвертирането старите заеми може банките да поискат, когато намерят обстоятелствата благоприятни; но във всеки случай срокът за извършване конверсията не трябва да е по-дълъг от две години.

Курсът 88 1/2, или по-добре 88, за цялата сума е много долен. Той не търпи никаква критика, защото е по-нисък от паритета за обръщането на заем от 6% в 5% за еднакъв срок 33 години.

Понеже ни една конверсия не трябва да става без очевидна полза за държавата, курсът на новия заем да се определи поне 90%, без никаква комисиона.

Предпочтително е печатането на новите титри, както и гербовият сбор, да останат за сметка на банките.

Комисионата 1 1/2% да се изхвърли, защото прави лошо впечатление. Не трябва да се иска по една и съща операция печалба под разни форми.

Ако опциите станат задължителни, чл. 7 става излишен.

Чл. 9 да се изхвърли. Не е достолепно едно правителство да става ортак и дели печалбите с банките.

Чл. 10 ако е възможно, да се изхвърли изцяло или в краен случай да остане само задължително да не се издават държавни книжа, като се остави свобода за банковите облигации, земеделските каси и общински заеми.

Договор със синдиката за 290 000 000 лв. златни заем

При всичко това г-н министър Теодоров е бил принуден най-после да сключи известния договор за издаване 5% български заем 1898 г. от 290 милиона лева златни.

[316] Клауза за екзекуция (юр.) – клауза за санкция при неизпълнение (б.р.).

Рихард фон Кюлман (ЦДА, ф. 600К, оп. 3, а.е. 469, л. 9)

Според договора заемът се предназначаваше: 1) За изплащане по номинална стойност (*alpari*) титрите на българските 6-процентни заеми от 1888 и 1889 г., тогава в обращение, и всичките непогасени още титри от 6-процентния български заем 1892 г., включително титрите, представляващи V и VI опция, отстъпени на контрагентите на казания заем 1892 г. и възлизащи заедно на лева номинални 48 милиона, като се спаднат извършените погашения и се поемат, разбира се, от правоимеющите казаните опции, за да се даде така възможност на българското правителство да довърши всичките работи по жп линии и пристанища, за които казаният заем от 1892 г. бе издаден. 2) За откупуване експлоатацията на около 309 км от Източните железници. 3) С остатъка построяването гласуваните досега в Народното събрание линии, постройката на които е наложителна. Изплащането на купоните и погасените облигации се гарантира: 1) С общите приходи на държавата; 2) С приходите от всичките железници; 3) С първа ипотека при същите условия в случай на неизплащане.

От цялата сума 290 милиона лева на заема банките поемат задължително (*ferme*) 52 милиона по цена 88 1/2% или действителни 46 020 000 лв., срещу която сума банките имат право да дадат за изплащане титри от заема 1892 г. по номинална стойност. Върху остатъка от 290 милиона лева правителството дава три опции: една за 25 милиона по 82 1/2% за една година; една за 25 милиона по 88 1/2% за две години; и 188 000 000 със срок 3 години. Сумата 188 милиона по 88 1/2% се предназначава за конвертирането надлежния размер титрите на 6% заем от 1888/1889 до 1892 г., които ще останат в обращение. В продължение на трите години банките ще имат право да представят каквито количества пожелаят от старите заеми и българското правителство е длъжно да им предаде в замяна нужното число облигации от новия 5% заем, за да ги изплати по номиналната им стойност. Горните три опции може да се упражнят изцяло или по части и преди сроковете им.

Двата договора бяха приети от Народното събрание на 8 декември и утвърдени с княжески указ на 19 същия месец. Демагогските критики на опозицията предизвикаха буря при разискването им в Събранието, която се отрази в опозиционния печат и по митинги. При все това договорите се приеха от Събранието, но трябваше да се добие съгласието на турското правителство за прехвърлянето експлоатационното право на линиите върху българското правителство до 1 февруари 1899 г., за което действаха в Цариград двама пратеници на ориенталците – д-р Кюлман[317] и Каула, но не се получи.

[317] Кюлман, д-р Рихард фон (*Richard von Kühlmann*; 1873–1948) – германски дипломат и индустриалец; министър на външните работи; представлява Германия при подписването на Брест-Литовския мирен договор (1918), (б.р.).

Не знам дали от предизвиканото партизанско вълнение в страната, или от отказа на Портата да даде съгласието си, кабинетът на д-р Стоилов на 18 януари 1899 г. подаде оставка, която бе приета от княза.

В новия кабинет, съставен от г-н Д. Греков, бях заставен да приема поста финансов министър и трябваше да напусна завинаги спокойната работа в Народната банка, в която прекарах 14 години от живота си.

По деятелността ми в Народната банка

Доколко е била ползотворна деятелността ми в Народната банка, не мене предстои да се произнасям. Ще отбележа само отговора, който бях предизвикан да дам като министър на финансите по повод на една интерпелация, направена ми в Народното събрание през 1899 г., защото Банката, управлявана от мене, била претърпяла загуби от някои операции.

В тоя отговор между другото се казва:

Няма нужда, господа народни представители, да Ви описвам подробно туй, което Българската народна банка е извършила в продължение на един период от 15 години, но считам за длъжност да обърна вниманието Ви върху размера, до който операциите на Банката са достигнали в продължение на тия 15 години. Този размер е поразителен. Ни едно кредитно учреждение не е показало в началото му такъв бърз успех, а народните банки на съседните ни държави са останали много назад от нашата. Ако сравним операциите, които тя е извършила през 1885 г., когато е била учредена, с ония на миналата 1898 г., ще забележите следното: че на 31 декември 1885 г. в портфейла ù е имало шконтирани полици и записи за 4 249 000 лв., а на 31 декември 1898 г. имало 25 780 000 лв. Специални текущи сметки през 1885 г. имало 158 000 лв., а сега 17 719 000 лв.; заеми срещу ценни книжа имало 92 000 лв., а сега 1 856 000 лв.; заеми срещу недвижими имоти имало 51 000 лв.; а сега са 30 995 000 лв.; от окръжия и общини в 1885 г. имала да взема само 1 003 000 лв., а сега 14 600 000 лв.; влогове лихвени срочни не е имало никакви тогава, а сега тя държи 59 160 000 лв. Гаранции, отпуснати на разни лица за предприятия, в 1885 г. е имало за 59 000 лв., а сега са 11 100 000 лв.; печалби и загуби тогава е показала 652 000 лв., а миналата година е имала 1 276 000 лв. Общото число на операциите в течение на 1885 г. е било от 164 000 000 лв., когато през миналата година то е достигнало ДВА МИЛИАРДА. От 1885 до 1899 г. Банката е дала печалби на съкровището около 16 000 000 лв. върху един капитал от 6 000 000 лв., в който са влизали около 2 500 000 лв. дългове за разни чифлишки земи и земеделски каси. Аз с гордост ще заявя, че ако това е достигнато, то се дължи изключително на либералното управление на Българската народна банка, която често пъти е рискувала да претърпи много по-значителни загуби, отколкото сега г-н К. я обвинява; но затова пък тоя либерализъм е дал резултати, които може да оцени само неувлечен в партизанство и пристрастие наблюдател. Недейте забравя, господа народни представители, че само от постройката на железопътните линии държавата е спечелила не по-малко от 30 милиона лева. Ако не беше улеснявала Банката българската предприемчивост и не беше дала възможност

на нашите предприемачи да конкурират, всички линии щяха да се извършат от чужденци с 30–40% по-скъпо. (...)

На 31 декември миналата година по отчетите се вижда, че Румънската народна банка е раздала на населението само 45 000 000 лв.; Сръбската 15 900 000 лв.; Гръцката 78 400 000 лв.; когато Българската народна банка е имала раздадени на населението от всички съсловия 102 300 000 лв. От това следва, че Българската народна банка е раздала 57 300 000 лв. повече, отколкото Румънската; 86 400 000 лв. повече, отколкото Сръбската, и 23 900 000 лв. повече, отколкото Гръцката. Вземете във внимание още и това, че поменатите банки са имали на разположение безлихвени средства само от банкноти: Румънската 140 000 000 лв. срещу една наличност от 61 000 000 лв., Сръбската 43 700 000 лв. срещу наличност 13 900 000 лв., Гръцката 126 000 000 лв. срещу наличност само 2 400 000 лв.[318]

В отчета си за 25-годишната деятелност на Българската народна банка, прочетен от заместника ми на 6 юни 1904 г., в деня на 25-годишния юбилей от учреждаването на Банката, г-н Ст. Караджов заключава:

От движението на банковите операции в течение на изтеклото 25-летие, което представляват прочетените таблици, се вижда, че нашето първо и най-старо кредитно учреждение въпреки мъчните политически и икономически обстоятелства, посред които е било поставено да работи, използвало е най-удачно и щастливо всички ония средства, които е имало под ръка, като ги е подчинило на себе си. В най-тежките и критически времена то успя да сключи външен ипотекарен заем за нуждите на своите операции; насърчи духа на спестяването в страната и доби най-силно доверие в средата на имотната и трудолюбива публика, която му повери за оползотворение завидното количество срочни влогове от 61 000 000 лв. и всякакви ценности за 20 000 000 лв.; прокара в населението златни и сребърни банкноти за 40 000 000 лв., към които в началото то е чувствало апатия и страх. Турнати в движение, тия средства послужиха на Банката да развие кредита си и чрез него да спомогне най-много на местната търговия и индустрия. Днес всеки е вече убеден и признава, че най-силното ни кредитно учреждение и по своя резервен капитал, и по своите от година на година бързо и значително растящи чисти печалби, и по завидния си изобщо актив, е Българската народна банка. Тя е регулаторът и двигателят на българския кредит; тя е оная сила, към която се обръща търговският свят и в добри, и в лоши минути за окуражаване на живата му енергия и инициативата във всички негови предприятия. Създадена с цел да повдигне, усили и развие обществения кредит, тя успя да изпълни тая важна задача по най-задоволителен начин.

А като говори за деятелите, които са стояли най-близо до Банката и нейните дела и които са ù посветили финансовите си познания и способности, г-н Ст. Караджов в същия отчет заявява пред присъстващите на юбилейния празник:

Управителят, който дълго и неуморно е работил за благото на Банката, е Михаил Тенев, при когото в най-големия икономически подем на страната опера-

[318] Дневници на X Обикновено народно събрание, I извънредна сесия, заседание на 26 юни 1899 г. (б.а.).

циите на Банката достигнаха своето цветущо развитие. Той е сключил двата външни заема в Берлин, той е положил основите на банковото счетоводство, съставил е вътрешните правилници, инструкции и формуляри на банковите служби и се е трудил примерно в полето на народния кредит.

Аз съм прослужил в Народната банка от 15 август 1885 г. до 4 декември 1887 г. като администратор, а от 4 декември 1887 г. до 19 януари 1899 г. като управляващ и управител на Банката. През всичкото това време, в продължение на 14 години, съм пазил най-упорито и горещо авторитета и самостоятелността на учреждението, като не съм допуснал и най-малкото вмешателство в делата му от страна на правителството. С колегите си от Управителния съвет бях през всичкото време в най-добри отношения и при пълно разбирателство. Към подведомствените си служащи съм бил строг и взискателен при изпълнението на служебните им обязаности и за дисциплината, но в същото време се стараех винаги да бъда крайно справедлив към всички.

Докато бях управител на Б.н.банка, деятелността ми не се ограничаваше само в устройството и развитието на Банката. Аз не преставах да се занимавам и с въпросите, които ме интересуваха още във Финансовото министерство, както и с много нови, които се повдигаха в печата. За разрешаването на някои въпроси действах посредством Финансовото министерство и Управителния съвет на Банката, които напълно одобряваха моите действия, а понякога изказвах мнението си чрез печата. Ще отбележа накратко тук само по-важните, които са имали значение за организацията и икономическия напредък на страната, а именно: а) монетния въпрос; б) реорганизацията на Сметната палата; в) преобразуването на Б.н.банка в акцион[ер]на и учреждаването на частни банки; г) реорганизацията на земеделските каси; д) чуждите капитали; е) икономическото състояние на България, и други, за които говоря отделно на друго място в настоящото [издание].

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР

Предложение от Д. Греков за назначението ми министър на финансите

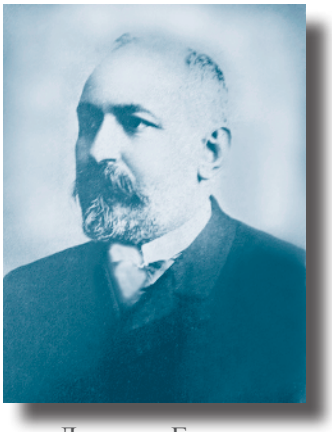
Димитър Греков

На 18 януари 1899 г. съвсем неочаквано кабинетът на д-р Стоилов подаде оставка и съставянето на ново правителство Н.Ц.В. князът възложи на покойния Д. Греков. Към 12 ч. преди обяд г-н Греков ме посети у дома и ми съобщи, че иде по указанието на княза да ме покани за министър на финансите. Помолих го да предаде на Н. Ц. Височество най-сърдечната ми благодарност за честта, която е благоволил да ми направи, като му заявих, че тоя висок пост трябва да се възложи на по-силни плещи, защото нито здравето, нито характерът ми позволяват да се нагърбя с тоя не по силите ми товар. Освен това досега не съм се занимавал с политика и не желая да се изложа на безпощадните нападки и ругания, на каквито от 20 години са излагани разните български правителства. Искам да остана на поста си, гдето съм бил досега, и ще бъда много по-полезен на всяко правителство.

Към 2 ч. следобед г-н Греков повторно ме посети и ми съобщи настояването на княза, като ми заяви, че пред волята на господаря и интересите на отечеството трябва да се жертва всичко. Принудих се, прочее, да преклоня глава и да се подвърга на най-големите морални изтезания.

За решението ми да изпълня волята му Н.Ц.В. князът ми изказа своята благодарност и задоволство в присъствието на целия Министерски съвет при първото му официално представяне на 19 януари 1899 г.

Предложение от синдиката и първото решение на Министерския съвет

Още не бях стъпил в Министерството, и на 19 януари преди обяд К. Вакаро[319] ми донесе у дома копие от следната телеграма, която получил от Международната банка в Париж:

---

[319] Вакаро, Карло Алберто (неизв.) – син на генуезки собственик на корабостроителница в Цариград, получава търговско образование в Марсилия; търговец, на Първото земеделско-промишлено изложение (Пловдивския панаир) през 1892 г. представя в отделна палата селскостопанска техника; един от създателите на

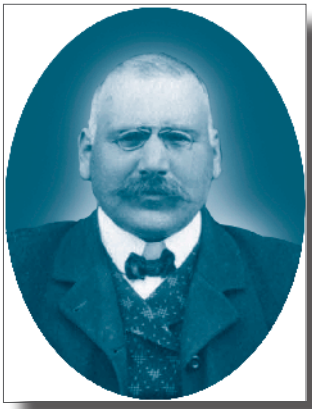

Карло Вакаро

След държана тук, в Париж, конференция от всички наши съучастници признахме, че единственото възможно разрешение ще бъде пророгацията[320] чисто и просто на двата контракта с ориенталците и с финансовата група за конверсията без никакво изменение. Пророгацията ще бъде с шест седмици, за да се даде на новото българско правителство възможност да добие утвърждението от Събранието в срок един месец и да свърши преговорите с турското правителство преди дадения 6-седмичен срок. За подписване контракта за пророгацията готови сме да изпратим делегати във Виена; а ако българското правителство, както ни се съобщи, е разположено да прати на 1 февруари свои делегати във Виена, събранието може да се състои във Виена, за да им се обяснят устно сериозните мотиви, по които не ни е възможно да приемем друго разрешение. Ако българското правителство би намерило през това време контрапредложения, приемливи за синдиката, би могли да се разгледат и обсъдят във Виена. Молим да съобщите това на финансовия министър и добиете отговора му.

Още в същия ден помолих по телефона Вакаро да съобщи в Париж:

Веднага след свършване церемонията по погребението на Н.Ц.В. княгинята[321] Министерският съвет ще се занимае с контрапредложението, което може да се направи на банките. Понеже всички министри, при тъй скорото постъпване, са извънредно заняти с проучване положението на поверените им управления, молим банките да изпратят един или няколко делегати в София, гдето ще бъде много по-лесно и бързо разрешението на въпроса.

Преди всичко, след двудневно и щателно проучване положението на съкровището, намерих, че от Освобождението на България дотогаз то не е бивало по-затруднително. Във всички държавни ковчежничества на 19 януари, когато постъпих в Министерството, имало наличност само 1 300 000 лв., а задълженията за плащане възлизали на 60 милиона лева. Подробности по тоя въпрос ще видите в изложението ми за мотивите по законопроекта за издаването на жп ипотекарен заем и по-после в речта ми, произнесена в Народното събрание на 17 юни 1899 г. по-нататък.

След неколкодневни разисквания върху положението Министерският съвет в заседанието си от 5 февруари взе следното решение.

Командировката ми във Виена за преговори в синдиката и решението на Министерския съвет

Министерският съвет на Княжеството в заседанието си на 5 февруари 1899 г. реши: да изпрати във Виена г-н М. Тенев, министър на финансите, и Гр. Д. На-

Тютюневия картел. През Освободителната война раздава жито на гладуващите българи. Строи сградата на първия български кинотеатър – „Модерен театър“ в София (б.р.).

[320] Пророгация (лат., юр.) – удължаване на срока на действие (на закон, договор и др.), (б.р.).

[321] Княгинята – Мария-Луиза Бурбон-Пармска (1870, Парма – 1899, София) – италианска принцеса, българска княгиня от 1893 г. (б.р.).

чович, министър на търговията и земеделието, в качеството им на делегати на Княжеското правителство, да водят преговори с Компанията на Източните железници относително въпроса за експлоатацията на железните им линии, находящи се в Южна България, и на строящата се линия Саранбей–Пловдив–Нова Загора.

Министерският съвет постанови следните инструкции: българските делегати ще предложат на Компанията на Източните железници установяване на *status quo ante*[322], сиреч да се остави на Компанията експлоатацията на жп линии между Саранбей и Мустафа паша и между Търново Сеймен и Ямбол.

Българското правителство ще напусне съвършено постройката на паралелната линия от Саранбей до Чирпан, като си запазва да довърши линията Чирпан до Стара Загора–Нова Загора. Българското правителство е разположено да отстъпи на Компанията на Източните железници експлоатацията на това парче, щом бъде готово да се тури в експлоатация.

Българското правителство се задължава да не започва отново работите по изоставената линия Саранбей–Чирпан в продължение на двадесет години от датата на конвенцията, която ще се сключи за тоя предмет.

За компенсация на жертвите, които прави с изоставяне извършените работи по паралелната линия, българското правиталство иска сключването на една конвенция относително сервиса на експлоатацията по тарифите.

Министерският съвет реши още следните инструкции: българските делегати ще започнат преговори с финансовата група, която е сключила български заем от 1892 г., върху базата да се упражнят веднага останалите две опции и да се направи един нов заем от двадесет милиона франка. В случай че поменатата финансова група би предпочела да изостави правото си върху тия опции, делегатите на българското правителство могат да преговарят за нов заем от седемдесет милиона франка номинални, тип шест или пет на сто.

Моето лично мнение в Съвета беше да не се изоставя откупуването правото на ориенталците върху находящите се в България Хиршови линии, но новото правителство, съставено от членове на две политически партии, които бяха силно критикували договора на кабинета Стоилов, не желаеше по никой начин да възприеме принципа за откупуването и затова инструкциите на делегатите по тоя въпрос бяха категорични: да се възстанови старото положение, като се спре и изостави постройката на паралелната линия Саранбей–Чирпан–Нова Загора.

Получени първи сведения във Виена от София и отговорите ми

След горното решение на Министерския съвет съобщих на Международната банка, че ще отидем с Начович във Виена, за да присъстваме на предложената конференция. Едва пристигнали във Виена на 17 февруари, получавам от министър-председателя Греков следната шифрована телеграма:

[322] *Status quo ante* (лат.) – предишно положение (б.р.).

Кауфман[323] ми съобщава, че съкровищният бон на Круп[324] с падеж 1 март бил джиросан на Дрезднербанк, Берлин, и че Круп не може вече нищо да направи, за да се поднови. Трябва, прочее, да се потрудите да добиете съгласието на Дрезднербанк да отложи плащането. Вярвам, че чрез посредничеството на Сименс ще успеете. Главният секретар на Финансовото министерство ми съобщава, че трябва да внесем за 3 март на Лендербанк един милион и петстотин хиляди франка за купона от заема 1889 г. Трябва да осигурите тая вноска. Наличността в държавните каси много слаба. Няма никакво злато. При другите грижи имайте, моля, предвид тая бърза нужда. Намерете средство по всеки начин да осигурите вноската на нужната сума за плащане купона.

В писмо от същата дата главният секретар на Финансовото министерство Бончев ми съобщава:

Вчера, на 17 того, ме посетиха почти едновременно г-н Вернаца[325], който замества г-н Дюрастел в Отоманската банка, и г-н Кауфман. Вернаца ми прочете една телеграма от коменданта Леон Берже[326], с която го запитва кога ще им се платят закъснелите рати за румелийския дълг[327]. Казах му, че тоя въпрос ще се уравни, щом се завърнете. Влезе П. Кауфман. Той ме запита направено ли е разпореждане за изплащането на съкровищния бон на Круп за сума 711 829 лв. без лихвите, падежът на който е 1 март т.г. Казах му, според както бяхме говорили с Вас преди заминаването Ви, че правителството мисли да го продължи, на което Кауфман отговори, че това е почти невъзможно, тъй като Круп бил пласирал бона в Дрезднербанк и от 1 март тая последната се явява наш кредитор, а не Круп, и че следователно, за да се продължи бонът, трябва да се третира направо с речената банка, а не с Круп.

Отговорът на Греков

Отговорих на г-н Греков на 18 февруари следното:

Получих снощи шифрованата Ви телеграма, с която ми съобщавате падежа на Круповия бон и купона от заема 1889 г. Бона имах предвид, защото фигурира в счетоводството на Финансовото министерство; но за купона нищо не знаех. Както и да е, важните платежи, за които ни са необходими много милиони, все се въртят из главата ми и не ми дават покой. Какъвто и да бъде резултатът от срещата, която ще имаме утре с представителите на френските, берлинските и тукашните банки, ще направим всичко възможно, за да добием улеснение за изплащането на най-близките платежи. Макар и да се срещнат голями затрудне-

[323] Кауфман, Паул – представител на германските стоманолеярни заводи „Круп“, индустриалец. Почетен гражданин на София и председател на германската колония в града, дарител (б.р.).

[324] Круп – германски стоманодобивни заводи; първият е основан от Фридрих Круп в гр. Есен през 1811 г. Алфред Круп (1812–1887) превръща заводите на баща си в най-голямото промишлено предприятие в Европа. През 1847 г. там е отлято първото стоманено артилерийско оръдие. От 1997 г. в резултат от сливане заводите носят името „ТисенКруп“ (б.р.).

[325] Вернаца, Георги (Жорж, Левантинеца; ?–1913) – роден в Одрин, дългогодишен служител в Министерството на външните работи и директор на Протокола, отговарящ за френската кореспонденция (б.р.).

[326] Берже, Леон (*Léon Berger*) – френски военен деец и финансист, майор, военен аташе в посолството на Франция в Истанбул, председател на Съвета на Дет люблик Отоман (вж. бел. 340), (б.р.).

[327] Румелийски дълг (източнорумелийски данък) – съгласно Берлинския договор от юли 1878 г. всички приходи от територията на Източна Румелия се ползват във вид на анюитетни вноски за погасяване на външния дълг на Отоманската империя (б.р.).

ния от страна на парижките, надявам се, че със съдействието на д-р Сименс ще достигнем някакъв резултат. Преди няколко дни го молих да дойде сам лично от страна на Дойчебанк, за да участва в заседанието по разискването на финансовия въпрос, и днес ми отговори, че утре заран ще пристигне. Едничката ми надежда е в него. Утре ще видим какво ще ни запеят и ще Ви телеграфирам резултата от разговора ни. Повече от сигурно е обаче, че ще се настоява силно за конверсията, което всячески ще се постараем да отблъснем.

Нова телеграма от Греков

На 19 февруари получихме от г-н Греков следната телеграма:

Съкровището има нужда от пари, за да посрещне падежите, които за през м. март възлизат на 3 1/2 милиона, за април около 2 милиона, за май 1 1/2 милиона. Трябва да имате предвид тая нужда при преговорите с финансистите. Най-добре ще бъде, ако можете да добиете, щото Лендербанк да поеме веднага петата опция и да се задължи да вземе шестата най-късно до 1 юли, а половината от аванса да се удържи от петата и половина от шестата. Нов заем от 20 милиона да поемат *ferme* най-късно до 15 ноември, след ратифицирането на договора от Народното събрание.

Откриване на конференцията и разменените речи

На 19 февруари се откри в салоните на Винер Банкферайн, под председателството на главния директор на същата банка д-р Бауер, конференцията от представители на банките, съставляващи синдиката по сключения заем 1892 г. между българското правителство и Лендербанк, и представители на Компанията на Източните железници. Председателят обяви в няколко думи на събранието, че:

... сключените договори на 19 декември в София между правителството на д-р Стоилов и синдиката, на който е бил делегат, са обезсилени поради отказа на султана да даде съгласието си за прехвърляне върху българското правителство правото за експлоатация на находящите се в България ориенталски линии; а освен това кабинетът на д-р Стоилов е вече заменен с новото българско правителство под председателството на г-н Греков, което е изпратило присъстващите двама делегати, г-дата Начович, министър на земеделието и търговията, и М. Тенев, министър на финансите, с които да обмислим и установим какво трябва да стане с обезсилените вече договори и какво предстои да направим, за да се премахнат създадените в последните години спорове и неприятности между княжеското правителство и синдикатите, за които последните не са виновни.

След тия няколко думи председателят ни покани да изложим на събранието мнението и програмата на правителството ни, за да се излезе от опасното финансово положение, в което се намира държавата ни.

Изложението ми пред конференцията и инцидентът с Ме

С донесените от София 8 таблици изложих на събранието искрено и чистосърдечно действителното положение на съкровището ни и всички задължения с

изтекли и бъдещи падежи, както и всички разходи, които има да извършваме по започнатите работи. Обърнах вниманието, че държавният ни бюджет от 1879 г. досега се е съставлявал и изпълнявал много добросъвестно от всички правителства, в границите на предвижданите разходи и приходи, като увеличението на разходите е ставало постепенно, с развитието на страната, увеличението на населението и нуждите за благоустройството и сигурността на страната, като някои от последните са посрещани с малки заеми. Ако в последните години съкровището ни се е намирало в затруднително положение, причината е предприемането едновременно на няколко важни строителни предприятия, като се е разчитало на редовното изпълнение сключения през 1892 г. договор за заем, опциите на който не са упражнявани в сроковете, а най-главно, неблагоразумното започване на безполезната за страната паралелна линия, лошите последствия от което действие ни довеждат тук. „Вие знаете, г-да, по-добре от нас, че финансовото ни положение е извънредно много затруднено. Ние от наша страна сме решени да направим всичко възможно: чрез икономии, чрез отлагане започнати работи и разходи, чрез засилване някои съществуващи приходи и създаване нови, за да добием известно подобрение, но от Вас главно зависи да ни помогнете за излизане по-скоро от тежката финансова криза и възстановяване на побития[328] държавен кредит, за което Ви моля.“

Представителят на Банк ентернасионал дьо Пари, г-н директор Ме[329], изрази ми съмнение в достоверността на изложените в представените таблици сведения и изказа желание да се изпрати от страна на синдиката някое лице да провери на място положението. Колегата ми, който седеше до мене, ми подшушна, че може, но аз се счетох обиден от думите на г-н Ме, когото за пръв път виждах, и заявих, че докато съм министър на финансите, не мога да се съглася на това искане, защото повечето от присъстващите познават добре моята дейност като управител на Народната ни банка и ако не се вярва на моите думи и представените документи, мястото ми не е тук. Директорите на Дойчебанк д-р Сименс и Гвинер, на Винербанк д-р Бауер и на Лендербанк Палмер заявиха на г-н Ме, че имат пълно доверие в мен, инцидентът се оглади и заседанието продължи.

Апел от Начович към представителите на синдиката и отговорът на Ме

Колегата ми Начович изложи становището на българското правителство, формулирано в постановлението на Министерския съвет от 5 февруари, в гра-

---

[328] По[д]бит (остар.) – тук: накърнен, компрометиран (б.р.).

[329] Ме, Ернест (*Ernest May,* 1845–1925) – френски банкер и колекционер на произведения на изкуството, от 1889 г. директор на Банк ентернасионал дьо Пари *(BIP)*, известна с това, че изкупува половината от капитала на едноличното дружество на Гюстав Ефел за построяването на Айфеловата кула. *BIP* инвестира във и финансира проекти за добив на полезни изкопаеми, в т.ч. злато, в много страни. През 1897 г. Е. Ме оглавява Контоар насионал д’есконт (вж. тук бел. 376) в процеса на възстановяването ѝ от фалит (б.р.).

ниците на което имаше да се движим. Със свойствените му спокойствие, вежливост и любезност, като признава сторените от предшествениците ни грешки и огорченията, които са причинили на своите мощни кредитори, заяви, че новото българско правителство моли уважаемите представители на заинтересованите институти да му окажат цялото си съдействие и му помогнат да се извади малката, но винаги изпълняваща честно задълженията си България, от затрудненото положение. Г-н Ме с малко натъртен тон отговори на г-н Начович, че банките, към които се апелира за помощ, не са благотворителни дружества, че в програмата им няма филантропия и политика, а само продуктивни операции. От четири години те живели само с обещания и илюзии по нашите финансови дела, като са били изложени на постоянни загуби от колебанията на курса, особено на земеделския ни заем, който за нещастие са поели по извънредно висок курс и съжаляват за тая си грешка. Според него (Ме) по-добра комбинация от контракта за конверсията нашето правителство не можеше да направи при положението на финансовите тържища и обстоятелствата, в които се намираме. При курс на земеделския ни заем 83, на държавната ни 6% рента 90 абсурд е да се мисли продаването някому нов заем 5% за 50–60 милиона фр., както ние предлагаме, по курс по-горе от 78–80%, и то ако се намери друг някой наивен да предприеме операцията, което той абсолютно не допуща. Тяхната група, казва Ме, е влязла в капана и е принудена, ще не ще, да върви напред и да се грижи за подобрението на нашия кредит, който с глупостите си сме напълно компрометирали.

За да преследват тая задача, продължава Ме, трябва да им се даде нужното време и възможността да изкарат добра печалба. Туй, което са смятали да спечелят, трябва да си го вземат под една или друга форма. Да ни дадат аванси, да поемат двете опции от заема 1892 г. или да ни направят нов 5% заем за 60–70 милиона, не влизало в тяхната програма; защото ще бъдат много глупави да ни доставят средства да излезем от затруднението, да ни ретаблират[330] кредита и да подобрят курса на заемите ни, та да оставят други да се ползват после от техния труд и сила.

Без да им се даде правото за конверсия на старите ни 6% заеми, не изключая и двете оставащи неупражнени опции, казва Ме, френските банки не мислят под никакви условия и бъдещи надежди да вземат участие в каквито и да било комбинации по нашия финансов въпрос и предпочитат да ликвидират сметките си при сегашното положение, защото от земеделския заем имали твърде малко в касите си, а срещу авансите, дадени на държавата ни, имали сигурен залог, от който всяка минута може да се рамбурсират.

След очертаването от г-н Ме на мнението и програмата на синдиката по отношение на финансовия ни въпрос първото заседание на конференцията се приключи, като се определи, че в следното заседание ще бъде на дневен ред

[330] Ретаблирам (фр.) – подобрявам (б.р.).

въпросът за Източните железници, и докато той не се разреши, няма да се пристъпва към разискването на чисто финансовия въпрос за заемите ни.

Срещата ми с д-р Сименс и д-р Бауер след заседанието

Изказаните от г-н Ме съждения ми направиха потресаещо впечатление, каквито за пръв път слушах от банкер. Още в същия ден ги съобщих на министър-председателя. Предвиждах големи мъчнотии, които ще имаме по финансовия въпрос. Още в същия ден вечерта намерих в „Гранд хотел“ д-р Сименс и го помолих, докато е във Виена, да употребят с д-р Бауер влиянието си пред френските делегати за смекчение упоритостта им. При това му съобщих желанието на министър Греков (което сам счетох за невъзможно) да се турят начело на финансовата група Дойчебанк и Винербанк, като се омаловажат Лендербанк и френските банки. Д-р Сименс ми заяви, че това е невъзможно. Макар държанието на Ме да им е неприятно, те не може да вземат върху себе си тая не по силите им засега задача, защото, освен че е несправедливо, но и без парижкото тържище пласирането на нашия заем, в който много малко участват Дойчебанк и Винербанк, е немислимо засега; австрийското тържище е претоварено и не може да абсорбира отново някоя значителна сума; Германия е затворена за чужди книжа, и специално български, въпреки подадения преди две години протест от ориенталците. Положението на германските банки от една година е много тежко поради извънредното увеличение на индустриалните предприятия; правителството, борсовият комитет, банките и самата публика са устремени, в интереса на местната индустрия, да отблъскват засега всяка иностранна книга, макар и с висока лихва, за да подкрепят находящата се в опасност индустрия. „Белгия, казва д-р Сименс, се намира в същото положение като Германия; Англия отдавна е затворена за европейски заеми; само Франция е по-свободна, макар и в нея да не се очаква особен успех за една емисия на Ваша рента. Изобщо, положението на европейските тържища от няколко месеца е от най-тежките, защото се намират притиснати от Америка, която изтръгва всичкото свободно злато. При това положение моят приятелски съвет към Вас лично и за доброто на страната Ви, към която питая, както Ви е известно, особени симпатии, е да не създавате по финансовия въпрос големи затруднения и в границите на сключения от предшественика Ви договор да искате само, ако е възможно, някои малки изменения, за да получите в началото по-голяма сума. Колкото до Източните железници, ще гледаме да се съобразим с желанието на правителството Ви.“ Всичко гореизложено съобщих на г-н Греков за сведение.

Заседания по преговорите с ориенталците и преписката с тях

В заседание на 20 февруари разисквания по въпроса за Източните железници с представителите на Компанията д-р Бауер, К. Моравец, А. Гвинер и д-р Адлер не създаваха особени затруднения, понеже предварително д-р Сименс и д-р Бауер

бяха възприели становището ни да се запази статуквото, особено като султанът бе отказал да даде съгласието си за прехвърляне правата на Компанията върху българското правителство, за добиването на което съгласие бяха се задължили да действат самите ориенталци чрез пратениците си при Портата, господата Кюлман и Каула.

В две последователни заседания разгледахме съставения от д-р Адлер проект за договор и след някои изменения го приехме ад референдум[331] и изпратихме г-н Грекову за преглеждане от Министерския съвет, като го помолихме да ни отговори по-скоро, понеже финансовият въпрос ще се разисква само ако предложението на ориенталците се приеме поне по принцип.

Договорът с Източната компания съдържаше: експлоатацията на Белово–Мустафа паша си остава на Компанията, както дотогава. Започнатата паралелна линия се спира и правителството се задължава да не строи никаква друга паралелна линия на ориенталската. Правителството дава под наем за 25 години експлоатацията на започнатата линия Чирпан–Нова Загора, след като се довърши. Компанията ще плати годишен наем по 700 лв. на километър, който ще се увеличава всеки две години по 150 лв. до 1500 лева. Освен това Компанията ще плаща по 45 стотинки от средния бруто приход, който надминава 10 333 лв. на километър годишно, и то върху прихода на двете линии Чирпан–Нова Загора и Търново Сеймен–Нова Загора. Компанията се отказва в продължение на 25 години от правото си да получава възнаграждение за пощенската служба по експлоатираните от нея линии. Тя се задължава да въведе таксите по тарифата на конвенцията а катр[332], които не може да превишава, а ще ги намалява с 35% за насърчение на местната индустрия, заменяване служащите с български поданици. Всичко това съобщих на министър Греков.

Телеграма от Греков

На 22 февруари г-н Греков ни телеграфира:

> Трябва да сте получили днес писмото ми за решението на Министерския съвет, с което предложението на Компанията на Източните железници се приема с някои изменения. Няма, прочее, никакво препятствие за третиране финансовия въпрос. С нетърпение очакваме добри новини. Ако финансистите правят мъчнотии и предлагат неприемливи условия, на мнение сме да искате един срок от три месеца за изплащане авансите, за да можем потърси заем отдругаде.

Измененията, които Министерският съвет поиска да се направят в изпратения ни проект за железниците, бяха незначителни и се приеха.

---

[331] Ад референдум (лат., юр.) – условно подписване на международен договор от представители на държави в знак на предварително съгласие с условията на този договор (б.р.).

[332] *Конвенция а катр* (фр.) – т.нар. Четворна конвенция, сключена между Австро-Унгария, Сърбия, България и Османската империя на 9 май 1883 г.; с нея се определят правата и задълженията по доизграждането и експлоатирането на железопътната мрежа в югоизточната част на Балканския полуостров (б.р.).

Заседания по преговорите със синдиката за заема

След споразумението с ориенталците трябваше да започнем преговорите по финансовия въпрос, по който, както се очерта в речта на г-н Ме, се проявяваха като особено и най-много заинтересовани френските банки. В заседанието на 22 февруари ние настоявахме да не става въпрос за конверсия на досегашните ни държавни заеми, която конверсия да се отложи за по-после, при по-благоприятно време, а засега да поемат неупражнените опции от заема 1892 г. и направят нов 6% заем от 40–50 милиона франка. Това ни предложение се посрещна с насмешка от страна на френската група и г-н Ме повторно декларира, че може да се третира само върху базата на сключения с предшествениците ни договор. Заседанието се отложи за следния ден, в което да ни направят своето предложение.

Телеграфирахме на г-н Греков следното:

Конференцията на банкерите се отложи за утре. Днешното заседание много неблагоприятно. Френската група заяви категорично, че емисия на облигациите 6% невъзможно. Тип 5% възможен само по курс 78. При това тая група отказва всяко участие без задължение от наша страна, че се приема конверсията, в който случай обещава да се направят малко по-благоприятни условия от ония на бившето министерство.

На 23 февруари телеграфирахме Грекову:

След големи усилия в днешното заседание банкерите ни предадоха като крайна граница следното предложение: банките приемат *ferme* 30 милиона 6% по 89 и искат опция за една година за 15 милиона по същите условия. Ще удържат от 30-те милиона авансите 16 милиона. Банките искат издаването един заем 5% за 260 милиона по 88 1/4, погасим 65 години, упражняван, изцяло или на части, до края на 1902 г. Ще имат право да изплащат с 6% облигации. 25 милиона ще изплатят в брой, щом пласират първите 50 милиона. При това групата заявява, че е решена да извърши емисията на голяма част от новия заем в първата половина на юни, в успеха на която са уверени и желаят да знаят като кога ще се произведат изборите и свика Народното събрание.

Телеграма от Греков

На 24 сутринта получихме от Греков следната депеша:

Последната Ви телеграма не е ясна. Обяснете ни какво ще стане с неупражнените две опции. Какъв е курсът на 30 милиона *ferme*? Върху каква сума искат опция за една година и какъв е курсът и лихвата? С 30 милиона *ferme,* от които ще удържат авансите 16 милиона, правителството не може да излезе от затрудненото финансово положение. Можете ли получи нещо повече? Като получим тия сведения, ще Ви съобщя решението на Министерския съвет. Изборите ще станат най-късно през първата половина на м. май. Свикване Събранието ще може последва след седмица. Проверка на изборите може да трае най-малко 15 дена, след което Събранието ще може да заседава законно.

Отговорът ми

В същия ден му отговорих:

Останалите две опции ще се поемат чрез сумите от 30 и 15 милиона, споменати във вчерашната телеграма. Курсът на 30 и 15 милиона е 89%, същият като на останалите опции. Лихва 6% на двете суми. Мъчим се, щото сумата *ferme* да бъде по-голяма. Резултата ще съобщим довечера.

И с втора телеграма на 25-и му съобщихме:

Надяваме се да получим четиридесет милиона *ferme* вместо тридесет милиона.

В същия ден получихме от г-н Греков следната телеграма:

Министерският съвет мисли, че предложените от банките условия са неприемливи. Сключени договори по тия условия ще бъдат единодушно осъдени и отхвърлени от Събранието. Не можем да приемем заем с емисия по-долу от предидущия заем. При все това можете да изслушате предложенията на банките върху конверсията ад референдум, но трябва да заявите, че правителството не допуща конверсията на двете опции, неупражнени още от Лендербанк. Трябва да настоявате Лендербанк да упражни поне петата опция, за да се рамбурсират направените от банките аванси. Ако банкерите не приемат, искайте срок една година за изплащане авансите. Опитайте да убедите Дойчебанк да ни направи нов заем 40–50 милиона, гарантиран с доходите от митниците.

Опит от Министерския съвет за заем от Креди Лионе

Докато се борим във Виена главно с френската група, колегите ни в София правят опити, без да бъдем предупредени, да намерят спасение и излизане от безизходното положение с добиване средства от други банки и на 25 февруари получаваме от министър-председателя следната депеша:

Преди малко видях Панафийо[333], който телеграфира министру на външните работи, че поради неприемливите условия, които ни правят, и мъчнотиите, които срещаме особено от страна на френската група, дошъл съм да го моля да интервенира пред френското правителство да ангажира някое друго френско учреждение, например Креди Лионе, да ни заеме 40–50 милиона, като му дадем всички гаранции, напр. митниците. Декларирах му, че българското правителство е решило да не приема предложените условия и ако скъса преговорите със сегашната група, готово е да почне преговори с Креди Лионе, като се задължим да ограничим преговорите си с тая банка и да не се обръщаме другаде, освен ако преговорите не успеят. Панафийо обеща да ми отговори след 48 часа. Дръжте добре и не отстъпвайте. Ние се държахме коректно и лоялно и вместо да имат предвид това, те искат да ни погубят. Не трябва да се поддаваме.

Андре дьо Панафийо

[333] Панафийо, Андре дьо (*Hector-André de Panafieu*; 1865–?) – френски дипломат, секретар в дипломатическото агентство на Франция в София; в началото на XX век посланик на Франция в България (б.р.).

Мнението ми по тоя опит

На това неочаквано съобщение аз счетох за нужно да отговоря от себе си на г-н Греков следното:

Не вярвам, че ще успеете, но при най-добър изход на преговорите с Креди Лионе ще са нужни най-малко петнадесет дена, за да получим суми. Трябва, прочее, да се вземат мерки за продължение или изплащане бона на Дрезднер и внасяне сумата за купона 1889. Да се получи какъвто и да било аванс от сегашната група извън последните предложения няма никаква надежда.

Мнението на Начович

В същото време колегата ми Начович телеграфира Грекову:

Голямо предпазване в преговорите с Креди Лионе. Сегашната група ако се научи, ще бъде раздразнена и ще си отмъсти. Такова поведение ще ни компрометира даже ако успеем напълно с Креди Лионе. Може да се скъса със сегашната група само ако сме напълно уверени да получим в десетина дена около 20 милиона, за да изплатим авансите и летящите дългове, или ако изискванията на сегашната група са такива, щото войната да се вижда предпочтителна. Война ще значи опасно движение в страната. Аз съм съгласен да се купи мирът с няколко жертви.

Предупреждение за прекъсване преговорите със синдиката

На 26-и телеграфирахме Грекову:

Вследствие ожесточената опозиция на французите банкерската група оттегли дадените обещания завчера и настоява чисто и просто да приемем условията, които знаете. Декларирахме им, че ако до утре заран не се ангажират да ни авансират за належащите ни нужди още 5 милиона отсега до ратификацията на договорите от Събранието, ще прекъснем преговорите и напуснем Виена. Това скъсване може да има за последствие продажбата на дадените им български облигации в залог срещу авансите. При все това, и като няма друг изход, надяваме се да получим одобрението на тая ни декларация.

Писма-съвети от д-р Бауер и Моравец

На 8 март нов стил получих от д-р Бауер, председател на конференцията, следното писмо:

Господин министре, чест имам да Ви съобщя, че последната концесия, която би могли да прибавим към предложението, което Ви се направи, е да се задължим да Ви направим един аванс от 5 милиона веднага след вота на Събранието. По искането Ви да се даде тоя аванс преди вотирането френската група заявява, че опитите не ù позволяват абсолютно да се съгласи. Предложението, което Ви се направи с горната прибавка, остава валидно до довечера, защото г-н Ме ще тръгне във всеки случай утре заран, освен ако се постигне споразумение през течение на деня. Благоволете и пр.

В същото време г-н Начович получи от г-н Моравец следното писмо:

Ваши Превъзходителства, след разговор с г-н директор Бауер мисля, че изразявам моята преданост към Вас, ако Ви дам приятелски съвет да приемете или откажете предложението, което Ви е направено. То съдържа последните възможни концесии. Ако поискате да се правят изменения в тях, Вие рискувате да компрометирате едно споразумение, което Вашите предшественици имаха много повече труд да добият, отколкото можете да си представите. Може би ще е възможно да се добие добавката на един пункт, да се ангажират да Ви дадат малък аванс преди ратификацията от Събранието, в случай че имате някоя бърза нужда. Това е единствената концесия, която Вашето правителство може да добие. В интереса на правителството Ви и на Вас лично ще съжалявам да Ви видя, че възприемате една система на маршандаж[334], която, вярвайте ми, не ще може Ви заведе до един резултат. С повдигането на нови претенции Вие ще разклатите сградата, издигането на която стори толкова усилия и труд. Обичам да вярвам, че Ваши Превъзходителства ще оценят мотива, който ме кара да говоря тъй свободно, и Ви моля да приемете уверението на моята преданост и високо почитание.

На 27-и телеграфирахме Грекову:

Успяхме да добием следната концесия. Аванс веднага 5 милиона и партисипация[335] 10% в чистите печалби на банковата група. Другите условия остават, както Ви ги телеграфирахме на 21 февруари и обясненията на 22 февруари. Молим одобрение с бърз отговор.

Телеграма от Греков

Същия ден получихме от Греков следното:

Моля обяснете ми дали извън аванса 5 милиона правителството ще получи също 30 милиона, от които се спадат авансите 16 милиона, и партисипацията 10% от печалбите се отнасят върху цялата емисия на конверсията. Министерският съвет се двоуми да се съгласи, защото искат да ни принудят да приемем конверсията при неблагоприятни условия; да ни свържат ръцете и ни изложат за дълги години на волята на една жестока и алчна група, без да ни достави поне нужните суми, за да излезем от финансовото затруднение. Ако приемем предложението на банкерите, ние ще се намерим след три месеца в същите финансови затруднения и лишени от свобода на действие. Понеже имаме още малка надежда да получим от Креди Лионе един заем от 40 до 50 милиона, моля Ви да направите тъй, щото да се влачат преговорите още два-три дена.

Отговорът ни

Отговорихме Грекову:

Правителството ще получи веднага аванс 5 милиона. 30 милиона *ferme* от опциите, щом се ратифицира договорът от Събранието, като се удържат дадените аванси 16 милиона. Партисипацията 10% е върху конверсията 260 000 000. На банкерите дотегна вече нашият маршандаж и отказват да чакат. Вчера искаха отговор. Страхуваме се, че те ще скъсат преговорите, ако не им дадем днес Вашия отговор. При това молим да не ни карате да играем такава роля. Чакаме бързо отговор.

---

[334] Маршандаж (фр.) – търгуване; пазарене (б.р.).
[335] Партисипация (фр.) – участие (б.р.).

Съобщение от Греков за сигурен успех с Креди Лионе

На 28-и получихме следната телеграма от Греков:

Днес получихме много добри новини от Креди Лионе. Съобщете, ако сте свършили. Ако не, дръжте се в резерва и не свършвайте нищо. Поддържани сме от френското и руско правителства. Ще избегнем сигурно конверсията и ще си доставим нужните фондове за излизане от финансовото затруднение.

Телеграма до Греков

Същия ден изпратихме шифрована телеграма Грекову:

Днес 11 ч. трябваше да получим от банките писмото за постигнатото споразумение вчера. В тая минута получихме телеграмата Ви. Ще бъде предателство от наша и от Ваша страна против държавните интереси, ако отблъснем тъй износните предложения на Креди Лионе, и ние се отказваме да извършим това предателство. Вие не се съмнявате, че сме винаги готови да пожертваме с удоволствие портфейлите си за най-малкия авантаж на страната.

Пред факта, че са направени постъпки едновременно за преговори извън синдиката, с който се борим отчаяно и с това сме поставени, двама български министри, в ужасно положение, мислим, че в тоя случай трябва да прекъснем веднага със сегашната група, за да не заслужим изобличенията, които справедливо бяха направени Гешову при земеделския заем и които компрометираха българските министри. Не ни криеха, че не разчитат много на думите на българските министри. Заради това, ако не получим отговор днес, ще обявим на банкерите, че се завръщаме в София, за да Ви обясним устно положението, и ще тръгнем довечера за Пеща. По тоя начин преговорите могат да се продължат с други делегати, ако стане нужда.

Отговор от Греков

На 1 март получихме от Греков следното:

Не разбираме Вашия *mouvais humeur*[336] и побързването да скъсате преговорите. Ние действахме лоялно спрямо Вас, като Ви държахме в течение на нашите надежди, без да сме имали най-малкото намерение да Ви дезавуираме[337], и Министерският съвет е решен да приеме, каквото сте сключили с банкерите. Пред неокачествимото поведение на банкерите ние мислихме за наша длъжност да опитаме да намерим друго решение, по-благоприятно за страната; но ако сте се ангажирали, считаме въпроса за свършен. Вчерашната ми и днешни телеграми са в тая смисъл. Вие скъсахте преговорите, без да сте получили наставления в тая смисъл. Въпросът за оставките Ви ще се разисква в София.

Телеграма до Греков

На 2 март телеграфирахме Грекову:

Нашето поведение няма никакво неразположение, но само желание да Ви улесним задачите. Сключеното споразумение във Виена не трябва да Ви попречи за

[336] *Mauvais humeur* (фр.) – лошо настроение (б.р.).
[337] Дезавуирам (фр.) – снемам доверието (от някого), (б.р.).

продължаване преговорите с Париж, ако имате нещо повече от надежда. Ще се обясним в София.

Завръщането ни в София с недовършени преговори със синдиката

След изложения по-горе инцидент, понеже в предния ден бяха уговорени принципиално главните точки на заема, съобщихме на делегатите в конференцията, че заминаваме за София, като помолихме да пратят двама представители за довършване подробностите и установят окончателния текст на договорите, които не ще може да се представят за одобрение от Народното събрание преди края на юни, както им бяхме съобщили по-рано.

Имайки предвид решението на Министерския съвет да се мъчим да избегнем конверсията на старите заеми, против които аз сам бях се произнасял три пъти пред финансовите министри Салабашев и Гешов, с отчаяни усилия, големи и даже унизителни молби се мъчихме в няколко заседания на конференцията – които като че нарочно се отлагаха под разни предлози на французките делегати, за да ни тормозят – да добием съгласието на банките да се отложи за няколко време конверсията, а сега да се приемат една или две от опциите по заема 1892 г. и да сключим нов 5% заем за 40–50 милиона франка. Всичко беше напразно. Приятелите ми д-р Сименс и Гвинер от Дойчебанк, които нямаха особен интерес в старите наши заеми, ни съветваха да не настояваме повече и да приемем конверсията, а да гледаме да добием по-голяма разполагаема сума, за да можем посрещна най-близките си и неотлагаеми задължения, докато се извърши първата емисия по новия заем. Заявиха ни при това да не се лъжем, че има възможност при днешното ни положение да получим отдругаде заем.

Предвид на грамадните задължения, които имаше да посреща съкровището ни, и при невъзможността да получим помощ от друга банка бяхме поставени в алтернативата или да прекъснем окончателно водените преговори със синдиката и изложим държавния ни кредит на неизвестни последствия, или да приемем предлагания нов 5% заем, свързан с конверсията. Благоразумието налагаше второто решение. В предпоследното заседание, което конференцията държа на 27 февруари, се съгласихме по принцип да издаде българското правителство един 5% заем за 260 000 000 лв.

Съобщенията за преговори с Креди Лионе били само сондаж

При завръщането ни в София узнахме, че съобщенията от министър-председателя за заем от Креди Лионе са били само сондаж чрез посредничеството на руското правителство, за подкрепата на което разчитали колегите ни от Министерския съвет. Опитът обаче е останал без успех поради отказа на Креди Лионе да се интересува от български финансови операции. Трябваше, прочее, да поискаме изпра-

щането представители на синдиката за уреждане подробностите по условията на установените във Виена главни точки по споразуменията с Източните железници и с финансовия синдикат и да се оформят в окончателни договори. Делегирани бяха д-р Адлер и Карпантие, с които в няколко дена се приготвиха окончателни два отделни договора, които се приеха от Министерския съвет.

Заболяването ми във Виена

Д-р Карл Нотнагел

Д-р Алберт Нойсер

Мъченията, вълненията, тревогите, които прекарах във Виена през време на тая незабравима конференция, се отразиха зле на и без това слабото ми здраве. Силно главоболие ме захвана още в първите дни. Колегата ми Начович покани на консултация в хотела ни познатия му професор Нотнагел,[338] който намери, че имам началото на силно възпаление в мозъка, и като узна от Начович с какво се занимавам и за какво сме дошли във Виена, посъветва ме да напусна веднага работата и да отида на юг за почивка и лекуване, иначе последствията са опасни. Веднага Начович потърси по телефона и покани добрия си приятел и лекар на княз Фердинанд професор Нойсер[339], който след един час пристигна. И той се произнесе като Нотнагел, но като му заявих, че с риск на живота си съвестта не ми позволява да се откажа засега от възложената ми тежка задача, той обеща да ми изпрати своя масажист, който сутрин и вечер да ми прави компреси със студени чаршафи на цялото тяло, а сутрин да обвива краката и корема ми с мокри бинтове, които носех през целия ден. Това лекуване ме облекчаваше и дълго време го прилагах отпосле при усилената и тревожна работа, която имах през министерстването си.

Нови неприятности от синдиката

Преди подписването на договорите имаше да се изложа още на няколко нови неприятности и вълнения. На 10 март получих от Лендербанк телеграма да им се внесе сумата за купона с падеж 1 април. Отговорих, че нужната сума за купона ще

[338] Нотнагел, д-р Карл (*Carl Wilhelm Hermann Nothnagel;* 1841–1905) – изтъкнат австрийски лекар интернист, един от най-добрите клиницисти във Виена (б.р.).
[339] Нойсер, проф. д-р Алберт (*Albert Ludwig Sigismund Neisser;* 1855–1916) – световноизвестен австрийски лекар и изследовател; придворен лекар (1887–1888) на княз Фердинанд (б.р.).

се удържи от аванса 5 милиона франка, който е уговорен в предстоящия договор, като помолих да изпратят делегати за подписването. Лендербанк ми възразява:

Телеграмата получена. Материално е невъзможно подписването на конвенцията да стане навреме, за да можем удържа купона от аванса 5 милиона. Отнесохме се до нашите съдружници да ги убедим да се авансира сумата, но отказаха да участват. Ако до четвъртък заранта, когато трябва да обявим тук и в Берлин плащането, не получим сумата, ще бъдем принудени, за голямо наше съжаление, да оставим купона неплатен.

А с втора телеграма ми съобщава, че:

Делегатите на френската група не ще може да тръгнат за подписване окончателния договор, преди да уреди Ваше Превъзходителство, че амортизираните облигации от последната опция принадлежат на синдиката. Позволяваме си, прочее, да молим Ваше Превъзходителство да ни съобщи веднага телеграфически решението. Очакваме правителството да изпрати веднага нужната сума за плащане купоните.

Възмутен от съдържанието на тия две телеграми, още повече че по въпроса за амортизираните облигации беше говорено вече, представих на Министерския съвет проект за отговор на Лендербанк следното:

Получих телеграмата Ви. Министерският съвет не може по никой начин да се съгласи, щото погасените облигации от опциите да принадлежат на синдиката. С това искане синдикатът желае да унищожи единствената реална отстъпка, която направи с увеличението курса на новия заем с четвърт на сто. Сумите за купона ще Ви се внесат, щом се подпише договорът. Крайно съжалявам, ако бъдем принудени да прекъснем всеки преговори.

Министерският съвет намери тоя мой проект за много остър. Аз уведомих Лендербанк само че съм получил телеграмите и че сам министър-председателят ще им отговори. Министър Греков написа сам и се изпратиха следните две телеграми лично до главния директор на Лендербанк г-н Палмер.

Телеграма от Греков до главния директор на Лендербанк

Българското правителство прави грамадни непопулярни жертви, за да тури ред във финансите си, в които самите Вие сте заинтересувани. Договорите за железниците се подписаха вчера. Договорът за заема, който Ви задължава да ни авансирате веднага 5 милиона лева, ще се подпише най-късно идущия петък. И Вие отказвате да ни авансирате за купоните един милион. Това за нас е непонятно. Моля не създавайте мъчнотии на едно правителство, което Ви показа толкова добра воля, и да ни отговорите; още повече че не сме в състояние да Ви внесем цялата сума, която сами Вие искате в два дена. В противен случай задължете сметката на Народната банка, която ще Ви внесе сумата постепенно.

Втора телеграма от Греков до Палмер

Когато делегатите ни преговаряха във Виена по условията на заема, не можеха освен да подразбират, че изтеглените за погашение облигации от неупражнените опции и амортизирани не може да се включват в сумата на последните две опции,

когато те ще се поемат, което беше впрочем предвидено в договора от декември. Министерският съвет споделя тоя логически и прав възглед на делегатите и Ви моли да не настоявате на едно искане, което заличава единствения авантаж, който представлява новият договор в сравнение с оня от месец декември. Като се откажете от това искане, Вие ще премахнете единствената пречка за подписване договора.

Отговор от Лендербанк

На следния ден се получи отговорът от Лендербанк само на първата ни телеграма.

Съдружниците ни от Париж отказват категорически всяко участие в аванс за купона. При все това Лендербанк, макар и сама, се решава да отпусне сумата един милион, ако министерството приема тоя аванс за един месец с 6% лихва и ако дадеше в залог облигации 6% от 1892 г. за два милиона номинални и по същите условия, както за аванса от 2/14 юли 1898 г. Предложението ни има сила, ако до утре, четвъртък, 6 ч. вечерта получим депеша, с която се приемат тия условия.

Отговорих на Лендербанк следното:

Получихме депешата. Благодарим за решението да авансирате един милион за изплащане купона 1 април с 6% лихва, срок един месец. Съгласни сме да заложим два милиона номинални облигации 6% от 1892 г. по условията на аванса от 2/14 юли 1898 г. Сумата един милион ще се удържи от аванса 5 милиона, щом се подпише договорът.

Неочаквано искане от Отоманската банка

Докато още се разискваше договорът в Събранието, на 16 юли се яви при мен К. Вакаро, който ми заяви, че получил от Парижката интернационална банка телеграма, от която ми предаде препис, съдържаща:

Императорската отоманска банка ни съобщава следното: Съветът на публичния дълг[340] Ви моли да представите на българското правителство, че сумата от 2 1/2 милиона, предвидени в конвенцията, не е цялата сума на закъснелите платежи. Тая сума в края на юни стар стил възлиза на 3 063 000 франка, която трябва да внесе незабавно, за да изпълни сключените съглашения между българското правителство, от една страна, и *Dette publique*, от друга. Съветът на *Dette publique* настоява за изпълнението им и Ви моли да интервенирате пред българското правителство и искате изпълнение.

В отговор на тая депеша помолих Вакаро да съобщи на Интернационалната банка, че засега не може да се внесе на Дет пюблик повече от уговорените 2 1/2 ми-

[340] *Съвет на публичния дълг, Dette publique*, Дет пюблик, Дет пюблик отоман – Управление на външния дълг на Османската империя (*Administration de la Dette Publique Ottomane),* организация, създадена през 1881 г. и контролирана от Великите сили за събиране на плащанията, които Отоманската империя дължи на европейски дружества по своя външен дълг. Дет пюблик е учреждение, практически независимо от отоманската администрация и ръководено от кредиторите. Неговите 5000 служители събират данъци, впоследствие насочвани към европейските кредитори. Играе важна роля във финансите на Отоманската империя. Освен това посредничи на европейски компании, които търсят възможности за инвестиции в империята. През 1900 г. финансира строителството на жп линии и промишлени проекти. Част от приходите му са и средствата от източнорумелийския данък (б.р.).

лиона; че не е в интереса на синдиката да повдига въпроси, които възбуждат общото негодувание. Дет пюблик трябва да се отнася за креансите си направо към българското правителство, а не чрез посредници.

Атаките от разни страни идеха една след друга като по устроен обмислен план.

Окончателните договори със синдиката, внесени в Народното събрание

Двата окончателни отделни договора, единият за ориенталците и другият за заема, се подписаха на 16 март, а внесоха в Събранието едва на 20 май. След 6-дневни безпощадни критики от лидерите на опозиционните депутати, при ужасни шум, нападки, обиди, се приеха на 17 юли 1899 г. от Събранието и утвърдиха с княжески указ от 18 юли с.г. Подробностите по договора за конверсионния заем, който се касае до финансовото положение на държавата и който главно ме занимава, ще видите в изложението ми на мотивите, представени в Събранието, заедно с договора и произнесената ми реч при разискванията, които следват.

Докладът ми по договора за заема

Господа народни представители!

Известно е на всинца Ви, че бившето правителство беше представило в последната сесия на IX-ото Обикновено народно събрание един контракт „за издаването на 5% български заем 1898 г. от 290 милиона лева златни“, който биде одобрен в заседанието му на 8 декември и утвърден от Негово Царско Височество с указ на 19 декември м.г. Тоя контракт, заедно с друг един, касающ се до откупуването от Компанията на Източните железници правото ù за експлоатация на находящите се в Южна България 309 километра линии, се посрещна с неодобрение в страната. Това принуди правителството на г-н Стоилов да се оттегли от властта, преди да беше настъпил срокът за прилагане в сила на вотираните договори; а отказът на турското правителство да даде съгласието си на 19 януари т.г. за прехвърляне експлоатацията на линиите върху българското правителство обезсили и унищожи и двата поменати договора.

Сегашното правителство представя на одобрението Ви нов договор за слят заем от 260 000 000 лв. златни.

От изложението, което Ви представям, ще разберете напълно мотивите, които са накарали правителството да прибегне до сключването на настоящия договор.

Преди всичко нека Ви очертая финансовото положение, в което бившето правителство завари държавата при поемане властта от предшестващото. При всичките критики, които бившето правителство на г-н Стоилова правеше на своите предшественици, положението, в което то пое управлението на страната на 20 май 1894 г., не беше от отчаяните. Напротив, то наследи наличност в държавните каси 14 673 000 лв. и оставени на хранение под лихва у Лендербанк във Виена лева 17 928 500; завари недобори и закъснели данъци за лева 17 522 000 и имаше на разположение остатък от сключения в 1892 г. заем на сума ефектива 61 632 500, или всичко лева 111 756 000. Срещу тоя актив от 111 756 000 прави-

телството на г-н Стоилова имаше да плаща: платежни заповеди по бюджета за 1893 г. – 2 096 000; за закъснели 7 рати от окупационния дълг[341] – 7 700 000; и за довършване започнатите постройки на линията София–Роман и пристанището в Бургас – 25 000 000 лв., или всичко 34 796 000 лева. Независимо от това то намери урегулиран държавен кредит, понеже българските 6% облигации се котираха по европейските борси през май 1894 г. по курс 102%. Ни едно българско правителство не е дохождало на власт при по-благоприятни условия в парично отношение от кабинета на г-н Стоилова и от самите му членове зависеше да поправят грешките на своите предшественици в отношение на извънмерното увеличение на обикновените държавни разходи и като установят един по силите на данъкоплатците бюджет, да укрепят финансовото положение на Княжеството, на което и без това много съседни държави завиждаха.

Зачалото[342] на бившето правителство обещаваше добри резултати. Програмата на г-н Гешова, изложена в доклада му до г-н председателя на Министерския съвет веднага след поемането управлението, съдържаше няколко мерки, от точното приспособление на които можеше да се установи една здрава финансова политика в страната. Обаче освен опитът за преобразование на някои от съществуващите даждия всички означени в рапорта му точки, касаещи се до съставлението и изпълнението на приходо-разходния бюджет, останаха само написани на книга.

Нито едно правителство не може да мине без погрешки, но ако много от грешките са простими, защото не влекат подире си важни последствия, има някои, които не може да се извинят, а такива, между другите, са направените две поглавни постъпки от нашите предшественици, а именно:

а) Захващането едно по друго постройката на няколко значителни железнопътни линии и пристанища;

б) Вотирането от Народното събрание на паралелната линия и късното признаване направената грешка с почването постройката ѝ.

Без да си състави ясно понятие за финансовото положение и затрудненията, в които ще се намери един ден, бившето правителство побърза да предприеме през 1895, 1896 и 1897 г. постройката на линиите Роман–Шумен, Русе–Търново, Нова Загора–Саранбей, Гебедже–Девня, Перник–Радомир, Радомир–Кюстендил–граница и пристанището във Варна, без да се е осигурило с необходимите за изпълнението им средства; а за линията Русе–Горна Оряховица е задължило предприемача да получава 6-месечни съкровищни бонове вместо пари, без да вземе във внимание, че ако едно правителство изгуби доверието на финансовия свят и не може само̀ да си достави суми, посредството на частни лица ще го дискредитира още повече. За извършването на поменатите нови работи

[341] Окупационен дълг – дълг, формиран от разходите за издръжка на Временното руско управление в България (създадено в хода на Освободителната война и действащо до 25 юни 1879 г.). Съгласно Берлинския договор тези разходи се поемат от Княжество България и Източна Румелия. Княжество България обслужва редовно дълга от 1883 г. до 1885 г., когато отношенията между България и Русия са прекъснати. През 1890 г. е направена една вноска, а редовното изплащане е подновено през 1896 г. с възстановяването на дипломатическите отношения с Русия. Дългът на Княжество България е окончателно погасен през 1902 г. със средства от голям външен заем, емитиран чрез Банк дьо Пари е де Пеи-Ба. Дългът на Източна Румелия е наследен от Княжество България след Съединението и изплащането му е отлагано, а след Първата световна война той е опростен по споразумение между правителствата на България и на Руската съветска федеративна социалистическа република (б.р.).

[342] Зачало (остар.) – първи стъпки, начало (б.р.).

са били необходими, по сключените с предприемачите контракти, лева златни 62 552 000.

По настоятелната агитация на някои недалновидни южнобългарски представители Министерският съвет внесе и прокара в Народното събрание закон за паралелната линия Саранбей–Чирпан–Нова Загора, постройката на която се отдаде с контракт от 20 октомври 1896 г. Този акт на правителството предизвика силно негодуване на Дружеството за експлоатацията на Източните железници, защото с изпълнението му се докачаха жизнените интереси на акционерите му. Дружеството, съставено от най-главните финансови институти, предизвикано по такъв начин, взе мерки за самозащита и употреби всички средства, за да излезе победител в борбата. Трябва да забележа, че поменатите банки чрез своите представители са се опитвали на няколко пъти да отклонят предшествениците ни от безизходния път, в който се бяха ангажирали, като са ги предупреждавали за гибелните последствия от неблагоразумното им поведение. Сам аз лично в качеството си на управител на Българската народна банка не съм пропущал нито един случай и нито една среща с бившите министри, а особено с финансовия, без да им обърна вниманието върху печалните последствия от тяхното поведение по тоя въпрос и да не им декларирам категорически, че изходът от обявената борба ще бъде или тежка капитулация пред силните, или финансова катастрофа за държавата. Вотирането и захващането на паралелната линия беше съвсем неизвинително даже ако допуснем, че без тая линия икономическото повдигане на Южна България е невъзможно. Ако в продължение на 25 години населението си е служило успешно с ориенталските линии, то можеше да продължава още няколко години, докогато трябваше да се извършват много поважни и необходими за страната работи и да се консолидира кредитът ни.

Като последствие от гореозначените погрешки се явиха: систематическото преследване на нашите фондове от страна на известни могъществени финансови групи; осуетяването на всички опитвания на българското правителство за сключване и най-малкия заем с някоя нова група и отказването от страна на синдиката за заема 142 780 000 да упражнява редовно в сроковете им предвидените в закона опции. При такива обстоятелства финансовото положение на страната с напредването постройката на линиите от ден на ден е ставало по-трудно. Правителството е било принудено да търси суми, гдето намери свободни; да заеме от Бреславската банка 3 689 700 лв., за които е платило 252 762 лв. за 80 дни, която сума се равнява на 30% годишна лихва; да отлага много платежи от днес за утре и с това да предизвика негодуването на кредиторите си. През целите 1897 и 1898 изтекли години съкровището не е било в състояние да плати ни един купон от държавните заеми на срока; то не е могло да плаща редовно ни на една чужда пощенска администрация; то не е имало възможност да урежда сметките на предприятията за постройките, които на няколко пъти са се намирали пред прага на ужасна катастрофа, като са се лутали по всичките кьошета из Европа, за да търсят напразно шконтирането макар незначителна част от получаваните съкровищни бонове, и ако Българската народна банка не се е грижила за държавния кредит, с който е свързано и нейното съществуване, и ако тя, с риск да компрометира себе си, не беше се притичала в помощ на изложените в опасност предприемачи, държавата отдавна трябваше да бъде обявена за несъстоятелна, кредитът ù компрометиран завинаги и стотини семейства да оплакват причиненото им от самото правителство съсипване. Ако временно катастрофата се заба-

ви, трябва да се благодари на обстоятелството, че бившето правителство, макар и късно, се сепна и потърси един изходен път, като поиска помирение с финансовите групи и се съгласи да подпише конвенцията, одобрена от Народното събрание на 8 декември 1898 г. и утвърдена с княжески указ от 15 декември с.г. Според тая конвенция българското правителство се задължаваше да плати 24 194 000 лв. за експлоатационното право, което Ориенталската компания имаше над находящите се в българска територия 309 километра линии между Белово–Мустафа паша и Търново Сеймен–Ямбол, а за изплащане стойността заинтересованите банки се бяха съгласили да направят един 5% заем от 35 000 000 лв. (която сума можеше да се повиши до 40 000 000) по курс 90%. Контрактът за тая цел, подписан от директора на Винер банкферайн г-н Бауер, се намира в делата на Финансовото министерство и носи дата 17/29 ноември 1898 г. С тая операция правителството, след заплащането на ориенталците 24 450 000 лв., щеше да получи в брой една сума от 7 050 000 до 11 550 000 лв. Ако допуснем, че откупуването експлоатационното право на поменатите линии беше наложително и нямаше възможност да се намери друг изход за примирение с Ориенталското дружество, бившето правителство трябваше да се спре на сключената за тая цел конвенция, като покани финансовата група Лендербанк да разчисти оставащите от заема 1892 г. две неупражнени опции по 24 400 000 лв. номинални, от които срокът на едната изтичаше на 31 декември 1898 г., а на другата – на 31 декември 1899 г. Понеже съгласно чл. 5 от закона за поменатия заем ако до 31 декември изтеклата година банките не се произнесяха за поемането поне едната опция, те изгубваха правото си върху двете и контрактът се унищожаваше, то безусловно те щяха да поемат петата опция, възлизаща на номинални 24 400 000, която по курс 89% съставляваше ефективна сума лв. 21 716 000. Тая сума заедно с остатъка от новия заем 7 050 000 даваше на правителството лв. 28 766 000, с които имаше възможност да изплати авансите срещу V опция 10 000 000 лв. с падежи 8 януари и 8 март 1899 г., да посрещне някои неотлагаеми платежи и да продължава довършването само на линиите Роман–Шумен и Русе–Търново, докато намери нов заем с благоприятни условия. Няма съмнение, че със споразумението си с Ориенталската компания правителството премахваше систематическото преследване на нашите ценни книжа, кредитът на държавата се възстановяваше и предприемачът на линията Русе–Търново лесно ще можеше да пласира издаваните му бонове.

Вместо да се възползва от случая, бившето правителство направи още една грешка, като се ангажира с втора конвенция, която имаше за цел да конвертира всички стари 6% държавни заеми, една част от които още не беше емитирана, и да си достави уж нови средства за изплащане летящите дългове и довършване започнатите предприятия. Съгласно чл. 1 от тая конвенция българското правителство се задължаваше да издаде един 5% държавен заем за 290 000 000 лв. златни, а според чл. 4 банките се съгласяваха да поемат *ferme* от тая сума само 52 000 000 номинални по курс 88 1/2%, срещу които да внесат *alpari* останалите неоптирани 6% облигации от заема 1892 г. и да платят за откупуването правото на Ориенталската компания. За остатъка от новия заем банките си запазваха право на опции за 25 000 000 номинални със срок 1 година, 25 000 000 със срок 2 години и 188 000 000 със срок 3 години. В случай че банките упражнят на сроковете половината от първата или втората опция, сроковете на другите половини се продължават с по една година (чл. 7).

Положителният резултат от помената конвенция се представляваше, както следва:

от поети номинални	52 000 000 x 88 1/2	= 46 020 000
от остатък от 2 опции	45 590 000 x 89	= 40 575 000
	Всичко	86 595 000
от тая сума банките имаше да удържат:		
за конвертиране 2 опции	45 590 000	
за изплащане на ориенталците	24 450 000	
за 1/2% комисиона върху 45 590 000 съгласно чл. 6 от контракта	227 950	
и погашение на дължимите аванси	10 000 000	80 267 950
	Остатък	6 327 050

а и тая нищожна сума правителството е изтеглило във вид на аванси преди влизането в сила на контракта, а именно: 3 804 000 за изплащане на 1 януари т.г. купона от заема 1892 г., 2 000 000 за купона от 1 февруари 1899 г. на заема от 1888 г. и 750 000 за улеснение предприемача на линията Русе–Търново. С тая комбинация правителството свързваше ръцете си без осигурени средства, когато с подписания с директора г-н Бауер контракт и изпълнението закона за заема от 1892 г. то щеше да има на разположението си:

от нов 5% заем	35 000 000 x 90	= 31 500 000
от опция V от заема 1892 г.	24 400 000 x 89	= 21 716 000
	Всичко	53 216 000
от които като се плати на ориенталците	24 450 000	
аванси	10 000 000	34 450 000
	Оставаха лв.	18 766 000

Главните недостатъци на сключения от нашите предшественици контракт за 290-милионния заем бяха:

а) Ангажирването на правителството в една операция от 290 милиона лева със срок от три години, без да осигури най-необходимите суми за съществуването си; и

б) Предприемането конверсията на 6% заем в съвършено неблагоприятни обстоятелства, а следователно при много нисък курс.

Още в 1894 г. беше изразено желание от синдиката на Лендербанк да конвертира оставащите тогаз неупражнени три опции от 6% заем за номинална сума 69 250 000, като му се издадат нови 5% облигации за номинална сума 78 737 250, но биде отблъснато. Същото предложение се направи и през 1897 г., но правителството пак не се съгласи, *защото, както изложих писмено мнението си на тогавашния финансов министър г-н Гешова, предложеният проект за конверсия беше против най-елементарния принцип, според който старите фондове трябва да се заменяват срещу нови с по-ниска лихва* alpari *или по курс, който не е много далеч от* alpari, *и че при всяка конверсия трябва да има очевидна полза за съкровището, иначе тя няма своето оправдание във финансово отношение и подлежи на строга критика*. Освен това моето мнение беше, че ако правителството се реши да даде съгласието си за конвертирането на останалите неупражнени опции предвид на заявлението на банките, че след въвеждането в борсите нов български заем с тип 5% те се намират в затруднение да емитират по-нататък стария тип 6%, то не трябва да допуща тая

конверсия да се извърши с по-долна цена от 94 или в краен случай 92%. Само по причина на затрудненията, създадени от започването на паралелната линия, можеше да се приеме курс 92, но с условие, че въпросът няма да се касае за аванси, както се предлагаше в проекта, а да поемат банките останалите опции *ferme*, като се задължат в условени срокове да внесат припадащите се суми; защото с комбинациите на аванси, при отказването на банките да упражнят на срока факултативните опции, правителството ще се намери в крайно затруднено положение.

Мимо всичките осветени от финансовата наука принципи нашите предшественици, със сключения през миналия декември контракт, приеха предложението на банките да заменят не само неупражнените от стария 6% заем опции, но и да конвертират находящите се в обращение облигации. Цялата сума на 6% заеми, възходяща на крупната сума 201 801 000 лв. номинални, се преобръщаше в 228 024 000 лв. номинални 5% заем. От тая операция съкровището не само не добиваше никаква материална полза, но напротив, при еднакъв срок имаше да плаща ежегодно малко по-голяма сума за лихва и погашения на новия заем, с който трябваше да се изплатят старите 6% книжа.

Ако предшествениците ни може да се извиняват, че вследствие големите задължения, които тежаха на съкровището от започнатите постройки, те са били принудени да приемат в полза на банките заменяването на неупражнените опции по съвсем неблагоприятен курс, те имаха пълна свобода да настоят поне за отлагането конверсията на заемите от 1888 и 1889 г. и емитираните части от 1892 г., докогато държавната рента се установи за по-дълго време над *alpari* или поне на *alpari*, в който случай съкровището имаше право да очаква курс не по-долу от 92%, а следователно и една печалба по 4% върху 167 000 000 лв., или 6 680 000 лв., която то завинаги загубваше.

Макар и с неблагоприятни условия, бившето правителство прокара на 19 декември м.г. пред Народното събрание подписания с банките договор за нов слят заем от 290 000 000 лв. номинални, но изпълнението на тоя контракт зависеше от приложението на втори договор за откупуваното от ориенталците правото им за експлоатация на линиите Белово–Мустафа паша и Търново Сеймен–Ямбол, за което се изискваше съгласието на турското правителство. Понеже Негово Величество султанът отказа да даде исканото съгласие до определения срок 19 януари т.г., контрактите за заема и за откупуване линиите паднаха.

Преди да настъпи определената дата за приложението на въпросните два договора, бившето правителство се оттегли от властта и се състави настоящият кабинет.

Положението, в което кабинетът на г-н Стоилова остави финансите на страната, не беше от завидните. Когато на 18 май 1894 г. той пое управлението, в държавното съкровище и у Лендербанк намери наличност в брой лева 32 601 500, а при излизането си остави само лева 4 292 000; той завари недобори и закъснели данъци 17 522 000 лв., а остави лв. 22 500 000; той наследи чисти задължения лв. 9 786 000, а остави на заместниците си переспективата на близко банкрутство. От приложените при настоящото 4 таблици ще видите, че настоящото министерство е наследило един пасив от 76 978 000 лв. за висящи дългове по платежни заповеди, аванси, съкровищни бонове, рати и за започнати работи, за посрещането на които то трябваше да се погрижи още от първия ден на встъпването си на власт. И по-голямата част от поменатите задължения очакваха изплащането си извън бюджетните приходи.

На 20 януари т.г. Банк ентернасионал дьо Пари отправи чрез представителя си бързо запитване до Финансовото министерство, за да ù съобщи какво мисли то

да прави след унищожението на сключените от предшествениците ни контракти и какви мерки е взело за изплащане веднага дължимите на банките висящи суми 7 750 000 лв., като го предупреждаваше да не разчита на никаква отсрочка или улеснение, в случай че новото министерство не се ангажира да приеме утвърдения за 290-милионния заем контракт. След неколкодневни разисквания върху положението Министерският съвет в заседанието си от 5 февруари постанови: да се делегират във Виена министрите на търговията и финансите, за да започнат преговори с Компанията на Източните железници за разрешение въпроса относително експлоатираните от нея линии, находящи се в Южна България, и строящата се паралелна линия, като се вземе за основа възстановлението *status quo ante*, а в същото време делегатите да действат пред финансовата група, която беше сключила заема от 1892 г., да упражни двете оставащи опции и да направи един нов заем за 20 000 000 лева номинални. В случай че поменатата група предпочита да се откаже от правото си върху тия опции, делегатите да негосират за нов заем от 70 000 000 лв. номинални с тип 6% или 5%.

С подобни наставления ние се отправихме във Виена, гдето в продължение на 16 дена трябваше да водим отчаяна борба.

Предвид на грамадните задължения на съкровището, както и безплодните опити да се намерят другаде необходимите средства, правителството ни бе поставено в алтернативата: или да прекъсне почнатите преговори с финансовите групи и с това да изложи държавата на неминуема катастрофа, или да приеме настоящия договор и чрез него да улесни държавата в безизходното финансово затруднение. Правителството, след дълги размишления, предпочете последното и сключи договора, който Ви се представя за одобрение.

Главните постановления на тоя договор се заключават в следното:

1. Финансовият синдикат се задължава да поеме по курс 89% в продължение на 15 дни от утвърждението на контракта 32 500 000 лв. номинални от оставащите неупражнени опции на 6% заем от 1892 г., от произведението на които ще си удържат направените по-рано аванси (чл. 1).

2. Синдикатът си запазва правото на опция по курс 89% върху остатъка от стария 6% заем на сума 16 300 000 лв. номинални за срок една година, като се задължава да авансира на правителството 7 000 000 лв. с 6% годишна лихва и 1 1/2% шестмесечна комисиона (чл. 2).

3. Правителството ни се задължава да издаде нов държавен заем с тип 5% за номинална сума 260 000 000 лв. златни, произведението на който ще се употреби: за изплащането непогасените облигации от всички 6% заеми; за разчистване висящите дългове на съкровището; за довършване започнатите железнопътни линии Чирпан–Нова Загора, Русе–Търново и Радомир–Кюстендил; а също и за построяването някои нови (чл. 3).

4. Българското правителство отстъпва новия 260 000 000 лв. заем по курс 89 1/2%, със спадане тримесечно ползване, който синдикатът се задължава да поеме, изцяло или по части, в разстояние на три години от деня на обнародването закона, с който се утвърждава контрактът. Срещу приеманите нови 5% облигации синдикатът има право да внася за изплащане облигации от заемите 1888, 1889 и 1892 години, пресметнати *alpari*, с условие обаче да внесе в брой стойността на 25 000 000 лв. номинални веднага след като се разменят за 50 000 000 лв. номинални стари 6% облигации (чл. 6).

5. Синдикатът отстъпва на правителството 10% от чистата печалба, която ще се добие от продажбата на облигациите на новия 5% заем по цена, по-горе от 89 1/2% (чл. 7).

Преимуществата, които новият контракт представлява в сравнение с оня на нашите предшественици, са следните:

а) Че цялата сума на държавните дългове по новия контракт ще възлиза на 260 000 000 лв. номинални, когато по стария трябваше да бъде 290 000 000 лв., а от това следва, че сумата на годишните лихви и погашения ще е с 1 592 000 лв. по-малка;

б) Новият контракт за 260 000 000 лв. заем ни доставя почти същите средства, както старият с 290 000 000 лв.

По новия контракт:	лв.	260 000 000 x 88 1/4	= 229 450 000
опции		45 590 000 x 89	= 40 575 100
			270 025 100
Ще платим: стари заеми 6%	лв.	201 801 000	
аванси		16 544 000	218 345 000
		остатък	51 680 100
По стария контракт:		290 000 000 x 88.50	= 256 650 000
опции		45 590 000 x 89	= 40 575 100
			297 225 100
Ще платим: стари заеми 6%	лв.	201 801 000	
аванси		16 544 000	
на ориенталците		24 450 000	
комисиона 1/2% върху 228 024 000	лв.	1 140 120	243 935 120
		остатък	53 289 980

в) По стария контракт правителството получаваше като сигурен внос в брой само 3 577 150 лв., а по новия то ще получи сумата 18 900 000 лв.

По стария контракт: *ferme*	лв.	52 000 000 x 88 1/2	= 46 020 000
2 опции		45 590 000 x 89	= 40 575 100
			86 595 100
Ще удържат: за изплащане опции		45 590 000	
за ориенталците		24 450 000	
1/2% комисиона на 45 590 000	лв.	227 950	
аванси		12 750 000	83 017 950
		остатък	3 577 150
По новия контракт: *ferme*		32 500 000 x 89	= 28 925 000
аванс за 1 година			7 000 000
			35 925 000
Ще удържат: деконтирани[1] в декември		4 275 000	
аванси		12 750 000	17 025 000
		остатък	18 900 000

[1] Деконтирам (фр.) – изчислявам (б.р.).

Независимо от значителната разлика в повече 15 322 850, която новият контракт ни дава в ефектив, той задължава синдиката да внесе в брой при първата емисия, която предполага да извърши към края на идущия юни, още една сума от 25 000 000 лв.

г) Новият контракт ни дава курс за целия заем 260 000 000 лв. по 1/4 повече, отколкото беше старият, а тая разлика съставлява печалба за съкровището 490 120 лв.

По стария	260 000 000 x 88 1/2	= 230 100 000
спада се 1/2% комисиона на	228 024 000	= 1 140 120
	остатък	228 959 880
По новия	260 000 000 x 88 1/4	= 229 450 000
	разлика	490 120

д) Старият контракт отстъпва на българското правителство половината от печалбата, произходяща от разницата между курса 94 и емисионния, в случай че последният бъде по-горе от 94%; а понеже емитирването на 5% нов заем по такъв висок курс е немислимо за дълги години при трудното финансово положение, в което се намира страната ни, то и никаква печалба от тая отстъпка не можеше да се очаква.

По новия контракт синдикатът насила се съгласи да отстъпи в полза на съкровището ни само 10% от чистата печалба, добита от продажбата на облигациите по цена по-горе от 89 1/2%, а понеже се предполага, че целият заем ще се емитира по курс 92 и 93%, то във всеки случай ще има положителна печалба минимум 500 000 лв.

Повече от гореизброените преимущества на новия контракт сравнително със стария не бе възможно за правителството да добие.

За длъжност считам да Ви съобщя, че задълженията, които има да посреща съкровището, са следните:

На Банк ентернасионал аванс от 1/13 юли 1898 г. с изтекли падежи на 8 януари и 8 март 1899 г.		10 000 000 лв.
На Лендербанк аванс от 31 декември 1898 г. без срок		2 000 000 лв.
На Винер банк аванс без срок		750 000 лв.
На Лендербанк аванс чрез Б.н.банка от 21 март 1899 г. без срок		5 000 000 лв.
На руското правителство за 2 изтекли рати и за пушки		2 353 000 лв.
На Дет пюблик за изтекли рати от юли 1898 до юни 1899 г.		3 163 000 лв.
На разни за съкровищни бонове по постройката линии, за Круп, фабриката в Щайер[1], фабриката „Ла Жиронд“[2] с изтекли падежи		2 087 632 лв.
На същото с падежи от юни нататък		2 960 265 лв.
На Българската народна банка по текуща сметка до 21 май		6 674 000 лв.
На земеделските каси до 1 май	капитал 3 350 000 лихви 268 000	3 618 000 лв.
На иностранните пощенски администрации от май 1898 до май 1899 г.		2 551 000 лв.
На вътрешни пощенски записи до 12 май 1899 г.		235 000 лв.
На общински управления за октроа[3] от 1 октомври 1898 г. до 12 май 1899 г.		2 193 000 лв.
На окръжни постоянни комисии за събрани връхнини[4] до 12 май 1899 г.		483 000 лв.
На земеделското население за градобитнина до 12 май 1899 г.		1 079 000 лв.
На търговските камари до 12 май 1899 г.		110 000 лв.
	Всичко	45 256 897 лв.

[1] *Фабриката в Щаер* – „Щаер Манлихер“ – оръжеен завод в гр. Щаер, днес в Австрия (б.р.).
[2] *Фабриката „Ла Жиронд“* (*La Gironde*) – корабостроителен завод в Бордо, Франция (б.р.).
[3] Октроа (фр.) – косвен общински данък върху оборота при вноса на храни (главно брашно и хляб), (б.р.).
[4] Връхнина (остар.) – вид общински данък върху доходите, който се определя като процент от държавния данък (б.р.).

Независимо от гореизложените летящи дългове държавното съкровище е ангажирано за военни поръчки по свръхсметен кредит на основание закона от февруари 1896 г. със сума 3 948 000 и необходими са за довършване строящите се железнопътни линии и пристанища лева 41 962 000.

От горната таблица ще видите:

1) Че съкровището дължи на банките 17 750 000 лв., срещу които е дало залог 6% облигации за 36 000 000 лв. Тоя дълг подлежи на връщание в 8-дневен срок от деня, в който банките предизвестяват Финансовото министерство. В случай че не им се внесе сумата, банките ще продадат заложените облигации по курс, какъвто намерят; а ако добитата от продажбата сума не покрие дълга, те имат право да искат от правителството недостига. Може да си представите какъв би бил курсът на нашата рента, ако се прогласеше, че Българското княжество не е в състояние и поради това отказва да изплаща задълженията си;

2) Че съкровището дължи по бонове 5 047 897 лв., за изплащането на които имам ежедневно неприятности и едва с големи унизителни молби успявам да убеждавам заинтересованите да чакат разрешението въпроса за новия заем;

3) Че иностранните пощенски администрации искат 2 551 000 лв., за изплащането на които са получени отвсякъде дипломатически ноти;

4) Че общинските управления не са получавали припадаещите им се за октроата суми от октомври м.г. досега, а това ги лишава да посрещат задълженията си и да плащат на учителите и служащите си. От всички общински управления, на които се дължи 2 193 000 лв., получавам ежедневно справедливи протести и молби за отпущане поне част от сумата;

5) Че от възнаграждението за повредите от градобитнина остават още 1 079 000 лв. неразпределени и земеделското население от цяла България негодува, гдето не му се дава възможност да удовлетвори най-насъщите си нужди;

6) Че Българската народна банка и земеделските каси имат да получават 10 292 000 лв. Лишението им от тая сума се отразява много зле върху всички съсловия от населението, защото ако се върне на поменатите учреждения дължимата сума, те ще я разпръснат за заеми на нуждаещите се.

Само изброените 6 пера са достатъчни да обрисуват грозното положение на съкровището.

Ще трябва да Ви съобщя още и това, че държавната наличност в ковчежничества и главните бирничества е била: на 10 февруари т.г. 1 360 000 лв.; на 10 март т.г. 1 586 000 лв.; на 10 април т.г. 711 000 лв.; на 19 май т.г. 1 870 000 лева.

Следователно слуховете, които се разпространяват, че правителството нарочно не плащало задълженията си и заплатите на чиновниците, за да влияе при разрешаването въпроса за договорите, са съвършено неоснователни. Само за заплатите на служащите и за продоволствие на войската са необходими ежемесечно по 4 000 000 лв.

Предвид на всичко гореизложено аз имам пълна надежда, господа представители, че след като си съставите ясно понятие за опасността, в която се намира държавният кредит, ще се съгласите да одобрите сключения от правителството договор.

При разискване на внесените договори в Народното събрание те бяха посрещнати със същия шум, негодувание, критики от опозиционните лиде-

ри, както беше при разглеждане договорите, сключени от правителството на д-р Стоилов. Даде се пълна свобода да се изкажат по тях всички желаещи представители. След приключването на дебатите трябваше да отговоря на критиките със следната реч.

Реч по разискване на договора за 260 000 000 заем

Господа народни представители! Нека не Ви се вижда чудно, като Ви заявя, че този е първият път в живота ми, гдето излизам да говоря в едно публично събрание. Можете да си представите, прочее, стеснението и смущението, които ме обладават сега. Стеснението и смущението се усилват още повече в мене от липсване на красноречието, което мнозина от господа представителите на болшинството и меншенството[343] притежават и което се изисква при разглеждането и разискването на такъв един важен въпрос, що ни занимава в продължение на 4 дена. Прося, прочее, снизхождение от всички господа народни представители, като ги моля да ме извинят, ако не бъда много ясен в изложението си и ако пропусна да отговоря на някои от точките, които бяха повдигнати при разискването на този важен въпрос.

Преди да пристъпя към въпроса, що ни занимава, за длъжност считам, господа народни представители, да отхвърля обвинението, което господата Белинов[344], Данев и някои други от говорившите хвърлиха върху мене, че съм бил много пристрастен в изложението на мотивите, които имах честта да Ви представя по законопроекта за издаването на един 5% слят железопътен ипотекарен заем от 260 000 000 лв. златни номинални, че нарочно не съм искал да хвърля един поглед върху финансовото положение през управлението на Стамболова, а пък съм се занимавал изключително с грешките, които правителството на г-н Стоилова е направило. Аз отхвърлям това обвинение, господа народни представители, защото при изложението на мотивите си аз съм се старал да бъда колкото е възможно обективен, да не говоря нищо против което и да било правителство по отношение на финансовата политика, която то е водило, и по отношение на делата, които то е вършило; защото ако бях се впуснал да критикувам всички правителства, които са дохождали на власт, данните, които аз привеждам към законопроекта за сключване заема, щяха да изгубят всяко значение.

Вие знаете, господа народни представители, че аз сега влизам в политическия живот*; в продължение на 22-годишната ми деятелност употребявал съм всички усилия да бъда далеч от всякакво партизанство, та и сега съм се старал да бъда напълно безпристрастен.* Който е прочел внимателно изложението на мотивите, видял е, че аз не съм забравил да кажа няколко думи за правителството, което е предшествало онова на г-н Стоилова. На първата още страница всеки е забелязал следното: „Ни едно българско правителство не е дохождало на власт при по-благоприятни условия в парично отношение от кабинета на г-н Стоилова“. С това аз съм искал да констатирам благоприятното парично положение, което правителството на г-н Стоилова е намерило, положение, каквото

[343] *Меншенство* (рус.) – малцинство (б.р.).

[344] Белинов, Иван Иванов (1859, Котел – 1902, София) – завършва Роберт колеж в Цариград, Военното училище в София, следва военно право в Петербург, завършва право в Швейцария; военен деец, адвокат, публицист, издател, обществен, политически и държавен деец: партиен водач, депутат, министър (б.р.).

ни едно друго предшестващо правителство не е заварвало при встъпването си на власт. Но веднага след това продължавам: „и от самите му членове зависеше да поправят *грешките на своите предшественици в отношение на извънмерното увеличение обикновените държавни разходи* и като установят един по силите на данъкоплатците бюджет, да укрепят финансовото положение на Княжеството“. С подчеркнатите думи аз съм хвърлил, както виждате, едно малко обвинение и върху правителството на Стамболова, което е предшествало онова на г-н Стоилова. Признавам с това, че предшествениците на г-н Стоилова са приготовлявали бюджети и правили разходи, които са били по-далеч от силите на българския данъкоплатец. Готов бях да отдам заслужената похвала на правителството на г-н Стоилова, като казвам: „Зачалото на бившето правителство обещаваше добри резултати. Програмата на г-н Гешова, изложена в доклада му до г-н председателя на Министерския съвет веднага след поемане управлението, съдържаше няколко мерки, от точното приспособление на които можеше да се установи една здрава финансова политика в страната“. По-нататък сам признавам, че *ни едно правителство не може да мине без грешки, но ако много от грешките са простими, има някои, които не може да се извинят, а такива именно неизвинителни грешки аз бях длъжен да констатирам, защото те предизвикаха трудното положение, в което настоящото правителство пое управлението на страната.* С прахосването на 5, 10, 20, па ако щете, и повече милиона една държава не се съсипва и нейното икономическо положение не се компрометирва; но с две-три важни погрешки, сторени от правителството, може да се постави в опасност честта и кредитът на държавата.

За длъжност считам да направя една бележка на г-н Белинова, или по-добре да поправя един несправедлив укор, който той хвърли върху правителството на Стамболова, като казваше, че то изтеглило от Лендербанк 58 милиона лева, похарчило за постройки 6 милиона и за въоръжение 21 милиона, а 31 милион лева прахосало. Аз не зная отгде г-н Белинов черпи тия ценни сведения, но в книгите на държавното счетоводство аз намирам съвършено други цифри.

Както знаете, правителството на Стамболова е сключило два заема: единия през 1889 г. за 30 000 000 лв., а другия през 1892 г. за 142 000 000 лв. От първия заем правителството на Стамболова е получило 25 650 000 лв. ефективни, а от втория заем получило е до 18 май 1894 г. 63 150 000 лв., или всичко 88 800 000 лв. На 18 май 1894 г., както сам г-н Белинов признава, правителството на Стамболова е оставило в касите наличност 14 600 000 лв. и на текуща сметка в Лендербанк 17 900 000, а всичко 32 1/2 милиона лева; значи, похарчило е всичко 56 300 000 лв. От друга страна, до 18 май 1894 г. правителството на Стамболова е било изразходвало за постройки 16 800 000 лв., когато според сметката на г-н Ив. Белинов само 6 000 000 лв., и за въоръжаване на войската 41 000 000 лв., или всичко 57 800 000 лв. При тези данни не зная г-н Белинов отгде вади, че правителството на Стамболова е прахосало 31 000 000 лв.?

Второ едно обвинение, господа народни представители, което се хвърля върху мене, е, че аз съм осъждал старите договори, а пък съм подписал същите. Това е вярно – аз не го отказвам. Осъждал съм старите договори, и в изложението на мотивите си, както виждате, пак ги осъждам; но осъждал съм ги, като съм имал предвид не това положение, в което ние заварихме страната, а положението, в което тя се намираше, преди да се сключат старите договори.

Както сте забелязали в изложението на мотивите, преговорите с ориенталците са завършени на 17 ноември. Водени са те през октомври, а ми се струва, че и през септември месец, но са свършени на 17 ноември. Правителството на г-н Стоилова в това време не е имало никакви належащи дългове, защото първият срок на аванса, който банките са били дали на правителството, е изтичал на 5 януари; така щото правителството на г-н Стоилова е имало цели два месеца да се грижи да търси средства, да употреби всички усилия и да види дали не ще може да ги намери извън групата, пред която то се е ангажирало. А положението на съкровището, което ние заварихме при поемането на властта, бе, че имаше да се дължат 25 000 000 лв. и между тия 25 000 000 на първо място стояха ония 7 500 000 лв., които правителството на г-н Стоилова дължеше на същите банки, с които то бе сключило договорите. Срокът беше изтекъл за 5-те милиона на 5 януари, а другите 2 1/2 милиона бяха безсрочни.

Уважаемият г-н д-р Данев ме обвини още, че аз съм бил съветник на моя предшественик. Това обвинение аз тоже отблъсквам, защото никога не съм бил негов съветник. Той има толкова много ум, щото не се е нуждаел от моите скромни съвети, и ако сегиз-тогиз съм се явявал при него по служебни дела и съм се изказвал по някои въпроси, то е било само защото длъжността ми е налагала това, без да съм искал да му давам съвети. Единственият случай, в който г-н Теодоров ме е викал да иска мнението ми, беше, когато той се завърна от Виена с конверсионен договор, вече сключен и одобрен от Министерския съвет. Тогаз само той покани както мене, така и другаря ми г-н Караджова, да проверим заедно с главния секретар и началника на счетоводството при Финансовото министерство подписания вече контракт, в който никакво изменение не можеше да става. При всичко това аз го молих да се помъчи поне да осигури повече средства, отколкото контрактът предвиждаше, и това отчасти се постигна.

Г-н д-р Данев, г-н Сарафов, а особено г-н Людсканов[345] ме обвиняват – този е най-главният аргумент, най-главният мотив, върху който ще се спра, защото от него зависи развръзката на цялата история по договорите, – че когато съм бил повикан да вляза в кабинета, аз съм бил имал вече съставено мнение, или ако щете, едно неотменно решение, че извън групата, с която бившето правителство бе сключило договори, *никъде другаде не може да намерим заем; че няма да позволя да се търсят никъде другаде пари и още, че аз съм съветвал държавния глава да подпише старите договори.* Заявявам, че всичко това е вярно, и моля всички да си го забележат в карнѐто[346].

Господа народни представители! Ще ми дадете, мисля, правото да имам претенцията, че ако не от всички, то поне от мнозина между Вас аз трябваше да познавам по-добре, когато бях управител на държавното ни кредитно учреждение, а също и при поемането на министерския портфейл, както финансовото положение на нашата страна, тъй и финансовото положение на целия свят, и ако аз съм се произнесъл толкова положително, толкова категорично, трябва да съм имал сериозни основания. Мнозина може би не знаят, че вследствие голямото

[345] Людсканов, Александър Кочов (1854, Търново – 1922, Лондон) – учи в Роберт колеж в Цариград, в Новоросийския университет в Одеса, завършва право в Париж; адвокат, журналист, дипломат, обществен, политически и държавен деец: партиен водач, депутат, министър; от 1921 г. член на Англо-българския съд в Лондон (б.р.).

[346] Карнѐ (фр.) – тефтер, бележник (б.р.).

вълнение, което се бе образувало в страната, и многобройните митинги против сключените от предшествениците ни договори държавният глава се колеба в продължение на 15 дена да ги утвърди. Негово Царско Височество, за да се осветли добре, поиска съветите на много авторитетни лица, между които са били и някои уважаеми приятели от левицата. Между удостоените с тая чест и доверие бях и аз. Какъв съвет са дали на Господаря консултираните лица, не зная; но аз не се поколебах, като очертах финансовото положение, да му заявя, че освен подписването на договорите друг изход няма; че горчив или сладък, поднесеният хап трябва да се глътне и по-скоро да се разреши кризата, в която се намира страната. Няма да ме обвинявате, мисля, господа народни представители, че когато съм давал този съвет, аз съм имал някакви си скрити намерения. Ако се хвърля съмнение, че при сключването на договори са играели важна рол някакви нечисти дела, аз ще Ви заявя, че досега не съм сключвал, нито подписвал ни един държавен заем, нито съм вземал някакво участие при преговарянето за тях. Трябва да забележа и това, господа народни представители, че като изложих ясно и откровено положението на съкровището и задълженията на държавата, съобщих на Негово Царско Височество, че ако преди един или два месеца можеше да се търси друго средство, за да се излезе от критическото положение, днес е вече късно, защото се намираме пред договори, подписани от правителството и приети от Народното събрание, и способ за връщане няма.

Откъде бях си съставил, господа народни представители, това категорично мнение и решение, че не може да се намерят пари другаде? Вие сте забелязали, че в изложението на мотивите аз указвам само на две погрешки на бившето правителство, от които естественият резултат трябваше да бъде положението, в което ние намерихме страната. Нашите предшественици като че бяха си съставили една програма, изпълнението на която трябваше непременно да докара компрометирането на държавния ни кредит. Те не са взели в съображение всичките препятствия и затруднения, които те ще срещнат от няколко дела, които бяха предприели да извършат. Няма да сбъркам, ако кажа, че някоя подземна сила ги тласкаше да извършат едно подир друго няколко грешки, следствията от които трябваше да бъдат гибелни. Първата погрешка, която нашите предшественици направиха, беше: обидата, която нанесоха на един институт много силен и много влиятелен в света, който в много отношения можеше да бъде полезен на нашето правителство. Този институт беше, както знаете, Креди Лионе. За доставяне средства на земеделските каси беше вотиран закон за сключване един заем от 30 милиона лева. За да се осъществи този закон, правителството влезе в преговори през май 1896 г. направо с Креди Лионе, защото бившето правителство се въодушевяваше от същите почти идеи, от които се въодушевяват и днес мнозина от господата от левицата, а именно: да се отървем, да се освободим от ноктите на „чифутските банки“, както те ги наричат. Може би да е имало право и много добре е направило, че е отишло да потърси подпора и на друго място; защото, както знаете, там, гдето има конкуренция, условията на заема ще бъдат по-износни, а в същото време на две групи като се осланяме, не може да имаме вреди. След дълги преговори във Виена установиха се с представителя на Креди Лионе условията за сключването на този 30-милионен заем. Приети по принцип условията, представителят беше поканен да дойде в София, за да подпише контракта; но подир него на следния ден пристигнаха и представители на стария синдикат, състоящ се от

Лендербанк, Интернационал банк[347] и Парижката международна банка. Какво са правили и що са стрували, не зная, но на третия или четвъртия ден след пристигането на тези господа правителството, вместо да подпише контракта с Креди Лионе, отиде и подписа контракта със старата група, като сполучи чрез конкуренцията да увеличи курса на заема, да добие една печалба от 300–400 000 лв. Ще се съгласите, че след такова поведение на нашето правителство съвършено справедливо беше, щото представителят на Креди Лионе да се обиди, да тръгне от София с най-голямо разочарование и с категорично заявление, че обидата, която се нанася на неговия институт, няма да бъде забравена.

Вторият въпрос, който повдигнаха нашите предшественици, беше пак през същата година и в същия месец. Както всички знаете, господа народни представители, при откупуването на Русе-Варненската железница премина върху българското съкровище една креанса, която английското дружество, що експлоатираше Русе-Варненската железница, претендираше от турското правителство за неплатени лихви. Тази креанса излизаше на 10 1/2 милиона лева. Тя беше неоспорима. На всяка минута можеше да се поиска и по един или друг начин да се добие. За тази креанса нито едно министерство до 1896 г. не се реши да повдигне въпрос, като го отлагаше все за по-благоприятни времена. Аз не искам да обвинявам предшествениците ни за рекламирането[348] на това неоспоримо право. Желая да отбележа само, че моментът не се оказа удобен. Средството, което нашите предшественици употребиха, за да добият удовлетворение на своята рекламация, беше спиране изплащането ратите, които ежемесечно внасяме на Дет пюблик за сметка на турското правителство и които възлизат годишно на 2 950 000 лв. Естествено беше, че Дет пюблик, една грамадна финансова сила в целия свят, няма да посрещне хладнокръвно тия претенции и ще употреби всички средства да принуди нашето правителство да се откаже от намерението си. Средствата, които той употреби, бяха доста тежки. Силните финансови институти са проникнати от убеждението, че пред тях всеки трябва да благоговее. В борбата си с по-слабия те не се стесняват при избиране средствата. За да покаже силата си, Администрацията на Дет пюблик се възползва от първия случай, що ù се представи. След сключването на земеделския заем, за да може той да се реализира успешно, безусловно беше да се добие котирането му на Парижката борса. В продължение на повече от една година нашето правителство се е старало по дипломатически начин да добие това котиране, но му биде отказано пред заплашванията на представителите на Дет пюблик отоман.

В делата на министерството намирам няколко писма от нашия дипломатически агент в Париж г-н Ив. Ст. Гешов[349], които е отправил на моите предшественици. Тия писма са много интересни; в тях ще видите, господа представители, че силните са всякога в състояние да направят големи пакости на по-слабите. В едно писмо от 10 септември 1897 г. нашият парижки дипломатически агент между другото казва следното: „Онзи ден идва в повереното ми агентство барон Дьо

[347] Интернационал банк – Банк дьо Пари е де Пеи-Ба (б.р.).
[348] Рекламиране (фр.) – възражение, жалба, обжалване (б.р.).
[349] Гешов, Иван Стефанов (1854, Пловдив – 1932, София) – завършва Роберт колеж в Цариград; дипломат, политически и държавен деец: депутат, кмет на Пловдив, дипломатически агент и пълномощен министър. Братовчед на Иван Евстратиев Гешов (б.р.).

Лейсак[350], един от директорите на Международната банка. Той ми се оплака, че *вследствие непрекъснатата и от ден на ден ожесточена война на Дет пюблик отоман против нашия кредит тук, във Франция,* банковият синдикат, който беше направил нашия земеделски заем, се вижда принуден с цел да запази щогоде стойността на облигациите, да откупува значителна част от тях, за да ги не остави да бъдат изложени на такива побити цени, на каквито биха желали да ги видят в най-скоро време нашите неприятели с г-н коменданта Берже начело. И това положение на работите ще следва според г-н Дьо Лейсак, защото общото убеждение е, *а и заинтересованите в нашия заем банки са се уверили и убедили вече в скръбната истина, че Дет пюблик отоман е действително много силна и разполага с такива средства и влияния, които не могат с нищо да се контрапарират*. Обстоятелството, че два милиарда френски пари били ангажирани в турските държавни дългове, е действително едно материално доказателство, от най-осезателните, за силата на Дет пюблик отоман; ето защо лесно се обяснява според казания господин и гробното мълчание на синдиката *Agents de change*[351] по въпроса на котировката на земеделския ни заем в Парижката борса, обстоятелството, което е турнало в криза, поне във Франция, държавния ни кредит.

По-нататък г-н агентът съобщава следното: „Впрочем аз съм имал и други случаи да доложа както Вам, г-н министре, така и на г-н министъра на финансите, че от всички данни, които съм могъл да събера по въпроса, както и от разговора, който съм имал по него с г-н Аното[352] и за който имах честта да Ви донеса телеграфически на 22 юли с № 98, аз не гледам друг изход на въпроса освен заключението на г-н Лейсак, сир. да се приеме по принцип от наша страна споразумението и да се търси и намери един *modus vivendi*[353], който да ни помири с Дет пюблик отоман. Признавам, че по едно време аз си правех илюзия да мисля, че бихме могли, като имаме донейде и правото на наша страна, да поддържим борбата с Отоманския дълг, като пожертваме парични средства за пресата и като прибегнем при това до услугите на френската дипломация. За това бях рапортирал неведнъж, а особено на г-н министъра на финансите с № 63 от 9 юли. Но няма защо да крия, че с апрофондирането[354] на положението аз съм сега решително убеден, че нито френската дипломация ще може да ни помогне, и да иска даже, нито печатът, ако бихме могли да го спечелим на наша страна, би ни оказал някоя практическа услуга“.

В друго едно писмо от 25 септември 1897 г. същият наш дипломатически агент между другото казва следното: „Без да се дойде до едно съглашение по конфликта

---

[350] Дьо Лейсак, барон Жилбер (*Gilbert Auguste Henri François de Leyssac*; 1849–1923) – френски финансист, директор на Банк ентернасионал дьо Пари (б.р.).

[351] Синдикат *Agents de change* (Синдикална камара на борсовите посредници на Парижката фондова борса, *Chambre syndicale des agents de change*) – едно от двете сдружения на нейните брокери (*agents de change*), просъществували от 1805 г. до 1988 г., когато монополното им положение и двояк статут (едновременно на държавни служители и на брокери) са ликвидирани, а *La compagnie des agents de change* и *La chambre syndicale des agents de change* са преобразувани съответно в *Conseil des bourses de valeurs* и *Société des bourses françaises* (б.р.).

[352] Аното, Габриел (*Albert-Auguste-Gabriel Hanotaux*; 1853–1944) – френски историк и дипломат, министър на външните работи, представител на Франция в първите четири асамблеи на Обществото на народите; автор на множество исторически трудове и спомени (б.р.).

[353] *Modus vivendi* (лат.) – начин на съществуване (при съгласие за търпимост между враждуващи или неприятелски настроени страни), (б.р.).

[354] Апрофондиране (фр.) – влошаване (б.р.).

ни с реченото учреждение, г-н Аното не мисли, че ще може да ни се разреши котировката, и в заключение не се поколеба да ми каже по един много положителен начин, че *докато стои налице опозицията на Дет пюблик отоман, котировката е невъзможна.* При всичките мои увещания и домогвания да му докажа нашето право, както и безполезността на интересите на Дет пюблик от тази линия на поведение, Негово Превъзходителство остана непоколебим в своите възгледи, *като ми повтори пак препоръката да се постарае княжеското правителство да вдигне от средата опозицията на Дет пюблик*[355], в който случай френското тържище ще се отвори безпрепятствено на българските фондове".

В друго едно писмо от 26 септември 1897 г. същият агент пише следното: „За съжаление първият наш опит да бъдем въведени в международния пазар не оказа досега благоприятен резултат. Още във време на емисията на земеделския ни заем се проявиха срещу държавния ни кредит сериозни неприятелски действия, които, от една страна, възпрепятстваха на емисионната ни сполука, и от друга, затвориха ни Парижката борса, като изровиха дълбока яма между земеделския ни заем и котировката му в нея. Причината на тази неприязненост на Дет пюблик отоман и други кредитни учреждения, като Отоманската банка, беше и конфликтът на княжеското правителство с речената администрация по въпроса на исканите от нас 10 1/2 милиона франка срещу покупката на Русе-Варненската железница, вследствие на който се спря изплащането на румелийската дан[356], както и таксите на особената сума, предвидени за издължение на дълга на бившата Източна Румелия. Лезирани[357] в интересите си, силни в средствата си, поддържани както от меродавните финансови, така и от надлежните политически кръгове, речените учреждения, с Дет пюблик отоман начело, не се спряха пред нищо, за да осуетят котировката на нашите фондове в тукашната борса и *да нанесат следователно желаемия от тях удар на държавния ни кредит. И какво стана с нашия земеделски заем? Едвам се пласираха неговите 2/3 части, никаква котировка не можа да се добие и впоследствие стойността му от 90% емисионна спаднала е тия дни до 77%, без да има и на нея цена купувачи".* По-нататък продължава: „Навред те са посрещнали едно непоколебимо *non possimus*[358], обяснено с обстоятелството от огромната количествена разлика между бондхолдерите на турски фондове и ония на българския скромен земеделски заем. Не могат, казвали компетентните места, да се сравнят интересите на два милиарда френски пари с ония на 20 или 30 милиона; не могат да се не пазят правата и привилегиите на първите в полза на вторите; не могат да се жертват турските бондхолдери, даже и в най-минимални размери, за хатъра на няколко милиона български фондове, пласирани измежду френската публика. Такива са били отговорите, които са получили нашите банки при домогванията си да могат да сполучат котировката. Такъв е бил езикът, който и аз съм чувал по този въпрос от най-меродавните кръгове: *Вие искате с удръжките на румелийската дан да упражните едно давление (pression) върху Дет пюблик отоман и чрез него място – на Високата порта, за да Ви се припознаят и заплатят 10 1/2 милиона, които сте имали да вземате от Турция за сметка на Русе-*

[355] *... да вдигне от средата опозицията...* – вероятно става дума за буквален превод на юридическия термин *mainlevée de l'opposition* (фр.) – снемане на възраженията (б.р.).
[356] *Румелийската дан* – виж бел. 327.
[357] Лезиран (фр.) – засегнат, ощетен (б.р.).
[358] *Non possimus* (лат.) – не можем (б.р.).

Варненската железница, а пък и Дет пюблик отоман Ви отплаща със същата монета; и тя упражнява известно давление върху Парижката борса, за да Ви не дава котировката: кому се сърдите и защо се сърдите, прочее? Самият министър на външните дела г-н Аното и първия път (депеша № 98 от 22 юли), и сега, както имах честта да Ви донеса с рапорта си от 7 октомври № 247, ми *каза категорически, че не може да ни се допусне котировката, докато зее тая яма между княжеското правителство и Дет пюблик отоман,* че следователно трябвало би да се намери способ за едно споразумение, за едно миролюбиво изравнение на въпроса“.

И след всичко това какво става, господа представители? Резултатът от 1 1/2-годишна преписка и борба е, че през октомври 1897 г. нашето правителство се съгласява да преклони глава, да поднови редовното изплащане на румелийския дълг, като добива уж една отстъпка от Администрацията на Дет пюблик отоман, за да задържа привременно като залог по 500 000 лв. всяка година срещу креансата си от турското правителство, докогато последното отговори на рекламацията му, но с условие че тия удръжки ще се считат собственост на Администрацията на Дет пюблик отоман. От горното следва, че една борба от година и половина ни донесе само дискредитиране, без да се достигне един окончателен резултат на повдигнатия иск.

Тия два въпроса, господа представители, не стигаха. През същата година и в същото време се повдигна и трети въпрос с постройката на паралелната линия. Както щете, но аз не мога да извиня моите предшественици за тия погрешки и затуй именно бях длъжен да ги спомена в изложението на мотивите си. Въпросът, повдигнат с постройката на паралелната линия, беше още по-сериозен, защото не се касаеше до суми, които имахме да взимаме и които бяха неоспорими, но докачаше интересите на хиляди притежатели на облигации, на хиляди лица, които са дали парите си за построяване и експлоатирането на една линия, която се считаше като тяхна собственост, или ако не като собственост, то поне имаха право за експлоатация през известен уговорен срок. Ако Администрацията на Дет пюблик в продължение на 1 1/2 година направи всички препятствия, за да не се позволи котировката на земеделския заем в Парижката борса, можете да си представите като какви щяха да бъдат мерките, които трябваше да вземе една компания, за да защити интересите на своите акционери, които тъй несправедливо се докачаха. Дружеството на Източните железници прие със съжаление борбата, която му отвори нашето правителство. Прие я затова, защото то беше уверено, че ще излезе победител в нея. Трябва да признаем, че в началото то беше по-благоразумно, отколкото се показа нашето правителство, защото в продължение на една и половина година то употреби всички средства, за да убеди предшествениците ни да признаят погрешката, която бяха направили, и да се откажат от намерението си да строят една с нищо неоправдана паралелна линия. Чак тогава, когато видя вече, че правителството ни е силно решено да продължава тази линия, и когато работите бяха доста авансирали, дружеството взе по-сериозни мерки, за да покаже своята сила. Какви мерки можеше да вземе едно дружество, съставено от най-силните банки в Европа? Най-напред то се опита да тури една преграда и да осуети всякакъв наш опит да добием отнякъде пари. Липсата на средства Дружеството на Източните железници е считало най-практическия способ, с който ще накара нашето правителство да се отклони от намерението си. Захващането постройката на няколко линии в едно и също време не можеше да не тури съкровището в най-стеснително

положение. Вследствие на това предшествениците ни бяха принудени да търсят суми, гдето намерят свободни, да отлагат платежите по всички предприети работи с месеци, да издават съкровищни бонове, които на падежите нямаха възможност да посрещат, и пр., и пр., като се ласкаеха с надеждата да намерят някоя банка, която да им направи заем. Упорството на правителството се продължи дотогава, докогато то изчерпа безуспешно всички средства и когато видя, че не е възможно по-нататък да се бори със силните. Ако се не лъжа, в юли или август месец 1898 г. моят предшественик, като съзна погрешките, които са направили, призна, че всичко, което съм му говорил в продължение на една година, е било напълно основателно и че трябва да се търси примирие с Дружеството на Източните железници.

Освен групата на ориенталците, господа представители, и самите банки, които бяха ангажирани в държавния ни кредит с държавните ни книжа, са счели за длъжност да обърнат своевременно вниманието на нашето правителство върху безизходния път, в който то се е впуснало. По тоя въпрос обръщам сериозното внимание на г-н д-р Данева, който обвиняваше банките, че били главната причина, гдето България се намери в стеснително положение; че те са били нарочно съставили един план, според който сегиз-тогиз да ни дават като на нафора по някоя пара, за да имаме постоянно нужда от тях; че те са си турили за цел чрез изтощаването средствата на българското съкровище полека-лека да се помъчат да турят ръка на ония наши железопътни линии, които са заложени за гаранция на сключените с тях заеми. Г-н д-р Данев заяви още, че *извинително щеше да бъде за поменатите банки, ако своевременно бяха съобщили на нашето правителство, че поради започването на паралелната линия те се намират в невъзможност да ни дават пари.* В такъв случай никой нямаше основание да им се сърди и да ги обвинява.

Господа народни представители! И в това отношение банките са изпълнили своя дълг, и ей сега ще Ви докажа това с документи. Преди да се почне постройката на паралелната линия, правителството, като не е имало осигурени средства, помъчило се е да ги намери, като убеди някои нови групи да се ангажират с българския кредит и да му направят един заем. По едно време то е успяло да привлече Българската търговска банка[359] в Русе. Тоя институт през януари месец 1897 г. е направил предложение на българското правителство да сключи един заем от 40 милиона лева. Въодушевени от успеха, нашите предшественици са се събрали на министерски съвет и взели решение да отправят ултиматум до Лендербанк, за да се произнесе категорически: ще упражни ли, или не, оставащите две опции от заема 1892 г., защото правителството е решено да се отнесе другаде, да потърси средства за изпълнение предприетите работи. На 4 януари 1897 г. тогавашният финансов министър г-н Гешов е писал на Лендербанк, че понеже българското правителство е ангажирано с постройката на линиите Русе–Нова Загора и Саранбей–Нова Загора, то иска да знае, ако може да раз-

[359] Българска търговска банка, известна и като Търгбанк – българска банка със седалище в Русе и адрес на управление в София. По време на съществуването си от края на XIX век до средата на XX век е най-голямата банка с предимно местен частен капитал. Чрез многобройни лични връзки е свързана с Народната партия. В периода 1914–1947 г. неин генерален директор е Георги Губиделников-син, а основен акционер – Банк дьо Пари и де Пеи-Ба. Една от мощните български банки, преодоляла успешно Голямата депресия, със съществено участие през 40-те години на XX век във финансирането на износа на селскостопанска продукция от България за Германия, като си партнира с Дрезднербанк и успява в значителна степен да измести от пазара Дойчебанк (Българска кредитна банка) и италианската Банка комерчиале. Национализирана през 1947 г. (б.р.).

Абрахам Карел Вертхайм

чита на банките за добавяне нужните суми, които да му се доставят чрез аванси срещу опции, като им обещава при това да даде новопостроените линии в ипотека като допълнителна гаранция. На 11 януари 1897 г. Лендербанк отговаря, че понеже тя не е сама, а има и други банки и банкери, съставляващи синдиката на българските заеми, тя ще им съобщи желанието на българското правителство и като добие отговор, ще се върне на въпроса. На 28 януари Лендербанк изпраща на финансовия ни министър следното писмо:

„Господине министре! Позволяваме си да се отнесем към писмото ни от 23 того, в което Ви съобщихме, че очакваме от приятелите ни в Париж отговора относително искания аванс, и *не можем да не привлечем от днес още вниманието на Ваше Превъзходителство върху трудното положение, в което особено ние се намираме.*

Ваше Превъзходителство не е да не знае, че синдикатът, който се състави при издаването на заема от 1892 г., назначи един комитет, натоварен с управлението на тоя синдикат, комитет, състоящ от трима членове, от които един за Германия, един за Холандия и един за нашата банка.

Първите двама ни принуждават отдавна да посредничестваме при княжеското правителство, като поискаме да ни се дадат уверения, че *произведението от тоя заем ще се употреби изключително за постройката на железопътните линии и на портовете, които са специално обозначени в контракта за заема и в надлежния проспект,* та така да се успокоят носителите на облигациите.

Ние можехме досега да убедим комитета да има търпение; но от около един месец насам, *откак се повдигна изново въпросът за Източните железници и вестниците съобщиха новината за постройката на една линия, която не фигурираше нито в контракта, нито в проспекта,* банковото учреждение на Якоб Ландау[360], което извърши емисията на заема заедно с Националбанк фюр Дойчланд[361], отново се отправи до нас и иска настоятелно да се събере комитетът на синдиката на заседание, за да разгледа тоя въпрос.

Не ни бе възможно да продължаваме да отказваме да се отзовем на подновеното желание и затова, възползвани от случайното пребиваване на главния ни директор в гр. Париж, ние свикахме едно заседание на тоя комитет в същия град, загдето заминаха и представителите господата Якоб Ландау и Гомперц[362], първият от страна на германската група, вторият от страна на къщата „Вертхайм

[360] Ландау, Якоб Фрайер (*Jacob Freiherr von Landau;* 1822–1882) – германски банкер, основател на едноименната банка, която се специализира във финансиране на минното дело и металургични проекти в Силезия и финансира Берлинската електрическа компания *AEG*, изкупила американските патенти на Едисон. Към края на 70-те години на XIX век е сред най-големите частни банки в Германия. Извършва и емисията на българския държавен заем от 1892 г. (тук и по-нататък под името Ландау авторът очевидно има предвид други членове на фамилията), (б.р.).

[361] Националбанк фюр Дойчланд (*Nationalbank für Deutschland)* – частна банка, създадена през 1881 г. в Берлин. През 1906 г. участва в създаването на немската Ориентбанк. През 1921 г. се слива с Дармщатската банка в Данатбанк (б.р.).

[362] Гомперц – вероятно Бернард Леон Гомперц (*Bernard Leon Gompertz;* 1848–1916) – нидерландски банкер, син на Леон Гомперц, съосновател на банкерската къща „Вертхайм и Гомперц“ (б.р.).

и Гомперц“[363] от Амстердам. Тия господа формулираха в това заседание искането, изложено в протокола, според което Лендербанк, подписваща контракта с българското правителство, трябваше в това си качество да поиска и да добие от правителството обещанието да се запазят задълженията, изложени в речения контракт.

Главният ни директор е съобщил на тия господа, че тоя въпрос е бил разискван от Ваше Превъзходителство в събранието много откровено и че Вие сте се показали готови да дадете в залог на заема от 1892 г. новите линии, които се тъкмяло да се построят. *При все това тия господа не са останали никак доволни от тая декларация и са се изказали, че произведението от казания заем не може да се употреби и предназначи за друга цел освен за тая, изложена в казаните контракт и проспект.*

Предвид на забележките, които бяхме вече намислили да направим, главният ни директор не е поискал да се присъедини засега към тая протестация, нещо, което не възпрепятства на тия господа, в качеството им на учреждения, които издадоха заема, да не поддържат своето решение по въпроса, понеже те имаха болшинството.

Вие ще си съставите, г-н Министре, понятие за трудното положение, което ни се създава, като се има предвид, че протестацията на комитета, от който ние правим част, *ни запрещава да направим каквото и да е против вземеното решение – да не се употребява заемът освен за целта, точно определена в казания контракт.*

При други обстоятелства това поведение на комитета не би имало същата важност, както сега, *когато се има страх да не би тоя въпрос да почне да се разисква публично в Германия и да добие голяма острота, и в такъв случай ние ще имаме да се защищаваме не само против рекламациите на Дойчебанк, действаща от името на носителите на облигациите, но още против протестациите на членовете на комитета, които би могли твърде справедливо да ни обвинят, че сме спомогнали за унищожението на контрактираните задължения.*

Ние не можем да скрием от Ваше Превъзходителство, че същите членове на комитета *се произнесоха против направения през последния август аванс, и ние сме убедени, какво в случай че един друг аванс би бил или бъде даден от друга банка, те ще се считат задължени пак да протестират.“*

Това писмо, господа народни представители, е от 28 януари 1897 г. На 3 февруари с.г. е било изпратено друго до финансовия министър, подписано от Якоб Ландау и представителя на Националбанк фюр Дойчланд, което гласи следното:

„Позволяваме си да припомним на Ваше Превъзходителство, че нашите банкови учреждения в Берлин и Амстердам сполучиха навремето да добият при борсите в същите градове официалното котиране на българския 6% ипотекарен заем от 1892 г., гарантиран с първа ипотека: а) върху държавните железопътни линии Каспичан–София–Кюстендил и Русе–Варна, и б) върху пристанищата във Варна

[363] Банкерска къща „Вертхайм & Гомперц“ (*Wertheim & Gompertz)* – основана в Амстердам през 1843 г. от Абрахам Вертхайм и братовчед му Леон Гомперц. Първоначално е малка банка, но през 1858 г. младият тогава Абрахам Карел Вертхайм (*Abraham Carel Wertheim;* 1832–1897) – племенник и зет на съоснователя Абрахам Вертхайм, поема ръководството на банката и се превръща в един от видните банкери на XIX век и съосновател на *Amsterdamsche Bank*. През 1918 г. „Вертхайм & Гомперц“ се сливат с *Amsterdamsche Kredietvereniging*. Кризата от 20-те и проблеми през 30-те години на XX век заличават името Вертхайм от финансовата карта на Холандия (б.р.).

Якоб фон Ландау

и Бургас. Проспектът, обнародван и подписан от княжеското българско правителство, а тъй също и издадените титри имат следното съдържание: произведението от тоя заем е предназначено изключително за постройката и турянето в експлоатация железопътната линия Каспичан–Шумен–Търново–Севлиево–Ловеч–Плевен–София, София–Кюстендил и пристанищата в Бургас и Варна и *не ще може под никакъв предлог да се отстрани от това специално предназначение* (чл. VII от закона за заема); но от някои публикации, направени оттогава, излиза, че една част от приходите, означени в казания проспект, са били отстранени от предназначението им, за да се употребят другаде.

По повод на това разни групи от носители на големи количества титри са се споразумели, за да отправят задружно една рекламация до нашето правителство и до борсовите власти в Берлин, натоварени с добиване разрешението за котиране на новите заеми и с поддържането за котиране на старите, за която цел даже едно от големите наши банкови учреждения предложи своята помощ, за да направлява тая постъпка.

При все това ние сполучихме да го отклоним засега от намерението му, *понеже сме твърдо убедени в непоколебимото намерение на княжеското правителство да изпълнява точно задълженията си, като вземе нужните мерки, за да задоволи справедливите претенции на носителите на облигации толкова в интереса на носителите, колкото в интереса на княжеското българско правителство.“*

Господа народни представители! Вие виждате от това ясно, че всичките опити да се отклонят нашите предшественици от постройката на паралелната линия са направени от страна на синдиката, и следователно хвърлените върху банките обвинения и обиди са съвършено несправедливи. Не само банките не са имали никакъв интерес да правят каквито и да било препятствия на българското правителство, но напротив, в тяхна полза и в полза на техните клиенти е кредитът на българската държава да се подобрява от година на година; защото моралната отговорност за причинените на публиката загуби от подбиването на кредита ни пада върху банките, които са емитирали нашите заеми.

При всичките категорически заявления на синдиката, при всичките енергически протестации, които са направени от Националбанк фюр Дойчланд и от Якоб Ландау, българското правителство не се е отказало от намерението си да продължава паралелната линия и вследствие на това през март 1897 г. е било подадено заявление до германското правителство и до борсовия комитет да се запрети котирането българските 6% облигации, и оттогава насам това запрещение не е вдигнато.

Освен това, господа народни представители, от изпълнението на стария заем от 1889 г., както и на заема от 1892 г., се доказва най-ясно, че банките не са имали никога желание да правят каквито и да било препятствия на българското правителство. Забелязва се, напротив, че те са го улеснявали повече, отколкото е трябвало, а в същото време, разбира се, ползвали са се и те. Заемът от 1889 г. за 30 000 000 лв. е трябвало да се даде на три пъти, а именно: 15 000 000 лв.

при сключването на контракта, а две суми – по 7 1/2 милиона с опции, едната за 4 месеца, а другата за 10 месеца. Първата опция е била упражнена след един месец от подписването на контракта, значи 3 месеца по-рано от срока, а втората опция, която е трябвало да се упражни след 10 месеца, е била изплатена след два месеца, сиреч 8 месеца по-рано, отколкото е било предвидено в контракта.

По втория заем от 1892 г. за 142 000 000 лв. е уговорено да се внесе при подписването контракта само 13 050 000 лв., а за остатъка синдикатът си е запазил право на шест опции по 20–24 400 000, които да се упражнят по една ежегодно на 1 декември в продължение на 6 години. При все това първата опция от този заем, която е трябвало да се упражни на 1 декември 1893 г., е упражнена на 7 април, значи, осем месеца по-рано от срока, предвиден в контракта; втората опция, която е трябвало да се упражни на 1 декември 1894 г., е упражнена на 23 март с.г., или 7 месеца по-рано; третата опция, която е трябвало да бъде упражнена на 1 декември 1895 г., е упражнена на 28 април 1894 г. – 20 месеца по-рано от срока, предвиден в контракта; от четвъртата опция, която е трябвало да бъде упражнена на 1 декември 1896 г., една част е упражнена на 9 март 1895 г. Докато настъпи срокът на четвъртата опция, появиха се, както видяхме, стълкновенията на българското правителство с Креди Лионе, с Администрацията на Дет пюблик, с Компанията на Източните железници и с германската група, а с това се обяснява напълно преустановяването на редовното упражнение на опциите, за което не трябва да се сърдим на банките, които гледат преди всичко да запазят своите интереси и интересите на приятелските си институти, с които тясно са свързани. Имаме обаче право да натякваме и обвиняваме държавните си мъже, които са имали възможност във всяка минута да премахнат предизвиканите затруднения и заплитания, а не са го направили.

Ще отида по-нататък, господа представители. След протеста, който германските банки са подали на германското правителство и борсовия комитет в Берлин, Компанията на Източните железници и заинтересуваните в нея силни банки не са се спрели там. Те са взели мерки по всеки начин и с всички средства да пресекат възможността, откъдето и да било, да се намерят пари, с които би могло да се улесни българското правителство, и в цялата 1897 г., както и през 1898 г., всички опити, които са направени всякъде да се добие заем, с изключение само на една сума, за която ще спомена по-после, са останали съвършено без успех. Не е липсвало усилия и от страна на правителството; напротив, то е направило всичко възможно. Освен президент-министъра г-н Стоилов опитаха се г-н Теодоров, г-н Гешов, а и други много частни лица, упълномощени от страна на правителството да търсят заеми. Г-н Стоилов търси улеснение в Петербург, търси го и в Берлин, гдето едва успя да заеме една сума от 3 689 700 лв., за които съкровището е платило за 80 дни 252 762 лв. Г-н Гешов се опита тоже на същите места да намери пари, но не сполучи.

Безпаричието, в което се намираше българското правителство, се чувстваше най-силно от дружествата, които бяха се нагърбили с постройката на железопътните линии. Както знаете, едно от дружествата се беше задължило изрично в контракта, който то бе сключило, да получава срещу ситуациите за извършваните работи съкровищни бонове вместо пари; а тия съкровищни бонове се издаваха на дружеството с шестмесечен срок. Какво можеха да направят предприемачите със съкровищните бонове, които им се издаваха, когато те не намираха никъде възможност да ги продадат или заложат, за да получат пари? За

пласирането на тия бонове, които се разнасяха по всички кьошета на европейските тържища, са ходили няколко лица. Не остана според моите сведения ни една банка, ни един *agent de change*, за да не се тропа на вратата им и се иска лек за болките, които от ден на ден се чувстваха по-силни. Навсякъде, където се е опитало, вратите са били затворени. На едно място само светна надежда за пласиране на 1 800 000 лв., и то беше в Белгия – ако се не лъжа, през септември месец миналата година. Една част от боновете, които бяха издадени на братя Симеонови и се намираха в Българската народна банка, са били изпратени в Брюксел. Условията за шконтирането са били сключени. Но докато отидат боновете в Брюксел, лицето, което беше се ангажирало да ги шконтира, се е разколебало, като се е извинило с това, че при всичкото си желание не може да извърши условената операция пред заплашванията, които от всяка страна му са отправили, че може да си нанесе с това повреда.

С тия бонове се е случил даже един куриозен инцидент. Операцията е била толкова сигурна, щото лицето, което е посредничествало за пласирането им, е приготвило всички книжа и е очаквало само да получи условената комисиона. Когато са пристигнали боновете и влезли в ръцете на банката, посредникът е поискал своето право със заявление, че той не е виноват, ако операцията по чужди някои съображения е манкирала[364]; и понеже му е било отказано възнаграждението, той наложил секвестър[365] върху боновете. Най-после по миролюбив начин е бил разрешен въпросът, като му е било платено нещо.

Между частните лица, които са ходили да търсят пласирането на боновете и да намерят заем, са: бившият директор на Отоманската банка в София г-н Дюрастел, който няколко пъти ходи във Франция, и един виден представител на едно белгийско дружество, който се ползва с особено уважение в Белгия и Франция. И двамата се помъчиха да намерят някъде разковничето, но се връщаха безуспешно. Не ще да говоря за други, по-маловажни личности, като: Д. К. Попов, Пиперов[366], Стоянов и други, защото не беше тяхна работа и ходенето им не можеше да служи освен за компрометиране още повече кредита на България.

Господа народни представители! Както във финансовата комисия, тъй и сега някои от предговорившите наблегнаха най-много на това, че не сме изчерпали всичките средства, които трябвало да употребим, за да намерим пари при нови банки, а особено наблягаха на английското маршѐ. Аз имах чест да заявя в комисията, а сега повтарям, че английското маршѐ от десет години е затворено за каквито и да е европейски книжа, и тия, които се занимават с финансовите въпроси, ако проследят, ще видят, че Русия, която по-рано е сключвала много от своите заеми преимуществено в Англия, от 10 години не е правила никакъв заем там. Румъния не само от 10 години насам, но и от самото начало, от 1860 г., откогато е почнала да прави заеми, не е сключила никога заем в Англия. Сърбия нито е сключила някакъв заем в Англия, нито се котира някой от заемите ѝ в английските борси. Обичаите и характерът на англичаните са съвършено особени; те имат свои колониални държави, за които емитират и котират заеми – много малко се интересуват за европейските, а особено пък за източните. Но при всичко това и в туй отношение мога да Ви успокоя. И там сме опитали, макар че не за държавен заем. По настояването на

[364] Манкирам (фр.) – пропадам, не сполучвам, не успявам да изпълня (б.р.).
[365] Секвестър (лат.) – възбрана, запор; забрана за ползване; конфискация (б.р.).
[366] Пиперов – вероятно Никола Пиперов, главен секретар в МФ, член на Сметната палата (б.р.).

бившия софийски кмет г-н Яблански[367] да му се намерят 3–4 милиона лева, които бяха необходими за довършване някои започнати общински работи, предвид, че в Англия имаше сключен през 1889 г. заем на Софийското градско общинско управление от 10 милиона лева, в които участва с 1/4 Българската народна банка; при всичко че предварително знаех какъв ще бъде отговорът; за да изпълня желанието на г-н Яблански, писах на директора на Англо-форин банк, с когото се лично познавам, и на моето запитване получих следния отговор:

„Получих почитаемото Ви от 4 того (това писмо е от 12 октомври 1898 г.) и Ви телеграфирах вчера, че не мисля да е благоприятно времето за емитиране на общинския заем, гарантиран от българското правителство. През интервала от получаването писмото Ви до изпращането на депешата ми направих няколко опити, които останаха безплодни, и усещам добре, че нашата пиаца, както и друг път съм Ви заявявал, през дълго време още мъчно ще може да поеме чуждестранни заеми. Макар и да не сполучих досега в опитванията си, аз продължавам да търся някои комбинации и ще побързам да Ви предизвестя, ако най-после успея“.

От миналия октомври досега все чакам благоприятна вест.

Освен това, господа народни представители, както Ви казах, емитиран е в Лондон заемът на Софийското градско общинско управление. Този заем е сключен с една банка, в която участват най-големите търговци гърци, които се намират в Лондон, и между тях няколко капиталисти англичани. Още в 1889 г. той се допусна за котиране в Лондонската борса, но като се разпредели сумата между членовете на синдиката по 15–20 000 лири, и досега тези книжа се намират у тях, без да са могли да продадат най-малка сума, а частта на Българската народна банка си стои тоже непокътната, макар отдавна да се желае разпространението им в публиката. И по тоя заем съм получил из Лондон едно писъмце с дата 28 ноември 1898 г., с което един приятел, член на синдиката, ме моли, ако мога, да намеря в София купувач за 800 облигации от заема на Софийското градско общинско управление, като е готов да ги даде по 87%.

Мнозина от господа ораторите на левицата поддържаха, че извън групата, с която българското правителство било ангажирано както във време на г-н Стоилова, тъй и сега, може да се намери друга. Мисля, че много се лъжат, ако вярват това искрено. За да Ви докажа още по-ясно неоснователността на тяхното твърдение, аз ще Ви изброя всичките по-главни банки, които се намират в европейските държави и се занимават с емитиране заеми, и ще видите, че почти всичките са ангажирани в българската операция. В Австрия има само 4 по-важни банки, а именно: Лендербанк, Винер Банкферайн, Кредитанщалт[368] и Англо-остерайхише банк[369]. Всичките

---

[367] Яблански, Димитър Марков (1858, Ябланица – 1937, София) – завършва Военното училище в София, офицерска школа в Петербург и държавни и стопански науки в Париж; финансист, банкер, военен, обществен, политически и държавен деец: министър, депутат, комендант и кмет на София; учредител, директор и член на УС на Народно осигурително дружество „Балкан“, член на УС на Кредитната банка, на БЧК. Негова е една от най-красивите къщи в София (бул. „Цар Освободител“ № 18), построена през 1907 г. по проект на Фридрих Грюнангер (б.р.).

[368] Кредитанщалт (*Credit Anstalt)* – австрийска банка, създадена във Виена през 1855 г. от Анселм фон Ротшилд, син на известния банкер Саломон Майер фон Ротшилд, която се превръща в най-голямата кредитна институция в Австро-Унгарската империя. Поради финансови затруднения след сливането си с Винер Банкферайн е почти изцяло одържавена. По време на Втората световна война е погълната от Дойчебанк. По-късно, след продажба на държавния пакет акции и редица сливания, става част от УниКредит (б.р.).

[369] Англо-остерайхише банк (*Anglo-Oesterreichische Bank)* – учредена 1864 г. във Виена с участието на британски капитали, към 1875 г. контролът и управлението на капитала преминават към Австрия. След разпада на Австро-Унгарската империя има клонове в редица държави (б.р.).

влизат в синдиката на българския заем и в Компанията на Източните железници. В Унгария има Пестер унгарише комерциал банк[370] и Индустрибанк[371]. Първата влиза в синдиката, а втората е командитирана от Дойчебанк и Дрезднербанк. В Германия главните банки, които се занимават с емисии, са: Дойчебанк, Дрезднербанк, Националбанк фюр Дойчланд, Мителдойче Кредитбанк[372], Дойче Ферайнсбанк[373], Якоб Ландау, Дармщатербанк, Дисконтогезелшафт, Блайхрьодер[374]. С изключение на Блайхрьодер и Дисконтогезелшафт всички други са ангажирани прямо или косвено в нашия кредит; но Блайхрьодер е извънредно много ангажиран с турските фондове и свързан много тясно с Администрацията на Дет пюблик. Аз Ви прочетох какво е било поведението на Дет пюблик. Забравих да Ви кажа по-рано, че дирекцията на Дет пюблик, макар да се е уравнил с нея спорът à *l'amiable*[375], не престава да търси случай, за да ни засвидетелства своето незадоволство от българското правителство. И тогаз даже, когато сключихме напоследък конвенцията за заема, който ни занимава, тя пак не забрави да направи формален протест до синдиката, че докато българското правителство не осигури изплащането на закъснелите няколко рати от дълга към Портата, няма да позволи нито сключването на заема, нито емисията му. Колкото за Дисконтогезелшафт, към която от съществуването на България сме се обръщали няколко пъти и към която в последно време се отправиха г-н Стоилов и г-н Гешов, тя е отказвала винаги категорически да се интересува с нашите операции. Надеждата в нея се изгубва още повече поради запрещението, което е наложено против нашите книжа в Берлинската борса, а следователно от невъзможността да предприеме каквато и да било емисия на български заем; защото наложеното запрещение не може да се вдигне освен от същите банки, които са го предизвикали.

---

[370] Пестер унгарише комерциал банк (*Pester Ungarische Commercial Bank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*) – унгарска търговска банка, създадена в Будапеща през 1830 г. (с договореност да не накърнява правата на Австрийската национална банка). Според някои данни в капитала ù участва австрийската Винер Банкферайн. В продължение на 20 години е единствената банкова институция в Унгария и дълги години запазва ключовата си роля в икономиката, финансира строителството на железница и важни предприятия (б.р.).

[371] Индустрибанк, всъщност: *Industriekreditbank, IKB* – основана през 1924 г. като *Bafio* (*Bank für Deutsche Industrieobligationen, Bank for German Industry Obligations*) – финансова институция, занимаваща се с дългосрочно ипотечно финансиране с цел подпомагане на германската икономика да се справи с тежестта на репарациите след Първата световна война. Пререгистрирана по германския Закон за акциите от 1945 г. През 1974 г. се слива с *Deutsche Industriebank,* превръщайки се в *IKB Deutsche Industriebank*. Насочена е главно към германските малки и средни предприятия, като освен с корпоративно се занимава и с ипотечно кредитиране. Въпреки че над 1/3 от капитала ù е собственост на *KfW* (по-рано *Kreditanstalt für Wiederaufbau*), през 2008 г. над 90% от акциите ù са изкупени от частната инвестиционна компания *Lone Star Funds* (б.р.).

[372] Мителдойче Кредитбанк (*Mitteldeutsche Credit-Bank)* – създадена през 1856 г. от сдружение на банкери със седалище в Майнинген с цел насърчаване на индустриализацията и търговията с право да емитира банкноти и да предоставя заеми на немски промишлени предприятия. Двадесет години по-късно се нарежда на седмо място по активи в Германия и е в основата на създадената в Майнинген Германска ипотекарна банка. През 1929 г. се слива с Комерц унд Приватбанк под името Комерцбанк (б.р.).

[373] Дойче Ферайнсбанк (*Deutsche Vereinsbank)* – създадена във Франкфурт на Майн по всяка вероятност през 1871 г. и съществувала до 1928 г. (б.р.).

[374] Банкова къща „Блайхрьодер" (*Bleichroeder)* – основана от Самуел Блайхрьодер през 1803 г. в Берлин. Поради тесните си връзки със семейство Ротшилд функционира като берлински клон на банките на Ротшилд и на братя Арнолд (*Arnhold*). Възходът ù е през втората половина на XIX век, когато синът на Самуел, Гершон, става личен банкер на Бисмарк и извършва банкови операции от името на Прусия и на Германската империя. През 1931 г. „Блайхрьодер" е изкупена от основаната през 1864 г. в Дрезден банкова къща „Братя Арнолд". Съществува и до днес под името „Арнолд и Блайхрьодер", регистрирана в Ню Йорк през 1937 г. (б.р.).

[375] *A l'amiable* (фр.) – дружески, миролюбиво (б.р.).

Във Франция имаме банките Контоар насионал д'есконт[376], Банк дьо Пари е де Пеи-Ба, Банк ентернасионал дьо Пари, Сосиете женерал[377], Лендербанк и Креди Лионе. Първите пет банки са заинтересувани в нашите книжа и в нашите заеми, а за Креди Лионе Ви съобщих какво е било настроението му след обидата, която му се нанесе през 1896 г. При все това по-нататък ще Ви спомена, че сме направили последен опит за сключване заем с тоя институт, без да се успее.

Най-сериозният упрек, господа представители, който ни се направи по тоя въпрос, е, гдето сме прокламирали в нашата програма, че ще поддържаме най-добри отношения с нашата Освободителка, а пък не сме се обърнали към нея за помощ при затрудненията, в които съкровището се е намирало. Господа народни представители! Може да Ви се види много смело, ако заявя, че даже ако руското правителство би се съгласило да окаже своето съдействие за добиването на един заем извън образувания за българските книжа синдикат, пак успехът за мене е съмнителен и ако щете, невъзможен; защото ако се намери някой институт, който по настояването на някое правителство да се реши да направи тая операция, тоя институт ще бъде изложен под натиска на силния финансов съюз. Ако Администрацията на Дет пюблик отоман успя да ни принуди да капитулираме; ако Дружеството на Източните железници направи нашите предшественици да преклонят глава и да сключат договор за примирие с тях, то сега друга една банка, която би се наела да направи емисия на български заем, ще се намери под натиска не само на ориенталците, но още и на една нова група, съставена от повече от 10 банки, които са в състояние да ù напакостят. Моето дълбоко убеждение е, че руското правителство никога няма да се реши да направи подобно нещо още и по това съображение, че неговите интереси са свързани с ония на всички почти по-главни банки, които фигурират в нашия синдикат, и защото от самото начало, откак прави заеми, и досега то се придържа о принципа да поверява емисиите си на едни и същи групи, в крито влизат: бившата важна банкерска къща „Баринг Брадърс", която преди няколко години пропадна и ликвидира, Ротшилд[378], Дисконтогезелшафт, Дойчебанк, Блайхрьодер, Контоар насионал д'есконт, Банк дьо

[376] Контоар д'есконт, Контоар насионал д'есконт (*Comptoire national d'escompte)* – дисконтна банка, компания-майка на *Banque Nationale de Paris*, основана по време на Февруарската революция в Париж през март 1848 г. в условия на финансова криза. Създадена е не от банкери, а от току-що проходили политици и потребители на банкови услуги. Първият ù директор е Антоан Лоран Паниер – известен за времето си издател и книготърговец, започнал кариерата си като помощник на нотариус и адвокат, а впоследствие политик. Банката прилага революционни за времето си нововъведения, като например създаване на пул от частни и публични средства, предоставя облекчения за предприемачи, които са съгласни техните влогове да се ползват текущо за финансиране на други клиенти и др.п. Тя извършва същинска демократизация на кредита и успява да си изгради действително републикански образ (б.р.).

[377] Сосиете женерал (*Société Générale)* – една от най-старите френски банки, лежаща в основата на съвременната банкова система на страната. Създадена е през 1864 г. от група индустриалци и членове на фамилията Ротшилд с цел стимулиране на търговията и промишлеността на Франция. Открива множество клонове в страната, а през 1871 г. и свое представителство в Лондон. В края на XIX век е модерна кредитна институция, а през 30-те години на XX век – първа в страната. След Втората световна война е национализирана, а през 1987 г. продадена. През 1999 г. придобива българската Експресбанк (б.р.).

[378] Ротшилд – могъща финансова фамилия. Първият банкер е Майер Амшел Ротшилд (*Mayer Amschel Bayern Rothschild*, 1744–1812), който в края на XVIII век създава финансова къща във Франкфурт на Майн. Неговите петима синове основават и оглавяват банки в петте най-големи европейски държави (Германия, Австрия, Франция, Италия и Великобритания), които се включват активно в индустриализацията и участват с финансови средства в изграждането на различни важни обекти – жп линии, добив на цветни метали в Европа, Азия и Латинска Америка и др., кредитират държавната хазна, с което постепенно придобиват огромно влияние върху стопанския и политическия живот в съответните държави (б.р.).

Пари е де Пеи-Ба, Креди Лионе, Сосиете женерал, Националбанк фюр Дойчланд и Якоб Ландау. Както забележих по-напред, шест от поменатите институти са заинтересувани и в българските заеми. Не вярвайте, прочее, че руското правителство би се решило за хатъра ни да се постави против тях и техните интереси даже ако би имало и най-доброто желание.

Тия са, господа народни представители, мотивите, по които преди сключването още на разисквания договор и даже преди влизането ми в кабинета са ме накарали да си съставя едно определено мнение, едно категорично решение, че извън групата, с която нашите предшественици са сключили своите конвенции, други групи или други банки не може да се намерят, и вярвам, че всички, след изслушването на изложените официални данни и частни мои съображения, ще се съгласите, че съм имал право.

Господа народни представители! Както Ви заявих по-рано, при постъпването на сегашното правителство на власт финансовото положение на страната не беше толкоз розово, както някои си го представляват. Настоящото правителство се намираше пред две сключени конвенции, приети от Народното събрание и утвърдени от Негово Царско Височество, от които едната очакваше санкцията и на султана, именно конвенцията по откупуването от Компанията правото за експлоатацията на Източните железници. При воденето преговорите за съставяне на министерството всички признаваха, че положението е от най-затруднителните и че при всичките критики, които се правеха на старите договори, при всичките митинги, които се произведоха в страната против тия договори, макар и ние сами да ги намираме неизносни за страната, особено задължението за откупуване линиите, като имахме предвид милионните задължения, които предстоеше да се изплащат, и критическото положение, в което се намира съкровището, всички бяхме наклонни тия договори да се турят в действие от старото министерство и ако е необходимо след това, то да се оттегли и новото правителство, което и да било, да дойде на чисти сметки. Обаче пред категорическия отказ на г-н Стоилова да остане по-нататък на поста си настоящото министерство трябваше по-скоро да се нагърби с разчистването на натрупаните дългове и да поправи трудното положение, в което то завари страната.

На 19 януари т.г. се свърши срокът за санкционирането договора за наемането на Източните железници и след отказа на султана да утвърди станалото и да даде съгласието си паднаха и двата сключени с групата договори. Първият въпрос, който си зададохме като министри, беше: какво трябва да правим? А първата новина, която получихме след отказа на султана, беше телеграмата, изпратена от синдиката, който сключи конверсионния заем, и която телеграма гласеше: „Какво мисли българското правителство да прави след падането на договорите?“, сключени от нашите предшественици, по отношение изплащане авансите от 7 750 000 лв., срокът на които е изтекъл. Както знаете, господа народни представители, първите няколко дни бяхме заняти изключително с приготовленията за погребението на покойната незабравима княгиня. Но веднага подир свършването на тоя церемониал ние се завзехме за работа и след 4-дневно съвещание и разискване на тоя толкоз важен въпрос ние се решихме да предприемем преговори със старата група, като ù заявим най-категорически, че договорът по откупуването на Източните железници не може да се възобнови на приетата от бившето правителство основа, и за уреждането на авансите ние да молим синдиката да приеме останалите две опции от заема от 1892 г. и в същото време

Димитър Тончев

да действаме да ни направи един допълнителен заем от 20 000 000 лв. С тия инструкции, господа народни представители, колегата ми г-н Начович, министър на търговията и земеделието, и аз се отправихме за Виена, гдето в продължение на 15 дена имаше да се борим с един обиден синдикат, който не желаеше да допусне каквото и да било изменение на старите контракти и настояваше упорито за всецялото им възстановление. Представителите на Дружеството за Източните железници в конференцията категорически заявиха и настояваха, че желаят, щото с приемането на старите договори веднъж завинаги да разчистят сметките си с България; защото им е омръзнало в продължение на няколко години да се виждат изтезавани от шиканите[379], които нашето правителство им правило. Съгласно ясното постановление на Министерския съвет ние не можехме да допуснем разискването върху тая основа и трябваше преди всичко представителите на Дружеството да се съгласят по принцип, че експлоатацията на Източните железници ще си остане тъй, както беше преди сключването на договорите, като допуснат да задържим частта между Чирпан–Нова Загора и да я експлоатираме ние. Понеже под никакви условия те не допуснаха, щото експлоатирането на това парче да остане на българското правителство, защото с такава отстъпка не се избягва конкуренцията, която им се създава с направата на паралелната линия, тяхното категорично заявление беше, че трябва тази линия изцяло да се счита като несъществуваща и че трябва да се унищожи. След силно настояване да се дойде до един благоприятен край и пред заплашването ние да прекъснем преговорите те бяха принудени да отстъпят от своето категорично решение и се съгласиха да приемат експлоатацията на парчето Чирпан–Нова Загора, като ни заплащат установения в конвенцията ежегоден наем. По тоя въпрос моят колега г-н Тончев[380] ще Ви занимае по-обстоятелствено.

По въпроса за останалите две опции, както и за сключването на нов заем, още в първата среща, която ние имахме с представителите на парижките, германските и австрийските банки, които съставляват финансовият синдикат, те ни заявиха чисто и ясно, че предложението, което сме намислили да им направим, е неприемливо и да си не губим времето. Аз имах честта, господа народни представители, да прочета във финансовата комисия някои забележки, които бях си записал веднага след излизането от тая среща. Тия забележки се видели много остри, даже обидни за българското правителство и някои от господа народните представители не пропуснаха случая да сравнят финансовата група с Шейлока от Шекспировата драма „Венецианският търговец“, защото тя ни била хванала в ръцете си и искала да ни удуши. Господа народни представители! Никакво докачение, никакво унижение няма в думите, които се изказаха от представителя на френската група. Може той, с френската откровеност, да е бил остричък, но думите му бяха съвършено справедливи, съвършено верни и затова ни-

[379] Шикан (фр.) – увъртане (б.р.).

[380] Тончев, Димитър Стоянов (1859, Калофер – 1937, София) – завършва училище в Николаев и Юридическия факултет на Новоросийския университет в Одеса; съдия, адвокат, журналист, издател, учен, обществен, политически и държавен деец: партиен водач, председател на Народното събрание, министър (вкл. на финансите), депутат, действителен член на БКД (б.р.).

Константин Панайодов

кой не трябва да се обижда, като се изказва истината. Понеже групата знаеше, че сключването с добри условия на един нов заем при положението, в което се намира нашият кредит сега, е невъзможно и недопустимо, категорическото заявление на представителите ù беше, че всичките улеснения и всичките средства, от които има нужда българското правителство, може да му се доставят само като се комбинира операцията по същия начин, както и бившето правителство бе я сключило с тях. След дълги разисквания в продължение на няколко дена ние едва можахме да сключим договора, който имах честта да Ви представя на разглеждане. Сега е времето да Ви припомня, господа народни представители, че докато водихме преговори със стария синдикат във Виена, нашите колеги бяха направили от София последния опит, за да може се заемат от Креди Лионе необходимите суми за улеснение на държавното съкровище, като се избегне конверсията на неупражнените опции и на 6% облигации, находящи се в обращение. *И макар в тоя си опит да са разчитали на поддръжката на две велики държави, опитването им е останало без успех* пред отказа на Креди Лионе да се интересува в нашите финансови операции.

Добър ли е или лош сключеният със синдиката договор, който сега ни занимава, трябва да съдите и да решавате въпроса, като вземете предвид положението, в което се е намирал нашият държавен кредит при сключването му. Както заявих в началото още, както съм изложил в мотивите, които придружават договора, ако сравните условията с едно цветущо финансово положение, каквото, няма съмнение, можехме да имаме, ако нашите предшественици водеха добре обмислена политика, той не отговаря на кредита, който България заслужаваше да има; но ако го сравните с положението, в което нашият кредит се намира от две години насам, тогава контрактът не може да бъде освен добър и даже много по-добър, отколкото курсът на нашата рента в днешно време позволява.

Господа народните представители, що взеха думата, за да критикуват условията на сключения нов заем, който в сравнение със стария има няколко съществени преимущества, не изказаха нито един сериозен мотив, който да послужи за отблъскване на договора; защото техните критики, при безизходното положение, в което се намира съкровището, па и пред курса, който днес имат нашите ценни книжа в европейските борси, нямат никакво значение. Първото възражение, което направи г-н Сарафов против договора, е, че ние сме нарушили икономическия принцип, според който конверсия трябва да се извършва само тогава, когато фондовете на една държава достигнат *alpari* и когато има възможност да се намали лихвата, без да се увеличава капиталът. Признавам, че това е съвършено вярно. Тоя принцип е написан във всички политически икономии като идеал за всяко правителство. *И аз го поддържах в мнението си пред господа министрите Салабашева, Гешова и Теодорова.* Но ако във Франция и Англия са имали щастието да го изпълнят, ни една друга държава не може да се похвали, че го е приспособила както трябва. За да се убедите в тая истина, достатъчно е да Ви напомня, че последната конверсия на 5% книжа в 4% за 2 800 000 000 лв., която руското правителство извърши на четири пъти от 1888 до 1890 г., беше по курс 93%, а следователно, с едно увеличение на капитала от 2 800 000 000 на 3 010 000 000. Конверсията, която румънското

правителство направи на два пъти през 1890 г. за 260 000 000 лв., увеличи капитала на новите 5% книжа на 302 000 000 лв., а конверсията, която същото правителство извърши миналата година за 446 000 000 лв., увеличи капитала на новата 4% рента на 490 000 000 лв. Ако Русия и Румъния, които от десетки години работят за подобрение на финансовото си положение и се наслаждават с най-добър кредит, не са постигнали още идеала, би било много дръзко от страна на г-н Сарафова да иска, щото ние да претендираме тая идеална конверсия при разнебитеното положение на държавните ни финанси и при компрометирания кредит, с който се борим от две години. В днешно време, когато се прави сравнение на конверсионен заем, гледа се главно: има ли известно намаление в анюитета – годишна сума, – който се плаща за лихви и погашения на новия заем, сравнително с оня на конвертирания, и колкото по-малък е анюитетът на новия заем при еднакъв срок за погашание, толкоз по-износни са условията на конверсията. Главната цел на всяка конверсия е да се направи един нов заем с по-сгодна лихва, за да се изплати друг заем с по-висока лихва и ако с новия заем се добива едно облекчение на бюджета, конверсията е приемлива – не греши против принципите на политическата икономия.

Г-н Константин Панайодов[381] вчера доста обширно, съвършено ясно отговори на по-главните възражения, направени от г-н Сарафова. Всички други, които отпосле говориха по техническата част на конверсията, не казаха нищо ново.

Аз няма да Ви отегчавам, господа народни представители, с дребните въпроси, които нямат особено значение; ще се спра само на по-главните възражения, които г-н Сарафов авансира в критиката си. Ако вземем, както казах, предвид положението, в което се намира нашият държавен кредит, контрактът, който ние сключихме и който днес разискваме, не е осъдителен. Не е осъдителен затова, защото курсът на нашата 6% рента днес е само 93%, а пък на 5%-те облигации на земеделските каси е 83% без никакви операции. Ако направим, прочее, едно сравнение между един нов заем, направен при днешните условия на кредита ни, ще видите, че конверсията е предпочтителна. Курсът 93% на българската 6% рента съответства на курса 77 1/2% за един нов 5% заем. Ако днес бихме могли да отблъснем конверсията или ако банките бяха се съгласили да се откажат от намерението си да извършат конверсията, за да сключим един нов 5% заем, от който имаме нужда, ние не можехме да претендираме по-добър курс от 77 1/2%. Следователно, ако се допусне, че можем да намерим друга някоя банка, която да направи на България заем, което е абсолютно невъзможно при днешните обстоятелства, тя в никакъв случай не може да предложи курса повече от 75 до 77 1/2%. Да направим тогаз сравнение, господа народни представители, между сключения договор и един нов 5% заем на 70 000 000 лв., каквато сума ни е необходима за посрещане летящите дългове на съкровището. По стария закон от 1892 г. имаме само две опции останали неупражнени, срещу които сме получили аванс; тия опции възлизат на 45 590 000 лв. При конверсията, която правим, за да заменим тия 45 590 000 лв., трябва да дадем на синдиката нови книжа 5% по 88 1/4 за една сума номинална от 52 000 000 лв. Ако допуснем, че конверсията щеше да се отложи за едно по-добро време, за да я извършим при обстоятелства най-благоприятни за държавния кредит, тогава, когато курсът на нашите 6% книжа надмине *alpari* или е на *alpari*, най-високият курс, който можем да претендираме, е 92%; в по-нормални времена може

[381] Панайодов, Константин Панчев (1866, Търново – 1944, София) – завършва Николаевската класическа гимназия и право в Одеса; юрист, учен, партиен и държавен деец: депутат, министър (б.р.).

да имаме 90%, а пък при днешното ни финансово положение не можем да търсим по-висок курс от 75–80%. Ако предположим, че един ден бихме извършили при най-благоприятни обстоятелства конверсията на двете опции, както и конверсията на всичките останали 6% наши книжа, тая операция може да ни даде една печалба от 8 212 000 лв., защото за конвертирането на 45 590 000 лв. по двете опции трябва да се издадат нови 5% облигации за 52 000 000 лв., от които при най-благоприятни обстоятелства би могли да спечелим по 3 3/4%, или 1 950 000 лв., а от находящите се в обращение 6% облигации за 156 000 000 лв. номинални, които трябва да се преобърнат в нови 5% облигации на една сума номинална от 167 000 000 лв., ние бихме могли да добием по 3 3/4%, или 6 262 000 лв., а всичко за двете конверсии печалба 8 212 000 лв. Това е най-благоприятният резултат, който имахме право да очакваме в бъдеще. Ако пък предположим, че бихме се решили да извършим конверсията по курс 90%, и то при условия пак благоприятни за държавния ни кредит, ползата, която би извлякло съкровището, щеше да бъде само 3 842 000 лв. При условията, в които се извършва сега конверсията на 6% книжа, съкровището не добива никаква печалба от тая операция, но затова пък то добива една много важна сума, от друга страна. Недейте забравя, господа народни представители, че нам ни трябват средства за изплащане на летящите дългове и за довършване строящите се линии и пристанища, за която цел са необходими минимум 70 000 000 лв. ефективни. Ако старият синдикат или някоя нова група се съгласи да ни направи един 5% заем по курс 80% – което е невъзможно, защото днешният курс 93 на 6% книжа съответстват, както казах, за 77 1/2 за 5% заем, а трябва да се спаднат още поне 4% за разноски по емисията и печалба за банките, които ще извършат операцията; ако допуснем, казвам, че от симпатии към нас или за да ни направи услуга, ще се съгласи някой да ни направи един заем за номинални 87 500 000 лв. с курс 80%, което ще ни даде исканите ефективни 70 000 000 лв., от тая операция съкровището ще загуби по 8 1/4%, сир. разликата между курса 88 1/4, който ни предлага синдикатът на 260-милионния заем, и курса 80%, който ще ни сметне за новия заем, а тая загуба върху лева 87 500 000 по 8.25 е равна на 7 218 000 лв. Тази загуба е, прочее, с един милион по-малко от печалбата, която бихме извлекли от конверсията, извършена при най-благоприятни условия, които един ден може да очакваме. Сравним ли пък резултата от конверсията, извършена в нормално време, по курс 90%, в който случай ние можехме да спечелим само около 3 842 000 лв., със загубата 7 218 000 лв., която ще претърпим от един нов заем от 87 500 000 лв., ние печелим днес около 3 400 000 лв. Понеже, от една страна, ние извършваме конверсията на старите 6% книжа в нови 5%, макар с увеличение на капитала, без загуба за хазната, а от друга страна, ние правим нов 5% заем по курс 88 1/4 вместо 80%, то съкровището печели сигурно цялата сума 7 218 000 лв. Това е положителен резултат, който никой не може да оспорва.

Господа народни представители! Аз ще Ви представя друга една сметка, която се касае само до двете опции на сума 45 590 000 лв., които остават за упражнение. По контракта е предвидено, че банките трябва да ги приемат по курс 89% и да ни дадат ефективни 40 575 100 лв. Тия 45 590 000 лв. ние ги заменяваме с нови 5-процентни по курс 88 1/4 за номинална сума 50 100 000 лв. Понеже днешният курс 93 на 6% книжа съответства на 77 1/2 от новия тип 5%, то за да добием сумата 40 575 000 лв., която получаваме срещу опциите, трябва да направим един нов заем 5% от 52 400 000 лв. В такъв случай ние щяхме да плащаме годишно по-голяма сума, отколкото плащаме сега при 6% книжа, защото за 6% книжа ние

плащаме 45 590 000 x 0.7072 = 3 203 609 лв., за новите 5% нови книжа по курс 77 1/2 бихме плащали за 33 години срок на 52 400 000 x 0.60249 = 3 274 476, а за 5% книжа по курс 88 1/4 ще плащаме само 50 100 000 x 0.06249 = 3 130 749 лв.

Един въпрос ми се зададе завчера във Финансовата комисия: ако курсът е толкоз неблагоприятен за държавната ни рента и не можем да направим един нов 5% заем с по-добър курс от 77 1/2 до 80%, защо банките ни дават курса 88 1/4? Причината на това, господа народни представители, е, гдето ние допущаме на банките конвертирането на двете опции от 45 590 000 лв., за която операция господата Сарафов, д-р Данев, както и всички други оратори от левицата, обърнаха особено внимание, като си позволиха даже да я нарекат непрепоръчителна и безнравствена, когато всъщност тя е съвършено невинна. Туй, което ни дават банките повече в сравнение с днешния курс, ще си го вземат отчасти назад чрез конвертирането на двете опции 45 590 000 лв. по курс *alpari*, от което ще спечелят около 6 000 000 лв., но не от гърба на българските данъкоплатци, както твърдят господа опозиционните оратори, а от гърба на тия, в ръцете на които можеха да се намерят облигациите, ако тия опции бяха упражнени. Така щото на българина няма да бъде ни по-леко, ни по-тежко от заменяването на опциите с нови 5% облигации, нито пък от това има двойни или тройни емисии, както в продължение на месеци се твърдеше във вестниците от противниците на договора, като смятаха загуба ту 40 милиона, ту 20 милиона, ту 10 милиона, когато всъщност всичкият вик е вятър. Независимо от печалбата на опциите синдикатът очаква и една полза от емитирането на новия заем, с произведението на който ще конвертират находящите се сега в обращение 6% книжа от 156 000 000 лв., както и от сумата, която ще ни дадат за посрещане разноските по постройките и пр.

Един упрек ни се направи от г-н Сарафова, защото в новия контракт е намалено числото на годините, в които заемът трябва да се изплати, от 59 на 40, от което хазната щяла да губи. Тоя упрек обаче е съвършено неоснователен, защото срокът за погашението на заемите не принася абсолютно никаква полза или загуба. Срокът има само това значение, че колкото е по-дълъг, толкоз анюитетът е по-малък и следователно може да има едно облекчение за бюджета, като се предвижда ежегодно за лихви и погашения по-малка сума. Това съкращение на срока е станало по изрично наше желание; и направихме го по тия съображения, че като плащаме по-голяма сума, ежегодно предвидена в бюджета, по-малко възможност ще имат министрите и народните представители да се разпростират нашироко. Колкото повече лихви и погашения плащаме, толкоз по-скоро ще погасим дълга си и толкова по-малко ще остава да се предвижда за другите държавни разходи. А пък че срокът няма никакво значение, се обяснява с това, гдето за по-малко години се плаща ежегодно повече, но през целия период се внася по-малка сума, отколкото в по-дълъг срок с по-слаби годишни вноски. За 260 000 000 лв. в продължение на 40 години ще плащаме ежегодно по 15 150 200 лева, а за същата сума през 59 години ще плащаме по 13 672 000 лв.; следователно ще плащаме за всяка година по 1 478 000 лв. повече. Но от друга страна, в продължение на 40 години ние за този заем ще платим всичко анюитети 606 008 000 лв., когато за същата сума в продължение на 59 години, при всичко че ще плащаме ежегодно по-малко, ще трябва да внесем 806 651 800 лева. Според сегашните условия ще платим 200 651 800 лв. по-малко.

Най-сериозният мотив, господа народни представители, който ораторите от левицата произнесоха против договора за конверсията, е този, че правителството не

се осигурявало с нужните средства за покриване на своите дългове и за довършването на предприетите железопътни линии и пристанища. В това отношение критиката е справедлива. *Аз съм най-много критикувал договора на нашите предшественици от тая точка зрение,* защото техният в това отношение беше съвършено неизвиняем. Като обърнахме особено внимание на тоя въпрос, ние успяхме достатъчно да подобрим първоначалните вноски от операцията. *Но пак признавам, че тая страна на контракта остава най-слаба***.** При все това обаче аз Ви заявявам, господа народни представители, че ще се стараем да си свършим работата без особени затруднения. На разположение ще имаме сумата 54 182 750 лв.; а именно: от *ferme* 25 120 250 лв. аванс за една година 7 000 000 лева и от задължителен внос 22 062 500 лв. От тях ще платим на Банк ентернасионал аванс от 1 юли 1898 г. с изтекли падежи на 8 януари и март 1899 г. 10 000 000 лв.; на Лендербанк аванс от 31 декември 1898 г. без срок 2 000 000 лв.; на Винербанк аванс без срок 750 000 лв.; на Лендербанк аванс чрез Българската народна банка от 21 март 1899 г. без срок 5 000 000 лв.; на руското правителство за две изтекли рати и за пушки 2 353 000 лв.; на Дет пюблик за изтекли рати от юли 1898 г. до юни 1899 г. 3 163 000 лв.; на разни (за съкровищни бонове по постройката линии, за Круп, фабриката в Щаер, фабриката „Ла Жиронд“, с изтекли падежи) 2 087 000 лв.; на същия с падежи от юни нататък 2 960 000 лв.; на иностранните пощенски администрации от май 1898 г. до 12 май 1899 г. 2 551 000 лв.; на вътрешни пощенски записи до 12 май 1899 г. 235 000; на общинските управления за октроа от 1 октомври 1898 г. до 12 май 1899 г. 1 079 000 лв.; на търговските камари до 12 май 1899 г. 110 000 лв.: всичко 34 964 000 лв. А ако изплатим и целия дълг към Българската народна банка 6 674 000 лв. и към земеделските каси 3 618 000 лв., тогава ще погасим всичко 45 256 000 лв. и няма да останат никакви други летящи дългове, а ще имаме на разположението си още 8 926 750 лв. за продължение постройките. Не забравяйте обаче, че тая сума ще се увеличи с постъпленията от бюджета за ония разходи, които са предвидени в него, а се изплащат сега от заема, като сумите за Дет пюблик, окупационния дълг и пр. Освен това ако допуснем, че подир няколко време ще се намерим в нужда, пак ще имаме на разположение Българската народна банка, която във всеки случай ще ни помогне. Ако в най-критически и ненормални времена, когато българската държава не е могла да намери пари никъде, Българската народна банки е заемала по 5–8 милиона лева и се е притичала на помощ на съкровището, занапред, щом няма противодействие и преследване от някоя страна, тя ще може още по-лесно да оказва помощта си. Па и самият синдикат, който е заинтересован в нашите книжа, в нашите операции, ще бърза колкото е възможно по-скоро да изпълни контракта и изкара очакваната печалба, няма защо, прочее, да се стряскаме от това.

Тези са, господа народни представители, по-сериозните пунктове, върху които счетох за нужно да се спра. Относително твърденията на опозиционните оратори, че финансовото ни положение не било тъй мрачно и безизходно, каквото Ви го представих в изложението на мотивите; че задълженията на съкровището могли да се изплащат постепенно и по части в продължение на няколко години; че сме могли да продължаваме управлението на страната без заем, като апелираме към патриотизма на българските граждани, които из чорапа могли да извадят 20 милиона лева и да помогнат на правителството; че българският народ с телеграми от Свищов и Пловдив изявил готовността си да даде милиони левове, за да излезем от трудното положение, и пр., и пр., всичко това оставям без отговор, защото

не намирам в него нищо сериозно. Па вярвам, че и Вие всички сте се смели на подобни наивни аргументи. Не по-сериозен е и аргументът, че сме могли да направим 10 милиона лева икономия от разходния бюджет и с това да посрещнем нуждите си, защото даже ако допуснем това, проектираните икономии са предмет на бъдещето, а ние днес имаме да посрещаме платежи, които всеки час тропат на вратата ни, и на всяка минута фалиментът ни угрозява. Икономиите, които са много желателни и които ние обещахме в програмата си да направим, едвам ще стигнат, за да се уравновеси бюджетът; понеже, както знаете, всичките бюджети в последните 10 години са приключени с дефицити, а дефицитът за текущата година ще бъде много по-голям, отколкото предшестващите, поради нещастието, което ще причини на страната владеещата в най-плодородните окръзи суша.

Господа народни представители! Вярвам, че всички сте се убедили в гибелните последствия за държавния ни кредит от отхвърлянето на договорите. Резултатът от тая постъпка ще бъде, на първо място, прогласяването, че не плащаме задълженията си, и после, продаването на заложените ни ценни книжа у финансовата група, на която дължим 17 милиона лева. Колкото и да се самооблащават господа критиците, за мене въпросът е много ясен. Аз твърдя категорически, че банките ще продадат залога ни, без да се церемонят ни най-малко, защото, ако сега се извиняваме с погрешките на предшествениците си, с отхвърляне на новите договори ние сами ще увеличим числото им и с това ще предизвикаме още по-силното и справедливо негодувание на двете толкоз силни финансови групи. Някой говори, че понеже банките имали за 160 милиона лева български книжа, за 17 милиона лева аванс те няма да продадат залога, още повече че и нямали законно основание, за да пристъпят към продажбата. Доколкото аз зная, банките нямат нищо от 6% заеми, а от 5% заем на земеделските каси държат няколко стотини хиляди лева. Не забравяйте, че ни един от 6% заеми не е емитиран във Франция, нито е допуснат за котиране в Парижката борса. Но даже и да се намират наши книжа в банките, които съставляват синдиката, всяка от тях е в състояние да претърпи една загуба от 500 хиляди, един милион и даже два милиона лева, за да постигнат своя каприз и да дадат урок на едно правителство, което две години наред им е правило незаслужени обиди, шикани, препятствия и противодействия. Без да обявят книжата ни в борсите за продан, само новината, че българското правителство е престанало да изпълнява своите задължения и че не е в състояние да плаща купоните си, е доста, за да компрометира окончателно нашия кредит и да не можем и след 20 години да намерим заем. А пък ако се решат да продадат залога и изгубим от него само по 20%, за 36 000 000 лв. ще загубим минимум 7 милиона лева. А всеки ще се съгласи, че в такъв случай спадането на рентата ни няма да бъде 20%, а може да отиде и много по-далеч.

Господа народни представители! Аз няма да Ви отегчавам повече, защото и без това злоупотребих с търпението Ви. Като свършвам, аз няма да се обръщам към Вас с апел на патриотизъм. Тая фраза е станала вече много банална. Аз ще Ви помоля само най-убедително, като оставите за минута всички партизански страсти, да прецените с най-голямо хладнокръвие и сериозност данните, цифрите, които имах честта да Ви представя; да обсъдите добре гибелните последствия за отечеството ни от отхвърлянето на договорите и с чиста съвест да дадете вота си „за“ или „против“ приемането им, като имате предвид, че честта и кредитът на една държава не се изкупуват с милиони и веднъж накърнени, те се не възстановяват с никакви жертви.

Одобрение на договора от Събранието и получените суми от заема

Сключеният договор се одобри от Събранието на 17 юни и с получените от синдиката 32 милиона лева разпоредих: да се изплатят всички суми, които съкровището дължеше на разни банки; да се издължат всички съкровищни бонове, които разни предприемачи бяха шконтирали в странство; да се внесат дължимите суми на разни пощенски администрации; да се изплатят купоните от държавния заем с падеж 1 юни и 1 август 1899 г. и разни дребни платежи в странство. С това се очистиха всички външни задължения, които заплашваха кредита на държавата. Оставаха обаче още много вътрешни задължения за посрещане, а изпълнението на договора не беше сигурно, защото войната между Англия и Трансваал[382], която се подготвяше през втората половина на 1899 г., предизвика всеобщо спадане на държавните ренти, нечувано от десетки години повишение на шконтото и причини общо финансово затруднение в целия свят.

Невъзможност за синдиката да направи емисия на заема

Невъзможността на синдиката да пристъпи към емитирането на новия 5% конверсионен заем от 260 милиона лева, от която операция правителството очакваше допълнителни суми, постави съкровището в затруднение да посрещне извънбюджетните си разходи, още повече че вследствие нещастията от неурожая през последните три години постъпленията от преките данъци бяха много по-бавни и в по-малък размер, а и самите косвени даждия се явяваха със значително намаление спрямо предвидените в бюджета суми. Бюджетните приходи не постигаха да удовлетворят обикновените разходи, а камо ли да послужат и за изплащане стари дългове, за разходи по строящите се линии, портове и др. За най-важните платежи по купони и съкровищни бонове помагаше Народната банка, която трябваше да крепи и държавното съкровище, и предприятия, и индустрия, и търговия. От Народната банка не можеше повече да очакваме улеснение за посрещане на наближаващите купони, понеже златната ѝ наличност беше на изчерпване и тя се намираше в голямо затруднение. Финансовото положение на съкровището ставаше наново от ден на ден затруднително. Предизвикателното държание на френските делегати в конференцията, постоянните им усилия да не дават възможност на правителството да се успокои не ми даваха кураж да се обърна към синдиката за помощ, макар няколко пъти да се опитвах да го защищавам и оправдавам в Народното събрание от жестоките нападки и обвинения, отправени в самото Събрание и в печата против „алчните чифутски банки“.

Още през време на конференцията в мене се беше породило съмнение, че френските банки преследват някоя важна цел, която не можах да си обясня. Не

[382] Войната между Англия и Трансваал – Втората англо-бурска война (1899–1902), (б.р.).

можах да се примиря с факта, как най-силните френски, германски, австрийски и пр. емисионни институти, съставляващи синдиката, може да се извиняват, че не са в положение даже при най-тежка световна финансова криза да улеснят едно правителство, което им е поверило всичките си заемни операции, с 3–4 милиона лева за изплащане купони по облигации, които се намират в касите им и у техни клиенти.

Отиването ми да искам аванс от синдиката

Както и да е, нуждата застави в края на август 1899 г. Министерският съвет да реши да преклоним глава и да искаме от банките аванс за изплащане поне предстоящите купони. Постановено беше да замина за Виена и Берлин, да подействам чрез г-дата д-р Сименс и Бауер, а от София министър-председателят ще моли френския дипломатически агент за посредничеството на френското правителство пред френската група на синдиката да ни отпуснат аванс 10 милиона франка, докато банките се решат да обявят емисията.

Телеграма до министър Греков

Със засилващата се неврастения на 1 септември 1899 г. пристигнах във Виена и телеграфирах г-н Грекову:

Днес празник. Банки затворени. Бауер отсъства. Палмер заяви, че синдикатът не е взел още решение за аванса, който според него зависи главно от Берлин. Имам силно главоболие. След консултация професори ще замина Берлин, за да узная нещо положително.

Телеграма от Греков

На 3 септември намерих в Берлин следната шифрована депеша от Греков:

Очаквам с нетърпение окончателен отговор от Париж. Не се съмнявам обаче, че ще бъде неблагоприятен. В такъв случай трябва да се постараете да съгласите германците, участващи в групата, да ни дойдат на помощ, като намалят, ако е нужно, сумата на аванса, който искаме. Изтъкнете, че когато сключвахме договора, правителството смяташе, че първата емисия ще се извърши през месец юни и ще ни достави 25 милиона. Като закъсня емисията, намираме се в невъзможност да посрещаме текущите разходи и да плащаме нужните суми по постройката на железници и пристанища. Опозицията на френската група е диктувана от особени мотиви, не трябва да се поддържа от германците.

Телеграма до Греков

На 4 септември телеграфирах Грекову:

Снощи говорих надълго със Сименс и Гвинер върху важността на положението на съкровището и на Народната банка и необходимата нужда от аванса. Въпреки категоричния отказ на френската група Дойчебанк телеграфира в Париж и настоява да направят аванс 10 милиона. Очаквам окончателен отговор.

Заболяването ми в Берлин и постъпването ми в санаториум „Ламан“ в Дрезден

При срещата ни в Дойчебанк със Сименс и Гвинер и оживения разговор, който водихме, като виждах, че надеждите ми за успех, възлагани единствено на тях, рухват, бях тъй развълнуван и отчаян, че получих внезапно нервен припадък и повиканият веднага банков лекар намери, че ми е наложително неколкодневно пълно спокойствие, и ме заставиха да замина още същата вечер за санаториума на д-р Ламан в Дрезден, гдето ще ме държат в течение по преговорите.

Телеграма до Греков

На 5 септември телеграфирах от Дрезден на Греков:

Вследствие засилване нервното разстройство снощи постъпих за няколко дни в санаториум Ламан. От Париж отговорили, че Ме отсъства. След завръщането му ще отговорят. Германците са на мнение, че Лендербанк е длъжна да изплати купона. Пишете и настойте Виена.

Писмо до Греков

На 9 септември изпратих от Дрезден следното писмо на Греков:

Четири дни вече как съм се установил в санаториума. Целия ден съм занят с разни операции по лекуването, а вечер рано гледам да си легна и отпочина. От резултата за четири дена виждам, че лекуването по системата на д-р Ламан ще ме ползва твърде много, ако може да остана поне 3 седмици, което е минималният срок на лечението. Но мога ли да се бавя сега именно, при положението, в което се намираме, и при работата, която ме очаква за Събранието. Не мога да се успокоя, като си помисля за ужасното финансово положение у нас, и затова идущия петък или събота вечерта мисля да тръгна за Виена и оттам за София. От дългия разговор, който Ви съобщих от Берлин, се убедих, че при всичките желания на Дойчебанк, тъй поне заявяват Сименс и Гвинер, не намират засега възможност да ни улеснят сами, извън синдиката. Едно поради всеобщото парично затруднение, а главно поради отказа на парижките банки. Д-р Сименс много негодува, гдето вотирането на контрактите не се извърши по-рано, та да могат лансира емисията в началото на юни, когато успехът е бил повече от сигурен. Дойчебанк желае, макар и с големи жертви, да се предприеме по-скоро емисията; защото навсякъде, и във Виена, и в Берлин, и в Париж, се забелязва едно охлаждение към нас и нашите работи, което се обяснява с препятствията, които синдикатът среща навсякъде, относно по-скорошното емитиране на новия заем, та да могат се освободи поне с една част от книжата, които държат от толкова дълго време и нямат възможност да добият никаква сума, докато не се извърши емисията. Трябва да се направи всичко, за да се улесни задачата на синдиката. Намерението на Д[ойче]Б[анк] е да се обяви емисията за през първата половина на октомври, макар да вижда, че нито курсът на нашите книжа, нито политическите обстоятелства, нито положението на тържището благоприятстват. Ако се отложи за по-после, страхуват се от заплитанията на Англия в Трансваал, в какъвто случай нито през цялата идуща година ще може да помислят за подобна операция. В Берлин са на мнение, че войната

едва ли ще се избегне, само че не може да се почне, докато Англия не се приготви, за което ù са нужни няколко месеца. Вярвам, че въпросът за купона е вече уреден. Ако има нещо да ми поръчате, телеграфирайте ми тук.

Писмо от д-р Сименс

На 15 септември нов стил получих в санаториума от д-р Сименс следното писмо:

За голямо мое съжаление принуден съм да Ви уведомя, че френската група отказа категорически да направи аванс. Тия господа желаят преди всичко да опитат пласирането на една част от ипотекарния заем, за да намалят риска, който търпят сега. При това нашите виенски приятели ни казват (и те имат право), че стойността на покритието, което правителството би предложило, не достига 6 милиона. Не е възможно за германците, партисипацията на които е малка, да поемат върху си тежестта на аванса, защото не сме още уверени, че ще добием котирането в Берлин, и защото юкът[383] е много голям спрямо състоянието на нашето тържище и спрямо изискванията на редовната ни клиентела. Мисля, прочее, че правителството Ви ще бъде принудено да следва политиката на г-н Теодорова, като подновява текущите съкровищни бонове. Съжалявам искрено, загдето не можем да Ви извадим от положението, създадено от Вашите предшественици, но не можем да го излекуваме.

Телеграма до Греков

На 16 септември изпратих Грекову следната шифрована телеграма:

Ей сега получих от Караджова отчаяно писмо за положението на Банката. Получени новини от Берлин гласят, че синдикатът ще се помъчи да добие преобразованието на Народната банка в анонимно дружество[384] и организиране чужд контрол на нашите финанси. За да постигне това, предполагам, че синдикатът ще направи всичко възможно да разклати положението на Банката. Трябва, прочее, да се вземат всички енергични мерки за защита. Да се спрат за няколко дена всички плащания в държавните каси, за да се засили наличността на Банката с няколко милиона. Моля дайте заповед на главния секретар Финансовото министерство.

Телеграма от Греков

На 17 септември Греков ми отговаря:

Ще изпратя писмо във Виена относно плащане купона. Понеже съм бил винаги на мнение, че банките може да откажат аванс даже за плащане купона, и като вярвам, че Виена не желае да направи нещо, трябва непременно да се върнете във Виена и направите лично постъпки за осигуряване октомврийския купон. Мъча се да събера тук нужната сума, но много бързи нужди ще трябва да останат висящи. За да избегнем това, употребете всички усилия да уредите аванс във Виена. Много се съмнявам, че ще могат направи емисия в първата половина на октомври, като котировката се отказва на Парижката борса. Телеграфирайте кога ще бъдете Виена.

---

[383] Юк (тур.) – тук: количество, обем (б.р.).

[384] *Анонимно дружество* – акционерно дружество, което емитира акции на приносител, т.е. безименни, анонимни (б.р.).

Писмо от Дойчебанк, че конференцията на синдиката в Цюрих отказва всяка помощ и френските делегати предлагат преобразуването на Народната банка в акционерна и въвеждане финансов контрол в България. Преписката ми по това предложение

На 23 септември получих от Дойчебанк в Дрезден следното писмо:

Имаме чест да уведомим Ваше Превъзходителство, че вчера се е състояла една конференция в Цюрих между нашия г-н д-р Сименс, г-н Бауер от Винер Банкферайн и един директор от Банк ентернасионал дьо Пари по въпроса за финансовото положение на България. Както ни съобщава телеграфически г-н д-р Сименс, всички усилия да се склони френската група да приеме Вашата програма, са за нещастие пропаднали. Банк ентернасионал дьо Пари и Банк дьо Пари е де Пеи-Ба поради отказа на едно число от съучастниците си да вземат участие в сключения контракт между банковите групи и българското правителство се намират ангажирани над максимума, който желаят да поемат. Те претендират, прочее, че е нужно да се намери нова комбинация, която би позволила да се привлекат нови съдружници.

Като възможна база за една нова такава комбинация френските учреждения предлагат преобразуването на Българската народна банка в автономна акционерна банка, като се освободи по тоя начин българското правителство от сумите, които е употребило за образуване капитала на Банката.

В същото време френските учреждения настояват, че не би могли да влязат тоя път в никоя друга нова комбинация без едно съвършено асенирване[385] на финансовото положение на България *чрез интервенция и координиране на един делегат, назначен от финансовата група*, който ще се нагърби с една тъй важна отговорност и с един тъй тежък товар. Ролята на тоя делегат би могла да се комбинира с дирекцията на преобразуваната банка по начин, приемлив от общественото мнение в страната Ви и добре посрещнат от общото мнение в странство и който би бил от голяма полза за българските финанси.

Ако тая програма е приемлива, на Ваше Превъзходителство ще се предложи едно събрание в Париж в първата седмица на идния месец. Най-важното в сегашното обстоятелство е, че състоянието на финансовите тържища – освен мъчнотиите, които срещаме за добиване котировката на новия заем – прави невъзможно даже в Париж емисията през текущата година.

В Париж освен това имали в настоящата минута предвид и неблагоприятното държане на френското правителство за емисията на българския заем поради някои дипломатически рекламации; но независимо от това обстоятелство самото тържище никак не би позволило според последните сведения да се направи емисията в Париж през октомври, както беше предвидено. Ние сме принудени да вярваме, че положението, тъй както ни е представено от френските учреждения, е за нещастие действителното, и всичко, което се надяваме да получим в случай на нужда, е тяхното съучастие за малкия аванс за купона на 1 октомври.

Ние изпълняваме една длъжност, като туряме Ваше Превъзходителство веднага и точно в течение върху положението, тъй както Ви го изложихме, и Ви молим да го обсъдите и ни съобщите решението си.

[385] Асенирване (фр.) – оздравяване (б.р.).

Телеграма до Греков

На 25 септември телеграфирах от Дрезден Грекову:

Дойчебанк ми съобщава, че Сименс, Бауер и представители на френските банки, събрани в Цюрих, разгледали нашето искане; но понеже френците претендирали, че предвид неблагоприятното държание на френското правителство за емисията вследствие дипломатически рекламации, а още че самото тържище, като не позволява никак да се извърши емисията в Париж не само през октомври, но и през цялата текуща година, Дойчебанк се надява да добие съгласие за кооперираме в аванс само за плащане купона. Писмото ù съдържа и други важни предложения, за които ще Ви пиша.

Писмо до Дойчебанк

На 26 септември от Дрезден отправих на Дойчебанк следното писмо:

Получих почитаемото Ви от 23 того под № 2004, което има всичкото ми внимание. В отговор бързам да Ви съобщя, че писмото Ви съдържа един принципален въпрос много важен, върху който не мога да се произнеса, преди да се завърна в София и взема мнението на Министерския съвет. Държа обаче да привлека вниманието Ви още отсега, в качеството ми на български министър и като стар приятел на Дойчебанк, че въпросът за преобразуването на нашата Народна банка в акционерно дружество е повече, отколкото мислите, важен и не трябва да се повдига тъй леко. Народната банка има 15-годишно съществуване. В тоя къс срок тя е направила удивителен прогрес. Тя е толкова спомогнала за развитието на търговията, индустрията и подкрепила всички класове на българското население, че само новината за посегателство за обръщението ù в акционерна ще повдигне буря и протести, които могат да съборят много правителства. Народната банка по операциите си е оставила много назад съседните национални банки на Румъния, Гърция, Сърбия и даже Отоманската банка, които са много по-стари и които са работили все при съвсем нормални обстоятелста на своите държави. Едно сравнение на отчетите им за изтеклата година с оня на Българската народна банка ще Ви уверят в това ми твърдение.

Много пъти по чужди внушения е повдиган въпросът за преобразуването на Народната банка в акционерна, като българското правителство участва с 1/2 или 1/3 от капитала на новата, но тая идея е била винаги отблъсквана от министрите, Народното събрание и от общественото мнение. Не е в интереса на синдиката да повдига сега такова предложение, което може да повдигне съмнение. И без това общественото мнение е възбудено против синдиката, който сключи една операция за стотини милиони, без да даде на правителството средствата за съществуване, и му е свързала ръцете за години, без да му помогне за облекчението на тежката криза в страната, причинена от неблагоразумната политика на нашите предшественици.

Вие знаете какво лошо реноме си спечели Лендербанк в Сърбия, което се разпространи без основание и в България; Вие не сте още забравили, мисля, с какви мъчнотии се прокараха през Събранието договорите относно ориенталските железници и конверсията. Не трябва да се повдигат искания, които може да предизвикат една нова война против иностранните капитали. Българските закони дават абсолютна свобода за образуването на частни дружества и банки.

Ако синдикатът желае, той може да образува една силна банка, която в бъдеще може да се фюзионира[386] с Народната банка.

Казвам Ви всичко това само за въпроса по преобразуването на Народната банка. Трябва да обърна вниманието Ви още повече върху идеята за образуването един вид европейски контрол в България. Ако страната се намира временно в затруднение поради захващането на извънредни работи, без да са осигурили средства за изплащането им, то още не е стигнало до точката, която да позволява на френците да мислят за контрол. Повтарям Ви, че направените грешки от предшествениците ни няма вече да се повтарят. Те са добър урок за всички бъдещи наши министри. Вижда се, че френците още не са познали българина. Идеята за контрол е много нещастна. Българинът е способен да се откаже от всяка помощ, но няма да се поддаде на такава юмилиация[387]. Тежкò на онова правителство, което би внесло подобно предложение в Народното събрание. Ако френците имат интерес да търсят чрез разни средства да компрометират и свалят сегашното българско правителство, мисля, че германците трябва да избягват всичко, което може да докара такъв резултат. Напротив, те би трябвало да направят всичко, което може да му даде сила и кураж за колкото се може по-дълго време. Може да се лъжа, но това е моето убеждение на човек, който винаги е адмирирал германците. Мисля даже, че ще направите добре, ако ми позволите да не подлагам тия два въпроса на разискване в нашия Министерски съвет.

Писмо от Дойчебанк

В отговор на това мое писмо на 27 септември получих от Дойчебанк следното:

Не можем освен да Ви благодарим за приятелския тон и лоялните чувства, които са диктували почитаемото Ви от 26 того. Като Ви отговаряме, ние си позволяваме да се поставим на същата почва и да Ви говорим с пълна свобода.

Ние ще захванем с преценяването на положението таквоз, каквото финансовите тържища в цяла Европа са изменили тенденцията си: парите се прибират; една война в Трансваал става, за съжаление, почти неизбежна. Южна Африка, вместо да доставя на Европа 20 милиона злато ежемесечно, ще иска. Около 1 милион стерлинги са вече на път за Кап[388]. При тия обстоятелства всички финансови операции са спрени и отложени за една повече или по-малко далечна епоха. Това по общото положение.

Колкото се отнася до кредита на Вашата страна, 6% от 1892 г. е спаднал в Лондон на 85% и ако курсът не е намален повече, то е, че нашият синдикат го поддържа колкото може на тържището; възможността за една емисия на 5% заем е отложена за далечна дата. Условията на сключения от синдиката с българското правителство през миналия април договор и установените в него цени на опциите нямат нищо привлекателно и без да вземаме под внимание държането на френското правителство и на парижките учреждения, ние не бихме могли да намерим нови сътрудници, нито да накараме старите съюзници да се ангажират повече.

---

[386] Фюзионирам (фр.) – сливам (б.р.).
[387] Юмилиация (фр.) – унижение (б.р.).
[388] Кап – гр. Кейптаун (б.р.).

От горното излиза, че по силата на обстоятелствата, за които нито правителството, нито синдикатът са отговорни, България не би могла да си достави средства, освен ако успеем заедно да намерим една нова комбинация, която би позволила да се дойде в помощ на страната Ви въпреки толкоз сериозните мъчнотии. На заседанието в Цюрих се е мислило, че намират тая комбинация чрез преобразуването на Българската народна банка. Признаваме тежестта на всичките Ви аргументи против тая идея, но безизходното положение, в което се намираме, съставлява още по-силен аргумент в противен смисъл. Позволете ни, драги господине, да изтъкнем, че в идеята за трансформирането на Народната банка няма нищо опасно, нито унизително за страната Ви. Никъде в света освен Русия централните банки, ползващи се с монопола за издаване на книжни пари и натоварени да функционират като касиери на правителствата, не са държавни банки. В Англия, Франция, Германия, Австро-Унгария, Италия, Испания, Гърция, Сърбия, Румъния, Съединените щати и Аржентина – с една реч, навсякъде по света – тия банки са учредени акционерни, собственост на акционерите. Правителствата са си запазили правото да утвърдяват, а само в някои случаи да назначават, управителите или директорите на тия централни банки и доказано е, че тая система е най-добра за мирно и военно време. Колкото за услугите, които една Народна банка може и е длъжна да принася на страната, без всяко съмнение предпочтителна е за обществото акционерната. Ако Вашата страна можеше чрез преобразуването на Българската народна банка да намери средствата, за да излезе от безизходното положение, повече от вероятно е, даже сигурно е по наше мнение, че страната ще има значителна и постоянна полза от това. Не виждаме защо и как правителството и обществото ще имат по-неефикасна и по-малко солидна една национална банка, на която публиката е акционер вместо държавата. Пътят за постигане на тая трансформация не е без пречки; но ние вярваме, че като се съединят всички воли и усилия, може да се намери начин да се преодолеят тия мъчнотии.

За да си съставите понятие как може да се осъществи обсъжданото в цюрихското заседание предложение, означаваме Ви следния проект, който би могло да се разисква:

1) Увеличение капитала на Народната банка на 15 милиона златни франка; 2) Тоя капитал да се откупи от един синдикат-бенка[389] – както частта, която притежава държавата днес, тъй и новата сума, с която биха се увеличили ресурсите на Народната банка; 3) Участие на правителството в печалбите на банката с 1/4 от сумата след плащане 6% лихва на внесения капитал; тая част от печалбата да служи за увеличение на капитала до 20 милиона; като се достигне тая цифра, правителството ще притежава, без да е внасяло нещо, 1/4 от капитала акции и ще получава ежегодно 1/4 от печалбите, включая и лихвата 6% върху 5-те милиона, които притежава; 4) Правото на правителството да утвърждава управителя на Банката.

Ще забележите, че по тоя начин би имало може би възможност да си достави правителството една доста значителна сума и да заеме позицията на Народната банка, като се извади от затруднение съкровището и търговията на страната. В такъв един проект никой не би видял накърнение на достойнството нито на отечеството Ви, нито на управляващите го.

[389] *Синдикат-бенка* – банков синдикат (б.р.).

Втората точка от цюрихската програма, не го крием, е много по-мъчна и по-деликатна. Но и там всичко зависи от такта и способността, които би се употребили да се постигне резултат, който би ползвал както младата Ви страна, тъй и нейните кредитори. Един финансов контрол очевидно няма да се приеме от България освен след един банкрут. Ако не се наложи едно разрешение на сегашните мъчнотии, твърде е възможно да се достигне както до единия, тъй и до другия резултат, за съжаление на страната Ви и на носителите на българските фондове. Но думата „контрол“ я няма в писмото ни от 23 того и обичаме да вярваме, че една институция, тъй пагубна за достолепието на едно правителство, не бива да се обсъжда, стига, вместо да се очакват събития, налагащи се по силата на обстоятелствата, да се вземат мерки за избягване на тая евентуалност и да се изменят тия обстоятелства.

В много държави централните банки са натоварени с инкасирането на приходите и въобще със службата на съкровището. Струва ни се, че от преобразуването на Българската народна банка може да се направи един полезен инструмент за правителството и ползотворен за кредиторите на страната – един инструмент, който да бъде подкрепа, съветник и помощник на правителството и гаранция за кредиторите му, накратко, един инструмент, който ще повиши кредита на страната, ще го постави на по-високо и по-стабилно място и ще го поддържа там, без да накърни с нещо самолюбието на страната.

Молим, Ваше Превъзходителство, да ни простите свободата за това писмо и да ни кажете след обмисляне мислите ли, че си струва трудът да дискутираме на тая база. Д-р Сименс ще се завърне в Берлин вдругиден, но само за един ден. В идущия вторник, 5 октомври, е насрочено в Париж събрание на членовете на синдиката. Ако Ваше Превъзходителство намира за добре, може да присъства.

Писмо до Дойчебанк

На 29 септември от Дрезден отправих на Дойчебанк следния отговор:

Драги господа, прочетох с най-голямо внимание почитаемото Ви от [27] того, с което отговаряте на моето *съвсем частно* писмо от 26-и. Благодаря Ви най-сърдечно за свободата, с която третирате повдигнатия от френските банки въпрос.

Съгласен съм с Вас върху положението на тържищата, което от ден на ден става по-трудно. Съгласен съм също върху факта, че обстоятелствата може да наложат отлагане емисията на нашия заем за много месеци; *но не мога да допусна по никой начин, че синдикатът се намира в невъзможност да даде нов аванс за 15, било за 10 и най-после за 5 милиона франка*, ако той имаше добрата воля.

С това, което Ви писах набързо относно Българската народна банка, аз нямах намерение да поддържам, че нейната организация е по-добра от оная на държавните акционерни банки. Напротив, съгласен съм с Вас, че една акционерна банка в много отношения е предпочтителна от една чисто държавна банка, при условие че тя е поверена на добро управление. Ако беше въпрос да се учредява днес една народна банка, която не е съществувала, аз щях да бъда може би един от първите да настоявам за едно акционерно учреждение, което да бъде вън от всяка зависимост от правителството. Но намирам, че синдикатът прави голяма грешка с повдигането на тоя въпрос в сегашните обстоятелства, защото под каквато форма и да се прави предложението, политическите партии не биха се занимали с мотивите,

които са ръководили синдиката да иска преобразуването на Народната банка. *Те ще отправят атаките си срещу синдиката, като го обвинят, че нарочно създава мъчнотии на правителството*, за да се домогне до вмешателство във вътрешните работи на страната, и това течение ще увлече не само опозицията, но и партизаните на самото правителство. Повече от сигурен съм, че Министерският съвет няма да приеме подобно предложение, а и аз сам не бих го съветвал, защото никой не би се представил в Събранието с един такъв проект.

Тая вечер ще тръгна за Виена, гдето ще се бавя вероятно до сряда, и в четвъртък или петък ще бъда в София.

Завръщането ми в София с решение да не чакаме чужда помощ

На 2 октомври 1899 г. се завърнах в София болен и с убеждение, че не трябва да очакваме наскоро външна помощ даже и от приятелите ни германци, от които като управител на Народната банка успявах да издействам при нужда винаги подкрепа, а да се стегнем и стараем сами, чрез ограничение и отлагание на някои разходи и засилване събирането на бюджетните приходи, да плащаме постепенно неотложните външни задължения. Не можем да разчитаме повече и на Народната банка, която дотогава направи повече от силите си да помага на държавата и да крепи търговията, индустрията и предприятията, защото нейното разклащане може да *улесни* изпълнението на целта, която известни банки са преследвали систематически и която се очерта ясно едва в разменената преписка между мен и Дойчебанк след конференцията на банкерите в Цюрих.

Законопроект за удръжки от заплатите на чиновниците

Първата мярка, която предприех, беше внасянето в Народното събрание на 21 октомври 1899 г. *законопроект за временни удръжки от заплатите на чиновниците* със следното изложение на мотивите:

Господа народни представители! Познато е на всинца Ви, че вследствие стълкновението на бившето правителство с Дружеството на Източните железници и предприемането постройката на няколко железопътни линии през последните години, без да си е осигурило нужните за това средства, държавното съкровище от две години насам се намира в много затруднено положение. В първата извънредна сесия на X-ото Обикновено народно събрание имах честта да Ви изложа, че освен летящите дългове към разни банки, учреждения и лица на сума 45 000 000 лв., необходими са и други 42 000 000 лв. за довършване строящите се линии и портове. За изплащане оставените от предшествениците ни дългове и за доставяне необходимите нови средства се предложи на одобрението Ви, с някои подобрения, законът за издаване на един 5% ипотекарен заем от 260 000 000 лв., който предшествениците ни бяха сключили с известния Ви синдикат. По силата на тоя закон синдикатът, като поемаше *ferme* 32 1/2 милиона лева от останалите две опции от закона за 142-милионния заем от 1892 г. и даваше един аванс от 7 000 000 със срок за една година, задължаваше

се, щото при първата емисия на част от новия 5% заем, ако подписката надмине 50 000 000 лв. номинални, излишъкът да се внесе на държавното ни съкровище в размер до 25 000 000 лв. Първата част от задължението си синдикатът изпълни веднага след утвърждението на закона, като внесе произведението на условните суми, с които се погасиха значително число задължения в странство и в Княжеството. Ако не може да се изпълни и второто задължение на синдиката, който беше взел всички мерки за обявяване първата емисия в края на миналия юни, причината е късното вотиране от Събранието на закона, което предизвиква отлагането на емисията за началото на септември, а през това време паричната криза в Европа се усили, увеличението на спестителите към индустриални и минни книжа ги накара да се отнасят с още по-голямо хладнокръвие към държавните ренти, спречкването на Англия с Трансваал предизвика чувствително спадане на всички ценни книжа, а вследствие на това и курсът на нашата 6% рента от 95 спадна до 86%; с една реч, икономическите и политически обстоятелства тъй се сложиха, че докато трае войната между Англия и Трансваал, никаква емисия е немислима. Предвид на належащите нужди за покриване разходите по постройките, които изискват извънбюджетни източници, правителството употреби всички усилия, за да съгласи синдиката да авансира 10–15 милиона лева, докато обстоятелствата позволят една емисия; но за голямо съжаление постъпките му не сполучиха, защото при всичкото желание на банките да ни спомогнат, те се намират в невъзможност да удовлетворят искането ни, докато се не освободят чрез емисия поне с част от нашите фондове, които се намират в касите им.

Понеже не може да се предвиди времето, когато синдикатът ще се реши да предприеме емисията на част от новия ни 5% заем и какъв ще бъде успехът на подобна емисия при всеобщата парична криза в света, благоразумието диктува да се вземат всички възможни мерки за посрещане и удовлетворение със собствени средства поне по-главните и неотлагаеми задължения, които тежат върху съкровището и които постоянно се увеличават с напредването на работите.

Едно от средствата за достижение целта е привременният заем чрез удържането част от заплатите на държавните чиновници и служащи, за което се касае предлаганият на одобрението Ви законопроект. *Всеки ще признае, господа представители, че жертвата, която се изисква от държавните служители, е тежка; но честта, достолепието и кредитът на отечеството изискват бързи и ефикасни мерки. Всеки българин е длъжен да се притече в помощ на правителството за по-скорото изваждане страната от затруднение. Правителството разчита на доказания патриотизъм на българското чиновничество и е уверено, че то ще посрещне с готовност и самоотверженост изискваната от него услуга.*

При разискването на законопроекта на 19 ноември, който както винаги се атакува силно от опозиционните депутати, произнесох следната реч.

Отговорът ми на критиките по законопроекта

Господа народни представители! Цели 8 часа се изгубиха с разискването на едно съвършено невинно предложение. Говориха се толкова много работи по въпроси, които нямат нищо общо с предложението, което ни занимава, щото аз считам за излишно да отговарям на повечето от господа предговорившите. По много въпроси, които се повдигнаха, аз имах честта да отговоря по-рано

няколко пъти. И завчера направих подробно възражение на всички, които бяха говорили по отговора на тронното слово върху финансовото положение на страната, което и днес предъвкваха някои от господа предговорившите оратори. По тоя въпрос считам за излишно да говоря сега, защото който не е слушал или не е бил тук, може да се справи в дневниците и да види какво съм казал завчера.

Оплакват българските чиновници мнозина и всевъзможни сметки правят, за да докажат, че чиновниците не щели да имат възможност да живеят със заплатата, която ще получават, след като им се направят удръжки; цели часове ни занимаваха, като че ли ние не разбираме и като че ли ние не можем да направим тая сметка. Ще ни мислят съвършено прости, ако не сме взели във внимание всичките тия мотиви и съображения, които предговорившите господа изказаха. Ние знаем, че след удържане 40% от заплатата, даже ако щете, и 30%, ще бъде много трудно да се живее, и заради това именно в изложението на мотивите аз съм предвидил и казал: „Всеки ще признае, господа представители, че жертвата, която се изисква от държавните служители, е тежка“. Нямаше, прочее, защо тия господа да ни занимават с цели часове и да ни доказват, че щяло да бъде тежко. И аз признавам, че на мнозина от чиновниците е трудно да живеят с днешната им заплата, а пък има и мнозина такива, на които и още една заплата да дадете, пак не ще да могат да живеят. И за такива чиновници не са виновни нито едно от досегашните правителства, както искаше да каже г-н д-р Генадиев[390], защото ако направите едно изследване, ще намерите, че както в столицата, тъй и в другите градове, с изключение може би на 10–15%, всички чиновници не са били никога отчислявани и местени в продължение на 20 години или откогато са захванали да служат, стояли са непокътнати на служба. Мярката, която ние предлагаме с настоящия законопроект, е съвършено невинна, както казах.

Какво искате Вие от съкровището? Да плаща редовно на чиновниците. Хубаво, всички сме съгласни. Ами като няма пари, какво да правим? Въпросът е този, не е ли по-добре, г-да, да се плаща на чиновниците по 60% или по 50%, или по 40%, отколкото да не им плащаме нищо? Вие знаете, че от 6 месеца насам чиновниците почти всякога имат да взимат по за 2–3 месеца. Ами ако спре правителството и продължава по 5 месеца да не им плаща, и вместо да удържа 30% в продължение на 5 месеца, то да запази в съкровището толкоз, колкото с удръжките 30% няма да добие в продължение на 16 месеца? Като няма пари, не може и да се плаща. Не е ли по-добре, питам аз, да се плаща на чиновниците по 60%, отколкото да не им се плаща нищо и да дойдем до такова положение, до каквото бяха дошли сърбите преди няколко време? Самите служащи, за чест на българското чиновничество, с възхищение посрещат тази мярка, при всичко че я намират трудна. Ако има да се оплакват чиновниците и да ни правят натяквания, то ще бъде, когато дойдем да разискваме въпроса за намалението по 7% от заплатите им; там ще има оплаквания и може би ще въстават и негодуват, но за мярката, която правителството взема сега, всички са съгласни, и от провинцията има вече телеграми, постъпили в министерството, в които чиновниците изказват пълна готовност да подкрепят правителството в тия тежки минути, а някои предлагат да внасят и повече от половината си заплата. Лихви ще им плащаме.

---

[390] Генадиев, д-р Никола Иванов (1868, Битоля – 1923, София) – учи в Пловдивската гимназия, завършва право в Брюкселския свободен университет; адвокат, журналист, държавен и политически деец: депутат, министър. Убит от активист на ВМРО (б.р.).

Каква сума очаква правителството да постъпи в съкровището от поменатия законопроект, питат няколко души от предговорившите представители и искат да се посочело отгде ще се попълнят в търговията тия суми, които се удържат от заплатите на чиновниците. Господа представители! Правителството ще плаща на чиновниците толкова, колкото има в касите си пари. Нищо повече. Никакви средства за посрещането на други задължения или за погашение на летящите дългове от това не очаква правителството, защото трябва да имаме достатъчно наличност, с която да можем да плащаме редовно на чиновниците, за да можем отдели от нея за изплащане на другите дългове.

Целта на правителството при нямането пари е да плаща на всички по малко съразмерно с бюджетните постъпления и извънредните приходи. Удръжките ще продължават дотогава, докогато правителството намери за необходимо; защото, както виждате, то си запазва правото при пръв удобен случай да прекрати удръжките и да върне всички удържани суми.

Колкото се отнася до мерките, които правителството мисли да вземе за изплащане летящите дългове, аз завчера Ви заявих и сега повтарям, че ще Ви се представят други законопроекти, които ще имате възможност да разгледате и обсъдите. *Но ако и тия нови предложения, които ще направим, се посрещнат със същата любезност от страна на опозицията и ако народното представителство пожелае да ги отхвърли, бъдете уверени, че тия 40–50%, които остават свободни да получават чиновниците, и тях няма да видят дълго време.*

Предвид на всичко това, господа представители, аз Ви моля да приемете предложения законопроект и да го гласувате колкото е възможно по-скоро, като се измени чл. 2, щото удръжките да почнат от октомври, понеже за септември заплатите вече са изплатени.

Народното събрание прие предложението и аз лично поднесох указа за утвърждението му, като помолих Н. В. Княза той пръв да даде пример, като благоволи да се съгласи за удържане част от цивилната му листа. Предложението ми се посрещна с особена готовност от Княза, който веднага реши да му се удържи безвъзвратно от цивилната листа сумата 500 000 лева.

Предложение за уволнение съветниците на Върховната сметна палата

След образуването на либералния кабинет под председателството на Д. Греков някои от колегите ми министри на няколко пъти ми заявиха, че забелязали в сношенията си с Върховната сметна палата неприязън към новото правителство. Въпреки изричния и ясен текст на закона Палатата на няколко пъти отказвала да визира платежни заповеди и след постановления на Министерския съвет. Министрите обръщаха вниманието на Съвета и настояваха да се вземат мерки за запазване престижа му и да се прекрати това произволно държане на Палатата, което си обясняваха с факта, че болшинството на съветниците били назначени от консервативното министерство и действали по партизански съображения. Макар да съзирах, че настояването на колегите ми е във връзка с цел да се настанят ня-

кои техни кандидати, и макар да ми беше нежелателно да се вземат крайни мерки спрямо това висше финансово учреждение на страната, в което има дългогодишни добри съветници, предвид на основателните оплаквания и явните противозаконни действия на Управителния съвет на Палатата Министерският съвет постанови да се иска уволнението му. Като финансов министър, под ведомството на което е Палатата, трябваше да представя на Народното събрание следния доклад:

Господа представители! Чл. 81 от Закона за отчетността по бюджета гласи: правилата за издаването платежни заповеди и делегации, начинът на съставянето им, способът за оправданието и изплащането им и способът за оправданието на разходите ще се определят в „Правилник за приспособлението на Закона за отчетността по бюджета“, в „Правилник за способа на произвеждането държавните разходи и за документите, които трябва да ги оправдават“ и в „Правилник за реда, счетоводството и деловодството на окръжните и околийски ковчежничества“.

Такива правилници са изработени и узаконени своевременно. В първия от тях е предвидено, че разходите по отношение на оправданието им се подразделят на два вида: разходи, които се оправдават *при самото им изтегляне из ковчежничеството с документи, предвидени във втория правилник*, и авансови разходи, които се оправдават отпосле и чиито документи се изпращат при особен опис от надлежните учреждения и лица *в ковчежничество, от което са изтеглени сумите* (чл. 44 и 45, 50 и 51); а в „Измененията на правилника за устройството, отчетността и деловодството на окръжните и околийски ковчежничества“ е предвидено, че оправдателните документи се изпращат от ковчежничествата ежемесечно във Върховната сметна палата, която ги проверява и съобщава за правилността им (чл. 128, 135, 313 и 320).

От горното следва, че оправдателните документи на държавните разходи се предават от кредиторите направо в ковчежничествата при изтеглянето на парите или по-после, ако сумите са в аванс, и се изпращат от ковчежничествата ежемесечно заедно с надлежните платежни заповеди във Върховната сметна палата, която ги проверява и съобщава на ковчежничествата за тяхната правилност или неправилност.

При това със закон от 9 ноември 1888 г. предварителната проверка и виза на платежните заповеди, която до това време се извършваше във Финансовото министерство, биде възложена за икономия само на Върховната сметна палата. А със закон от 2 декември 1888 г. се определиха правата и обязаностите на Палатата относително визата. Чл. 1, 2, 3 и 4 от последния закон гласят следното: *„Споровете между Върховната сметна палата и министерствата по визировката на някоя платежна заповед се разрешават от Министерския съвет под отговорността на министрите. В случай на такъв спор надлежният министър внася въпроса на разглеждане в Министерския съвет заедно с писмения отказ на Палатата. Решението на Съвета е задължително както за министерството, тъй и за Върховната сметна палата.“ „Ако Върховната сметна палата и след постановлението на Министерския съвет остане на мнение противно, тя визира платежната заповед, но държи сметка за всякой такъв случай и излага в годишния си доклад до Народното събрание основанията, по които тя счита за неправилен разхода.“ „Върховната сметна палата е*

длъжна най-много вътре в три дни от получаването на платежната заповед да положи или откаже визата си“.

Допреди две години Върховната сметна палата при проверката и визата на платежните заповеди се придържала напълно о законите и правилниците, като не изисквала никакви документи, а следяла само дали всяка платежна заповед съдържа финансовата година, главата и параграфа от бюджета, към който се отнася разходът, името, фамилията и длъжността на кредитора, ковчежничеството, което трябва да плати сумата, предмета, за който се плаща, и има ли свободен кредит от параграфа, по който е тя издадена. Оттогава насам обаче тя почнала да иска да ù се изпращат при визата на платежните заповеди някакви оправдателни документи, които тя мисли, че ù са необходими, за да се увери в правилността на издадените платежни заповеди, и да отказва визата, ако не ù се представят исканите документи. *Миналата година по случай отказването ù да визира някои платежни заповеди на Министерството на общите сгради и след издаването на надлежното постановление от Министерския съвет за визирането им, както гласи Законът за допълнение към Закона за Върховната сметна палата, бившият Министерски съвет,* като взел предвид, от една страна, че според чл. 1–3 на речения закон споровете, които би възникнали между министерствата и Върховната сметна палата по визировката на платежните заповеди, се решават окончателно от Министерския съвет и са задължителни както за Палатата, тъй и за министерството, което е в спор с нея, и от друга, че отказването на Палатата да визира въпросните платежни заповеди съставлява акт на несубординация – престъпление, предвидено и наказуемо от чл. 443-и на Наказателния закон, нещо, което не може да се позволи нито на един служащ в държавата, освен под риск да се изпадне в анархия, издал постановлението си от 13 юли 1898 г., протокол № 12, с което повторно поканил Палатата да визира платежните заповеди и я предупредил, че в противен случай ще се вземат нужните спрямо нея мерки за зачитането на законите. Палатата се съобразила с това постановление.

Недоволна обаче от това и окуражена от обстоятелството, че някои министерства ù са давали сегиз-тогиз по нейно искане да прегледва някои документи при визирането на платежните заповеди, и то с цел да избягват препирни с нея, Палатата станала от началото на текущата година толкова взискателна по отношение искането на такива документи, щото почнала, някак си косвено, да се меси дори в административните разпореждания на министерствата и да иска да проверява при визата на платежните заповеди основателността на решенията, вземени от самото Народно събрание. Измежду многото такива случаи е и тоя с документите, обозначени в чл. 36 на Закона за стипендиите и временните помощи, на основание на който Министерството на народното просвещение отпуща стипендиите и помощите, и със сумата 260 562 лв., следуеми на Бреслауер Дисконтобанк в Берлин за лихва, комисиона и други на направения от същата през 1898 г. привременен заем 3 689 700 лв., сума, която се удържала от 10-милионния аванс, отпуснат на съкровището през същата година от Банк ентернасионал дьо Пари, Банк де Пеи-Ба, Банк Емпериал Роайал Привилежие де Пеи Отришиен[391], *и изразходването на която се одобрило от Народното събрание с решението му от 19 декември 1898 г.,* в което е казано, че се одобрява кон-

[391] Банк Емпериал Роайал Привилежие де Пеи Отришиен (*Banque Impériale, Royale, Privilégiée des Pays Autrichiens)* – Лендербанк (вж. бел. 230), (б.р.).

трактът, сключен на 2 юли 1898 г. между правителството и банковата група за отпущане на първото срещу част от V-ата опция на 6% държавен заем от 1892 г. и срещу остатъка от втората опция на 5% земеделски заем от 1896 г. един аванс от 10 милиона лева златни, *както и направеното от произведението на този аванс изплащане на 3 950 262 лв. и 77 ст. за главница, лихва, комисиона и пр. по направения от Бреслауер Дисконтобанк привременен заем през същата година на бившето правителство.*

По повод на издадените платежни заповеди за някои пособия и помощи и за оформяването на разхода за главницата и лихвите на горния привременен заем от Бреслауер Дисконтобанк Палатата завела с министерствата дълги преписки, които не довели до никакъв практически резултат, понеже платежните заповеди стоят и досега неподписани и възпрепятстваха на редовния ход на службата.

От разменените така преписки се вижда, че Палатата е основала правото си да иска *да ѝ се представят оправдателни документи при визата на платежните заповеди* на чл. 40, пунктове 3, 4 и 5 от Закона за Палатата; на чл. 57 и 60 от Правилника ѝ; на чл. 61 от Закона за отчетността по бюджета; на чл. 9, 25 и 55 от Правилника за приспособлението на същия закон.

Преди всичко Палатата неоснователно се домогва до чл. 40, пунктове 3, 4 и 5 от закона ѝ, тъй като тоя член е в свръзка с предшестващия го в същия закон чл. 39, който се отнася до проверката на сметките (годишни или месечни) на отчетниците, каквито са ковчежничествата, митниците и др. Макар и не намясто приведен, чл. 40 иде косвено да потвърди, че Палатата проверява документите, когато се представят от ковчежничествата, като гледа всичките приходи и разходи да са подкрепени с надлежните оправдателни документи.

Това се потвърдява още и от самия Правилник за вътрешния ред на Върховната сметна палата. В него има два специални отдела по въпроса, който ни занимава: отдел за визировката на платежните заповеди и отдел по проверката сметките на ковчежничествата. В първия отдел ни дума няма, че при визата на платежните заповеди Палатата има право да иска някакви оправдателни документи, когато във втория изрично е казано, че: *„При проверяване документите, които оправдават разходите по платежните заповеди, проверителят следи: а) Всяка платежна заповед визирана ли е от Върховната сметна палата и Финансовото министерство; б) Документите, които се отнасят към оправданието разхода по някоя платежна заповед, отговарят ли на предвидените в бюджета кредити, съставени ли са съгласно Правилника за способа на произвеждането държавните разходи и документите, които трябва да ги оправдават, и допълнението му и облепени ли са с нужните гербови марки съгласно Закона за гербовия сбор; в) Съблюдени ли са постановленията на чл. 4, 74, 75, 76 и 77 от Закона за отчетността по бюджета“.*

Както се вижда, в тоя отдел на Правилника се говори, че проверителят на сметките на ковчежничествата гледа не само дали документите, които се отнасят към оправданието разхода по някоя платежна заповед, отговарят на предвидените в бюджета кредити и дали са те съставени съгласно Правилника за способа на произвеждането държавните разходи.

При това горният правилник е издаден в края на 1893 г., т.е. след издаването на законите: за отчетността по бюджета и за Върховната сметна палата; на правилниците: за приспособлението на законите, за отчетността по бюджета, за ковчеж-

ничествата, с измененията, и за способа на оправданието на разходите, а тъй също и на постановлението за извършването предварителната проверка и виза на платежните заповеди от Върховната сметна палата. Той е съставен от самата Палата и ако при съставянето му тя е считала, че горните закони и правилници ù дават право да изисква при визирането на платежните заповеди някакви оправдателни документи, тя непременно би споменала нещо в него за тия документи и би указала на случаите, в които те следва да се изискват, а не, както сама тя признава, че сега изисква само ония документи, които тя намери за нужно. Тя би трябвало да предвиди това в правилника си и да даде повече подробности, отколкото е предвидено в същия по проверката на сметките на ковчежничествата, за които се споменава по-горе, понеже предварителната контрола на разходите е много важна, а като не е предвидено за нея нищо, излиза, че и самата Палата не е мислила, че има право да изисква *при визата на платежните заповеди* да ù се представляват оправдателни документи по нейно усмотрение. И тъй, с чл. 44, 45, 50, 51, 128, 135, 313 и 320 от правилниците: за приспособлението на закона за отчетността по бюджета и за устройството, счетоводството и деловодството на ковчежничествата, с измененията на последния правилник*, се установява изрично, че оправдателните документи по платежните заповеди се предават от кредиторите направо в ковчежничествата при отпущането на сумите и се изпращат, заедно с месечните отчети, във Върховната сметна палата,* гдето се проверяват дали са съставени съгласно правилника за документите, които оправдават разходите. Отделът по проверката на ковчежническите сметки, изложен в Правилника за вътрешния ред на Върховната сметна палата, дойде да утвърди това още по-осезателно, че първоначално оправдателните документи се предават и проверяват не другаде, а в ковчежничествата, на които чл. 5 на Закона за допълнение към Закона за Върховната сметна палата дава право да отказват да приемат нередовни документи, като същевременно постановява, че в случай че *„лицето, което представлява документите, няма възможност да удовлетвори искането на ковчежничеството, надлежният министър се отнася за това до Върховната сметна палата, която се произнася за приемането или неприемането им“.*

Веднъж всичко това установено, не може вече да се мисли да се вади заключение от останалите членове, на които се ссилава[392] Палатата, че тя има право да иска да ù се представят *при визата на платежните заповеди* някакви документи, толкоз повече че в тях подобно нещо нито се споменава, нито се подразбира.

Никой не отказва, че платежните заповеди трябва да са издадени съгласно съществуващите законоположения, както гласят указаните от Палатата чл. 57 и 55, т.е. да са издадени по правилата за издаване платежни заповеди, да се отнасят до кредитите, за които са те издадени, да има съответстващия за целта свободен кредит в бюджета или да са разрешени кредитите от Народното събрание със закон; но щом Палатата забележи някоя неправилност по произвеждането на някои разходи, както това се предвижда в указания от Палатата чл. 60 от правилника ù, тя е длъжна понататък да се съобрази с последващите чл. 61, 62 и 63 от същия Правилник, които тя забравя и които гласят, че в такъв случай Палатата постановява да се върнат заповедите на надлежния министър с излагане причините на невизирането, а онези платежни заповеди и делегации, които министрите върнат в Палатата, придружени с постановление от Министерския съвет за визиране, *макар и да съдържат някои*

[392] Ссилавам се (рус.) – позовавам се (б.р.).

неправилности, Палатата ги визира и бележи за това в годишния си доклад на Народното събрание съгласно чл. 3 на Закона за допълнение към Закона за Палатата, закон, който с прехвърлянето предварителната проверка и виза на платежните заповеди от Финансовото министерство във Върховната сметна палата, имал е предвид чл. 61 от Закона за отчетността по бюджета, понеже е предвидил, че когато по някоя платежна заповед се забележи нередовност и се породи спор между Палатата и надлежното министерство, спорът ще се решава окончателно от Министерския съвет.

По указàния от Палатата чл. 9 от Правилника за приспособлението на Закона за отчетността по бюджета се говори за *оправдателните документи, които се прилагат или трябва да се приложат отпосле*. Под думите „оправдателни документи, които се прилагат“ се разбират документите, които ще се приложат при изтеглянето на сумите от ковчежничествата, ако тия суми не се отпущат в аванс, а под думите *„или трябва да се приложат отпосле“* се разбират документите, които ще се приложат, или по-право, предадат на ковчежничеството по-после, ако сумите се отпущат в аванс, тъй като при изтеглюването на авансите из ковчежничествата документите не могат да се доставят.

В чл. 25 на същия Правилник се говори, че Палатата може поради някои обстоятелства да поиска обяснения по някоя платежна заповед, но обяснения, а не документи, защото обясненията не са документи, и тия обяснения се отнасят просто до реда, по който се съставят платежните заповеди, и до някои опущения или неясности на платежните заповеди.

Колкото за твърдението на Палатата, че при визата на платежните заповеди тя не могла да се ръководи само от Правилника за способа на произвеждането държавните разходи и документите, които ги оправдават, понеже той бил издаден през 1884 г., а оттогава много нови закони са издадени и пр., това е повече от несъстоятелно, тъй като се доказа, че Палатата няма и не може да има никакво право да изисква при визата на платежните заповеди каквито и да било документи.

Министерският съвет, като изслуша гореизложеното и като взе предвид:

1) Че Върховната сметна палата, вместо да проверява редовно сметките на отчетниците и да се връщат гаранциите им по-скоро, за да няма оплаквания от страна на техните гаранти; а тъй също и да провери приходите и разходите по бюджетните упражнения за годините 1884, 1885 и 1886, за които още не е представила доклади до Народното събрание, тя почна да създава по незаконен ред един вид предварителна контрола и да се меси в административните разпореждания на министрите, с което тя употребява повече от времето си да води дълги и неоснователни спорове с министерствата;

2) Че от нейните преписки изпъква на всяка минута умишлената ù тенденция да протака колкото е възможно повече препирните, а с това да препятства на правилния ход на работите;

3) Че въпреки забележката на предшественика ми да представя по-рано на Министерството на финансите проверените сметки, от които се съставя сключването на бюджета, и да чака да се приготви то, та да сравни с него своя доклад до Събранието, както гласи Законът за Палатата, тя и тая година, без да чака да се изпълни това предписание на Закона, пак е отпечатала и внесла доклада си в Народното събрание;

4) Че тя иска да се постави по-горе от законите, понеже миналата година не се е съобразила с едно постановление на Министерския съвет, издадено на основание на

Закона за допълнението към Закона ù относително споровете между министерствата и нея по визата на платежни заповеди, и Съветът е бил принуден да ù напомни обязаностите да почита законите, инак ще вземе нужните спрямо нея мерки;

5) Че тя отказа да се съобрази с постановленията на Министерския съвет от 13 май, протокол № 34, и 4 август т.г., протокол № 53, последвали: първото по отказването ù да визира издадените през април с.г. от Министерството на народното просвещение четири платежни заповеди под № 828, 902, 915 и 916 за помощи и пособия на студенти, и второто – по отказването ù да изпълни първото постановление и да визира както тия платежни заповеди, тъй и ония, издадени по-после от същото министерство и за същата цел, за което същевременно се наказаха членовете ù с лишение 1/2 от заплатата за месеците юли, август и септември т.г. с предупреждение, че ако Палатата не визира пак горните платежни заповеди, председателят и съветниците ще се отчислят от длъжност и ще се предадат на съд за незачитане на законите;

6) Че тя и след наложеното на членовете ù дисциплинарно наказание пак отказа да се съобрази с постановлението на Министерския съвет от 8 август т.г., последвало по отказването ù да визира платежната заповед на Финансовото министерство № 683, издадена за оформяването на разхода по привременния заем, направен в 1898 г. от Бреслауер Дисконтобанк;

7) Че освен това с писмото си от 18 изтеклия месец № 3913 до Министерството на народното просвещение *тя категорически отказва да визира издадените напоследък по тазгодишния бюджет на същото министерство платежни заповеди под № 1334, 1535, 1536 и 1538 за помощи на бедни ученици без прилагане на изискваните от нея свидетелства и същевременно заявява, че съветниците, които съставляват болшинството на Общото ù събрание, никога няма да склонят да се произнесат за визата без въпросните свидетелства,* и

8) Че с тия си умишлени, капризни и противозаконни действия, които може да се продължават и занапред, Съветът на Палатата не само че спира правилното и своевременно удовлетворение на държавните нужди, но подравя авторитета на самата Палата,

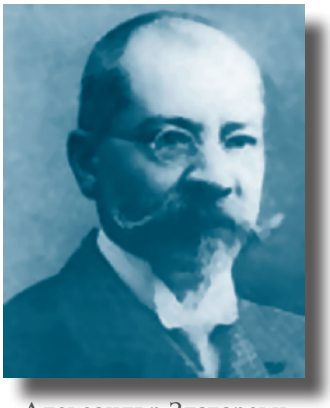
Александър Златарски

Реши:

Да поискам от Народното събрание въз основание на чл. 3 от Закона за Върховната сметна палата разрешение, за да се уволнят от заеманите им длъжности съветниците на същата Палата: Александър Златарски, Георги П. Иванов, Стоян Н. Тъпчилещов, Стоян Веженов, Евстати Цонаков и Христо Бакалов.

Като изпълнявам това решение на Министерския съвет, имам чест да Ви помоля, господа народни представители, да дадете съгласието си за изпълнението му.

София, 10 октомври 1899 г.

Министър на финансите:
М. Тенев

При разискването на това предложение на Народното събрание г-н Каравелов, бивш мой шеф, ме упрекна и каза: „Жално ми е, господа народни представители, че това предложение се внася от един министър на финансите, кой-

Атанас Краев

то от 20 години насам е служил като чиновник и като чиновник си е спечелил креслото, което сега заема. Той, който трябваше да навикне да пази чиновниците и най-много ония, които са самостоятелни, напротив, той предлага да се отчислят хора, които по моето мнение са изпълнявали дълга си съгласно своята съвест и разбиране на въпросите. Самият Закон за Палатата е писан от мен. Г-н Тенев е изработил, както ни казва, едно предложение, че при конфликт на министъра и Палатата да решава Министерският съвет. Самият този закон, който съжалявам, че е имало Народно събрание да го приеме, показва колко малко той е разбирал въпроса, за който той[393] е искал да работи“. При това г-н Каравелов, а с него и Атанас Краев[394] искаха от Народното събрание да се назначи комисия, която да разгледа спора между правителството и Палатата. Трябваше да взема думата и да произнеса следното.

Отговор на критиката по предложението за уволнението на чиновниците

Господа народни представители! Господата Краев и Каравелов предлагат да се избере една комисия, която да прегледа спора между Върховната сметна палата и Министерския съвет. Аз не виждам никакъв сериозен мотив да е навел нито единия, нито другия, за да изберем каква и да било комисия. Всичкият спор се заключава само в тълкуването на един-едничък член от Закона за Върховната сметна палата. Г-н Каравелов съжалява, че аз именно, след 20-годишна служебна деятелност, съм решил да внеса в Събранието предложението за отчислението съветниците от Върховната сметна палата, на чиновници, които аз трябвало много повече да защищавам. Действително мене ми е много мъчно, че на мене именно се падна тази тежка задача да искам, щото чиновници, които са служили няколко години на държавата, които са ми лични най-добри приятели, да се уволнят от длъжност. Но ще се съгласите, че самата ми служебна деятелност в продължение на 22 години ми налага да не фаворизирам анархията в което и да било учреждение, а особено в Сметната палата. Предложението, с което искам отчислението съветниците на Върховната сметна палата, е много ясно. В него са разкритикувани всичките основания, по които Върховната сметна палата е искала да наложи своята воля или да прокара своя каприз. Аз няма да се връщам на тях. Ще обърна само вниманието Ви върху най-съществените членове от Закона за отчетността по бюджета, понеже г-н Краев спомена, че в мотивите по предложението на министерството не било указано нито един закон, въз основание

[393] Г-н Каравелов, види се, беше забравил, че в рескрипта, който благоволи да ми връчи лично при излизането ми от Финансовото министерство, удостоверява, че всички закони и правилници, издадени през неговото министерстване през 1884–1885 г., са моя работа (виж с. 100), (б.а.).

[394] Краев, Атанас П. (Шумен – неизв.) – адвокат, журналист, политически и държавен деец: подпредседател на Народното събрание, депутат (б.р.).

на който финансовият министър или Министерският съвет иска уволнението на съветниците от Върховната сметна палата. Чл. 81 от Закона за отчетността по бюджета от 1884 г. гласи следното: „Правилата за издаването платежни заповеди и делегации, начинът на съставянето и изплащането им, както и способът за оправданието на разноските ще се определят в „Правилник за приспособлението на Закона за отчетността по бюджета“, в „Правилник за документите, които трябва да ги оправдаят“ и в „Правилник за реда, счетоводството и деловодството на окръжните и околийски ковчежничества“. Този е членът от Закона за отчетността по бюджета, въз основание на който се извършват всичките разходи в държавата. От този член 81 произтичат правилниците, по които са длъжни да се ръководят както Финансовото, така и другите министерства, а тъй също и Върховната сметна палата. Вън от този член те нямат право да излизат.

Чл. 9 от Правилника за приспособлението на Закона за отчетността по бюджета, който е развитието на този закон, гласи следното: „Всяка заповед съдържа финансовата година, главата и параграфа от бюджета, към който се отнася разходът, името, фамилията и длъжността на кредитора, ковчежничеството, което трябва да плати сумата, предмета, за който се плаща отпущаната сума, и оправдателните документи, които се прилагат или трябва да се приложат отпосле“. Това е, което се изисква при съставянето на една платежна заповед.

Да дойдем сега на Правилника, по който трябва да се оправдаят всичките разходи. В този Правилник са предвидени всичките случаи, в които се произвеждат разходи от каквото и да било естество. В § 9 са предвидени случаите, когато се издават платежни заповеди за стипендиите, способът за определянето стипендиите на учащите се зад граница и документите за оправданието им. Тоя § 9 гласи: „Стипендиите се разрешават от Учебния съвет по представлението на министъра на просвещението и съгласно със закона за раздаване на стипендиите. Стипендиите за учащите се зад граница се отпущат ежемесечно в аванс чрез Българската народна банка, която след приемане разписките на стипендиантите представя ги при една сметка в съответстващото министерство, за да ù изплати авансираната сума. Документи: 1) копие от указа, с който се отпуща стипендията. Ако указът е обнародван в „Държавен вестник“, достатъчно е да се упомене във всяка платежна заповед номерът и датата на листа, гдето е напечатан; 2) разписка от стипендианта, че е получил сумата; 3) известие.“ Както виждате, никакво свидетелство за бедност или друго не се предвижда. И вън от документите, които предвижда този член от Правилника, Палатата няма абсолютно никакво право да търси каквито и да е други оправдателни книжа.

Господа народни представители! Аз допущам, че между Сметната палата и кое да е от министерствата може да се породи спор по тълкуването и на най-ясни въпроси. В Министерския съвет съм защищавал Палатата при всеки случай, когато се е появявал спор за каквото и да е тълкуване на закони, даже когато тя е изисквала работи, които не са предвидени в законите и правилниците. Но строгото наказание, което предлагам да се наложи на съветниците, е предизвикано не от разногласие в тълкувания, а от явно непокорство на Палатата спрямо Министерския съвет, който е действал на основание Закона за допълнение Закона за Сметната палата, касаещ се до визировката на платежните заповеди. До 1887 г. визировката на платежните заповеди се извършваше от Финансовото министерство съгласно Закона за отчетността по бюджета. Всичките платежни заповеди трябваше да минат през там. Лицето, което беше натоварено да визира запове-

дите, разглеждаше дали те са съобразни със Закона и дали има при тях предвидените документи, които трябва да ги оправдаят в ковчежничеството. В 1887 г. аз бях, който предложих пренасянето тая предварителна контрола и визировка на платежните заповеди във Върховната сметна палата, след като бях изучил устройството на Сметната палата в Белгия и Италия, гдето предварителната контрола на платежните заповеди е поверена на същото учреждение. И аз никак не съжалявам, че е бил внесен в Народното събрание Законът за допълнение към Закона за Върховната сметна палата, за което г-н Каравелов съжаляваше. При всичко че съществуващият сега Закон за отчетността по бюджета е внесен в Събранието от г-н Каравелов, аз съм го съставлявал, както съм писал и Закона за Сметната палата с допълнението му. Аз не съжалявам за това, гдето е предвидено, че разправиите, които може да се появят между Върховната сметна палата и някое министерство, трябва да се разрешават от Министерския съвет. Защото ще се съгласите, че трябва да има едно учреждение, което да разглежда и разрешава появившите се недоразумения през течение на годината. Както в Белгия, отгдето е заета тази система, така също и в Италия тези спорове се разрешават от Министерския съвет. Ако там са сбъркали законодателите, и ние сме сбъркали.

Чл. 3, господа народни представители, от Закона за допълнение към Закона за Върховната сметна палата гласи следното: „Ако Върховната сметна палата и след постановлението на Министерския съвет остане на мнение противно, тя визира платежната заповед, но държи сметка за всякой такъв случай и излага в годишния си доклад до Народното събрание основанията, по които тя счита за неправилен разходът“. Този е именно, господа народни представители, членът, който Вие трябва да изтълкувате, тълкуването на който не зависи от никаква комисия. Имала ли е право Върховната сметна палата при съществуването на този член да откаже визировката на платежна заповед за какъвто и да било предмет, след като се е произнесъл Министерският съвет? Законът е много ясен и никой състав на Палатата досега не е помислювал да тълкува поменатия член и да оспорва правото на Министерския съвет. Палатата е длъжна да визира заповедта, права или крива, придружена от документи или не, издадена за каквото и да бъде, па макар министърът да взема парите в джеба си. Защото както в Белгия и в Италия, така и по нашия Закон спорът между Сметната палата и кой да бил министър се разрешава от Министерския съвет. Министерският съвет постанови ли да се визира една платежна заповед, той поема отговорността върху себе си и Върховната сметна палата е длъжна да се подчини на неговото решение, като визира платежната заповед, а после да съобщи на Народното събрание, че еди-кой си министър е искал да направи беззаконие и Министерският съвет му е допуснал един неправилен разход. Италианският закон предвижда още, че Върховната сметна палата е задължена всеки 15 дена да съобщава на Парламента за такива спорни въпроси.

Въпросът за конфликта се повдигна още в извънредната сесия, както помните, от г-н д-р Генадиев, защото още тогава се бе възбудил спорът между Палатата и Министерския съвет. Той ми направи запитване, какво мисля да направя с Върховната сметна палата, която се е поставила на такава незаконна почва? Мене ми беше много неприятно да взема каквато и да било мярка спрямо Палатата, като мислех, че тя ще се вразуми и няма да отиде до крайност, което не е в интереса нито на правителството, нито на Палатата. Имах право да предполагам това, защото настоящото правителство не е дало още ни един случай със своите

дела, който да предизвика стълкновение с Върховната сметна палата. Ако са се представили през течение на годината въпроси за спор, всички са останали от бившето правителство. Много дела на предшествениците си сме били длъжни да разчистим; много разходи, ангажирани или произведени против Закона за отчетността по бюджета и неоформени, сме били принудени да пропуснем само за да не страдат интересите на частни лица. Министерският съвет, като е признавал неправилността им, решавал е да се визират платежните заповеди и Върховната сметна палата ги е пропущала. При такива обстоятелства, ако Върховната сметна палата ценеше своето достолепие и искаше занапред да опази престижа на това върховно учреждение, както е пропущала неправилни разходи с милиони, трябваше съгласно Закона да се подчини на решението на Министерския съвет по въпроса за стипендиите, без да се залавя да дири, неоснователно, някакви свидетелства, каквито в продължение на 20 години тя никога не е поискала, като е отпущала безпрепятствено с хиляди стипендии през годината.

Като съжалявам крайно, гдето съм се принудил да искам разкасирването на Върховната сметна палата, аз мисля, че няма нужда от никакво отлагане и никаква комисия, а Народното събрание да се занимае веднага с разискването на чл. 3 от допълнението на Закона за Върховната сметна палата и ако намира тълкуванието на Министерския съвет за вярно – което е вън от всяко съмнение, – да постанови за уволнението съветниците на Сметната палата.

Господа представители! В предложението ми е казано, че искам уволнението на шест души съветници. Трябва да Ви заявя обаче, че един от тях, Христо Бакалов, е бил на особено мнение с председателя на Върховната сметна палата, като са тълкували чл. 3 тъй, както и Министерският съвет го е разбирал. Понеже по досегашната практика Министерството може да възстановява на длъжност някои от лицата, които се уволняват, аз мисля, че след уволнението на всички съветници Бакалов пак може да се назначи, но за да не излезе, че се уволнява по същите мотиви, както и другите съветници, а после пак се назначава, заявявам, че по отношение на Христо Бакалов аз оттеглям предложението си, а другите петима съветници моля да се уволнят от длъжността.

Речта ми по отговора на тронното слово на 3.XI.1899 г.

При разискване отговора по тронното слово в заседанието на Народното събрание на 3.XI.1899 г. произнесох следната реч:

Господа народни представители! Днес е третият ден, как народното представителство се занимава с отговора на тронното слово. Върху значението на тоя извънредно важен държавен акт и върху формата, в която той е редактиран, говориха твърде много от най-видните оратори както на левицата, тъй и на десницата. Ще позволите и на мен да кажа само няколко думи. Аз няма никак да се занимая с ония пасажи, които се касаят до вътрешната и външна политика на страната, защото моите колеги, министър-председателят и министърът на вътрешните работи, Ви изложиха напространно възгледите на правителството по тая част. Аз считам за своя обязаност без никакви предисловия да поговоря само за оня пасаж, който се отнася до финансовото положение на страната, защото върху него господа опозиционните оратори изсипаха, може да се каже, най-острите критики, най-тежките обвинения против правителството. Пет души от господа опозиционните оратори говориха върху пасажа по финансовото по-

Александър Людсканов

ложение и всички почти поддържаха, че не отговарял напълно на действителността. Ако съм ги схванал добре, речите на всички предговорили се заключават в следното: имало едно необяснимо, едно флагрантно противоречие между речта на Негово Царско Височество, произнесена при затварянето на извънредната сесия на Народното събрание в юни месец текущата година, и тронната реч при отварянето на настоящата обикновена сесия; че с приемането на омразните, критикуваните, съсипателните, ако щете, според господа Людсканов и Данев, договори, се разрешавала правилно създадената в страната финансова криза; а във втората, в тронната реч при отварянето на сегашната сесия, се констатира, че тая криза още съществувала и се търсели мерки и средства, с които правителството се мъчело да извади окончателно страната от кризата, в която се намира, и от това следвало, че правителството, а особено финансовият министър, не са знаели какво правят, когато са увещавали народните представители за приемането на договорите. Нещо повече. Правителството, а особено финансовият министър, е било съвършено късогледо, защото господа опозиционните оратори предвиждали, предсказвали, че след три месеца от приемането на договорите кризата нямало да се премахне, а напротив, щяла да се изостри повече. Ако щете, още по-силно: правителството и лично финансовият министър според г-н Людсканов излъгали народното представителство с големите облаги, които се очаквали от приемането на договорите, и вследствие на тая непредвидливост, на тая измама, правителството не заслужавало да стои на червената маса, а особено финансовият министър трябвало да се хване за ухото и изведе от това място, за да дойде г-н Людсканов, който могъл да извади страната от финансовите затруднения и да даде цяр на болките ù. Това е есенцията на всичките произнесени от господа опозиционните оратори речи, като оставим настрана нападките и обидите, които произнесоха някои от тях спрямо синдиката, който не бил устоял на задълженията си. Тоя въпрос аз искам да се разясни.

Господа народни представители! Като игнорира всичко, което аз съм изложил в мотивите по законопроекта за сключването на 5% заем от 260 000 000 лв. и речта, която аз произнесох при разглеждането на тоя законопроект, г-н Людсканов се заловил само за една фраза, или един пасаж, ако щете, който се намира в напечатаната моя реч по повод на договорите, без да вземе във внимание всичко друго, което се съдържа в двата документа. Казал съм бил, че след приемането на договорите правителството щяло да си достави достатъчно средства, за да излезе от кризата, и ще си свърши работата без затруднение. От това вади заключение, че аз съм излъгал народното представителство. Господа представители, аз не обичам да говоря празни приказки, нито искам да Ви залъгвам със софизми и изопачавания, както прави г-н Людсканов. Всеки, който е прочел

внимателно както изложението на мотивите, тъй също и речта, която аз произнесох в извънредната сесия, е забележил, че не съм имал никакво намерение да лъжа народното представителство, а напротив, съм изложил с най-голяма ясност, с най-точни данни положението, в което се намира страната, и мотивите, по които народното представителство е било заставено по неволя да приеме предлаганите договори както за паралелната линия, тъй също и за новия 5% заем.

За да се убедите в това, господа народни представители, ще ми позволите да направя само няколко малки цитати както от изложението на мотивите, тъй също и от речта, която произнесох тогава, за да видите, че това, което г-н Людсканов твърди, не е никак вярно. Ако разгърнете изложението на мотивите, на страница 4-та ще прочете следното:

„Положението, в което кабинетът на г-н Стоилов остави финансите на страната, не беше от завидните. Когато на 18 май 1894 г. той пое управлението, в държавните съкровища и у Лендербанк намери наличност в брой лева 32 601 500, а при излизането си остави само лева 4 292 000; той завари недобори и закъснели данъци 17 522 000 лв., а остави лева 22 500 000; той наследи чисти задължения лева 9 796 000, *а остави на заместниците си перспективата на близко банкрутство*. От приложените при настоящото 4 таблици ще видите, че настоящото министерство е наследило един пасив от 67 988 000 лева за висящи дългове по платежни заповеди, аванси, съкровищни бонове, рати и за започнати работи, за посрещането на които то трябваше да се загрижи още от първия ден на встъпването си на власт, и по-голямата част от поменатите задължения очакваха изплащането си извън бюджетните приходи.“

По-нататък: „На 20 януари т.г. Банк ентернасионал дьо Пари отправи чрез представителя си бързо запитване до Финансовото министерство, за да ù съобщи какво мисли то да прави след унищожението на сключените от предшествениците ни контракти и *какви мерки е взело за изплащане веднага дължимите на банките висящи суми 7 750 000 лв.,* като го предупреждаваше *да не разчита на никаква отсрочка или улеснения,* в случай че новото министерство не се ангажира да приеме утвърдения за 290-милионния заем контракт.“

По-надолу се казва следното: „Предвид на грамадните задължения на съкровището, както и безплодните опити да се намерят другаде необходимите средства, *правителството ни бе поставено в алтернативата или да прекъсне почнатите преговори с финансовите групи и с това да изложи държавата на неминуема катастрофа, или да приеме настоящия договор и чрез него да улесни държавата в безизходното ù финансово затруднение.“*

На стр. 8, господа народни представители, аз съм изложил подробно едно по едно сравненията между сключения контракт от предшествениците ни със същия синдикат и нашия контракт по заема с видоизмененията, които той е претърпял в полза на държавното съкровище. Между изброените подробно авантажи сте забелязали, че контрактът, който нашите предшественици бяха сключили, даваше на държавното съкровище за посрещане на своите нужди само 2 577 150 лв., когато ние с големи усилия, с голям натиск пред синдиката, можахме да добием ефективна сума 18 900 000 лв., една разлика в повече от 15 000 000 лв. Като констатирам това, прибавям веднага, че: „Независимо от значителната разлика в повечето от 15 322 850 лв., която новият контракт ни

дава в ефектив, той задължава синдиката да внесе в брой при *първата емисия, която предполага да извърши* към края на идущия юни, още една сума от 25 000 000 лв.“ Забележете добре, господа представители, че тоя е единственият пасаж, на който г-н Людсканов гради своята критика, а както виждате, аз никога не съм давал обещание, че ще имаме непременно и положително сумата 25 000 000, внасянето на която зависи от емисията на новия заем.

По-нататък, на стр. 10, ще срещнете следното: *„Повече от гореизброените преимущества на новия контракт сравнително със стария не бе възможно за правителството да добие.“*

Като изброявам всички нужди на държавното съкровище, които се състояха от 45 256 000 лв. просрочени задължения и 41 962 000 лв., необходими за изплащане по-нататъшните нужди и довършване линиите и портовете, които нашите предшественици бяха предприели, в заключение казвам: „От горната таблица ще видите: 1) че съкровището дължи на банките 17 750 000 лв., срещу които е дало залог 6% облигации за 36 000 000 лв. Тоя дълг подлежи на връщане в 8-дневен срок от деня, в който банките предизвестят Финансовото министерство. В случай че не им се внесе сумата, банките ще продадат заложените облигации по курс, какъвто намерят; а ако добитата от продажбата сума не покрие дълга, те имат право да искат от правителството недостига. Може да си представите какъв би бил курсът на нашата рента, ако се прогласеше, че Българското княжество не е в състояние и поради това отказва да изплаща задълженията си; 2) че съкровището дължи по бонове 5 047 897 лв., за изплащането на които имам ежедневно неприятности и едва с големи унизителни молби успявам да убеждавам заинтересованите да чакат разрешението въпроса за новия заем; 3) че иностранните пощенски администрации искат 2 551 000 лв., за изплащането на които са получени отвсякъде дипломатически ноти“, и пр., и пр.

В същото време Ви съобщих, господа народни представители, че в държавното съкровище на 19 май е имало само 1 870 000 лв., разпределени на 80 и няколко ковчежничества. „Предвид на всичко гореизложено аз имам пълна надежда, казвам по-нататък, господа представители, че след като *си съставите ясно понятие за опасността, в която се намира държавният кредит,* ще се съгласите да одобрите сключения от правителството договор.“ Това съм имал честта да изложа и да заявя пред Народното събрание в изложението на мотивите, с които се внесе на разглеждане поменатият законопроект в извънредната сесия.

При разглеждането по-после на тоя законопроект, в речта, която имах честта да произнеса, ще срещнете следния пасаж на страница 24:

„Второ едно обвинение, господа представители, което се хвърля върху мене, е, че аз съм осъждал старите договори, а пък съм подписал същите. Това е вярно – аз не го отказвам. *Осъждал съм старите договори и в изложението на мотивите си, както виждате, пак ги осъждам; но осъждал съм ги, като съм имал предвид не това положение, в което ние заварихме страната, а положението, в което тя се намираше, преди да се сключат старите договори.*

Както сте забележили в изложението на мотивите, преговорите с ориенталците са свършени на 17 ноември. Водени са те през октомври, а ми се струва, че и през септември месец, но са свършени на 17 ноември. Правителството на г-н Стоилов в това време не е имало никакви належащи дългове, защото първият срок на аванса, който банките са били дали на правителството, е изтичал на 5 януари; така

щото *правителството на г-н Стоилов е имало цели два месеца да се грижи да търси средства, да употреби всички усилия и да види дали не ще може да ги намери извън групата, пред която то се е ангажирало; а положението на съкровището, което ние заварихме при поемане на властта, бе, че имаше да се дължат 25 000 000 лв.* и между тия 25 000 000 лв. на първо място стояха ония 7 500 000 лв., които правителството на г-н Стоилов дължеше на същите банки, с които то беше сключило договорите. Срокът беше изтекъл за 5-те милиона на 5 януари, а другите 2 1/2 милиона бяха безсрочни.“

На стр. 38, господа народни представители, ще прочетете следното:

„Както Ви заявих по-рано, при постъпването на сегашното правителство на власт финансовото положение на страната не беше толкоз розово, както някои си го представляват. Настоящото правителство се намираше пред две сключени конвенции, приети от Народното събрание и утвърдени от Негово Царско Височество, от които едната очакваше санкцията и на Султана, именно конвенцията по откупуването от Компанията правото за експлоатацията на Източните железници. При воденето преговорите за съставяне на министерството всички признаваха, че положението е от най-затруднителните и че при всичките критики, които се правеха на старите договори; при всичките митинги, които се произведоха в страната против тия договори, *макар и ние сами да ги намирахме неизносни за страната, особено задължението за откупуване линиите; като имахме предвид милионните задължения, които предстоеше да се изплащат, и критическото положение, в което се намира съкровището, всички бяхме наклонни тия договори да се турят в действие от старото министерство и ако е необходимо,* след това то да се оттегли, и новото правителство, което и да било, да дойде на чисти сметки. Обаче пред категорическия отказ на г-н Стоилов да остане по-нататък на поста си настоящото министерство трябваше по-скоро да се нагърби с разчистването на натрупаните дългове и да поправи трудното положение, в което то завари страната.“

На 40 стр. ще видите следното: *„Добър ли е или лош сключеният със синдиката договор, който сега ни занимава,* трябва да съдите и да решавате въпроса, като вземете предвид положението, в което се е намирал нашият държавен кредит при сключването му. Както заявих в началото още, както съм изложил и в мотивите, които придружават договора, ако сравните условията с едно цветущо финансово положение, каквото, няма съмнение, можехме да имаме, ако нашите предшественици водеха добре обмислена политика, той не отговаря на кредита, който България заслужаваше да има; *но ако го сравните с положението, в което нашият кредит се намира от две години насам, тогава договорът не може да бъде освен добър, и даже много по-добър, отколкото курсът на нашата рента в сегашно време позволява!“*

На стр. 46 има следното: „Ако вземем, както казах, предвид положението, в което се намира нашият държавен кредит, контрактът, който ние сключихме и който днес разискваме, не е осъдителен. Не е осъдителен затова, защото курсът на нашата 6% рента днес е само 93%, а пък на 5%-те облигации на земеделските каси е 83% без никакви операции. Ако направим, прочее, едно сравнение между конверсията на неупражнените опции както на 6%-те книжа, които остават в обращение в публиката, и между един нов заем, направен при днешните условия на кредита ни, ще видите, че конверсията е предпочтителна. Курсът 93% на българската 6% рента съответства на курса 77 1/2% за един нов 5% заем. Ако днес бихме могли да отблъснем конверсията, или ако банките бяха се съгласили да се откажат от

намерението си да извършат конверсията, за да сключим един нов 5% заем, от който имаме нужда, ние не можехме да претендираме по-добър курс от 77 1/2%.“

На стр. 49 е пасажът, който г-н Людсканов прочете и който му даде повод да хвърли най-тежките, мога да кажа, обвинения против правителството, особено против финансовия министър. И какво казва този пасаж, господа народни представители? „Най-сериозният мотив, който ораторите от левицата произнесоха против договора за конверсията, е този, че правителството не се осигурявало с нужните средства за покриване на своите дългове и за довършването на предприетите железопътни линии и пристанища. *В това отношение донякъде критиката е справедлива, аз съм най-много критикувал договора на нашите предшественици от тая точка зрение, защото техният в това отношение беше съвършено неизвиняем.* Като обърнахме особено внимание на този въпрос, ние успяхме достатъчно да подобрим първоначалния контракт. Но пак признавам, че тая страна на контракта остава най-слаба. И подобрихме го, както забелязах по-рано, защото вместо 3 575 000 лв. ефектив, които контрактът на нашите предшественици предвиждаше, ние възкачихме ефектива на 18 900 000 лв.“ Понататък следва фразата, за която г-н Людсканов се е хванал.

„Освен това, даже ако допуснем, че подир няколко време ще се намерим в нужда, пак ще имаме на разположение Българската народна банка, която във всеки случай ще ни помогне. *Па и самият синдикат, който е заинтересуван в нашите книжа, в нашите операции, ще бърза – забележете това, колкото е възможно по-скоро да изпълни контракта и изкара очакваната печалба,* и няма защо, прочее, да се стряскаме от това.“

Ще Ви прочета и последен един пасаж, с който ще свърша извлеченията си, който пасаж се намира на 50-а страница. „Но счетох за нужно да се спра относително твърденията на опозиционните оратори, че финансовото положение не било тъй мрачно и безизходно, каквото Ви го представих в изложението на мотивите; че задълженията на съкровището можели да се изплащат постепенно и по части в продължение на няколко години; че сме могли да продължаваме управлението на страната без заем, като апелираме към патриотизма на българските граждани, които из чорапа могли да извадят 20 милиона лева и да помогнат на правителството; че българският народ с телеграми от Свищов и Пловдив изявил готовността си да даде милиони левове, за да излезем от трудното положение, и пр., и пр. – всичко това оставям без отговор, защото не намирам в него нищо сериозно; вярвам, че и Вие всички сте се смели на подобни наивни аргументи. *Но по-сериозен е аргументът, че сме могли да направим 10 милиона лева икономии от разходния бюджет и с това да посрещнем нуждите си. Даже ако допуснем това, проектираните икономии са предмет на бъдещето, а ние днес имаме да посрещнем платежи, за които всеки час тропат на вратата ни и на всяка минута фалиментът ни угрозява. Икономиите, които са много желателни и които ние обещахме в програмата си да направим, едвам ще стигнат, за да се уравновеси бюджетът*; понеже, както знаете, всичките бюджети в последните 10 години са приключени с дефицити, а дефицитът за текущата година ще бъде много по-голям, отколкото предшестващите, поради нещастието, което ще причини на страната владеещата в най-плодородните окръзи суша. Господа народни представители! Вярвам, че всички сте се убедили в гибелните последствия за държавния ни кредит от отхвърлянето на договорите. Резултатът от тая постъпка ще бъде на първо място продаването на заложените ни ценни

книжа у финансовата група, на която дължим 17 милиона лева. Колкото и да се самооблъщават господа критиците, за мен въпросът е много ясен. Аз твърдя категорически, че банките ще продадат залога ни, без да се церемонят ни най-малко, защото ако сега се извиняваме с погрешките на предшествениците си, с отхвърлянето новите договори ние сами ще увеличим числото им и с това *ще предизвикаме още по-силното и справедливо негодуване* на двете толкоз силни финансови групи. Без да обявят книжата ни в борсите за продан, само *новината, че българското правителство е престанало да изпълнява своите задължения и че не е в състояние да плаща купоните си, е доста, за да компрометира окончателно нашия кредит* и да не можем и след 20 години да намерим заем.“

От всичко изложено Вие виждате, господа народни представители, че твърденията на г-н Людсканов са голословни; че никога не съм Ви дал обещание, че с приемането на договорите ние ще си доставим всичките нужни средства за плащане дълговете и за излизане окончателно от кризата; защото ако даже се изпълнеше веднага целият контракт, пак нямаше да се излезе окончателно от затрудненията без мерките, които правителството проектира да вземе по-нататък. Настоящото правителство, далеч от мисълта да Ви лъже при разискването на договорите, е описало с най-голяма откровеност финансовото положение на страната; представило е най-нагледно всичките добри и лоши страни на контракта за заема от 260 000 000 лв. и Ви е предложило да го приемете само за да спасите страната от позор и за да се запази кредитът на държавата. Тия са били мотивите, по които сме искали приемането на договорите; тия са били мотивите, по които сме искали прокарването им.

Истина е, господа народни представители, че приетият от Вас закон за 260 000 000 лв. заем не е принесъл всичките улеснения, които се очакваха от него, защото не е изпълнен във всичките му части. Но кой е виноват за това? Правителството ли? Но правителството, откакто е поело властта, не е имало ни един ден спокойствие. Финансовият министър ли? Вярвайте, че него сън го не хваща при постоянния наплив на искания пари за посрещане на вътрешните държавни нужди. Финансовият синдикат ли? Г-н д-р Данев се провиква, че синдикатът е виновен за това, защото е турил ножа на врата на българското правителство и иска по всеки начин капка кръв от българския народ с разните спекулативни мерки, които иска да му наложи, и с разните затруднения, които причинява на правителството чрез неизпълнение сключените с него договори.

Не, господа народни представители. Никого не можете да обвинявате: нито правителството, нито финансовия министър, нито финансовия синдикат, где-то окончателно страната не е могла да излезе от затрудненията. Ако синдикатът не е успял да изпълни, отчасти поне, по-нататъшните задължения, които е взел със сключените контракти, всичката отговорност за това – г-н Людсканов трябва да го признае – лежи върху опозиционните фракции; защото със своята обструкция, със своите всевъзможни затруднения, които причиняваха на правителството в извънредната сесия, не дадоха възможност да се прокара и потвърди по-рано контрактът; *защото, както го заявих в изложението на мотивите, както и сам бившият министър-председател Греков прогласи няколко пъти в Народното събрание, всякакво замедляване утвърждението на контракта ще бъде в ущърб на делото и че ако се пропусне случаят да се направи първата емисия на част от заема през м. юни, емисията ще се отложи за октомври*

или декември и никой тогаз не гарантира сполуката, която зависи от много обстоятелства. Аз го заявих сам няколко пъти във финансовата комисия, а така също и бившият министър-председател г-н Греков го заяви няколко пъти. Тъй щото, ако има някой отговорен, най-много е отговорна левицата.

Какви бяха задълженията, господа народни представители, за синдиката? Всеки, който е прочел Закона за заема, е видял, че в чл. 1 синдикът се задължава да поеме ферм от останалите две опции на заема от 1892 г. една сума от 32 500 000 лв. номинални, да поеме остатъка от тия две опции от 16 300 000 лв. една година след тоя срок и да даде аванс, срещу залог пак на държавни книжа, една сума от 7 000 000 лв. номинални за срок от една година. Това е задължението на синдиката. И аз го казах, че е за съжаление. *Казах Ви в изложението на мотивите, че при всичките ни усилия само това можахме да направим.*

Както видяхте, господа народни представители, законът задължава синдиката само да поеме 32 500 000 лв. номинални и да направи 7 000 000 лв. аванс, като внесе сумата в продължение на 15 дена от утвърждението на контракта. Синдикатът изпълни своите задължения преди срока и брои на съкровището 32 120 000 лв. номинални, с които се погасиха всички суми, които съкровището дължеше на разни банки; издължиха се всички съкровищни бонове, които се намираха в странство и заплашваха правителството; изплати се на всички пощенски администрации, за които получавахме постоянно дипломатически ноти; внесохме купона за 1 юни 1899 г., който нямаше възможност да изплатим, и купона от 1 август 1899 г., извършихме и много други дребни платежи в странство и с това очистихме всички външни задължения, които заплашваха кредита на държавата, а остана да се разправяме само с вътрешните бюджетни нужди. И днес, когато кредитът ни е запазен, когато държавата е избавена от опасността да получи позорното клеймо на челото си – фалита, – *можем преспокойно да търсим всички вътрешни средства за подобрение положението по-нататък.* Сега мога да заявя, че държавата няма никакви външни задължения с изключение на няколко съкровищни бонове на сума до 1 000 000 лв. и сроковете на купоните за идущия януари, които възлизат на 4 000 000 лв. По-нататък ще видим какво ще правим. Контрактите, които са толкова позорни според някои от опозиционните оратори, имаха своята добра страна, защото от една страна, освободиха държавата от 40 000 000 лв. дълг чрез отхвърляне покупката на паралелната линия, а от друга страна, с изплащането на външните задължения държавата се спаси от окончателно компрометиране на кредита ù. Но, каза г-н д-р Данев, защо като правителството изпълни своите задължения, и банките не изпълниха задълженията си? Защо да ни не дадат пари? Както казах, повече от това, което направиха, банките задължения нямат. А защо не дават пари, всеки, който се занимава с финансови въпроси, го знае много добре. Г-н Сарафов може да обясни на които не разбират. Аз съжалявам, че вместо г-н Людсканов не излезе да говори г-н Сарафов, който е най-компетентен по тая материя. Г-н Людсканов можеше да Ви отстъпи думата и тогава щях с удоволствие да Ви слушам. Защо не дават банките пари? Защото в целия свет парите липсват. И когато някой няма пари в джоба си, не може даже да плаща задълженията си, камо ли да отива да дава назаем другиму. Повече от година време всички европейски тържища се намират в най-стеснително положение, в голямо безпаричие. Най-големите затруднения повече от година време се усещат в Германия, която е била една от най-силните кредиторки за Ориента. Затрудненията произлизат от това, че в

Германия индустриалните предприятия в последните години са толкова развити и усилени, че поглъщат не само всички икономии, които има в страната, но са принудени да търсят пари отвън, за да посрещнат нуждите си. Независимо от общите финансови затруднения дойде и друга една причина, която нито аз, нито г-н Людсканов, нито г-н Нейчов[395] можеше да предвиди. Това беше войната на Англия с Трансваал, която окончателно спря финансовите операции в целия свят, не само в Европа. Войната с Трансваал предизвика всеобщо спадане на фондовете на всичките европейски държави, а не само нашите. И за доказателство на това аз ще Ви приведа няколко данни не за държави като нашата и Сърбия, които са доста компрометирани, но държави, на които кредитът всякога е стоял високо; държави, на които ценните книжа не са се колебали в нормално време с повече от 1/2%. Ще Ви приведа най-напред курса на английската рента. На 1 януари английската рента се котираше 112 2/8%, през май – 112 1/4, понижение само с 1/2%; от юни вече, когато се почват приготовленията за войната, захваща да спада и през юли е била 108, през август – 106, през септември – 105, през октомври – 102, и днес е 103. Както виждате, английската рента, която се колебае, както казах, с 1/2%, след прогласяването на войната е спаднала с 10 3/8%, нещо, което е феномен в английската финансова история. В Германия, на която дълговете са най-малко, рентата от 102.70 през януари слязла е на 101.50 през май, през август е била 98.25, през септември 98, през октомври 96.20 и днес е 97, значи, претърпяла е едно спадане от 6 1/2 пункта, при всичко че тая държава не води днес никаква война. Френската рента от 104.60 през януари слязла е през май на 102.50, през юни е била 101, през юли 100.80, а през октомври 100.50; значи, претърпяла е едно спадане от 4.20. Австрийската рента от 102.50 през януари, 100.78 през май, в октомври е била 98.30; значи, спаднала е с 4.20. Унгарската от 122 през януари, 120 през май, в октомври е дошла на 116; значи, претърпяла е едно спадане от 6. Италианската от 96 през януари спаднала е на 90 в октомври; значи, претърпяла е едно намаление от 6 пункта. Румънската от 94 през януари дошла е на 85 в октомври; значи, едно спадане от 9. А българската рента във Виена от 113 в януари дошла на 110 в май, спаднала е през октомври на 104 и днес се намира на 103 1/2; значи, претърпяла е едно спадане с 10%. Както виждате, това ни показва, че спадането на всички ренти е предизвикано от протакането на войната между Англия и Трансваал. Не е само това, господа представители. Едно от главните мерила за финансовото положение в света е и шконтото. Който е следил за това, знае, че шконтото, което в нормално време във Франция е 2%; Германия 3%; Австрия 4%; Русия 5%; Румъния 5%, в последно време беше се възкачило във Франция до 4%, и то само банковото шконто, в Германия до 6%; Австрия до 6%; Русия до 8%; Румъния до 8%, и при всичко това и там банковите операции са съвсем ограничени, както у нас. При тия високи лихви никакви почти шконтови операции не стават.

Ще Ви направя, господа народни представители, една сметчица, от която ще видите, че при най-добрата воля от страна на синдиката той се намира в невъзможност да направи нещо. Истината всякога трябва да се казва. Сегашният курс на нашата рента, както Ви забелязах, е 103, а курсът 103 във Виена, който е в книжни фиоринти, съответства на 85.25. Тоя курс 85 от заеми 6% съответства

[395] Нейчов, Вълко (Лука) Вълков (1843, Панагюрище – 1912, София) – учи в София и Пловдив, завършва право в Париж; учител, публицист, депутат (б.р.).

на курс 75 за новия тип 5%. Какво може да направи синдикатът и какво може да искаме от него при тоя курс? За да направи една емисия от облигации 5% при днешния курс 75, като сметнете разноските по емисията, ще трябва да го предложат на публиката по 72 до 73, па ако щете, и 75, когато той е уговорен в сключения контракт да плати 88 1/4, значи, да искаме да загуби по 13 1/4 на всеки 100 лева, без да е задължен да направи това. Ще се съгласите, че никой от Вас, господа критикувачи, няма да се реши на подобна жертва. Вие виждате, прочее, какъв келепир сме им дали в ръцете. Аз Ви уверявам, че ако можем да намерим сега 40 милиона лева да заплатим на банките облигациите, които имат в касите си, те ще ни бъдат крайно признателни и благодарни, като ни избавят от омразните според г-н Людсканов задължения.

Прибавете при това, господа представители, и критиките, които постоянно се пишат в нашите вестници за финансите на страната *от ония именно, които ги докараха до това печално положение;* представете си още умишлените и изопачавани сведения, *които се дават от някои патриоти българи* в чуждите вестници за критическото положение на страната, и ще си обясните разположението на синдиката. *Аз обвинявам опозицията, защото изкривява фактите. Аз представлявам положението тъй, както е, и казвам, че трябва да вземем сериозни мерки да го поправим.*

Господа представители! Синдикатът има еднакъв интерес с нас да поддържа българския кредит, защото от компрометиране на кредита ни ще пострадат не по-малко интересите на европейската публика, която ще хвърля моралната отговорност върху банките, които са ù препоръчали нашите ценни книги. Ето защо, при всичките финансови затруднения, синдикатът от 3–4 месеца е бил принуден да прави повече от десет конференции, за да разисква дали не може по някой начин да помогне на българското правителство, но всичките конференции са били без успех, защото повечето от банките, съставляващи синдиката, са заявявали, че не са в състояние да авансират нови суми, докато не се освободят поне от една част на облигациите, които им са дадени на основание контракта. Синдикатът има днес в касите си 50 милиона българска рента, която трябва да разчисти; защото задачата на банките не е да купуват каквито и да било ценни книжа, а да служат само за посредници между публиката и правителствата или дружествата, като се ползват за труда си с известни печалби. Кога ще се реши синдикатът да предприеме емисия на част от новия 5% заем, не може да се предвиди, защото това зависи от много обстоятелства, а главно от свършването на войната. Финансовият синдикат, господа народни представители, при последната среща, която имахме във Виена, ни заяви следното: „Ако Вие много настоявате да Ви дадем пари, трябва да предприемем една малка емисия от 5% рента, но понеже по днешния курс, даже и като жертваме известна сума, за да подобрим цената на българската рента, не можем да направим емисия за 20–25 милиона по курс, по-голям от 72 или 75, па ако щете, 80, трябва да се съгласите да теглите разликата между 84 1/2 и курса на емисията. Но финансовият синдикат заявява и в такъв случай даже, ако Вие поемете загубата от емисията, ние не можем да Ви съветваме това, понеже, ако тая емисия не успее, предприемане на нова е немислимо по-рано от 2–3 години.“ Предвид на подобно заявление правителството не можеше да допусне намаление на каквато и да е част от уговорения курс, без да е сигурно, че ще добие исканата сума, и когато се говори за риск да компрометираме настоящата и бъдещи емисии на нашата рента, ако синдикатът се задължеше да ни внесе веднага 15–20 милиона, можеше още да се разисква въпросът за намаление условения курс. Тия

обяснения, господа народни представители, счетох за длъжност да дам в отговор на господа опозиционните оратори, по мненията, които г-н Людсканов, а заедно с него и други някои, искаха да се направят в пасажа по отговора на тронното слово, касаещ се до финансовото положение на страната, като се кажело, че банките били причина за затрудненията, че правителството не било предвидливо при сключването на договорите и пр.

Друг въпрос, който се повдига по този случай, беше, че трябвало да се каже в отговора на тронното слово, че причините за нашето финансово затруднение не са само многото постройки, предприети от нашите предшественици, неурожаят и пресиленото уравнение на бюджета, но и свръхсметните кредити. Господа народни представители! По моему няма някое особено значение, ако предвидехме и фразата, че и свръхсметните кредити били една от причините за затруднителното и лошо положение на страната. В един акт като тронното слово такива детайли са излишни. Но понеже става намек, че свръхсметните кредити трябвало да се прекратят, ще Ви кажа, че свръхсметни кредити съществуват навсякъде. Всичките закони за отчетността по бюджета позволяват да има подобни кредити. Ако има нещо, което е осъдително, то не е това. И Конституцията, и нашият Закон за отчетността по бюджета предвиждат, че свръхсметни кредити може да се отпущат, когато са необходими, със и без предварително разрешение от Народното събрание. Ако вземете таблицата за тия свръхсметни кредити, ще видите, че всички без изключение са вотирани със закони от Народното събрание. *Главната погрешка е там, че голяма част от тия свръхсметни кредити са вотирани и изхарчени тогаз, когато не са били предвидени източници, откъдето да се покриват, или ако са предвидени, тези източници не са били в касите, не са били осигурени.* Свръхсметни кредити от 1885 до 1899 г. е имало 147 милиона. И тук не влизат никак кредитите за постройките; те са особени. Така щото за 14 години средно пада се по 10 милиона лева свръхсметни кредити. По-голямата част, до 1894 г., са посрещнати от средства, които правителството е получавало от заемите, а от 1894 г. насам, по известните вече причини, не е имало откъде правителството да вземе необходимите суми за покриването на тия свръхсметни кредити. Прибавете към тези кредити и ежегодните дефицити на бюджета и ще си обясните една от главните причини за финансовите затруднения. Забележително е, и за туй друг път ще говоря по-надълго – че бюджетите от 1878 до 1894 година, с изключение на ония за 1884, 1885 и 1889 г., представляват, че констатираните приходи са били винаги сумите, предвидени в бюджета, и наопаки, от 1895 г. насам констатираните приходи са по-малки, отколкото са предвидените в бюджетите. От 1895 г. насам, ако вземете бюджетите, ще видите, че представляват един дефицит от около 30 000 000 лв., който не е имало откъде да се покрие и който е способствал за усилване кризата, която и без това бе настъпила за държавното съкровище. Като през 1894 г. бюджетът представляваше дефицит от 2 100 000 лв., оня за 1895 г., при всичките обещания за уравновесяване и премахване свръхсметните кредити, се сключи с един дефицит от 3 300 000 лв., за 1896 г. – с 10 250 000 лв., за 1897 г. – с 5 600 000 лв., за 1898 г. – с 9 000 000 лв., а какъв ще е прокараният от предшественика ми за 1899 г., не мога да зная, защото не е сключен бюджетът.

При положението, господа народни представители, в което държавното съкровище се намира от остатъка на грамадното количество задължения вътрешни, *какво трябваше да прави правителството, за да се осигури поне с една част от средствата? Вие вотирахте вече един закон за удръжки от заплатите на чиновниците. Това показва, че правителството има намерение да Ви сезира с още няколко проекта,*

и ние ще имаме удоволствието да се срещнем и да си поговорим, като вземем акт от думите на господа Людсканов и Велинов, че с финансовото положение на страната и с финансовите проекти няма да правят политика. Може би проектите, които ще Ви представим, както ние разбираме, не ще бъдат в състояние да поправят положението и да извадят отечеството от кризата, в която се намира в продължение на повече от 3 години; може да не бъдат достатъчно рационални; може да бъдат, ако щете, неприемливи, стеснителни; ние с голямо удоволствие ще слушаме Вашите критики, а в същото време и предложенията, които ще ни направите за подобрение на това финансово положение, ако не бъдете толкова амбициозни, както някои от Вас заявиха, че не сте били длъжни да давате своите съвети и наставления.

За да не Ви отегчавам повече, свършвам с това, господа народни представители, като Ви моля да приемете проекта за отговора на тронното слово.

Внасяне в Народното събрание бюджетопроекта за 1900 финансова година

По повод внасянето на бюджета за 1900 г. на 9.XII.1899 г. произнесох в Народното събрание следната реч:

Господа народни представители! Обичай е станало от 1895 г. насам при внасянето на проектите по приходо-разходния бюджет на Княжеството да стават един вид генерални дебати, в които народното представителство е желаело да се извади наяве финансовото положение на страната, както и финансовата политика, която правителството е водило до тоя ден и която мисли да води в бъдеще. За да не останем надире от нашите предшественици, народни представители и правителства, ние последвахме това нововъведение и днес ще имаме честта да чуем мненията и възгледите както на господа ораторите от болшинството, така също и на господа ораторите от меншенството, върху бюджетите, които са предмет на разискване, и върху финансовата политика на правителството. Аз няма да си позволя, господа представители, да Ви залъгвам и убеждавам, че финансовото положение на страната е блестящо, когато в действителност то не е такова. Ако до началото на текущата година можеше да се прикрива финансовото положение, оттогава насам то биде изложено на всевъзможни критики както от страна на народното представителство, тъй и от страна на правителството и вътрешния и иностранния печат. *Днес няма българин, който да не вижда и да не усеща тежестта на финансовите затруднения, в които се намира и съкровището, и земеделие, и търговия, и индустрия, и въобще цялото население в страната.* Настоящото правителство считаше за свой дълг да излезе без стеснение да Ви разкрие положението, да изучи причините, които са предизвикали затрудненията, и да подири средства за премахването им, и затова още в изложението на мотивите, които придружаваха законопроекта за вотирания през миналия юни контракт, а по-сетне в речта, която имах честта да Ви произнеса при разискването му, също и в обясненията, що Ви дадох при дебатите по отговора на тронното слово, аз Ви запознах със затрудненията, с които правителството имаше да се бори от първия ден на поемането управлението и още продължава да се бори.

Сега аз с няколко думи ще резюмирам главните причини, които са довели до затруднителното положение, и мерките, които правителството е взело за премахването поне на ония, които зависят от неговата добра воля, от неговите разпореждания.

Причините, господа народни представители, на затрудненията според мене са четири. Първата е стихийните нещастия, що сполетяха в последните три години наред страната, която причина се констатира и от моите предшественици. Втората причина е невземането навреме сериозни мерки за намалението разходите на държавата и за прекратяването дефицитите, които бяха станали обикновено явление в продължение на няколко години. Третата причина е започването на цяла редица строителни предприятия, които коствт на държавата десетки милиони, без да бяха осигурени нужните за това средства, и четвъртата причина е предизвикателното поведение на нашите предшественици със започването на паралелната линия, а вследствие на това подигане негодуванието на Ориенталската компания.

Стихийните нещастия се отразяваха най-осезателно върху благосъстоянието на народа, който очаква поминъка си изключително от земеделието. Те се виждат най-добре, ако хвърлим един бегъл поглед върху статистиката за вноса и износа на България от 1890 година насам.

	Внос			Износ	
1890	84 530 000		1890	71 051 000	
1891	81 348 000		1891	71 065 000	
1892	77 303 000		1892	74 640 000	
1893	90 867 000		1893	91 463 000	
1894	99 229 000		1894	72 850 000	
1895	69 020 000		1895	77 685 000	
1896	76 530 000		1896	108 739 000	
1897	83 994 000		1897	59 790 000	
1898	72 730 000		1898	66 537 000	
1899	47 144 000	за 9 месеца	18 99	42 133 000	за 9 месеца

Ако направите едно сравнение, ще намерите, че вносът в последните три години значително е превишавал износа и че износът през предшестващите години 1890 до 1896 е несравнено в много по-голям размер, отколкото е бил в последните. Износът през 1897 г. е бил 59 790 000 лв., през 1898 г. – 66 537 000 лв., а през 1899 г., за 9 месеца – само 42 133 000 лв. Износът от 1890 до 1895 г. ни дава средно 81 070 000 лв. В тях е имало изключителни години, каквато е 1893-та с 91 463 000 лв. износ и 1896-та със 108 739 000 лв. износ. Когато износът за 7-те години ни дава 81 070 000 лв. средно, в последните три години той е 59 790 000 лв., 66 537 000 и 42 133 000 за 9 месеца от текущата година, много по-долу от най-ниската цифра, която съществува за годините от 1890 до 1897, понеже най-ниската сума на износа през тия години е 71 051 000 лв.

Втората причина е, както казах, невземането сериозни мерки за ограничение държавните разходи; от това последствието беше увеличение пасива на съкровището, който се образува от ежегодните дефицити в бюджета. При всичко че в рапорта си, който министърът на финансите през 1894 г-н Ив. Ев. Гешов беше представил на Министерския съвет (по-после възпроизведен в речта му пред народното представителство), той беше предвидил няколко добри мерки, с които можеха да се прекратят веднъж завинаги дефицитите – види се, че неговите колеги не са се въодушевлявали от същите благи намерения, та затова много от мерките си останаха неприложени и дефицитите продължаваха до днес.

Ако хвърлите един поглед върху бюджетите на Княжеството от Освобождението насам, ще забележите, че разходите не само до 1894 г. постоянно са се увеличавали, но и от 1894 г. до 1899 г. включително не е престанало това увеличение; в 1894 г. най-високата дотогаз сума на обикновените разходи е била 93 147 493 лв., за 1899 г. тя достига до 93 941 568 лв., говоря само за обикновените разходи на бюджета. Ще Ви забележа, че в последните три години аз взимам цялата сума на бюджетите, заедно с ония, които в 1897 г. бяха отделени от общия бюджет, а именно на държавните железници, на държавната мина „Перник“ и на Държавната печатница – и тях съм присъединил към общия бюджет, за да бъде сравнението колкото се може по-ясно. Но към последната сума за текущия бюджет 93 941 568 лв. трябва да прибавим още поне 3 000 000 лв. за разни разходи, които моят предшественик не е предвидил, за да покаже колкото е възможно по-малък бюджета. За една от тия суми, особено за лихви на текущите сметки в банката и земеделските каси, ще трябва да искам сега свръхсметен кредит, а други са били удовлетворени от кредитите, предназначени за постройката на железопътните линии, когато те трябваше да се впишат в бюджета за държавните дългове.

От таблицата, която аз имам пред себе си, се вижда, че бюджетите на Княжеството, като почнете от 1878 г., постоянно са се увеличавали. От 21 494 555 лв. за 1879 г. те постепенно са се повдигали и са достигнали до 93 941 568 лв. в 1899 г. Тая таблица ни показва още, че когато в разходните бюджети от 1884 г. до 1894 г. при сключването им са се оказвали икономии между 5 до 10 000 000 лв., от 1894 г. до 1899 г. тия икономии в сравнение с първите са съвършено незначителни; ще забележите от тази таблица, че в 1884 г. при сключването на бюджета имало е една икономия от 5 384 002 лв., в 1885 г. – 4 937 717 лв.; 1886 г. – 5 785 534 лв.; 1887 г. – 8 651 501 лв.; 1888 г. – 9 999 150 лв.; 1889 г. – 9 148 763 лв.; 1890 г. достига до 13 358 610 лв.; 1891 г. – 8 842 071 лв.; 1892 г. – 10 444 814 лв.; 1893 г. – 9 046 507 лв.; 1894 г. спадат вече икономиите на 1 131 206 лв.; 1896 г. – 2 406 092 лв.; 1897 г. – 1 935 621 лв.; 1898 г. – 2 021 922 лв., за 1899 г. не се знае още, понеже бюджетът, съставен от кабинета Стоилов, ще се сключи идущата година. Това е един знак, че нашите предшественици, освен гдето са увеличавали колкото е възможно предвижданите в обикновените бюджети кредити, мъчили са се в същото време да изхарчат сумите по възможност напълно, за да оставят незначителни икономии.

Ако погледнем на обикновените приходи от 1878 г. до 1899 г., ще забележим обратен резултат, а именно: когато от 1878 г. до 1894 г. предвидените в бюджетите приходи са по-малки от констатираните после за постъпление – с изключение на 1884 и 1885 г., които представляват малка разлика, – наопаки, констатираните приходи от 1895 г. до 1898 г. включително са много по-малки, отколкото предвидените първоначални в бюджета. А това е доказателство, че предшествениците ни са вписвали едно след друго по-големи суми приход, за да предвиждат и по-големи разходи, като са знаели предварително, че тия форсирани суми приход няма да постъпят.

Приходният бюджет от 1879 до 1898 г. все расте, като почва от 23 314 564 лв. и върви:

23 661 253 лв., 27 259 662 лв., 26 426 597 лв., 30 568 280 лв., 33 191.300 лв., 34 899 900 лв., 47 150 916 лв., 47 218 266 лв., 53 676 040 лв., 55 484 942 лв., 64 549 300 лв., и пр.

Тия са предвидените в бюджетите приходи, а констатираните, както казах, са много повече в някои години. Например в 1880 г. е предвидено да постъпят

23 661 253 лв., а констатирано за постъпление 32 829 261 лв., значи, 9 000 000 лв. повече е постъпило, отколкото е предвидено в бюджета. В 1881 г. от 27 259 662 лв. предвидени констатирани за постъпление 28 708 589 лв.; в 1882 г. от 26 426 597 лв. констатирани за постъпление 30 204 559 лв.; в 1883 г. от 30 568 280 лв. констатирани за постъпление 33 439 390 лв.; в 1884 г. от 33 191 300 лв. – там има едно малко спадане – констатирани за постъпление 31 588 195 лв. После пак почва да се възкачва. В 1886 г. от 47 150 916 лв. констатирани 47 748 176 лв.; в 1887 г. предвидени 47 218 266 лв., а констатирани да постъпят 48 933 780 лв.; в 1888 г. от предвидени 53 676 040 констатирани за постъпление 56 326 969 лв.; в 1889 г. предвидени 55 484 942 лв., а констатирани да постъпят 68 784 820 лв.; в 1890 г. от предвидените 64 549 300 лв. констатирани за постъпление 69 025 355 лв.; в 1891 г. от предвидените 80 478 700 лв. констатирани за постъпление 89 594 528 лв.; в 1892 г. от предвидените 82 647 400 лв. констатирани за постъпление 84 779 346 лв.; в 1893 г. от предвидените 80 435 760 лв. констатирани за постъпление 79 554 724 лв. – спада малко, с около 900 000 лв. И после дохождат забележителните години, а именно: в 1895 г. от предвидените в бюджета 88 849 425 лв. констатирани за постъпление само 81 143 699 лв.; за 1896 г. е било предвидено 91 143 910 лв., а пък констатирано да постъпи 82 242 491 лв.; за 1897 г. е било предвидено 92 045 299 лв., а констатирано за постъпление 87 983 886 лв.; за 1898 г. било предвидено 93 608 407 лв., а пък констатирано за постъпление 91 327 151 лв.

Толкоз по обикновените приходни и разходни суми на бюджета. Трябва обаче да разгледаме ние в цялост бюджетите, като вземем предвид извънбюджетните приходи и разходи, които са вотирани с особени закони в Народното събрание и са предназначени за удовлетворение на специално определени в законите работи. За извънбюджетните приходи Народното събрание е вотирало заемите от 1888, 1889 и 1892 г., въз основа на които са постъпили 190 512 783 лв., а именно: в 1888 г. – 46 777 500 лв. за откупуване Русе-Варненската железница; в 1889 г. – 8 398 811 лв.; в 1890 г. – 17 753 993 лв.; в 1892 г. – 4 700 000 лв.; в 1893 г. – 16 279 878 лв.; в 1894 г. – 25 408 460 лв.; в 1895 г. – 18 961 014 лв.; в 1898 г. – 25 279 544 лв., и в текущата 1899 г. – 26 953 583 лв. Или всичко 190 512 783 лв. От тези 190 512 783 лв. до 1 октомври текущата година са употребени за работи, за които са били предназначени, като за постройка на железници и портове, само 160 000 000 лв.; тъй щото остава една разлика от 30 000 000 лв., които са употребени за други работи, както ще видим по-нататък.

По разходите, свръхсметни и извънбюджетни, Народното събрание е вотирало и одобрило повече от 60 закона и специални укази за допълнителни към бюджета: за въоръжение, за постройка на железници и портове, и пр., по които са изразходвани 280 620 000 лв. Сключените заеми са били предназначени изключително за предприятията, подробно изброени в самите закони, следователно всичките други разходи обезателно трябваше да бъдат удовлетворени от обикновените приходи, както гласи общият принцип за бюджетите; *но понеже бюджетните приходи са били недостатъчни, за да покрият тези задължения, употребени са били известни части от сумите, които са доставяни чрез заеми, предназначени за специални други работи.*

Бюджетите от 1878 до 1898 г. включително са дали на разни правителства констатирани приходи за постъпление всичко 1 209 180 670 лв. Разходи през това време са извършени: бюджетни 1 148 489 385 лв., свръхбюджетни 66 804 425 лв., свръхбюджетни – втора категория – за въоръжение 58 816 472 лв., а всичко

1 275 110 284 лв.; следователно трябвало е да се окаже един дефицит по разните бюджети на сума 65 929 613 лв., който захваща от 1884 г.

До 1884 г. всичките бюджети без изключение са се приключвали с излишък, като почнете от 1879 г. – 2 646 967 лв., 1880 г. – 6 799 580 лв., 1881 г. – 4 283 202 лв., 1882 г. – 1 712 193 лв., 1883 г. – 3 589 116 лв. От 1884 г. вече захваща период на дефицитите (с изключение на 1887 и 1891 г., които се оказват с излишъци; в 1887 г. имало е излишък 9 499 428 лв., а в 1891 г. – 919 896 лв.). Тези дефицити вървят, както следва: 1884 г. – 1 705 329 лв., 1885 г. – 8 277 726 лв., 1886 г. – 2 092 247 лв., 1888 г. – 10 770 405 лв., 1889 г. 2 063 592 лв., 1890 г. – 10 437 522 лв., 1892 г. – 19 630 207 лв., 1893 г. – 12 117 791 лв., 1894 г. – 2 143 594 лв., 1895 г. – 3 395 150 лв., 1896 г. – 10 250 456 лв., 1897 г. – 6 101 688 лв., и 1898 г. – 6 075 933 лв. (за 1899 г., понеже още не е приключен бюджетът, не можем да знаем какъв ще бъде дефицитът, но навярно и той ще бъде от няколко милиона лева), или всичко 95 929 613 лв. дефицит.

От 1895 г., господа народни представители, когато правителството на г-н Стоилов имаше възможност съгласно програмата на г-н Гешов, ако не да намали разходите и да докара излишък, то поне да въдвори равновесие – *до 1898 г. включително бюджетите представляват всяка година дефицит, който за четири години възлиза на обща сума 25 823 228 лв. Този дефицит е произлязъл тогава именно, когато правителството на г-н Стоилов посегна да намали приходите в бюджета и когато е имало най-голяма нужда от средства за покриване на образуваните дотогава дефицити. То е предприело намалението на приходите, а е допуснало увеличение на разходите. То свали поземления налог от 24 250 000 лв. през 1894 г.* на 19 342 000 лв. през 1895 г. и на 18 374 000 лв. през 1896 г. Оттогава насам все тая цифра на поземлен налог се предвижда всяка година в бюджета.

Няма съмнение, че постъпката на г-н Гешов щеше да бъде похвална – всички навремето я одобрихме, цялото население я посрещна с възторг, – ако той беше взел мерки да се намалят разходите, защото това намаление щеше да принесе облекчение от тежестта на земеделското население и нямаше отпосле да дойде обстоятелството да се принуждаваме да искаме връщане пак назад и да търсим да добиваме същата сума, която в течението на пет години хазната е загубила. *Принцип е, че никога не трябва да се пристъпва към намаление на приходите, преди да се предприеме намаление на разходите.* От това именно намаление на поземления налог в размер на 28 412 000 лв. за 5 години произлиза значителна част от общия дефицит. Ако е простимо от 1879 г. до 1895 г., за един период от 17 години, да имаме един дефицит само 41 000 000 лв., или средно на година по около 2 1/2 милиона лева, – а пък известно Ви е, че само въоръжението на войската, което всички ще признаем, че беше необходимо, е погълнало до 1895 г. 53 620 000 лв., не е никак извинително да се прибавя нов дефицит за 4 години 25 823 000 лв., *и то именно в тези години, когато всички критикувахме и укорявахме миналите правителства, гдето са сключили бюджетите с дефицити, и когато обещанията на г-н Гешов и на неговия наследник г-н Теодоров бяха, че ще турят ред във финансите и основа на една здрава финансова политика.* Дефицитите, които се оказаха в бюджетите до 1895 г., оставаха незабелязани, защото, както знаете, постъпващите суми от сключените заеми през 1889 и 1892 г. се употребяваха отчасти и за покриването им. Постъпленията от сключените заеми през 1893 и 1894 г. бяха много по-големи, отколкото се изискваше за удовлетворение на започнатите работи по постройките на линиите и пристанищата, и затова имаше възможност незабелязано да се отделя

една част от тях за други нужди, а особено за въоръжения, за което не се е предвиждало в бюджета сума, нито е имало възможност да се правят за това специални заеми, понеже за въоръжения никой не дава пари. Повтарям, че постъпленията от сключените заеми бяха толкова много, щото след като посрещнаха всичките дефицити, натрупани от миналите години, пак правителството на г-н Стоилов, когато дойде на власт, намери наличност в касите на съкровището 32 601 500 лв. Трябваше да се спрат по-нататъшните вноски от заема от 1892 г., за да се сепнем и узнаем положението си. А това не закъсня много, *защото нашите предшественици направиха в късо време няколко крупни погрешки, които не само преустановиха вноските на опциите, но предизвикаха цяла война против държавния ни кредит. Тия погрешки бяха: обиждането на важния банков институт Креди Лионе* по повод 30-милионния заем за земеделските каси; *повдигането не навреме спор с Администрацията на Дет пюблик* по останалата креанса от Русе-Варненската линия спрямо турското правителство; *започването война с Компанията на Източните железници* чрез започване построяването паралелна линия, и най-сетне *захващането едновременно на няколко предприятия,* за изпълнението на които трябваха десетки милиони, без да са осигурени нужните средства. Тия въпроси са доста разисквани, та считам за излишно да Ви занимавам с тях. Погрешките на нашите предшественици костват доста много на българското население и на държавния кредит. Последствията им още се чувстват от правителството и от цялото население, *но те ще имат и своята добра страна, като ще служат за урок на всички бъдещи правителства,* усилията на които ще бъдат устремени главно върху сериозното съставяне на приходно-разходния бюджет и върху по-разумната финансова политика, за да имат всяка година излишък поне няколко стотини хиляди лева, ако не милиони, та да не се излагат на същите неприятности, каквито изпитваме сега, а може би още за дълго време ще изпитваме.

Господа народни представители! На всички е известно, че положението на държавното съкровище е доста затруднително. Още през миналия месец май имах честта да Ви съобщя, че задълженията, които имахме да посрещаме по това време, възлизаха на 45 милиона и няколко стотина хиляди лева, а независимо от тия 45 милиона имаше други около 40 милиона лева, които бяха необходими за довършването на железопътната мрежа и пристанищата и за изплащане на някои поръчани материали по въоръжението. Значителната част от първите задължения, както знаете, се удовлетвори от постъпленията, които добихме чрез сключения 5% заем през текущата година, който ни даде една сума от 32 1/2 милиона лева, с които изплатихме неотложните задължения в странство. Всичките разходи по извършените от началото на годината досега строителни работи са посрещани изключително от постъпленията на бюджета, които са служили по възможност и за удовлетворение на обикновените държавни нужди.

Да се изплатят всички останали от нашите предшественици летящи дългове; да се удовлетворят всички текущи разноски по държавното управление; да се посрещнат и разходите за довършването и ликвидирането на железните линии, за които има специални кредити и за които в бюджета нищо не се споменува, с една реч, да се удовлетворят всички тия нужди само от обикновения бюджет, когато той ще се сключи сигурно с дефицит, а и констатираните за постъпване приходи не може да се събират своевременно вследствие всеобщата криза, ще се съгласите, че е немислимо. Затрудненията, прочее, ще продължават, докогато захване изпълнението на по-нататъшните задължения, предвидени в контракта за заема.

Няколко пъти при разискването на разни въпроси в Народното събрание някои господа народни представители от опозицията са ме предизвиквали да изложа точно положението на държавното съкровище и задълженията, които то има. При всичко че ми е неприятно да изваждам наяве това положение, принуден съм, ща не ща, да го кажа. Положението на съкровището на 1 ноември текущата година по книгите на държавното счетоводство представлява пасив от 82 526 067 лв. срещу актив от 55 281 558 лв., или един дефицит, който не е много застрашителен, от 27 244 590 лв. Не е много застрашителен, ако може да се допусне, че в актива фигурират все пера, постъплението на които е осигурено в близко бъдеще. Но ако в пасива всичките суми, които са вписани, ще трябва да се изплатят задължително, било сега, било след 3 или 6 месеца, в актива има такива суми, събирането на които е невъзможно да стане в едно скоро време. Те може да се приберат само в продължение на няколко години. А такива пера са недоборите от миналите 1879 до 1897 години, които възлизат на 12 284 000 лв., недоборите от 1898 г., които възлизат на 3 793 000 лв., сумите, които ще останат недобор от текущия бюджет. (На 1 ноември от приходите за 1899 г. е имало за събиране 32 312 000 лв.) И в трите поменати пера има един процент, който винаги остава несъбираем. Ще трябва, прочее, да спаднем няколко милиона за опрощаване или като събираеми след няколко години. Освен тях има и други пера, събирането на които може да стане тоже след няколко години, каквато е например взаимообразно дадената сума 3 000 000 лв. на Софийското градско общинско управление за канализацията на гр. София; взаимообразно дадената сума на разни лица 530 000 лв.; участието на държавата във Варненското параходно дружество 500 000 лв. и пр. Както виждате, от актива един голям процент трябва да се спадне. Аз имам на ръка няколко комбинации, като в какъв размер може да се очакват постъпления от сумите, които са предвидени в актива, но не бих желал да ги разискваме тук. *При това положение на съкровището дълг на правителството и на народното представителство е да се вземат всички мерки за прекратяването на постоянните дефицити в държавния ни бюджет; да се изнамерят източници за възстановяване на всички суми, изразходвани от постъпленията на заемите за предмети, за каквито не са били предназначени; да се въведе строг контрол за правилното прибиране на държавните приходи и редовното произвеждане на разходите точно в границите на разрешените от законодателното тяло кредити; да се осигури занапред своевременното изплащане на държавните задължения, от които изключително зависи кредитът на отечеството.*

Господа народни представители! Без приходите и разходите на железниците, Държавната печатница, мината, които от 1897 г. са отделени от общия бюджет, а *трябва пак да се възстанови предишният ред по тия бюджети,* бюджетът, който имаме чест да Ви представим, отговаря на първото от горните условия и с гордост правителството може да Ви заяви, че тоя бюджет в приходната си част съдържа суми, основани на най-точни изчисления, които при всички обстоятелства ще постъпят; а в разходната част сумите ще покажат непременно една икономия при сключването на бюджета. Трябва да сте забелязали, че бюджетът за текущата 1899 г., съставен от предшествениците ни, представлява разход 84 750 236 лв., към които трябва да се прибавят 3 000 000 лв. за лихви на летящи дългове и други нарочно невписани в бюджета суми, за които сме поискали свръхсметни кредити, както и заличаването на необходимите „запасни фондове“, без които е невъз-

можно да се мине при принципа, който е прокаран в нашия Закон за отчетността по бюджета, да не може да се пренасят кредити от една статия в друга. Следователно разходният бюджет за текущата 1899 г. е всъщност 87 750 000 лв. Бюджетът, който Ви представляваме за 1900 г., при всичко че съдържа само увеличение в държавните дългове от 2 902 223 лв., в общата си сума е доведен на 80 670 138 лв., значи той е с 4 143 098 по-малко от текущия, както е вотиран от Събранието, а със 7 143 000 лв. по-малко от действителния разходен бюджет за 1899 г. Приходният бюджет за текущата година е вотиран 84 397 471 лв.; какъв ще бъде резултатът при сключването му, не може още да се предвиди. Несъмнено е обаче, че той ще покаже дефицит, както предшестващите, защото много от приходните суми са били форсирани в бюджетите на последните 5 години. Приходите, които Ви представляваме, възлизат само на 82 067 700 лв., или с 2 328 771 по-малко от ония за текущия бюджет. Изобщо, бюджетът за 1900 г. представлява 1 460 638 лв. излишък. Тоя излишък обаче ще се увеличи значително от мероприятията, които сме подложили на одобрението Ви, а особено от Закона за данъка на земните произведения; от допълнението към Законите за тютюна и акциза; от Закона за инспектората и пр. Увеличенията и намаленията в приходите и разходите ще забележите сами при подробното изучване и дебатиране на самите бюджети.

Господа народни представители! В III пункт на програмата, която Министерството обяви при поемането на властта през януари месец, е казано следното: „Относително финансовото управление правителството ще направи всичките възможни икономии в разходите, като прилага с най-голяма строгост Закона за бюджета и отчетността; то ще има неотменната грижа да се покриват редовните разходи само с предвидените в бюджета редовни приходи, а извънредните разходи за постройки и други държавни нужди ще стават по специален закон само когато се обезпечат напълно извънредните средства за покриването на тия разходи“. От сравнението на бюджетопроекта, който Ви представяме, ще се убедите, че всичките възможни засега икономии сме направили.

От доклада на Сметната палата, който тя ще Ви представи своевременно по бюджетното упражнение за текущата година, ще видите, че при всичките затруднения, които се срещат от недобре установения разходен бюджет, като в много статии са изоставени или намалени най-необходимите суми, а с премахването на „запасните фондове“ попълването им е невъзможно освен със свръхсметни кредити, пак сме се придържали о Закона за бюджета и отчетността.

С вотирането на новия Закон за отчетността по бюджета, който ще Ви се представи, обявената програма се оправдава и в другите части, защото постановленията, прокарани в тоя закон, налагат на настоящото и бъдещите правителства всички условия за постоянно уравновесен бюджет, за премахване всички злоупотребления със свръхсметни кредити, за подвеждане под най-строг надзор от страна на народното представителство строителните предприятия, които са поглъщали десетки милиони; за изплащане лихвите и погашенията на държавните ни дългове и пр. С една реч, смея да се надявам, че с началото на идущата 1900 г., откогато ще влязат в сила новият бюджет и предложените за вотиране финансови мероприятия, ще настъпи периодът на пестеливото произвеждане държавните разходи и възползвани от поучителния урок и тежките изпитания, които ни дадоха непредвидливостта и погрешките на предшествениците ни, както настоящото, тъй и всички бъдещи правителства ще имат устремени усилията си да спазват постоянното равновесие в бюджета ни, да избягват всички

излишни и неоправдани от здравия разум разходи и с това да повдигнат изново държавния кредит и върнат доверието на обществото към българския народ, който дава всички жертви за спазването на своята чест, на своето добро име.

Предложение за обмяна на златните банкноти със сребро

Невъзможността на синдиката да пристъпи към емитирането на новия 5% конверсионен заем от 260 милиона лева, от която операция правителството очакваше допълнителни суми, постави съкровището в затруднение да посреща извънбюджетните си разходи, още повече че вследствие нещастията от неурожая през последните три години постъпленията от преките данъци бяха много по-бавни и в по-малък размер, а и самите косвени даждия се явяваха със значително намаление спрямо предвидените в бюджета суми. Бюджетните приходи не постигаха да удовлетворят обикновените разходи, а камо ли да послужат и за изплащане стари дългове за разходи по строящите се линии, портове и др. За най-важните платежи по купони и съкровищни бонове помагаше Народната банка, която трябваше да крепи и държавното съкровище, и предприятия, и индустрия, и търговия. По едно време Банката се намери в голямо затруднение. Златната ù наличност спадна на 700 000 лв., размер, какъвто никога не е достигала. За да отстрани опасността, която би се появила при представянето по-големи суми златни банкноти за обмяна, и за да може да се запази част от златната наличност за посрещане ангажиментите в странство, а в същото време да се даде възможност на Банката да продължава и занапред своята подкрепа на съкровището, по искането на Банката Министерският съвет реши и аз внесох за узаконяване в Народното събрание следното предложение от един член за допълнение към чл. 4 от Закона на Б.н.банка: *„по решение на Министерския съвет златните банкноти могат да се обменят в сребро, като се плаща на предявителя ажио по дневния курс на банката. Това решение ще има сила само до 30 декември 1900 г.“*.

Предложеният за целта законопроект предизвиква голям шум, критика и нападения от опозицията в камарата, както и в печата. От тоя чисто финансов въпрос се направи най-долна партизанска политика. Поддържаше се, че тая мярка ще подбие кредита на държавата, че авторитетът на Народната банка се съсипва, че българските търговци са изложени на разсипване, че пропадането на Банката е неминуемо, че доверието на населението в банкнотите ще се разколебае, че ажиото ще се покачи до 25%, и пр. След бурните и остри критики на опозицията аз отговорих със следните няколко думи.

Отговорът ми на критиките по предложението

Господа народни представители! Аз мислех, че господа опозиционните оратори ще устоят на задължението, което техните най-видни членове преди няколко дена дадо-

ха, като обещаха, че от финансовите въпроси, особено които са от голяма важност, няма да правят политика; за голямо съжаление обаче по тоя въпрос видяхме, че се изказа най-голяма политика и политика, която е във вреда не толкоз на интересите на държавата, колкото на учреждението, с което се занимаваме днес. Ако знаех, че господа опозиционните оратори ще държат такъв език по предложението, което съм направил, сигурно щях да искам заседанието да бъде тайно. Но съм се излъгал. Вярвах, казвам, господа народни представители, че поне по тоя въпрос господа опозиционните оратори ще бъдат по-патриоти и че ще дадат своето одобрение с акламации, както по такива въпроси се произнасят в другите камари. Някои господа отидоха дотам, щото почнаха да се съмняват в здравината на Българската народна банка. Имам чест да заявя тук на всеослушание, че никога положението на Българската народна банка не е било в извънредно критическо положение – може да е било стеснително, но не е било критическо, – а още повече то не е такова днес. Българската народна банка, както е пазила своите задължения досега, тъй също ще ги спази и занапред. Ако някои от Вас плачат и се грижат толкова за това народно учреждение, позволете и на нас да милеем и да се интересуваме за него поне колкото тях; понеже, както и сам г-н Белинов признава, аз имам претенциите да бъда един от ония, които са най-много работили за нейното организиране и развитие.

Ще кажа *en passant*[396], че някои оратори изявиха съмнение, че тая мярка като да е била нарочно насочена да дискредитира нашата Народна банка и да даде възможност на чуждите банки да турят ръка на нея и да я обърнат на акционерна. Пак заявявам, господа представители, че не е днешното правителство, а още повече аз, който ще помисля такова нещо или ще позволя подобно действие даже ако има посегателство или помишление с такава цел.

Учудва ме един пасаж от речта на г-н д-р Генадиев, който завчера препоръчваше на правителството, че за да се излезе от това безизходно положение, трябвало да се позволи на Българската народна банка да обяви *cours forcé*[397] за банкнотите си, а днес същият г-н д-р Генадиев иде да ни говори, че с това невинно предложение щели сме да дискредитираме Българската народна банка и да я съсипем окончателно. Това не го разбирам.

Каква е целта, господа представители, на това малко законопроектче? Всички знаете, че единственото кредитно учреждение в страната е Българската народна банка; в нея са съсредоточени всичките операции; от нея се дават всички помощи на разните класи на населението в страната; тя е длъжна да поддържа търговията, да подпомага земеделието и индустрията, да прави всичките външни преводи, да инкасира странните[398] полици и да върши финансовите операции на държавата. Чрез нея, господа представители, се изплащат всички задгранични задължения на българските граждани от всички категории. През 1897 г. например Българската народна банка е трябвало да преведе в странство, чрез инкасиране странни полици или чрез изплащане други задължения на българската търговия и индустрия, 66 милиона лева, а пък в 1898 г. е извършила такива операции за 78 500 000 лв. За тия операции – за инкасирането, както и за преводите в странство – Банката е задължена да плаща на задграничните си кореспонденти

[396] *En passant* (фр.) – мимоходом (б.р.).
[397] *Cours forcé* (фр.) – принудителен курс – обмяна на банкнотите срещу сребро вместо срещу злато с изплащане на ажиото по текущия курс (б.р.).
[398] Странен (рус.) – чуждестранен (б.р.).

изключително в злато, когато нейните клиенти не са принудени да правят това спрямо нея, или ако са задължени, невъзможността ги кара повечето пъти да ходят да се молят, да плачат и Българската народна банка е била принуждавана да отстъпи от правилото наместо в злато да приема сумата в сребро. Ако Българската народна банка прилагаше напълно принципите, които някои от Вас препоръчват; ако тя затвореше своите гишета и не получаваше освен такива монети, в каквито е задължена да плаща, бъдете уверени, че не само ажиото нямаше да се удържи на размери 3 до 5%, каквото е било от няколко години, но в изключителната криза, която съществува от две години насам, нямаше да се спре даже и на 25%. Обикновено, за да може да устои на тия свои задължения спрямо кореспондентите си в странство, Българската народна банка е трябвало да търси в страната навсякъде, гдето намери, злато чрез купуване камбио от ония лица, които се занимават с експорт на български произведения, и само от тоя източник удовлетворява своите нужди.

Както забелязвам в краткото изложение на мотивите, износът на храните, срещу които постъпва злато в страната, в последните 2 1/2 години е намалял до степен, до каквато никога не е дохождал. Ако разгърнете статистиката, ще видите, че в 1897 г. срещу един внос от 93 994 000 лв. Българското княжество е изнесло за 59 790 000 лв., сиреч за 24 204 000 лв. е трябвало да изпрати в странство повече злато, отколкото е получило за своите произведения. В 1898 г. срещу внос от 72 730 000 лв. изнесло е произведения от страната за 66 537 000 лв.; значи, пак е било принудено Княжеството да изнесе злато 6 193 000 лв. повече, отколкото е получило. А пък в първото полугодие на тази година срещу внос 33 370 000 лв. имало е износ 28 274 000 лв., или 5 164 000 лв. по-малко, отколкото е внесено. Значи, в последните 2 1/2 години от 1 януари 1897 г. до 1 юли 1899 г. е изнесено злато за 36 000 000 лв. повече, отколкото е било внесено. Ако износът на златото и в следващите години продължава в такъв размер, както досега, твърде вероятно е, че всичкото злато в България ще изчезне.

От разредяването на златото в страната българските търговци и индустриалци се намират в най-големи затруднения за посрещане на своите задължения в странство. Също и Българската народна банка, при всичките си усилия да търси по всички краища злато, среща най-големи затруднения и от последните два-три месеца насам не може по никакъв начин да намери в цялата страна повече от 200–300 000 лв. в месец, когато задълженията на клиентите ѝ в странство се изчисляват с милиони левове всеки месец. Какво трябва да прави Българската народна банка? Или трябва да затвори гишетата си и да не приема никакво сребро срещу задълженията, които са платими в злато, или трябва да търси мерки, с които да може до известна степен да подобри положението, докато постъпи отвън злато, за да удовлетвори нуждите на своите клиенти.

Всички почти господа опозиционни оратори се провикват: ами с това малко законопроектче се нарушава най-главният принцип по емисионното право на едно кредитно учреждение; че с това се подривал кредитът на държавното ни учреждение, което е могло да изгуби от такова едно мероприятие окончателно доверие на публиката както във вътрешността на България, така също и в странство. Позволете ми да не се съглася с тях, защото не е само Българската народна банка, която в трудни минути е прибягнала до такива средства.

Г-н Белинов искаше да направи едно сравнение между Гръцката и Българската народна банка, като заяви, че Гръцката народна банка никога не е помислила да

спре обмяната на своите банкноти. Откъде е почерпил тия сведения г-н Белинов, аз не зная. По последния баланс на Гръцката народна банка тя е имала в обращение банкноти за 126 милиона лева, от които 97 милиона за сметка на правителството и 29 милиона за сметка на самата банка. Срещу тия 126 милиона банкноти Банката имала наличност в касата си само 2 400 000 лв. Как може да посреща тя своите банкноти и да ги обменява в злато? Г-н Белинов не знае вероятно, че в Гърция съществува *cours forcé*.

В Гърция до 1884 г. имаше *cours forcé* и не обменяваха никак банкнотите, каквито имаха в обращение за 105 000 000 лв. срещу наличност 11 000 000 лв. През 1884 г. поискаха да ги направят обменяеми и се решиха да направят заем за 170 милиона лева. Свободната обмяна продължава няколко години и затрудненията принудиха правителството и народната им банка да въведат отново *cours forcé*, и до днес се намират в същото положение при едно ажио, което се колебае от 30–70%. Но не ни трябва да отиваме да търсим примери в Гърция. За най-силен аргумент ще ни послужи Французката народна банка[399], в солидността на която никой няма да се съмнява. Това ще ми послужи същевременно да опровергая и друго едно възражение на г-н Белинов, който казваше, че интересът на държавата нямал нищо общо с кредитното учреждение и че кредитното учреждение трябва да пази своите интереси, без да се занимава с нуждите на държавата.

Никой няма, господа народни представители, да се съмнява в солидността и независимостта на Французката народна банка, която съсредоточава в себе си, или по-добре да кажа, регулира всичкия кредит на французката държава, и при всичката нейна самостоятелност и независимост, и въпреки твърдението на г-н Белинов, че тя не трябва да се занимава с държавните интереси, когато се намери в затруднение французката държава, французката търговия и индустрия – в 1870 г., – тя сама поиска и народното представителство с акламации прогласи, че от деня на издаване специалния за това закон на Французката народна банка се дава право да не обменят своите банкноти, и банкнотите, които бяха един милиард и двеста милиона лева тогаз, достигнаха в обращение до три милиарда в 1875 г. Французката държава тогаз не се е намирала в такова затруднително положение, както България сега. Повтарям, господа народни представители, французкото законодателство с акламации реши, щото от другия ден, като се утвърди този закон, Французката народна банка да не обменява своите банкноти, което продължаваше до 1875 г., когато обращението достигна до три милиарда лева. С това нито кредитът на Банката се поколеба, нито съмнение за нейната сигурност се повдигна, нито пък се забележи в страната, че Французката народна банка е престанала да обменява своите банкноти.

Също такова нещо стана и в Италия поради войната ù с Австрия в 1866 г. И в Италия, господа народни представители, законодателството в 1866 г. реши да се пуснат с принудителен курс в обращение, чрез съществуващите тогава италиански банки, банкови билети и книжни пари, които бяха достигнали до 800 милиона лева, и тази мярка продължава до 1883 г., когато италианското правителство направи един заем и изтегли голяма част от банкнотите, които се намираха в обращение с насилствен курс, и възстанови свободното обменяване.

Няма нужда да Ви привеждам примери от други държави, макар всичките да са пълни с такива. Ние не сме достигнали още дотам и не сме още помисляли – може

[399] *Французката народна банка* – Банк дьо Франс (б.р.).

би да дойде време – да Ви представим закон за спиране обменяването банкнотите на Българската народна банка. Засега липсата на злато в страната принуждава Банката да направи последните усилия, за да задържа златната си наличност, като се запази от злонамерените спекулации, чрез обменяването на златните банкноти със сребро и плащане на предявителите ажио по дневния курс. Предлаганата мярка е повече в интереса на търговията и индустрията, отколкото на Българската народна банка. Тя няма нужда от това, защото днес анкесът[400] ù е 60% от пуснатите в обращение банкноти и тия банкноти не са повече от три и половина милиона лева. Българската народна банка иска да вземе предлаганата мярка главно за да може да тури своята златна наличност на разположение на българските търговци и да ги улесни.

Като разчитам, прочее, господа народни представители, на доказания патриотизъм на болшинството, аз го моля да не се увлича от сълзите на господа опозиционните оратори и да приеме предложения законопроект както е, с което ще способства за улеснението на търговията и индустрията.

Въпреки всичкия шум и нападки предсказанията ми се реализираха. Належащата мярка се прие от Събранието на 13 ноември 1899 г. и приспособена беше веднага; положението на Банката се засили; пуснатите в обращение златни банкноти, вместо да се върнат чрез златни операции, те от 3 милиона в продължение на няколко месеца се възкачиха на 7 милиона лева; нови сребърни банкноти бяха пуснати в обращение за 11 милиона лева; ажиото се закрепи между 10 1/2 и 12%; доверието на населението към Банката и банкнотите остана непоколебимо. От тая наложителна за времето мярка се получиха във вид на вътрешен заем около 10 милиона лева, с които се улесниха отчасти държавното съкровище, както и банковите клиенти.[401]

Тъкмо по това време, след дълги усилия, молби и пререкания, банковият синдикат се бе съгласил да направи на правителството един краткосрочен заем със съкровищни бонове, за което беше изпратил трима свои представители в София да започнат преговори, краят на които, както винаги, не можеше да се предвиди.

Предложение за изменение Закона за съкровищните бонове от 1894 г. и краткосрочен заем

Понеже съществуваше вече един закон за издаване съкровищни бонове още от 22 февруари 1894 г., на 16 декември 1899 г. внесох в Народното събрание предложение да се направят в Закона някои изменения и да стане, както следва:

Чл. 1. Разрешава се на Финансовото министерство да издаде съкровищни бонове за максимум четиридесет милиона лева златни. Произведението от тия

[400] Анкес (фр.) – касова наличност (б.р.).

[401] При всичките неоснователни партизански критики, обвинения, пророкувания за компрометиране, дискредитиране и пропадане на Народната банка това законче, което имаше сила само до 31 декември 1900 г., след излизането ми от Министерството по доклад от заместника ми Т. Иванчов се продължи с указ от 25 декември 1900 г. за неопределено време, а по доклад на финансовия министър М. Сарафов с указ от 31 декември 1901 г. срокът за обменяване златните банкноти в сребро с ажиото се продължи до 31 декември 1902 г. (б.а.).

бонове ще служи за изплащане работите по строящите се железни линии и пристанища и за други държавни нужди.

Чл. 2. Боновете ще се издават, според нуждите на държавата, със срок, не по-дълъг от пет години.

Чл. 3. Финансовият министър с одобрението на Министерския съвет ще определи формата и лихвата на боновете и другите условия за издаването. Той ще може да даде за изплащането на тия бонове специална гаранция, каквато намери за нужно.

Предложението се придружаваше от следното изложение:

Господа народни представители! Известно Ви е, че поради всеобщата монетна криза, която съществува в света, и продължаващата се война между Англия и Трансваал фондовете на всички държави са претърпели значителни спадания. Курсът на българската 6% рента е тоже понижен до 82%, а това прави невъзможна засега каквато и да било емисия на част от 5% заем, който правителството ни сключи през месец юни текущата година. Предвид на извънредно голямата нужда от средства за посрещане разходите по строящите се линии и пристанища за изплащане издадените досега съкровищни бонове и за други летящи дългове, необходимо е да се потърсят някои привременни улеснения, докогато вземените мерки за съкращение на държавните разходи и увеличение на бюджетните приходи почнат да дават своя плод. Имам чест да Ви помоля, прочее, господа представители, да благоволите и разгледате приложеното предложение, с което се правят някои изменения в съществуващия Закон за издаването на съкровищни бонове, та в случай на нужда да може правителството да се възползва от него.

Неочакваното появяване на това предложение, внесено с изложение на мотивите само от няколко реда, предизвика силно настроение между опозицията и бях обвинен, че с него съм искал въвеждането на финансова диктатура. Бях принуден, прочее, преди да се започне разискването, да дам следните обяснения.

Обясненията ми по предложението

Господа народни представители! Преди да пристъпите към второто четене на законопроекта, който Ви се предлага – за изменението Закона от 1897 г. за издаване съкровищни бонове, – считам за нужно да Ви дам няколко обяснения, за да се избегнат дългите разисквания по тоя въпрос. Аз няма да се връщам да Ви описвам финансовото положение на страната. Всички го знаете, понеже няколко пъти сме го разисквали. Няма да Ви говоря също и за финансовите затруднения, които в цяла Европа и в цял свят съществуват, защото по това вече няколко пъти сме разисквали. Ако сте чели в последно време рескрипта, който руският император беше отправил към финансовия си министър г-н Вите[402], ще сте забелязали, че и там се намират във финансови затруднения, които може да се усилят още повече, ако не се вземат от страна на правителството нужните мерки за предпазване по възможност на страната от опасностите, които може да я последват от финансовата криза. И друг път, повтарям, съм Ви казвал, че синдикатът, с който сключихме контракта,

[402] Вите, граф Сергей Юлиевич (1849–1915) – руски финансист и държавник: министър-председател и министър (вкл. на финансите); провежда много икономически и политически реформи; автор на икономически трудове и мемоари (б.р.).

Сергей Юлиевич Вите

що вотирахте през юни месец т.г., се намира пред невъзможността да направи каквато и да е операция по новия 5% заем.

Пред невъзможността да се направи каквато и да е емисия на заема от стария контракт правителството трябваше да употреби всички средства, за да намери поне привременно улеснение, за да излезем от затруднението и за да отстраним опасността, на която държавният кредит е изложен. Ако днес набързо искаме да прокараме разисквания законопроект, то е, всички трябва да знаете, че утре имаме падеж на един купон от 4 1/2 милиона лева, който държавното съкровище не е в положение да плати.

Снощи най-голямата гюрултия произлезе от това, че с внасянето на законопроекта за издаване съкровищни бонове ние сме искали да дадете финансова диктатура на финансовия министър, като не сме определяли условията, по които правителството мисли да сключи, ако намери, един привременен заем. Счетох за нужно да декларирам, преди да захванете разисквания по този въпрос, че правителството не е имало подобна мисъл. Ако не сме в положение да Ви представим предварително точно условията, по които би сключили един привременен заем, то е само затова, защото, макар и да се водят преговори от една неделя насам, до никакъв положителен резултат правителството още не е дошло. Третира се с един синдикат, който е съставен от разни групи: германски, австрийски, швейцарски, французки, и за най-малките въпроси, които се повдигат по установяване условията, трябва да се споразумяват всичките групи помежду си, а за това се изисква време. За да Ви успокоя обаче, че правителството не желае никаква диктатура, още отсега мога да Ви съобщя главните условия, които ще се установят, в случай че правителството дойде до едно споразумение със синдиката относително някои второстепенни въпроси.

Както виждате в законопроекта, правителството иска да го упълномощите да издаде максимум за 40 000 000 лв. съкровищни бонове. Положително е, че цялата сума 40 000 000 лв. няма поне засега да се издаде, понеже синдикатът не се съгласява да поеме ферм такава голяма сума. Банките се задължават засега да вземат само 25 000 000 лв. ферм. Правителството настоява на 30 000 000 лв. Спорът е за разликата между 25 и 30 000 000 лв. И аз вярвам, че ще достигнем до споразумение по тоя пункт. Лихвата, която правителството е установило със синдиката за съкровищните бонове, е вече известна: тя е 6%. Емисионният курс за издаването на тия съкровищни бонове не е окончателно установен. Има разлика от 1%, защото синдикатът като окончателна цифра е определил 89, а правителството настоява на 90. Тая 1% разлика трябва да се разреши в по-нататъшните преговори. Съкровищните бонове ще се погасят в продължение на 5 години, в случай че синдикатът няма възможност да пристъпи към изпълнението на стария контракт. Ако постъпят пари от стария заем, ще ги изплатим от него, ако ли не, ще ги погасяваме постепенно с излишъците, добити от мерките, които сме взели.

Първата година правителството не е длъжно да погаси нищо от съкровищните бонове, а трябва да плати само лихвата, начиная от 1 март 1900 г. Тъй щото ще има да плаща през цялата идуща година, ако са 30 милиона лева, около 1 200 000 лв. лихва, а погашението ще почне от 1 март 1901 г. по на 3 месеца. Като гаранция за

редовно изплащане на тези съкровищни бонове банките искат да им се даде приходът от бандеролите, с които се облепват тютюните. Тия са главните условия, които окончателно не са установени, но преговорите са почти на свършване.

Както Ви казах, господа представители, с тази операция правителството търси възможност да облекчи положението на съкровището в продължение на 5 години, като разчита на мерките, които взема за увеличение приходите. Ако синдикатът в продължение на три години не успее да пристъпи към емисията на 260-милионния заем и контрактът се унищожи, всички мерки вземаме, както виждате, чрез съкращение разходите и увеличение приходите за разчистване на останалите летящи дългове и погашение на съкровищните бонове. Новата операция, чрез издаване съкровищни бонове, даже ако се ограничи на 25 милиона лева, ни улеснява доста много. Според стария контракт ние очакваме от последната опция, която синдикатът трябваше да упражни, около 5 милиона лева ефектив и от 5% облигации, ако се започне конверсията, очакваха се 32 000 000 лв. номинални, или 28 000 000 лв. ефективни, или всичко 33 000 000 лв. С операцията, която искаме да направим сега, ако се съгласят банките на условията ни, ще получим от 30 000 000 лв. бонове 26 700 000 лв. или от 25 000 000 лв. бонове 22 500 000 ефективни, а може да разчитаме, че и в юли месец ще получим другите 5 000 000 лв., ако упражнят останалата опция на заема от 1892 г.

Тия обяснения, господа народни представители, исках да Ви дам, преди да се почнат разисквания, за да не мислите, както казаха някои вчера, че искаме нарочно да крием условията.

Сключеният договор със синдиката и утвърдяването му

Въз основа на тоя нов закон от 20 декември 1899 г. сключихме договор на 21 декември с представителите, който се подписа от мен и от господа Ламбардо, Шушни и д-р Адлер като представители на Парижката международна банка, Нидерландската банка[403], Привилегированите банки на австрийските земи (Лендербанк), Дойчебанк, Винербанк, Дойче Ферайнсбанк във Франкфурт и Мителдойче Кредитбанк. По тоя договор българското правителство издаде съкровищни бонове с 6% лихва за 30 милиона лева златни номинални, от които банките поемаха ферм 25 милиона по курс 89%. Тоя договор поднесох на утвърждение от княза със следния доклад:

Господарю,

Имам честта да представя за утвърждение на Ваше Царско Височество контракта, който се сключи с известния банков синдикат за един заем от 30 милиона лева. За сключването на тоя заем Правителството на Ваше Царско Височество се оторизира от Народното събрание чрез приемането закона от 20 декември т.г. за издаване съкровищни бонове.

Нуждата за тоя заем се усещаше от цялата страна и едничкият укор, който ни се прави, е, че не е доста голям. Това всеобщо желание за сключване на по-голям заем е твърде естествено. България е една чисто земеделска страна и нейното икономическо благоденствие зависи от плодородието през годината. За наше злощастие трите последни години бяха в това отношение твърде слаби; населението едвам

[403] Нидерландската банка – Банк дьо Пари е де Пеи-Ба (б.р.).

доби половината от това, което трябваше да добие, и нашият износ представлява за през същото време недоимък от около 100 милиона лева. Последствието от това положение беше презполовяването на търговията, презполовяването на печалбите от труда, дефицити в бюджета и уголемение на недоборите.

При това зло се присъедини и едно второ, което немалко способства за побъркване правилния вървеж на държавната машина – то беше останалите дефицити от предишните режими и започнатите огромни постройки без каквито и да било средства за посрещане разходите за тях. За продължаването на тия постройки предишното министерство беше изчерпило средствата не само на бюджета, но бе задлъжняло всъде, гдето е имало работа, и бе заимствало значителни суми от Народната банка и земеделските каси, учреждения, които поддържаха земеделието и търговията и на които трудолюбивото население възлага всичките си надежди за през тежките си минути. С една дума, сегашното министерство намери страната в голямо финансово затруднение: от една страна, един огромен дефицит, а от друга, подкачени постройки, спирането на които щеше да причини големи загуби на съкровището.

Самите тия обстоятелства възлагаха на настоящото министерство като първа, като главна негова задача, изваждането държавната машина от това опасно положение и нейното вкарване в един редовен финансов живот. За тая цел се изискваха естествено някои жертви. Те се принесоха, понеже без тях злото щеше да е неизмеримо. Преди всичко се спряха ония постройки, които можеха да се спрат без големи загуби; после се дойде до едно споразумение с банките, споразумение, което има за последствие добиване първите средства за посрещането неотлагаемите съкровищни задължения; най-после се спряха всичките разходи по бюджета, които можеха да се спрат без повреди за правилния ход на работите, и се направиха още в извънредната тая годишна сесия значителни съкращения на бюджета. В обикновената сесия, която още продължава, правителството на Ваше Царско Височество представи един бюджет, който представляваше около 6 милиона икономии в разходите.

Едновременно с тия икономии министерството беше длъжно да представи на благоусмотрението на народното представителство и някои законопроекти за уголемяване доходите на бюджета, без което е немислимо да се излезе от гореописаната финансова криза, и то разчита на високия патриотизъм както на това представителство, тъй и на цялото население за тяхното узаконение и осъществяване. Правилното функциониране на държавната машина не е работа само на министрите, които временно стоят начело на управлението. То е работа на цялото отечество, на всичкия народ; и понеже без това правилно плаване на държавния кораб не е мислимо никакво благосъстояние на обществото, никакъв напредък в страната, никаква обществена сигурност, правителството е убедено, че всички, които милеят за честта и благосъстоянието на България, ще му дадат своето патриотическо съдействие за изпълнение гореказаната първа и главна точка от неговата програма.

Едно от средствата за осигуряването правилния ход на управлението е и сключеният контракт за заем, който имам честта да предложа на Ваше Царско Височество. Мероприятията, които взема правителството за съкращение разходите и за уголемение бюджетните източници, ще дадат своите благотворни последствия не изведнъж – то е немислимо, – а постепенно и в течение на няколко последващи години. Държавата обаче има неотлагаеми задължения, които трябва непременно да посрещне под страх на тежко компрометиране и чрез изгубването на всеки почит и кредит да осуети за дълги години всяка възможност на икономическия напредък. В същото време трябваше да се помогне и на търговията чрез възвръщане на

Народната банка поне част от заетите от нея суми. Министрите на В. Ц. Височество биха предизвикали всеобщо негодувание, ако не се погрижеха и за търговското и земеделско съсловия, които са основата на икономическия живот в страната, и ако те не биха приели да понесат някои малки жертви, за да добият големите резултати, които справедливо може да се чакат от снабдяването Банката, както и земеделските каси, със средства за функциониране.

Предвид на тежката финансова криза, която владее по целия свят, при всеобщото спадане на държавните ренти и при покачването шконтото на всички банки до размери, каквито от десетки години не са прилагани, условията на заема, В. Ц. Височество, не са много тежки. Ние сключихме един заем от 30 милиона лева с 6 на сто лихва и 89 на сто емисия. Под същите условия е сключила напоследък и Румъния един такъв заем, Румъния, която е една много по-богата страна и която се ползва от един много по-голям финансов престиж. Нейните обикновени заеми в последно време са се сключвали с 4% лихва; но тя трябваше да приеме за сегашния си заем 5%. Нашите държавни заеми са били досега по 6 на сто лихва; само конверсионният, който не е още реализиран, е сключен с 5 на сто. И ние следователно се видяхме принудени да приемем 1 на сто повече от лихвата на последния си заем. Разликата в емисионния курс на новия румънски заем е 10% върху 175 милиона лева, а на нашия е 11%, разделена на 5 години, прави по 2.20% годишно. Тая разлика възлиза за цялата сума на заема на 2 750 000 лв. Ако допуснем, че тая сума е чиста загуба за съкровището, тя се налагаше от интересите на страната; защото, независимо от опасността за компрометирането на държавния кредит, независимо от грамадните затруднения, които съкровището щеше да чувства за погасяването на най-неотлагаемите си задължения и изплащането на купоните, даже ако вярваме, че ще съберем нужните суми от бюджетни постъпления, те щяха да бъдат в сребро, а от преобръщането им в злато трябваше съкровището да претърпи една загуба минимум 15% ажио върху 20 000 000 лв., която загуба щеше да е много по-голяма от цялата разлика на емисионния курс. При разменяването на подобни грамадни суми за сметка на държавата ажиото нямаше да се ограничи нито на 20%, а такова повишение би причинило на населението десетки милиони загуби. Във всеки случай, каквито и да са тия условия на новия заем, отговорността за тях не може да падне на сегашния кабинет, който не само че не е показал никакво разточителство в употреблението на държавните приходи, но напротив, още от деня на своето стъпване на власт е подкачил борбата против всяко прахосване на тези доходи. Тоя кабинет, догдето е на власт, ще следва да се ръководи от същите начала; той ще се старае да уголеми богатството на страната, да намали държавните разходи и да подигне кредита на отечеството до такава степен, щото да може да спечели отново доверието на публиката и се извърши конвертирането сегашните ни дългове в 5 и по-сетне в 4 на сто лихва. Той ще е непоколебим в тая своя програма и е убеден, че под мъдрото ръководство на Ваше Царско Височество и с неговото доверие тая част от програмата ще бъде изпълнена и отечеството ще почувства наскоро спасителните резултати.

По тия съображения аз моля, Ваше Царско Височество, да благоволите да дадете Вашата Височайша санкция на тук приложения контракт и правилник, които са одобрени от Министерския съвет.

Ст[олица] София, 31 декември 1899 г.

Съм, Господарю, на Ваше Царско Височество

най-покорен служител и верен поданик:

Министър на финансите: М. Тенев

Тая привременна операция сам аз съобщих в Народното събрание, че не е от най-добрите, но беше неизбежна, за да се осигури изплащането още на най-главните задължения. От нея съкровището получи 22 500 000 лв., с които се облекчи за известно време положението.

Докладът ми до Министерския съвет за икономии и мерки за увеличение приходите

И след това облекчение, като предвиждах, че още за дълго време общото финансово положение в Европа няма да позволи емитирането на държавния заем, в един доклад до Министерския съвет от 8 януари 1900 г. предупреждавах колегите си, че:

Понеже никой не може да гарантира правилното развитие на събитията, най-благоразумното за правителството е да вземе всички мерки, които са необходими, да доставят на съкровището повече средства, та при трудните обстоятелства да има отгде да разчисти всичките си задължения без очакването по-нататъшни улеснения от синдиката. От друга страна, понеже повечето от взаимните мероприятия не може да дадат веднага очаквания резултат, а особено като постъпленията от десятъка ще станат едвам към края на годината, необходимо е да се вземат веднага всички мерки, щото разходният бюджет за 1900 г. да се изпълнява по-икономично, като се отлагат по-крупните ангажименти за изплащане към края на годината и колкото се може повече през следващата 1901 г. Освен това да се запрети безусловно на всички министерства да се ангажират в каквито и да било разходи, които би предизвикали искането на допълнителни кредити.

Ето и самия доклад:

В приложените таблици към изложението на мотивите по законопроекта за издаването един 5% слят заем от 260 000 000 лева златни имах честта да изложа на народното представителство, че при поемането властта на 18 януари миналата 1899 година настоящото правителство е заварило една наличност в държавните ковчежничества от 1 300 000 лв., когато е имало да се изплащат следните: разни задължения с изтекли падежи до 18 януари 1899 г. лева 24 984 000; разни задължения за изплащания на 18 януари 1899 до 8 март – лева 6 624 000; разни съкровищни бонове, издадени до 18 януари – лева 7 421 000; ангажирани кредити за постройка железни линии и портове – лева 25 000 000; също за доставка военни материали – лева 3 948 000, или всичко лева 67 977 000.

Цялата тая сума, с изключение на около лева 5 702 000, предвидени в разходния бюджет, трябваше да се изплати една част от прибиране на закъснелите данъци, а главната – от заем или от други източници, които беше необходимо да се намерят в най-скоро време.

Със сключването на контракта за 260-милионния заем от 18 юни миналата година съкровището очакваше да получи чрез цялото му изпълнение ефективна сума 64 404 650 лв., а именно:

от опции 6% за	47 685 000 x 89	= 42 439 650
от заема 5% за	32 000 000 x 88 1/4	= 28 240 000
		70 679 650
деконтирани през декември 1898 г.		4 275 000
	остатък	66 404 650

Известно Ви е обаче, че вследствие несвоевременното одобрение на контрактите емисията на проектираната част от заема 5%, вместо да се извърши в края на май или началото на юни, се отложи за есента на изтеклата година, а през това време паричната криза по целия свят се усили, войната на Англия в Трансваал спря всяка финансова операция, предизвика всеобщо спадане на държавните ренти и нечувано от десетки години повишение на шконтото. Като последствие от всичко това се оказа невъзможността за финансовия синдикат да предприеме предполагаемата емисия и да се ограничи в изпълнението само на оная част от контракта, по която се задължаваше да поеме ферм от опциите 6% една сума номинална от 32 500 000 лв. и да авансира на правителството за една година 7 000 000 лв. На основание на това задължение синдикатът тури в разположение на Финансовото министерство в началото на юли месец произведението на горните суми 32 120 250 лв., от които се погасиха най-неотлагаемите задължения на съкровището, а именно:

аванси на банките с лихвите	18 070 666
съкровищни бонове	2 147 326
Дет пюблик	2 500 000
пощенски администрации	1 542 614
купони на 1/13 юли 1899 г.	3 314 680
купони на 20 юли 1899 г.	1 474 385
изтеглени в погашение облигации	2 220 000
в брой	850 579
Всичко лв.	32 120 250

Невъзможността на синдиката да пристъпи към емитирването част от новия 5% заем, от която операция правителството очакваше допълнителни вноски, постави съкровището в затруднение да посреща извънбюджетните си разходи, още повече че вследствие нещастията от неурожая през последните три години постъпленията от прямите даждия ставаха бавно и в много по-малки размери, а и самите косвени даждия се явяваха със значително намаление спрямо предвидените в бюджета суми. Бюджетните приходи, прочее, не постигаха да удовлетворяват обикновените разходи, камо ли да послужат и за изплащане старите дългове и разходи по строящите се линии и портове. За най-важните платежи необходима беше помощта на Българската народна банка, у която текущата сметка на съкровището от 5 455 000 лв. на 18 януари достигна до 10 300 000 лв. на 30 септември. Необходимо беше купонът на 1 октомври да се изплати от банковия синдикат; а трябваше да се продължава и издаването съкровищни бонове на предприятията, които, по невъзможност да се намерят в странство шконтанти, се съсредоточаваха отчасти пак в Българската народна банка, без подръжката на която би се предизвикала съсипителна катастрофа за стотина търговци в страната.

Докато настъпи благоприятен момент за реализиране контракта на 5% заем, необходимо беше да се търсят привременни улеснения за държавното съкровище, за да могат се погаси на падежите издадените съкровищни бонове, както и за изплащането на най-близките купони. Категорическият отказ на синдиката да авансира необходимото за тая цел количество; невъзможността да се постигне сключването на един привременен заем при други финансови учреждения; затрудненията, които Българската народна банка чувстваше все повече и повече през последните месеци поради изчерпването на златната си наличност, принудиха правителството да узакони обменяването на банковите златни банкноти

със сребро и удържанието част от заплатите на държавните служители, мерки, за които в нормално време никой не би помислил. Положението го задължаваше да вземе и много други мерки за намаление разходите и увеличение приходите, ефикасността на които мерки не можеше да се очаква по-рано от края на текущата и през последващите години.

Решението най-после на синдиката, след дълги усилия, да предложи краткосрочната финансова операция с издаването на съкровищни бонове дойде тъкмо навреме, за да премахне грозящата държавния ни кредит опасност от невъзможността да се внесе сумата за изплащане изтеклия купон на 1 текущи януари и да осигури главните задължения през цялата текуща година, като ни даде свободен отдих и възможност да се занимаем с разчистването и на останалите вътрешни задължения.

Сигурните средства, които новата операция доставя на съкровището чрез поемането ферм бонове 25 000 000 x 89, са лева 22 250 000, които съгласно приложения списък са предназначени за следните нужди:

за изплащане купони	13 476 100
за изплащане на Дет пюблик	1 437 900
за изплащане съкровищни бонове	4 336 000
за внасяне на Българска н. банка	3 000 000
лв.	22 250 000

Независимо от горната сума съкровището може да очаква произведението на 5 000 000 лв. номинални съкровищни бонове, които синдикатът се задължава да емитира заедно с другите 25 000 000 и срещу които той авансира на Българската народна банка 2 000 000 лв. То се надява още да получи 6 462 000 лв. от упражнението на остатъка от опцията на 6% облигации (15 185 000 x 89 = 13 514 000, минус аванса 7 000 000 равно на 6 514 000 лв.).

За да си съставим ясно понятие за положението, в което се намира съкровището след сключването на последната операция, необходимо е да направим едно разчленение на актива и пасива на 31 декември миналата година, като присъединим към тях и приходо-разходния бюджет за 1900 година; но понеже сведенията от ковчежничествата и главните бирничества за 31 декември няма да бъдат готови по-рано от края на текущия месец, ние ще си послужим с резултата от сметките на държавното счетоводство за 1-ви миналия декември.

Преди всичко ще направя следващите забележки:

а) *В актива* фигурират недобори за слетите години 1879–1897 включително 11 719 000 лв., от които предполагам да се съберат през текущата година само лева 4 000 000;

от 4 168 000 лева недобори	за 1898 г. само лева	3 000 000
от 16 061 000 лева прями данъци	за 1899 г. само лева	12 000 000
от 13 865 000 лева косвени данъци	за 1899 г.,	
като предполагам дефицит около 5 000 000 лв.		8 800 000

Останалите недобори, възходящи на 12 248 000 лв., считам за несъбираеми или събираеми много трудно в продължение на години.

б) Сумата, предвидена в приходния бюджет за 1900 г., 83 827 000 с въвеждането на десятъка, предполагам да постъпи изцяло до края на текущата година или ако остане нещо, то ще се събере през първите месеци от 1901 г.

в) От излишък в приходния бюджет за 1900 г. предвиждам по вотираните в бюджета параграфи на основание съществуващите сега закони заедно с въвеж-

дането десятъка в натура само 6 000 000 лв. повече. Подобна сума считам за добиване излишък и през годините 1901–1905.

г) При комбинациите вземам във внимание в едната емитирането на свободните 5 000 000 лв. съкровищни бонове и поемането останалите от 6% опция 15 685 000 лв., а в другата комбинация тия две пера са изоставени.

д) *По пасива*: Всичките сключени обикновени разходни бюджети представляват, че голяма част от кредитите се харчи през втората година на упражнението и че при сключването на бюджетите по много статии остават свободни суми, които изобщо възлизат на няколко милиона. Такива неизхарчени суми предвиждам за бюджетите 1899 и 1900 г. само по 2 000 000 лв., а за разходи, които по бюджета за 1900 г. ще има да се извършат през 1901 г., поставям само 10 000 000 лв., към които присъединявам и удръжките от заплатите до 31 декември текущата година, които ще се връщат през 1901 г.

е) Извънбюджетните разходи за довършване строящите се линии и пристанища по ведомостта на строителния отдел № 6 възлизат на 14 191 000 лв., които ще се изразходват, както следва:

през 1900 г. лева	6 334 000
през 1901 г. лева	3 633 000
през 1902 г. лева	4 224 000

ж) Ако синдикатът не поеме опцията за останалите 6% облигации през юли месец текущата година, дължимият аванс 7 000 000 на банките ще се продължи и разчистването му ще стане, когато се упражни опцията. Тая сума, прочее, търпи отлагане.

з) След изплащането 3 000 000 лв. на Българската народна банка по текущата сметка на съкровището, 1 324 000 лв. по съкровищни бонове и отварянето ней при банките 2 000 000 лв. кредит остатъкът, що ù се дължи по текущата сметка на сума около 6 000 000 лв., не представлява особена нужда за уравнение. Също и дългът на съкровището към земеделските каси не е от належащите и ще им се погаси постепенно.

и) Сумите, внасяни на хранение и за оборотни операции, се движат и заменяват едни с други, тъй щото постоянно съкровището разполага с 2–3 000 000 лв., без да има нужда да ги върне и разчисти окончателно.

От горните съображения следва, че положението на държавното съкровище, комбинирано с бюджета за 1900 г., може да се установи по следващия начин:

А.	актив лева	160 943 650
	пасив лева	151 199 000
	излишък	9 744 650

При тая комбинация се предполага, щото всички висящи дългове и всички суми за разход по бюджетите за 1899 и 1900 години да се изплатят напълно през текущата година, а по прихода да постъпят част от недоборите, всички приходи за 1900 г. с излишък 6 000 000 и произведението от 6% опция и свободните съкровищни бонове.

Б.	актив лева	136 979 000
	пасив лева	151 199 000
	недостиг	14 220 000

При тая комбинация предполагам, че от десятъка ще постъпи само предвижданата досега сума за поземлен налог, че няма да има никакъв излишък по бюджета и без да вземам във внимание свободните съкровищни бонове и 6%-ата опция.

Тая комбинация е най-неблагоприятната, която може да се случи при крайно нещастни обстоятелства, но и в такъв случай затрудненията за съкровището няма да бъдат от непреодолимите, понеже не всички разходи в пасива са неотлагаеми, а някои по самото си естество остават за иждивение през следващата година, тъй щото в тоя случай ще имаме пак

актив лева	136 979 000

а пасивът ще се разложи на две части:

за разход през 1900 г.	104 406 000
за разход през 1901 г.	46 793 000

Освен това от последната сума 46 793 000 авансите на синдиката, текущата сметка на Българската народна банка и земеделските каси, удръжките от заплатите на служащите, възходящи всички четири пера на лева 23 936 000, може да се продължават, докогато обстоятелствата позволят изплащането им.

От последната комбинация излиза, че даже ако се спрем само на извършените до днес операции, без да очакваме по-нататъшното изпълнение контракта за 5% заем и съкровищните бонове, ще имаме от бюджетите за 1899 и 1900 г. заедно с част от недоборите:

актив	лева 136 979 000	
пасив за разход през 1900 г.	лева 104 406 000	лева 127 263 000
1901 г.	лева 22 857 000	
и за 1902 или по-после	23 936 000	

Но понеже никой не може да гарантира правилното развитие на събитията и трайността на миролюбивото настроение, както никой не предвиди през миналата година обстоятелствата, които възпрепятстваха за изпълнението на контракта от 18 юни 1899 г., най-благоразумното за правителството е да се вземат всички мерки, които са необходими да доставят на съкровището повече средства, та при трудни обстоятелства да има отгде да разчисти всичките си задължения без очакването по-нататъшни улеснения от синдиката. За постигането на това трябва да се прокарат през Народното събрание, освен законопроектът за десятъка, още следните законопроекти: за увеличение привременната връхнина с 15 или в краен случай 10% върху данъка на сградите и занаятията; за увеличението на акциза върху питиетата, като се обложат с известна такса произвежданите ракии и други спиртни питиета; за монопола на солта, петрола, кибрита, цигаревите хартии, картите за игра, който монопол да се експлоатира от държавата. С прокарването и прилагането на тия закони може да се очаква постепенно увеличение на бюджетните приходи с няколко десетки милиона лева.

Във всеки случай на един факт трябва да обърнем сериозно внимание, а той е възможността да не постъпват в първите месеци значителни суми от недоборите, които могат да се усилят след жътва, а също че и произведението от десятъка ще се прибере едва към края на текущата година, а може би част и в началото на 1901 г.; затова необходимо е да се вземат отсега мерки, щото разходният бюджет да се изпълнява най-икономично, като се отлагат по-крупните ангажименти за изплащане към края на годината и колкото се може повече през следващата; а освен това да се запрети безусловно на всички министерства да не се ангажират в каквито и да било разходи, които би предизвикали искането на допълнителни свръхсметни кредити.

С приспособяването на горните мерки аз съм убеден, че държавата ще излезе из кризата, която от три години я застрашава, и няма да мине много време, когато тя ще си спечели отново кредита, който беше компрометиран.

Законопроект за десятъка

Коста Ранков

Въпросът за възстановяване на десятъка беше предрешен още през юни месец 1899 г. Народните представители Коста Ранков[404] и Божил Райнов[405] внесоха предложение в Камарата, в което описваха окаяното положение на земеделското население вследствие постигналите го загуби от наводнения, неурожай, суша през последните три години. В предложението си поменатите господа заявяваха, че длъжност се налага на народното представителство да се притече с бързи и практични мерки, с които би се помогнало на земеделското население, и затова внесоха в Събранието законопроект *за преустановяване през 1899 г. Закона за поземления данък от 1894 г., а поземленият данък за 1899 г. да се събере в натура съгласно закона от 18 декември 1888 г.*

При първо четене на предложението в Събранието всички без изключение представители настояваха да се възстанови законът за десятъка от 1888 г., който ще бъде по-лек и по-справедлив за земеделците. Опозиционният депутат Г. Шиваров[406] даже констатира, че утешително явление е, гдето без разлика и болшинството, и меншенството от народните представители са живо заинтересувани с въпроса и всички се явяват тълкуватели на желанията на своите избиратели, като настояват да се приеме със спешност предложението на Ранков и Райнов. След говорившите по въпроса представители аз произнесох следните думи:

> Господа народни представители! От говорившите от десницата и от левицата, както и частно от някои, с които имах честта да се разговарям по тоя въпрос, заключавам, че всички единодушно желаят да се установи вземането на десятъка в натура, както е било преди няколко години. *Лично аз съм против възстановяването на десятъка,* защото той е даньк, осъден от всички икономисти и финансисти, осъден от здравия разум, защото има много лоши страни и неприятности за населението; но щом като всички господа народни представители намират, че интересите на населението – което е свикнало с тая система още от турско време – изискват да стане събирането на данъка по такъв начин по-справедливо, разбира се, и правителството не може да има нищо против, а с удоволствие ще посрещне

[404] Ранков Костов, Коста (1865, Провадия – 1942(?), Варна) – завършва Мъжката гимназия във Варна; адвокат, търговец, обществен и държавен деец: депутат, кмет на Варна; депутат в X ОНС, председател на УС на Стоковата борса, осъден ефективно и излежал една година по Закона за съдене на виновниците за националните катастрофи (б.р.).

[405] Райнов Хаджидачов, Божил (1857, Котел – 1946, София) – учи богословие в Киев и Одеса, завършва литература в Лиеж, Белгия; учител, просветен деятел, журналист, банкер, политически и държавен деец: депутат, окръжен управител в Кюстендил и Шумен; директор на Държавната печатница, директор на Българската кооперативна банка (б.р.).

[406] Шиваров, Георги – депутат в X ОНС (б.р.).

възстановяването на десятъка. Ако населението се улеснява с тая система, правителството няма какво да загуби; напротив, може да спечели, защото несъмнено е, че правителството ще очаква, както е било от миналите години, събирането на повече приходи, на повече средства, отколкото сега се събират от поземлен налог. Както забележи г-н д-р Генадиев, имало е години, когато десятъкът е давал 30–33 милиона лева, а сега в бюджета за текущата година, като включваме лозята, горите и градините, предвидена е сумата 18 милиона лева, каквато се е предвиждала в продължение на четири години, откак съществува Законът. Не ще съмнение, че в интереса на правителството е да се възстанови десятъкът, ако особено се реши да се въведе за един период от три или пет години; защото ако се реши само за тази година, не ще има практическо значение. Но едно ме е страх, че времето е напреднало и за тази година едва ли ще бъде възможно да се приложи; защото всички знаете, че 1/3 част от поземления данък е събрана от населението и ако не е изплатен от всички, то поне предполагам 50–60% са платили. Разбира се, че може да се намери средство да се върне на населението внесената сума. Второ нещо има, че на много места вече има жътва. Ечемиците в Южна, а може би някъде и в Северна България, са пожънати и овършани. Предвид на неурожая, който имаме от две години насам, и предвид на глада някои от храните са вече прибрани и мнозина ще избегнат от контрола на чиновниците, които ще описват снопите. Независимо от това, докогато се назначат нужното число чиновници, докогато им се дадат нужните инструкции, аз смело мога да кажа, ще се мине най-малко един месец; защото от данните, които има в Министерството на финансите, в годините, когато се е събирал данъкът в натура, трябвали са 1500–2000 души контрольори. Тия хора трябва да се търсят, да се подготвят и след като им се дадат нужните упътвания и наставления, тогава само пристъпват към описването на снопите и снемането на номонето[407]. Ако намерим възможност да се избегнат всичките тия затруднения и може да се приложи още сега направеното предложение, аз нямам нищо против. Занапред обаче с голямо удоволствие ще приемем възстановяване на десятъка за срок от 3–5 години. Понеже всички господа народни представители са съгласни по принцип, аз мисля, че предложението трябва да се изпрати на комисията, без да се разисква по-нататък, защото няма, както забележих, някой да говори против. Комисията по спешност ще се занимае утре и вдругиден, понеже са празници, и ще обмисли зряло въпроса. Една от най-лошите страни на десятъка е била бавенето при описване на снопите по нивята в продължение на недели. Занапред може да се вземат всички мерки за премахването или намалението на препятствията и неудобствата.

Предложението на Ранков се внесе в парламентарната комисия при Народното събрание, в която на 6 юни в присъствието на повече от половината народни представители, между които всички земеделци, заинтересувани най-много от въпроса, се разисква най-оживено, понеже се бяха стекли партизани „за“ и „против“ предложението.

Пред тая комисия, като припомних говореното ми предния ден в Народното събрание, дадох по-подробни допълнителни данни за невъзможността да се приложи предложението на Ранков и изпълни почти общото желание на предста-

[407] Номоне (тур.) – проба от снопите (за установяване на плодородието и добива от дадена селскостопанска земя), (б.р.).

вителите. Но понеже комисията с голямо болшинство настояваше да се иска от Камарата приемането на законопроекта, аз заявих, че се намирам в невъзможност да поема такава отговорност и изпълня желанието на представителите и че друг министър трябва да дойде, за да поеме изпълнението на тая тежка задача. Пред тоя ми категоричен отказ предложението на Ранков се остави неразгледано.

След закриването на извънредната сесия въпросът за въвеждане десятъка се възбуди отново в Министерския съвет. Аз бях дълбоко убеден, че е опасно за правителството да се връща на система, която представлява най-благоприятно поле за експлоатиране от страна на опозиционните партии, за които всички средства са позволени. Употребих всичките си усилия да разубедя колегите си министри и да ги накарам да се откажат от идеята, като ги предупреждавах, че партизанските страсти ще се възбудят в пълната си сила, че с тоя въпрос ще се раздвижи цялата страна; че непременно ще се появят неприятни последствия и правителството, както и Парламентът, които узаконят подобна мярка, са изложени на неминуемо компрометиране. Въпреки всичко това *Министерският съвет, разчитайки на подкрепата от всички партии и с риск да пожертва партийните си интереси, реши да се внесе въпросът в Камарата, като се въодушевяваше главно от надеждата, че с възстановяването на десятъчната система ще се събира цялата стойност на получаваната в натура десятъчна част от земните произведения веднага след продажбата им в злато без недобори, с което ще се даде възможност на съкровището да изплаща външните си задължения.*

Изложение на мотивите по законопроекта за данъка на земните произведения

Приготви се нужният законопроект за данъка на земните произведения за 1900–1905 г., който се внесе в Събранието на 29 октомври със следното изложение на мотивите:

> От Освобождението на страната ни досега правени са разни опити за постигане по-справедливо, по-равномерно облагане добива от непокритите недвижими имоти. Първите три години 1879–1881 приложена е била десятъчната система, така както е била в турско време. По-сетне въз основа на добития резултат през тия три години десятъкът от натура се е преобърнал в пари. Това е продължавало до края на 1888 г., когато поради твърде голямата несправедливост и неравномерност в облагането данъчния товар между данъкоплатците законодателят се е принудил да се върне пак на десятъка в натура за няколко години, та по-после, като се дойде отново на данъка в пари, размятането[408] му да може да легне по-правилно, по-справедливо, по-равномерно на всичките производители земеделци. Очакваното обаче и тоя път не е могло да се постигне.
>
> През 1894 г. законодателят се е помъчил да поправи и премахне някак злото, като е наредил в Закона за поземления данък, сега в сила, щото при разпределението на

[408] *Размятане* – разпределяне (б.р.).

облозите редом със средния резултат от четирите натурални години[409] да се имат предвид за градовете и селата още някои местни условия, които обнаружват[410] едно забележително различие по между тях, а за данъкоплатците главно пространствата и качествата на земите им и вида на тяхната култура.

На дело и при тоя нов закон нищо по-добро не се е постигнало. Големите грешки, вопиющите неправди, биещите в очи неравномерности в облагането данъчния товар са продължавали. И действително, по-голям, по-пълен успех в работата не е могъл да се очаква, като се знае, че размятането на данъка е било погрешно в самата си основа. За критерий е било вземано главно пак средното количество на плащания десятък през 1889, 1890, 1891 и 1892 г. и средното производство, получено през тия четири години. По какъв начин са се сложили това количество над десятъка и това средно производство, всекиму е добре познато. Описването на снопите и снеманото от тях номоне, по които после се е пресметнал десятъкът, са били извършени почти навсякъде неточно и невярно. Невнимателното избиране и назначение на държавните десятъчни описвачи и контрольори, съвсем недостатъчното им подготвяне за работа, отсъствието на достатъчен надзор над техните действия, излишната ревност у едни, неумението, па дори и подкупването на други, са дали място на големи злоупотребления, като са се претоваряли едни села, а други са се фаворизирали. От констатираните сега онеправдания, неравномерности, несправедливости едни данъкоплатци се съсипват, а други пък, облагоприятствани или умели да се възползват, нито чувстват, че плащат данък. Оплакванията и събраните по тях данни ни показват, че земите на съседни села, които в нищо не се различават ни по качество, ни по плодородие, нито по начин на обработване, плащат поземлен данък до неимоверна степен различен: в едно място се плаща средно по 40 ст. на декар, а в друго – по 1 лв. и 40 ст., па даже и повече.

Друга една лоша страна на сегашното обложение, против което въстават маса данъкоплатци, е гдето поземленият данък се налага на засята и незасята земя, на получено, малко получено и никак неполучено произведение. Така тия земеделци, които, възползвани особено от изселването на турското население, са накупили много повече имоти, отколкото могат да обработват, па и ония, които вследствие последните две-три неплодородни години са останали без средства, за да заплатят непоносимия си данък, са били принудени, кои да разпродават имотите си, кои да прибягват към лихвари, които не закъсняват да ги изместят от земеделското им стопанство.

За да се премахнат сегашните неправди, за да се изравнят всичките недостатъци, та да се направи данъчният товар поносим, действително съответствен на платежната способност на всеки данъкоплатец, единственият път за избиране е връщането отново на десятъчната система, на вземане данъка от земните произведения в натура, *но за един по-дълъг период, каквото да могат се включи в него и по-добри, и средни, и по-долни по плодородие години* и впоследствие да може да се добие един резултат, който да съответства на едно средно производство от земите ни. Това именно е целта на предлагаемия законопроект.

Недостатъците, които са придружавали десятъчната система и при двете ѝ прилагания в страната ни и поради които именно тя се е считала за осъдителна, ще се премахнат в бъдеще. Държавните чиновници, които ще я прилагат, ще

[409] *Натурална година* – селскостопанска година (б.р.).
[410] Обнаружвам (рус.) – забелязвам; тук: обуславям (б.р.).

се избират внимателно. Всички ще се подготвят добре и ще се употребят в работата тия, които издържат добър изпит. Те ще бъдат в достатъчно число, за да може всичко да се извърши в твърде късо време, каквото никакво бавене да не се причини за вдигане произведенията от нивите. Макар и тъй избрани и подготвени, действията на тия чиновници ще бъдат винаги под близък и строг контрол. Достатъчно число други чиновници ще имат за задача да проверят всичко извършено от тях и да предотвратят и най-малките злоупотребления както в щета на държавата, тъй и в оная на производителите-данъкоплатци. За да не станат дори и неволни грешки в описването на земите и техните произведения, производителите ще бъдат поканени сами да обявят имотите си и да покажат видовете на произведенията. Отделянето на произведенията, които ще послужат за номоне при изчислението на десятъка, не ще се остави само на държавния чиновник, но право за равно участие ще се даде и на производителите в лицата на кметовете и общинските съветници.

Мъчнотията по превозването на произведенията, земени от държавата в натура, с построяването на новите ни железници тъй също ще се намали твърде много, ако не и премахне съвсем. Производителите ще превозват десятъка вече на много близки пунктове и ще го предават без всяка трудност и без всяко бавене. Относително предаване десятъка навреме, без грешки и злоупотребления, правителството ще вземе твърде строги мерки, ще упражнява отблизо контрола си, ще наказва безпощадно провинилите се и ще удовлетворява пострадалите, похитените.

С приемането и гласуването на предложените в законопроекта мерки ще се премахнат, уверен съм, всичките възможни нередовности, несправедливости и злоупотребления и грамадната част от населението на Княжеството – земеделците – ще изкажат още първата година благодарността си от преимуществата на десятъка в натура над сегашното неравномерно, несправедливо и несносно облагане с поземлен данък.

Произведенията от лозята, горите, балталъците[411], шумаците[412] и пр. си остават и занапред да се облагат с поземлен данък, едно, защото той за тях не е тежък, и друго, защото натуралната система за тях е неприложима. Облозите от поземления данък на горите, балталъците и пр. се предвижда да се разметне отново, за да се направи той по-равномерен.

При разглеждане законопроекта в Народното събрание опозиционните депутати повдигнаха небивали дотогава по размер шум, викове, обструкции, тропане по банките и най-после напущане на Камарата с протест. Веднага след излизане на опозицията правителственото мнозинство претупа през куп за грош законопроекта, който се утвърди с княжески указ и се почна прилагането му.

Предсказанията ми се сбъднаха

Предсказанията ми се сбъднаха. Ония от представителите, които по-рано се явяваха най-вълрлите привърженици и най-горещи партизани за десятъка, употребиха сега тоя въпрос за сваляне на правителството, като се обявиха против приемането на закона. Като не успяха в Камарата, предприеха отпосле явни и тайни агитации

[411] Балталък (тур.) – горски участък за сечене (б.р.).
[412] Шумак – гъста млада гора (б.р.).

между населението. Печат, митинги, сборове, социалистически и анархистически пропаганди, всичко, каквото беше възможно, се употреби, за да се възбуди мирното и хладнокръвно земеделско население против влезлия в сила закон. Агитациите и проповедите дадоха плод: бунтовете в Тръстеник, Красен, Варна, Дуранкулак, Шабла и пр., които трябваше да се потушават с войска.

Въпреки всички затруднения, предизвикани от негодуването в някои места от населението, Законът за десятъка се приложи, но само за 1900 година.

От събирането на поземления данък в натура се очакваше едно годишно увеличение от 7–10 милиона лева, постъпване на данъка в злато без недобори и прибиране старите недобори тоже чрез събиране храни заедно с десятъка, като се изплатят по 1/3 ежегодно, начиная от 1 януари 1901 година.

Искам кредит за десятъка

За прилагането на Закона за десятъка бяха необходими средства, които не можеше да се предвидят в бюджета, понеже бюджетът за 1900 г. беше вотиран от Народното събрание по-рано. Трябваше, прочее, да се иска свръхсметен кредит за необходимите разходи. Като не можеше да се предвиди размерът на тия разходи, аз внесох в Събранието на 18 януари 1900 г. законопроект от един член, с който исках да се разреши за първо време само 2 000 000 свръхсметен кредит.

При разискванията на тоя въпрос в Народното събрание се подновиха отново партизанските странни и бурни сцени, които ме принудиха да взема думата и заявя следното:

> Господа народни представители! Аз не вярвах, че такова малко законопроектче ще предизвика толкова голямо възбуждане в народното представителство, когато всички, които говориха, признават, че веднъж Законът за десятъка вотиран, кредит за неговото приложение е необходим.
>
> Ако Министерството не можа да предвиди по-рано сумата, която се изисква за приспособлението на този закон и да я впише в бюджета, то е, както знаете, затова, защото бюджетът се вотира преди разрешението на въпроса, дали законът за десятъка ще мине и дали той ще може да се приспособи за текущата година, както и за последващата. Щом не е предвидена сумата в бюджета, трябваше да се иска допълнително кредит, както Министерството е направило сега. Това обаче не може да се счита свръхсметен кредит, защото разходът е основан на един закон, за приспособлението на който е необходима известна сума. Всички господа предговорили осъждаха Министерството, защо не дало по-точни сведения за размера на разходите по приспособлението на Закона за десятъка. В това отношение може би господа предговорившите имаха донякъде право. Но ще ми позволите да обърна вниманието Ви именно на факта, че ако не счетох за нужно да давам подробни сведения, то е, защото всички министри, които са приспособявали натуралната система, са считали за нужно (и не са имали възможност да направят другояче) да искат една сума *en bloc*[413]. Същото е станало в 1881 г., когато три години наред се е приспособявал

[413] *En bloc* (фр.) – общо, нацяло (б.р.).

десятъкът; същото е станало и в 1889–1892 г., за 4 години, през който период десятъкът тоже е практикуван; всичките финансови министри не са считали за нужно да дават обяснения за разходите, а просто са предвиждали сумите в бюджета, а някои даже не са ги предвиждали, а са харчили и отпосле са оформявали разходите. На това основание и аз предвидих една сума, каквато счетох приблизително за нужна за приспособлението на Закона за десятъка през 1900 г. Аз не обвинявам бившите министри, че са предвиждали сумата *en bloc* в по-първите години, защото не е възможно да се определи предварително точно в какъв размер ще се изхарчи. По делата, които се намират в Министерството, не можах да направя точна сметка, защото положителни данни липсват и ако има някои сведения, те са недостатъчни да се направи подробно изчисление. Подобно изчисление още по-мъчно можеше да се направи сега, защото Законът едва преди няколко дни се вотира. При изработването правилника за приспособление на Закона, какъвто съм възложил на енергичния си началник Зарзов, ще се обсъди по кой начин най-практически ще може да се приспособи Законът и от установените правила ще зависи числото на чиновниците, които ще се употребят за описване снопите, снемане номонето, както и другите разноски по прибирането, пренасянето и продаването на храните. Отсега още ще Ви кажа, че и аз сам не зная какво число чиновници ще трябва. Ако се съди по числото на селата и общините, които съществуват в България, ако се съди от някои данни, които се намират в делата на Министерството на финансите, на 4800 села или 1900 общини ще трябва най-малко 2000 души чиновници, защото през 1887 г. е имало 1700 души контрольори, 214 пресметачи и 248 души други служащи, които са се занимавали със статистическите сведения. В 1889 г. тези чиновници се оказали недостатъчни и впоследствие е било заповядано на окръжните управители и финансовите чиновници да назначат колкото намерят за нужно допълнителни контрольори, за да се опише и прибере десятъкът по-бързо. Колко допълнителни чиновници са назначени от окръжните управители и финансови чиновници, няма сведения. Ако направим едно приблизително изчисление само за 2000-те контрольори, които ще трябва да работят средно 5 месеца за дребните храни – за кукуруза трябва да работят повече от 5 месеца, – както и за другите оценени в пари произведения, като смятаме средно работата на тия 2000 души за 5 месеца по 100 лв., ще трябват един милион лева; за пресметачи ако предположим, че ще трябват 400 души по 100 лв. за 2 1/2 месеца, са нужни около 100 000 лв.; за напечатване книжа и тефтери, които са необходими за тая работа, приблизително 80 000 лв., и за превоз на основание данните, които имаме за 1889 до 1892 г., ще има да се плати повече от 800 000 лв. Излиза, че за означените пера ще трябват, без другите непредвидени разходи, около 2 000 000 лв. На тия основания аз съм турил цифрата два милиона лева. Може да остане от тях някоя икономия, а може би да стане нужда да се искат още няколко стотини хиляди лева допълнително – това не може да се предвиди.

По свръхсметните кредити

Покрай този въпрос възбуди се и друг, на който мястото не беше тук и върху който аз смятам за нужно да дам някои обяснения. Съгласен съм напълно с господа предговорившите, че свръхсметните кредити криво са разбирани досега. На основание на Закона за отчетността по бюджета свръхсметни кредити не може да има за повече, отколкото разрешава Конституцията, а тя допуща в течение на цялата година само 1 000 000 лв. Всичките други суми, които са харчени и минати като свръхсметни кредити, трябваше да се предвиждат в бюджета като из-

вънредни разходи. Считам за нужно да обърна вниманието на господа народните представители, че като съм напълно съгласен с господа предговорившите, както и друг път заявих, ние ще се съобразяваме със Закона за отчетността по бюджета и в границите на Конституцията ще се мъчим да си служим колкото е възможно по-малко със свръхсметни кредити, както сме се пазили и през изтеклата година, макар бюджетът да не беше съставен от настоящото правителство. Ако сте обърнали внимание на представените наскоро две таблици за свръхсметни кредити, ще сте забелязали, че сумата 3 094 000 лв. е за разходи, извършени от миналото правителство в продължение на годините от 1894 до 1898. По какви съображения бившите министри не са предвидили сумите в разходния бюджет, Вам е известно. Те са се мъчили колкото е възможно да представят разходния бюджет в по-малка сума. Сегашното правителство не е виновато за това. По-малката ведомост заключава свръхсметните кредити за миналата 1898 г., възходящи на 1 432 000 лв., а с двете допълнителни писма те се възкачват на 1 499 000 лв. Тия суми се касаят до годината, в течението на която сегашното правителство не е действало. Но ако сте изучили внимателно тия ведомости, видели сте, че много от разходите, изложени в тях, трябвало е да се предвидят в самия бюджет за 1899 г., съставен от бившето правителство, и те не могат да се считат като допълнителни, каквито се допущат от Закона за отчетността по бюджета и Конституцията. В тях например има една сума от 431 181 лв. и 40 ст. за изплащане лихви на Българската народна банка по текуща сметка за 1898 г., която е била известна още при съставянето на бюджета за същата година и която бившето правителство трябваше да предвиди. Ако не е била предвидена, то е само за да се не уголемява, както казах, общата сума на разходния бюджет. За тая сума настоящото правителство не може да взима никаква отговорност. Тя ще се плати на Българската народна банка.

Между другите параграфи, които са предвидени в същата ведомост, ще забележа една сума, която е могла също да се предвиди в бюджета за 1899 г., но бившето правителство я е изоставило. Тя е по държавните дългове, за които е платено лихва 20 164 лв. на Лендербанк за един аванс от 1 052 050 лв. Тая сума беше известна на Министерството, че се дължи и че лихвите ù трябваше да се платят.

Но не е само тая сума, на която лихвите не са предвидени. Има и други както за съкровищните бонове, тъй също и за разни задължения, лихвите на които са изплащани от кредита за постройката на държавните железници и които възлизат вероятно на няколко стотини хиляди лева, но не фигурират тук. Има друга сума от 90 000 лв. за попълване кредита по § 32 за изплащане стойността на възложените през разни години върху хазната по съдебен ред имоти. Тия дела са били тъй също известни, защото сметките им са били представени в Министерството своевременно, но не са били предвидени сумите в бюджета.

Друга една сума от 100 000 лв. за награда по издирване нарушението на законите: митарствения, тютюневия, акцизния, питейния и пр., също е била известна, защото се е натрупала в продължение на 2–3 години и могла е да се предвиди. Също в тях има и две суми по погрешка записани тук, които трябваше да се предвидят във ведомостта за старите дългове. Те са по Министерството на обществените сгради в букви Б и В за изплащане на Ловчанската окръжна постоянна комисия дължимата ù сума за отчуждаването в държавна собственост построеното със средства на окръжието болнично здание. Те са от 1897 г. 42 500 лв. и други 53 600 лв. Също и много други разходи, които съм отбележил тук, но считам за излишно сега да изброявам, са могли да се предвидят в бюджета за миналата година и за които ние

не сме никак отговорни, защото сме били принудени, щом веднъж са представени сметки, да ги изплатим. Те не могат да се считат като свръхсметни кредити, които се искат от настоящото министерство. От цялата сума на свръхсметни кредити за 1899 г., която се възкачва, както казах, на 1 479 000 лв., ще трябва да се спаднат близо 1 000 000 лв., които е трябвало да бъдат предвидени в бюджета за миналата година, и остава една сума от 479 000 лв. В тия 479 000 лв., както сте забелязали, има една сума от 218 464 лв. разноски за погребение на Нейно Царско Височество покойната българска княгиня. Тия пари Министерството е имало пълно право да изхарчи, на основание Закона за отчетността по бюджета, от предвидения в Конституцията кредит 1 000 000 лв. Виждате, прочее, че настоящото Министерство е далеч от да увеличава сумата на свръхсметните кредити, както е било досега, макар да е нямало запасни фондове, от които да се попълнят ония параграфи от бюджета, на които сумите са се оказали недостатъчни. При всичко че не е имало такива запасни фондове, Министерството се е ограничило в един разход за свръхсметни кредити от 479 000 лв. и има още няколко дребни, струва ми се, по разните министерства, които не можеха да се изплатят по закъсняване около 25 000 лв.

Тия са обясненията, които счетох за нужно да дам на господа народните представители преди вотирането на сумата, и моля да разрешите искания кредит от 2 000 000 лв.

Неприятности по прилагане Закона за десятъка

Приложението на Закона за десятъка ми създаваше извънредно големи неприятности. При назначаването на хиляди служащи, необходими за описването на снопите, снемането на номонето и прибирането на десятъчните храни – макар да се дадоха изрични наставления на окръжните управители и финансовите чиновници да обърнат особено внимание да се назначават за преброители, контрольори и надзиратели лица интелигентни, неопетнени и деятелни, без разлика на партии, под давлението на правителствените депутати са се промъкнали значително число неподготвени и опартизанени приятели и поддръжници на самите депутати. Ежедневно пристигаха в Министерството оплаквания против произволни действия на такива агенти, много от които оплаквания бяха съвсем неоснователни или много прекалени, но трябваше да се разследват.

По липса на места за складиране храните от частта на държавата, докато се продадат и изнесат от България, стана нужда да се строят държавни хамбари в разни пунктове на Княжеството, за построяването на които се назначи специална комисия от инженери и архитекти, работата на която при всичките подбутвания вървеше тъй мудно, щото едва една част от тях беше завършена навреме и бяхме принудени да ангажираме шлепове по дунавските брегове. Както и да е, храните се прибраха, продадоха и изнесоха.

Макар положението на правителството от възстановяването на десятъка да беше разклатено, тоя закон, заедно с другите финансови, даде своите благоприятни резултати, които изразих пред народното представителство със следващото заключение:

Ако през течението на цялата 1899 г. ние можехме да говорим, да пишем, да телеграфираме и да проповядваме навсякъде, че държавният кредит се застрашава от опасност за компрометиране; ако тогава можеше да се говори за фалит и банкрутство – днес можем много по-спокойно да разсъждаваме и по-хладнокръвно да търсим средства за разчистване на оставащите държавни задължения за вкарване държавните финанси в нормален път, както и за повдигане на толкоз разклатения от партизански страсти и непримирима злоба кредит на държавата. (...) *За фалит вече не може да се говори*, защото с мерките, които правителството взе през миналата сесия; с мерките, които сега взема за осигуряване преди всичко редовното плащане държавните външни и вътрешни дългове; с прекратяване толкоз пагубните за бюджетното равновесие свръхсметни кредити; с мерките, които правителството Ви предлага за увеличение на приходите; от всичко това както народът, тъй и външният свят виждат, че сме решени да направим всичко за премахване на финансовите затруднения.

Законопроект за финансовите инспектори

На с. 95–98 изложих съдбата на първия законопроект за финансовите ревизори, който бях приготвил през 1885 г. и се внесе в Народното събрание за вотиране, но остана неразгледан, та го възпроизведох в окръжно от 2 март 1885 г., което предадох на тогавашните четири ревизори за временно ръководство при ревизиите си, докогато се вотира законът. Поради излизането ми от Финансовото министерство и постъпването ми в Народната банка *ревизорите са изпълнявали длъжността си без закон, ръководени от окръжното до 1900 г.,* когато като министър внесох в Събранието нов *законопроект за финансовите инспектори* със следното:

Изложение на мотивите върху законопроекта за финансовите инспектори

Според съществуващия сега ред всяко учреждение си има особен надзор от страна на началниците за проверяване катадневните операции на своите агенти. Някъде пък проверка на операциите става и с периодически местни ревизии. Но освен тоя контрол има установени и други два контрола: един, контролът от финансовите инспектори, и друг, контролът от Върховната сметна палата. Нито единият, нито другият обаче от тия два последни контрола стават по начин, удовлетворителен за интересите на хазната.

Контролът, извършван от страна на финансовите инспектори, е неудовлетворителен затова, защото става повърхностно. По причина на недостатъчния персонал на финансовите инспектори този контрол не може другояче да става. В страната ни има повече от 2000 учреждения, натоварени със събиране на държавните приходи. С четирима само финансови инспектори, колкото са сега, да се прави подробен и обстоятелствен контрол на всичките тия учреждения, няма, разбира се, физическа възможност. Па освен това финансовите инспектори са задължени с надзора и за правилното произвеждане на разходите. По тия именно причини финансовите инспектори досега са били командировани

да произвеждат ревизии само там, гдето е имало нужда и възможност. Следователно повечето от учрежденията, натоварени с приемането и разходването на държавните суми, са оставени без надзор и контрол от страна на финансовите инспектори. Може да се каже, че министърът на финансите не е могъл да упражнява върху учрежденията по приходите и разходите такъв именно контрол, какъвто се изисква от атрибутите му като министър на финансите в страната.

Контролът, упражняван от страна на Върховната сметна палата върху държавните приходи, е неудовлетворителен затова, защото ней, на Палатата, липсват всичките данни и обстоятелства, по които тя може да съди за правилното и редовно прибиране на приходите. Не е достатъчно, гдето се прави контрола в Сметната палата само по кочаните на разните квитанционни книги или по декларациите на митниците за вносните и износни стоки. По кочаните на квитанционните книги и по митнишките декларации Върховната сметна палата не може да открие нищо друго освен едни аритметически погрешки. За да може да се съди за правилността на приходите по една квитанционна книга, непременно трябва да се направи сравнение със самите дела и други приходни документи и да се види дали действително отчетникът е събрал толкова, колкото го задължава Законът. За да се съди за правилността на приходите по митниците, не е достатъчна само проверката по декларациите; в тях винаги ще се намери всичко редовно и правилно записано. Главната база обаче, която служи за прибиране митническите приходи, а именно оценките, Върховната сметна палата не може да контролира дали са високи или ниски, защото няма пред очи самите стоки. По тая именно причина упражняваният контрол от Върховната сметна палата не е могъл да даде някакъв удовлетворителен резултат. Повечето работата се е ограничавала с изнамирането някои грешки, и то за съвършено незначителни количества.

Според предлагаемия законопроект недостатъците и в двата начина на упражнявания контрол върху държавните приходи – и от финансовите инспектори, и от Върховната сметна палата – се съвършено отстраняват. С тази организация на финансовата инспекция, която аз предлагам, проверката на всички държавни приходи ще се извършва на самото място, гдето се намират учрежденията, които приемат приходите. Тя ще бъде подробна и обстоятелствена. Ще се възложи на финансовите инспектори да проверяват приходите не само по квитанционните и касови книги, но и да сравняват постъпилите суми по всяка квитанция с делата на учрежденията и с всичките приходни документи (поименни, данъчни и окладни списъци[414], заявления, актове, митнишки декларации, манифести[415], ведомости и пр.). По този начин действително инспекторът може да контролира и узнае дали отчетникът е събрал и внесъл в съкровището толкова, колкото предписва Законът. В митниците особено ще се възложи на финансовите инспектори да обръщат по-голямо внимание как стават оценките, като при това проверяват и количеството и качеството на стоките според декларациите със самите стоки на самото място в митниците.

Изключение от предлагаемия нов начин за контрол върху държавните приходи ще съставляват само приходите от железниците и от телеграфите и пощите. Тия два

[414] Окладен (рус.) списък/лист – документ, уведомяващ данъкоплатеца за сумата и сроковете за погасяване на данъчните му задължения (б.р.).
[415] Манифест (фр.) – тук: опис (б.р.).

вида държавни приходи са свързани с международните сметки, които имаме с чуждите администрации, и по тая причина контролът им не може да се разпокъсва по разните инспекторски райони. Тоя контрол си остава занапред да се извършва пак по досегашния ред в Главната дирекция на телеграфите и пощите и в Централното управление на българските държавни железници. Финансовите инспектори обаче ще имат право да правят инспекции и върху тия два държавни прихода.

Финансовите инспектори ще бъдат разпределени на няколко района в страната. Всеки ще има под свой надзор и контрол известно число учреждения, на които ще прави както редовни, така и извънредни и внезапни ревизии. Районните финансови инспектори ще се сношават направо с Финансовото министерство.

При Министерството на финансите се учреждава особено отделение за финансовата инспекция. То ще се ръководи от един началник на инспекцията. А пък за да се държи контрол върху действията на районните финансови инспектори, доколко те добросъвестно и честно изпълняват службата си, към отделението ще има прикомандировани двама или трима старши от по-опитните инспектори, които ще се пращат из Княжеството да проверяват действията на самите районни финансови инспектори.

Прикомандированите към инспекционното отделение финансови инспектори, когато не са в командировка, ще помагат на началника на инспекцията в изпълнението и ръководенето на службата.

Разпределението на работата между инспекторите, както и разпределението на районите, е оставено да се извърши с Височайши указ. То не е вместено в самия законопроект, макар и да е вече направено, за да се опита предварително на практика. Инак може да се окажат някои неудобства, които не ще могат във всяко време да се поправят.

Другите начала, поставени в законопроекта, считам за излишно да обяснявам. Те произхождат от самото естество на работата. Те не са нищо ново. Много от тях и сега служат за ръководство по същата служба, макар и да няма никакъв закон за финансовата инспекция. Въобще началата, поставени в законопроекта, са черпани от самата практика и от законодателствата на други напреднали в цивилизацията държави.

Както ще видят господа народните представители от бюджетопроекта на повереното ми Министерство, новата организация на финансовата инспекция ще коства на държавата само 182 064 лв. Понастоящем за финансови инспектори и за ревизори на бирниците се разходват 48 288 лв. Вследствие на новата организация правят се икономии от персонала при Министерството на финансите 7140 лв. и от Върховната сметна палата 55 596 лв., или всичко 111 024 лв. Следователно излиза, че за тая нова организация ще се разходват повече само 71 040 лв. Всеки, вярвам, ще признае, че тази сума е съвършено незначителна в сравнение с ползите, които ще принесе на страната новият финансов инспекторат.

С такива убеждения аз моля почитаемото Народно събрание да одобри предлагаемия законопроект.

При първото четене на законопроекта, което стана на 25 ноември, говориха само четири души от опозиционните представители. Пръв Никола Константи-

нов[416], цанковист, казва: „Господа народни представители! Приятно ми е да констатирам, че г-н министърът на финансите искрено се е загрижил за държавните финанси и за предложението на тоя законопроект. Аз вземам смелост да похваля инициативата, с която той иска да тури контрол върху приходите на държавата. И действително от мотивите, които излага г-н министърът, никой от нас не може да помисли противното. Целта, която гони законопроектът, е превъзходна. Нуждата да се контролират приходите на държавата отдавна се е почувствала и с предлагания законопроект аз вярвам, че до известна степен целта се постига.“

Иван Белинов, каравелист, казва: „Аз поначало съм за законопроекта, който е внесен от г-н Тенев затова именно, защото смятам, че по нашето счетоводство изобщо досега един надлежен и бърз контрол е липсвал, обстоятелство, което може би е едно от главните причини, гдето у нас стават много злоупотребления и гдето тия злоупотребления или съвсем не са се наказвали, или пък се наказват тогава, когато са минали много години от деня на извършването им и когато извършителите на тия злоупотребления не са имали нищо, от което държавата да може да се удовлетвори. Законопроектът поначало трябва да се приеме.“

Говориха още господата Владикин[417], Каравелов и К. Хаджикалчов[418]. Господата Белинов и Каравелов направиха някои забележки, на които трябваше да отговоря следното.

Отговорът ми по направените бележки върху законопроекта за инспекцията

Господа народни представители! Мене ми е много приятно, че по принцип няма нито един против внесения законопроект. Направиха се само няколко бележки относително някои членове и аз накратко искам да отговоря още сега, за да бъдат по-ясни на комисията тия въпроси.

Повдигна се въпрос от г-н Владикин да се не ревизират общините. По този законопроект аслъ[419] няма възможност да се ревизират общините, защото те сами по себе си са толкоз много, щото и да искаме да ги причислим към учрежденията, които ще се проверяват редовно, няма възможност да се направи това с персонала, който се предвижда. Ако в чл. 1 се казва, че под обществени учреждения се разбират и общинските, то е, защото всеки министър има право да иска да се извърши ревизия върху някои негови учреждения извън главната задача, която имат инспекторите. В случай че министърът на вътрешните работи поиска да се

[416] Константинов, Никола Христов (1862, Русе – 1943, София) – завършва право във Висшето училище в София; висш финансов чиновник, учен, държавен деец: депутат, министър (б.р.).
[417] Владикин (Никола Йонков Димитракев; 1862, с. Голямо Белово, Пазарджишко – 1918, Голямо Белово) – журналист, книжовник, депутат (б.р.).
[418] Хаджикалчов Дренски, Константин (1856, Пловдив – 1940, София) – учи в Роберт колеж в Цариград, завършва право в Париж; националреволюционер, участник в Априлското въстание, търговец, дипломат, обществен, политически и държавен деец: участник в Съединението, депутат, кмет на Пловдив, благотворител (б.р.).
[419] Аслъ (тур.) – наистина, действително (б.р.).

направи ревизия на някой общински или окръжен съвет, финансовият инспектор ще може на основание чл. 1 да извърши тая ревизия; но за редовна проверка на всички общини и въпрос не може да бъде. С прокарания в закона принцип ни най-малко не се нарушават правата и прерогативите на общините, предвидени в Конституцията, както каза г-н Белинов, защото с това нито Финансовото министерство, нито инспекторите се намесват в делата на общините. Министърът на вътрешните работи има винаги право да ревизира чрез свои делегати всичките учреждения, които са под неговото ведомство.

Г-н Белинов намира, че инспекторите не трябва да са подчинени на финансовия министър, защото зависими финансови инспектори може да бъдат пристрастни или да бъдат партизани както по отношение ревизията на общините, тъй и по отношение ревизията на учрежденията и чиновниците, които не споделят възгледите на министъра или инспектора. Аз мисля, че инспекторите по службата си са поставени в такова положение, щото никога няма да отидат да преследват партизански цели и да компрометират с това своето съществуване. За чест на всичките министерства аз не зная нито един случай, гдето на някой финансов инспектор да е било възложено да прави ревизия или да отиде да преследва едно учреждение или чиновник, който е бил против убежденията на някой министър.

Г-н Белинов предлага да се поставят финансовите инспектори в зависимост от Върховната сметна палата или пък в краен случай да се предвиди гаранция, щото финансовите инспектори да не могат да се уволняват освен чрез Народното събрание или по друг подобен начин. Да се пренесе във Върховната сметна палата инспекцията е съвършено непрактично. В никоя държава няма подобно нещо с изключение само в Италия, която преди няколко години е турила инспектората в зависимост от Палатата; но резултатът там не е по-добър, отколкото оня в другите държави, гдето финансовият инспекторат се намира в зависимост от министъра на финансите. Ако проследите организацията на инспекторатите в разните държави, ще видите, че най-добра е французката, гдето инспекцията направо зависи от министъра на финансите. Инспекторатът е едно страшилище в цяла Франция. Всички се произнасят, че няма по-добър от финансовия контрол във Франция.

Не съм съгласен с мнението на г-н Каравелов, че трябва непременно да се съкрати числото на инспекторите и да се намали сумата за поддържане на финансовите инспектори с 80 000 лв. Аз ще трябва да заявя, господа народни представители, че числото на инспекторите, което съм предвидил, няма да бъде достатъчно, за да се ревизират обстоятелствено учрежденията, които им се възлагат, защото, както и в самото изложение на мотивите е казано, има повече от 2000 учреждения, що боравят с държавни суми и материали и които ще трябва инспекторатът да надзирава и проверява. Всичките ревизори, заедно с ония на бирниците, които тоже влизат в състава на инспекцията, са 36. Две хиляди учреждения ако разделим с 36, на всеки инспектор се пада да ревизира ежегодно по 56. Ако турите 250 работни дни в годината, ще имаме, че заедно с пътуването на инспекторите за всяко учреждение се падат само 4 дни през цялата година. Ще се съгласите, вярвам, че ако искаме да правим добра ревизия и няколко пъти в годината, 4 дни за учреждение са недостатъчни. Тъй щото ще моля както Народното събрание, така също и финансовата комисия, да не правят никакво намаление в числото на инспекторите. Напротив, идущата година вероятно, като

се поорганизира инспекцията според настоящия закон, ще поискаме да се увеличи числото на инспекторите, защото колкото то е по-голямо, толкоз ревизиите ще бъдат по-чести, по-подробни и по-ползотворни, толкоз ще бъде по-добър редът във финансовите учреждения, злоупотребленията ще се премахнат или докарат до минимум и приходите на държавата ще се увеличат. Ако разходваме 100 и 200 хиляди лева за инспекцията, парите няма да бъдат изгубени; ползата ще бъде 10 пъти повече, отколкото разходите, които ще правим.

Ще забележа на господата Каравелов и Калчов, че никакви бюра не се предвиждат за финансовите инспектори, макар да е казано, че са районни. Финансовият инспектор е районен, но неговото постоянно местожителство ще бъде неизвестно. Инспекторите ще се разпределят според учрежденията, които има да се ревизират. Например за митниците ще има особени инспектори, на брой три или четири; за финансовите управления и главните бирничества ще има особени райони; а за ковчежничествата и другите учреждения, що боравят с пари, ще има особени. Инспекторът, както казах, няма постоянно седалище; той ще ходи от околия в околия, от град в град и ще се бави на едно място толкоз, колкото е необходимо да произведе ревизията. Той няма да има нито канцелария, нито бюро; той сам ще си пише рапортите и ще се сношава направо с финансовия министър чрез отделението на инспектората, което се образува във Финансовото министерство, гдето ще се съсредоточават всичките актове и преписки по инспекцията. Началникът на инспекцията заедно със своите помощници ще изучава всичките книжа и ще докладва направо на министъра, за да се вземат необходимите мерки.

Тия бележки счетох за нужно предварително да направя, за да ги имат предвид господа народните представители.

Законопроект за инспекцията, приложен с приказ

Тъй като внесеният във финансовата комисия на разглеждане законопроект *по нямане време* остана неразгледан в Събранието, а бях предвидил по бюджета на Финансовото министерство за 1900 г. специално отделение за инспектората с персонал: един началник, двама финансови инспектори I разред, един архивар, един писар и един разсилен и под ведомството на това ново отделение 33 души инспектори, разделени на 5 класа, с обща сума за разходи през 1900 г. 164 000 лв, който кредит се утвърди от Народното събрание в общия бюджет на държавата; въз основа на тоя разрешен от Събранието кредит, без да чакам приемането на внесения законопроект, с приказ от 30 декември 1899 г. разделих Княжеството на 33 инспекторски района и в началото на 1900 г. назначих най-способните лица по Финансовото ведомство за инспектори, а за началник на отделението Кръстю Даскалов, който приготви един временен правилник, развиващ установените от законопроекта начала. През цялата 1900 г. финансовият институт, макар още в периода на организацията си, показа чудесни резултати, констатирани в един обстоятелствен доклад от началника Даскалов. Законопроекта внесох отново в Събранието в края на октомври 1900 г. (виж по-нататък).

Законопроект за отчетността по бюджета, който остана невотиран

В края на декември 1899 г. преработих изработения от мене през 1884 г. Закон за отчетността по бюджета, който беше в сила цели 15 години, без да беше претърпял някои изменения, макар да са се налагали такива, и внесох в Народното събрание нов *законопроект за отчетността* по бюджета, в който прокарвах много нови важни постановления с цел да се наложат на тогавашното, както и на бъдещите правителства всички условия за винаги уравновесен бюджет, за премахване всякакви злоупотребления със свръхсметни кредити. Този законопроект се придружаваше от следното *изложение на мотивите*:

Нашият държавен бюджет, който е бил гласуван и приет от Народното събрание за 1896 г. на 91 143 910 лв., изведнъж на следната 1897 г. е спаднал на 83 425 019 лв. В такъв намален вид са приети и бюджетите за следващите 1898 и 1899 г. Така бюджетът за 1898 г. възлиза на 84 557 713 лв, а за 1899 г. – на 84 359 471 лв. Това намаление обаче на бюджетите не е истинско, не са намалени нито приходите, нито разходите на държавата. То просто произхожда от обстоятелството, гдето бюджетите на Държавните железници, на Държавната печатница и на мината „Перник“ са отделени от общия държавен бюджет и прибавени в края му във вид на притурки, като в общия държавен бюджет е вписван само чистият приход, който дават на страната тия три държавни учреждения. Ако като се спадне от общия държавен бюджет тоя чист приход, се прибавят сумите на притурките, излиза, че бюджетът за 1897 г. е гласуван и приет на 90 564 940 лв., за 1898 г. – на 92 030 896 лв., и за 1899 г. – на 92 343 527 лв., сиреч не само че бюджетите от 1897 г. насам не са намалени, но напротив, за 1898 и 1899 г. са по-големи от ония за 1896 г. с повече от един милион лева, при всичко че заплатите на държавните служители през тия две години са значително намалени.

С отделянето бюджетите на Държавните железници, Държавната печатница и мината „Перник“, освен гдето се е развалило единството на нашия държавен бюджет, но то е направено и в ущърб на контрола, който трябва да става върху разходите по притурките. Изтеглянето на сумите за разходите става чрез чекове от приходите, които се съсредоточават в Българската народна банка, а не с платежни заповеди. Тези чекове не се визират от Върховната сметна палата, както се визират платежните заповеди. Оправданието на разходите не става чрез държавните ковчежничества, както се оправдават всичките други разходи от общия бюджет. Контролът за разходите по въпросните притурки, които възлизат годишно на повече от 10 000 000 лв., е оставен само на Върховната сметна палата, но и то чак когато ù се представи годишният отчет. Такива отчети обаче не се дават своевременно. Управлението на железниците, откато е станало отделянето на бюджета им, не е дало и досега още никакъв отчет на Сметната палата, при всичко че го задължава чл. 15 от Закона за допълнение Закона за отчетността по бюджета от 8 януари 1897 г. Отчети за 1897 г. са дали на палатата само Държавната печатница и мината „Перник“, и то едва през септември м.г., а за 1898 г. такива още не са дадени.

Разпокъсването единството на нашия държавен бюджет от 1897 г. насетне е станало на основание Закона за допълнение към Закона за отчетността по бюджета

от 8 януари 1897 г. В изложението на мотивите към проекта на този закон е казано, че отделянето бюджетите на Държавните железници, Държавната печатница и мината „Перник“ се иска за „навременно удовлетворение нуждите на населението“ и „за да се следят отблизо работите“, необходимо било „преди всичко приходите и разходите на такивато учреждения да се съпоставят едни срещу други, разходите им да се произвеждат с по-малко формалности и сметките им да се изваждат наяве в по-къси срокове“. „С вписването в бюджета приходите бруто, подлагането разходите на много формалности и сключването на бюджета след три години, считани от началото на финансовата година, както гласи Законът за отчетността по бюджета – се казва по-нататък, – Държавните железници, мината и печатницата не само че никога не ще се поставят в горните условия, за да увеличат и приходите, но и недоимък да се окаже в края на годината, няма възможност да се изучат овреме причините и да се вземат мерки за премахването му.“

Ако е въпрос за навременно удовлетворение нуждите на населението, да се следват отблизо работите, да се не прави пречка за бързо произвеждане на разходите и сметките да се изваждат наяве в по-къси срокове, то това може много лесно да стане, макар бюджетите на железниците, мината и печатницата да са вписани бруто в общия държавен бюджет. Всичките приходи, както и разходите, се вписват според Закона за отчетността по бюджета в отделни параграфи по вида си, следователно за всяко учреждение може да се направи сметка, колко приходи дава и какви разходи има. Сливането на притурките в общия бюджет на държавата не бърка ни най-малко за навременното удовлетворение нуждите на населението. Държавната печатница има назначение да удовлетворява навреме държавните, а не частни нужди. Аз не виждам нищо да е бъркало на Държавната печатница до 1897 г., докогато бюджетът ù бе слят с общия държавен, за навременно удовлетворение нуждите на населението. Ако пък на Държавните железници и мината „Перник“ се правят пречки за навременно удовлетворение нуждите на населението с подлагане разходите им на много формалности, то това може да се постигне – и то само за някои изключителни случаи, а не въобще за всичките обикновени разходи – и по друг начин, а не с разваляне единството на бюджета. За този начин се говори по-долу. Макар приходите и разходите на въпросните учреждения и да не са съпоставени едни срещу други, пак в края на годината управлението им може да узнае какъв резултат е дала експлоатацията им и могат да взимат каквито целесъобразни мерки желаят да увеличат приходите, да узнават причините на недоимъка, ако се е оказал такъв, и да се погрижат за премахването му. Късното сключване на държавния бюджет ни най-малко не бърка да може във всяко време да се знае положението на сметките на кое да е учреждение.

На основание на горните доводи аз намирам за съвършено неуместно създаването на трите притурки към общия държавен бюджет и в предлагаемия законопроект съм предвидил да се отмени изцяло законът, който ги е създал. Възстановява се единството на бюджета пак така, както бе до края на 1896 г. Правилата по Закона за отчетността по бюджета еднакво ще се прилагат към всичките в страната ни държавни учреждения.

Единствено изключение, което може да се направи и което съм предвидил в предлагаемия законопроект, е само за контрола върху приходите от железниците. Този контрол остава и занапред да се извършва подробно и окончателно в Централното управление на железниците от специални контрольори, които и сега съществуват.

Общият резултат обаче от проверката за цялото ведомство ежегодно по станции и видове на приходите, включително и приходите, постъпили от странство, ще се дава най-късно до края на юни в едно изложение до Върховната сметна палата, която е длъжна да се произнесе по него в течение на една година от получаването му. Към изложението ще се прилага и една обща текуща сметка с чуждите администрации. Палатата ще има право да проверява това изложение.

Недосъбраните такси по превоза на стоките по държавните железници ще се изискват от получателите или притежателите на самите стоки с постановления, издавани от надлежните станции или влагалища на стоките и утвърдени от Министерството на общите сгради, пътищата и съобщенията. В случай че няма възможност да се съберат тия такси от казаните лица, те ще се изискват от отговорните чиновници. Тези постановления ще имат сила на изпълнителни листове и ще се изпълняват от съдилищата на общо основание.

Това изключение за контрола, и то само за приходите на железниците, се прави не затова, че бюджетите им са отделени или слети с общия държавен бюджет, а защото го изисква самото естество на работата. Сметките по железниците са свързани със сметките по железниците на чуждите администрации, с които имаме конвенции и установени тарифи, и по тая причина контролът им не може да става другаде освен само в Централното управление на железниците.

Също такова изключение за контрола върху приходите се прави и на пощите и телеграфите, на които бюджетът досега не е бивал отделяван от общия държавен бюджет, и това става пак по същите причини, по които се допуща такова изключение и за железниците, сиреч по причина на международните сметки.

Относително контрола върху разходите предлагаемият законопроект не прави изключение за никое учреждение. Всичките разходи ще стават и ще бъдат контролирани на общо основание. Колкото до случаите, когато има да се произведе някой разход по железниците и по мината „Перник“ за бързи нетърпящи отлагания нужди, за такива ще им се отпусне един аванс по предварително споразумение между надлежните министри. Тези два аванса ще се внасят на текуща сметка в Българската народна банка, отгдето Управленията на железниците и мината ще теглят според нуждата. Оправданието отпосле на тези аванси ще става на общо основание.

Освен възстановяването единството на бюджета законопроектът съдържа и следните по-главни начала: нареди се бюджетното упражнение да се ключва занапред на 30 юни от следващата година както за приходите, тъй и за разходите, вместо на 31 август от същата година за разходите и 31 декември за приходите, както е сега. Със съкращението срока на упражнението финансовият министър ще може по-рано да узнава финансовото положение, а най-важното, ще може да си служи още през втората година с данните по приходите и разходите на предшестващата при съставянето на следващия бюджет – нещо, което при сегашните условия е почти невъзможно.

Практиката доказа, че много пъти доставките на необходимите срочни материали за Военното министерство, а тъй също и постройките за разните министерства, макар и да са били сключвани надлежните за тях контракти навреме, не могат да се извършват в срока, предвиден в Закона, т.е. през течението на финансовата година, по причина на разни непредвидени обстоятелства, вследствие на което контрактите се унищожават и надлежният министър, като не може вече

да се ползва с кредита си, се принуждава да чака, догдето му се разреши по законодателен ред нов кредит.

За избягване тия мъчнотии прие се, щото сумите, предвидени в разходната част на бюджета, да могат да се изразходват за целта си през всичкото време, догдето трае бюджетното упражнение, за следните два случая: за доставки по облеклото, снаряжението и въоръжението на войската, които, ако и да не са били извършени през течението на финансовата година, са били предприети със сключени вече писмени условия най-късно до 15 декември същата година и предметите са доставени до 1 юни на следващата година; и за всякакъв вид постройки, които поради някои непредвидени обстоятелства и препятствия не са могли да бъдат довършени до края на финансовата година. В такъв случай стойността на извършените работи до 1 юни на следващата година може да се отнесе към бюджета за изтеклата година.

За едно по-точно съобразяване на текста на Закона с онзи на Конституцията прие се, щото бюджетът да бъде подразделен на глави и статии вместо по глави и параграфи, както в сега действащия закон.

Бюджетът ще се чете и гласува от Народното събрание статия по статия съгласно чл. 121 от Конституцията, а не по обяснителните за щатовете таблици.

Гласуването ще става със специален закон, който ще съдържа: а) общата сума на разхода; б) общата сума на прихода; в) разликата между тия две суми; г) в случай на недостиг в приходите начина, по който ще се покрие; а в случай на излишък за какво ще се употреби; д) сумата на съкровищните бонове, които държавата през течението на годината може да издаде; и е) разпорежданията, които би имали сила изключително за тая бюджетна година, но които не трябва да противоречат на Закона за отчетността по бюджета.

Свръхбюджетните допълнителни и извънредни кредити по сключени бюджети, а тъй също и свръхбюджетните кредити по просрочени упражнения, като гласувани вън от бюджета, често пъти досега разваляха равновесието на бюджета. Затова прие се занапред да се не разрешават такива кредити и да останат само свръхбюджетните кредити, за които се отнася чл. 126 от Конституцията, и тия за извънредни разходи, предназначени да се покрият от специални източници вън от бюджета в течение на една или повече години. Колкото до сумите, които останат неизтеглени до края на втората година и за които са останали свободни кредити, те ще се плащат само след като се предвидят и впишат в следващия бюджет и се гласува нужният за това кредит.

За да може държавата да изплаща навреме своите задгранични задължения, нареди се от постъпващите за сметка на държавното съкровище суми в Българската народна банка Управлението на последната да отделя ежемесечно по една сума, равна на дванадесетата част от общата сума на лихвите и погашенията, които съкровището има да плаща за издадените държавни ренти, както и сумите за разплащане иностранните телеграфо-пощенски и железопътни администрации. Тая сума Българската народна банка ще внася на определените срокове на надлежните учреждения и администрации.

Въведе се началото, че пряк данък, който се установи за една или за период от години, не може под никакъв предлог да се увеличава, намалява или заличава по облагателните книги нито в полза на държавата, нито в оная на данъкоплатците след една година от изтичането на годината или периода, за който е наложен, и

че необложен до изтичането на годината или период от години обект не подлежи вече на данък за поменатите години или период.

Размерът за запасния фонд остава занапред 2% максимум и с тая разлика още, че той не ще се пресмята нито върху кредитите за съдържание на личния състав, нито върху тези за канцеларски, домакински, за купуване книги, вестници и списания, за пособия, помощи, възнаграждения, стипендии, конкурси, премии, четене лекции, екскурзии, за безусловни кредити и за кредитите в личното разпореждане на министрите, нито пък ще може да попълнюва надлежните статии по тия разноски, тъй като тия последните трябва, и е възможно, да се предвиждат своевременно в бюджета. Попълването из запасния фонд на статиите, с изключение на гореозначените статии, ще става и занапред с указ и само след като се вземе съгласното мнение на финансовия министър, тъй като тия укази ще се внесат непременно в Народното събрание в най-близката му сесия за утвърждение.

Много пъти наличността на държавното съкровище не позволява да се извършат някои нетърпящи отлагания разходи. В такива случаи предвиди се министърът на финансите да може да издава съкровищни бонове в кръга на разрешените кредити. Общата сума по тия бонове, които ще се издадат в течението на годината, ще се определя в Закона за утвърждение на бюджета. Лихвата им ще се определя от министъра на финансите, но тя не може да бъде по-голяма от 8% на годината.

Понеже кредитите, които се отпущат на учрежденията за канцеларски и домакински разходи, не са големи и проверката на разходите им, макар и да не отнема твърде много време, но пак не може да бъде сигурна, защото голяма част от доставките се консумират веднага след набавянето им, намери се за добре сумите за канцеларски и домакински разходи да не се оправдават занапред пред Върховната сметна палата, а само да се вписват от началниците на учрежденията в особени регистри, от които да се вижда какви суми са отпуснати, колко от тях са изразходвани и за какви именно предмети и колко остават на разположение.

В действащия Закон за отчетността по бюджета нищо не се говори за държавните имоти. Практиката доказа обаче, че това е една непълнота в тоя закон и че трябва да има в него общи законоположения, които да служат като основа на всички други надлежни специални закони и наредби. Затова предвидя се в проекта особена глава за държавните имоти и се определи за недвижимите: как се експлоатират, под кое ведомство те трябва да се турят, когато престанат да служат за предназначената си цел, и кога и как трябва да се купуват, продават, отстъпват или отчуждават; а за движимите: как се проверяват инвентарите им, ако са инвентарни предмети, и кога и как се продават, когато станат ненужни или негодни за употребление.

Въвежда се началото постройки на сума от 50 000 лв. нагоре да се разрешават от Народното събрание с особен закон, след като му се представят нужните планове, условия и девизи. Това начало се намери за необходимо да се приеме, за да се определят точно и неизменно разходите още при почването на постройките.

Понеже от Нова година ще се направи нова организация във финансовата инспекция според законопроекта, който съм внесъл на разглеждане през настоящата сесия на Народното събрание, то се съгласуваха законоположенията по настоящия законопроект с оня за финансовите инспектори. Нареди се всичките отчетници да дават сметка във Върховната сметна палата. Ония лица, които приемат държавни приходи, вместо да изпращат във Вър-

ховната сметна палата кочаните от квитанционните книги, ще пращат в края на годината само отчет.

Тия са въобще по-главните начала, поставени в предлагаемия законопроект. Както виждат господа народните представители, от дотук изложеното има от голяма важност материя, която трябва да се урегулира по законодателен ред, за да се оздрави едно по-правилно и съобразно с желанието на народното представителство разходване и икономисване на държавното богатство. Нуждата за изменение и допълнение на действащия Закон за отчетността по бюджета се е почувствала отдавна. Понеже тази нужда продължава още по-силно да се чувства, аз приготвих предлагаемия законопроект. Като съм уверен, че господа народните представители ще одобрят началата, поставени в него, имам чест да ги помоля да го гласуват и приемат.

Поради скорото закриване на Събранието законопроектът остана неразгледан и трябваше да го внеса отново в следващата сесия.

Пристигането на г-н Кобеко[420] в София

През март 1900 г. бях изненадан от съобщението на вестниците, че е пристигнал в София членът от Руския государствен съвет[421] г-н Кобеко с мисия от руското правителство да проучи финансовото положение на България. Това съобщение на вестниците ме учуди, защото нито в Министерския съвет, нито частно при срещата ми с другите колеги министри не е ставало дума за повикването на някой финансист, русин или от друга народност, да се занимава с подобна задача. Припомних си Виенската конференция през януари 1899 г., в която бяхме командировани с колегата ми Начович да разискваме по поканата на финансовия синдикат предложението му за приемането от новото българско правителство сключените от кабинета на д-р Стоилов договори, в която представителят на френската финансова група, директорът на Парижката интернационална банка г-н Ме, изказа недоверие върху осемте ведомости, които бях представил в първото заседание на синдиката за финансовото положение на България и предложи да се изпрати в София лице за проверката им, което аз отхвърлих с възмущение. Спомних си също опита на моите колеги, които във време на преговорите ни със синдиката, в отсъствието ни с Начович, бяха направили несполучлив опит чрез френския и руския диплома-

Дмитрий Фомич Кобеко

[420] Кобеко, Дмитрий Фомич (1837–1918) – руски държавен деец, историк и библиограф, висш финансов служител, директор на Императорската обществена библиотека в Петербург. През 1900 г. не е член на Държавния съвет, а е представител на Министерството на финансите (б.р.).

[421] *Руският государствен съвет* – Държавният съвет на Руската империя, висш законосъвещателен орган в периода 1810–1906 г. (б.р.).

Жорж-Морис Палеолог

тически представител, господата Палеолог[422] и Бахметиев[423], да склонят банката Креди Лионе да направи заем на България извън синдиката Лендербанк, за който опит, направен, без да бъдем предизвестени, бяхме подали оставката си.

Дохождането на г-н Кобеко стана тъкмо след прокарването през Народното събрание Закона за десятъка, когато вълненията в страната не бяха още свършени и положението на кабинета Иванчов[424] беше вече доста разклатено.

Попитах по телефона министър-председателя Т. Иванчов, известно ли му е за пристигането на г-н Кобеко и мисията му. Отговори ми уклончиво, че не му е съобщено за пристигането на г-н Кобеко, но предполага, че князът е действал чрез Бахметиев и се изпраща от руското правителство.

Георгий Петрович Бахметиев

Н.Ц.В. княз Фердинанд даде в чест на г-н Кобеко галадине[425], на което бяха поканени всички министри, висшите офицери и чиновници. Всички министри бяхме представени на г-н Кобеко, с когото разменихме официално по няколко думи.

---

[422] Палеолог, Жорж-Морис (*George-Maurice Paléologue;* 1859–1944) – френски дипломат, историк и есеист, посланик на Франция в София (1907–1912), (б.р.).

[423] Бахмет(и)ев, Георгий (Юрий) Петрович (1847–1928) – руски дипломат, посланик в България (1897–1905). След Февруарската революция от 1917 г. подава оставка и емигрира във Франция (б.р.).

[424] Иванчов Попов, Тодор (1858, Търново – 1905, Париж) – завършва Роберт колеж в Цариград, учи медицина в Монпелие; учител, просветен деятел, обществен, политически и държавен деец: министър-председател, министър (вкл. на финансите), депутат, директор на Статистическото бюро в София; при неговото управление на просвещението е установен т.нар. Иванчевски правопис (1899), валиден (с кратко) прекъсване до реформата от 1945 г. (б.р.).

[425] Гàладинѐ (фр.) – галавечеря (б.р.).

На следния ден имах среща с г-н Кобеко в руската легация, при която ми съобщи, че по желанието на своето правителство той е изпратен в София да се запознае отблизо с уредбата на страната и специално с финансовото ù положение, и ме помоли като финансов министър да го осветля по възможност върху възложената му мисия. В продължение на повече от 1 1/2 часа аз му очертах накратко направеното от Освобождението на България за финансовото устройство през руското окупационно управление от назначените от императорския руски комисар княз Дондуков-Корсаков началници на финансовия и митарствен отдел господата Бух и Тухолка със своите помощници и постепенното му развитие след образуването на българско финансово министерство, както аз го разбирам, понеже сам съм служил по финансовата част както през окупационното управление, така и отпосле в самото Финансово министерство: като подначалник в митарствения отдел, като управител на митница, като финансов инспектор и като началник на счетоводно-контролно-бюджетното отделение в продължение на 7 години от 1878 до 1885 г. При това предадох на г-н Кобеко по един препис от ведомостите, представени на синдиката, като му заявих, че давам нареждане да бъдат на разположението му главният секретар при Финансовото министерство г-н Бончев и началниците на отделения Зарзов и Георгиев да му приготвят всички сведения и документи. Съобщих му грешките на финансовите министри, направени при сключването на държавния заем, и причините на финансовите ни затруднения, с които се борим от няколко години, които съм изложил в докладите и речите си до Народното събрание от назначението ми за финансов министър в началото на 1899 г. досега.

Втора среща имах с г-н Кобеко, когато по задължение дадох в негова чест у дома си на ул. „Шипка“ № 6 официална вечеря, на която присъстваха господата Кобеко, руският дипломатически представител Бахметиев и целият Министерски съвет.

Третата ми среща с г-н Кобеко бе на дадената в негова чест вечеря от руския дипломатически представител, на която присъстваха всички министри. И на двете вечери разговорите бяха обикновени официални, без докосване до въпроси, свързани с мисията му.

През неколкодневното му пребиваване в София г-н Кобеко се е срещал с няколко политически лица от разните съществуващи партии в страната и специално с бившите финансови министри Т. Теодоров, Ив. Ев. Гешов и М. Сарафов.

Какво мнение си е съставил от своите проучвания по финансовото ни положение, съставил ли е доклад за възложената му мисия и кому го е представил, до напущането ми Финансовото министерство не ми бе известно, а след това, зает главно с лекуването на разстроеното ми здраве в продължение на три го-

Ген. Рачо Петров

дини, не се интересувах, па и досега за резултата от мисията на г-н Кобеко нищо не мога да кажа.

Предполагам обаче, че мисията му [не] е имала благоприятно влияние пред руското правителство, понеже след ноември 1900 г. изредилите се кабинети: Иванчов, Рачо Петров[426] и генерал Паприков[427], коалиционният от демократи, каравелисти и цанковисти с подкрепата на народняци, не сполучиха да сключат заем и едва след образуването на чисто русофилски кабинет под председателството на д-р Данев чрез посредничеството на руското правителство се уговори през юни 1902 г. с Руския государствен банк и Парижката нидерландска банка заемът от 106 000 000 лв.

Ген. Стефан Паприков

Заявлението ми на министър-председателя за оставка

В края на юни 1900 г. се научих, че една групичка от видни либерали под водителството на председателя на Народното събрание Жечо Бакалов[428] – кандидат за министър, в която влизаха К. Ранков, Д. Кожухаров, Т. Георгиев, Димчов и др., недоволни, че не удовлетворявам партизанските им настоявания за уволняване на някои добри, работни, честни и непроявявани в партизанство чиновници и заместването им с техни съпартизани, ми са отворили негласна война, и чрез председателя отлагаха някои малки мои законопроекти за внасянето и прокарването им през Народното събрание, а и много от либералните представители бяха разположени да им помагат, като виждаха, че положението

Жечо Бакалов

[426] Петров Стоянов, генерал Рачо (1862, Шумен – 1942, Белово) – завършва Военното училище в София и Николаевската генералщабна академия в Петербург; генерал от пехотата, политически и държавен деец: министър-председател, министър, депутат, началник на Генералния щаб и на Военното училище, основател и първи председател на Съюза на запасните офицери (б.р.).

[427] Паприков, генерал Стефан Георгиев (1858, Пирдоп – 1920, София) – завършва Военното училище в София и Николаевската генералщабна академия в Петербург; националреволюционер, учител, генерал-лейтенант от пехотата, министър, депутат, дипломат (б.р.).

[428] Бакалов, Жечо Атанасов (1867, Шумен – 1921, София) – завършва право в Швейцария; политически и държавен деец: председател на Народното събрание, депутат, министър (б.р.).

на кабинета е разклатено от агитационните действия на опозицията и свикваните митинги против прокарания в Събранието Закон за десятъка. Възмутен от подобно перфидно действие на тия лица, съобщих на министър-председателя Иванчов, че не мога вече да понасям при разстроеното си здраве неприятностите, които търпях от поемането на тежкия министерски пост досега, а още повече тия, които от известно време ми създават неговите най-интимни съпартизани, затова съм решил да се оттегля в почивка и го моля да направи нужното за заместването с друго лице. Оставката ми е на разположението му.

Смутен от заявлението ми, Иванчов ме помоли да не правя това, защото ще предизвикам оставката на целия кабинет, а и без това положението му е разклатено и няма дълго да продължава. „От началото сме се заловили да работим задружно и продължаваме при общо съгласие и доверие, трябва да продължаваме общо, докогато е възможно, а на разюзданите ми съпартизани още днес ще чета нужните нотации.“ Съгласих се да почакам и действително поради появили се недоразумения между Иванчов и Радославов кабинетът се преустрои на 27 ноември и аз се освободих.

Опит за получаване аванс от синдиката по заема

През юли 1900 г. реших да посетя Парижкото международно изложение. Министър-председателят Иванчов пожела на отиване да спра във Виена и оттам да мина през Берлин и се ориентирам дали е възможно да се получи някакъв аванс от синдиката, понеже очакваните постъпления от продажбата на десятъка ще започнат по-късно.

На 9 юли телеграфирах от Берлин следното на министър Иванчов:

Срещнах във Виена Бауер, в Берлин Стайнтал. Другите директори отсъстват. Австрийски и германски банки много недоволни, че са влезли в синдиката и дали финансовото си съдействие с единствения мотив да видят въпроса за ориенталските линии окончателно уреден, а досега нито линията Стара–Нова Загора им е предадена, нито свързването Чирпан със Скобелево започнато, нито другите дребни рекламации са уредени. Въпреки моите уверения, че линията Нова Загора–Чирпан ще им се предаде в края на август, те настояват, че българското правителство не иска да респектира задълженията си. Преди четири дена Ориенталската компания писала на представителя си в София да иска решението на Министерския съвет за датата на предаването паралелната линия. За да се успокоят, кажете Тончеву да им определи с писмо веднага датата. При сегашните финансови и политически обстоятелства и преди котировката в Париж няма никаква надежда за поемане остатъка съкровищни бонове и опцията. Най-многото, на което може да се надяваме, е плащането на варненския купон[429]. Тоя въпрос ще се реши в Париж.

[429] *Варненският купон* – погашение по частта от 6-процентния български държавен заем от 1888 г. за придобиване от държавата на жп линията Русе–Варна (б.р.).

На 12 юли телеграфирах от Париж на министър Иванчов:

Ме и Ломбардо в Русия. Другите банкови директори заявяват категорично, че преди добиване котировката в Париж и пласиране част от боновете никаква нова българска операция невъзможно при сегашните обстоятелства. Събота и неделя празници. Синдикатът ще има заседание идущия понеделник. Нямам никаква надежда за получаване аванс за купон Варна. Телеграфирах Народна банка да вземе мерки за внасяне в Лондон нужната сума.

В понеделник помолих да отложат заседанието за вторник, понеже бях поканен да придружа Н.Ц.В. княз Фердинанд до Реймс на заминаването му за София.

На 18 юли телеграфирах на министър Иванчов:

След три заседания на синдиката никакво благоприятно решение. Утре последно заседание без надежда.

На 19 юли:

След дълги разисквания синдикатът реши да ни направи аванс само за един милион. Условия неприемливи. Ще Ви съобщя устно. Довечера тръгвам. Сряда ще бъда в София.

Условията на синдиката, за да ни даде един аванс само един милион лева, бяха жестоки. Французите не се стесняваха да поискат за гаранция на тая сума да им се изпратят във Виена банкови билети и още задължително[430], че изплащането на сумата ще стане от първите постъпления на десятъка. Срам ме беше да ги излагам в телеграмата. Не се поколебах да изразя в учтива форма на предложившия френски представител това унизително условие накипялото ми от година негодуване от тяхното поведение и благодарих на синдиката за любезността да ми предлагат подобна милост, от която се отказвам.

Поискано от Парижката интернационална банка продължение срока на аванса. Отговори

Срокът на аванса, който ни беше направен при сключване договора от 21 март 1899 г., изтичаше. Поисках от синдиката да го продължи още за една година. Получих от Парижката интернационална банка следното писмо с дата 8 октомври 1900 година:

Господин министре, предложихме на разните банки, подписали договора от 21 март (2 април) 1899 г., искането, което Ваше Превъзходителство ни отправи за продължение с една година срока на аванса, който се даде на българското правителство, падежът на който е изтекъл на 1 миналий юли.

При всичкото ни желание да бъдем приятни на Ваше Превъзходителство не можахме да добием съгласието на банките за продължение срока на тоя аванс за толкова дълго време. Най-много, което им би било възможно да направят, то е да се продължи срокът с осем до десет месеца максимум.

[430] Задължително (остар.) – документ за поето задължение (б.р.).

Банките би се съгласили за това продължение по същите условия за лихва и комисиона като определените в чл. 11 на договора от 21 март 1899 г., сиреч при плащане 6% годишна лихва и 1/12% месечна комисиона и при същия залог, сиреч авансът ще остане гарантиран с 14-те милиона франка номинален капитал от 6% заем 1892 г., които съставляват сега залогът му. Дадената на банките опция до 13 юли 1900 г. за франка номинални 15 185 000 облигации от същия заем ще се поднови също до окончателното изплащане на аванса.

Освен това банките искат, щото опцията, която им бе дадена по цена 84% за 12 295 облигации от заема 5% 1892 г. и срокът на която е изтекъл на 29 юни, да бъде подновена до окончателното изплащане на аванса.

Но при тия условия авансът от 7 милиона може да се отпусне само ако Българското княжеско правителство се съгласи да поеме задължение да се задържат от постъпленията от десятъка и да се депозират със специално предназначение в някое учреждение, което ще покажат или одобрят банките: 1) сумата 4 300 000 фр., която ще служи за плащане купона 1/14 януари 1901 г. на заема 6% 1892 г.; 2) нужната сума за плащане лихвите и комисионата от 1 юли 1900 г. до 13 май 1901 на тъй подновения аванс 7 000 000 фр.

Не се съмняваме, че тия условия, които са последната граница на концесиите, които банките може да направят, ще получат одобрението на Ваше Превъзходителство.

Считаме за длъжност по отношение опцията за 15 186 000 фр. от заем 6% 1892 г. да обърнем вниманието на Ваше Превъзходителство, че в интереса на българското правителство е да се намали цената, съответно сегашният курс, за да се направи евентуалното ѝ упражнение по-лесно.

Отчайването ми от съдържанието на това писмо беше силно. Разклатеното ми здраве още от началото на 1899 г. при първите ми преговори със синдиката и засилено от всички последващи неприятности, причинявани от него, както и от създадените вълнения при прилагане Закона за десятъка, ми налагаше да снема от гърба си непоносимия вече товар и се оттегля някъде за поправка на здравето си. С амбицията ми и желанието въпреки всяка опасност да продължа още няколко време усилията си, докато се прокарат през Събранието приготвените ми проекти за подобрение финансовото положение и излизане от кризата, реших със съгласието на министър-председателя да отправя последните си молби до моя дългогодишен приятел д-р Фон Сименс за съдействие, като му съобщих, че не мога повече да се изтезавам и трябва да се оттегля на почивка. А в отговор на писмото на Интернационалната банка изпратих лично до главния ѝ директор Ме, ръководител на синдиката, следното писмо.

Писмо до председателя на синдиката Ме и препис до д-р Фон Сименс

Драги г-н Ме,

Получих писмото на Интернационална банка от 8 октомври, което има всичкото ми внимание. Преди да внеса в Министерския съвет предложението, което ми

прави банката от името на синдиката, позволявам си да Ви отправя настоящото съвсем частно, без никакво задължение:

Преди всичко дължа да поблагодаря на синдиката за улеснението, което ни направи, с продължението срока на аванса 7 милиона фр. с десет месеца по същите лихва и комисиона, определени в договора от 21 март 1892 г. и при същия залог 14 000 000 номинален капитал от заема 6% 1892 г. Като няма по-добро, ще бъдем принудени да приемем това предложение.

Ще се съгласим вероятно да се продължи срокът за опцията върху 15 185 000 фр. от същия заем до окончателното изплащане на аванса. Ще приемем също, щото опцията върху 12 299 облигации от заема 5% 1896 г. да се поднови до окончателното изплащане на аванса. Съобщавам Ви обаче, че конвенция за продължение аванса по гореизложените условия трябва непременно да мине през Събранието, гдето правителствотото ще има най-големите мъчнотии.

Съгласни сме също нужната сума за купона 1/14 януари 1901 г. от заема 6% 1892, както и сумата за лихвите и комисионата от 13 юли 1900 до 13 май 1901 г. на аванса 7 милиона да се задържи от постъплението на десятъка и внесе на Лендербанк или в друго учреждение.

Няма да Ви повтарям, че интересите на българското правителство, както и на синдиката, изискват колкото е възможно по-скоро да се подобри нашият кредит и бюджетът ни да влезе в нормалния път. Не само че един летящ дълг от няколко десетки милиона ни притиска, но и изплащането на съкровищни бонове от 25 000 000 съставлява една голяма тежест за нас.

За да се осигури редовното плащане в бъдеще на анюитетите, вземаме всички възможни мерки. Десятъкът поради непредвидени повреди не ни дава очакваните резултати. Ще представим в Народното събрание закони, които да ни дадат през идущата година едно увеличение на приходите от косвените налози. Приготовляваме също закони за въвеждане монопола върху тютюна, солта, петрола, кибрита, цигарените книжки, картите за игра, които ще дадат едно значително увеличение на тия данъци.

Ще прокараме в Закона за отчетността по бюджета следните членове:

„Чл. 38. Предвидените в бюджета приходи се събират съгласно специалните закони и правилници от компетентните лица, които ги внасят в държавните каси (в Българската народна банка). Всяко внасяне на суми се прави за сметка на държавното съкровище.

Чл. 39. От тия суми Б.н.банка е длъжна да отделя всеки месец една сума, равна на 1/12 от общия сбор на лихвите и погашенията, които съкровището дължи за сключените заеми, както и за уреждане сметките с администрациите на чуждите пощи и железници. Тия суми ще се вписват в една специална сметка под наименование „Анюитети за публичния дълг“. Една комисия, съставена от председателя на Върховната сметна палата, управителя на Българската народна банка, директора на земеделските каси и главния секретар на Финансовото министерство, ще следи постоянно за редовното внасяне в Банката определените месечни суми и ще дава нужните заповеди за ремитиране навреме дължимите ни на надлежните учреждения и администрации суми за лихвите и погашенията на публичния дълг и за уреждане текущите сметки с администрациите на чуждестранните пощи и железници. Министърът на

финансите не трябва да позволява никакви разходи за заплати, преди да е внесена въпросната дванадесетина в Банката.“

Както виждате, правим всичко зависещо от нас, за да излезем от мъчнотиите, за които, както знаете, ние сме най-малко отговорни. След непопулярните мерки, които сме взели от една и половина година насам, които сториха много труд на сегашното правителство, ние имаме още куража да представим на Народното събрание горепоменатите проекти, макар някои от тях да срещнат най-голяма съпротива от опозицията и даже от нашите приятели. Предвид на тия жертви, които приемаме доброволно, и непопулярността, която тия мерки ни налагат, ние се надяваме, че синдикатът от своя страна ще направи което е в негова власт, за да улесни задачата, която сме си предначертали, за урегулиране финансовото положение и възстановяване равновесието на бюджета, като го освободим от всички задължения, които му тежат.

Предложението на синдиката да намалим цената на опцията 15 185 000 фр., която да е в хармония със сегашния курс, може да се разисква. Но за да можем ходатайства пред Събранието за намаление на предвидения в контракта курс, трябва въпросът да се представи в такава форма, която да дава на правителството възможност да добие достатъчно суми за погашение всички летящи дългове, да довърши всички започнати строителни работи и да конвертира съкровищните бонове с един дългосрочен заем.

Като се иска от Събранието намаление цената на 15 165 000 фр., не намирате ли възможността за сключване на нов 6% заем, погасим в 40 години, за номинална сума 60–70 000 000 фр., с която операция ще може да се конвертират съкровищните бонове в нови облигации и ще се доставят на правителството необходимите суми да влезе в нормален път. Разбира се, че новият заем ще се поеме ферм, но внасянето на сумата може да стане на определени срокове. За гаранция на тоя заем може да се дадат приходите от бандерола и от митниците или други, каквито се уговори. По тоя начин ще имаме публични дългове:

От заем	1888 г.	номинални фр.	39 639 000
	1889		25 400 000
	1892		114 742 000
опции	1892		15 185 000
новия заем 6%			60–70 000 000
		Всичко	264 966 000

Анюитетът на тия 264 966 000 фр. ще бъде около 18 500 000 фр., когато за лихви и погашения на сегашния дълг със съкровищните бонове и летящите задължения съкровището за идущата 1901 г. ще има да плати сумата 26 600 000 франка.

Средството, което предлагам, ще доведе веднага съкровището в нормално положение и финансовите реформи, които внасяме в предстоящата сесия на Събранието, ще осигурят редовния сервис на заемите. Тогаз може да очакваме по-спокойно подобрението кредита на България и благоприятния момент за конверсията.

Моля, прочее, да обсъдите тоя проект и ми дадете Вашето мнение.

В същото време писах и помолих д-р Фон Сименс да интервенира за благоприятен отговор на писмото ми до Ме, от което му изпратих препис, като му съобщавах, че не мога повече да се изтезавам и че разстроеното ми здраве ми налага да се оттегля на почивка.

На 25 октомври получих следния отговор от д-р Фон Сименс:

Драги ми г-н Тенев,

Имам да Ви благодаря за писмото от 18 октомври, съдържанието на което има всичкото ми внимание.

Разбирам обезсърчението Ви след толкова разочарования и неприятности, но надявам се, че намерението Ви да подадете оставка е било само преходящо и че докогато имате доверието на Вашия Господар, което заслужавате, ще стоите на поста си, като бравирате[431] бурята.

Времената са много мъчни; финансовите тържища са претрупани и обезсърчението е толкоз общо, че не предвиждам никак възможността да се реализира една широка програма, каквато ми излагате. Като се надявам, че идущата година ще позволи някоя обща операция, която да извади страната Ви от финансовите затруднения, дотогаз ще трябва да прибягвате до малки способи. Не виждам защо Събранието ще откаже на правителството позволението да продаде, в добрия интерес на страната, 15-те милиона от заема 6% 1892. Може да се определи един минимален курс, например 80%, но по-добре да не говорим за това. Няма в света страна, гдето изпълнителната власт да не може да добие подобно позволение от парламента; а ако в България съществуващата практика е противна, трябва да се измени. 15-те милиона по 80%, спаднали 7-те милиона аванса, ще Ви доставят за следващия бюджет сума за амортизацията на съкровищните бонове. Не е възможно засега да се накара синдикатът да вземе ферм 15-те милиона. Синдикатът е дал на българското правителство повече от 60 милиона, без да може да реализира нито една облигация.

Чл. 38, който искате да въведете в Закона за отчетността, е отличен. Препоръчвам да прибавите, щото да се даде на надзорната комисия и мандат да обменя постепенно в злато постъпващите суми, предназначени за плащане в странство.

Най-важното, за да се заздрави финансовото положение на страната Ви, е едно голямо намаление на разходите по въоръжението. Без това предвиждам решения, които ще докарат страната Ви до нивото на Гърция.

Надявам се, че ще извините моята откровеност, като сте убедени в искреността на моите намерения за страната Ви и в личното ми приятелство към Вас.

Отговорът на Ме

На 23 октомври получих от г-н Ме следния отговор:

Прочетох с най-голям интерес писмото от 17.X., с което сте ме удостоили. Поради неколкодневно отсъствие не можах да отговоря веднага.

Щастлив съм да видя, че правителството Ви е разположено да приеме условията, които Ви предложихме за подновяване на аванса, и че нужните суми за януарския купон на заема 1892, както и лихвите и комисионата за подновяването на нашия заем, ще се удържат от десятъка.

Вярвам, че Ваше Превъзходителство ще направи умно, ако прибави към тия удръжки и сумата за купоните 1 февруари и 1 април 1901 г. за заемите 1888 и 1889 г., за да няма съкровището да се грижи за дълга през първото шестмесечие на 1901 година.

[431] Бравирам (нем.) – не се боя от; пренебрегвам (б.р.).

Синдикатът ще погледне с удоволствие вотирането на мерките, които ми съобщавате да внесете в Събранието както за въвеждане монополите, тъй и за отделянето частта от приходите за публичния дълг и контрола на тоя сервис. Ако тия реформи може да се турят в действие, не се съмнявам, че те ще се отразят върху кредита на страната Ви. Но ние сме пред евентуалността, че ако се осъществят, ще може да дадат ползотворен резултат само след доста дълго време, а мъчнотиите, в които Ваше Превъзходителство се намира и ще се намира, са настоящи.

Нямам смелостта да се произнеса *a priori* върху финансовия проект, който Ваше Превъзходителство ми съобщава. Той ми се вижда извънредно мъчен за приложение при днешните обстоятелства; но ще съобща Вашето предложение на синдиката и ще Ви кажа възгледа на съюзниците ни, който, страх ме е, ще бъде като моя. Относително намалението цената на опцията върху 15-те милиона фр. 6% 1892 мисля, че по това има едно недоразумение помежду ни. Вижда ми се, че смятате това намаление като авантаж, искан от синдиката. Не е тъй. Синдикатът няма ни наймалко намерение да конвертира в тая минута креансите си в облигации 6% даже при намалена цена. Но той смята, че едничкото практично средство за българското правителство да парира затрудненията на съкровището, които сам Ваше Превъзходителство му излага и които ще стигнат идущото бюджетно упражнение, е да си създаде всички възможни ресурси чрез елементите, с които разполага съкровището. Тогаз в числото на тия ресурси се намират 15-те милиона облигации 6%, които, ако се реализираха по курс около 80%, ще позволят на правителството: 1) да изплати аванса, подновяването на който днес ни занимава и изплащането на който трябва да предвиждаме за падежа му; 2) да създаде нов източник за повече от 5 милиона, с който ще осигури 5/6 от сумата за първия анюитет на съкровищните бонове.

Ако Ваше Превъзходителство намери направо купувач на тия облигации по цена, която намери за изгодна, не вярвам, че синдикатът ще бъде противен; но ако намерите, че нашето положение ни поставя в по-благоприятни условия, за да извършим тая операция, ние ще бъдем готови да потърсим да извършим това за сметка на правителството при най-добро запазване интересите му.

Последните ми две писма, макар отговорите да не са много благоприятни, са повлияли, както ще се види, на решението на синдиката, за което говоря по-нататък.

Повторно внасяне в Събранието законопроекта за отчетността по бюджета

През октомври 1900 г. внесох в Народното събрание наново останалия неразгледан през изтеклата сесия *законопроект за отчетността по бюджета, в който внесох сега няколко нови прибавки, особено за назначаване една специална комисия от висши чиновници, която да се грижи за осигуряване редовното изплащане анюитетите на държавните дългове и сумите по сметките с чуждите пощенски и железопътни администрации. Законопроектът се придружаваше от следното изложение на мотивите:*

Господа народни представители!

През миналата сесия бях внесъл нов законопроект за отчетността по бюджета, който по нямане достатъчно време остана неразгледан. Поради извънредно голямата му важност намирам за нужно да внеса отново тоя законопроект.

Изложението на мотивите е почти същото, с което е внесен законопроектът в края на декември миналата година (виж с. 315 тук). Изменен е само съставът на комисията, която ще се грижи за своевременното уреждане задграничните задължения. Вместо Б.н.банка да отделя сама от държавните приходи необходимата сума, в сега представения законопроект се постановява следното:

„За да може държавата да изплаща навреме своите задгранични задължения и да поддържа кредита си в странство, образува се една комисия, състояща се от председателя на Върховната сметна палата, управителя на Б.н.банка, директора на земеделските каси и главния секретар на Финансовото министерство, да следи да се отделя в Банката ежемесечно от постъпващите за сметка на съкровището суми по една сума, равна на дванадесетата част от общата на лихвите и погашенията, които съкровището има да плаща за сключени държавни заеми, както и нужните суми за разплащане с чуждите телеграфо-пощенски и железопътни администрации.“

Като Ви представям, господа народни представители, предметния законопроект, имам чест да Ви помоля да го гласуваме.

Мнението на опозиционните представители по законопроекта

При разглеждане законопроекта на първо четене в Събранието най-видните опозиционни водители Каравелов, Данев, Людсканов, които взеха думата, го посрещнаха много съчувствено, като признаваха, че законопроектът е наистина по-добър от оня, който тогава беше в сила; а Иван Белинов[432], най-безпощадният по това време критик-оратор, се произнесе, че „законопроектът на г-н Тенев за отчетността по бюджета, трябва да се признае, въобще е един от ония законопроекти, които, с някои забележки поначало, не предизвика никаква опозиция, защото безспорно е, че при съставянето на тоя законопроект г-н Тенев, който борави с българските финанси от 16 години насам, сигурно е имал предвид главно указанията на опита, който у нас трябва да се смята за много горчив; защото при съществуването на Закона за отчетността по бюджета ние за тия 16 години докарахме държавните финанси дотам, щото сме близо към пропастта. Изобщо законопроектът, който разискваме сега поначало, има някои нововъведения, на които положително не може да не се съчувства“.

Някои от ораторите въставаха особено против комисията, която предлагах да се учреди, за да следи за редовното изплащане на държавните дългове, и за което най-много настоявах. Съмишленикът на г-н Каравелов, най-безпристрастният критик Ив. Белинов, взе отново думата и произнесе следното:

[432] Макар опозиционен депутат (каравелист), неговите критики ми правеха особено впечатление и се слушаха от всички народни представители с голямо внимание. Почина през 1901 г. Няколко години след смъртта му в заседание на Народното събрание на 24 януари 1909 г., при разискването предложението за отпущане пенсия на овдовялата му съпруга, земеделският депутат Дренков характеризира Белинов със следните думи: „Белинов беше един особен тип между нашите държавни мъже; един особено симпатичен човек; човек на самопожертвуването; човек, който може да служи за назидание и пример в нашата обществена деятелност; човек привърженик на правдата; човек, който не можеше да понесе неправдата“ (б.а.).

Аз не съм съгласен нито с г-н Каравелов, нито с г-н Данев по въпроса за учредяването на една комисия, която ще има да отделя ежемесечно по 1/12 част от дълговете на държавата за лихви и амортизации. Право е това, което те казаха, че щом като има финансов министър, който трябва да се грижи за своевременното и редовно изплащане на държавните дългове, назначаването на особена комисия не е нужно. Това може би теоретически е право, но практически, за нас поне, то не е право. И аз съм напълно съгласен с прокараната тук мисъл, че освен финансовия министър, който ще се грижи да се плащат редовно българските държавни дългове, трябва да се назначи и комисия. В Русия такава комисия съществува от 100-тина години насам и руския финансов министър никой не го е подозрял, че не се грижи за изплащане на държавните дългове. Напротив, една от държавите, която има най-добър кредит в Европа, па и в Америка, е Русия. Но там Комиссия для погашения государственных долгов съществува. Но у нас, дето нашите кредитори по тая или оная причина са се изверили[433] немалко и в правилното управление на нашите финанси, и в грижите на финансовия министър за изплащане на държавните дългове, учредяването на тази комисия, без да накърнява в какво-годе достолепието на финансовия министър, ще има белким на практика това преимущество, че ще повдигне кредита на държавата. Ще го повдигне в този смисъл, че едно високо учреждение, съставено от високи държавни сановници, има учредено у нас със закон, което ще се грижи всеки месец от постъпленията в държавното съкровище да отделя онова, което имат да вземат нашите кредитори, и след това вече ние ще се разпореждаме с онова, което остане, за нашите вътрешни нужди.

Отговорът ми по направените бележки

В отговор на направените няколко бележки от говорившите по законопроекта произнесох следното:

Господа народни представители! Аз благодаря на господа ораторите от опозицията за симпатиите, които показаха към внесения законопроект за отчетността по бюджета. Благодаря им, като признават, че принципите, които се прокарват в някои нови членове от тоя законопроект, са добри. Няма нужда да говоря надълго след това, понеже забележките, които господа преждеговорившите изказаха, може да се вземат във внимание при разискването на законопроекта член по член и в комисията, когато се изучава. Искам да направя само три или четири по-главни бележки, които се отнасят до въпроси от капитална важност и върху които обърнаха внимание предговорившите.

По предложението на г-н Каравелов да се измени датата на бюджетното упражнение нямам нищо. Това е един въпрос, който, макар принципиален, няма някакво особено значение дали започва финансовата година от 1 март или от 1 юли, както той предлага; но не виждам сериозни мотивите, с които той искаше да подкрепи това нововъведение, защото самата практика от съществуването на България досега не е показала, че датата 1 януари не е добра и че трябва да се измени. Всички законодателства, с малки изключения, се стараят именно да направят, щото бюджетното упражнение да започва от 1 януари. Има някои държави, в които и досега в практика съществува, както в Италия, Румъния, и ми

[433] Извярвам се (остар.) – изгубвам вяра (б.р.).

се струва, в Англия, че бюджетът не започва от 1 януари; но те трябва да имат особени обстоятелства, които им налагат това. Нашата практика от 22 години не е доказала, че има затруднения, които се изпречват при приспособлението на бюджета и да изискват, щото бюджетното упражнение да не почва от 1 януари.

Главните членове, които обръщат вниманието на господа предговорившите, са два, именно: нововъведението за съкровищни бонове, и второ, комисията, която ще се занимава с редовното изплащане на държавните дългове.

Относително съкровищните бонове трябва да имаме едно недоразумение, защото не е смисълът на члена, както е редактиран в законопроекта, оня, който искаше да му даде г-н Каравелов, както и други някои от господа предговорившите, че с това се правело едно узаконение на летящите дългове и се давало право на министъра на финансите да издава съкровищни бонове с емисия и неограничена лихва. Целта на този член е съвършено друга. Както и в изложението на мотивите е казано, съкровищните бонове се издават през времето на годината, когато държавните приходи не постъпват редовно. А пък Вие знаете от практика, че има известен период в годината, три-четири месеца, дето събирането на данъците съвършено се преустановява и съкровището се намира в затруднения да посрещне своите задължения. Следствието от това какво е? Сума държавни дългове се натрупват спрямо някои кредитори, повечето вътрешни, за извършени постройки и доставки, които трябва да чакат с месеци, да дохождат да плачат постоянно в Министерството, за да им се направи едно улеснение, като им се изплатят ако не целите суми, то поне част от тях, за да посрещнат и те своите задължения; защото, както знаете, у нас средствата са редки и капиталите на предприемачите са ограничени. Понеже се явяват през няколко месеца в годината такива трудни времена, на министъра на финансите се дава право да издава съкровищни бонове на държавните кредитори, с които последните да могат да посрещнат своите задължения, като отиват да ги шконтират в банките или продават другаде. Предвидено е там, че сумата ще се определя ежегодно във време, когато ще се вотира бюджетът. Значи, от народното представителство ще зависи да определя количеството на съкровищните бонове. Това нещо съществува почти във всички държави. Във Франция, Румъния, Гърция, даже и Сърбия всяка година законът за утвърждение на бюджета определя количеството на боновете, които ще може да издава министърът. Във Франция достигат от двеста до четиристотин милиона франка; в Румъния до 15 милиона леи; в Сърбия ежегодно до 5 милиона динара се разрешават бонове за посрещане на държавните дългове. Но тия бонове ще се издават алпари, като се предоставя на министъра да определя лихвата. Тъй щото няма опасност, че с такива краткосрочни временни бонове щели да се узаконяват летящите дългове, които могли да достигнат до големи количества и да затруднят финансовото положение на страната.

Вторият главен въпрос, както казах, е въпросът за комисията, която се учредява, за да следи за редовното изплащане на държавните дългове. И мене ми е много неприятно, господа народни представители, че съм принуден да направя такова предложение. Достолепието, наистина, на един министър на финансите и на една държава не позволява да се направи такова предложение, но ако го правим, най-малко ние сме виновни. Че положението на държавата е дошло дотам, щото да се не вярва на министъра на финансите, ние не сме кривите.

Никола Габровски

Ако сте следили добре, господа народни представители, Вие, които се интересувате от вървежа на нашите финансови работи, трябва да сте забелязали, че от 4–5 години насам държавните дългове не са изплащани редовно. Никога финансовият министър не се е грижил навреме да приготви нужните суми за посрещане лихвите на държавните дългове, а всякога е търсил посторонни[434] средства или се е молил да се отлага плащането им, докато се съберат нужните суми. При всичките затруднения през цялата текуща година лихвите на държавните дългове са изплащани доста редовно; макар и с големи затруднения, и занапред ще употребим всички усилия за изплащането на тия държавни дългове. Но никой не може да гарантира, че в бъдеще няма да се намери министър, който малко да се грижи за това и да постави държавата в същото положение, в което е била през последните няколко години. Не трябва да се обижда никой финансов министър, защото всички сме хора, та и понякога не може да предвиди всичко и не може да изпълни туй, което предначертава, или туй, което мисли. Всички задължения на държавата са еднакви; както заплатите на чиновничеството, тъй също и всички нужди на държавата изискват посрещане и изплащане; но предпочтително е всякога да се поотлага малко изплащането на онези нужди, които не дискредитират държавата, които може, за някои единични личности, да направят привременни затруднения, но да не побъркат на правилния ход на държавната машина, когато от неизплащането на един купон навреме Вие знаете последствията какви са. Аз не виждам защо господата Людсканов и Габровски[435] се възмущават от това, че финансовият министър е искал да направи едно ограничение на своите права, да уреди не една контрола, а учреждение, което да се грижи и да спомогне за повдигане кредита на държавата, и защо финансовият министър да не могъл да иска узаконяването, че заплатите на държавните чиновници и други вътрешни държавни нужди не могат да се изплащат, преди да се осигурят сумите, които са нужни за посрещане държавните външни дългове, от което зависи кредитът на държавата, както и на частните лица. Не виждам тук какво именно е престъпното и недостолепното. Недостолепно е да си не плащаш борчовете. Не е вярно, че с това се отваря вратата на един по-нататъшен окончателен контрол европейски, както искаше да каже г-н Каравелов. Ако дойде една европейска контрола, тя ще дойде по-скоро без такива членове, отколкото с такива членове. С това именно държавата показва, че има всичкото желание и полага всички усилия, за да посрещне преди всичко своите задължения в странство, като пренебрегва задълженията си спрямо своите чиновници и спрямо своите граждани.

Върху другите забележки, които господа ораторите направиха, няма да говоря, защото те не са съществени и ще се вземат във внимание при разискването на този законопроект както в комисията, така и при второто четене.[436]

---

[434] Посторонен (рус.) – страничен (б.р.).

[435] Габровски, Никола Христов (1864, Търново – 1925, Търново) – учи в семинарията в Петропавловския манастир край Лясковец, завършва Александровската гимназия в гр. Николаев (Украйна) и право в Женева; съдия, публицист, издател, депутат; убит при репресиите след атентата в църквата „Св. Неделя“ (б.р.).

[436] И тоя законопроект остана неразгледан от Събранието. Понеже на 27 ноември излязох от Министерството, нито колегите ми Т. Иванчов и Д. Тончев, които следваха като финансови министри в новия кабинет, нито

Законопроект за данъка върху занятията

На 16 октомври 1900 г. внесох в Народното събрание *законопроект за данъка върху занятията със следното изложение на мотивите:*

управляващият Финансовото министерство в кабинета Рачо Петров – Христо Бончев, поискаха да се разгледа в Събранието тоя признат за необходим законопроект. На 19 февруари 1901 г. се състави нов кабинет от П. Каравелов, който пое Финансовото министерство. Кабинетът беше коалиционен, съставен от каравелисти и цанковисти с обещаната поддръжка на Народната партия. Министър Каравелов се реши да внесе отново в Камарата законопроекта ми с някои смекчения, но без върховната комисия за осигуряване изплащането на анюитетите по държавните заеми. Законопроектът мина на първо четене и бе препратен във финансовата комисия, гдето и остана неразгледан. Убеден, че не ще може да мине законопроектът, министър Каравелов внесе в Събранието през юни 1901 г. законопроект от два члена, приет без разискване, с който се отмени законът от 8 януари 1897 г., с който се бяха отделили от общия бюджет ония на Държавните железници, на мината „Перник“ и на Държавната печатница, което бях предвидил във внасяния на два пъти законопроект.
Изработеният от мене закон от 1885 г. продължаваше да бъде в сила и едва на 15 октомври 1902 г. тогавашният финансов министър М. Сарафов внесе в Народното събрание законопроекта ми с малки изменения, придружен с кратко „изложение на мотивите върху законопроекта за отчетността по бюджета“, в което се казва: „За изменението и допълнението на сега действащия Закон за отчетността по бюджета, който е в сила от 1885 г. насам, са изработвани и внасяни в Народното събрание проекти, без да могат обаче да се гласуват от Събранието, така щото желателните и необходимите подобрения в бюджетната техника са били отлагани. Съзнавайки нуждата от тия подобрения, предлагам Ви настоящия законопроект.
Общата цел на законопроекта е да се огради държавният бюджет от всички възможни досега причини, които внасяха и разколебаваха неговото равновесие, и чрез това да се създаде възможност за подобрение на държавните финанси, без да се спъва ни най-малко правилният вървеж на държавните работи. В тая насока са насочени всички изменения и допълнения, които претърпява Законът от 1885 г. Като мисля, че с тоя законопроект се внасят съществени подобрения на сега действащия Закон за отчетността по бюджета, и като констатирам тяхната полезност и необходимост, моля Ви да го разгледате и да го вотирате час по-скоро.“
При все че министър Сарафов потвърдява важността и необходимостта на внесения ми през октомври 1900 г. законопроект, той не е имал куража и е изоставил най-важния в него член за образуването комисия от висши чиновници, която да се грижи за редовното изплащане на държавните дългове, за която най-много настоявах. Трябваше да изминат още 10 години, докогато най-после през февруари 1912 г. финансовият министър Т. Теодоров „за осигуряване редовното изплащане на държавните дългове“ намерил наложително и се възприе предложението ми от 1900 г., с разлика само, че вместо комисия, каквато предлагах, той внесе в Народното събрание законопроект и се учреди едно „специално самостоятелно Управление на държавните и гарантираните от държавата дългове под върховния и постоянен контрол на Народното събрание“. Това управление беше поверено на един началник и двама съветници – управителите на Българската народна банка и на Земеделската банка – под прямия надзор на финансовия министър. „Началникът се назначава с княжески указ по представление от финансовия министър, а се уволнява по решение на Народното събрание. Всички действия на Управлението се контролират непрекъснато от Народното събрание чрез една комисия, съставена от четири народни представители и от председателя на Върховната сметна палата.“ Това управление през 1920 г. се преименува в съществуващата сега Дирекция за държавните дългове с директор, двама поддиректори и четири бюра.
При това трябва да повторя, че и предлагаемото в моя законопроект възстановление на бюджетното единство, което беше нарушено през 1897 г. от режима на Народната партия с отделянето бюджета на железниците, мината „Перник“ и Държавната печатница и образуването самостоятелни, почти неотговорни дирекции, е бил отменен [всъщност: е било възприето] след мене от министър Каравелов, но по-после отново са били отделени от общия бюджет и развалено единството на бюджета.
В бюджета пък за 1908 г. финансовият министър Л. Паяков въведе и узакони една пакостна партизанска законодателна практика да се вписват по настояването на разни депутати суми за приходи и разходи, непредвидени в установения от Министерския съвет и внесен в Събранието бюджетопроект. По това нещастно и пакостно нововъведение са вмъкнати в Закона за утвърждение бюджета за 1908 г. 5 члена, за 1909 г. – 24 члена, и това продължава до 1914 г., кога повече, кога по-малко, та за 1933/1934 г. достигна до 104 члена, за 1934/1935 г. има 38 члена и пр., и пр. с подобни узаконени постановления, с които са изменявани ежегодно членове от разни съществуващи закони и са създадени стотици нови законоположения, оставащи неизвестни за публиката и причиняващи хаос в умовете на надлежните финансови служители. Тая практика продължава и до днес, без някой финансов министър да се реши за премахването ù (б.а.).

Господа народни представители! Шестгодишното вече приложение на сега действащия Закон за данъка върху занятията извади наяве големите му недостатъци. В него трябва да се внесат изменения и допълнения, за да се направи данъкът действително справедлив и съответствен на приходите, които той облага, от една страна, и от друга, за да се улесни повече налагането и събирането му.

Постановено е облагането с данък доходите от покрити имоти, давани под наем. Върху същите имоти тежи вече друг данък: данъкът върху сградите. Несправедливо е облагането с два данъка един и същи обект, а още по-несправедливо и неоснователно е от тия недвижими имоти едни да плащат само един данък, а други да се подлагат на два данъка, когато и едните, и другите дават еднакъв доход.

Твърде висок и несъответствен на добива е данъкът, налаган на длъжностните лица, заплатите на които от влизането в сила на Закона претърпяха на два пъти твърде чувствителни намаления.

Според сегашния Закон упражнявано занятие или получаван доход дори само един ден от едно полугодие се облага за цяло полугодие. По тоя начин данъкът превишава няколко пъти получения доход. Тая несправедливост се премахва с изменението, което се предлага в настоящия законопроект.

С развитието на търговията и индустрията в страната ни много от занятията дават приходи значителни, облагани с данък твърде несъответствен, почти нищожен. Банкерски кантори с неколкостотин хиляди лева годишен приход се облагат най-много с 1500 лв. данък; търговски къщи с неколкостотин хиляди, даже и милиони капитал, не плащат повече от 600 лв.; данъкът на осигурителни дружества не представлява повече от един на сто от реализирания приход; адвокати, медици, директори на фабрики, предприятия, търговски кантори, които печелят по няколко десетки хиляди лева, се облагат максимум едните само с 500 лв., а другите едва с 250 лв. Както всичките данъкоплатци, тъй и тия трябва да участват в данъчния товар според добиваните им приходи. С тая цел се преработи отново таблицата за разрядите, по които ще се облагат данъкоплатците.

Догдето едни данъкоплатци се облагат съвършено леко, други избягват съвсем плащането на данъка. Такива са лицата, които имат парични капитали, вложени в Народната банка, земеделските каси и други кредитни учреждения. Според Закона оставено е на самите тях да обявяват приходите си от подобни капитали. Но защото не е дадено право на фискалните власти да проверяват в поменатите кредитни учреждения верността на декларираните от данъкоплатците суми и защото в пряма вреда на тия учреждения е даването публичност на вземане-даванията им, съвсем малцина от данъкоплатците са обявили тоя си вид приходи. За да участват и тия данъкоплатци в данъчния товар, в предлагаемия законопроект се нарежда удържането на данъка им да става от самите кредитни учреждения при изплащането лихвите на капиталите им.

За да се премахнат големите мъчнотии по налагането и събирането на данъка върху занятията от пенсионерите, предвижда се вземането му да става при изплащането на пенсиите, тъкмо така, както се прави удържането на данъка от лицата на държавна, окръжна и общинска служба.

Проведеният в Закона общ ред за определение данъчните дялове на данъкоплатците не е приложим във всичките случаи на облагането. За лицата, търгуващи в непостоянни заведения, по тоя общ ред, придружен с многочисле-

ни формалности и изискващ много време, определението на данъка не може да се извършва, а пък събирането му става невъзможно. За тях се изисква по-кратка процедура, каквато се предлага в приложения законопроект.

Събирането данъка от някои данъкоплатци, като адвокатите, комисионерите и служащите в търговски и кредитни учреждения, фабрики и прочее, по реда, предвиден в сега действащия Закон, става твърде мъчно, даже и невъзможно, защото при екзекутирането им у тях не се представляват никакви средства за прибиране дълга им. По тоя начин от наложения им от пет години насам данък със стотина хиляди лева стоят и досега несъбрани. За да не избягват и тия данъкоплатци изплащането на законно и справедливо наложените им данъчни дялове, необходимо е приемането на мерките, предложени в законопроекта.

В Закона за данъка върху занятията събирането, освен на бирниците, е възложено и на други длъжностни лица. Никъде обаче не е казано, ако тия длъжностни лица не съберат следуемото се и от прямите длъжници бъде невъзможно да се вземе данъкът, каква е отговорността и задължението спрямо съкровището за причинената загуба. Тая липса се попълва с предложената мярка да се преследват като същински данъкоплатци причинителите на щетата.

За да бъде уместно и целесъобразно налагането на един данък, необходимо е да не става то при извънредно големи трудности, да не предизвиква извънмерни разноски, а най-вече събирането да може да се реализира. По данъка върху занятията има с такива малки годишни добиви данъкоплатци, като слуги, ратаи, калфи, чираци, надничари и малки занаятчии, почти винаги с непостоянно местожителство, щото определението на данъка им става съвсем трудно и при разноски далеч несъответстващи на незначителната сума, която очаква държавното съкровище да получи, па и когато настане време за плащане дълга им, причинява се губене на време и втори разноски за констатиране несъстоятелността им и предлагане на Народното събрание опрощаването на данъчните им дългове. По тия причини в предлагаемия законопроект се предвижда освобождението от облагане на добиви, непревишаващи сумата 300 лв. годишно.

От другите нововъведения в законопроекта едни са маловажни, а други са последствия от приведените по-горе изменения, та няма нужда от особени за тях обяснения.

Законопроект за обществените предприятия

На 20 октомври 1900 г. внесох в Народното събрание преработен *законопроект за обществените предприятия със следното кратко изложение на мотивите:*

Господа народни представители!

Съществуващият Закон за публичните търгове със своето противоречие на Закона за отчетността по бюджета и със своята непълнота и неясност предизвиква постоянно недоразумения както между Върховната сметна палата и учрежденията относително документите, с които трябва да се оправдават разходите по извършените работи със или без търг, така също между тръжните комисии и конкурентите при произвеждането на търговете и между учрежденията и предприемачите при изпълнението на контрактите. Тъй например за разходите на стойност до 2000 лв. Палатата изисква според Закона за публичните търгове протокол, съставен от учреж-

дението и утвърден от надлежния министър, когато според Закона за отчетността по бюджета подобни разходи се освобождават от всякакви формалности; същата мисли, че на основание Закона за публичните търгове тя има право да изисква – макар и да отстъпва понякогаж от това си мнение – предприятията по доброволно съгласие да се извършват чрез търг, когато в Закона подобно постановление няма и не може да има, тъй като думите „търг“ и „доброволно съгласие“ са несъвместими. Там, дето има търг, не може едновременно да има доброволно съгласие. Според Закона за публичните търгове спешни постройки, поправки и доставки, за които не може поради спешността да стане търг, се извършват по доброволно съгласие, като се сключи само контракт, ако стойността не надминава 2000 лв., когато според Закона за отчетността по бюджета такива предприятия се извършват по доброволно съгласие без ограничение на стойността им. Законът за публичните търгове не определя как ще се извършват предприятията по стопански начин, когато Законът за отчетността по бюджета постановява, че такивато работи ще се извършват по стопански начин с разрешението на Министерския съвет. При произвеждане на търгове с тайна конкуренция конкурентите заявяват, че по независещи от тях причини те сами или книжата им, изпратени по пощата или предадени по телеграфа, не са могли да пристигнат в определения за търга ден или час, и правят нови предложения, когато в Закона за търговете не са предвидени такива случаи. При произвеждането на търгове със същия вид конкуренция невсякога може да се определи моментът на изгасването на свещта и в тоя случай се предизвикват протести от страна на конкурентите, без да се направи нещо за удовлетворението им, понеже това обстоятелство не е предвидено в Закона за публичните търгове. При изпълнението на контрактите предприемачите заявяват, че по независещи от тях причини те или не са могли да доставят навреме предметите, или че са ги доставили каквито се изискват, когато приемателните комисии намират, че не отговарят на условията. При това много пъти представителите на общинските управления и постоянните комисии, които съгласно Закона за публичните търгове са членове в тръжните комисии, не присъстват, та стават често причина за отлагането на търговете, или ако се явят, те не са запознати с предметите, които трябва да се доставят.

Не ще съмнение, че при появяването на всеки от горните и други тем подобни случаи се завежда дълга преписка и додето тя се води, случва се, че нуждата от предметите става належаща и тия последните по нямане вече време или се доставят по доброволно съгласие, или ако са вече доставени, последва съглашение между страните и предметите се приемат с отстъпка по няколко лева на стотях.

За отстранението на тия неудобства и препятствия, които много пречат на правилния ход на работите и се отразяват във вреда на държавното съкровище, състави се настоящият законопроект, в който между друго са предвидени следващите главни начала:

Сегашното заглавие на Закона за публичните търгове се заменя с по-точното и отговарящо на неговото съдържание заглавие: „Закон за обществените предприятия“, тъй като този закон има за цел не само да определи реда, по който стават търговете, а има за задача да определи условията и начина на удовлетворението на държавните нужди, когато се касае да се купи, продаде, наеме или извърши нещо за сметка на държавата. По тая причина се призна за уместно да се отнесе и самият закон към финансовите закони по причина на тясната свръзка, която има той със Закона за отчетността по бюджета. Тази вътрешна свръзка между двата закона е толкова голяма, щото в някои законодателства,

като например румънското, италианското и французкото, те съставляват само един закон. Вместо съществуващия сега ред за произвеждането търг чрез явна конкуренция със запалването на свещ предвижда се, щото такива търгове да стават чрез устно предложение и се продължават дотогава, докато конкурентите един по един се откажат от по-нататъшната конкуренция, и така всеки да има пълна възможност да конкурира и предлага последната си цена.

С произвеждането по този начин на търговете чрез явна конкуренция става вече излишен претъргът (переторжката), който се унищожава.

Предвижда се, че конкурентите, които не са се явили на търга, не могат да оспорват правилността на този последния под предлог, че предложенията им, които са били изпратени по пощата, по телеграфа или по друг начин, не били получени или предадени навреме в тръжната комисия, или пък те сами не са могли да присъстват.

Намери се за добре, щото занапред съставът на комисиите да се състои само от държавни служители, които, като по-добре запознати с работата, ще представляват по-добра гаранция за запазване интересите на хазната, без да се ощетяват и законните права на самите предприемачи.

Размерът на залога в недвижими имоти се определи да се взема 50% от стойността им, указана в регистрите на данъка върху сградите.

Лихвата на залога, който се внася в Банката в пари, се предвижда по 2% вместо 3%, както е сега.

Вън от това предвижда се начинът, по който да се сключват и изпълняват контракти със или без търг и констатира чрез комисии окончателното им изпълнение, за което се определиха както разноските, които са съпроводени с тях, тъй и правата и задълженията на контрактуващите страни, каквито постановления сегашният закон не съдържаше.

Определиха се по-подробно и по-точно последствията за предприемачите от изпълнението или несвоевременното изпълнение на техните контракти и задължения спрямо държавата, както и правото на последната в известни случаи за унищожение на сключени търгове.

Окончателно неодобрените доставени предмети или извършени работи не могат да се приемат с каквато и да била отстъпка.

Предметният законопроект с малки някои изменения се внася в предпоследната и ланската сесия на Народното събрание, но остана неразгледан по нямане на време. Предвид обаче на голямата нужда, която се чувства от него, аз намирам за добре да го внеса изново в Народното събрание и да Ви помоля, господа народни представители, да го гласувате.

При разглеждането му на първо четене в Народното събрание и тоя законопроект се посрещна добре от всички групи представители: Иван Белинов, демократ, признава, че „както и другите законопроекти на Финансовото ведомство, внесени в настоящата сесия на Народното събрание, така и тоя представляват една крачка напред в правилността и понятността на нашето законодателство. Безсъмнено е, че много от погрешките, от неясностите на миналия закон за търговете с настоящия законопроект се изглаждат“, а М. К. Сарафов, цанковист,

заявява: „Аз поздравлявам г-н министъра на финансите, загдето го внася, защото сега действително ще се премахне едно голямо зло“.

Реч по отговора на тронното слово

На 18 ноември 1900 г. при разискване отговора на тронното слово произнесох в Народното събрание следното:

Господа народни представители, аз исках да Ви занимая с няколко думи тогаз, когато щяха да се почнат дебатите по приходния и разходния бюджет на Княжеството, както е обичай всяка година да става това. Никак не мислех да говоря сега при разглеждане отговора на тронното слово; но понеже мнозина от господа народните представители ме предизвикаха с разни запитвания, аз счетох, че ще бъде по-добре да взема думата и с няколко думи да Ви разясня някои работи.

Приятно ми е преди всичко, господа народни представители, да констатирам, че тази година при разискване отговора на тронното слово критиката на господа опозиционните оратори беше много по-снизходителна, много по-мека, много по-справедлива, отколкото през миналата година. Предполагам, че макар и късно, всички сте съзнали важността на финансовото положение на страната и трудностите, през които тя премина през миналата и текущата година и които още, за голямо съжаление, не са изчезнали окончателно. От началото на текущата година всички знаете какви остри критики, какви тежки обвинения се употребиха в местния и в иностранния печат, както и по всичките митинги, които се произведоха в страната и предизвикаха печалните вълнения, с които от една неделя насам народните представители се занимават. При разискване финансовите затруднения в една страна се изисква, и навсякъде се употребява, повече хладнокръвие, повече внимание, повече безпристрастие; защото финансовите затруднения не са партизански въпроси, а въпроси общонародни и с усилието на всички партии само може да се церят. Цярът е толкоз по-безвреден, толкоз по-малко съпроводен с жертви, колкото по-спокойно се разисква и колкото по-малко се експлоатира с въпроса било в печата, било в публичните събрания. В туй отношение съседното нам кралство Румъния на последно време дойде да ни покаже един нов пример.

Вие знаете, господа представители, как румънската опозиция – всичките фракции – посрещна при отварянето на предпоследната камара в Румъния министъра на финансите, когато той се постара да опише финансовите затруднения на Румъния, които не са по-малки от нашите, и как единодушно всички обещаха поддръжка на финансовия министър в мероприятията, които трябваше да вземе, и как удържаха думата си, като приеха всичките проекти, които той представи на разглеждане. Румъния се намира, мога да кажа, в по-трудно финансово положение, отколкото ние. Румъния е, както знаете, страна богата, с ресурси изобилни, с приходи добре установени, при развитие съвършено нормално. Тая Румъния, която беше галеното дете на всички европейски капиталисти, която с точност и редовност посрещаше всички свои задължения от съществуването си досега, която не е предизвиквала никого и не е принесла обида на когото и да било; тази Румъния се намира в много по-трудно положение, отколкото ние се намираме, и нейното правителство трябваше да вземе мерки не само непопулярни, но които предизвикаха доста сериозни вълнения в Румъния. И трябваше да ги вземе, за-

щото от последните няколко години вследствие на неблагоприятните урожаи, от които и ние страдаме, независимо от другите обстоятелства, които бяха предизвикали финансовата криза у нас, в последните три години, казвам, румънският бюджет се сключваше с доста значителни дефицити. При вотирането бюджета на Румъния за 1899–1900 г., макар че се представяше в Камарата уравновесен, трябваше да се приемат няколко извънредни мерки за добиване извънредни или допълнителни източници в размери, каквито румънският приходен бюджет не е представлявал дотогава. Които са следили печата, са забелязали, че румънското правителство още през миналата година направи едно намаление от 5% върху заплатите на служащите; въведе нов налог на банкерите, като ги раздели на 5 категории с облог от 5000, 10 000, 15 000, 20 000 и 25 000 лв. на къща; сарафите раздели на 4 категории с 1000, 2000, 3000 и 4000 лв. годишен налог; пристъпиха към увеличение консумативната такса на захарта и нейните произведения с 30 ст. на килограм; направиха увеличение на консумативната такса на петрола и на неговите произведения със 7 ст. на килограм; въведоха монопола на цигаревата книжка; решиха да продадат 4%-ната рента от 6 500 000 лв., съставляваща основният капитал на касата за амортизация на публичните дългове; решиха да увеличат с 10% данъка върху патента на питиетата, върху поземления налог и върху пътната повинност. И при всички тия извънредни мероприятия пак бюджетът за 1899–1900 г. дойде да се сключи с дефицит от около 35 000 000 леи. Румънското правителство не се спря там. През извънредната сесия, която Камарата държа тая година, то представи и узакони още следните мерки: облагането на спирта, ракиите, сливовицата, ликьорите и други спиртни питиета с акциз 1 лв. 20 ст. на декалитър за ликьорите, една стотинка на градуса и на литъра спирт и 1/2 ст. за градус на литъра ракии и сливовица. Четохте във вестниците какво вълнение произведе тоя закон в Румъния, но румънското правителство не се уплаши и приложи закона. Освен това румънското правителство реши да отдаде на концесия експлоатацията на две солници, които досега то само експлоатираше; реши да отдаде на концесия монопола върху цигаревата хартия на един синдикат срещу заем от 12 000 000 леи, и то с 10% лихва и 50% участие в чистата печалба, която експлоатацията на монопола ще даде; реши освен това да продаде акциите на Румънската народна банка, понеже както знаете, капиталът на банката е съставен 2/3 от вноските на акционерите и 1/3 от правителството; реши, най-после, да отстъпи на чужда компания експлоатацията на петролните извори, които досега то само експлоатираше. И при всичко това няма съмнение, че в Камарата, която тия дни ще се отвори, румънското правителство ще внесе още няколко мероприятия, защото, както се предполага, и тия мерки, които досега е взело, ще се окажат недостатъчни. *Всички тия мерки и проекти, господа представители, се приеха и посрещнаха с неочаквано единодушие и одобрение от всички партии, съставляващи Румънската камара.*

Господа народни представители! Следва да се попитаме сега: същото ли става и у нас? Същата ли поддръжка и подкрепа опозиционните фракции от народното представителство дадоха на правителството миналата година и са готови да дадат за мерките, които през текущата година правителството мисли да представи? А пък ние имахме едно по-голямо право, имахме много по-големи основания, отколкото румънските министри, да претендираме за тази обща поддръжка; защото, както знаете, не сме ние виновните за положението, в което се намира страната от три години.

Вие си припомняте, господа представители, с каква откровеност аз Ви очертах финансовото положение на страната, което ние намерихме при поемането на властта, водùм именно от принципа, който г-н д-р Данев завчера спомена, че във финансите на една страна не трябва да има нищо покрито; че за тях трябва винаги открито да се говори. Още в първата извънредна сесия на настоящото Народно събрание през миналата година аз имах честта да Ви представя цял ред таблици, в които се виждаше, че на 18 януари 1899 г. настоящото правителство е заварило наличност в държавните ковчежничества 1 300 000 лв., когато то е наследило за разчистване дългове, които възлизаха на няколко десетки милиона лева, а именно: разни задължения, на които падежите бяха изтекли – 24 984 000 лв.; разни задължения за изплащане от 18 януари до 8 март – 6 624 000; разни съкровищни бонове, издадени до 18 януари – 7 421 000; ангажирани за предприятия, постройки на железници и портове – 25 000 000 лв., поръчки за военни материали – 4 000 000 лв. Вие знаете също, че заварихме един вотиран бюджет, който трябваше да изпълним. Този бюджет е вече сключен. Прибавете, прочее, към горните и сумата 6 676 000 лв., каквато се представлява дефицит при сключването на тоя бюджет; прибавете още и свръхсметните кредити за разходи, които са били извършени или ангажирани, но непредвидени в бюджетите до 1899 г. и в оня за 1899 г., и които възлизат на повече от 4 000 000 лв. – за тях миналата година имах чест да Ви представя особена ведомост, която остана невотирана по нямане на време. Ако съберете всичките тия суми, ще намерите, че всъщност правителството при поемане властта се е намерило пред едни задължения за посрещане, които възлизат на около 80 000 000 лв. Всички тия суми, господа, с изключение на 5 700 000 лв., трябваше да се посрещнат с ресурси, които да се търсят било чрез заеми, било чрез увеличение приходите в бъдещите бюджети, сиреч взимане особени мероприятия за увеличение приходите.

Помните, господа народни представители, още и това, че ние заварихме едни сключени контракти от предидущото правителство, които останаха несанкционирани и които отпосле настоящото правителство трябваше да видоизмени. Със сключването контракта за 260 000 000 лв. заем от 18 юни м.г. съкровището имаше да получи една част веднага за посрещане някои от най-неизбежните неотлагаеми дългове, а друга част то очакваше по-после за доизплащане другите задължения по летящите дългове. Много пъти сме говорили по този въпрос и всички знаете, че по разни икономически и политически причини, било по финансовата криза, която съществуваше миналата година в Европа, било по започването на войната между Трансваал и Англия, тоя контракт не можа да се изпълни окончателно и синдикатът се ограничи да внесе само онези суми, които той беше се задължил да даде веднага. Както знаете, синдикатът беше задължен да поеме ферм една част от оставащите опции 6% от заема от 1892 г. на 28 225 000 лв. и да авансира на българското правителство срещу залог една сума от 7 000 000 лв. за една година. На основание на това задължение синдикатът тури в разположение на Финансовото министерство още в началото на юли месец м.г. чистото произведение 32 120 250 лв., които то употреби за погашение на най-неотлагаемите задължения на съкровището, а именно: за изплащане аванси, които синдикатът беше направил дотогава, заедно с лихвите 18 070 000 лв.; разни съкровищни бонове, които се намираха в циркулация – 2 147 000 лв.; изплащане закъснелите рати на Дет пюблик – 2 500 000 лв.; дългове към иностранни пощенски администрации, които дотогава бяха натрупани – 1 542 000 лв.; купон за 1/13 юли

1899 г. – 3 314 000 лв.; купон на 1 август 1899 г. – 1 474 000 лв.; облигации, които бяха изтеглени в погашение и трябваше да се спаднат – 2 220 000 лв.; и внесени в брой на държавното съкровище 850 000 лв. Невъзможността на синдиката да пристъпи към емитиране на новия 5% конверсионен заем от 260 000 000 лв., от която операция българското правителство очакваше допълнителни суми, постави съкровището в затруднение да посрещне извънбюджетните си разходи, още повече че вследствие нещастията от неурожая през последните три години постъпленията от прямите даждия бяха много по-бавни и в по-малък размер, а и самите косвени даждия се явяваха със значително намаление спрямо предвидените в бюджета суми. Прочее, бюджетните кредити не постигаха да удовлетворят обикновените разходи, а камо ли да послужат и за изплащане стари дългове, за разходите по строящите се линии, портове и др. За най-важните платежи необходима беше помощта на Българската народна банка, в която текущата сметка, както знаете, през януари 1899 г. беше 5 455 000 лв., а в края на миналата година тя беше достигнала на около 12 000 000 лв. Необходимо беше да се плати купонът на 1 октомври, а трябваше да се продължава издаването съкровищни бонове на дружествата, които се занимават с постройката на пристанищата и железопътните линии. Голяма част от тези съкровищни бонове, които предприемачите не можаха да намерят да шконтират в странство, полека-лека влизаше в Българската народна банка, която трябваше, ще не ще, за да предпази от катастрофа както предприемачите, тъй и техните кредитори, да употреби всички усилия, за да може да им дойде на помощ. Докато настъпи, господа представители, благоприятният момент за реализиране контракта на 5% заем, необходими бяха на съкровището привременни улеснения, за да може да погасява то своевременно издадените съкровищни бонове, както и за изплащането купоните, които един подир други настъпваха. Макар и няколко пъти правителството да се опита да си достави нужните суми чрез синдиката, той в течение на цялата минала година отказа категорически по невъзможност да направи каквото и да е улеснение. Освен това с ангажирането на много големи средства в помощ както на съкровището, тъй и на предприемачите, Българската народна банка по едно време срещаше доста големи затруднения да намира злато за усилване златната си наличност. Правителството биде, прочее, принудено да прибегне към няколко мероприятия. Тъкмо в това време след дълги усилия синдикатът се реши да предложи краткосрочната операция, с която в края на миналата година Вие се занимахте, операция, която може да не е от най-добрите, но операция неизбежна и която правителството с Ваше съгласие трябваше да приеме, за да осигури главните задължения през цялата текуща година и по-свободно да може да се занимава с разчистването на други оставащи вътрешни задължения.

Законът за съкровищните бонове от 20 декември 1899 г. разреши на финансовия министър да издаде краткосрочни бонове за максимум 40 000 000 лв., а на 31 декември с.г. правителството сключи контракт, според който финансовият синдикат се задължава да поеме ферм 25 000 000 лв. съкровищни бонове по курс 89% и за 5 000 000 лв. Правителството си запазваше правото, в случай че синдикатът се реши да направи емисията, да ги емитира за негова сметка. Срещу тия 5 000 000 лв. съкровищни бонове синдикатът бе се съгласил да направи един аванс на Българската народна банка от 2 000 000 лв. златни. Сигурните средства, прочее, които съкровището трябваше да получи от изпълнението на този контракт, бяха 25 000 000 номинални лева по 89%, или ефективни

22 250 000, които се употребиха за изплащане на следващите задължения: за разни купони през течение на 1900 г. – 13 476 100 лв., за неизплатени рати на Дет пюблик – 1 437 000 лв.; за изплащане съкровищни бонове, които се намираха в обращение – 4 336 000 лв., и за внасяне на Българската народна банка в брой срещу текущата сметка на съкровището – 3 000 000 лв., независимо от аванса 2 000 000 лв., които синдикатът направи на Банката.

Господа народни представители! Както видите, операцията, която направихме в това време със съкровищните бонове, не можеше да осигури разчистването на всички летящи дългове, и не само това, но тази операция доставяше само привременно облекчение на положението, докогато обстоятелствата позволят реализирането на дългосрочния заем.

Господа народни представители! Повтарям, че тази операция беше краткосрочна, но повече от това, което направихме, както имах честта да съобщя, беше невъзможно да се направи. При все това и досега синдикатът не се е решил, и вероятно не мисли скоро да направи каква и да е емисия, понеже, както знаете, финансовото и политическото положение в целия свят с нищо не са се подобрили от миналата година. Напротив, яви се още един фактор, който се прибавя към другите мъчнотии: той е войната, която избухна между Китай и всичките европейски държави, която още се продължава и кой знае как и кога ще свърши.

Не е само България и Румъния, които търсят пари и не могат да намерят. Който следи печата, тази година трябва да е чел на няколко пъти известия, че руското правителство, в силата и кредита на която никой не се съмнява, на няколко пъти се опитва да направи заем. При всичко че имаше сведения, че е на сключване един заем от няколко стотини милиона рубли било в Америка, във Франция или в Англия, известията отпосле дойдоха да потвърдят, че при днешното положение няма възможност да се направи лесно каквато и да е финансова операция. Трябва да знаете още, че руският финансов министър, за да посрещне разноските на войската при действията, предприети в Китай, се видя принуден да увеличи митарствените такси с 10 до 50%, от което очакваше увеличение на приходите с няколко милиона рубли.

Господа народни представители! Независимо от заема, който правителството се мъчеше да направи, то трябваше едновременно да вземе и някои мерки, които да му помогнат привременно и отчасти за облекчение на положението. Освен закриването на много служби, съкращаването на много веществени разходи, които докараха едно общо намаление на държавния бюджет за 1900 г. от 6 милиона лева в сравнение с миналогодишния, правителството трябваше да прибегне и към мярката за удържане по известен процент от заплатите на държавните служители. С тая мярка, която даваше възможност на съкровището да плаща редовно, колкото постъпленията му позволяваха, то доби едно малко облекчение в тежестта, защото досега има удръжки от заплатите на чиновниците 4 600 000 лв. Държавните служители имат право да се гордеят, че в трудните времена за съкровището те са принесли лептата си на касата, която в продължение на години ги е поддържала и хранила.

Втората мярка, господа народни представители, която правителството взе, бе малкото законче за обменяване златните банкноти от Българската народна банка със сребро, като се заплаща на предявителите следуемото се ажио. Вие помните каква врява и какъв шум произведе както в Народното събрание, тъй и отпосле

в печата това толкова невинно законче, което обстоятелствата принудиха правителството да Ви представи за одобрение. Какви обвинения не се сипеха тогава върху правителството за тази мярка. И досега продължават да експлоатират, без никакво основание, че кредитът на държавата се подбива, че авторитетът на учреждението се съсипва, че българските търговци вече са изложени на разсипване, че пропадането на Банката е неминуемо и пр., и пр., и при всичко това Вие днес виждате, че от всичко, което се проповядваше, което се пишеше и говореше, нищо абсолютно не се осъществи. Ще трябва да призная, господа народни представители, обаче, че тези критики и обвинения, ако не поклатиха доверието на българското общество към кредитното ни учреждение, те имаха своето лошо последствие пред външния свят за кредита както на държавата, така също и на държавното учреждение, понеже, както знаете, от всичките тези критики произлезе едно силно спадане в курса на българската рента, който в ноември миналата година бе около 89, а по едно време през текущата година бе достигнал до 78 и сега едва се намира към 83%.

Никой не може, господа народни представители, да ме разубеди, че най-главната причина за подбиването на нашия кредит бе именно извънмерната жестокост, с която опозиционната преса се отнасяше към мерките, които правителството беше взело, а особено към мярката за необменяването златните банкноти със злато.

Какво съдържаше, господа представители, това законче? По желанието на управлението на Банката правителството се реши да вземе една мярка, за да запрети на лица, които се занимават със спекулации, да изчерпват златния сток на Българската народна банка, който и без това беше съвършено нищожен, мярка, която всички народни банки и всички държави са употребявали в разни времена и при обстоятелства много по-леки, отколкото обстоятелствата, в които нашата държава се намираше. Който знае историята на банките, ще си припомни, че Английската, Френската, Руската, Австрийската, Италианската и Гръцката народна емисионна банка са прибягвали към много по-строги и по-ужасни мерки, отколкото тая, която ние предложихме, а именно обявяването насилствен курс на банковите билети. И днес още Гръцката народна банка се намира при тоя режим.

Не само това, господа народни представители, но в същото време, когато ние разисквахме тук малкото законче, в близката нам страна Румъния, в която съществува от години златен еталон, народната ù банка, която държи постоянно в касите си един златен сток от 60–70 милиона леи, а миналата година по това време имаше 45 000 000 леи, там, гдето ажиото от години се колебаеше между 10 до 60 стотинки на сто, миналата година при същите обстоятелства, при каквито се намираше и България и Българската народна банка, ажиото бе достигнало от 5 до 6% и спекулантите ежедневно се занимаваха с изтеглянето на златния сток от Румънската народна банка, като представляваха за обменяване банкноти, за да получат златна монета и да я пращат в групове в странство. Знаете ли какви мерки Румънската народна банка беше взела, при всичко че тя беше задължена поради златния еталон, който съществува в страната, и големия сток от злато, който се намираше в касите ù, да обменява тези златни банкноти? Тя употреби средство, което можеше да я дискредитира много повече, ако общественото мнение не следеше нейните действия и ако не знаеше към какво именно земената мярка е насочена. В Румънската народна банка се намираха по няколко души жандарми, които стояха пред гишетата и не позволяваха на никое

лице да представи макар и незначителна сума банкноти, за да ги размени със злато. Не само това, но управлението на Румънската банка заявяваше на всички лица, нейни клиенти, които си позволяват да се явят в Банката и да представят банкноти за разменение, че ще им прекрати текущите сметки, че ще им затвори гишетата си за всякакви операции; и освен това заплашваше, че който не се вразуми и продължава да иска тия размени, ще го изгонят зад граница етапним порядком[437]. Ние не сме помисляли за такова нещо. Ние искахме от Вас най-невинната мярка: да се спре привременно обменяването на златните банкноти със злато, като се дава право на всяко лице, което има каквито и да било сношения с Банката, да си внася тези банкноти за операциите със злато или ако иска тези банкноти да обменява със сребро, да му се плаща ажиото по текущия курс. Каква по-добра и невинна мярка? Българският народ и тук показа своето благоразумие. Ако населението, особено търговската класа, имаше най-малкото недоверие към кредитното учреждение, можеше в продължение на 4–5 недели да внесе и върне в Банката всички банкноти златни, понеже, както Ви казах, за всичките операции в злато клиентите на Банката бяха свободни да внасят тези банкноти. Какво се случи обаче? Когато мярката се взе и се приспособи, в обращение пуснати златни банкноти имаше само 3 300 000, а на 15 октомври тази година златните банкноти в обращение са на сума 7 900 000 лв. Това е най-очевидният факт, който доказва на всички, които проповядваха, че тоя закон ще подбие авторитета и доверието на Банката, че в общественото мнение доверието не е нито най-малко поколебано, а напротив, то се е усилило, като се е увеличило количеството на златните банкноти 3 пъти повече, отколкото е имало, когато се взе мярката за необменяването им в злато.

Не само това, господа народни представители, но както знаете, преди издаването на това малко законче Българската народна банка не беше пуснала в обращение никакви сребърни банкноти. След издаването му, предвид нуждата, в която се намираше държавното съкровище, и за улеснение на клиентите си, Банката на основание своя закон се реши да пусне в обращение сребърни банкноти. И към тези сребърни банкноти, които постепенно се пущаха, населението се отнесе с най-голямо доверие, посрещна ги с голяма радост, като ги приемаше като топъл хляб. И днес в обращение сребърни банкноти Банката има 14 000 000 лв.

Чух преди малко един глас, който се отзова от левицата: „Ами ажиото какво стана?“ И с ажиото, господа народни представители, нищо необикновено не е станало. Когато излезе законът, ажиото в Банката беше около 7%. Вследствие на злобните критики и нападения, които продължаваха в опозиционния печат с месеци, появи се в продължение на 5–6 недели едно много бързо покачване на ажиото, което достигна до 10 1/2, 11%. Това силно повишение се произведе между декември и януари месец. Не само че законът за необменяването на банкнотите, който и досега продължава, не повлия за извънредното покачване на ажиото, освен в този преходен период, в който ажиото се покачи вследствие на разните критики и бури, но от януари насам тая година, при всичко че са издадени за 14 000 000 лв. сребърни банкноти, ажиото се колебае между 11 и 12 1/2%. Както виждате, това, което ни предсказваха тогава, че чрез издаването на малкото законче за разменението на златните банкноти със сребро ажиото щяло да се възкачи на 20–25%, не се никак осъществи, а то си остана през цяла

[437] Етапним порядком (рус.) – по етапен ред (б.р.).

година между 11–12 1/2, макар да се издадоха и сребърни банкноти за толкоз милиона.

Третата мярка, която правителството Ви предложи и която предизвика много по-големи бури от закона за златните банкноти, беше Законът за десятъка. Всичките вълнения, които се случиха през лятото и за които се говори от цяла неделя насам, били предизвикани, както всички от левицата говориха, от възстановлението на омразния десятък. Законът за десятъка бил най-неблагоразумната финансова мярка на настоящото правителство; с него се преследвала само целта да се изтръгнат от земеделското население 20–30 милиона лева повече, отколкото е плащало; с него се гонело съсипването и оголването на българския земеделец; с него правителството искало да изсмуче и последната капка кръв на българския данъкоплатец; с него населението щяло да се доведе до просешка тояга. Тази песен ни се пееше в продължение на цяла година; тя се пееше главно във всички опозиционни органи и по всички митинги допреди три месеца, когато видяха, че тези баснословни милиони правителството няма да ги добие. Оттогава песента вече поотслабна и захванаха да съжаляват за сумите, които правителството изразходвало, без да добие тия милиони, с които искало да оголи земеделското население. Благодарение, господа народни представители, че изкуствено предизвиканото вълнение в страната по случай десятъка се ограничи само в някои места. Вие знаете как в цяла Южна България и в 2/3 почти на Северна България населението като че не чуваше, като че не обръщаше никакво внимание на всичко, което се пишеше и проповядваше. Аз зная, че в цяла Южна България и в 2/3 от Северна България като че ли не искаха да знаят за всички тези митинги, като че ли презираха всички агитации против Закона за въвеждането на десятъка отново. В този случай българският народ, голямото болшинство от българския народ показа отново своето благоразумие. И какво ново нещо, господа народни представители, измисли правителството с въвеждането на десятъка? Данък, който българският народ е търпял в продължение на столетия; данък, който и след Освобождението на България е прилаган пак от български държавни мъже през годините: 1879, 1880, 1881, 1889, 1890, 1891, 1892; този същият данък, който населението и след Освобождението преспокойно е плащало и търпяло; който самото народно представителство, както знаете, искаше с предложението на Коста Ранков да се въведе отново, излязоха някои от тях да проповядват, че тоя данък бил най-чудовищен и най-съсипателен!

Миналата година, когато се разискваше тоя Закон за десятъка, помня, че един от ораторите на левицата казваше: „Най-добър данък е оня, който най-много се приближава до справедливостта“. И тъй е. В какво се състои тогава справедливостта на поземления налог, който имахме преди десятъка? В туй ли, господа народни представители, че има околии, които плащаха на декар 5 стотинки, когато други плащаха минимум 29, 40, 50, 60 ст.? В туй ли, че едни околии плащаха максимум 62 ст., а други са плащали 95 ст., 1 лв. и 14 ст., 1 лв. и 90 ст., 2 лв. и 38 ст.? В туй ли близки села в една и съща околия, които са едно до друго, които са при еднакви климатически условия, едни и същи села, едно до друго, се облагаха: едно с 50 ст. на декар, а друго с 1 лв. и 40 ст., като например в Татар-Пазарджишко; две села едно до друго – едното с 30 ст., а другото със 70 ст., както в Пловдивско; едно с 10 ст., а друго с 60 ст., както в Сливенско; едно с 20 ст., а друго с 2 лв. и 40 ст., както в Кюстендилско; или пък едно с 14 ст., а друго с 1 лв. и 60 ст., както в Дупнишко. Това ли е справедливостта на поземления налог?

Десятъкът, господа народни представители, не може да бъде толкова лош и омразен като даждие, колкото се представляваше от разни лица тук, във вестниците и по митингите на населението. Мерките за приспособяването на десятъчната система може да се показват, и действително са, много затруднителни; но всички затруднения, както казах и по-рано, не се явяват толкова за земеделското население, колкото за правителството и неговите органи, които в продължение на месеци са били излагани денонощно да стоят на крак. Десятъкът, прилаган за един период от пет-шест години, както беше целта на правителството и както го искахме в проекта миналата година, щеше да позволи да се съберат всички елементи, които можеха да дадат възможност на правителството да направи едно по-правилно разхвърляне, едно по-правилно облагане на земеделското население, отколкото правеше това поземленият налог, който съществуваше до края на миналата година. Ако населението от Източния край знаеше, че с десятъка то ще даде туй, което сега му се зема, може да бъдете уверени, че никакви проповеди нямаше да му повлияят. Едно условие се изисква за правилното приложение на данъка върху земните произведения; то е – всички ще го признаете – да се работи бързо; да се опишат навреме снопите; да се снеме навреме номонето; да се изисква и прибере навреме от населението частта, която се пада на съкровището; и тая част, която то трябва да даде като десятък, да се приеме от правителствени чиновници, а не от предприемачи или закупвачи, както ставаше по-рано. В туй отношение, ако помните, при разискването на закона, както и в комисията, която разглеждаше законопроекта, аз Ви дадох най-категорично обещание, че правителството ще вземе всички мерки, за да се избегнат и най-малките оплаквания от страна на населението. И ако беше останало прилагането да се извърши при нормални обстоятелства, нямаше да има следа даже за негодуване от страна на населението. Доколкото можахме, изпълнихме нашите задължения, защото според сведенията, които имаме от всички околии и от всички финансови чиновници, описването на снопите и снемането на номонето са станали с извънредна бързина. Навсякъде, господа народни представители, тая операция, толкова сложна, се е извършила в три, някъде в пет, някъде в 7 дена. Единични изключителни случаи има, дето тя е била извършена в десет дена. И във Финансовото министерство няма нито едно оплакване, откъдето и да било, за забавяне. Аз Ви заявявам повторно тук, господа народни представители, че с изключение на няколко единични случаи, в които се оплакваха лично от поведението на някои държавни служители за забавяне на работата по описването на снопите и снемането на номонето, няма ни една телеграма, с която населението да се оплаква. Не само това, но почти 3/4 от храната, която трябваше правителството да събере, е вече прибрана, без да има никакви оплаквания, с изключение на една-две телеграми от Цибър[438], с които се оплакват, че при предаването няколко села са били принудени да чакат по един и два дена реда си. Това е единичен случай.

За съкровището ползата от десятъка е тая, дето се получава навреме сумата на данъка без недобори и в злато, та при сегашните мъчни времена съкровището може да посрещне бърже много свои нужди, когато с поземления налог остават недобори, които с години не може да се приберат. На 1 октомври т.г. е имало недобори за събиране по слетите години обща сума 21 840 000 лв., а от бюджета на 1899 г. са останали 7 946 000 лв. Ползата пък за населението от десятъка е тая, че му се взема данък от туй, което получи; че данъкът му се прибира на-

[438] Цибър – село в Северозападна България (б.р.).

време, като се избавя от лихварите, които смучат безнаказано кръвта му, и че не чака, щото в най-голямото безпаричие да се яви финансовият пристав или бирник да му продава за без цена чергите, котлите и семето.

„С какви мерки може да се похвали правителството, вземени за подобрение на финансите? – питаше г-н Панайодов. – С десятъка ли?“ Но той не е дал въображаемите милиони и едва щели да се получат от него 18 000 000 лв. Нищо не се споменувало в отговора на тронното слово за резултатите от героическите мерки, с които сме се хвалили; вотираните от болшинството: Закон за съкровищните бонове, Закон за обменяване на златните банкноти със сребро, Закон за удръжки от заплатите на чиновниците и пр., не дали очакваните резултати; бюджетът за 1899 г. представлявал един дефицит от 25 000 000 лв., а по текущия бюджет за 1900 г. се очаквал един дефицит от 35 000 000, и за това не се говорило нищо в отговора на тронното слово – казваше г-н Людсканов. Тая година бюджетът щял да представлява 20 000 000 лв. дефицит – Законът за десятъка дал плачевни резултати; народът щял да загуби повече, отколкото правителството очаквало да добие, защото броенето на снопите закъсняло, дъждове проливни измокрили снопите и храните се развалили и обезценили; десятъкът покровителства ленивците и пр., и пр. – се провикваше г-н Каравелов. И кой е виноват на всичко това? Правителството – долу правителството! Аз Ви описах, господа народни представители, какви са взетите мерки. Колкото за дъждовете, аз мисля, че най-малко може да се обвинява правителството, ако природата е решила да паднат дъждове. Дъждовете захванаха да валят тогава още, когато жътвата не беше свършена.

Какъв е резултатът от героическите мерки, питат всички. Господа народни представатели! Както видяхте от туй, що Ви говорих, никакви, абсолютно никакви героически мерки правителството не е взело. А резултатите от вотираните закони могат да се изразят само с няколко думи. *Ако през течението на цялата 1899 г. ние можехме да говорим, да пишем, да телеграфираме и да проповядваме навсякъде, че държавният кредит се застрашава от опасност за компрометиране; ако тогава можеше да се мисли и говори за фалит и банкрутство – днес можем много спокойно да разсъждаваме и по-хладнокръвно да търсим средства за разчистване на оставащите държавни задължения, за вкарване държавните финанси в нормален път, както и за повдигане на толкова разклатения от партизански страсти и непримирима злоба кредит на страната. И като казвам тези думи, господа народни представители, длъжност ми е да констатирам, че в това отношение се отличиха онези именно, които най-много способстваха и най-много направиха, за да дойде България в това плачевно положение.*

Какво е сега финансовото положение, ме запитаха много от опозиционните оратори. Преди да Ви кажа няколко думи върху положението, считам за длъжност да попитам г-н Каравелов и г-н Людсканов, отгде и как бюджетът за текущата година може да представлява един дефицит от 20–25 милиона лева, както те твърдят. Ако сключеният бюджет за 1899 г., съставен от г-н Теодоров, представлява, както Ви казах в началото, един дефицит от 6 600 000 лв., как е възможно да се очаква дефицит по тазгодишния 25 милиона лева, когато за 1900 г. има около 6 милиона лева намаление и съкращения в разходите на разните министерства? А наопаки, приходният бюджет за текущата година е вотиран с 400 000 лв. по-малко от онзи за 1899 г.; когато приходът от десятъка е вписан само 18 милиона

лева; когато постъпленията от митниците са предвидени с 2 300 000 лв. по-малко от 1899 г., а училищният налог е увеличен с 1 600 000 лв.; когато приходът от пътната повинност по новия закон ще бъде повече, отколкото е приходът за 1899 г., и пр. Вземете предвид още и това, че констатираните приходи по бюджета за 1899 г. са 82 981 000 лв. Може ли да се говори тогава за един дефицит от 20 или 25 милиона лева? Може да се говори за малки дефицити по отделни някои параграфи, това признавам; например сигурно ще имаме един дефицит от параграфа за акциза от местните и иностранни спиртни питиета и това нещо не е ново. Аз го предвиждах и затова именно в миналата сесия Ви представих законопроект за облагането на ракиите с акциз, защото ракиите са именно които разстройват равновесието на прихода, който постъпва от акциза на спиртните питиета. Както знаете, когато лозята са добри, има много ракия, която не плаща акциз и спиртните фабрики се затварят; а когато лозята не са дали никакъв или имат малко плод, тогава може да очакваме постъпления от акциза на спирта. Ако по този параграф се яви някой недоимък, не е вината на финансовия министър, защото, както Ви казах, аз го предвиждах още тогаз, само че Народното събрание, по нямане на време или по други съображения, не можа да вотира закона, който беше представен.

След всички тези забележки, които направих, ще кажа, че преждевременно е още да се говори за дефицит по текущия бюджет, зашото той ще се сключи едва след 10 месеца от днес.

Няколко думи сега, господа народни представители, върху финансовото положение, в което се намираме днес. Според един баланс, който аз съм направил за 1 октомври текущата година, финансовото положение на държавата се представлява, както следва: на 1 октомври е имало в държавните каси 3 500 000 лв. наличност; имало е недобори от прями даждия за годините 1887–1898 г. 13 893 000 лв.; недобори от прями даждия за 1899 г. 7 946 000 лв.; остават за събиране по бюджета за 1900 г. приходи 49 249 000 лв.; взаемообразно раздадени на населението суми 1 391 000 лв.; ако предположим, господа народни представители, че от недоборите за слетите години от 1887–1898 г. ще трябва да се опростят 5 893 000 лв. и че от недоборите за 1899 г. ще се опростят 2 246 000 лв., ще имаме за събиране 5 700 000 лв.; ако допуснем, че от бюджета за 1900 г. ще имаме един дефицит от 8 249 000 лв. – вземам сума, която по никакъв начин по моему е невъзможна, – тогаз остава да събираме по бюджета за 1900 г. 41 000 000 лв. Не вземам във внимание и взаемообразно раздадените суми, от които част може да постъпи, а част да се опрости. Значи в актива на държавното съкровище трябва да забележим 58 200 000 лв.

Пасивът на същата дата, 1 октомври, представлява следващото: останали рати за изплащане на руското правителство по окупационния дълг за 1898 г., последното шестмесечие, и 1899 г. цялата – 3 596 000 лв.; турям кръгла сума 3 600 000 лв.; по бюджета за 1900 г. остават платежни заповеди още неизплатени и кредити, които още не са асигнувани 30 000 000 лв., като допущам, че всички ще се похарчат с намаление 2 000 000 лв., каквато икономия при сключване на бюджета се е оказвала винаги, ще имаме да плащаме 28 000 000 лв., необходими са за разплащане удръжките по построяването на линиите, някои дребни ситуации, които още не са разчистени и за довършване на пристанищата Бургас и Варна – 11 000 000 лв.; дължим на банковия синдикат аванса, за който говорих по-рано – 7 000 000 лв.; дължим на Българската народна банка 19 700 000 лв.,

на земеделските каси – 3 600 000 лв.; бонове, които издадохме на основание контракта на 31 декември м.г. – 25 000 000 лв.; оборотни суми – 7 700 000 лв., в които влизат и удръжките от заплатите на чиновниците, които, както казах, са 4 600 000 лв.; свръхсметни кредити, които са останали от миналото правителство неразчистени и за които миналата година Ви представих ведомост, както и за някои свръхсметни кредити от миналата и текущата година – 4 000 000 лв.; разни суми, които се намират на хранение в ковчежничеството – 3 000 000 лв.; по бюджета на железниците необходими са суми за изплащане поръчаните миналата година и през текущата година – 3 500 000 лв.; значи, целият пасив възлиза на 116 милиона лева. Ако спаднете от този пасив актива 58 милиона, остават 58 милиона, които трябва да се посрещнат. В тези 58 милиона, както забелязах, влизат задълженията към Българската народна банка, земеделските каси, удръжките от заплатите, окупационният дълг и авансът на синдиката, или всичко – 40 милиона, които търпят отлагане дотогава, докато държавата намери средства да ги изплати. Вземете във внимание още и това, че съм турил цялата сума на съкровищните бонове – 25 000 000 лв., – която според условията трябва да се изплати в продължение на 4 години по 1/4, или по 6 250 000 лв. през годините 1901–1904.

Господа народни представители! От задълженията, които излагаха ежедневно кредита на България в опасност, 30 000 000 лв. са вече изплатени. За доплащането на свършените линии, както и за доизкарване на пристанищата, са нужни вместо 25 милиона, каквато сума в началото на 1899 г. наследихме, само 11 милиона. Лихвите и погашенията на държавните дългове през миналата и текущата година са изплащани редовно. Оставащите задължения, с малки някои изключения, са таквиз, които могат да се отлагат до настъпване благоприятен момент за добиване нужните средства.

С това не искам да кажа, господа народни представители, че сме излезли из кризата, че сме преминали вече затрудненията и че финансовото положение е вече розово. То ще се разчисти само тогава, когато се разплатят всички натрупани в течение на няколко години висящи и летящи дългове чрез една дългосрочна операция. *За фалит вече не може да се говори*, защото с мерките, които правителството взе през миналата сесия; с мерките, които сега взема за осигуряване преди всичко редовното плащане държавните външни и вътрешни дългове; с прекратяване толкоз пагубните за бюджетното равновесие свръхсметни кредити; с мерките, които правителството ще Ви предложи за увеличение на приходите – от всичко това както народът, тъй и външният свят виждат, че сме решени всичко да направим за премахване на финансовите затруднения.

Не се съмнявам ни най-малко, че след всичко, което направихме досега и готвим да направим, самият финансов синдикат, в интереса на държавните ни кредитори, ще дойде наскоро да спомогне за окончателното разплащане на останалите висящи дългове. От нас ще зависи по-нататък да нареждаме бюджетите си и да управляваме финансите си по начин, щото да не виждаме втори път изпитваните от 4 години насам затруднения и сътресения.

Освен внесените досега тия дни ще Ви представим няколко нови законопроекта за финансови мероприятия. Надявам се, че поне този път ще ги разисквате хладнокръвно, като съзнаете – в това съм уверен, и самото Ви поведение от началото на настоящата сесия ми го гарантира, – че финансовите затруднения може да се премахнат само чрез взаимна работа. Ако намерите мерките, които ще Ви

представим, че са недостатъчни или че не са добри и не отговарят на целта, с голямо удоволствие – и друг път съм говорил – ще изслушам всички Ваши възгледи, всички мероприятия, които бихте намерили Вие за по-целесъобразни. Надявам се, повтарям, че всички Вие, към която партия да принадлежите, ще се притечете поне в този случай на помощ на правителството и всички задружно да обмислим мерките, които трябва да вземем, за да се излезе окончателно вече от затруднението, в което държавата се намира.

Това, господа народни представители, счетох за длъжност да Ви кажа днес, при разискване отговора на тронното слово, за което, както споменах, бях предизвикан от някои господа.

Внасяне в Народното събрание законопроекта за финансовите инспектори

В края на октомври 1900 г. внесох отново законопроекта за финансовите инспектори с почти същото изложение на мотивите, което придружаваше законопроекта при първото му внасяне (вж. тук с. 309). Към сегашното изложение се прибавя само следният пасаж:

За да могат да се принудят отчетниците да се издължават по-скоро за констатираните при ревизията суми от каквото и да било естество, предвижда се за всичките неиздължени суми виновните да плащат лихва по 1% на месец. Такива постановления за неиздължения съществуват и в другите държави (например във Франция 5%, а в Русия и Италия по 12% годишно). Като се надявам, че господа народните представители съзнават важността и полезността за закрепване на преустроения институт за финансовите инспектори, имам чест да ги помоля да вотират и приемат законопроекта.

Законопроектът остава пак невотиран от Събранието

При разискването на законопроекта в Народното събрание партизанските страсти и личните интереси на мнозина чиновници и даже правителствени привърженици искаха да парализират едно от най-полезните и належащи мероприятия. Бурята, която се повдигна около законопроекта, продължава няколко месеца. Поради излизането ми от либералния кабинет проектът остана пак невотиран от Събранието.

Докато бях обаче още министър, приготвих бюджетопроект за 1901 г., в който предвидих пак специалното отделение за инспектората със същия персонал и сума за разходване, както бях прокарал през Събранието и в бюджета за 1900 г.

Поведението на министър Каравелов по организацията на инспекцията и неговият проект

След излизането ми от Министерството началникът на инспекцията е настоявал пред новия министър да се внесе отново в Събранието законопроектът без никакво изменение; но понеже сам г-н Каравелов беше се обявил в Събранието

против моя законопроект[439], отлагал въпроса до май 1901 г., когато внесъл свой проект. При разискването на тоя нов проект министър Каравелов е произнесъл няколко думи, които намирам за куриоз и необходимо да цитирам:

> Аз не съм се явил против началата, по които е бил организиран и действал с най-голям успех инспекторатът близо година, явих се против нейната организация главно затова, защото тя изискваше много инспектори – значи много чиновници, много заплати, много разходи, та аз исках да правя икономии в бюджета. (...) Инспекцията съществува по организацията ѝ от министър Тенев от една година. (...) Лани доста добре е работила. Аз лани на законопроекта за инспекцията, внесен от г-н Тенев, не съчувствах, защото увеличаваше се много числото на чиновниците. Страхът пази лозето, а не пъдаринът; който иска пъдаринът да пази лозето, нему пъдаринът ще струва повече, отколкото лозето.

Въпреки всичко и без да обърне сериозно внимание, че организираният инспекторат още в първите няколко месеца е открил при ревизиите липси, присвоени суми, по-малко събрани приходи за стотици хиляди левове, министър Каравелов по давлението на злонамерени дертлии-партизани и уволнени чиновници, като не можал да направи някои изменения в принципите и началата на добрия проект, посегнал, въпреки съпротивлението на запознатите с работата свои примерни служащи в инспектората, да намали числото на инспекторите и да направи някои вредни за делото корекции. И тая пакост е направена уж под предлог на някаква икономия в бюджета за 40 до 50 хиляди лева.

Статията на инспектора Д. Иванов по организацията на инспектората

Един от най-добрите по това време служещи в инспекцията лица, Д. Иванов, обнародва през август 1907 г. дълга статия във „Финансов икономически преглед“[440] върху „Законодателството по финансовия инспекторат у нас“. В тая статия, като излага обстойно принципите и началата за организацията на инспектората по единствения до 1900 г. мой проект и посегателството за осакатяване на въведената нова организация на инспекторския институт, казва:

---

[439] Не можех да си обясня поведението на някогашния ми шеф г-н Каравелов, който през годините 1883 до 1886 като финансов министър ми даваше неограниченото си доверие и пълна свобода при приготовлението на разните финансови законопроекти, правилници, наставления и пр., които възприемаше безрезервно и за което ми благодари писмено при излизането ми от Финансовото министерство (вж. тук с. 100), а сега при министерстването ми по няколкото внасяни мои законопроекти и мероприятия в Събранието, особено по организацията на въпросния важен във всички държави финансов инспекционен институт за добре разбраните държавни и обществени интереси, като че нарочно се явяваше противник със смешни и несъстоятелни мотиви, а по инспектората – уж да прави икономия в бюджета, когато знае, че всичките ми желания и мероприятия като началник през 6-годишната ми служба във Финансовото министерство, 14 години в Народната банка и сега през министерстването ми вижда, че не са имали друга цел освен въвеждане на ред, законност и пестене на държавната и обществена пара. Трябва ли да отдам това неприязнено настроение на факта, че законопроектите ми се внасят от опозиционно правителство, в което освен това влизат лица, които може би са помогнали по партизански съображения за неоснователните обвинения на заслужил държавник, предаването му на съд и държането му в тъмница цели 4 години? (б.а.).

[440] Сп. „Финансов[о]-икономически преглед“ (София, 1905–1907) – издание на Министерството на финансите (б.р.).

Министър Каравелов искал да направи икономия от разходите за поддържането на финансовия инспекторат. За тая цел той решил да намали числото на инспекторите. А за да направи това, той трябвало да измени тогавашната въведена с указ организация на инспектората: закрил инспекторското отделение, намалил числото на инспекторите, оставил последните при секретариата на Министерството на финансите и внесъл в Народното събрание свой законопроект за финансовия инспекторат, с който се ограничава деятелността на инспекторите, като им се предоставя главна работа да инспектират учрежденията и лицата, които боравят с обществени суми, а не и да ревизират (контролират), що им се налагало като главна длъжност по проекта на министър Тенев и действащия тогава Правилник за финансовите инспектори. „Аз най-много желая да има добра инспекция – казва министър Каравелов в защита на своя проект за финансовата инспекция и после добавя: – За този свой проект за финансовата инспекция аз именно желая и ще се помъча да изработя един тип на добра инспекция.“ И тоя тип министър Каравелов е издал със сега действащия Закон за инспекцията, упражняван от Министерството на финансите, утвърден с указ от 4 юни 1901 г. Преди да разтури министър Каравелов организацията на финансовия инспекторат, уреден по законопроекта на предшественика му министър Тенев, и преди да внесе в Народното събрание тоя законопроект за организацията на инспектората, някои от преданите защитници на тогавашната организация се опитали да защитят пред него тая организация и го помолили да я не разтуря. Обаче министър Каравелов е бил твърд в своето решение: не отстъпил от него и отново преустроил финансовия инспекторат със Закона за инспекцията, упражняван от Министерството на финансите. Той преустроил инспектората в сегашния му вид. Читателят ще може сам да направи преценка на нея, като я сравни с организацията на инспектората у нас от 1900 г. Тук ще се ограничим само да съобщим (продължава г-н Иванов) една чужда преценка за нашия инспекторат. „Един финансов инспектор (визира себе си – б.а., М. Т.) преди няколко години се запознал в Париж с един главен финансов инспектор, човек с голяма юрисдикция и практика. Завели разговор за финансовия инспекторат у нас и във Франция. И след като нашият инспектор изложил подробно правата и задълженията, които имаха по Закона инспекторите у нас, французинът казал: *„Вашият закон за финансовия инспекторат е един от най-добрите. Пазете го като зеницата на окото Ви.“*[441]

---

[441] В бюджетопроекта за 1901 г., който бях приготвил и внесъл в Камарата, предвидих специално отделение за инспектората с един началник и 39 инспектори. Заместникът ми г-н Каравелов при вотирането му в Камарата заличил длъжността на началника и намалил числото на инспекторите с 12 души, като вписал заплатата им само за 4 месеца, а оставил заплатата за цяла година на 15 души инспектори и 12 ревизори за бирниците. Заместникът на Каравелова министър Сарафов оставя в бюджетите за 1902 и 1903 г. същото число 28 души, без отделение. Министър Лазар Паяков в бюджетите за 1906 и 1907 г. оставя същото число, като възстановява отделението за инспектората. Министър Ст. Данев увеличава за 1920 г. числото на 60 души. Министър М. Турлаков за 1921 г. увеличава числото на 98, като внася нов законопроект за финансовата инспекция с *партизанско изложение на мотивите,* в което се казва, че „войната била извор на покварата, злоупотребленията, гешефтите и беззаконията, които се извършват за сметка на държавата, окръга и общината и са мъчно изцеримо; че властта бездействала, нехаела, а добросъвестните били безсилни да установят контрола, правилно и редовно прибиране и изразходване на обществената пара“.
С поемането на Министерството една от първите задачи на Турлакова била „да се справи с посредствения контрол, който Министерството упражнява спрямо държавните служители, за да може да се открият причинителите на народната ни катастрофа“ и пр.
Макар да намирам мотивите на министър Турлаков по съдържание много партизански, пристрастни и обидни, трябва да призная, че той от всички негови предшественици от 1900 до 1921 г. най-добре е схванал значението на финансовия инспекторат, като е усвоил предлаганите ми още през 1885 и 1899 г. мерки за въвеждането и развитието на един образцов финансов инспекторат. Внесеният от министър Турлаков про-

Въз основа на изброените по-горе мероприятия приготвих един бюджет за 1901 г. със 104 милиона приход срещу 93 разход, с излишък от 11 милиона лева, от които предполагах да се изплати висящият аванс от 7 милиона на банковия синдикат, в случай че се откаже на срока да го продължи.

Разположението на синдиката става благоприятно

Щом финансовият синдикат бе уведомен за одобрението от Министерския съвет на допълнителните мероприятия и че в Народното събрание е внесен законопроектът за отчетността, в който е предвидена висшата комисия, под управлението и отговорността на която се поставя сервисът на държавните дългове, събралите се в Париж представители от всички банки, съставляващи синдиката за 260-милионния заем, решили, че може да се предприеме някоя операция, с която да се даде възможност на българското правителство да разчисти останалите по-главни летящи задължения.

По това време се бяха появили търкания между някои от членовете на либералния кабинет, които предвещаваха оставката му. На 27 ноември 1900 г. кабинетът Иванчов–Радославов подаде оставка и аз излязох от Министерството.[442]

ект съдържа същите принципи, които бях изложил в законопроекта от 1885 г. и развити по-пространно в законопроекта ми от 1899 г. Числото на инспекторите в бюджета за 1938 г. е предвидено около 140 (б.а.).

[442] От 28 ноември 1900 до 19 февруари 1901 г. се изредиха два нови кабинета, на Т. Иванчов и Рачо Петров, които не са получили никакво предложение от синдиката, нито са взели особени мерки за увеличение на приходите. На 19 февруари 1901 г., когато се забелязваше вече настъпване на период от добра реколта и подобрение за финансовото положение в страната, се образува коалиционният кабинет от двете либерални партии – каравелистка и цанковистка, под председателството на П. Каравелов и министри д-р Данев, М. Сарафов, Ив. Славейков, д-р Александър А. Радев, генерал Паприков, Иван Белинов и Ал. Людсканов. Едва на 21 ноември 1901 г., след дълги преговори, водени от Сарафов и Данев, се внася набързо в Народното събрание, без мотиви, едно предложение, съдържащо: 1) договор, сключен с Банк дьо Пари и де Пеи-Ба за заем от 125 милиона лева златни; 2) проект за съглашение по концесия на тютюневия монопол; 3) контракт за преходни разпореждания; и 4) устав на дружество за съучастие режия на българските монополи, които приложения съставляват неотменна част от договора за заем.

Договорът гласеше, че заемът се прави с 5% лихва; срокът за плащанията 50 години; право за конверсия след 15 години; гаранция се дава приходът от бандерола на даждието мурурие [данък върху суровия тютюн, предназначен за преработка] и част от печалбите на монопола.

Освен това *държавата се отказва да прави през цялото време, докато трае заемът, изменения в законите, които уреждат банкнотното обращение на Б.н.банка, както и всяко ново сечене на сребърни монети без предварително споразумение с дружеството за режията и с Банк дьо Пари.* Държавата се задължава още да не предприема никакво прямо издаване на банкноти.

Важното по тоя въпрос беше, че Народното събрание трябва да се произнесе в 48 часа.

В заседанието на Народното събрание от 24.XI. докладчикът на финансовата комисия Ю. Тодоров заявява, че комисията разгледала повърхностно законопроекта и нямала време щателно и подробно да го проучи, и затова той не може да даде подробни сведения, което ще направят министрите. „Заемът, който предлежи [предстои] да го направим, ни се налага от финансови нужди на страната, за да може държавата да влезе в нормалния път и *държавата да се избави от фалит.“* (А аз бях заявил на Събранието, че за фалит не може вече да се говори, с. 273 и с. 309).

Министър Сарафов при започване разискванията съобщава устно на Народното събрание, че държавата има летящи дългове 63 000 000 лв., а именно на БНБ и на Земеделската каса около 30 000 000 лв.; на турското правителство дълг за Източна Румелия 2 000 000 лв.; на руското правителство окупационен дълг 6 000 000 лв.; разни оборотни суми около 4 000 000 лв.; на Хаджиенов по арбитражно решение 4 300 000 лв.; на синдиката 7 000 000 лв. срещу залог облигации 1892 г., за които беше уговорено, че ще се погасят при поемане опциите. *Само тия 7 пера съставляват 57 милиона лева, които според мене, както и*

според народни представители, говорили по въпроса, не са належащи платежи и не може да се говори за фалит, а са за наложителни мерки за увеличение приходите и икономиите по бюджетните разходи.
Най-важното при тоя случай за мене е, че въпросният договор, с неприемливи клаузи и даване като бакшиш за предлагания заем на Банк дьо Пари, която всъщност е представителка на стария синдикат Лендербанк, *експлоатацията на монопола от чужда компания,* която по думите, произнесени от народните представители Ив. Ев. Гешов, М. Такев и др., заробвали България в продължение на 50 години, се представят в Народното събрание от *министри Данев, Сарафов, Людсканов, Белинов и др.,* които при разглеждането на внесения през 1899 г. по неволя от мен конверсионен договор, сключен от кабинета Стоилов и наложен от синдиката на кабинета Д. Греков, се нахвърлиха срещу договора с най-безпощадни и неоснователни критики *и всичко това става при министър-председател и на финансите г-н Каравелов,* който в същото си качество в първите години след Освобождението упорито отстояваше и запазваше Народната банка от посегателства да не попадне в чужди ръце и изгуби народния си характер, като узакони и експлоатацията на железопътните ни линии да остане в български ръце.
След неколкодневни бурни заседания Народното събрание на 11 декември 1901 г. отхвърли внесените договори, като от 161 присъстващи депутати само 76 души вотираха за приемането им. Коалиционният кабинет Каравелов се счете за бламиран и подаде оставка.
Образува се чисто русофилски кабинет под председателството на д-р Ст. Данев с финансов министър М. Сарафов. Най-сетне тоя кабинет чрез *посредничеството на руското правителство* сключи договор през юли 1902 г., който се одобри от Събранието и утвърди с указ от 3 юли с.г. С тоя договор се даваше на България заем от Руския государствен банк и Парижката нидерландска банка 106 000 000 лв. с 5% лихва, курс 81 1/2, гарантиран с даждията върху тютюна. Заемът се поемаше ферм от банките, без опции, и се предназначаваше главно и преди всичко за изплащане остатъка на съкровищните бонове, издадени през 1900 г.; за погашение на направените от синдиката Лендербанк аванси и на всички летящи по това време задължения на държавното съкровище. С реализирането на тоя заем може да се каже, че финансовото положение на държавата се нормализира. Трябва обаче да забележа, че същите министри Данев, Людсканов, Сарафов, които през 1899 г. като народни представители в опозиция обещаваха, че ако те дойдат на власт, ще направят с подкрепата на Русия заем без всякаква реална гаранция, сега виждаме в контракта подписа на представителя на Руския государствен банк [Иван] Ал[ексеевич] Вишнеградски, [а те] не само че дават за гаранция приходите *от бандерола и мурурието на тютюна, но и допущат за пръв път чужд контрол в страната, за който френските банки се домогваха още през моето министерстване да сполучат,* което с възмущение отбльснах (виж писмата на Дойчебанк и отговорите ми на с. 248–252).
При тия два случая за заем небезинтересно и *за назидание е да се отбележат по няколко думи от патриотическите речи* на лидерите на партийните групи в опозицията, които са внесли предложения за договори по заеми. При разглеждане в Народното събрание внесения през 1899 г. договор за конверсионния заем тогавашните опозиционери, а сега министри, заключаваха критиките си: *д-р Ст. Данев* (цанковист) се провикваше: „Недейте се боя, че България ще пропадне, че ще настъпи някоя катастрофа, защото аз мисля, че България има достатъчно жизнени сили, за да може да изплува от настоящото положение. Мрачното бъдеще, което се рисува тук пред Вас, е само плашило. Докато имаме един бюджет, който можем да намаляваме; докато нашите сили не са окапали, аз смело мога да кажа, че България може да устои на своите задължения, да се задържи на своето положение и ще стане господар на финансовата криза, която е временна. Не се стряскайте от никаква мнима бъдеща пропаст, а като имаме предвид интересите на страната, за които Ви се говори от десницата, аз Ви моля всички, милеейки за тия интереси, да гласуваме против договорите, за да ги провалим.“ *Александър Людсканов* (цанковист) завършва: „И без да желая да правя упрек на някого, аз сведох, така да се каже, най-напред отговорността за това на Лендербанк, и разбира се, от страна на българите, на оня министър (Теодоров), който е подписал тоя договор и докарал положението, което се свързва днес пак с един подобен договор и с една подобна фатална клауза. Ще свърша с Лендербанк, защото тя е, която играе фатална роля на Балканския полуостров; тя е, която пороби Сърбия и която е на път да пороби и нас икономически (...); правителството е попаднало в ръцете на еврейските банки, представлявани от Лендербанк – страшилище на източните държави.“ *Михаил Сарафов* (цанковист) завършва: „Вие ще разберете, че не само патриотизмът, но и добре разбраните интереси, въобще реалните интереси на страната, ме заставят да гласувам против тия толкова неестествени договори.“ *Иван Белинов* (най-сериозният опозиционер каравелист) казваше: „Времето още не е загубено да изпълним един висок патриотически дълг, като отхвърлим предлаганите от правителството договори и спасим отечеството от гибелните негови договори. Аз гледам пред себе си измъчения образ на България и чувам как той както преди 20 години викаше на своите синове да помогнат да се избави от политическото робство, и сега пак вика с по-висок глас: „Избавете ме от икономическото робство, което в много случаи е по-страшно от политическото.“
Иронията на съдбата докара и четиримата тогавашни разпенени критици против лошите договори, сключени от кабинета Стоилов и наложени на кабинета Греков, да внесат сега още по-лош договор за заем с

Излизането ми от Министерството

И тъй, след 22-месечна тревога, вълнения и изтезания аз се оттеглих от Министерството, преди да успея да прокарам и туря в изпълнение всички приготвени мероприятия за по-скорото премахване на владеещата още в съкровището финансова криза и възстановяването на държавния кредит, като оставих на наследниците си да довършат започнатото.

ПО МОНЕТНИЯ ВЪПРОС

Закон за правото на резание монети в Княжеството

Когато на 1 март 1881 г. поех длъжността началник на Счетоводното отделение, намерих приет от Народното събрание *Закон за правото на резание монети в Княжеството* от 27 май 1880 г., обнародван в „Държавен вестник“ от 4 юни с.г. С тоя закон се установяваше главно, че монетна единица в България е левът, подразделен на 100 стотинки; че ще има български монети златни по 20 и 10 лв., сребърни по 5, 2, 1, 1/2 лева, а медни по 10, 5 и 2 стотинки; че правителствените каси ще приемат безразлично златни или сребърни монети; че правителството се упълномощава да вземе мерки за насичане сребърни монети за 10 000 000 и

една премия – подарък на тютюнев монопол, който по произнесените в Събранието думи от народните представители Ив. Ев. Гешов (народняк), М. Такев (каравелист) и други заробва България в продължение на 50 години. Спомням си сега и думите на М. Такев, че Каравелов му казвал: „Тая финансова криза изяде главата на Стоиловото министерство, тя изяде главата на Народната партия, тя изяде главата на Радославовото правителство и на неговата партия, тя ще изяде главите и на много още партии, правителства, които има да наследят тази финансова криза, и за жалост трябва да призная, че тая финансова криза дойде да ни опозори и да изяде и нашите глави.“

Трябва да прибавя няколко думи и за заема, който демократическият кабинет на Малинов сключи с Винер Банкферайн, подкрепена от Дойчебанк, за който директорът Бауер беше се обещал на министър Теодоров още в края на 1898 г. при сключеното примирие с Ориенталската компания. Тоя заем е сключен действително при най-добри условия и министър Салабашев не пропусна случай да се похвали в изложението на мотивите си до Народното събрание на 24 ноември 1909 г., „че правителството Малинов сключва заема с Винербанк с 4 1/2% лихва; че в договора са напълно запазени интересите на държавното съкровище и достолепието на Българското царство; че заемът е без чужд финансов контрол, без специални гаранции; без задължителни покупки, без жуисанси [фр., право на получаване на дивидент/процент], без опции, без никакви задължения или ограничения на бъдещи финансови операции и без каквито и да било други унизителни клаузи“.

С тия хвалби г-н Салабашев като че искаше да се реабилитира пред Събранието и народа за пакостите, *които все като финансов министър беше причинил по-рано на интересите на държавното съкровище и достолепието на Българското царство,* за които говоря на няколко места в изложението.

Колко тия заслужени сега хвалби на Малиновия кабинет щяха да звучат добре: 1) Ако същият г-н Салабашев беше по-предпазлив през юни 1889 г. и не беше се увлякъл по американския аферист Клерк и с електрическа бързина не бе подписал черновка-договор за предложения му пръв държавен заем от 25 милиона лева, гарантиран пръв път с първа ипотека на българските железници и с тържественото прокламиране на права за експлоатация и продажба на линиите с принадлежностите им. Тая гаранция ме възмущаваше и стана прецедент за няколко последващи операции (вж. тук с. 130–150). 2) Ако същият г-н Салабашев само няколко седмици след тая нещастна и пропаднала акция не беше подписал договор във Виена за 30 милиона заем пак с гаранция първа ипотека на железниците и пристанищата – Клеркови условия, когато английският синдикат беше готов да даде заем само с гаранция на някои бюджетни приходи (вж. тук с. 151–153). 3) Ако същият г-н Салабашев през 1892 г. като български дипломатически представител във Виена не беше уговорил със синдиката Лендербанк 142-милионния заем пак със същите ипотекарни гаранции (вж. тук с. 165–167), (б.а.).

медни за 2 100 000 лв.; *че всеки жител на Княжеството се задължава да приема чуждестранните монети по цена, определена от правителството, но че всеки е свободен да ги приема и с по-висок курс, както и да приема такива монети, които не са отбелязани в монетните тарифи на правителството; че медните монети от иностранни държави са забранени в Княжеството.*

Въз основа на тоя закон се насякоха първите български монети сребърни за 10 000 000 лв. и медни за 2 1/2 милиона лв. Трябваше обаче да се вземат мерки за очистването страната от чуждите сребърни и медни монети, върху който въпрос не беше обърнато сериозно внимание.

Какви монети имаше в страната при Освобождението

Освобождението на България завари в страната едно смешение от монети, каквото може да съществува само в една първобитна държава, гдето никаква цивилизация не е проникнала. В Отоманската империя, макар да съществуваше по това време народна монета, имаха курс и всички златни, сребърни и медни монети от държавите на целия свят. В обращение редом с белите сребърни меджидии и подразделенията им: бешлици, алталъци, ирмиличета[443], се срещаха изобилно сребърни унгарски мангърчета[444], австрийски фиоринти, германски талери и марки, американски долари, английски шилинги и крони, песети испански, риксдалери шведски, датски и холандски, рупии индийски и пр., и пр., както и франкове от държавите на Латинската конвенция[445]. Между тия разни видове монети се срещаха значителни количества демонетизирани от самите им държави парчета, изтрити от употреблението им дотолкоз, щото не можеше да се познаят на коя държава принадлежат. Само по обема и формата публиката се мъчеше да ги разпознава и им даваше названия: дирекли[446], кушлии[447], унгарчета и пр. От тия циркулиращи в Турция разнообразни монети останаха и в освободена България, макар в ограничено количество.

---

[443] Меджидия (тур., *mejidie*) – сребърна монета от 20 пиастра, или куруша (тур., *kuruş/gurûş*, наричани в България грош, от лат., *grossus*), равни на 80 пари (тур., *para*), или 240 акче (тур. *akçe*); бешлик/черек (тур., *beshlik/cherek*) – сребърна монета от 5 пари; алталък (тур., *altilik*) – сребърна монета от 6 гроша; ирмилик (тур., *irmiilik*) – монета от 20 пари (при демонетизацията в България през 80-те години на XIX век 1 грош = 20 стотинки, а 1 пара = 1/2 стотинка), (б.р.).

[444] Мангър (тур.) – дребна медна монета (б.р.).

[445] Латинска конвенция (Латински монетен/валутен съюз) – споразумение, сключено през 1865 г. първоначално между Франция, Белгия, Италия и Швейцария, за уеднаквяване по тегло и състав и взаимно признаване на сечените от тях монети. По-късно в споразумението вземат участие и други държави, включително България. Престава да съществува през 1927 г. (б.р.).

[446] Дирекли – турското наименование на испанското песо – сребърна монета от около 25 грама с диаметър 40 мм, с изображение върху обратната ù страна на стълбовете (дирецi, тур.) на Херкулес (Гибралтар). Равнява се на 8 реала (б.р.).

[447] Кушлия (тур.) – вероятно общото наименование в Османската империя на намиращите се в обращение тогава американски сребърни монети – т.нар. стар американски четвърт долар, сечен в периода 1796–1838 г. Названието се дължи на орела (тур. *kuş*), изобразен на лицевата страна на монетата (б.р.).

Какво смешение от чужди монети златни и сребърни е имало в обращение, се вижда най-ясно от ведомостта, която управляващият финансовия отдел през окупационното управление Бух е издал на 24 декември 1879 г. до ковчежничествата, митниците и другите учреждения. Според тая ведомост освен всички видове златни монети френски, английски, германски, гръцки, австрийски, американски, холандски, италиански, белгийски, датски, румънски и турски, допущат се за приемане в Княжеството сребърни монети: австрийски, холандски и южногермански гулдени или флорини; американски долари; гръцки драхми; испански дуро и скудо[448]; английски крони; италиански или френски франкове; германски марки; турски меджидии; испански песети, сингамски[449], турски и туниски пиастри[450]; датски, шведски и холандски риксдалери; румънски леи; индийски рупии; персийски сигинарки; шведски и датски специи[451]; пруски талери; английски шилинги.

През време на Освободителната война и руското окупационно управление навлязоха в Сърбия, Румъния, Турция и България големи количества руски сребърни рубли и заедно с новите – много видове стари, които бяха изгубили от употреблението почти половината от метала си.

Курсът на сребърната рубла беше установен от руското управление на 4 франка за Румъния, Сърбия и България. Докогато тоя курс беше еднакъв в трите съседни държави, опасността за преминаването им от една в друга не беше голяма, но след свършването на войната започна понижението на курса в съседните държави. Първа започна Сърбия, която през 1879 г. намали цената на рублата от 4 на 3.50 лв., а Румъния веднага я понижи само на 3.40. Спекуланти започват да пренасят в България големи количества, ползващи се от разликата в курса по 50 до 60 стотинки на рубла.

---

[448] *Испански дуро и [е]скудо* – до 1848 г. парична единица в Испания е пиастърът, или песо дуро (*peso-duro/peso-fuerto*), равен на 20 реала де велон, или 680 мараведи де велон (*maravedises de Vellon*), (б.р.).

[449] Сингамски – вероятно с изображение на лъв (инд., *singham*), (б.р.).

[450] Пиастър – популярното название на испанското песо (наричано в Османската империя реал куруш) и латиноамериканското (първоначално мексиканското) песо (виж бел. 448). Названието може да произлиза и от италианското „*piastra d'argento*“ (плочка сребро). До началото на XIX век е сред предпочитаните монети при международната търговия, котира се на борсата и е приравняван на сребърните слитъци. През XVII–XIX век пиастри се секат в Дания, Норвегия, Нидерландия (известни в Османската империя като еседи куруш), във Франция (за френските колонии в Азия, където през XX век пиастърът има дори хартиен вариант – банкнота), в Египет, Прусия и др. През XX век се сече и във Великобритания (за Британските колонии например – кипърски пиастри). В паричното обращение на Османската империя до 1881 г. основна парична единица е сребърният пиастър/куруш. От 1881 г. Империята прави опит да премине към златен стандарт, като въвежда златния турски фунт (наричан също лира, или ливра), еквивалентен на 100 куруша или 40 пари, или 120 акче. Понастоящем пиастри има в Египет, Йордания, Ливан, Либия, Южен Судан, Судан, Сирия и др. (б.р.).

[451] Датска специя – в началото на XVII век основна парична единица в Дания става риксдалерът (*riksdaler*), получил през XIX век названието „риксдалер специя“, като през цялото време на съществуването си съдържа 25.5 г сребро. Тази система съществува до 1873 г., когато Дания и Швеция подписват двустранен договор за създаването на Скандинавския валутен съюз, според който наред с другите условия двете държави преминават към нова валута – крона (б.р.).

Запитване от депутата Анев до министър Каравелов

В заседание на Народното събрание от 8 декември 1880 г. депутатът Димитър Анев[452] запитва министър Каравелов, „като Румъния намалява курса на рублата на лева 3.40, не намира ли за нужно да се вземат някакви мерки“. Министър Каравелов наивно отговаря: „Влашкото правителство е можало да направи това, но ние едва ли ще можем да го поддържаме. Влашкото правителството е направило това с известна цел, като има свои сребърни франкове, мислило е с това да понижи номиналната цена на руските рубли, за да може да ги купува евтино и да ги пречуква[453] на свои франкове; но ние нямаме свои пари и следователно не можем да направим това. Аз впрочем не виждам никакво голямо зло, освен че ще влезе у нас много сребро, което ще се подевтини и населението ще може по-евтино да плаща своите данъци. Търговците ще имат две загуби: от златото, което дават за стоките вънка, и от златото, което дават на митниците. Когато ще имаме наши сребърни монети, тогава ще можем да понижаваме курса на чуждите сребърни монети.“

Напливът от рубли се усилва още повече към края на 1880 г., когато румънското правителство демонетизира всички видове чужди сребърни монети, между които 6 500 000 броя руски рубли, което застави спекулантите да изнесат за България колкото се може повече от тия монети.

Предложение в Народното събрание от Анев

Народният представител Димитър Анев сега внесе в Събранието на 15 декември 1880 г. предложение, в което съобщава, че „влашкото правителство е снело курса на рублата (сребърна), без да прави разлика, че тя е чисто сребро, или (монета рубль) на 3.40, който курс ще трае до 31 декември т.г., а от 1 януари 1881 г. всички рубли без разлика се изваждат съвсем от курс и нашата държава се угрозява от едно голямо зло, и то е, че страната ни ще се наводни от рубли, златото ще поскъпне ужасно, както и сега е вече скъпо, и съвсем ще изчезне, като ще бъде съсипително не само за нашата търговия, а и за правителството“. Предлага *да се снеме рублата на 3.50 фр. (или гроша[454] 17 1/2); да се уравновеси курсът на пиацата и да няма разлика между правителствения курс и тия на*

---

[452] Анев, Димитрий (неизв.) – учи във Виена и Париж; националреволюционер, учител, обществен, политически и държавен деец: депутат, председател на Градския съвет в Свищов, окръжен управител на Лом и Русе. По негово настояване през 1883 г. Народното събрание приема решение за откриването на търговско училище в Свищов (б.р.).

[453] Пречуквам – отсичам върху вече отсечена монета (б.р.).

[454] Грош (лат.) – първоначално „гросо“ – сребърна монета, по различно време основна парична единица в много държави, приели венецианската монетна система – Франция, Чехия, Нидерландия, Германия, Полша, Литва, Русия, Австрия. В Османската империя носи името „куруш“ (който съществува и днес като подразделение на турската лира), а в България грошът е в обращение почти до края на 80-те години на XIX век и се използва като сметководна парична единица, а наименованието му и днес е нарицателно за оскъдно количество пари (б.р.).

пиацата; да се прогласи, че до края на декември рублата ще се приема по 3.70 фр., без да се прави разлика между „чистото сребро“ и „монета рубла“, а катеринките[455] се изключват, освен ако те се купуват и продават като стоки.

След продължителни дебати министър Каравелов се съгласява да се приеме предложението в следния смисъл:

1) Упълномощава се Министерството да уравни пазарния курс на рублата с казионния;

2) Когато додат сребърните монети, Министерството да намали рублата на 3.50, ако намери за добре.

Въпреки това решение министър Каравелов не е взел никакви мерки.

Г. Желязкович – финансов министър, и решение на Министерския съвет

На 1 март 1881 г. поех длъжността началник-отделение във Финансовото министерство, а на 27 април при съставянето нов кабинет под председателството на генерал Ернрот за финансов министър дойде Георги Желязкович.

Йохан Густавович Ернрот

При постоянния наплив на разни видове рубли, от които загубата за съкровището беше очевидна, настоявах пред министър Желязкович да се вземат бързи мерки поне за намаление и у нас курса на рублата, докато се реши въпросът за по-радикални постановления. Той дълго време се колебаеше под предлог да не се фроасира руското правителство и едва през юни 1881 г. се реши да внесе въпроса в Министерския съвет за намаление курса на новите, здрави, чисти пълномерни рубли на 3.50 лв., а старите да не се приемат повече. Министър-председателят генерал Ернрот се обявил против предлаганата мярка, мотивирайки се, че старите и новите рубли имат еднакъв състав и тегло, та трябва да се приемат, като се отхвърлят само изтритите непълномерни. Решило се най-после намалението на курса, като се постановило бъдещите нови сребърни монети да се секат в Петербургския монетен двор[456] от събираните в ковчежничеството рубли.

---

[455] Катеринка, катенка (рус., умалително) – руска банкнота от 100 рубли с портрет на Екатерина Велика, емисии 1898 г. и 1910 г. (б.р.).

[456] Петербургски монетен двор (Санкт-Петербургский монетный двор) – създаден през 1724 г. от Петър I Велики на територията на Петропавловската крепост. През XVIII век сече както платинени, златни, сребърни и медни монети с различни номинали, използващи се в рамките на цялата империя, така и чуждестранни монети, например турски пиастри. От средата на века в него започва да работи и лаборатория по извличането на благородни метали (б.р.).

Вследствие на това решение, одобрено с указ от 27 юни 1881 г., с окръжно от същия ден се предписа на ковчежничествата и се разгласи, че курсът на рублата се намалява от 15 август на 3.50 лв., като се разрешава на правителствените учреждения да я приемат до 1 декември с.г. по 3.70 при изплащане от населението недобори.

Окръжно до управителите за ограничение вноса на чуждите медни монети

На следния ден написах и се отправи до окръжните управители предписание, с което им се съобщава, че „в някои окръзи циркулират големи количества румънски, сръбски и турски медни монети, които трябва да се внасят из поменатите държави“. Понеже наводняването и пласирането на такива монети е в ущърб на хазната, предложи им се да обърнат вниманието на полицейските власти, особено пограничните, да не пропущат по никой начин внасянето на турски медни монети, а румънските и сръбските да приемат само в количества, не по-големи от десет лева.

Определение курса на иностранните монети

На 7 октомври изпратих до окръжните и околийски ковчежничества и до окръжните управители следното:

Министерството на финансите обявява с това на ковчежничествата и окръжните управители, че от 20 октомври н.г. иностранните франкове: френски, белгийски, швейцарски, италиански, румънски, сръбски и гръцки, ще се приемат и издават във всички правителствени учреждения по следния курс:

5-франкови монети по лв. 4.50; 2-франкови монети по лв. 1.80; 1-франкови по 90 ст.; 50-стотинкови по 46 ст., а приемането на папски франкове[457] се запрещава съвършено.

Вследствие на това Министерството предлага на господа окръжните управители да съобщят настоящото на подведомствените тям учреждения.

А на всички министерства се писа:

Г-ну Министру: В Княжеството циркулират значително количество иностранни монети, което от ден на ден може да се увеличава и при пристигането на българските сребърни монети правителството, като ще е принудено да демонетизира иностранните или да ги изтегли из населението, може да претърпи доста загуба хазната от подобна операция. За да предварди, прочее, населението и хазната от тая загуба, Министерството на финансите намира необходимо да се намали курсът на иностранните франкове, както направи

[457] Папски франк – паричната единица на Папската държава (теократична държава в Централна Италия, създадена през XVIII век начело с главата на Римокатолическата църква). През 1861–1870 г. територията ù влиза в състава на Кралство Италия. Папите в периода 1870–1928 г. не признават Италианското кралство. От 1929 г. наследник на Папската държава е Ватиканът, чиято парична единица преди приемането през 2002 г. на еврото е ватиканската лира (б.р.).

Сърбия при отсичането свои монети, с което внасянето им в България ще се преустанови.

Вследствие на това Министерството на финансите има чест да Ви помоли, г-не министре, да съобщите на подведомствените Вам учреждения, че от 20 октомври иностранните франкове: французки, белгийски, румънски, италиански, швейцарски, сръбски и гръцки, ще се приемат и издават във всички правителствени учреждения по следния курс: 5-франкови монети по лв. 4.50;

2-франковите по лв. 1.80; 1-франковите по лв. 0.90; 50-стотинковите по лв. 0.45.

Приемането на папски франкове е съвсем запретено.

Министър на финансите: Г. К. Желязкович

Началник на отделението: М. Тенев

Намаление курса на турските меджидии

До окръжните управители

12 октомври, № 12.041. В допълнение циркулярното от 7 того, под № 11.835, Министерството на финансите Ви предлага, господине управителю, да обявите на всичките правителствени учреждения (ковчежничества, митници, съдилища, телеграфо-пощенски станции и пр.), които се намират в поверения Вам окръг, както и на населението, че от 20 октомври н.г. курсът на турските бели меджидиета се определя 4 лв., по който курс ще се приемат и дават от хазната.

Министър на финансите: Г. К. Желязкович

Началник на отделението: М. Тенев

Запрещение курса на румънските и сръбските сребърни монети

На 28 ноември 1884 г. се внесе в Народното събрание предложение с един член: „Чл. 1 и последни. Курсът на румънските и сръбските сребърни монети от 5, 2, 1 лев и 50 ст. се запретява в България“, със следния доклад:

Господину председателю на Народното събрание. От 7 октомври 1881 г. на румънските сребърни монети се определи курс в България на 5-левовите монети по 4 лв. 50 ст., на 2-левовите по 1.80 лв., и пр., без да се вземе във внимание чл. 15 от Закона за монетите от 27 май 1880 г., в който се казва, че „правителствените каси ще приемат златните и сребърни монети на ония държави, които правят част от Латинската конвенция, до такива количества, до каквито те приемат българските“. При всичко че румънското правителство не приема никак българските сребърни монети, Министерството на финансите е считало за излишно да демонетизира окончателно румънските, като е имало предвид, че намалението на курса им, при съществуващото тогаз ажио между златото и среброто, е равносилно с демонетизирането. Увеличението обаче на ажиото в Румъния в последно време, което е достигнало вече до 10% и вероятно ще продължава да се качва още, е дало възможност на разните спекуланти да внасят в България румънските сребърни 5-левови монети, срещу

които изтеглят и изнасят съществуващото в България злато. От приложените при това два преписа от телеграмите на видинския окръжен управител ще се убедите какви усилия употребяват спекулантите, за да се възползват от еднаквия курс на румънските и българските сребърни монети в крайдунавските пиаци, за да изнесат колкото се може повече злато.

За да се прекратят домогванията им и за да се запази населението от значителни загуби, внасям за одобрение от Народното събрание приложеното при това предложение, с което да се прекрати курсът на румънските и сръбски сребърни монети в България.

Министър на финансите: (п) Каравелов

Началник на отделението: (п) М. Тенев

Разрешение за сечене народни сребърни монети от 5 лева

Към края на 1884 г. и турското правителство демонетизира всички чужди сребърни монети. И оттам нови количества рубли се отправиха за България. Чашата се препълни и трябваше най-после да се вземат радикални мерки за пречистване страната от всевъзможните видове чуждо сребро, като се запрети циркулацията му. Преди да се пристъпи към демонетизирането, необходимо беше да се приготви достатъчно количество народна монета, каквато по това време имаше само за 12 500 000 лв. разменни. Приготвих и представих на г-н министър Каравелов законопроект за отсичане на 10 милиона сребърни 5-левови монети и следното обстойно изложение на мотивите за внасяне и одобрение от Народното събрание с дата 15 декември 1884 г.

Господа народни представители,

Както Ви е известно, второто законодателно Народно събрание в първата си сесия прие внесения от финансовия министър законопроект за монетите, който се утвърди с указ на Негово Височество от 27 май 1880 г. Според този закон Княжеството може да сече златни монети по 20 и 10 лева, сребърни по един, два, пет лева и петдесет стотинки, а медни по десет, пет и две стотинки. Досега Финансовото министерство е отсякло съгласно с чл. 10 от същия закон следните монети:

Сребърни от 5 лева	2 500 000	Медни от 10 стотинки	1 500 000
Сребърни от 2 лева	4 000 000	Медни от 5 стотинки	500 000
Сребърни от 1 лев	4 500 000	Медни от 2 стотинки	100 000
Сребърни от 0.50 лв.	1 500 000	Всичко лева	2 100 000
Всичко лева	12 500 000		

Законът от 27 май 1880 г. е основан на монетната конвенция, сключена на 23 декември 1865 г. между Франция, Белгия, Италия и Швейцария, която конвенция е подновена на 1 януари 1880 г., като се е присъединила и Гърция.

Според тая конвенция договорните страни се задължават да поддържат в обращение еднообразни монети, видът, тежестта и смесът на които са обязател-

ни за всички и са определени в членове 4 до 7 на нашия закон. Контрактуващите страни са задължени взаимно да приемат в държавните си каси златните си монети и петлевовите сребърни в неопределено количество; а сребърните си от 2 лева, 1 лев и 50 стотинки само в размер до 100 лева за всяко плащане. Всяка от контрактуващите държави е свободна да сече златни монети колкото иска. Количеството на 5-левовите сребърни монети, които може да сече всяка, се определя по взаимно съгласие, а от 2 лева, 1 лев и 50 ст. не може никоя да отсече повече от по шест лева на глава, като се вземе общата цифра на населението ù.

Без да правят част от монетната конвенция, Испания, Румъния, Сърбия, България и повечето от републиките в Южна Америка са приели същата монетна система; а също и Австро-Унгария е захванала от няколко години насам да сече златни монети от 8 и 4 фиоринта, които кореспондират равно на 20 и 10 лева.

С насичането на 10 000 000 лева сребърни монети от 2 лв., 1 лв. и 50 ст. в България има в обращение от поменатите видове само по 5 лв. на глава, сиреч приближаваме до максимума, който е определен в монетната конвенция. Не същото е обаче с 5-левовите монети, количеството на които може да бъде ако не неограничено, то поне много повече от спомагателната монета. Петлевови монети имаме само 2 500 000, сиреч малко повече от 1 лев на глава.

Да се определи точно количеството монети, които трябва да имаме изобщо, както и от всеки вид частно, е нещо невъзможно; още повече като вземем предвид войната, която няколко години вече се води между най-знаменитите економисти в разните европейски държави относително монометализма и биметализма. При всичките старания на економистите да дойдат до едно споразумение въпросът за монометализма и биметализма остава още неразрешен и вероятно дълго време ще възбужда най-живи дебати.

Монометализмът съществува в Англия още от 1816 г., в Португалия от 1854 г., в Германия от 1871 г., в Дания и Швеция от 1873 г., а в Норвегия от 1875 г. В останалите европейски държави, като Франция, Италия, Белгия, Испания, Швейцария, Русия, Австрия, Гърция, Турция, Румъния и пр., а също и в Америка, съществува и до днес биметализмът. При всичко че монометализмът изисква, щото сребротo да служи само като разменна монета на населението, а следователно трябва да бъде в незначителни количества, понеже основата за монетната единица трябва да бъде златото, на практика се оказва, че даже и в най-монометалическите държави сребротo е в доста значителна пропорция в сравнение със златото, а също и в сравнение с населението. През 1882 г. по целия свят имало в обращение следното количество монети:

Злато	лева 17 372 030 015
Сребро	лева 13 575 587 744
Билети кредитни	лева 19 814 640 000
	Всичко лева 50 762 257 759

От горните суми златото и сребротo са били разпределени по-главно в следните държави:

	Злато	Сребро
Англия	3 066 500 000	479 600 000
Германия	2 005 400 000	1 143 000 000
Франция	4 531 900 000	3 124 500 000
Белгия	533 500 000	307 300 000
Швейцария	103 600 000	76 200 006
Италия	749 800 000	362 600 006
Швеция и Норвегия	161 800 000	43 200 000
Холандия	151 800 000	292 600 000
Австрия	169 700 000	274 000 000
Русия	617 500 000	-
Испания	673 400 000	362 600 000
Португалия	248 600 000	62 200 000
Америка	2 919 600 000	1 087 600 000
Балкански полуостров	82 900 000	84 900 000

От последната таблица се вижда, че пропорцията между златото и среброто в поменатите държави е следната:

Държава	Злато на%	Сребро на%
Англия	86	13
Германия	63	36
Франция	59	40
Белгия	63	36
Швейцария	57	42
Италия	67	32
Швеция и Норвегия	78	21
Холандия	34	65
Австрия	38	61
Русия	100	-
Испания	65	35
Португалия	79	20
Америка	72	27
Балкански полуостров	49	50

Златото и среброто са разпределени по отношение на населението по следната пропорция:

Държава	На всеки жител Злато на %	Сребро на %
Англия	86	14
Германия	44	25
Франция	121	83
Белгия	96	55
Швейцария	36	26
Италия	26	12
Швеция и Норвегия	18	5
Холандия	37	72
Австрия	4	7
Русия	6	-
Испания	40	21
Португалия	54	13
Америка	58	21
Балкански полуостров	2	2

От горните две таблици се вижда, че в Германия среброто съставлява повече от 1/2, в Англия 1/6, в Швеция 1/3, в Португалия 1/4 от златото, макар във всички тия държави да съществува монометализмът. От последната таблица се вижда още, че в разните държави количеството на среброто се мени на глава от 5 лева минимум до 83 лева максимум, както е във Франция; че в Австрия среброто е почти два пъти повече от златото; че в Русия нямат никак сребро в обращение и че в Балканския полуостров златото е равно със среброто и пада по 2 1/2 лева на глава, каквато пропорция не съществува в никоя друга държава. Лишаването от необходимото количество монети за извършване вземане-даванията са вероятно главната причина, гдето на Балканския полуостров е имало всякога в обращение грамадни количества иностранни монети.

Във всички европейски държави иностранните сребърни монети са демонетизирани и нямат никакъв курс, щом няма сключена конвенция помежду им за взаимни отстъпки. Демонетизирането съществува и в съседната нам държава Румъния. То съществува и в Турция от миналата година насам.

Единствените вероятно държави, в които [е налице] търпимостта на пущането в кръгообращение всевъзможни видове монети, са, ако не се лъжем, само Сърбия и България. Със закона от 9 февруари 1879 г. Сърбия, вместо да демонетизира съвършено иностранните сребърни монети, тя им намали курса, като определи на 5-левовите по 4 лв. 50 ст., на 2-левовите по 1 лв. и 80 ст. и т.н., на сребърната рубла 3 лв. и 30 ст., а на сребърното меджидие 4 лв. Тая мярка е почти равносилна с демонетизирането на поменатите монети; понеже е доказано, че щом се намали номиналната цена на някоя монета значително по-долу от реалната стойност, тя ще остави тая страна и ще търси други пазар. Съгласно тарифата за приеманите в държавните каси монети у нас имат курс освен всичко без разлика злато на повечето държави, което не може да се запрети, още и разни 5-левови

монети турски меджидии, австрийски фиоринти, сребърни рубли и пр. От всичките чужди сребърни монети рублите са, които съставляват най-значителната част както в държавните каси, тъй и в кръгообращението. Главната причина, която спомогна да се внесе в България грамадно количество рубли, а да се изнесе злато, е демонетизирането на рублата в Румъния и Турция, и също по-ниският курс в Сърбия. Всичките рубли, които са останали в Румъния и Турция след демонетизирането им, трябваше да си намерят едно дебушѐ[458], а такова се представляваше най-близко и най-сгодно България.

За да има възможност да вземе мерки за демонетизирането на чуждите сребърни монети, българското правителство трябва да приготви достатъчно количество свои, с които да ги замени в обращението. Съществуващото днес количество 12 1/2 милиона лева, от които 10 милиона са дребни, не би позволило да се пристъпи към изпълнението на подобна мисъл, още повече като нямаме никак свое злато, а чуждото все повече и повече намалява.

За да могат се взе навреме мерки за окончателното демонетизиране на чуждите сребърни монети, намираме за необходимо да се отсекат още 10 милиона максимум 5-левови монети. *Заедно с това количество България ще има 5-левови монети 12 1/2 милиона лева, които съставляват 6 лева и нещо на глава, а заедно с дребните по 11 лева на глава, пропорция, която е по-долу даже и от ония държави, в които съществува само монометализмът.*

Според чл. 4 от законопроекта отсичането ще се извърши в Государствения петербургски монетен двор след предварителното споразумение на финансовия ни министър с императорското правителство, гдето е извършено насичането на първите сребърни монети при най-благоприятни условия и гдето се съхраняват още всички принадлежности по сечението им.

В чл. 8 на Закона от 27 май 1880 г. е казано, че по ръба на монетите ще има с изпъкнали букви думите „Боже пази България“; но понеже се оказа, че освен гдето са неудобни изпъкналите букви, като са изложени на скоро изтриване, но и представляват голяма трудност и повече разноски при сечението, вследствие на това отсечените вече монети са с вдлъбнати букви. В представляемия законопроект е заменена думата „изпъкнали“ с „вдлъбнати“.

Законопроектът се прие и утвърди с указ от 12 декември 1884 г.

Законът установяваше, че монетите ще се секат съгласно Закона от 27 май 1880 г.; че насичането ще се извърши в Государствения петербургски монетен двор и че за насичането ще се употребят събраните в ковчежничествата сребърни рубли.

През същата сесия Народното събрание вотира други два закона. Според единия (от 15 ноември 1884 г.) трябваше да се демонетизират веднага румънските и сръбските сребърни монети. С другия (от 28 януари 1885 г.) се постановяваше да се намали от 1 март 1885 г. курсът на рублите с надпис „рубль“ на 3 лв. и 40 ст. и на ония с разни надписи на 3 лв. и 30 ст.; а щом пристигнат половината от новите 5-левови монети, да се демонетизират окончателно руб-

[458] Дебушѐ (фр.) – изход, излаз (б.р.).

лите, като се предизвести населението два месеца по-рано. За втория закон на 15 декември 1884 г. бях написал и се изпрати до председателя на Народното събрание следното писмо:

Писмо до Народното събрание със законопроект за намаление курса на сребърната рубла

В доклада си до Народното събрание относително законопроекта за насичането на нови сребърни 5-левови монети имах честта да изложа, че във всички без изключение европейски държави инностранните сребърни монети са демонетизирани и нямат никакъв курс, щом няма сключена конвенция сребърна помежду им за взаимни отстъпки, че демонетизирането съществува и в съседната нам държава Румъния, че то съществува и в Турция от миналата година насам. В закона от 12 декември т.г. Народното събрание разреши да се демонетизират окончателно румънските и сръбските сребърни монети. За да могат се взе мерки за демонетизирането и на сребърните рубли, които са най-големи количества, необходимо беше да се насече потребното количество български монети, с които да може да се заместят рублите в обращение. Народното събрание с приемането на Закона за отсичането на 15 милиона нови 5-левови монети даде на правителството възможност да осъществи намерението си; но понеже внезапното демонетизиране на сребърните рубли би причинило значителни загуби за населението, особено на ония лица, в които се намират големи количества, то най-удобният начин, по който трябва да постъпи правителството в тоя случай, е да се намали предварително още курсът на рублата и да се даде на населението възможност да внесе в ковчежничествата находящите се у него рубли. Окончателното демонетизиране на рублите трябва да се извърши тогаз, когато правителството си набави достатъчно количество от разрешените за отсичане български монети. По тоя начин са постъпвали всичките държави. По същия начин постъпи и румънското правителство в 1882 г. Имам чест да Ви помоля, прочее, Господине Председателю, да внесете за разглеждане в Народното събрание приложения при това законопроект за намаление курса на сребърната рубла.

Министър: Каравелов

Началник на отделението: (п) М. Тенев

Законопроект: Чл. 1. Да се намали от 1 март 1885 г. курсът на сребърната рубла в следния размер: а) за монетите с надпис „рубль“ на 3 лв. и 40 ст.; б) За монетите с разни надписи на 3 лв. и 30 ст.

Чл. 2. На министъра на финансите се дава право да запрети окончателно курса на сребърните рубли в Княжеството, щом се отсече и пренесе в България една част от разрешените нови 5-левови монети съгласно със закона от 12 декември н.г.

Поръчаните монети, които се сякоха в Петербург от събрани в България рубли, се приготвиха едва през септември; но Съединението на двете Българии и войната със Сърбия не позволиха да се изпълни веднага законът. Чак на 27 юли 1886 г. се обяви с указ, че след два месеца от тази дата рублата се демонетизира. Това демонетизиране обаче не беше пълно, защото се отнасяше само до

държавните учреждения, като се оставяше населението свободно да приема или отказва рублите, което право му се даваше от чл. 17 на Закона за монетите от 1880 г., гласящ така: „Всеки жител на Княжеството е длъжен да приема чуждестранните монети по цената, която е определена в монетните тарифи за правителствените каси. *На всекиго обаче е свободно* да ги приема и с по-високи цени, както и да приема такива монети, които не са обозначени в монетните тарифи за правителствените каси“.

Не се мина много време и едностранчивото приложение на Закона за демонетизирането показа своите неприятни последствия. От всичките краища на България захванаха да се оплакват, че пиаците са препълнени с рубли, курсът на които се определя произволно от спекулантите. В някои околии цената им дотолкоз беше побита, щото данъкоплатците не можеха да намерят да ги продават даже по-долу от 3 лева. Нужно беше да се даде още един удар за разрешение въпроса по монетното единство в Княжеството.

По това време бях вече администратор в Б.н.банка, но монетният въпрос ме интересуваше твърде много. Приготвих и изпратих на министър Радославов, управляващ Финансовото министерство, следния доклад до регентите на България и указ, които се утвърдиха и обнародваха в бр. 31 на „Държавен вестник“ от 17 март 1887 г.

Доклад до регентите за абсолютното запрещение на рублата

Доклад до регентите на България

От всичките части на Южна България и от повечето на Северна пристигат известия, че преобладаващата монета в обращението е сребърната рубла; търговията и въобще трансакциите се усложняват поради нямането на монета със сравнително стабилен курс; изплащането на даждията в някои места е почти невъзможно поради липса у населението на български левове.

Всичките тия известия са придружени от оплаквания против това състояние на работите. По сведенията, които се намират в повереното ми Министерство, в известни околии и окръзи курсът на рублата е толкова паднал, щото данъкоплатците напусто търсят и не могат да намерят да я продадат и за по-малко от 3 лв. сребърни. Естествено е, че това побиване на рублата засилва експлоатациите на сарафите и вредно се отзовава на производителите и на търговците.

Главната причина за това спадане на курса на рублата е демонетизирането на тая монета само пред касите на държавното съкровище, което се предписа с височайш указ от 27 юни 1886 г., а така също и запрещението, което правителството на Турция недавна направи за циркулирането на иностранните сребърни монети в тая държава.

Към тая причина от по-общ характер предстои да добавя и една от по-специален, а именно, че по следствие на събитията, които са се развили и развиват от

6 септември 1885 година насам из България, се изнесе в странство една значителна част от нашия златен монетен сток.

От друга страна, селяни и граждани, купувачи и продавачи, ползващи се от чл. 17 на Закона за монетите, вземат решения за приемане рублата в техните вземане-давания, едни по един курс, други по друг. Антагонизмът, който се поражда по този начин между тях, кара всички да прибягват до посредничеството на правителството, за да разправя и определи то взаимните им отношения.

Като съзнава необходимостта от едно скорошно премахване неприятностите и загубите, изложени по-горе, повереното ми Министерство се разпореди още на 25 декември 1886 г. да се не допуща внасянето в България на рубли; но тъй като и без това в Княжеството се намираше вече немалко от тая монета, то всичката цел не се постигна, а и не можеше да се постигне; затова повереното ми Министерство счете за уместно да предложи за одобрението на Министерския съвет някои допълнителни мерки, които то намери за необходимо нужни да се вземат в тоя случай.

Демонетизирането на рублите

Министерският съвет в заседанието си на 28 февруари т.г., протокол № 11, одобри взимането на тия мерки, както следва:

1) Да се разреши на касите на държавното съкровище да приемат срещу даждията сребърните рубли по цена три лева;

2) Да се приемат съгласно горния пункт само здравите рубли, такива, каквито са били приемани в съкровището преди демонетизирането им;

3) Срокът, докогато ще се приемат рублите, да се определи от Министерството на финансите;

4) След изтичането на тоя срок да се запрети абсолютно обращението на рублата и в търговските взимания-давания под строга отговорност на тия, които ги изпущат, като се допусне само на банкерите и сарафите да ги събират с цел за изнасяне из Княжеството.

С прилагането на горните мерки, за което ще трябва да се ходатайства при първия случай пред Народното събрание съгласно чл. 47 от Конституцията, убеден съм, господа регенти, че ще може да се помогне на населението, а съкровището с един малък риск може да внесе в страната срещу запретената рубла златна монета.

Като Ви долагам това, господа регенти, чест имам да Ви помоля чрез подписването приложения при настоящото указ да благоволите да разрешите за взимането горепоменатите мерки, с които ще се прекрати, от една страна, циркулирането на рублата и населението ще се избави от загубите, които му се причиняват с непостоянния курс на тая монета; а от друга – в замяна ще се получи злато, от което немалко нужда се явява за страната.

Указ

I. Разрешава се на касите на държавното съкровище да приемат срещу даждията сребърната рубла по цена три лева.

II. Ще се приемат съгласно горната статия само здравите рубли, такива, каквито са били приемани в съкровището преди демонетизирането им.

III. Срок, докогато ще се приема рублата, се определя три месеца от деня на обнародването в „Държавен вестник“ настоящия указ.

IV. След изтичането на трите месеци да се запрети абсолютно обращението на рублата и в търговските взимания-давания под строга отговорност на ония, които ги изпущат, като се допусне само на банкерите и сарафите да ги събират с цел за изнасяне из Княжеството.

V. Настоящият указ съгласно чл. 47 от Конституцията има да се внесе на одобрение в най-близката сесия на Народното събрание.

Изпълнението на тоя указ възлагаме на нашия управляващ Министерството на финансите, президент-министър и министър на вътрешните дела.

С тоя указ се изменява чл. 17 от Закона за монетите и на държавните каси се позволи отново да приемат срещу даждията здравите сребърни рубли по цена 3 лв., но само в продължение на 3 месеца; а след тоя срок да се запрети абсолютно обращението им и в търговските взимания-давания под строга отговорност на ония, които ги изпущат, като се разрешава само на банкерите и сарафите да ги събират с цел за изнасяне из Княжеството.

Издаването на тоя указ не беше достатъчно да премахне всички затруднения при разрешаването на такъв капитален въпрос. На 13 юли 1887 г. счетох за нужно да отправя на г-н министър Стоилов, управляващ Финансовото министерство, следния рапорт:

Писмо до финансовия министър за допълнителни мерки по иностранните монети

Господине министре, повече от четири години става как Министерството на финансите се занимава с постепенното пречистване на разнородните иностранни сребърни и разменни монети, които бяха наводнили страната, и със заменението им изключително с народна монета. Въпросът беше от най-сериозните и за постигането на целта се изискваше време и такт. Постепенното понижаване курса на монетите, а след това окончателното им демонетизиране, преследваше целта да се даде възможност на населението да се предпазва от чувствителни загуби, които в подобни случаи непременно последват, и да се убеждава повече и повече в добрите последствия от въвеждането на един само вид монети в страната. С последната мярка за окончателното демонетизиране на сребърните рубли можеше да се мисли, че се достигва вече изгонването на чуждите сребърни и разменни монети; но при обиколката си за ревизия на банковите клонове, през гдето преминах, имах случая да забележа, че всъщност има много още да се работи, докато се разреши окончателно монетният въпрос. Имал съм удоволствието, господине министре, да следя за всичките промени, които е претърпявал въпросът, и смея да кажа, че всички досега вземани мерки са се изпълнявали без съпротивление или негодуване от страна на населението, което е бивало проникнато от убеждението, че всяка мярка има своите добри последствия. За окончателното довършване на монетния въпрос

мене ми се вижда необходимо да се направят още няколко малки разпореждания. Затова позволявам си да обърна вниманието Ви върху следните пунктове:

а) Пръскат се слухове в разни градове, особено из Южна България, че рублите в някои околии продължавали да циркулират и че скоро правителството щяло да отмени мерките за демонетизирането, като остави свободен ход на рублите. Тия слухове влияят много на населението и карат мнозина, у които има останали рубли, да ги пазят с надежда за изпущане изново в обращение. Нужно е, прочее, да се разгласи между населението, че подобни слухове са неосновни и че то трябва да се постарае за изменение на останалите у него рубли с по-износна цена срещу злато или български левове, като се пази да не приема рублите под никакви условия;

б) Административните власти да обърнат по-сериозно внимание върху разпорежданията на Министерството по преследването разпространителите на рублите. Да разгласят отново, че ако някой се хване да разпространява тайно рубли или други иностранни сребърни монети, освен гдето ще се разсичат монетите, но ще се предава на съд за незачитане разпорежданията на властта;

в) Из Южна България циркулират като разменна монета големи количества от руските 20, 15 и 10 копейки, от турските петачета по две пари, от румънските гологани[459] и всевъзможни други дребосъци, а също и частни тенекиени марки[460], под предлог уж че имало недостатък от българска разменна монета, когато всъщност целта на разпространението на подобни монети е чисто спекулативна. Необходимо е да се запрети час по-скоро обращението на всички чужди разменни монети и да се преследват и наказват строго разпространителите им, като се унищожават хващаните монети. Ако се среща недостатък от разменна монета в някои околии на Южна България, да се вземат привременно мерки за пренасяне из ония околии, гдето има излишък, като: Дупнишка, Кюстендилска и пр., а да се вземат отсега мерки за отсичането на нови разменни никелови монети съгласно приложения при това законопроект. Законопроектът щеше да се представи за вотиране още миналата година в Народното събрание, но по нямане време изостана. Аз мисля, че предвид на належащата нужда Министерският съвет може да разреши след утвърждението от регентството изпълнението на поменатия законопроект, който ще се внесе на утвърждение в най-близката сесия на Събранието;

г) Голямо разнообразие се забелязва в смятането на лева с грошове. На едни места левът се смята 6 гроша, на други 5 1/2, на трети 5 1/4 и пр. Да се внуши на населението, че трябва да привикне веднъж завинаги да смята всичките си вземане-давания в левове и стотинки; а докато привикне на това, да смята лева 5 гроша, което е и по-лесно, и не излага населението на експлоатация. Министерството трябва да издаде закон, щото всички книжа и документи, както и всички записи и други задължителни, да стават в законната монетна единица лев и всички записи и други парични документи, извършени в страната в други вид монети, да се считат за недействителни;

---

[459] Гологан (рум.) – стара медна монета, равностойна на 3 парала (гроша), циркулирала в Молдова и Влашко преди 1867 г. (б.р.).

[460] Частни тенекиени марки (нем. *Marke*) – марка, т.е. знак (англ. *token*), по правило метален, имащ парична стойност. Възниква във връзка с недостига на дребни монети в паричното обращение и независимо от частния си произход, тъй като ги емитират отделни търговци, властите не забраняват ползването им като разменно средство (б.р.).

д) За да се избави населението, особено селското, от насилственото приемане на монетите по разни курсове, да се внуши на градските кметове, или по-добре на постоянните окръжни комисии, да издават периодически прикази, в които да определят курса на разните златни монети в левове, като се ръководят от сведенията, които Банката може да се задължи да им доставя при всяко изменение. С тая мярка ще се достигне постепенно еднообразие в курса на монетите;

е) По железните линии в Северна и Южна България всички такси и билети се смятат в лири турски, меджидии и грошове, което много влияе, щото вземане-даванията в ближните окръзи да се вършат в същите монети. Трябва да се задължат администрациите на поменатите железници да преобърнат всичките си такси в местната монетна единица и да им се запрети абсолютно да приемат чужди сребърни и разменни монети.

С изпълнението на означените в горните пунктове мерки и с усилията, които Народната банка ще положи за постепеното намаляване ажиото до минималния размер, може да се вярва, господине министре, че монетният въпрос ще се разреши окончателно и всеки ще почувства след това благотворното влияние от въвеждането на един само вид монети.

Окръжно от Финансовото министерство възпроизвежда писмото ми

Господин министър Стоилов, като одобряваше напълно гореизложените мерки, изпрати следното приготвено от мене окръжно от 21 юли 1887 г. до окръжните управители:

Повече от четири години става, откак се занимаваме с въпроса за премахването из обращение в страната на разнородните иностранни сребърни разменни и медни монети и заменяването им с български народни. Целта, която се е гонила с това, е била чрез постепенното понижаване курса на чуждите монети да се дадеше възможност на населението да се предпази от чувствителни загуби и да се убеди в добрите последствия от въвеждането в кръгообращение само на един вид сребърни и медни монети.

С взетите през текущата година мерки по окончателно демонетизиране на рублите можеше да се предположи, че изчистването от Княжеството чуждите монети е постигнато. Обаче от сведенията, които имам, се оказва, че в някои градове на Княжеството, особено в Южна България, сребърните рубли, освен дето продължавали още да циркулират, но се пръскали и слухове, че наскоро правителството щяло да отмени мерките по демонетизирането, като щяло било да остави пак свободен ход на рублите. Освен рублите циркулирали още руските разменни от 20, 15 и 10 копейки, турски петачета, румънски гологани и по 2 стотинки, всевъзможни други дребосъци и в добавък частни тенекиени марки, имащи курс по 10 ст., или 20 пари. И всичките тези сбирщини се пущали в обращение, под предлог че имало недостатък от български разменни монети.

Понеже тези слухове за отменяване мерките по демонетизирането на рублите и мотивът, че имало недостатък от български разменни монети, се пръскат между населението от разпространителите на рублите и други чужди монети с един-

ствената цел да експлоатират населението, особено селското, то за да се премахне веднъж завинаги всяко съмнение, че мерките, взети по демонетизирането, са окончателни, и за да се предпази населението от загуби, предлага се на господа окръжните управители да обърнат най-сериозно внимание върху втората алинея на чл. 15 от Закона за монетите, на разпорежданията, дадени с окръжното предписание от 17 март н.г. под № 6950 и на окръжната ми телеграма от 13 юни н.г. под № 14696, като разгласят отново между населението, че под никакви условия не трябва да се правят вземане-давания с рубли и други чуждестранни разменни и медни монети и че който се хване да разпространява тайно или пък да купува и продава с такива монети, освен гдето хванатите монети ще се разсичат, но и самите лица ще се предават на съд за незачитане разпорежданията на правителството.

Освен това, за да се избави и предпазва занапред населението, особено селското, от приемането по незнание дневния курс на чуждестранните златни монети по разни високи курсове, което особено става по местата, гдето се купуват храни за експорт, предлагам на господа управителите да се разпоредят, щото постоянните комисии да издават и разпращат по градовете и селата периодически обявления за курса на разните видове златни монети по отношение към лева. Сведенията за тези обявления ще им се доставят от Народната банка и клоновете ù *при всяко едно изменение на курса,* а постоянните комисии ще издават обявления периодически, на 1-во и 15-о число от всеки месец, и извънредно, ако в този промеждутък стане изменение на курса.

При това добавям, че е направено вече разпореждане, щото да се изпрати нужното количество медни монети на ковчежничествата в ония окръжия, в които се усеща да има нужда от такива, и че съм взел мерки за по-скорошното насичане на нови дребни монети.

Окръжно до управителите по смятането на лева в грошове

На 25 юли 1887 г. написах и Министерството изпрати до окръжните управители следното предписание:

От имеющите се в повереното ми Министерство сведения се вижда, че съществува голямо разнообразие в смятанията на лева в грошове. Тъй например: на едни места левът се смята 6 гроша; на други места 5 1/2 гроша; на трети 5 1/4 гроша и пр. Такава аномалия по курса не се среща нигде в добре устроените държави, защото със съществуването ù населението се излага на експлоатация. С демонетизирането и изгонването от страната на чуждите сребърни монети и с въвеждането в нея един само вид сребърни разменни монети дохожда на ред, щото населението да се привикне веднъж завинаги да смята вземане-даванията си не в грошове и пари, а в левове и стотинки, както това се изисква от чл. 2 и 18 на Закона за монетите, от които първият член гласи: „Монетната единица в България е левът, който се подразделя на сто стотинки“, а вторият изисква, щото „правителствените и общинските учреждения, както и частните лица, да приемат и дават задължителни документи и пр. на български монети в левове и стотинки“. За да може да се постигне това, ще се приготви в скоро време законопроект, според който всички книжа и документи, както и всички записи и други задължителни, да стават в законната монетна единица лева, като ще се

считат за недействителни съставените в други монетни единици. Предвид на това и за да се привикне населението постепенно да смята в левове и стотинки, приканваме Ви, господа управители, да дадете гласност между населението за проектираните мерки и да му внушите, че то трябва да избягва смятанията в грошове и пари и да привикне да смята в левове и стотинки; тъй щото да го не свари законът неприготвено. За направеното по тоя предмет разпореждане ще ни съобщите своевременно.

След възприемането от министър Стоилов предложените ми мерки Народната банка отправи до председателите на окръжните постоянни комисии следното окръжно.

Окръжно до постоянните комисии по същия въпрос

Съгласно с окръжното на г-н финансовия министър до окръжните управители от 21 того, № 1855, имаме чест да Ви изпратим при това, господине председателю, един бюлетин за курса на разните златни монети, пресметнати в левове и грошове. На основание на тоя бюлетин ще се разпоредите да се приготвят обявления според приложения образец до всички кметове в окръга Ви, като ги задължите да дадат незабавно най-голяма гласност между населението за цената на златните монети, по която е длъжно да ги приема и дава населението в търговските си вземане-давания. Тоя курс, както ще забележите, се определя само за първата половина от месец август. За втората половина от същия месец ще Ви съобщим курса своевременно.

Това окръжно се придружаваше от образец за бюлетин и форма на обявления, с които ще се съобщава на населението, от които прибавяме един образец.

Образец за бюлетин по курса на иностранните златни монети

Бюлетин за търговския курс на долеизброените златни монети през време от 1 до 15 август 1887 г.

	В левове	В грошове
Наполеон	20.60	103.-
Полуимпериал	21.20	106.-
Лира турска	23.40	117.-
Лира английска	25.75	128.30
Германски 20 марки	25.25	126.10
Австрийски 8 фиоринта	20.60	103.-
Австрийски минц (дукат)	11.95	59.30

Обявление. На основание окръжната заповед от г-н ... управител от ... под № ... и съгласно бюлетина на Българската народна банка от ... юли 1887 г. съобщавам на населението, че от 1 до 15 август т.г. курсът на златните монети се определя, както следва (левът се смята 5 гроша):

	Левове	Грошове
Наполеон	24.60	103.-
Полуимпериал	21.20	106.-
Лира турска	23.40	117.-
Лира английска	25.75	128.30
Германски 20 марки	25.25	126.10
Австрийски 8 фиоринта	20.60	103.-
Австрийски минц (дукат)	11.95	59.30

Писмо до финансовия министър по курса на златните монети

На 19 август 1887 г. написах и се изпрати на г-н министър Начович следното писмо:

Съгласно с окръжното Ви от 21 юли под № 18 654 до господа управителите Банката е изпратила навреме бюлетина за курса на златните монети през първата и втората половина на текущия месец август. Какви мерки са взели окръжните управители, постоянните комисии и кметовете за разпространяване на курсовете и да внушат на населението да се придържа строго у тях, не ни е известно, защото отнийде не сме получили известие. От писмата обаче на банковите клонове забелязваме, че административните и полицейските власти не са обърнали никакво внимание на разпорежданията, които са издадени в интереса на самото население, и че трябва да се вземат малко по-сериозни мерки за прокарването на курсовете. Варненският клон ни пише от 11 август следното: „Помимо[461] обявения курс на златните монети вчера и днес търговците житари в съгласие помежду си и възползвани от обстоятелството на поспадане цените на храните в Европа силиха и прокараха отчасти турската лира на 24.40 лв. Продавачите на храни селяни повъртяха насам-нататък и преклониха глава. По повод на това ние се съмняваме, че публикуването на курсовете ще даде някой резултат, освен ако правителството подкрепи вземените мерки живо, и то толкоз повече че работната и производителната класи погледнаха на речената мярка с доверие и задоволство“. В писмото си от 13 август същият клон съобщава още: „С телеграмата си под № 1613 вчера Ви явихме, че помимо обявения от Постоянната комисия курс житарите пак прокарали турската лира по 24.40 лв. и сега добавяме да Ви явим, че вчера, както чуваме да се говори, когато селяните-продавачи се оплаквали на един от полицейските пристави, че търговците искали да им дават златните монети не по курса, а много по-горе, приставът съветвал селяните да се споразумеят с търговците“.

Русенският клон от 12 август ни пише следното: „От Видин и Търново имаме известие, че изпратеният ни курс на златните монети с бюлетин от 28 юли до 15 того се отзовал много приятно между населението с изключение на някои заареджии[462] (във Видинско), които давали наполеона по 107 гроша“.

[461] Помимо (рус.) – независимо от (б.р.).

[462] Заареджия (ар.-тур.) – от зааре (остар.), или зайре – зърнени храни; дажба, порцион. Тук вероятно: търговец на зърно (б.р.).

Пловдивският клон от 13 август ни съобщава: „Никоя от постоянните комисии в нашия район не ни е отговорила за впечатлението, което е произвела на населението мярката за побиването курса на парите. Съдейки от кореспондентските ни писания по тоя въпрос, единият говори, че населението посрещнало с радост тая мярка, другият говори, че търговците негодуват, понеже съществувала навсякъде липса от разменна монета. Тук, в Пловдив, ставаха опити да прокарват лева на 5 гроша, но левът продължава на 6 гроша“.

Както виждате, г-н министре, надеждата за благополучното разрешение в скоро време на монетния въпрос е голяма, ако административните, и особено полицейските власти, се завземат малко по с присърце за прокарването на курсовете. Населението вижда в разпорежданията на правителството една протекция от експлоататорските насилвания на търговците с високия курс на монетите, но то не е в състояние да се предпази окончателно. Преди намаляването курса на златните монети храните се купуваха от житарите изключително с рубли, в които намираха голяма полза, а днес, напротив, покупката се извършва само със злато, защото житарите безнаказано успяват да дават насила златните монети с извънредно висок курс. От един месец насам ажиото в банката и клоновете се държи на три на сто, когато житарите плащат на населението злато с 8 1/2 ажио и вместо да купуват от банката сребро, както правеха преди, сега, напротив, купуват злато.

За по-скорошното разрешение на въпроса наобходимо е, мислим, г-н министре, да се обърне сериозно вниманието на окръжните управители, постоянните комисии, кметовете, а особено на полицията, за прокарването на курсовете, за изчистването на чуждите разменни монети и за смятането на лева по 5 гроша. Кметовете да се задължат под строга отговорност да дават най-голяма гласност между населението за курсовете както чрез обявление, така и чрез протогерите[463] и барабани; разгласяванията да стават периодически два до три пъти в седмицата, особено в пазарните дни, когато селското население се намира в градовете; да заплашват с наказание всички, които би приемали и давали монетите по-горе от обявения курс; да се внуши на полицията да следи строго за изпълнението на разпореждането. Особено внимание трябва да се обърне по скелите[464], гдето се продават храни, тъй като житарите са, които най-много влияят за повишението или понижението на курсовете. Разпорежданията, които мислите за нужно да вземете по въпроса, трябва да станат телеграфически и ще Ви молим, г-н министре, да ни ги съобщавате, за да се ръководим.

Писмо до финансовия министър за подкрепа на банковите разпореждания по курса на монетите

На 10 септември с.г. се изпрати на г-н министъра на финансите Начович следното писмо:

В допълнение на писмото ни от 19 август под № 5893 имаме чест да Ви съобщим, господине министре, приложените при настоящото извлечения от писмата на банковите клонове, банковите кореспонденти и някои постоянни комисии в Южна България по въпроса за монетните курсове.

[463] Протогер (гр., остар.) – селски глашатай (б.р.).
[464] Скеля (тур., остар.) – кей, пристан (б.р.).

Както ще забележите от поменатите извлечения, почти отвсякъде идат благоприятни известия, че населението посреща с радост мерките, които правителството е взело за въдворението еднообразие в курса на монетите из цяла България. Единствените градове, които в Южна България не са се съобразили с курсовете, а особено със смятането лева в 5 гроша, са Пловдив, Чирпан, Хасково. Банката е напълно убедена, господине министре, че ако се вземат в интереса на самото население малко строгички мерки от страна на правителството, преследваното ще се достигне напълно всякъде и из България ще се въведе един курс за монетите и еднаква разлика между златото и среброто, ако действително има необходимост в някои времена от годината да съществува разлика. В случай че се остави своеволно определяне на курсовете в някои градове и околии, каквито са гореизложените, не се съмняваме ни най-малко, че в скоро време всички други ще се върнат към стария ред и старанията на правителството и Банката ще се осуетят веднага. Банката докара вече ажиото на един на сто и през идущата половина на септември мисли да постави в търговските курсове златото и среброто по номинална цена без ажио, като ще се мъчи да го поддържа и с това да даде възможност за разпространението на банковите билети. Без съдействието на административните и полицейски власти достижението на целта е немислимо при агитациите, които се вършат между населението от страна на някои заинтересовани лица.

Имаме чест да Ви помолим, прочее, господине министре, да не откажете да заповядате телеграфически на окръжните управители да подкрепят усилията на Банката в смисъла на писмото ни от 19 август № 5893, като ни съобщят вземените мерки, за да се управляваме.

Писмо до финансовия министър по разпространение на банкнотите

На 28 октомври се изпрати на г-н министър Начович следното:

Според сведенията, които ни доставят банковите клонове, от няколко дни насам не съществува почти никакво ажио в България между златото и среброто, а в много места даже има една разлика от 1/2% в полза на среброто. От 15 септември насам Банката поддържа курса на златните монети за в цяла България с 1% ажио, като чакаше, щото самите търговци да се принудят да го намалят и при най-малката нужда от повечко сребро. Ожиданията на банката се оправдаваха и сега, когато в повечето градове ажиото изчезна, тя трябва да се постарае за окончателното изравнение курса навсякъде и да го поддържа. За от 1 ноември за ново разпореждане курсът на златните монети се обявява без ажио и населението ще може да внася в правителствените каси злато без никаква загуба.

След изчезването на ажиото трябва да се обърне, г-н министре, сериозно внимание за разпространението на банкнотите, количеството на които в обращение от много време насам не се повишава. Както имахме чест да изложим в отчета на Банката за изтеклата година, ние отдавахме главната причина за ограниченото разпространение банкнотите на високото ажио, което съществуваше между златото и среброто, поради което населението не можеше да внася в съкровището злато, без да претърпи загуби.

Най-удобното средство в началото за разпространението на банкнотите ще е плащането на една част от заплатите на чиновниците в такава монета. Чрез чи-

новниците банкнотите ще проникнат във всичките слоеве на населението, което малко по малко ще се свикне да прави вземане-даванията си повече с тях. Имаме чест да Ви помолим, прочее, г-н министре, да не отказвате заповедите си, щото една част от заплатите на служащите за текущия месец да се плати в банкноти. Ако поради краткостта на времето не може да се вземат мерки за всички ковчежничества, то да се телеграфира до ковчежничествата в Русе, Варна и Пловдив и да се пише на Софийското да отпуснат половината или поне 1/3 част от заплатите в банкноти, а да се направи разпореждане до всички ковчежничества за следващите месеци. Нужното количество банкноти ковчежничествата да поискат от банковите клонове и Банката, като внесат стойността им в злато.

За направените по тоя въпрос разпореждания молим да ни уведомите, г-н министре, за да дадем нужните наставления на клоновете.

Окръжно от финансовия министър по отпущане банкноти за заплатите

Вследствие на това г-н Начович отправи до ковчежничествата окръжно от 2 ноември същата година:

С настоящото предлагам на ковчежничествата, щото от началото на идущия месец при изплащането заплатите на чиновниците да отпущат и банкноти по следващия начин: при изплащането заплатите за м. октомври да отпущат и по 1/10 част от заплатата в банкноти; при изплащането заплатите за ноември по 1/5; при изплащането заплатите за декември по 1/4 част и при изплащането заплатите за следващите месеци ще отпущат по 1/3 част.

Ония от ковчежничествата, в които не се намират банкноти, ще изискват такива от Софийското, Русенското, Варненското и Пловдивското окръжни ковчежничества, а тия последните ще ги изискват от Банката и нейните клонове в замяна на злато.

Понеже в монетара[465] ковчежничествата държат отделна сметка за банкнотите, то тия от ковчежничествата, които ще обменяват банкноти било от Банката или от клоновете ù, било от частни лица срещу злато, ще правят за това нещо в монетара си бележка, като намаляват златната наличност, а увеличават тая на банкнотите.

Успехът от мерките за изчистване на чуждите сребърни монети

Приложението на издаваните от Министерството окръжни, разпореждането на Народната банка, издаваните от постоянните комисии и кметствата окръжни и наставления с периодическите обнародвани бюлетини и обявления за курса на златните монети дадоха в продължение на два месеца добър резултат.

В обращение из цяла България останаха само чисто народни монети и изнасянето из страната на всички демонетизирани чужди сребърни монети докара в замяна злато. Тоя успех ме насърчи, за да следвам предначертания си план за въвеждането на златния еталон в страната. Реших да се помъча за унищожение-

[465] Монетар – вид касова книга, опис на монетите (б.р.).

то на ажиото между злато и сребро, или ако не може се постигна унищожението му напълно, да се доведе до минимален размер. Когато през 1884, 1885, 1886 и началото на 1887 година ажиото в цяла България се колебаеше между 4 и 9%, а на 13 юни 1887 г., деня, в който се запрещаваше окончателно обращението на рублата, ажиото беше 7 1/2%, до края на същата година с постепенни понижавания намали се ажиото на един на сто и през целите 1888 и 1889 години то се крепи между половин и един на сто. За постигане целта, както казах по-горе, в продължение на 2 1/2 години Банката си служи чрез постоянните комисии и кореспондентите си, като с периодически окръжни им събщаваше всяко изменение на ажиото и те от своя страна чрез обявления разгласяваха във всички градове и села цената на златните монети, по която е длъжно населението да ги приема и дава в търговските си обръщения, като му внушава, че то трябва да се придържа строго у дадените курсове и да не приема по никакъв начин означените в обявлението монети с по-висока цена, ако иска да се предпазва от загуба.

Специална комисия по монетния въпрос и решението за въвеждане златния еталон

Иван (Иваница) Иванов

На 12 декември 1888 г. биде назначен за финансов министър Иван Салабашев. Без да обръща внимание на направеното дотогава от страна на Министерството и на Банката по монетния въпрос, той се решава да започне сеченето на 5-левови сребърни монети, когато в обращение бяха пуснати от Банката 5-левови златни банкноти, а с това се явяваше опасност за осуетяване направените усилия за въвеждане златния еталон в страната. Настоявах няколко пъти пред министъра да се откаже от това намерение и да се назначи една комисия от сведущи лица, която под негово председателство да обсъди монетния въпрос. Най-после той се съгласи и с писмо от 21 декември 1889 г. съобщи на Банката, че „назначава се комисия в следния състав: управителя на Банката М. Тенев, администраторите: Ст. Караджов, Иван Бракалов, директорите на банковите клонове Ив. А. Иванов, Хр. Ангелов[466] и П. Икономов, главния секретар на Финансовото министерство Хр. Белчев, съ-

Христо Белчев

[466] Ангелов, Христо – директор на клона на БНБ във Варна (б.р.).

ветника при Върховната сметна палата В. Д. Золотович[467], началника на Счотното отделение при Финансовото министерство Йордан Наумов, съкровищника при същото С. Тричков, началника на държавните имоти М. Георгиев и финансовия инспектор А. Хранов, на която комисия се възлага, между другото, проучването на следните въпроси: какви средства да се употребят за унищожение на ажиото и ще ли е нужно да се отсекат нови български сребърни монети; какви средства да се употребят за уравновесяването на пазарния курс на монетите в цялото княжество". Комисията заседава на 30 и 31 декември 1889 г. и под председателството на самия министър Салабашев, след като изслуша обстойното ми подробно изложение за всичко направено от 1880 до края на 1889 година по монетния въпрос и мерките, които намирам още за необходимо да се вземат; след всестранно обсъждане взе единодушно следното решение:

1) Да се изработи закон за въвеждането в страната златния еталон;

2) Да се определи максимумът на сребърната монета, която ще се получава в касите и в търговията задължително. Тоя максимум да бъде до 50 лв., в които влизат монетите от 5 лв., 2 лв. и 1 лв. и 50 стотинки. Никелови или медни монети да се приемат само до 1 лев в правителствените каси и в търговията задължително;

3) Да се не секат разрешените 8 000 000 лева сребърни, защото сегашната сребърна наличност е достатъчна;

4) Да се унищожи ажиото в страната;

5) Ковчежничествата да не правят разлика между златната и сребърната наличност. Така също и Банката; тая последната ще задържа само 1/4% комисиона за обменяването среброто срещу злато;

6) За да може окончателно да се унищожи ажиото в страната, Българската народна банка, представлявана от своите администратори, се задължава, като задържи сегашната си сребърна наличност, да употреби един фонд от 1 000 000 лв. злато за обменение срещу сребро. Всяко количество извън това ще бъде за сметка на държавното съкровище;

7) Обменяването злато срещу сребро ще става във всичките ковчежничества с изключение на ония, които са в градовете, гдето има банкови клонове. Това обменение да почне от 15 февруари т.г., до която дата да се направят всичките по това разпореждания. Министерството на финансите и Банката, всеки от своя страна, ще употребят всичките средства, които се намерят за нужни, за да се даде най-голяма гласност на разпорежданията по ажиото;

8) Държавните каси от утре да почнат да плащат злато, без разлика за съдържание на държавните служащи или за други разходи;

9) Приема се по принцип, че курсът на монетите трябва да се изравни по всичките окръзи.

Като средства за това изравняване се препоръчват:

[467] Золотович, Владислав Димитров (1853, Цариград – 1911, София) – учи в гимназия в Николаев, завършва търговско училище и университет в Москва; приема руско поданство; помощник-губернатор на Русе (1878), финансист, служител в БНБ (б.р.).

а) Да се конфискуват всички иностранни монети, сребърни, медни или никелови, които се уловят у населението; да се конфискуват и у сарафите, които ги разпространяват в населението. Тая мярка да се обяви, че влиза в сила 15 дена след обявлението; разпространението да се преследва пред съдилищата съгласно действащия у нас турски закон;

б) Да се предпише, че левът трябва да се смята 5 гроша. Ония, които не се съобразяват с това, ще бъдат глобявани по административен ред, както е било предписано това и миналата година. Постоянните комисии да се задължат да разгласят тая мярка най-вече между селското население;

в) Да се допълни чл. 18 от Закона за монетите, като се постанови, че всички записи и разни документи, както и всички търговски книги и сметки, съставени и държани в други монетни единици освен лев и стотинки, ще се считат за недействителни;

г) Да се убеди Компанията на Източните железници да промени тарифите си в левове; българския лев да го приема по курса, който правителството определи, като се пресметне по каква цена ще изнася на правителството да обменява събраните от тях левове.

Веднага след решението на комисията приготвих и представих на министъра *законопроект с обстойно изложение на мотивите за въвеждане златния еталон.*

Пакостните действия на министър Салабашев

Всичко, което се касаеше до Банката, тя го приложи в изпълнение веднага и с най-голяма акуратност. Също и Министерството от своя страна взема нужните мерки, за да се реализират някои от установените пунктове; но за жалост главните точки, от които зависеше постигането на целта, а именно: 1) решението да се внесе в Народното събрание закон за въвеждане златния еталон в Княжеството; 2) *да се спре сеченето на разрешените нови 8 милиона лева сребърни монети;* и 3) да се узакони обезателното водене на всички парични документи в народна монетна единица; тия три най-важни пункта останаха без последствие, а от това всичките неколкогодишни мои усилия се осуетиха, и то в минутата, когато със Закона можеше да се добие спасителният за цялото население и за държавата резултат. Независимо от това Министерството не изпълни и задължението си да обменява на Банката превишаващата 2 1/2 милиона лева сребърна наличност, която оставаше за сметка на съкровището, и *въпреки решението на комисията почна да сече нови 5-левови сребърни монети.*

На 12 април 1891 г. Банката, след като беше авансирала на правителството до 6 милиона лева злато за задгранични преводи, доведе до минимум златния си фонд и се намери в затруднение да удовлетворява всички нужди на търговците със злато. При все това тя се придържаше строго до сключената с Министерството конвенция; приема сребро в неограничени количества за разните си опе-

рации без никакво ажио; а за размяна на сребро срещу злато е вземала само 1/4% комисиона. След изтощаването на златната ù наличност Банката, на основание конвенцията, поиска от Министерството да ù обмени една сума от 800 000 лв. сребро срещу злато; но подир няколко месеца едва 400 000 лв. се обмениха. Вследствие невъзможността на Министерството да устои на задължението си Банката се видя принудена да увеличи комисионата за отпущаното от нея злато на 1/2, а после на 3/4 и 1%.

В писмо от 12 април изложих на г-н финансовия министър между другото и следното:

> Ако ажиото сега от няколко месеца насам е почнало да се проявява и Банката захвана да взема мерки за запазване златната си наличност, главните причини за това са: 1) невнасянето в Народното събрание законопроекта за въвеждането златния еталон в страната, според както бившият министър на финансите г-н Салабашев при сключване на конвенцията беше обещал; 2) неудовлетворителната миналогодишна реколта на храните и големите платежи, които държавата имаше в странство; 3) гдето администрацията не бди доста силно, щото да се запрети на търговците и сарафите да прокарват между населението златните монети с известно ажио; така щото целта и стремлението както на правителството, така и на Банката да създадат едно по-постоянно и трайно положение във вътрешната циркулация на златните и сребърни монети, което да не излага населението на загуби от разницата на курса, се разбиват у горните препятствия. (...) Ако последните усилия и средства не сполучат да удържат ажиото, Банката ще влезе с ходатайство пред Вас, г-н министре, да се развали конвенцията. (...)
>
> При това длъжни сме да Ви явим тук още веднъж, че повереното ни учреждение не само не печели, но губи всяка година най-малко 70–80 000 лева от несъществуването на ажио и ако сме се съгласили с правителството за уравнение на курса между златото и среброто, то е, защото сме имали предвид ползата от това за цялото население.

Денонсиране от Б.н.банка на сключената с Финансовото министерство конвенция

Няколко дни по-късно с писмо от 30 април 1891 г. се уведоми новият финансов министър Начович, че по решението на Управителния си съвет Банката денонсира сключената конвенция относително поддържането среброто наравно със златото.

Една от главните цели на Банката за унищожението на ажиото беше и тая, че издаваните от нея банкноти, които имат златна стойност, ще може да се разпръснат в по-големи количества и с това ще се увеличат средствата за операциите ù. Опитът беше доказал, че при съществуване каквото и да било ажио между златото и среброто, понеже *държавното съкровище не прави никаква разлика* между 1 наполеон и 4 петлевови монети, а от това, който притежава банкноти златни, ако ги внесе за даждия, губи ажиото; то всеки дава винаги предпочита-

ние на сребротo пред банкнотите или пък се принуждава да ги обменява, преди да отиде да плаща.

Като не се успя да се прокара решението на комисията за въвеждане златния еталон и понеже с насичането на 8 милиона нови сребърни 5-левови монети се изгуби всяка надежда за унищожение на ажиото, след обстоятелственото ми изложение на всичко направено дотогава по установяването на златния еталон и парализирането на усилията ми за голямо мое съжаление управлението на Банката трябваше да хване други път, за да постигне целта си по разпространение банкнотите.

Решение за пускане в обращение сребърни банкноти

През месец ноември 1891 г. свиках в София директорите на клоновете за разискване заедно с Управителния съвет някои важни банкови въпроси, между които главният беше предложението да се пуснат в обращение сребърни банкноти от 5 и 10 лева. Съветът одобри това предложение, като взема в съображение следните мотиви, съобщени на финансовия министър г-н Начович с писмо от 6 ноември същата година:

1) Няма съмнение, че златните банкноти имат голямо преимущество пред сребърните; понеже базисът им като е златната единица, те ще държат в равновесие курса на циркулиращите в страната сребърни монети. Опитът обаче е показвал, че тяхното разпространение в държави като нашата не може лесно да се осъществи. Настояването и усилията на Банката да унищожи окончателно ажиото дадоха за резултат, че до 1 август 1891 г. ажиото изчезна и златните банкноти от 1 400 000 лв. достигнаха на 2 400 000 лв. в обращение. Прокарването на златните банкноти можеше да се достигне, ако Финансовото министерство, според решението на миналогодишната комисия (протокол № 1), издадеше закон за златния еталон и наказателни разпореждания за противодейците; но такъв закон като не излезе, то и кръгообращението на златните банкноти се държи и ще се държи в ограничени размери.

2) *С насичането на новите сребърни 5-левови монети в размер на 8 милиона лева ажиото непременно ще се появи* и по никакъв начин не ще може вече да се отстрани. Ще се насече отново почти толкова сребро, колкото рубли са изнесени от Княжеството вследствие на демонетизирането им, а при съществуването на ажио не само че е невъзможно да се разпространяват златните банкноти, но и тия, които са сега в циркулация, ще се връщат в Банката. Това най-нагледно се доказва с факта, че от 2 400 000 лв. банкнотите спаднаха след появяването на ажиото на 1 400 000 лв. и по-нагоре не се качват.

3) С изпущането на сребърни банкноти ажиото не може да се качва значително. Ако обикновената му норма бъде 1%, 3%, 5% или 7%, то колебанията може да се допуснат само с 2% повече, сиреч че ажиото ще достигне от 1% – 3%; от 3% – 5%; от 5% – 7%; от 7% – 9%; особено пък ако Банката употреби всичките възможни старания, както и досега, да го държи в известна граница.

4) В сегашните времена и при сегашното положение ползата от сребърните банкноти ще бъде тая, че те ще се разпространят в по-голямо количество между

селското население, което ще си служи с тях без загуба във всички вземане-давания и при изплащане на правителствените даждия, и въобще ще навикне постепенно да ги приема и пази. Освен това, понеже среброто е тежък и неудобен метал, то за всички вътрешни трансакции населението, като ще употребява сребърните банкноти, няма да стане нужда да ги представлява за разменяване срещу сребро, а това бездруго ще му вдъхне доверие в тях.

5) Ако в Румъния от самото начало бяха въвели златни банкноти, не можеха да пуснат в кръгообращение нито 1/2 от това, което днес имат; т.е. 140 000 000 лева. Също и в Сърбия банката почна в началото да издава златни банкноти и никога не ги докара по-горе от 780 000 лв.; когато сега сребърните достигнаха до 30 000 000 лв., а златните спаднаха на 70 000 лв. само.

6) Сребърните банкноти ще дадат средства на Банката да функционира правилно, да удовлетворява в много по-голям размер нуждите на населението, като в същото време ù спомогне да намали сконтото. Неоспоримо е, че ажиото ще причинява известни загуби за някои класи от населението; но ползата от евтиния и достъпен кредит ще възнагради загубите. Нищо не пречи на Банката при известни благоприятни обстоятелства, например в случай на един удачен вънкашен заем или на две-три урожайни години, да замести сребърните банкноти със златни, като вземе отгоре си загубата от това преобръщане.

Предвид на изложените дотук мотиви и съображения постанови се да се помоли г-н министърът на финансите Начович да се съгласи за издаването на сребърни банкноти.

Узаконяване пущането в обращение сребърни банкноти, допълнение към чл. 4 от Закона на Банката от 27 януари 1885 г.

Г-н Начович се съгласи с решението на банковия съвет и внесе в Народното събрание за узаконяване представения му проект с изложение на мотивите за допълнение към чл. 4 от Закона [за учреждението] на Българската народна банка от 27 януари 1885 г.

Изложение на мотивите: Всекиму е известно, че не само търговията и индустрията в страната ни, но и земеделието, единственият, може да се каже, лост за материалното въздигане на българина, са много назад, главно по нямане достатъчно капитали. За да се подпомогне в това отношение всеки, учредена е Б.н.банка, която и с доста малкия капитал, с който разполага, е направила досега и прави както на търговците, така и на земеделците доста големи улеснения. С цел да се увеличат средствата на Банката своевременно е разрешено на последната да пусне в обращение и банкноти със златна стойност; но при всичките досега направени усилия такива банкноти не можа да се пуснат в обращение в голямо количество. Пречка на това е, от една страна, съществуването на ажиото, което не може да се премахне, макар че от страна на правителството и Банката бе направено всичко възможно за унищожението му, и от друга – че банкнотите се вземат и дават само в страната ни, а пък вземане-даването става, може да се каже, изключително в сребърни монети. Предвид на гореизложеното и за да може Банката да увеличи сумите, които може да пуска в обращение, става необходимо да ù се позволи да издаде банкноти със сребърна стойност,

за която цел представя се на почитаемото Събрание на разискване и вотиране законопроект за допълнение на чл. 4 от Закона за учреждаването на Б.н.банка, утвърден с указ под № 19 от 27 януари 1885 г.

София, 12 декември 1891 г.

Министър на финансите: (п) Г. Д. Начович

Законопроект: Същата банка има тоже изключително право да издава и банкноти от сребърен еталон, които ще се приемат за платежи в ковчежничествата и във всичките правителствени учреждения с изключение на митниците. Тя е длъжна да пази постоянно в касата си сребърна монета за едно количество, равно с третата част от стойността на издадените банкноти със сребърен еталон. Тия банкноти ще се заплащат веднага на предявителя в сребро както в централното седалище на Банката, тъй също и в нейните клонове. Финансовият министър по решението на Министерския съвет има право да спира издаването на банкнотите от сребърен еталон и даже да изисква от казаната Банка откупуването на част или всичките издадени банкноти от тоя еталон. Формата и стойността на банкнотите със сребърен еталон се определя от Банката и се одобрява от правителството.

Законопроектът се прие от Народното събрание в заседанието от 13 декември 1891 г. и се утвърди с указ от 15 декември същата година.

С окръжно от 3 януари 1892 г. Банката помоли господа окръжните управители да разгласят с всички възможни средства из населението, че ония лица, у които се намират златни банкноти от 5 и 10 лв., трябва да ги внесат най-късно до 1 февруари в окръжните и околийски ковчежничества или в Банката и клоновете ù, срещу които ще им се брои припадаещата се сума в злато. Вследствие на това окръжно всички 5- и 10-левови златни банкноти се изтеглиха от обращение.

Писмо до Финансовото министерство за разрешение пущането на сребърни банкноти

На 28 януари 1892 г. управлението на Банката отправи на новия финансов министър Салабашев следното писмо:

Съгласно обнародвания във вчерашния брой на „Държавен вестник“ закон от 15 декември 1891 г. Банката ще трябва да пристъпи към постепенното емитиране на сребърни банкноти. Както Ви съобщихме с писмото си от 15 того № 646, Управителният ни съвет е постановил да се почне засега пущането само на 5- и 10-левови билети и ако се окаже нужда, по-после да се отпечатат два нови типа за окончателни банкноти от 20 и 50 лв. При всичко че в Закона е установено да се пази в касата на Банката сребърни монети за едно количество, равно с третата част от стойността на издадените банкноти със сребърен еталон, Управителният съвет е на мнение да се постъпи в началото с най-голямо предпазване, като се почне отпущането на банкноти за равно количество на сребърната наличност и постепенно да се увеличи на половина от наличността.

По тоя начин пущаните в обращение сребърни банкноти няма да повлияят ни най-малко за увеличението на ажиото. Само ако ажиото се установи на един размер и не представлява отпосле значителни колебания, Банката ще реши да

се възползва да държи определената в Закона пропорция една трета, в който случай ще може да се турят в разположение на населението по-големи суми за заемните банкови операции.

Като сме убедени, че сребърните банкноти ще способстват в най-скоро време да се популяризира в населението ползата и преимуществото на фидуциарната система[468], с която всички емисионни банки си доставят най-добри средства за улеснение на същото население, имаме чест да Ви помолим, г-не министре, да дадете съгласието си, за да се почне емитирането на сребърните банкноти от 15-и идущия февруари.

Като не получи дълго време отговор, управлението на Банката биде принудено да поднови ходатайството си с писмо от 21 октомври 1892 г., както следва.

Второ писмо до Финансовото министерство по същия въпрос

Господину Министру на финансите

По наше ходатайство Вие благоволихте миналата година да прокарате по законодателен ред издаването банкноти от сребърен еталон. За съжаление обаче Законът по тая част остана неизпълнен вследствие на това, че Министерският съвет не даде съгласието си за пущане на такива банкноти в обращение. Като си позволяваме отново да припомним мотивите, изложени в писмото ни от 6 ноември 1891 г. под № 17.361 в полза на сребърните банкноти, имаме чест да Ви молим, г-н министре, да не откажете вторично да внесете въпроса в почитаемия Министерски съвет с най-покорна от наша страна молба за привеждане в действие горепоменатия Закон за банкнотите. Към мотивите и съображенията, които Ви представихме по тоя въпрос, ще прибавим още и следното:

1) При всичко че в разстояние на последните две години се насякоха сребърни монети за 13 000 000 лв., ажиото, както предвиждахме от самото начало, не се качи повече от 3–4%. С писмото си от 28 януари с.г. под № 1958 ние имахме честта да Ви доложим, че при всичко че в Закона е установено да се пази в касите на Банката сребърна наличност за едно количество, равно с третата част от стойността на издадените банкноти със сребърен еталон, Управителният съвет на Банката беше и сега е на мнение да се постъпи в началото с най-голямо предпазване, като се почне изпущането на банкноти за равно количество на сребърната наличност и постепенно да се увеличи на половина от наличността. Тия мерки взети, няма съмнение, че емисията на сребърните банкноти не заплашва нашето монетно обращение, а усилва средствата на Банката, като създава същевременно и значителни улеснения на търговията и промишлеността; в случай пък, ако пущането на банкнотите от сребърен еталон ще трябва по някои причини да се ограничи, правителството, в сила на правото, което Законът му е дал, всякога може да спре по-нататъшното им издаване.

2) Когато пуснатите наведнъж в обращение 5 000 000 лв. сребро и подир това и другата серия от 8 000 000 лв. не покачиха извънредно много ажиото, толкова повече сребърните банкноти няма да изменят значително неговия размер, защото ще се пущат, както забелязахме по-горе, постепенно, а в началото няма да

[468] *Фидуциарната система* – има се предвид фидуциарната (от лат. *fiducia* – доверие) парична система, или системата на книжните пари, при която приемането им като разменно средство, както и тяхната стойност почиват върху общественото доверие (б.р.).

произведат никакво променение, защото колкото банкноти ще се пуснат, толкова сребро ще се тури в касата. Благоприятни условия за издаване на сребърните банкноти представлява и сключеният от правителството в последно време вънкашен заем от 142 780 000 лева.

3) От година на година, с развитието на икономическите сили на Княжеството, ще се усеща нуждата от отваряне на нови клонове и агенции на Банката. Тъй например за идущата година ние тъкмим откриването на банков клон в град Търново; а след направата на Бургаското пристанище ще трябва да се учреди в Бургас една агенция на Банката. За откриването обаче на тия учреждения и поддържането им в интереса на населението се изискват парични средства, които по най-лесен и износен начин може да се добият с разпространението на банкнотите.

4) Като знаем, че с емисията на нашите банкноти неизбежно се свързва представлението за лошата репутация на гръцките банкноти, ние считаме за своя длъжност да Ви съобщим, г-н министре, че там банковите билети са имали и сега имат *cours forcé*, който ги е обезценил, и че те са пуснати в грамадно количество и без съблюдение на никаква предпазителна мярка. Също тъй и по-напрежните румънски банкноти от сребърен еталон изгубиха значително от стойността си сравнително със златото, защото количеството им беше достигнало до 120 000 000 лева. У нас подобно нещо не може да се случи, тъй като целта на нашата Банка не е да спекулира с банковите билети, а да удовлетвори чрез тях най-насъщните потребности на производителната част на населението. Затова отсега още може да се каже, че като се пущат постепенно, тяхното количество не може да вземе големи размери.

5) Навсякъде вътрешните заеми се предпочитат пред външните; а банкнотите, които банките издават, не са друго освен един вътрешен заем от местното население. Лихвите, които то ще плаща срещу заемите си на Банката, ще си остават в страната. Независимо от това с увеличение средствата на Банката чрез разпространение на банкнотите ù ние сме убедени, че в недалеко бъдеще ще имаме възможност да намалим сконтото от 8% на 7%, даже на 6%.

Предвид на всичко гореизложено надяваме се, че ще ни ощастливите с положителен отговор.

Отказът на министър Салабашев за пущане в обращение сребърни банкноти

В отговор на горното писмо министърът на финансите Салабашев едва на 1 февруари 1893 г. ни съобщи, че *засега не намира за възможно пущането в циркулация сребърни банкноти.* Макар в писмото да не се казват мотивите, те се заключаваха в страха на министъра да не би ажиото да се покачи твърде много. *Тоя взгляд трябваше да се приеме по-рано, преди сеченето на сребърните 5-левови монети за 8 и 5 милиона;* защото, както ще забележите от цялата изложена в настоящото [издание] преписка, идеята за унищожението ажиото ме ръководеше постоянно. При всичко че Банката се задължаваше да не пуща повече банкноти, отколкото сребро ще държи в касите си, с което никакво увеличение

на ажиото не може да се допусне, отказът на министъра да даде съгласието си за пущането сребърни банкноти пак можеше да бъде оправдан, ако останеше последователен и не дойдеше с други разпореждания да докаже, че мотивът за отказа му не е бил основателен.

Ново искане за сечене сребърни 5-левови монети

Без да вземе във внимание, че от пущането в обращение насечените през 1891 г. и 1892 г. 8 и 5 милиона сребърни монети ажиото окончателно се възстанови и достига до 4%; като забрави и страха си за покачване на ажиото, г-н министърът на финансите Салабашев, търсейки печалби за покриване бюджетен дефицит, внесе нов законопроект, с който се искаше разрешение за сеченето още 12 милиона лева сребро, който се вотира от Събранието на 18 декември 1893 г.

Усилията ми да отклоня сеченето на повече 5-левови сребърни монети

Чрез всевъзможни агитации между господа представителите, чрез големи молби до господа министрите направих всичко, за да се убеди правителството да се откаже от решението си; но за жалост то остана непреклонно. В словесни разговори излагах няколко пъти на г-н министър-председателя и г-н финансовия министър печалния резултат, който тоя нов закон ще принесе на страната, като им представлявах, че освен загубата за държавното съкровище, което ще понася с плащането ажио за анюитетите на външните си задължения за сключени заеми и за разни доставки в злато, цялото население при снабдяването си с разните необходими за живота му продукти, доставяни от странство, ще плаща постоянно на продавачите размера на ажиото между златото и среброто.

Всеки търговец, който внася от странство стоки, като е задължен да изплаща стойността им в злато, при пресметване цената, по която ще ги продава в България, трябва обезателно да прибави и ажиото; а понеже то търпи значителни колебания през течение на годината, за да не се изложи на случайни загуби, той ще прибави още 1–2% повече от средното ажио. Туй увеличение в цената на стоките се плаща от всички съсловия съразмерно с консумираните от всекиго предмети, понеже чиновниците, свободните занятия, работниците добиват работната си плата в сребро, а и земеделското население продава произведенията си в сребърни монети, или ако някому се плати в злато, то ще е непременно с ажиото. Може някой да възрази, че срещу изнасяните из България храни постъпва изключително злато и за тая сума не може да има никаква загуба от ажиото; това възражение обаче няма да е вярно, защото печалбата от ажиото остава в ръцете само на главните закупувачи житари, без да се ползва нещо

производителят. Загубата от ажиото трябва да се сметне върху цялата сума на вноса и анюитетите за заемите, което съставлява ежегодна загуба.

Не трябва да забравяме и факта, че повечето от извършваните задължения в страната предвид на голямото колебание на ажиото стават повечето в злато. Миналото ни доказва, че в известни времена ажиото е достигвало до 9%, а след няколко недели то е спаднало на 3%. Значи, че всички, които са направили задължения при високо ажио и са си набавили сребро по текущия курс, а са имали падеж за изплащане при ниско ажио, се ползват от разликата; когато, напротив, всички, които се задължават при ниско ажио, а имат падежи през период на високо ажио, губят разликата в повишението на ажиото между датата на задължението и оная на изплащането.

Ако новите 12 милиона лева сребърни монети се секат с цел да се попълни част от бюджетния дефицит, хиляди пъти по-предпочтително е, казвах на министрите, да се направи заем от 6 милиона, за лихви и погашения на който ще се плаща ежегодно по 420 000 лв., нежели да се излага населението на загуби с милиони.

Ако отсечените досега сребърни монети са недостатъчни за удовлетворение трансакциите в страната, което не вярвам, то много по-предпочтително е да се разреши на Българската народна банка да пусне в обращение 5-левови сребърни банкноти, които, освен че имат важни преимущества над сребърните монети, но може да принасят постоянен доход за хазната и да доставят евтини средства за населението. Досегашното поведение на Банката по монетния въпрос представлява всички гаранции, че тя и занапред ще регулира циркулацията на банкнотите по начин, щото да отстранява силните колебания на ажиото и да го държи в известни граници, като изтегля из обращение една част банкноти при всяко стремление за покачване на ажиото.

Всички доводи, убеждения и усилия като не постигнаха никакъв резултат, най-после за очищение совести намерих за нужно да отправя на 17 февруари 1894 г. последната молба г-ну министру-председателю със следното писмо.

Писмото ми до министър-председателя Стамболов

Многоуважаеми господин Стамболов,

При всичките ми ходатайства да се откаже правителството ни от насичането на нови сребърни монети обявление беше обнародвано и търг се произведе на 5 и 10 февруари. Благодарение на обстоятелството, че предложените цени бяха много високи, търгът не се утвърди от Министерския съвет. Това отлагане ми дава възможност да се помъча още веднъж, дано се откаже правителството от решението си. Интересите на съкровището, на търговията и на населението диктуват да не се увеличава стокът на среброто, който и без това е много. Това е общото убеждение. 10 години вече се занимавам с тоя въпрос. Бях против насичането на по-първите 13 милиона лева сребърни монети, защото с тях се

осуетиха всичките ми надежди за окончателното премахване на ажиото. Бях предсказал, че ажиото, което тогаз беше 1/2 до 1%, ще отиде най-малко до 3 1/2 до 4%, а това се сбъдна напълно, и то във времена, когато от заемите ежегодно влизаха в страната значителни количества злато. Моето дълбоко убеждение е, че с насичането на нови 12 милиона сребро, докато постъпва в България злато от заеми, ажиото няма да бъде по-долу от 5%, а ако един ден заемите престанат, ажиото не ще може да се задържи нито на 10%.

Даже при ограничение ажиото на 5% ежегодната загуба за съкровището и населението ще бъде по-голяма от привременната облага, която ще се добие еднаж завинаги от насичането на 12-те милиона. Имах неудоволствието да говоря преди няколко дни и на г-н Салабашева по тоя въпрос. Ако за по-маловажни въпроси се назначават комисии, мисля, че тоя от най-голямо значение за търговията и цялото население въпрос заслужава да се изучи всестранно; още повече че една многочленна комисия, състояща се от целия Управителен съвет на Банката, от директорите на клоновете, от началници отделения във Финансовото министерство и съветници от Сметната палата под председателството на г-н финансовия министър, беше решила още през 1891 г. да не се секат и по-предишните 13 милиона лева. Отсичането на новите монети ще има много печални последствия и за съкровището, и за населението. Най-убедително Ви моля, прочее, ако е възможно, настойте да се отложи за няколко време обявяването на нов търг и да се назначи комисия колкото се може от повече членове и от разни убеждения по въпроса, за да го обмисли всестранно и да даде своето заключение.

Като мисля, че с това изпълнявам една моя обязаност, моля Ви, многоуважаеми г-н Стамболов, да приемете уверение в отличното ми почитание и съвършена преданост.

М. Тенев

При всичко това Законът се приложи, търгът се произведе, новото сребро се пусна в обращение, печалбата от монетите покри една част от бюджетния дефицит; но и резултатът се появи много по-плачевен и по-скоро, отколкото го предвиждах и очаквах. Ажиото от 3–4%, каквото беше преди пущането на новите монети, достигна след няколко дни до 9%. Имаше право населението да се оплаква и негодува за това бързо прекомерно повишение на ажиото; но не против Банката трябваше да се отправят негодуванията и обвиненията, която му се притичаше на помощ в най-трудни обстоятелства. И в тоя случай Банката спокойно може да каже, че е направила много повече, отколкото средствата и благоразумието ù позволяват; когато други кредитни учреждения гледаха с най-голямо хладнокръвие на резултата, без да са принесли ни пара помощ за облекчение положението; а напротив, даже са се старали да го затруднят.

Изложението ми по монетния въпрос, приложено към Отчета на Банката за 1894 г.

Възмутен от неоснователните натяквания към Банката в някои партизански вестници по ажиото, принуден бях да изложа в един обстоятелствен доклад до

министъра на финансите г-н Гешов с дата 4 февруари 1895 г. всичко направено по монетния въпрос от 1880 до края на 1894 г., който се подписа от Управителния съвет на Народната банка и приложи към Отчета ù за 1894 г. Тоя доклад съдържа резюме от настоящото мое изложение по монетния въпрос и направи навремето си голяма сензация. В тоя си доклад казвах:

> За да ограничи колкото се може покачването на ажиото, Банката е държала отворени гишетата си за всякакви количества сребро, внасяно ù по разните операции, като се е пазила само да не изпуща златото си за пълнене касите на другите банкови учреждения и сарафи. На 1 август Банката е имала златна наличност за 12 000 000 лв., а на 31 декември златото оставаше в касите ù само 2 000 000 лева. Значи, в продължение на 5 месеца Банката е пуснала за вътрешни или задгранични нужди на населението 10 000 000 лв. злато, независимо от придобитото чрез обменяване в тия месеци сребро срещу злато. Понеже всичките си заемни операции през това време тя е правила в сребро, цялото количество на отпуснатото злато е употребено за поддържане курса на ажиото. Ако при тия жертви на Банката ажиото постепенно достигна до 9%, то кой знае докъде можеше да се качи, ако тя останеше хладнокръвна и гледаше да пази само своите интереси.
>
> Ажиото е последствие от незачитането политико-икономическия принцип за предложението и спроса[469] особено в страни, гдето народното богатство е ограничено, а търговският баланс им е повечето време неблагоприятен. Сребърният метал е претърпял такова обезценение, щото каквито мерки и да се вземат за поддържане на законната цена на сребърните монети, щом стокът на последните е в по-голямо количество, отколкото е необходимо за улеснение малките платежи, те трябва да теглят една разлика в сравнение със златните и разликата е толкоз по-чувствителна, колкото златото е по-рядко. С насичането на 8 милиона сребърни монети в 1891 г., 5 милиона в 1892 г. и 12 милиона в 1894 г., освен че се изнесе из страната 15 000 000 лв. злато за изплащане стойността на пуснатите в обращение монети, но и стокът на среброто се увеличи с 25 милиона лева, вместо които щеше да циркулира злато в страната. Цялото количество на сребърните монети възлиза сега на 47 500 000 лв., което се пада по 15 лв. на глава. Ако през годините 1884 до 1887, когато търговският баланс на Княжеството беше много по-ограничен и нямаше никакви анюитети за изплащане в странство, ажиото се колебаеше между 4 и 9%, то при увеличение стока на среброто, при значителните анюитети, които съкровището има да плаща в странство, при всичкото понижение цената на земеделските произведения и намалението на експорта през изтеклата година, който на 1 ноември представляваше един дефицит от 20 милиона лева, покачването на ажиото се обяснява много лесно и даже трябваше да достигне по-висок размер от 9%.
>
> Не е само България, която страда от излишък на сребърни монети. Румъния до 1890 г. беше в много по-трудно положение. Независимо от около 55 милиона сребърни банкноти непокрити там имаха в обращение още около 78 милиона сребърни монети, или всичко 133 милиона лева, които се падаха по 25 лв. на глава. Понеже това количество беше повече, отколкото можеше да носи румънското благосъстояние, ажиото през 1886 до 1890 г. се колебаеше между 14 и 21%.

[469] *Предложението и спроса* (рус.) – предлагането и търсенето (б.р.).

За да тури край на несносното положение в страната от колебанието на ажиото, румънското правителство в 1890 г. взема радикални мерки, като узакони въвеждането златния еталон. В сила на тоя закон от 9 октомври 1890 г. всички банкноти около 110 000 000 лв. се преобърнаха в една минута на златни, а от сребърните монети се изтеглиха около 40 милиона лева из обращение и изнесоха извън Румъния за претопяване; тъй щото в обращение останаха само около 40 000 000 сребърни монети, или по 7 1/2 лева на глава.

При това със същия закон се определи, щото при разните платежи никой да няма право да дава повече от 50 лева сребро и повече от 5 лева медни. С тая радикална мярка ажиото в няколко дни изчезна и оттогаз досега никак не се появи, макар кризата, която прекарва Румъния от миналата година насам, да не е по-лека от нашата.

Положението на Сърбия в последно време не е по-завидно от нашето. През цялата 1893 г. ажиото се колебало там между 7.50 и 19%, а през миналата 1894 г. между 11 и 20%. Това извънмерно повишение на ажиото се дължи тоже на пущането в обращение сребърни монети и сребърни банкноти много повече, отколкото може да понесат вътрешните нужди на сръбското население. Сребърни монети има насечени в Сърбия за 9 600 000 лв., а сребърни банкноти непокрити в обращение за 20 000 000, или всичко 29 600 000, които се падат по 13 лева на глава. Докато в Сърбия циркулираха само сребърни монети без банкноти, ажиото обикновено беше 1/2 до 1 1/2, а рядко достигаше 2%.

За да намали по възможности ажиото, сръбското правителство със закон от 15 декември 1893 г. реши да се ограничи свободата на Народната им банка по издаването сребърни банкноти. Законът от 22 септември 1885 г. позволяваше на банката да издава сребърни банкноти от 10 лв., като пази срещу тях наличност 40%. За припадащата се наличност срещу сребърните банкноти банката допущаше, че може да държи по-голямата сума в златни монети. От това количеството на сребърните банкноти в обращение растеше много бързо. През ноември 1893 г. имаше в обращение сребърни банкноти за 29 000 000 лв. срещу сребърна наличност 4 000 000; пропорцията на наличността беше следователно не 40, а 14%. Ако банката съблюдаваше строго изисквания от закона размер, даже ако сполучеше да изтегли из обращение всичките насечени в Сърбия сребърни монети, които са 9 600 000 лв., пак не можеше да пусне в обращение сребърни банкноти за повече от 24 000 000, когато тя беше достигнала 29 000 000 лв. Като се убеди, че извънмерното покачване на ажиото се дължи изключително на голямото количество сребърни банкноти в обращение, Скупщината със закона от 15 декември 1893 г. постанови, че наличността срещу сребърни банкноти трябва да е безусловно в сребърни монети, понеже всичкото сребро в Сърбия възлиза на 9 600 000 лв., а по-голямата част е необходима за разменна монета във вземане-даванията и опитът е доказал, че банката не може да събере в касите си по-голяма сума от 4 до 4 1/2 милиона лева. Срещу такава наличност банката няма право да пусне в обращение повече от 10 до 11 милиона сребърни банкноти, когато тя на 22 януари текущата година е имала в обращение за 24 800 000 лв. банкноти. Законът задължава банката да изтегли за 13 000 000 лева сребърни банкноти; но понеже тя при ограничените средства, с които разполага, няма никаква възможност да изпълни в кратко време туй постановление, предоставен ù е срок от 5 години, през който период трябва да доведе постепенно сребърните банкноти до определената от закона пропорция. Независимо от горната мярка, за да спомогне за ограничение постоянното покачване на

ажиото, сръбското правителство през миналата година разреши на митниците да приемат вместо злато сребърни банкноти с ажио 13%, без да гледат какво е ажиото в пиацата. Последната мярка може би е спомогнала отчасти да поограничи ажиото; но неоспоримо е, че като се приспособи напълно първата, сиреч изтеглянето на една част сребърни банкноти, намалението ще бъде много чувствително.

Мерките, които нашата Банка употреби в границите на своите средства, за да се бори срещу покачването на ажиото, както споменахме по-горе, са:

1) Приемането сребърни монети в неограничени количества за всички видове операции, по които клиентите са били длъжни да внесат злато. С това Банката е предлагала услугите си на всички, които са имали нужда от злато за задгранични платежи.

2) Понеже една от причините за качване ажиото е навикът на по-големите търговци да вършат продажбите си в злато срещу полици, издавани от купувачите; както и решението на банкери, сарафи и пр. да обръщат креансите си все в злато за предпазване от колебанията, Банката още през 1891 г., като видя, че няма надежда за унищожение ажиото, съветва клиентите си и населението да избягва от златните задължения за вътрешните си вземане-давания, с което ще се ограничи нуждата от злато само за задгранични платежи. Съветите обаче много малко повлияха, защото заемодавците търговци, сарафи и лихвари се извиняваха с това, че не искат да се излагат на неизвестността в ажиото. За да спомогне и в туй отношение, Банката постепенно намалява заемите в злато и настоява пред клиентите си търговци и сарафи да ù представят за шконтиране повече сребърни полици, като им преобръща и специалните сметки колкото се може в сребро.

3) За ограничение покачване ажиото Управителния ни съвет, както и Вие, господине министре, бяхме на мнение, че може да се спомогне с пущането в обращение посредством Банката още няколко милиона злато. Понеже банковата златна наличност е доведена вече до минималния размер, Вие имахте добрината да обещаете една жертва от съкровището за в полза на населението и да турите в разположение на Банката 4 милиона лева злато. С обявления по вестниците и с окръжно до кореспондентите си Банката разгласи, че от 1 февруари почва да разменява телеграфически чрез ковчежничествата из цяла България всякакви суми сребро срещу злато по установяваното ежедневно ажио. Това средство ще подейства непременно за спиране покачването и даже за спадане на ажиото, докато експортът на храните се поразмърда.

Всичките тия мерки обаче, трябва да го признаем, са палиативни. Те може привременно да действат, но не може да послужат за окончателно установение един траен размер в ажиото.

Единственото радикално средство, за да се прекратят периодическите загуби, които съкровището и населението е осъдено да търпи от колебанието на ажиото, и да се върне блажената епоха, която съществуваше през 1888 и 1889 г., когато всякакво ажио беше забравено, е: да се *тури в изпълнение в най-скоро време решението на комисията от 1891 г., като се въведе златният еталон в страната, и да се изтегли постепенно от обращение част от 5-левовите сребърни монети, които се отсякоха и пуснаха в обращение през последните години.* Рецептата може би е горчива; но в интереса на хазната и населението тя трябва непременно да се приеме. Загубата, която ще претърпи съкровището от тая мярка, нека ни служи за урок да бъдем занапред по-внимателни при разрешение

въпроси от такваз капитална важност за страната. Тая загуба ще се възнагради постепенно с намалението на шконтото, което Банката ще има възможност да направи след пущането в обращение по-голямо количество златни банкноти, и от печалбата, която тя ще изкарва за съкровището от тях.

Като се надяваме, че няма да пропуснете първия удобен случай за поправяне направените по въпроса погрешки, имаме чест да Ви засвидетелстваме, г-не министре, дълбоките си почитания.

Законопроект за златния еталон

В началото на 1895 г.[470] поднових ходатайството си пред новия финансов министър г-н Ив. Ев. Гешов да се вземат мерки за въвеждането на златния еталон, като се изтеглят от обращение една част от сребърните 5-левови монети. Г-н Гешов, запознат добре с въпроса, споделяше напълно идеята и програмата ми. Възползван от благоразположението му, приготвих нужния за целта законопроект, придружен от следното обстоятелствено изложение на мотивите:

Господа народни представители,

Едно от най-забележителните явления в страната през 1894 г. беше бързото покачване на ажиото, което достигна до 9%. Българската народна банка ми изпрати, като прибавление към Отчета си за 1894 г., „Изложение върху монетния въпрос в Княжеството“, в което указва причините за съществуването на ажиото и средството за окончателното му премахване. Според това изложение главната причина за съществуването на ажиото е голямото количество сребърни монети, отсечени през 1892 до 1894 година. От изложението се вижда, че до 1887 г. ажиото се е колебало между 4–9%. На 13 юни 1887 г., от който ден се запретило обращението на сребърните рубли, ажиото било 7 1/2%; но понеже с това запрещение се изнесоха из България за около 10 милиона лева рубли, ажиото до края на годината спаднало до 1%. През 1888–1889 г. ажиото се държало между 1/2 и 1%. През февруари 1890 г. то било съвършено унищожено, а Банката вземала само 1/4% комисиона за размяна на сребротo срещу злато. От февруари 1890 г. до април 1891 г. ажио никак не съществувало и била приготвена почвата за въвеждането златния еталон в страната съгласно решението на една комисия, свикана от г-н министъра на финансите Салабашев през януари 1890 г. Вместо да изпълни обаче решението на комисията, министър Салабашев се разпоредил за насичането на нови сребърни монети. Това разпореждане осуетило всички трудове за поддържане курса на сребротo наравно със златото; ажиото отново се появило и захванало да се качва.

В края на 1891 г. и началото на 1892 г. се пуснали в обращение за 8 000 000 лева нови сребърни монети. Ажиото почнало да се колебае между 2–3%. През същата година се насекли още 5 000 000 лв. сребърни монети и ажиото достигнало да се колебае между 3–4%, което колебание траело до 1894 г., когато се насекли и пуснали в обращение още за 12 000 000 лв. нови сребърни монети и ажиото от 4 достигнало до 9%.

Същото явление Българската народна банка констатира и в Отчета си за 1894 г., през която ажиото се е колебаело между 4–8%. В течение на изтеклата година

[470] *В началото на 1895 г.* – след 19 май, когато е съставено правителството на д-р Константин Стоилов (б.р.).

търговският баланс на Княжеството представлявал много благоприятни резултати. Износът на храните е бил от най-оживените и с много по-добри цени от последните няколко години. В страната е влязло значително количество злато както от изнесените произведения, тъй и от сключения заем за земеделските каси, но при все това ажиото до 20 август се държеше между 5 и 6%, а едва в последните три месеца се намали до 2 1/2%.

Няма съмнение обаче, че щом спре експортът, ажиото ще почне да се качва, за да достигне размера 5%, а може би и повече.

Загубите, на които е изложено населението от колебанието на ажиото, са всекиму известни. Банката пресмята тая загуба ежегодно на 7 400 000 лв., но без съмнение тя е много по-голяма, ако може се узна приблизително общата сума на всички сделки в страната.

Ажиото, както казва Банката, е последствие от политико-икономическия принцип за *предложението и спроса,* особено в страни, гдето народното богатство е ограничено, а търговският баланс им е повечето време неблагоприятен. Сребърният метал в последните години е претърпял такова обезценение (на 12 ноември м.г. цената на унцията в Лондон е била 29 пени, което представлява обезценение 52%), щото каквито мерки и да се вземат за поддържане законната цена на сребърните монети, щом стокът на последните е в по-голямо количество, отколкото е необходимо за улеснение малките платежи, те трябва да теглят една разлика в сравнение със златните и разликата е толкоз по-чувствителна, колкото златото е по-рядко. Верността на тоя принцип е неоспорима. Самият факт, че ажиото в България е било 1/4 до 1%, когато количеството на сребърните монети е било 20 000 000 лв.; 2–3% при количество сребърни монети 28 000 000 лв.; 3–4% при количество 33 000 000 лв.; а 4–9% при количество 45 000 000 лв., е най-ясното доказателство за верността му. За подкрепление на това, без да ходим да търсим примери в държави като Гърция или Португалия, които се смятат за побъркани финансиално и гдето ажиото в първата беше достигнало до 90%, а във втората до 33%, ние ще си послужим с примери от монетното обращение на държави, финансовото положение на които е признато за добро.

В Русия ажиото между златото и книжните рубли, които се броят за сребро, се дължи изключително на голямото количество банкноти в обращение. През 1874 г. ажиото е било 24%; през 1878 до 1885 г. – около 38%; през 1888 – около 50%; през 1891 – около 37%, а понастоящем – 33%. Всички досега руски финансови министри са признавали, че единственото средство за намалението и премахването на ажиото е изтеглянето и унищожението на по-голямата част банкноти, а сегашният министър Вите най-сериозно се е заловил за въвеждането златния еталон, приспособлението на който се очаква в скоро време.

В Австрия тоже многото книжни фиоринти, представляващи сребърна монета, произведоха големи колебания в ажиото, което от 1880–1891 г. е било 12 до 25%. Това колебание принуди австро-унгарското правителство да узакони през 1892 г. въвеждането златния еталон, като изтегли постепенно повечето от банкнотите, за която цел му е разрешен заем от 300–400 милиона фиоринта злато за заместване банкнотите. Правителствата австрийско и унгарско трупат постоянно злато с цел, щом приготвят необходимия запас, да пристъпят веднага към изпълнението закона за златния еталон.

В Италия войната през 1866 г. накара правителството да усили издаването банкноти, сумата на които достигнала до един милиард франка. Ажиото, което тогава било 1%, достигнало до 20% и през всичкото време от 1866 до 1883 г. се е колебаело между 10 и 20%. За урегулиране курса италианското правителство реши в 1883 г. да направи заем от 640 милиона франка злато, с които изтегли от обращение равна сума банкноти и ажиото веднага спадна на 1%.

В Холандия до 1873 г. по причина на много сребро в обращение ажиото беше достигнало до 15%. Правителството като изтегли и претопи на кюлче по-голямата част от сребърните монети, ажиото веднага изчезна.

В Румъния до 1890 г. имаше в обращение 133 милиона лева сребърни банкноти и монети, които се падаха по 25 лева на глава. Понеже това количество беше повече, отколкото трябва, ажиото от 1886 до 1890 г. достигна да се колебае между 14 и 21%. Със закон от 9 октомври 1890 г. румънското правителство въведе златния еталон в страната, като изтегли от обращение за 40 милиона 5-левови монети и определи задължително приемане при разните платежи до 50 лева за сребърните и 5 лева за медните монети. След приложението в сила на тоя закон остана в обращение само за около 40 милиона сребро, или по 7 1/2 лв. на глава; а от това ажиото в няколко дни изчезна и оттогаз в продължение на 4 години не се никога появи, макар дефицитът на търговския баланс заедно с анюитетите на държавните заеми да изисква изнасянето от страната около 185 милиона лева злато повече, отколкото се внася.

В Сърбия, докато циркулираха само сребърните монети, каквито имаха отсечени за 9 600 000 лв., ажиото никога не надминаваше 1 1/2%. Щом захвана Сръбската народна банка през 1886 г. да пуща в обращение сребърните банкноти, ажиото се покачи и пропорционално с уголемяването сумата се качваше и ажиото. През 1893 г. ажиото се колебаело между 7 1/2 и 19%. През цялата 1894 г. то се движило между 14 и 21%, макар сръбското правителство и да разрешило на митниците да приемат банкноти с определено ажио 13 1/2%. През 1895 г. е било между 10 и 18.75%, а от началото на изтеклата година то се колебало между 21 и 23%. Трябва да забележим, че търговският баланс в последните години е благоприятен за Сърбия, понеже износът превишава вноса с около 9 000 000 лв., а като вземем във внимание анюитета на държавните дългове, тя изнася злато повече, отколкото влазя, само около 12 000 000 лв. Извънмерното покачване на ажиото се дължи изключително на голямото количество сребърни банкноти, каквито на 15 ноември миналата година имало в обращение за 24 500 000 лв. Понастоящем в Сърбия циркулират сребърни монети и банкноти за около 30 милиона лева, които се падат на глава по 13 лв. Това количество е много по-голямо, отколкото нуждите на страната изискват, и затова ажиото се държи тъй високо. За намаление на ажиото сръбското правителство със закон от 15 декември 1893 г. задължава Народната банка да изтегли постепенно в продължение на пет години излишното количество банкноти. Туй задължение обаче банката не е имала възможност да изпълни досега.

Още по-убедително може да ни послужи Турция, финансовото положение на която не е от завидните. В Турция от много години циркулират сребърни монети за около 190 милиона лева, които се падат по 8 лв. на глава. Търговският ù баланс средно представлява ежегоден дефицит около лева 25 000 000 и анюитети за дългове лева 50 000 000, или всичко лева 75 000 000.

При всичко че ежегодно трябва да излазя повече злато, отколкото влазя, за около 75 милиона лева, от десетки години курсът на турската лира срещу сребърни монети се движи между гроша 108 и 109; но понеже тоя курс е постоянен, загуба във вземане-даванията може да се причини максимум 1%, а от това ажиото между златото и среброто се колебае между 1/2 и 1%.

Средството, което Българската народна банка предлага за премахването на ажиото, е приложение решението на финансовата комисия от януари 1890 г., а именно: 1) да се въведе златният еталон в страната; 2) да се изтеглят из обращение излишните сребърни монети. Това са най-бързите и законни мерки, към които са били принудени да прибегнат напълно или отчасти всички държави, що са имали побъркано монетното си обращение. С него са си послужили, както видяхме, Италия, Австрия, Румъния, Сърбия, Турция и пр.

За да се освободи населението от постоянните загуби, които колебанието на ажиото ще му причинява, Министерството на финансите има чест да внесе за разглеждане в Народното събрание прилòжения при настоящото законопроект, с който да се обедини нашето законодателство по монетите и да се въведе за монетна единица в Княжеството *златният лев,* като се установи платежна сила за сребърните монети до 50 и за бронзовите и никелови монети до 3 лв.; а в същото време се изтеглят из обращение 5-левови сребърни монети за сума до 15 милиона лева максимум.

С намалението на сребърните монети и въвеждането златната единица банкнотите на Българската народна банка от 5 и 10 лева ще се разпространят в по-големи количества и ще удовлетворят всички вътрешни трансакции, а златните монети ще служат за покриване външните задължения, когато по някои обстоятелства трябва да се изнесе из страната повече злато, отколкото се внася.

Понеже без намалението на сребърните монети не ще може да се тури в изпълнение настоящият закон, то чл. 13 дава право на Министерския съвет да го приложи, когато намери за удобно, сиреч когато успее да направи заем, с който да замести със злато изтегленото из обращение сребро.

Предвид на ползите, които страната ще извлече от въвеждането на златния еталон, ползи, констатирани вече в Румъния, аз се надявам, че настоящият законопроект ще бъде приет от почитаемите господа народни представители.

Законопроектът с изложението на мотивите се внесе в Събранието в началото на декември 1895 г., но поради закриване на сесията остана неразгледан. Същият законопроект беше внесен от г-н Гешов в следната сесия на Събранието и на 27 февруари следващата година стана *Закон за монетите в Княжеството,* като се установяваше за монетна единица златният лев, определя се платежната сила на сребърните монети до максимум 50 лв., а за медните и никеловите до 3 лв., а министърът на финансите се упълномощаваше да изтегли от обращение сребърни 5-левови монети за сума 20 000 000 лв., които да се преобърнат в злато. За покриване загубите от това преобръщане да се сключи нужният заем. Тоя закон, утвърден с указ от 27 февруари 1897 г., влизаше в сила, когато постанови Министерският съвет.

Народното представителство, както и разните съсловия от населението, посрещнаха поменатия закон с възхищение. Самата преса обърна най-сериозно внимание върху въпроса и в продължение на няколко месеца всички почти вестници казаха своята дума, като одобряваха по принцип въвеждането на златния еталон, ползите от което бяха описани най-убедително в изложението на мотивите, придружаващи законопроекта. Критикувана беше само мярката за изтегляне и продаване част от сребърните 5-левови монети, от които можело отпосле да се окаже нужда. В действителност обаче по моето мнение бяха излишни при съществуването в обращение банкноти от същата стойност и ако се окажеше нужда от сребро, то ще е за разменни монети от лв. 2, 1 и 0.50, каквито винаги може да се секат с голяма полза за съкровището. Понеже финансовото положение на страната не беше по това време много благоприятно, Министерството не се решаваше да предприеме веднага приложението на закона и чакаше по-удобно време.

Ново решение по златния еталон в присъствието на финансовия министър Ив. Ев. Гешов

В средата на май 1897 г. бях свикал директорите на банковите клонове, за да се разгледат съвместно с членовете на Управителния съвет някои въпроси по банковите операции. В едно от заседанията помолих да присъства министърът г-н Гешов, та под негово председателство да се постави на дневен ред разглеждане въпроса за приложение Закона за златния еталон. Заседанието стана на 19 май същата година. Като резюмирах всичко направено от няколко години за въвеждането на златния еталон, препятствията, които се срещаха в министерството на неговия предшественик Ив. Салабашев, и му благодарих за прокарването в Народното събрание Закона от 27 февруари, изложих мерките, които намирам, че трябва да се вземат за прилагането му. Тия мерки след обстойно обсъждане се установиха и протоколираха, както следва:

Законът за златния еталон може да се приложи в действие още през текущата година, ако се изпълни следното:

1) Ако финансовата група, която е сключила условие с правителството за тридесетмилионния заем на земеделските каси, поеме първата опция и внесе на 1/13 юни т.г. припадаещата се сума от тоя заем, както и условения аванс за правителството срещу облигации от 140-милионния заем, сключен с Лендербанк. Държавното съкровище ще има възможност да върне на Банката заетите нему по текуща лихвена сметка три и половина милиона лева, а земеделските каси да издължат остатъка от сключените досега от Банката заеми, възходящ на сума два милиона лева;

2) С внесената по тоя начин сума Банката може да направи заем на правителството от пет до шест милиона лева, с които да се пристъпи незабавно към прилагането в действие Закона за златния еталон, като се изтеглят от обращение 5-левови сребърни монети за десет милиона лева и се продадат в странство, сре-

щу които ще се добие около пет милиона лева злато, а със заема ще се допълни разликата до десетте милиона;

3) С изтеглянето от обращение на десет милиона сребро събранието е на мнение, че ще може да се унищожи ажиото и приспособи законът. Но в случай че стане нужда да се изтеглят още сребърни монети, Финансовото министерство, ако не успее да сключи отнегде заем за тая цел, може да издаде съкровищни бонове до пет милиона лева, които Банката ще се потруди да сконтира в странство. С тая сума ще може да се изтеглят от обращение и продадат други десет милиона 5-левови монети; и

4) Ако Финансовото министерство се съгласи с това решение на събранието, ще трябва да се обяви веднага търг за продаване изтегляното количество сребро и изнасянето му из Княжеството.

Постановление на Министерския съвет за прилагане Закона за златния еталон

На 9 юни същата година Министерството на финансите съобщи на Банката, че по нареждане на г-н Гешов Министерският съвет е одобрил решението на Банковия управителен съвет със следното постановление, препис от което ни препраща:

XII-о постановление на Министерския съвет в заседанието му от 23 май 1897 г. Протокол № 25. Одобрява се решението на Управителния съвет на Българската народна банка, изложено в писмото ù от 20 май т.г., приложено при доклада на министъра на финансите от 23 т.м. под № 4583, относително мерките по прилагане в действие Закона за златния еталон.

Разпореждане за прибиране 5-левовите сребърни монети

Още на 26 май Банката отправи до клоновете си следната депеша:

При отпущане заплатите за текущия месец давайте само сребърни монети от 2, 1 и 0.50 лв. Петлевовите монети няма да харчите за никакви разходи. Телеграфирайте какви суми имате такива. Купувайте сребро, колкото намерите, и съобщавайте. Утре намаляваме ажиото 2 1/2–3%.

Отлагане изпълнението на Закона за златния еталон

В същото време Банката и Министерството направиха разпореждане да се събират в банковите клонове и ковчежничествата 5-левовите монети. Обяви се търг на 27 септември за продажба на 15 милиона лева петолевки, на който търг се яви само един конкурент. Търгът не стана и докато се обяви нов търг, появи се остра продължителна финансова криза в страната, за която говоря на с. 181–183, и изпълнението на Закона пак се отложи за неопределено време.

На с. 285 изложих, че поради невъзможността на синдиката да пристъпи към емитирането на новия заем съкровището се намери в голямо затруднение за посрещане извънбюджетните си разходи, а и златната наличност на Народната банка беше спаднала на 700 000 лева, та аз като министър на финансите трябваше да внеса в Народното събрание „предложение за обмяна на златните банкноти в сребро“.

Разрешение на Народната банка да пусне в обращение сребърни банкноти

В същото време по решение на Министерския съвет на Народната банка се разреши да пусне в обращение сребърни банкноти съгласно прокараното от министър Начович в края на декември 1891 г. „допълнение към чл. 4 от Закона на Банката“, изпълнението на което разрешение заместникът му Ив. Салабашев спираше да се тури в изпълнение с цел да се секат сребърни монети, от печалбата на които да се покриват бюджетни дефицити.

Окръжно на Б.н.банка за разгласяване емисията на сребърни банкноти

За разгласяване из населението за пущане в обращение сребърни банкноти Народната банка отправи до окръжните управители следното писмо с дата 18 ноември 1899 г.:

№ 51467. – Господине Управителю, член 4 от Закона за учреждението на Българската народна банка, според станалото през 1891 г. изменение, дава право на Българската народна банка да издава освен златни, и сребърни банкноти. Банката досега не поиска да пусне в обращение сребърни банкноти, едно, защото покрай достатъчното количество сребро, което имаше в страната, населението си служеше за своите вътрешни нужди и със златните монети, които постъпваха отвън чрез почти единствения износ на храни, и друго – защото чрез приспособлението Закона за златния еталон Банката се стремеше да въведе и закрепи в страната една солидна монета. Неплодородието през последните три години между другите лошевини донесе и тая, че не даде очакваното количество злато, потребно за покриване вънкашните нужди на страната, и осуети прилагането Закона за златния еталон поне засега. Голямата липса от злато във вътрешното парично обращение трябваше най-подире да принуди правителството и Банката да вземат мерки да се запази златото за посрещане вънкашните задължения на държавата, общините, търговците и индустриалците. Ето защо Българската народна банка сега се възползва от даденото ѝ право и пусна в обращение сребърни банкноти, които преди всичко имат назначение да заместят изтеглената отчасти из пиаците златна монета. Тия банкноти, освен че представляват пълна сигурност чрез своята обменяемост в сребърна звонкова монета, каквато Банката ще държи постоянно в достатъчно количество за тая цел и във всякой случай в размер не по-малко от 1/3 от пуснатите в обращение банкноти, но имат и това преимущество, че са леки и удобни за пренасяне в големи количества и по всякакъв начин. При това Банката твърдо е решена да не довежда до големи размери количеството на сребърните банкноти и да действа въобще в това отношение много предпазливо с цел да не урони достойнството на банковите билети. В свръзка с това и за постигане на същата цел – задържане златото за покриване вънкашните нужди на населението – Банката, както Ви е известно, получи по законодателен ред правото да обменя пуснатите по-рано в обращение златни банкноти в сребро с ажиото на дневния курс.

Виждате, прочее, господин управителю, че и двете взети мерки са в интереса и доброто на населението, следователно всяко друго тълкуване на тия мерки ще бъде неточно и несъгласно с истината.

Като Ви отбелязахме накратко причините за взетите мерки, имаме чест да Ви помолим, господин управителю, да разгласите измежду всичките слоеве на населението из окръга Ви, че пуснатите в обращение сребърни банкноти ще заместват напълно и във всички вътрешни сделки звонковата сребърна монета и между едната и другата няма да се прави никаква разлика; те ще се приемат от всички държавни и общински учреждения; с тях може да се изплащат всичките държавни и общински данъци и берии; с една дума, на тях държавата ще гледа като на същинската сребърна звонкова монета. Както Ви е известно, досега Банката е имала в обращение златни банкноти от 100, 20, 10 и 5 лева, а сега остават в циркулация само 100- и 20-левовите банкноти, а ония от 10 и 5 лв. ще се изтеглят постепенно и ще се заместят със сребърни. Сребърните банкноти ще бъдат от 50, 10 и 5 лева, като на досегашните златни банкноти с гриф се заменява само думата „злато“ със „сребро“ и ще носят подписа на сегашния управител на Банката.

Умолявате се, прочее, г-н управителю, да внушите на всичките държавни и общински учреждения в поверения Ви окръг под страх на отговорност да не отказват приемането на тия банкноти, а напротив, да спомагат с всички средства за разпространението им, като уверите населението, че то всякога може да ги разменява на сребро в ковчежничествата, земеделските каси и др. подобни учреждения. Вам се вменява още в длъжност да разгласите измежду населението, че златните банкноти само когато се касае за обмяна, ще се заменяват в сребро с ажио, а във всеки друг случай в Банката и във всичките други учреждения ще се приемат като златна монета, тъй щото и от тая мярка никой няма да бъде ощетен.

Благоволете да приемете уверение, Господине Управителю, в най-отличните ни почитания.

Управител: С. Караджов. Администратор: В. Золотович[471]

---

[471] При напущане Българската народна банка и заемането поста министър на финансите, през 1899 до 1900 г., се употребиха разни мерки за постепенното намаление на кризата и подобрение финансовото положение на държавата. Направиха се няколко финансови операции и въведоха няколко финансови мероприятия, за които говоря другаде. Направиха се и от последващите финансови министри д-р Данев, Паяков, Салабашев няколко заема за ликвидиране задълженията на съкровището; настъпиха след това Балканската и Общоевропейската война. През това време въпросът за златния еталон беше забравен и едва през 1928 г. при кабинета А. Ляпчев и финансовия министър Вл. Моллов Финансовият комитет при Обществото на народите е разрешил на българското правителство да издаде един голям заем от 4 милиона английски лири за *стабилизиране на българската монета по отношение на златото.* От сумата 4 1/2 милиона ще се отделят за подобрение положението на Българската народна банка 1 1/2 милиона лири. При това със закон от 3 декември 1928 г. се въвежда отново в страната златният еталон на база един грам чисто злато = 92 лв., като се задължава Българската народна банка да обменя пущаните в обращение банкноти със злато или златни девизи. Тая клауза обаче на Закона си остава пиа дезидериа [лат. – добри намерения] и аз си припомням думите на покойния финансов министър А. Ляпчев, който през ноември 1918 г. в изложението на мотивите по законопроекта си по обявяване платежната сила на банкнотите казваше: *„До второ разпореждане тяхното обменяване в злато или сребро се преустановява (...) тая мярка е временна. Тя ще трае, докогато обстоятелствата ще позволят на Банката да поеме обменяването на банкнотите в злато или сребро, а кога ще настъпи този момент, не може сега да се определи“.* Дано един ден и на приктика се въведе в страната златният еталон, което беше един от идеалите ми и за което дълги години работих въпреки срещаните препятствия (б.а.).

ПО ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КАСИ

Мнението ми за касите, изложено в рапорта ми по ревизията на финансовите учреждения

Още в 1884 г. обърнах внимание на земеделските каси, които трябваше да играят голяма роля в икономическото повдигане на страната. Както ще забележите в рапорта ни, представен на г-н финансовия министър на 7 август 1884 г. относително ревизията на финансовите учреждения, в част VIII аз съм изложил накратко положението, в което намерих и земеделските каси, макар те да бяха под управлението и контрола на IV отделение за държавните имоти при Финансовото министерство. В рапорта, като отбелязвах, че намирам Устава на касите от 1878 г. в много отношения непрактичен и неудовлетворителен, указвах на измененията, които трябва да се направят в него, за да се придаде на касите много по-голяма здравина и ред, което препоръчах на моя колега началник да направи.

Писмото ми до Финансовото министерство за земеделските каси

През 1885 г. бях командирован в Белгия и след завръщането ми постъпих на 15 август като администратор в преобразуваната Българска народна банка, с уреждането на която бях доста дълго време зает. При все това интересуващите ме във Финансовото министерство въпроси не забравях. Като виждах, че нищо не се прави за подобрението на касите, на 12 май 1885 г. написах и се изпрати от Народната банка на Финансовото министерство едно обстойно писмо за начина, по който Б.н.банка може да влезе в най-близко сношение с населението, като земеделските каси послужат за посредници при отпущане кредит на всички съсловия. Това писмо е възпроизведено на с. 114–117.

И след това писмо като не последва никакво разпореждане, в началото на август 1886 г. припомних на г-н финансовия министър Каравелов рапорта си от 1884 г., като се обещах да му представя в скоро време проект за организация на касите.

Петко Каравелов

Няколко дена след разговора ни се извърши превратът с детронирането на княз Александър Батенберг. Кабинетът на Каравелов подаде оставка и в продължение на една година се смениха няколко правителства: на 9 август 1886 г. се

Митрополит Климент

Майор
Константин Никифоров

Гаврил Орошаков

образува I-во временно правителство под председателството на митрополит Климент[472], майор Груев[473] като главнокомандващ на войската, майор Никифоров – военен министър[474], Драган Цанков, Т. Бурмов и д-р Радославов, финансов министър, което управлява само три дена[475]. На 12 август се образува II-ро временно правителство под председателството на П. Каравелов със Ст. Стамболов, д-р К. Стоилов, майор Никифоров, В. Радославов, Тодор Иванчов, Гаврил Орошаков[476], Олимпий Панов[477] за военен министър и Иван Ев. Гешов за финансов министър.[478] И това правителство трая само 4 дена. На 16 август се образува наместничество под председателството на Ст. Стамболов и членове: П. Р. Славейков, д-р Г. Странски[479], полковник Муткуров[480] като главнокоманд-

---

[472] Климент Търновски, митрополит (Васил Друмев; ок. 1840, Шумен – 1901, София) – завършва Одеската семинария и Киевската духовна академия; изтъкнат писател, драматург, книжовник, учител, духовник, църковен деятел, виден обществен, политически и държавен деец: партиен водач, министър-председател, министър, депутат, основател и ректор на Петропавловската семинария; член-основател на Българското книжовно дружество, негов председател и почетен член (б.р.).

[473] Груев, Петър Димитров (1855, Чемлекньой, Бесарабия – 1944, Тула, СССР) – български, руски и съветски военен деец, артилерийски инженер, генерал-лейтенант от Руската императорска и от Червената армия; участник в Освободителната и в Сръбско-българската война, началник на Военното училище, сред организаторите на преврата срещу княз Александър I, след контрапреврата емигрира в Русия (б.р.).

[474] Майор Никифоров е включен в правителството, но не приема поста. Константин Попконстантинов Никифоров (1856, Габрово – 1891, Меран, Австро-Унгария) учи в Габрово, в Николаев и в Петербургското артилерийско училище, завършва Михайловската артилерийска академия в Петербург; военен министър, майор от артилерията, участник в Освободителната и Сръбско-българската война, преподавател във Военното училище. След отказа да участва в правителството на митрополит Климент напуска армията (б.р.).

[475] В това правителство участват още Христо Стоянов (министър на външните работи и изповеданията) и Константин Величков (министър на народното просвещение), (б.р.).

[476] Орошаков, Гаврил Ламбов (1853, Копривщица – 1908) – завършва право в Русия; адвокат, прокурор; политически и държавен деец: партиен водач, министър (б.р.).

[477] Панов, майор Олимпий Спиридонов (1852, Шоп Тараклия, Бесарабия – 1887, Русе) – завършва Болградската гимназия и Техническото училище за шосета и мостове в Букурещ, следва строителство в Париж, завършва Михайловската артилерийска академия в Петербург; националреволюционер, опълченец, артилерийски офицер, обществен, политически и държавен деец: министър. Съден и разстрелян за участие в офицерските бунтове за сваляне на Регентския съвет през февруари 1887 г. (б.р.).

[478] Стефан Стамболов и майор Никифоров не участват в това правителство (б.р.).

[479] Странски, д-р Георги Иванов (1847, Калофер – 1904, София) – учи в Медицинско училище в Букурещ и завършва медицина в Букурещкия университет; лекар, дипломат, обществен, политически и държавен деец: участник в организирането на Съединението, депутат, министър, управител на Александровската болница, председател на Върховната сметна палата (б.р.).

[480] Муткуров, Сава Атанасов (1852, Търново – 1891, Неапол) – учи във Военномедицинския лицей в Цариград, завършва Юнкерското пехотно училище в Одеса; командир на рота от руската армия в Осво-

Олимпий Панов

Сава Муткуров

ващ. И това правителство трая само 10 дена. На 26 август, след абдикацията на княз Александър, се образува регентство под председателството на Ст. Стамболов и членове: полковник Муткуров и П. Каравелов, който на 1 септември[481] си подаде оставката и се замести от Георги Живков. Регентството продължава до 2 август 1887 г. Едновременно с наместничеството на 16 август се образува кабинет под председателството на д-р В. Радославов с Гр. Д. Начович за финансов министър от 16 август до 26 август и Иван Ев. Гешов от 26 август до 18 ноември 1886 г. При това бурно време и тъй бързата и честа смяна на правителството нямах куража да представя проекта си за преобразуването на земеделските каси, като очаквах да се въдвори малко спокойствие в страната.

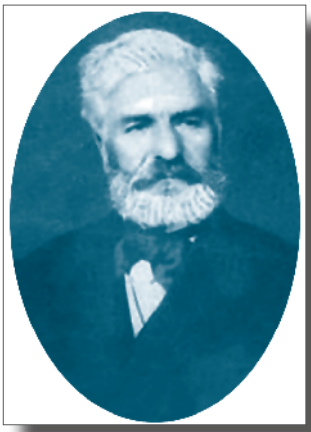
Д-р Стоян Чомаков

Д-р Георги Странски

На 28 юни 1887 г. образува се кабинет от д-р Стоилов с Начович, д-р Странски, д-р Чомаков[482] и Рачо Петров, който трая до 16 август същата година.

На 20 август 1887 г. Ст. Стамболов образува нов кабинет, в който Начович стана финансов министър. Реших, че е време вече да сезирам министъра с проекта си; но преди да му го представя, намерих за добре да взема одобрението му от Управителния съвет на Банката и на 28 септември 1887 г. внесох в Съвета и се одобриха следните приготвени *законопроект и доклад отно-*

бодителната война, генерал-майор от пехотата (първият българин с генералско звание), политически и държавен деец: регент, министър (б.р.).

[481] Петко Каравелов подава оставката си като регент на 1 ноември 1886 г. (б.р.).

[482] Чомаков, д-р Стоян (1819, Копривщица – 1893, Пловдив) – учи в Копривщица, в гръцко училище в Пловдив, завършва гимназия в Атина, следва медицина в университета в Пиза, завършва във Флоренция, специализира хирургия в Париж; лекар, държавен, обществен и политически деец: един от най-активните участници в църковно-националната борба, член на Екзархийския смесен съвет, член на Османския държавен съвет, депутат, министър; член на БКД (б.р.).

сително законопроекта за устройството на земеделско-търговско-промишлени каси в България.

Доклад относително законопроекта за устройството на земеделските каси

Господа, в годишния си рапорт от 12 юли 1886 г., който имахме честта да представим на Финансовото министерство, указахме на нуждата за преобразуването на съществуващите земеделски каси, като се обещахме да му поднесем нужния за това законопроект.

При настоящото си предлагам на благоусмотрението Ви един законопроект за земеделско-търговско-промишлени каси, който да замени съществуващия устав на земеделските каси. Както ще забележите, поменатият законопроект съдържа в 24 члена най-съществените принципи, по които трябва да се развиват и управляват касите; а за приспособението на закона с всички формалности, с които ще бъдат съпроводени разните операции, ще се изработи особен устав за промулгиране[483] с княжески указ. Съществените принципи, които са прокарани в законопроекта, са следните:

1) Земеделско-търговско-промишлените каси ще дават в заем пари и на занаятчии, и на търговци, когато сегашните земеделски каси заемат изключително на земеделци. Прокарването на тоя принцип е необходимо, защото ако има съсловие, което се най-много нуждае от подпомагане, то е градското занаятчийско-търговско, което от ден на ден запада. Но да се не даде повод за негодуване срещу това нововъведение от страна на земеделското съсловие, което спомагаше за образуването на капиталите на съществуващите земеделски каси, в чл. 4 на законопроекта е предвидено, че основният капитал на земеделско-търговско-промишлените каси ще се употребява изключително за заеми на лица от земеделското съсловие, а за заемите на занаятчии и търговци касите ще си доставят нужните суми от Българската народна банка чрез залагане на записите си, като се представи на земеделците правото да се ползват и те от последните суми. С поменатото нововъведение земеделско-търговско-промишлените каси ще станат посредници между Банката и занаятчийско-търговското съсловие за улеснение на последното, което понастоящем търси помощ направо от Банката; но сношенията с Банката стават тъй бавно, щото много пъти, докато се разреши някому кредит и му се внесе сумата, последната му стане излишна. Освен това с поменатото нововъведение се улеснява в голям размер и самата Банка, която е длъжна да води преписка за съвсем незначителни суми с частни лица по всички градове на България. Може би в бъдеще, когато се учредят и развият в Княжеството популярни банки, дружества за взаимен кредит и други подобни, земеделско-търговско-промишлените каси ще може да се преобърнат пак в чисто земеделски, но при днешната липса на всякакви кредитни учреждения проектираното нововъведение е необходимо.

2) Изборното начало, което се практикува досега при назначението на касиерите, се отменява, като се предоставя на финансовия министър да представлява за назначение с указ касиерите и книговодителите; а на самите касиери се дава правото да си избират сами и представляват за назначение помощниците си и

[483] Промулгиране (лат., юр.) – обнародване (б.р.).

бройците, понеже на тия длъжности трябва да се назначават лица, имащи пълното и неограничено доверие на касиера и за делата на които той е отговорен. Едно от главните препятствия за правилния вървеж на земеделските каси е изборът на касиерите. Доколкото познавам лицата, що заемат поменатите длъжности, много рядко са, които отговарят на важното назначение даже при днешното ограничение на операциите. Изборното начало ще дава още за дълго време за касиери лица малко грамотни и неподготвени; защото избирателното събрание се ограничава да търси лица в своя кръг, гдето много често се оказва недостатък. С разширението деятелността на земеделско-търговско-промишлените каси се явява необходимост да се повери управлението им на хора с по-широки взглядове и с достатъчна подготовка, като се подложат на гаранции съгласно специалния за това закон в размер, определен от приложения към законопроекта списък.

3) Капиталите на много от съществуващите земеделски каси са съвършено недостатъчни за съществуването им като отделни единици. Има например каси, като Златишката, Орханийската, на които капиталът не достига 20 000 лв.; има обаче други, като Балчишката, Силистренската, Русенската, Търновската, Чирпанската, капиталът на които превишава 600 000 лв. Не ще съмнение, че колкото е по-голям капиталът на една каса, толкова нейното действие ще бъде по-благотворно за населението, понеже ще има възможност да удовлетворява нуждите на повече лица и по-голяма ще бъде здравината на самата каса.

Затова средството, което се употребява за увеличение капиталите на касите чрез събиране на помощи от селското население, трябва да се узакони и стане задължително за всички каси. Събирането на налозите ще се прекрати, щом капиталът на всяка каса отделно достигне определения в забележката на чл. 3 от законопроекта размер; а оттогаз нарастването на капитала ще става само чрез ежегодното прибавяне на процентите от чистите печалби и случайните доходи.

4) Според чл. 6 на законопроекта за увеличение средствата си земеделско-търговско-промишлените каси ще приемат суми под лихва, като влогове лихвени и безлихвени срочни; а ще дават назаем пари или срещу полици и записи, гарантирани с двама взаимопоръчители, солидарно отговорни със заемача, или срещу залог на недвижими имоти, стоки, лихвоносни книги, скъпоценни вещи, земеделски и занаятчийски произведения. Формалностите, на които ще подлежат споменатите операции, ще се определят подробно в устава. Ипотеките ще се извършват на общи основания по специалния за това закон; но ще трябва да се освободят, ако се може, от правата, които се вземат на основание чл. 112 и 113 от Закона за нотариусите. Понеже краткосрочните ипотекарни заеми са в голяма тежест на длъжниците и понеже капиталите на земеделските каси трябва да се обръщат по-бърже и да облагодетелстват повече лица, необходимо е да се фаворизира в по-широк размер отпущането суми срещу записи.

5) Максималната сума, която земеделско-търговско-промишлените каси може да заемат в началото на едно и също лице, се определя хиляда лева. За всички по-големи суми нуждаещите се ще се обръщат към Българската народна банка. В съществуващия сега устав максималният размер на заемите не е определен, но земеделските каси са се придържали о правилото да не дават никому повече от 500 лв. Като се вземе предвид, че земеделците, занаятчиите и малките търговци трябва да заемат суми, които да не обременяват техните задължения; че земеделско-търговско-промишлените каси ще има да удовлетворяват нуждите

на цялото население в околията им и че ония, които представляват по-голямо имуществено състояние и имат нужда от по-големи суми, ще може да прибягват до Народната банка, определеният максимален размер е достатъчен.

6) Срокът на заемите се определя максимум една година, за да кореспондира със срока, за който земеделско-търговско-промишлените каси ще могат да вземат суми от Банката. Максимумът на срока в сегашния устав на земеделските каси е само 9 месеца.

7) Според чл. 12 на законопроекта лихвите за заемите, които ще правят земеделско-търговско-промишлените каси, ще се плащат предварително, когато според съществуващия устав те се смятат и вземат при изплащането на дълга. Лихвите по всички заеми, които Българската народна банка прави, се плащат предварително. Под същата категория спадат и заеманите суми на земеделските каси. Логично е следователно, а в същото време много по-удобно е за касите да удържат припадащите се тям лихви предварително.

8) От чистите печалби на земеделско-търговско-промишлените каси ще се отделя обезателно ежегодно половината за разпределението на общините съразмерно с капитала им. Щом запасният капитал достигне 1/3 от основния, и предназначената част от печалбите за увеличението му ще почне да се разпределя на общините. Съществуващият устав на земеделските каси предвижда, че всяко село има право да изхарчи 2/3 от притурените към капитала му лихви; обаче отпущането им е съпроводено с много формалности, които ми се виждат излишни.

9) Най-голямото внимание трябва да се обърне върху редовното изплащане или продължение на заемите, които ще правят земеделско-търговско-промишлените каси. Едно от съществените условия за правилния вървеж на кредитните учреждения е точността и здравината в техните операции. Ако фигурират между записите на днешните земеделски каси много неподновявани с месеци и даже години, за това са виновни не толкоз длъжниците, колкото самите касиери, които или по небрежност, или по съображения да се закрепят по-дълго време на местата си не са се решавали от началото да вземат по-сериозни мерки спрямо неизправните длъжници и с това са внушили на последните идеята, че без своевременното променение на записите и заплащане лихвите може да запазят безнаказано заетите суми и занапред. Половината почти от клиентите на Б.н.банка са селяни, и при всичко, че заемите се правят срещу записи с не по-дълъг срок от три месеца, пак много рядко се случва да се протестира някой селски запис. Банковите клиенти знаят вече, че всеки протест влече след себе си извънредни разноски; а освен това, че всеки протестиран запис трябва да се заплати безусловно, без да има право длъжникът да го продължи, и че най-сетне на неизправния се гледа занапред не с особено доверие. Клиентите на земеделско-търговско-промишлените каси трябва да се приучат от самото начало да бъдат изправни в задълженията си и затова именно в чл. 14, 15 и 16 на законопроекта са предвидени по-строги мерки спрямо неизправните и по-експедитивен начин за оздравяване капитала на касите.

10) В чл. 17 на законопроекта е предвидено, че земеделско-търговско-промишлените каси ще се ръководят от Българската народна банка. Последната, като единственото държавно кредитно учреждение, което ще отпуща на касите значителни суми за операциите им, трябва да бди над всичките им разпореждания и да ги упътва постоянно към разширението на операциите им и подобре-

нието на тяхното устройство. При всичко че Банката ще се натовари с доста трудна и незавидна задача, мисля, че тя би спомогнала по-скоро и по-успешно за преобразуването им.

11) При всяка каса трябва да се учреди един съвет, който да има горе-долу същото назначение и атрибути, каквито имат шконтовите комитети при Банката. Правата и обязаностите на съвета ще се определят в устава на касите. Касиерът, даже ако е по избор, не може да знае сам положението на всички заемоискатели и поръчители, нито има възможност да разпитва за него и да следи за изменението му. Съветът, съставен от лица, имащи постоянно съприкосновение с населението на града и околията, натоварен с проучване имущественото състояние на клиентите, ще бъде като ръководител на касиера в определянето кредитоспособността на всяко лице, що има сношение с касата.

Това са, господа, съществените принципи на законопроекта за устройството на земеделско-търговско-промишлените каси, които имам чест да поднеса на одобрението Ви, преди да се представи на благоусмотрението на господин финансовия министър.

Законопроект за устройството на земеделско-търговско-промишлените каси

Законопроект за устройството на земеделско-търговско-промишлените каси

Чл. 1. Във всеки окръжен и околийски град се учредява по едно кредитно учреждение под название земеделско-търговско-промишлена каса.

Чл. 2. Земеделско-търговско-промишлените каси ще доставят на земеделците, занаятчиите, дребните търговци и люде от други съсловия, български поданици, всяка в своя район, сумите, които им са нужни за подобрение земеделието, занаятите и търговията им.

Чл. 3. Основният капитал на всяка земеделско-търговско-промишлена каса се образува от капитала на съществуващите сега в района им земеделски каси, като се отделя за всяка припадаещата се част според вноските на селата, що влизат в района на всяка земеделско-търговско-промишлена каса. Основният капитал се увеличава ежегодно: а) от сумите, които всяка селска община е длъжна да внася в налични суми или храни, в размер на 5% върху поземления налог; б) от частта на чистите печалби, която се отделя на основание чл. 5; в) от доброволните пожертвования и завещания на частни лица и други случайни доходи.

Забележка. Означените в пункт „а“ вноски престават да се събират, щом основният капитал достигне за касите от първостепенните околии 750 000 лв. и за касите от второстепенните околии 500 000 лв.

Чл. 4. Основният капитал на земеделско-търговско-промишлените каси се употребява изключително за заеми на лица от земеделско съсловие. За заеми на занаятчии, търговци и люде от други съсловия касите си служат с постъпилите в тях влогове и със заеманите суми от Българската народна банка чрез залагане на части от записите си по начин, който ще се определи в устава.

Забележка. От заеманите от Банката суми и постъпилите в касите влогове може да се ползуват и земеделците, ако се окаже нужда.

Чл. 5. 30% от чистите печалби на земеделско-търговско-промишлените каси се отделя ежегодно за увеличение основния им капитал; 20% се употребява за образуването на запасен капитал, предназначен за покриване случайните загуби от операциите на касите, а останалите 50% се разпределят на съучастните общини съразмерно с основния им капитал.

Забележка. Щом запасният капитал на някоя каса достигне 1/3 от основния капитал, 20-те процента от печалбите, предназначени за увеличението му, се разпределят заедно с другите 50% на съучастните общини.

Чл. 6. Земеделско-търговско-промишлените каси вършат следните операции: а) сконтирват полици и записи, снабдени най-малко с три подписа на състоятелни лица, солидарно отговорни; б) дават назаем пари под залог на недвижими имоти, стоки, лихвоносни книги, скъпоценни вещи, земеделски и занаятчийски произведения срещу записи, подписани от заложителите; в) приемат влогове лихвени и безлихвени срочни; г) приемат за пазене суми и всякакъв вид акции, ценности и други залози.

Чл. 7. На земеделско-търговско-промишлените каси е забранено да вършат други операции освен предвидените в горния член. Те не може да вземат прямо или косвено участие в търговски и индустриални предприятия, както и да купуват недвижими имоти освен необходимите за тяхно помещение.

Чл. 8. Заемите под залог на недвижими имоти се правят само срещу първа ипотека, сиреч срещу залагане на имоти, които не са заложени другиму. Количеството на заема не трябва да надминава половината от стойността на заложения недвижим имот. Подлежащите на загинване имоти трябва да бъдат осигурени от пожар. Ипотеките се освобождават от предвидените в чл. 112 и 113 на Закона за нотариусите мита.

Чл. 9. Стоките, които се приемат под залог в земеделско-търговско-промишлените каси, трябва да не подлежат на бърза развала. Количеството на заема не може да надминава две трети от стойността на заложените стоки. Подлежащите на загинване стоки се осигуряват от пожар.

Чл. 10. Земеделско-търговско-промишлените каси приемат под залог само ония лихвоносни книги, които са одобрени от финансовия министър по представление на Българската народна банка. Количеството на заема не може да надминава 4/5 от текущия курс на залагаемите книжа, съобщаван периодически от Банката.

Чл. 11. Земеделско-търговско-промишлените каси не дават в заем на едно и също лице по-голяма сума от хиляда лева.

Чл. 12. Размерът на лихвите на земеделско-търговско-промишлените каси е в зависимост от Българската народна банка. Касите плащат за срочните си влогове, колкото плаща Банката за същите; а вземат лихва за разните си видове заеми 2% повече, отколкото плащат на Банката за заеманите от нея суми. Всяко изменение в размера на лихвите се обнародва в „Държавен вестник“. Лихвите за заеманите от касите суми се плащат предварително.

Чл. 13. Земеделско-търговско-промишлените каси правят заеми за срок, не по-дълъг от 12 месеца. Начинът за изплащането или продължението на заемите ще се определи в устава.

Чл. 14. Ако при изтичане срока на заема длъжникът не се яви да изплати или продължи заема си, касата го поканва веднага писмено да се яви и уреди дълга си най-късно в продължение на 15 дни. Ако и след тоя срок той се не яви, касата пристъпва незабавно към продажбата с публичен търг на заложените недвижими имоти, стоки, земеделско-промишлени произведения или скъпоценни вещи, а чрез Българската народна банка – заложените ценни книжа. Относително заемите срещу полици и записи касите преследват неизправните длъжници по начина, какъвто следва Българската народна банка за своите клиенти.

Чл. 15. За всичкото просрочено време от деня на падежа до урегулирването на дълга си касите вземат от длъжника, независимо от обикновената лихва, една глоба от 2%.

Чл. 16. Земеделско-търговско-промишлените каси затварят кредита на всяко лице, което не е изплатило или продължило заема си на срока и е дало повод за преследване.

Чл. 17. Земеделско-търговско-промишлените каси се намират под ведомството на Финансовото министерство и се ръководят от Българската народна банка.

Чл. 18. Личният състав на земеделско-търговско-промишлените каси според приложения към настоящия закон щат се състои от: касиер, помощници на касиера, книговодители, бройци.

Чл. 19. Касиерите и книговодителите се назначават с княжески указ по представление от финансовия министър. Помощниците на касиерите се назначават с княжески указ по доклад от финансовия министър, но по представление на касиера. Бройците се назначават с приказ от финансовия министър по представление на касиера.

Забележка: Помощник-касиерите и бройците действат под отговорността на касиерите.

Чл. 20. Касиерите дават гаранция в размер, определен в устава, и съгласно специалния закон за гаранциите на чиновниците.

Чл. 21. При всяка земеделско-търговско-промишлена каса има един съвет, състоящ от оценителната комисия на Българската народна банка, който се произнася върху всички заявления, подавани в касата за нови заеми или продължения. Членовете на съвета получават възнаграждение, което ще се определи в устава.

Чл. 22. Операциите на земеделско-търговско-промишлените каси се проверяват тримесечно от ревизионната комисия за ковчежничествата. Независимо от това Финансовото министерство и Българската народна банка може да инспектират касите, когато пожелаят.

Чл. 23. Земеделско-търговско-промишлените каси имат привилегия по събирането на своите заеми от неизправните платци върху имота им, която привилегия по реда си ще следва оная на държавното съкровище.

Чл. 24. Един устав, утвърден с княжески указ по доклада на финансовия министър, ще уреди прилагането в действие на настоящия закон.

Чл. 25. Уставът на земеделските каси в България от 28 юни 1879 г. се отменява.

Забележка: Числото на помощниците-касиери, книговодителите и бройците ще се определя от финансовия министър според нуждите на всяка каса.

От законопроекта, съдържащ в 24 члена основните начала за преобразуването на касите, се вижда, че касите трябваше да почнат да дават кредит не само на земеделци-

те, но и на занаятчии, на търговци и на промишленици, като си доставят средства чрез залагане на записите, които получават от неземеделските си клиенти. По тоя начин касите ставаха посредници между всички съсловия и Народната банка, която в началото имаше само два клона в най-важните търговски центрове Русе и Варна.

Законопроект, приготвен от началника на държавните имоти

Законопроекта и изложението на мотивите предадох на 28 октомври 1887 г. лично на г-н министър Начович. Вместо да се внесе тоя проект в Народното събрание за узаконяване, надлежният началник в Министерството, честолюбието на когото се накърнило от намесата на чужди лица в атрибутите му, приготвил нов законопроект от 97 члена, като освен принципиалните 24 члена, изложени в моя проект, включил още 73, които съставляват материя за правилник по прилагането на закона. Гр. Начович с една бележка ми изпрати тоя проект за преглеждане и след обстоятелственото ми разкритикуване го върнах, та е останал в архивата на Министерството, а касите продължаваха да работят по устава си от 1879 г.

Специална комисия се занима с въпроса за земеделските каси

В свиканата през февруари 1890 г. по мое настояване от министър Салабашев комисия, която имаше за главна задача разглеждането на монетния въпрос в страната, аз се възползвах от случая да изложа и всички предлагани от мене мерки за подобрение организацията на земеделските каси, макар това да не е било моя длъжност. Комисията се състоеше от управителя на Б.н.банка М. Тенев, главния секретар на Финансовото министерство Хр. Белчев, администраторите на Банката Ст. Караджов и Ив. Бракалов, директорите на банковите клонове в Русе, Пловдив и Варна Ив. А. Иванов, П. Икономов, Хр. Ангелов, съветника при Върховната сметна палата Вл. Золотович, началника на счетоводството при Финансовото министерство Й. Наумов, съкровищника при Финансовото министерство С. Тричков и финансовия инспектор А. Хранов. В заседанието на комисията от 5 февруари 1890 г. в присъствието на самия министър изказах учудването си за апатията и пренебрежението, с които неговият отговорен началник, мой добър приятел, се отнася към един от най-жизнените въпроси за населението. „Общоизвестно е, казах, че лихварството в страната е вплело в мрежите си не само селянина, но и голяма част занаятчии, дребни търговци и промишленици, които пъшкат под тежестта на непоносимите лихви и комисиони на безжалостните лихвари. Прогресът на търговия и индустрия и въобще икономическото благосъстояние на народите зависи главно от охолността на земеделското население. За да се улесни напредъкът на всички съсловия, трябва да им се уреди евтин и леснодостъпен кредит. Турското правителство още в 1869 г. е съзнало нуждата за

подпомагане със средства земеделското население, като е основало земеделските каси, които до Освобождението на България са удовлетворявали според средствата си малките и редки за него време нужди на земеделеца. 12 години са изминали, откак живеем на свобода. Направили сме във всички отрасли, според новите времена, доста преобразования и подобрения; а касите, въпреки постоянните настоявания на Народната банка, стоят в примитивното си състояние.“

Решението на комисията

Министър Салабашев, макар да му беше неприятно да чуе моя упрек в присъствието на толкова видни членове на комисията, призна, че „обвинителният ми акт, както той го нарече, е заслужен“, и предложи на комисията да се занимае преди всичко с тоя въпрос. На следния ден, в заседанието си от 8 февруари 1890 г., комисията с протокол № 6 одобри приготвеното ми решение:

> Събранието препоръчва на Министерството на финансите: да възложи на земеделските касиери да правят заеми на търговци, занаятчии и промишленици от сумите, които ще им заема Българската народна банка. За насърчение на касиерите препоръчва се на правителството да им определи възнаграждение от печалбите, които ще реализират от тия операции. Възнаграждението да бъде половината от разликата на лихвата, платена на Банката и вземана от търговците. Другата половина остава за в полза на земеделските каси. Заеми ще могат да се правят на търговци, занаятчии и промишленици до 1000 лв. на общи основания. Банката ще изработи за тия операции подробни инструкции, които ще се препратят на земеделските касиери чрез Министерството на финансите. Лихвите се изплащат предварително. Препоръчва се на правителството, щото касиерите на земеделските каси да бъдат назначаеми. Да се уреди едно централно управление на земеделските каси, състоящо се от един директор и двама съветници, назначавани от Министерския съвет и които не могат да се отчисляват без разрешение от Народното събрание. Независимо от тоя комитет ще се образува един съвет, състоящ от 6 лица: един от съветниците на Сметната палата, двама началници или ревизори от Финансовото министерство, двама администратори от Б.н.банка, един началник или главния секретар от Министерството на вътрешните работи. Съветът ще се свиква задължително веднъж на месеца и извънредно, когато има нужда. Централното управление ще се издържа от земеделските каси пропорционално с капиталите на касите. Земеделските касиери ще се назначават от министъра на финансите по препоръка на централното управление. Докогато Народната банка не разполага със свои органи, земеделските каси ще правят заеми, освен на земеделските класи, но и на търговци, занаятчии и промишленици от сумите, които ще им заема Българската народна банка.

На 17 март 1891 г. Гр. Начович става наново министър на финансите. По това време в София захванаха да се явяват разни аферисти като представители уж на банки, а между тях и сериозни пратеници на познати банки, които

предлагаха и действаха за откриването в България клонове на чужди банки, а някои желаеха преобразуването на Б.н.банка в акционерна, за които пиша отделно (вж. [и] по-нататък). Трябва веднага да отбележа, че г-н Начович от Освобождението, па и до края на живота си, е бил привърженик на акционерното дело и още в 1881 г. той внесе в Народното събрание първия проект за учредяването на една акционерна банка, който проект, макар приет от Събранието, не се приложи.

Григор Начович

Желанието на министър Начович да се преобразуват касите в акционерна земеделска банка

През септември 1892 г. Гр. Начович ме повика и ми съобщи желанието си да се тури край на протакания с години въпрос за преобразуването на земеделските каси, и че е на мнение да се образува една нова земеделска банка, в която да се слеят всички съществуващи земеделски каси. Новата банка да бъде акционерна. Част от акциите да поемат касите срещу капитала си, който по това време възлизаше на около 15 милиона лева, а за една част да се обяви подписка в страната. Не бях изненадан от идеята на г-н Начович, като знаех неговите взглядове. Казах му, че докато не видя съдържанието на един проект, не мога да си дам мнението; но че по принцип, както няколко пъти съм се произнасял устно и писмено, аз съм противен за акционерна банка при липсата на свободни капитали в страната. Касите трябва да си останат народна земеделска собственост и не разбирам защо не се узакони преобразуването им в духа на представения ми проект още в 1887 г.

Проектът на министър Начович за акционерна земеделска банка

През октомври 1892 г. Гр. Начович ми изпрати за преглеждане един свой проект за „земеделската банка“, съставен на същия принцип, както ми бе съобщил по-рано. Направих няколко забележки върху проекта и му го върнах, като му изказах лично съмнението си, че ще може да го прокара в Народното събрание. Познавах много добре настроението в обществото и на народните представители. Законопроектът бе отпечатан и с нужното изложение на мотивите с дата 12 ноември биде внесен в Камарата за разглеждане и одобряване. Целият законопроект, като от първостепенна важност, се появи отпечатан и във в. „Балканска зора“[484],

[484] В. „Балканска зора“ (Пловдив, 1890–1894, 1900) – първият относително дълготраен български всекидневник, издаван под редакцията на братята Павел, Харитон и Никола Генадиеви (за Н. Генадиев вж. тук бел. 390). Павел Генадиев (1873, Битоля – 1959, София) завършва Пловдивската гимназия и Софийския университет; изтъкнат публицист, общественик, революционер: деец на ВМОРО и на Върхов-

бр. [781 и 782] от 24 и 25 ноември с.г. Законопроектът остана в Събранието неразгледан.

Законопроект на Антон Манушев за Българска земеделска банка

В 1893 г. касите преминаха под управлението на новообразуваното Министерство на търговията и земеделието. За директор на земеделските каси беше назначен енергичният и трудолюбив Антон Манушев. След като изучил историята на касите и разните проекти за преобразуването им, одобряващ напълно моите многократни предложения и настоявания за подобрението им, помоли ме да прегледаме заедно съставения от него нов *законопроект за Българска земеделска банка*, в който се запазваше напълно собствеността на капитала на земеделските каси и се прокарват в 32 члена по-главните и съществени принципи. Съгласихме се да се направят някои изменения и след една седмица бях поканен от министъра на земеделието П. Славков[485] да се прегледа законопроектът в негово присъствие от комисия, съставена от мене, началника на касите Манушев и геолога при Министерството на земеделието Г. Златарски[486]. В две вечерни заседания в Министерството прегледахме и одобрихме с някои изменения законопроекта, състоящ само от 32 члена, който се внесе в Народното събрание с обстойно изложение на мотивите с дата 12 декември 1893 г. Проектът обаче остана неразгледан.

Панайот Славков

В 1894 г., след падането на кабинета Стамболов, за министър на финансите бе назначен г-н Ив. Ев. Гешов, комуто бе възложено и управлението на Министерството на земеделието и търговията. С някои малки изменения, но с по-обстойно изложение на мотивите и под заглавие „Законопроект за земеделските каси“, бе отново внесен в Народното събрание, което го прие в

ния македонски комитет; издател на луксозното двумесечно илюстровано списание „Художник“ (София, 1905–1909). Харитон Генадиев (1861, Битоля – 1914, София) завършва Пловдивската гимназия и лицея „Мектеб и Сюлеймание“ в Цариград; преводач, лексикограф, редактор, висш държавен служител (б.р.).

[485] Славков, Панайот (1846, Търново – 1924, Търново) – завършва медицинско училище и медицина и фармация в Букурещ; магистър-фармацевт, обществен, политически и държавен деец: председател на Народното събрание, депутат, министър, кмет на Търново (б.р.).

[486] Златарски, проф. Георги Николов (1854, Търново – 1909, Търново) – учи в родния си град и в Имперския колеж в Цариград, завършва естествени науки в Загреб; професор по геология, автор на основополагащи научни трудове, ректор и декан в Софийския университет; действителен член на БКД (б.р.).

заседанието си от 13 декември 1894 г. и се утвърди с указ от 23 декември, обнародван в „Държавен вестник“. Законът влезе в сила от 1 януари 1895 г. и с някои малки изменения се прилага, докогато за министър на земеделието бе назначен д-р Н. Генадиев. С тоя закон се установи окончателно, че земеделските каси се управляват от Министерството на търговията и земеделието; че основният им капитал се състои от тогавашните техни капитали, които възлизаха на повече от 20 милиона лева, и че капиталът на всяка каса и прибавките от печалбите си остават нейна собственост; че от собствените си средства касите дават пари в заем само на земеделци, а на търговци, занаятчии, индустриалци и други неземеделци те правят заеми за сметка на Българската народна банка; че касите вършат всичките операции на Българската народна банка там, гдето тя няма свои клонове; че касиерите и контрольорите на касата се назначават от министъра, и пр. принципи, които аз предвиждах в законопроекта си още през 1887 г.

Законопроектът, внесен от министър д-р Н. Генадиев

При постъпването си в Министерството д-р Генадиев пожелал да се преработи законът за касите и ме помоли да участвам в назначена от него комисия за проучването на закона. Двамата други членове на комисията бяха директорът на касите Асен Иванов[487] и контрольорът Иван Цонев. Тия двама членове ме помолиха, като уж по-опитен, да приготвя аз един проект. След два дни им представих такъв само от 46 члена, съдържащи принципиалните постановления, които трябва да съдържа всеки закон, като оставях подлежащата на често изменение материя да се изложи в особен правилник. Тоя законопроект на 10 декември 1903 г. в присъствието на министър Генадиев се разгледа и одобри без никакви изменения, прие се от Народното събрание на 22 декември, а влезе в сила от 1 януари 1904 г., като отменяваше законите за земеделските каси от 23 декември 1894 г. и 27 януари 1897 г.

Асен Иванов

Новият закон, съставен по образеца на Закона за Българската народна банка, установяваше главно следното:

[487] Иванов, Асен (1869, Търново – 1937) – завършва правни и икономически науки в Женева; юрист, финансист, публицист, директор на земеделските каси (1903), след превръщането им в Българска земеделска банка (1904) администратор и управител (1908–1910); директор на Българската генерална банка (1911–1926), управител на БНБ (18 януари 1926 – 29 август 1931), (б.р.).

Централното седалище на банката е в София и има клонове във всички окръжни и околийски градове, гдето съществуват сега земеделски каси; банката може да отваря клонове и агенции и във всички селски центрове, гдето намери за нужно. *Основният капитал на банката е 35 милиона лева и се образува от капиталите на всички съществуващи сега земеделски каси.* От чистите печалби на банката се отделят ежегодно 25% за запасен фонд и 12% за фонд „Несъбираеми креанси“. *Основният и запасният капитал на банката е собственост на ония села и градове, които са участвали за образуването капиталите на съществуващите земеделски каси, пропорционално със сумата, която се констатира, че има всяко село и град на 31 декември 1903 г.*

На Земеделската банка[488] се отваряше широко поле за работа, като ù се предвиждаха всички краткосрочни и дългосрочни операции, каквито вършеше Българската народна банка, като служи и за посредник между търговското и промишленото население и Народната банка, дето тая последната нямаше клонове или агентури. За улеснение специално за земеделското население предвидиха се освен приемането разни видове влогове и суми по текуща сметка, макар в началото това да беше рисковано, още да реесконтира портфейла си преимуществено в Българската народна банка и да сключва заеми чрез издаване облигации, гарантирани от държавата. От чистите печалби на банката се предвиди, освен сумата 25% за запасния фонд, да се отделят 35% за увеличение основния капитал и 25% за подпомагане на земеделието и отраслите му.

По подобие на Българската народна банка, и управлението на Земеделската банка се възложи на един управител и четирима съветници-администратори, назначавани с княжески указ по доклад на министъра на земеделието и търговията, които не може да се уволняват без решение на Народното събрание. Министърът на земеделието и търговията ще следи за точното изпълнение на закона и устава на банката чрез двама свои делегати, единият – съветник на Върховната сметна палата, а другият – чиновник при Министерството на търговията и земеделието. Банката се задължава да представя ежегодно доклад и сметка за операциите си, върху които министърът на търговията и земеделието трябва да се произнесе в продължение на три месеца от дена на получаването му. Ако в определения срок министърът не се произнесе,

---

[488] *Земеделската банка* – Българска земеделска банка (БЗБ) – третата държавна банка в България след Българската народна банка и Пощенската спестовна каса; функционира до 1934 г., когато се слива с Българската централна кооперативна банка (БЦКБ), създавайки Българската земеделска и кооперативна банка (БЗКБ). Банката играе ключова роля в стопанския живот на страната, като в началото на века отпуска около 30%, а към края на съществуването си – до 42% от обема на всички кредити. Делът ù във влоговете също нараства от около 30% до 45%. През цялото си съществуване тя е средство за скрито субсидиране, главно на земеделски производители и кооперации, като планираните ù загуби с известно закъснение се поемат от държавата. Често е използвана като източник на средства за непредвидени в бюджета разходи – от щети при градушки и наводнения до подпомагане на бежанци и ветерани от войните. Централата ù е била на ул. „Иван Вазов“ № 3 (б.р.).

управлението на Банката се освобождава от отговорност по операциите на изтеклата година.

Изменения в Закона от д-р Генадиев

Една година след влизане в сила на новия закон същият министър Генадиев с кратко изложение на мотивите от 25 януари 1905 г. внесе някои изменения в Закона, „понеже опитът да се ограничи личният кредит на земеделците и да се усили реалният не дал очакваните резултати; защото усвоените от земеделците понятия за залагане на движими имоти не дали нужния резултат, станало нужда да се усили личният кредит на селския елемент. Станало нужда също да се направят някои малки изменения от административен характер“.

Изменения в Закона от министър Д. Христов

В края на декември 1911 г. министър Д. Христов[489] внесе в Народното събрание законопроект, с който процентите за разпределяне печалбата се изменят: 50% за подпомагане на земеделието и отраслите му; 5% за погашение несъбираеми вземания; 3% за възнаграждение на служащите; 7% за запасен капитал и 35% за увеличение на основния капитал. В изложението на мотивите се казва:

> Още в първия правилник за уреждането на околийските каси от 1866 г. е вложен принципът да се дава на селото или града (чл. 19) ползата, добита от лихвите на капитала за направата на училища, калдъръми, чешми и мостове. Същият принцип е прокаран и в устава на земеделските каси в България от 28 юни 1878 г., гдето в чл. 38 се предвижда, че с една част от натрупаните лихви капиталът се увеличава постоянно, а с другата част селата се улесняват с известни общеполезни предприятия, както в разноските за съграждане и поддържане училищата и поправянето на улиците, чешмите и мостовете. Със закона от 31 декември 1903 г. (чл. 30) тоя принцип се влага, като от чистите печалби се употребяват за подпомагане на земеделието и отраслите му, което траело до 1908 г. С предлагания законопроект увеличението, което се предлага, 50% от печалбите нето, се предназначава за повдигане на земеделието и отраслите му; банката напълно ще отговаря на предназначението си, начертано още от първия ѝ създател, като кредитно учреждение и като главен лост в създаване ред културни подобрения в страната.

Както се вижда от изложението ми, още в началото на моята дейност във Финансовото министерство, без да бях длъжен, аз се заинтересувах за съдбата на учредените още в турско време земеделски каси и правих всичко възможно,

---

[489] Христов, Димитър (1871, с. Градец, Сливенско – 1944, София) – завършва гимназия в Сливен, следва право, финансови и икономически науки в Женева; юрист, публицист; обществен, политически и държавен деец: министър, депутат, секретар на Софийската търговско-индустриална камара (1895–1900), (б.р.).

въпреки апатията на прямо отговорните началстващи лица, да се вземат всички мерки за постепенното им преобразование и поставяне в положение на истински благодетели на земеделското население и въобще за стопанския живот на страната и запазването им като чисто народен кредитен институт, светлото бъдеще на който предвиждах.

Развитието на земеделските каси

Макар развитието на земеделските каси в първите години след Освобождението да вървя много бавно, от 1894 г., и особено след преобразуването им по закона от 1903 г. в Земеделска банка, с който закон се даваше свобода на банката да върши всички операции, краткосрочни и дългосрочни, каквито вършеше и Народната банка, особено разрешението да получава всички видове влогове и да издава ипотекарни облигации, старите земеделски каси в няколко години само станаха мощен фактор и двигател за развитието на земеделието и почти на всички съсловия от населението.

Развитието на кооперативното дело

Редом със земеделските каси се развиваше постепенно кооперативното дело в страната, за което бях писал в рапорта си по командировката ми в Белгия и в статията ми по чуждите капитали (вж. по-нататък), и това дело се развиваше тъй бързо, щото след войните достигна колосални размери и днес Земеделската и Кооперативната банка със своите клонове и агентури, слети заедно под названието „Българска земеделска и кооперативна банка“[490], представляват най-силният институт по своите пласменти в разни заемни операции около 10 милиарда лева и по постъпилите в тях влогове около 9 милиарда лева. Обстоятелственото изложение за развитието от Освобождението досега на земеделските каси, популярните банки и кооперативното дело е длъжност на занимаващите се с тях специално компетентни служащи и ръководящи лица.

ПО СТАБИЛИЗАЦИЯТА И ИЗРАВНЕНИЕ ЗАПЛАТИТЕ НА СЛУЖАЩИТЕ ПО РАЗНИТЕ ВЕДОМСТВА

В окръжното до всички министри от 1 юли 1883 г., което написах и изпратихме при министеруването на Т. Бурмов по повод въвеждането нова временна

[490] Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ) – държавна банка в България, основана през 1934 г. в резултат от сливането на БЗБ и БЦКБ (вж. тук бел. 488 и 542). Ключова за страната финансова институция – малко след създаването ù на нея се падат около 50% от всички кредити и 54% от всички депозити в България. Функционира до национализацията през 1947 г., когато активите ù се прехвърлят на БНБ (б.р.).

наредба за съставление бюджетопроекта за 1884 г., бях казал следното (вж. тук с. 59–61):

> Друг един въпрос, който заслужава вниманието на господа министрите, е въпросът за заплатите на чиновниците. Както знаете, г-н министре, между заплатите на разни длъжности по всички министерства съществува несъразмереност, която е произлязла от туй, че от една страна, още не е определена важността и значението на всяка длъжност, а от друга, че всички досега законодателни тела са гледали само как да намаляват заплатите на чиновниците и са ги намалявали без никаква пропорция, нещо, което е могло по-лесно да стане; защото едни министри са защищавали с по-голямо присърце своя бюджет, а други с по-малко. Сега заплатите на едни и същи длъжности по разни министерства са нееднакви и има длъжности важни, които се плащат по-малко от други, по-маловажни. Тъй като е необходимо веднъж завинаги да се въведе ред в туй отношение и да се тури край на подобна несправедливост, мисля, че ще е добре да се приготви един проект за класифицирането на чиновниците и регулирането на заплатите според степента и важността на службите. За тая цел, преди да се пристъпи към приготовлението на бюджета, да се назначи една комисия, състояща от господа главните секретари при министерствата и Държавния съвет, от един началник-отделение от всяко министерство и от един представител на касацията и Сметната палата. Ако се съгласявате, г-н министре, с предложението ми, имайте добрината да ме уведомите в най-непродължително време, кои лица от повереното Ви министерство ще вземат участие в комисията.

Всички министри се съгласиха на предложението. Събра се комисия от представители на всички министерства и поменатите учреждения, на която представих за улеснение един проект с изчерпателен списък на всички видове служби по разните министерства, класирани в 10 разряда и според важността на службата. Бях поставил и заплатите на всеки разряд, както аз разбирах. Комисията има няколко заседания, без да се постигне някакво споразумение, и въпросът остана висящ през цялата 1884 г.

В статията си „Няколко думи по бюджета и Закона за отчетността“[491], обнародвана бр. 76–78, 80, 81 на в. „Търновска конституция“, год. 1884, съм писал следното:

> Относително заплатите на служащите в разните ведомства се забелязва във всичките досега бюджети такава аномалия, такъв хаос, щото едва ли ще може някога се уравни тоя въпрос. Никой не може отказа, че заплатите на служащите трябва да съответстват на важността, значението и отговорността на длъжността, що всеки изпълнява. Досега възнаграждението на чиновниците се е определяло по разни лични съображения, според щедростта и спестеливостта на министрите и според разположението на Народното събрание и бюджетарните комисии спрямо разните службаши. Няма никак да говоря тук за несправедливите назначения, които са ставали досега без никакъв ред и без никаква подготовка; целта ни е да защитя честните и ревностни служители,

[491] Статията е поместена във втория том на това издание (б.р.).

които са онеправдани, а такива има твърде много. Никой не би имал право да негодува, ако пропорцията между заплатите на разните служби е установена и се намаляваше при извънредни случаи на всички чиновници известен процент, какъвто би намерило за нужно Народното събрание; но всеки има пълно право да негодува, когато неговата скромна заплата се намалява, а оная на нему равния в друго ведомство си остава същата или се повишава; а също когато вижда, че длъжности по-незначителни и без никаква отговорност се плащат наравно или повече от неговата. Няма нищо, което да обезкуражава честния и трудолюбив работник толкоз, колкото несправедливото отнасяне на началството му спрямо него. Че са съществували и съществуват несправедливости, може да се увери всеки интересуващ се, като разгърне който пожелае бюджет. За да не ни обвинят обаче в голословие, ние ще покажем само на няколко случаи, макар всеки бюджет да е пълен с таквиз. (...)

По причина на извършения преврат през 1881 г. бюджетът за 1882 г. остана същият, какъвто беше приет от Народното събрание, с тая само разлика, че с указ на софийските чиновници се прибавиха по 20% квартирни предвид на скъпотията, що съществуваше в столицата.

При разглеждането бюджета за 1883 г. заплатите на главните секретари при министерствата, на директорите на гимназиите, старшите подначалници, учителите, директорите на статистическото бюро, членовете и помощник-прокурорът при касацията, председателите и подпреседателите при апелациите, председателите при окръжните съдилища, секретарите при агентствата, инспекторите, секретарите, контрольорите и счетоводителите при телеграфо-пощенското управление, началниците на I- и II-класните станции, първокласните околийски началници и пр., и пр., са запазени същите, без ни най-малко изменение; а заплатите на окръжните, училищните инспектори, председателя, подпредседатели и секретарите на касацията, членовете на апелациите, подпредседателите и членовете при окръжните съдилища, агента и канцлера[492] при Цариградското агентство, агентите в Букурещ и Белград, окръжните управители I, II и III клас, околийските началници II кл. и пр., са увеличени в значителен размер повече, отколкото са били в бюджета за 1882 г. Освен това явява се в бюджета ново министерство на общите сгради, в което фигурират несъществуващи дотогаз длъжности: началници на отдели със заплати 24 000, 9600 и 5100 лв. А заплатите на началници-отделения, главни инспектори, председател, членове и докладчици при Сметната палата, членове, прокурор и помощник-прокурора при касацията, секретари при апелациите, окръжни управители II кл. и пр., се намаляват значително. При вотирането бюджета за 1884 г. заплатите на главните инспектори, драгоманина при Цариградското агентство и пр. се увеличават отново, а заплатите на геолога при Финансовото министерство, на директорите на гимназиите, първокласните и второкласните учители, агентите, секретарите и канцлерите в Цариград, Белград и Букурещ, счетоводителя при телеграфо-пощенското управление, началниците на I- и II-класните пощенски станции, ревизорите при Вътрешното министерство, окръжните управители, началниците отдели и счетоводителя при общите сгради и пр., остават същите; а заплатите на главните секретари, началници-отделения и старши подначалници при ми-

[492] Канцлер (нем.) – тук: началник на канцелария или касиер-домакин на посолство/консулство (б.р.).

нистерствата, главни счетоводители и главен контрольор при Финансовото министерство, председателя, членовете и докладчиците при Сметната палата, директора на статистическото бюро, председателя, подпредседателя, членовете, секретаря, прокурора и помощник-прокурора при касацията и пр., и пр., значително се намаляват отново.

Гореизложените данни показват, че или министрите не са разбирали важността и значението на разните длъжности, или не са били в състояние да защитят пред Народното събрание бюджета на поверените тям министерства. Нашите бюджети представляват такава смешна картина, която може се нарисува само в България.

Но нека отидем по-нататък. В бюджета за 1884 г., както и в по-предишните, се срещат длъжности, за които възнаграждение е определено по-голямо, отколкото на по-високите длъжности от едно и също или по друго ведомство. Разгърнете бюджета на Финансовото министерство за 1884 г., в глава V ще срещнете, че на помощник-ковчежника и контрольора във второкласните ковчежничества Русенско, Търновско и Видинско е предвидена по-голяма заплата, отколкото на същите служащи при Софийското първокласно ковчежничество. В глава VIII на оценителя на V-класната Пирдопска митница е определено 1500 лв., а на IV-класните оценители само 1400 лв. На счетоводителите при общите сгради и телеграфо-пощенското управление е предвидено по-голяма заплата, отколкото на главните счетоводители и главни контрольори при Финансовото министерство. На първите е определено 4200 лв., а на вторите 3600 лв. Счетоводителите при общите сгради и телеграфо-пощенското управление не могат в нищо да се сравнят с главните счетоводители и главния контрольор при Финансовото министерство, които следят за правилното изпълнение бюджетите на цялото Княжество. На главния контрольор при Финансовото министерство е определено много по-малко заплата, отколкото на контрольора при Софийското ковчежничество, а той е бил още в 1879 г. контрольор на същото ковчежничество и днес за възнаграждение на неговите трудове и във вид на повишение той е осъден да получава 200 лв. по-малко от контрольора на Софийското ковчежничество. Ние бихме привеждали подобни примери твърде много, ако времето и мястото ни позволяваше това; но и всеки може сам да ги изнамери, щом разгледа малко внимателно съществуващите у нас бюджети.

От горните изложения се забелязва, че Финансовото министерство е претърпявало ежегодно най-големите удари в отношение на намаляването заплатите. Ние не знаем на кого да отдадем тая вопиюща несправедливост: дали на министрите, върху които е лежало нравствената обязаност да защищават по с присърце бюджета на повереното тям ведомство; или на Народните събрания, които трябва да са имали някое враждебно настроение спрямо финансовите агенти. В единия и другия случай фактът е неопровержим и с намалението на заплатите се нанася все по-голяма вреда на държавното съкровище, защото финансовите учреждения са едни от най-пригодните за косвеното увеличение на възнаграждението, което практиката ни доказва ежедневно.

Във всички държави еднаквите длъжности се възнаграждават най-добре по Финансовото ведомство, гдето има най-тежката и отговорна работа. След него върви Министерството на вътрешните дела, а после другите министерства. У нас обаче се среща съвсем противното и от година на година вместо да се възна-

граждават служащите, те се онеправдават. А че по Финансовото и Вътрешното министерство служащите се възнаграждават най-добре, може да се увери всеки от долната таблица, която е извлечена от бюджетите на няколко държави.

		Държави			
Длъжност	Министерство	Франция	Белгия	Румъния	Сърбия
Главен секретар	Финансово	25 000	няма	10 000	няма
	Вътрешно	25 000	няма	8 800	няма
	Правосъдие	20 000	няма	няма	няма
	Външно	няма	няма	10 000	няма
	Просвещение	няма	няма	8 800	няма
Началник-отдел	Финансово	25 000	12000	8 400	7 072
	Вътрешно	25 000	12 000	5 400	6 062
	Правосъдие	15 000	10 000	5 400	5 400
	Външно	20 000	10 000	5 400	5 002
	Просвещение	16 000	10 000	5 400	5 400
Стар[ши] подн[ачалник]	Финансово	10 000		4 200	4 041
	Вътрешно	10 000		3 120	3 789
	Правосъдие	8 000		3 120	3 000
	Външно	5 000		3 600	
	Просвещение	8 000		3 120	
Инспектори	Финансово от	2 500		6 600	няма
	до	15 000			
	Вътрешно от	3 500		няма	
	до	10 000		няма	няма
	Правосъдие	10 000		няма	няма
	Външно	10 000		няма	няма
	Просвещение	10 000		няма	няма
Директор на Държавната печатница		15 000	няма	няма	5 052
Секретар на Министерския съвет		няма	няма	няма	няма
Секретар на Държавния съвет		7 000	5 400	няма	няма

Трябва да забележим още, че между заплатите на разните служащи в едно и също учреждение, сиреч между заплатите на лицата, които носят на себе си всичката отговорност на учреждението, и ония, които работят по наставленията и под отговорността на началника, съществува такава несъразмерност, каквато не се забелязва никъде.

Правителството трябва да вземе мерки, за да изравни тоя толкоз важен въпрос. *То е обязано да узакони за известен срок заплатите на своите служители, да ги защищава от несправедливите нападения на народното представителство, което е съсредоточавало досега най-сериозното си внимание върху скромните възнаграждения на чиновниците,* в които е намирало единствения източник за уравновесяването на бюджета. Ние разбираме да се намали числото на служащите там, гдето се признае за необходимо; а намаления в персонала може да станат твърде много, ако компетентните лица обърнеха сериозно внимание върху тоя въпрос и ако вземеха по-присърце интересите на страната. Разбираме да се

определят качествата, които трябва да притежават лицата, за да се назначат на известни длъжности; разбираме да се определят точно обязаностите на всяко служащо лице; разбираме също да се обръща най-строго внимание при назначаването и повишението на служащите и да се не допущат лица, които не умеят имената си да записват; но никак не разбираме да се дава преимущество на едни лица в ущърб на други, понеже подобни онеправдания, освен че убиват ревността, енергията и инициативата на добрите и честни служители, но още стават причина за деморализирането им. Следствията от деморализацията захващат все по-често да се проявяват в някои клонове на управлението. Навсякъде длъжностите се възнаграждават според важността, трудността и отговорността им, а също и според условията на живота в разните местности; но никак не – според лицата, които ги занимават. Ако лицата не притежават изискуемите условия за известна длъжност, може справедливо да се заместват с други; но ако са признати за способни да изпълняват службата и ако правителството храни доверие към тях, няма никакво основание да се осъждат на по-малки заплати от други, които изпълняват по-маловажни и неотговорни длъжности. Надяваме се, че сегашното правителство ще се отнесе по-безпристрастно към тоя въпрос, отколкото бившите.

При внасянето бюджетопроекта за 1885 финансова година написах дълъг доклад от 14 печатни страници до Народното събрание, в който възпроизвеждах на 3 1/2 страници по-обширно писаното ми в статията по бюджета, бр. 76–78, 80, 81 със сравнителни таблици на заплатата по всички министерства и заключавах със следния пасаж:

Правителството трябваше да вземе мерки, за да изравни тоя толкова важен въпрос. То е даже обязано да узакони веднъж завинаги заплатите на своите служащи; но при всичките старания и желания тоя въпрос не беше възможно да се реши окончателно и законът за фиксиране на заплатите остана да се внесе през следната сесия на Събранието, докогато ще може да се установи пропорцията в заплатите на разните длъжности. Правителството е намалило числото на служащите там, гдето е признало за необходимо; то е взело мерки да се определят качествата, които трябва да притежават лицата, за да се назначават на известни длъжности, и да се определят точно обязаностите на всяко служащо лице; то е на мнение да се обръща по-строго внимание при назначаването и повишаването на служащите; да се не дава преимущество на едни лица в ущърб на други; подобни аномалии, освен че убиват ревността, енергията, инициативата на добрите и честни служители, но още стават причина за деморализирането им. Последствията на деморализацията захващат все по-често да се проявяват в някои клонове на управлението. Навсякъде длъжностите се възнаграждават според важността, трудността и отговорността им; а също и според условията на живота в разните местности.

В началото на 1885 г. поисках втора комисия да се занимае с тоя важен въпрос, но пак безрезултатно, и понеже наскоро напуснах Министерството, въпросът остана неразрешен, макар важността му да беше всеобщо призната.[493]

[493] От 1880 до 1885 г. насам се говореше често и много за уреждането на тоя въпрос. Преди няколко години беше назначена и специална комисия под председателството на бившия съветник при Върховната сметна палата Спас Тричков, която работи с месеци, и ми се струва, още не се е турил край на въпроса. Види се, и рапортът на тая комисия се изпрати в архивите. От поемане управлението на Финансовото министерство от г-н Д. Божилов [през 1938 г.] въпросът за стабилизиране на държавните служители пак

ПО КОТИРОВКАТА НА ДЪРЖАВНИТЕ И БАНКОВИТЕ ЗАЕМИ

Борсите са истински пазар, както халите, с тая разлика, че стоките от всеки вид публични или частни ефекти, турени за продан, не се донасят в натура.

De Colonion[494]

Борсите са място за размяна. Там капиталисти, търговци, индустриалци от всеки вид си дават среща, за да улесняват сделките си.

A. Courtois fils[495]

Необходимост от котирането на ценните книжа в борсите

Още при издаването на новите държавни облигации от 1888 г. се появи въпросът за добиване котировката им на Лондонската борса. В договора, който бяхме сключили с банкерската къща „Робартс, Лъбок и сие“, те се задължиха да извършат всички формалности по заменяването на старите акции и облигации, издадени навремето от турското правителство или от дружеството за експлоатация на Русе-Варненската жп линия, с нови български облигации, но не се съгласиха да поемат моралната отговорност за приподписването на новите български облигации, която формалност се изисква от английските закони, за да се допуснат за котиране на Лондонската борса, и въпросът за приподписването остана да се решава отпосле.

Въвеждането облигациите на борсата беше наложително, в интересите на държавния ни кредит, както и за интереса на лицата, на които се предадоха новите облигации. Лондонската борса е била винаги една от най-важните за търгуване с ценни книжа от целия свят. Като първи български държавен заем трябваше да се вземат всички мерки за приемането му на борсата. Като управител на Българската народна банка аз действах колкото зависеше от мен, но апатията и особено манталитетът на тогавашния финансов министър г-н Ив. Салабашев, при всичките настоявания от няколко места, протакаше разрешението на въпроса цели две години, докогато не му се наложи след сключването на нов държавен заем. За неизлишно смятам да изложа разме-

се появи на сцената. Изглежда, че г-н Божилов се е заел сериозно да се тури край на тоя протакан в продължение на 55 години въпрос, който постоянно тревожеше онеправданите добри и честни работници, защото и тия дни четох във вестниците: „Работата на междуведомствената комисия по изработване на щатните таблици наскоро ще бъде привършена. Както се знае, с новите щатни таблици се цели уеднаквяване на службите в разните министерства и дирекции.“ Сега вече не се съмнявам, че министър Божилов ще съумее да убеди народното представителство да се разреши окончателни тоя щекотлив въпрос, който аз като началник във Финансовото министерство съм повдигнал още през 1884 г. (б.а.).

[494] *De Colonion* – френски финансист и статистик от края на XIX и началото на XX век (б.р.).

[495] *A. Courtois fils* (Алфонс Куртоа-син, 1825–1899) – изтъкнат френски икономист, специалист по банкова и финансова история (б.р.).

нената по тоя въпрос преписка, доколкото в архивата ми са запазени след половин век документи.

Съобщение от кореспондента на „Нойе фрайе пресе“

Берлинският кореспондент на „Нойе фрайе пресе“ на 27 февруари 1889 г., като дава курсовете на разните ценни книжа в Берлинската борса, съобщава:

Дойчебанк и Дрезднербанк си оттеглиха проспекта за ипотекарните облигации на Българската народна банка, защото един приказ от министъра на търговията до колегиума на борсата ги направи внимателни, че търгуването с облигации на една държава, непризната от Германия и Прусия, не може да се допусне в местните борси в интереса на германския капитал.

Писмо от д-р Сименс

На 2 март 1889 г. получих писмо от д-р Сименс:

Имам чест да Ви съобщя, че като узнахме, че министърът на търговията се възпротивя за търгуването в борсата с ипотекарните облигации 6% на БНБ, ние заедно с Дрезднербанк оттеглихме подаденото искане до комитета на нашата борса за котировката на тия книжа. При тия условия принудени сме да направим постъпки за добиване котировката на Вашите облигации в друга страна на Германия. И понеже за това е нужно известно време, синдикатът не ще може да упражни засега опциите. Бързаме да Ви съобщим това конфиденциално. Прибавка: Вижда се, че има политически резони и че искат да направят акт дьо комплезанс спрямо руското правителство, но не знаем за това нищо положително.

На 8 юни с.г. д-р Сименс ми съобщава:

Страхът, разпръснат от постъпката на нашия министър, има за резултат, че и другите борси в Германия отказаха да допуснат котировката. Трябва, прочее, да се чака още известно време.

Писмото ми до министър Салабашев от Лондон

На 23 юни с.г. трябваше да отида по работа на Народната банка в Лондон. При срещата, която имах с разни банкери, ми се съобщи, че има голямо негодувание от главните носители на първите български държавни облигации от 1888 г., гдето не са приети още за котиране на Лондонската борса. Веднага изпратих на г-н министъра на финансите Салабашев следното писмо:

При пристигането ми в Лондон първата новина, която ми се съобщи, беше, че българската рента все спадала и макар да е дошла до 86%, предполага се, че може да отиде още по-надолу, ако се не вземат веднага мерки за отстраняване причините на спаданието. Като се намали горният курс с купона 3%, до изплащането на който остава един месец, значи, че днешната цена на облигациите е около 83%. Единствената причина на спадането е, гдето досега облигациите не са допуснати за котиране в борсата. За да се осветля по-добре върху въпроса, ходих при банкерите на Княжеството, които преди няколко

време бяха искали да им се изпрати от Министерството легализиран превод от Закона за откупуване линията Русе–Варна, и се вярваше, че не ще има вече препятствие за котирането. На запитването, как стои въпросът, банкерите ми показаха копието на едно писмо, което Ви изпратили още на 6 юни, придружено с друго от борсата, и очаквали наставленията Ви. В борсенското писмо се казва, че за недопущането на българската рента в борсата било причина не само липсата на закона, който [не] им се изпращал, но още и това, че облигациите не били приподписани от банкерите; а понеже те отказали да ги приподпишат, допущането за котировката се отлагало за безконечно. Въпросът за приподписването се повдигна още когато приготовлявахме проекта за контракт между нашето правителство и банкерите. Но понеже те заявиха категорически, че не желаят под никакви условия да поемат чрез това една морална отговорност спрямо публиката, ние съобщихме на Министерството и на Дружеството Варна[496], което след допитване до комитета на борсата ни заяви, че е необходимо приподписването на облигациите, и вследствие на това те останаха само с моя и на Белчев подписи. Вчера свиках управителния съвет на Дружеството Варна и комитета на бондхолдерите, за да ми дадат мнението си, като какви мерки може да се вземат, за да се добие позволението на борсата; решението им беше, че едва ли ще има възможност да се разреши котирването, докато се не извърши изискваната формалност, щом борсовият комитет настоява за това въпреки своето по-предишно словесно заявление. Заявих, че българското правителство не е било никога против приподписването на облигациите и че, напротив, то е настоявало, както сами знаят, но че банкерите са се отказали да извършат това. Тая заран ходих отново при банкерите, които намерих наклонни да извършат приподписването, но правителството трябвало да им заплати за труда комисиона един на сто от номиналната цена на облигациите. Съобщих им, че не вярвам правителството да се съгласи да плати каквато и да било малка комисиона, а в същото време уведомих някои от по-главните притежатели на облигации в Лондон, които са не по-малко заинтересовани за по-скорото уреждане на въпроса. Срещнах някои притежатели, които са разположени да заплатят сами за техните части известна комисиона само да се добие позволение за котирането, понеже интересите им чувствително страдали; но това тяхно разположение едва ли ще се посрещне благоприятно от другите.

В интереса на Княжеството е да се въведат облигациите без забава в борсата; защото по-дългото отлагане подбива кредита ни и влияе на сключения сега заем за Софийското общинско управление, а още повече за пласирването на един държавен заем. Докато не се подобри курсът на българската рента, едва ли може да се очаква някое сериозно предложение за нов заем, макар от две места да проявиха вече желание да се срещнем и разговорим върху тоя въпрос. Необходимо е, мисля, да отговорите *телеграфически* на Робартсовото писмо от 6 юни, че съгласно сключения с тях контракт те са длъжни да извършат всичко за допущане облигациите в борсата, а следователно трябва да извършат изискваното приподписване. Ако повдигнат въпрос за комисионна, може да им се отговори, че българското правителство не е разположено да плаща подобни суми, а аз ще се старая да убедя по-главните притежатели

[496] *Дружеството Варна* – Дружество на притежателите (носителите) на облигации от 6-процентния български държавен заем от 1888 г. за придобиване от държавата на жп линията Русе–Варна (б.р.).

на облигации да се съгласят помежду си и се споразумеят с банкерите да им платят нещо за труда. В случай че не може се доби някой благоприятен резултат, ще трябва непременно да се съгласи правителството да плати нещо и да се разреши по-скоро въпросът. Преговорите обаче трябва да се водят бързо, телеграфически и каквото направите по това, моля да ме уведомите, за да зная какво поведение да държа.

Телеграма от министър Салабашев

На 5 юли получих от министър Салабашев следната телеграма:

Действайте пред „Робартс, Лъбок“, а така също при други интересуващи се лица, за приподписването облигациите, за да могат се котира на борсата. Телеграфирайте за резултата.

На 6 юли му отговорих:

„Робартс“ отказва намаление комисионата 1%. Днес Ви пиша.

Отговорът ми на министъра

В същия ден отправих на министъра следното писмо:

В изпълнение на телеграмата Ви ходих вчера, събота, при банкерите, които бяха получили от Вас депеша, но очакваха потвърждението ù с писмо, понеже нямали практика да действат на основание телеграфически преговори. С големи мъки успях да ги убедя да Ви отговорят телеграфически.

За банкерите главният въпрос е комисионата, която искат правителството да им плати за приподписването на облигациите. Завчера ги видях твърдо решени да настояват на 1% и ги оставих да помислят и ми съобщят решението си днес, дали не са разположени да намалят тоя размер, като им заявих, че не вярвам правителството да се съгласи даже за 1/4%. Тая сутрин ми показаха копието на писмото, което Ви са изпратили, и ми съобщиха, че няма по никакъв начин да приподпишат облигациите, ако не им се заплати 1% комисиона, който размер те намират даже малък, понеже другите банки за подобни операции вземали по 2–2 1/2%. Веднага след това повиках председателя на Дружеството Варна г-н Блейк, комуто съобщих последното решение на банкерите и му заявих, че българското правителство не е разположено да плаща никаква комисиона и че ако желае да запази интересите на облигационерите, управителният им съвет трябва да намери някой способ за въвеждане книжата в борсата. Мисля, едно от най-радикалните средства за разрешението на въпроса е да се заменят банкерите „Робартс, Лъбок и сие“ с друга някоя къща, която ще бъде по-кулантна[497] в действията си. От самото начало и до днес аз не забелязах в тия господа друго освен препятствия и мъчнотии на всяка стъпка, за да могат извлече колкото се може по-големи материални ползи. Комисионата, която те искат за приподписването, се намира от всички за извънредно висока. Съгласно един от последните членове на контракта, що сключихме с „Робартс“, правителството е свободно да го резилира[498], щом му съобщи за това 6 месеца преди датата за плащане на купона. Даже и в текста

[497] Кулантен (фр.) – сговорчив, отстъпчив (б.р.).
[498] Резилирам (фр.) – прекратявам, разтрогвам (б.р.).

на облигациите е казано, че купоните ще се плащат в Лондон у „Робартс“ до ново съобщение. Тия клаузи ние предвидяхме, защото се виждаше от самото начало, че с тия господа едва ли ще бъде възможно да работим. Утре Блейк ще свика управителния съвет на дружеството да размисли какво трябва да се направи и ще попитат в борсата дали ще има някое препятствие, ако облигациите се приподпишат от други банкери, които българското правителство би назначило за плащане купоните отсега нататък. За резултата ще имам честта да Ви съобщя телеграфически. Въпросът, за да се плати някаква комисиона от самите притежатели на облигациите, както някои бяха наклонни, не посрещна благоприятен прием и го изоставих.

Новината за сключване държавен заем произведе много голям шум в тукашните финансови кръгове. Всички се интересуват да узнаят условията, но още нищо положително не се узна. Всички са наклонни да вярват, че предложението не е сериозно, и се съмняват в успеха.

Мнението на бившия управителен съвет на Дружеството Русе–Варна

На 8 юли с.г. съобщих на г-н министъра на фанансите:

Относително котирането на държавните облигации имам да прибавя към писмото си от 6 того, че Блейк свикал днес управителния съвет на бившето Дружество Варна, който постановил, че не може да вземе каквато и да било мярка, *de jure* той вече не съществувал. Изказало се обаче мнение да се свика събрание от притежателите на българските облигации, което да разисква тоя въпрос и вероятно ще се избере комитет от няколко членове, който да действа и да защищава интересите им, докато се разреши въпросът за котирането. Каквото направи събранието, ще Ви съобщя допълнително.

Запитване от Англо-форин банк и отговорът ми

На 5 август получих в София от Англо-форин писмо, с което ме пита какво става с въпроса за котировката на държавния заем Русе–Варна на Лондонската борса.

С писмо от 11-и му отговорих следното:

Не мога да Ви кажа положително. Имах разговор с г-н Салабашев по въпроса, но както винаги, той не го намира тъй наложителен. Вчера говорих и на г-н Стамболов, като му изтъкнах голямото значение за държавния кредит, ако се издейства колкото може по-скоро котировката. Той е напълно съгласен с мене, но не може да се съгласят да платят исканата от „Робартс“ комисиона 1% за приподписването на облигациите. А и аз не бих го съветвал за това.

За по-скорото разрешение на тоя въпрос мисля, че трябва да свикате колкото се може по-скоро събрание от главните притежатели на облигациите, за да изберат комитет, който да настои пред „Робартс“ за намаление исканата комисиона. Без да вземам каквато и да било отговорност, надявам се, че нашето правителство би се съгласило да плати най-много 1/4%. В такъв случай носителите на облигациите ще трябва да се задължат да платят остатъка. Вие знаете, че въпросът за котировката е много по-важен за портьорите, отколкото за правителството.

В случай че „Робартс“ настоява на 1%, трябва комитетът да интервенира пред борсата, за да се съгласи, щото облигациите да се приподпишат от друга банка, която би приела по-малка комисиона.

Писмото ми до министър Салабашев

На 23 октомври счетох за длъжност да изпратя на министър Салабашев преписи от разменените писма и телеграми помежду нас при пребиваването ми в Лондон, откогато въпросът за котировката стои неразрешен, като му припомних, че:

При няколко посещения, които имах чест да Ви направя, аз Ви заявих устно, господине министре, че въпросът за котирането на българската рента е от най-жизнените за кредита на Княжеството. Както помните, само от слуха, че банкерите са подали заявление в Лондонската борса, за да се разреши котирането, цената на облигациите в няколко дни се повиши от 86 на 92 и веднага след като се узна за отказа на борсата, курсът в няколко дни пак спадна от 92 до 86 и по-после даже до 83. Трябваше извънредни усилия и доста жертви от страна на заинтересованите групи, за да ги докарат постепенно в продължение на 5 месеца до 88, гдето се намират понастоящем без никакви операции с тях. Няма никакво съмнение, че кредитът на всяка държава се определя *главно от курса, който нейните книжа имат в разните борси, и понеже тоя курс служи за мерило при сключването на нови заеми, всички употребяват всевъзможни средства и жертви,* щото посредством силни и ползващи се с доверие финансови групи да държат колкото се може по-високо тоя курс. Ако само от слуха, че българската рента се въвежда в борсата, курсът скочи от 86 до 92, за мене няма никакво съмнение, че ако беше извършена с време изискваната формалност за приподписването на облигациите, днес щяха да имат курс не по-долу от 95% и новият държавен заем можеше да се сключи с цена не по-малко с 90%. По ходатайството на Англо-форин банк заемът на Софийското градско управление е приет вече в Лондонската борса. Няма да бъде, прочее, никак чудно, ако след няколко дни, щом се напечатат и подпишат облигациите, те ще се котират с цена, по-висока от държавната рента.

Преди няколко дни един от членовете на Лондонската борса, след писмено консултиране, е заявил категорически, че ако се приподпишат облигациите от „Робартс, Лъбок“ или от друга някоя банка, няма да има никакво препятствие за допущането им. Страхът за нови препятствия се осуетява напълно след приемането заема на Софийското общинско управление.

В няколко разговори, които имах с г-н министър-председателя по тоя въпрос, той дава надежда, че българското правителство ще се реши да плати 1/4% комисиона, ако се намери някоя сериозна банка да приподпише облигациите, и се съгласи да извършва в бъдеще платежите на купоните под същите условия, които са сключени с „Робартс, Лъбок и сие“. След дълга преписка по тоя въпрос имаме вече обещанието на Англо-форин банк, че в случай ако българското правителство пожелае да замени настоящите си банкери, тя ще се съгласи да извърши приподписването с 1/4% комисиона и да поеме за в бъдеще платежите по заема под същите условия. В интереса на държавния кредит е, прочее, да се предложи веднага на „Робартс, Лъбок и сие“, ако желаят да извършат приподписването на облигациите с 1/4%

комисиона, и в случай на отказ да се възложи това на Англо-форин банк, като се заяви в същото време на „Робартс“, че съгласно чл. 15 от контракта те престават да бъдат банкери на Княжеството след 1 август 1890 г.

Ново запитване от Англо-форин банк

На ново запитване, какво става с котировката, на 31 октомври отговорих на Англо-форин банк следното:

Относително котировката говорих вчера с г-н Стамболов. Той е винаги разположен да предложи въпроса в Министерския съвет; но преди да направи това, настоява, щото комитетът на борсата да се произнесе формално, че няма да има други спънки, ако облигациите се приподпишат от „Робартс“ или Англо-форин, и Англо-форин да декларира писмено, че в случай на отказ от „Робартс“ тя се задължава да приподпише облигациите с 1/4% комисиона и да изплаща в бъдеще изтеклите купони и погашените облигации по сключените с „Робартс“ условия. Направете нужното, за да се свърши по-скоро тоя неразрешен въпрос окончателно. Как върви котирането на общинския заем?

Писмо от д-р Сименс

На 13 ноември получих от д-р Сименс следното писмо:

Големият въпрос е котировката във Виена. Вие знаете, че тая работа се третира сега във Виена от нашите приятели и аз ги натискам с известна настойчивост, защото и ние имаме интерес в държавния Ви заем, сключен с виенските банки. Понеже котирането на държавния заем е добито, вярвам, че няма да правят вече мъчнотии за банковите облигации, и тогаз ще бъда в състояние да Ви направя предложение. Бях предложил на нашите приятели да поискат първо котата за банковите облигации. Те предпочитат да съсредоточат усилията си върху държавния заем, в който те имат много по-голям интерес, и аз мисля, че няма да губим нищо да почакаме.

Ново запитване от Англо-форин банк

На ново запитване от Англо-форин банк отговорих на 20 ноември следното:

Както Ви съобщих по-рано, приготвих меморандум върху въпроса за котировката, който изпратих на финансовия министър, за да сезира Министерския съвет, но г-н Салабашев още нищо не е направил. Завчера се оплаках на г-н Стамболов, който се обеща да интервенира за по-скорото разглеждане на въпроса.

Съобщих на Белчев писмото на Ландау. Говорих няколко пъти върху тия мъчнотии. Вие си припомняте, че навремето аз настоявах размяната на старите облигации да стане, без да се вземат във внимание отрязаните купони, и днес съм на същото мнение. Но ако е нужно гаранция, може да се иска от представителите на старите облигации декларация да се задържа за определено време сумата на купоните. Върху тоя въпрос „Робартс“ е писал три писма и иска инструкции. Получено е и едно оплакване от няколко борсови куртиета[499], но не се взема никакво решение. Какво искате, когато имаме работа с министър, който не може

[499] Куртие (фр.) – посредник, брокер (б.р.).

да разбере важността и деликатността на тоя въпрос. Тоя въпрос рано или късно ще се разреши в полза на носителите.

Писмо мое до д-р Сименс

На 21 ноември писах на д-р Сименс:

От няколко време правя всичко възможно за добиване официалната котировка в Лондонската борса на държавните облигации, издадени в замяна на ония от Русе-Варненската компания, и вярвам, че ще успея да се разреши скоро тоя въпрос благоприятно. Вие знаете, че главната спънка за отказа на борсата е приподписването на облигациите от банкерите на правителството, които още от началото отказаха категорично да изпълнят тая формалност. Сега те се съгласиха да ги приподпишат, но искат за тая работа 1% комисиона от номиналната стойност, която намираме прекалена. Аз представих на Министерския съвет един меморандум по тоя въпрос и надявам се, че тия дни той ще се занимае с него. Ще Ви съобщя своевременно резултата. Вие знаете, че облигациите на гр. София се приеха за котиране в Лондонската борса, което е вече голям успех. Според последния борсов бюлетин те се котират 89 до 91%.

Телеграма от Англо-форин банк и отговорът ми

На 28 ноември получих от Англо-форин бърза телеграма със следното съдържание:

„Робартс“ не е получил никакви инструкции. Необходимо финансовият министър да изпрати веднага телеграма: „Обменете всички облигации и акции Варна освен фалшифицираните и обменените вече номера“.

Отговорих:

Министерството е дало вече нареждане на „Робартс“. Вероятно писмото е забавено поради прекъсване съобщенията в Унгария, което продължи няколко дена.

При потвърдяването на телеграмата си в писмото прибавих:

Министерският съвет още не е разгледал нещастния въпрос за приподписването на облигациите. Знайте, че направих всичко възможно, което зависеше от мен. Както сте чели вероятно в телеграмите, борсовият комитет и финансовият министър са позволили вече котировката на новия български заем във Виена.

Писмо мое до Англо-форин банк

На 30 ноември писах на Англо-форин банк:

В допълнение на писмото ми от 28-и съобщавам Ви, че Финансовото министерство даде вече наставления на „Робартс“ да обмени облигациите, на които липсват някои купони, като се удържи сумата на отрязаните купони. Подправените, както и изплатените вече под същия номер ще се отказват. Въпросът за комисионата по приподписване на облигациите е внесен вече в Министерския съвет, но поради неразположение на г-н Стамболов не е имало съвет, за да се разгледа.

Решение на Министерския съвет за приподписване на облигациите

Най-после, след 10-месечно протакане на тоя толкова важен въпрос, той се разреши с постановление на Министерския съвет от 15 януари 1890 г. да се плати на банкерската къща „Робартс, Лъбок“ 5000 лири стерлинги възнаграждение за приподписване на държавните облигации от заема 1888 г. по откупуване на Русе-Варненската жп линия, за което съобщих телеграфически на Англо-форин.

Последното ми писмо до Англо-форин банк

На 16 януари изпратих последното си по въпроса писмо:

Вчера Ви телеграфирах, че Министерският съвет реши да предложи на „Робартс“ 5000 лири за приподписването. Както виждате, въпросът за котирането ще тръгне най-после по-бърже и да се надяваме, че в късо време ще се свърши окончателно. Не знам дали „Робартс“ ще приеме предложението на правителството, което ще му плати комисионата само след добиване котировката. Приподписването няма значение, ако борсата откаже допущането на облигациите. В случай че „Робартс“ не се съгласи на предложената му комисиона, министерството ще се обърне към Англо-форин.

Банката „Робартс, Лъбок и сие“ прие решената от Министерския съвет сума, облигациите се приподписаха и котирането им се разреши на Лондонската борса.

ОПИТИ ЗА ПРЕОБРАЗУВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА В АКЦИОНЕРНА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА УЧРЕЖДАВАНЕ НА ЧАСТНИ ИНОСТРАННИ БАНКИ И ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ

До края на 1887 г. в България не съществуваше ни една иностранна или местна частна акционерна банка и кредитни дружества освен Българската народна банка, основана от княз Дондуков-Корсаков през 1879 г., преобразувана в 1885 г. Имаше само три български малки дружества с незначителен капитал, а именно: дружество „Напредък“, основано през 1876 г.; дружество „Гирдап“, основано в 1882 г., и Търговското дружество в Шумен. От 1888 г. започнаха да се образуват из разни провинциални градове спестовни дружества.

От 1889 г. започват да се появяват от разни чужденци предложения и проекти, представяни на финансовия министър, стремящи се едни за заместването на Народната банка с акционерна, а други за получаване разрешение за учреждаването на частни банки, които предложения и проекти ми се възлагаха за проучване. Считам за полезно да изложа тук мненията, които са давани по тия предложения, понеже официално нигде досега не е споменувано и не знам дали са запазени в архивите на Финансовото министерство следи от тях.

Първият опит за проникване на чужд капитал в България се направи от един администратор на Отоманската банка в Цариград.

Предложение от Нобле за учреждаване Креди фонсие дьо Бюлгари

В края на февруари 1889 г. Нобле, представител на Отоманската банка и на Дет пюблик в Цариград, предал на тогавашния управляващ Финансовото министерство г-н Живков един проект за учреждаването на едно акционерно дружество под название Креди фонсие дьо Бюлгари[500], в който проект се иска монополно право за издаване ипотекарни облигации, като се предвиждат всички видове банкови операции. В срещата, която имах по това предложение с министъра, му заявих, че целта на Нобле е да се добере веднъж до исканата привилегия, докато Народната банка, след преобразуването ù едва преди три години, не се е засилила, и че за две привилегировани банки в малка България няма място. Помолих го да изпрати официално проекта, за да го проуча и взема мнението на Банковия управителен съвет, та да му съобщя писмено решението ни. На 3 март получих от Финансовото министерство следното писмо:

До Господина Управителя на Българската народна банка

Като Ви изпращам приключен при настоящото проекта за един контракт, предполагаем между българското правителство и г-н А. Нобле[501], относително учредяването в Княжеството една банка под название „Креди фонсие дьо Бюлгари“, чест имам да Ви помоля да се прегледа от Банковия съвет и ми даде мнението си по него колкото възможно по-скоро, като ми върнете приложението.

Подписали: Упр. министерство – Г. Живков, гл. секретар – Хр. Белчев

След консултирането си с колегите написах и изпратихме на министъра на 9 март следния отговор:

Господин Министру на финансите

Като връщаме при настоящото препратения с писмото Ви от 3 того № 8515 проект за конвенция относително учреждаването в Княжеството на едно анонимно дружество под название „*Crédit foncier de Bulgarie*“, имаме чест да Ви съобщим, г-н министре, че след внимателното му разглеждане и обсъждане Управителният съвет на Банката дойде до следното заключение:

1) Управителният съвет е убеден, че съществуването на два отделни кредитни института в Княжеството, занимаващи се с едни и същи операции, е немислимо. Новопроектираният Креди фонсие, макар да е предвидено в пунктове 1 и 2 на чл. 2 от проекта, че ще се занимава главно с ипотекарни операции, ще се яви вероятно веднага след отварянето му и с шконтови операции, за каквито си е запазил правото в пункт 5 на същия член, като съставителят на проекта се е мъчил

[500] Креди фонсие дьо Бюлгари (*Crédit foncier de Bulgarie)* – банка с такова наименование е създадена едва през 1910 г. от Балканската банка (която има чуждестранно участие – австрийски, френски и белгийски капитали) за отпускане на земеделски заеми. През 1912 г. се обединява с Генералната ипотекарна банка на Царство България във Френско-българска ипотекарна банка (*Crédit foncier franco-bulgare*), (б.р.).

[501] *А. Нобле* – името на представителя на Отоманската банка е Обаре Нобле (б.р.).

да прикрие тая мисъл. Даже ако се допусне, че бъдещата ипотекарна банка не ще се занимава с шконто, инкасирване, преводи и други операции, което ние не вярваме, то пак съществуването на Българската народна банка не може да се продължи задълго, щом ù се отнеме ипотекарната операция, която е най-развита. А тая операция ще се отнеме, защото новият институт може да употреби привременно като инструмент намалението на лихвата до размер, какъвто Българската народна банка не ще бъде в състояние да удържи. Нуждите на страната не са толкоз големи, колкото си ги мислят някои, за да се изискват за удовлетворението им изведнъж десетки милиони, каквито предлага г-н Нобле с учреждаването на проектирания от него институт. Това вероятно съзнава и сам г-н Нобле и е уверен, че след добиване исканото разрешение и [като] успее да намери капитали, ако се вложат само 10 000 000 лв. срещу ипотеки, без да се издава за повече облигации, много време ще бъде спокоен и предложените 50 000 000 лв. ще си останат написана хартия. Целта, която преследва г-н Нобле, Управителният съвет си обяснява само в смисъл, че той желае да завладее почва за бъдещи финансови операции в Княжеството, като разчита, че след омаломощаването на Българската народна банка, а при благоприятни обстоятелства и заменяването или сливането ù в новия институт, ще създаде едно съвършено чуждо учреждение вроде[502] Отоманската банка, запазено от всякаква намеса от страна на правителството, което малко по малко да тури ръка на всички финансови операции и да добива с разни средства концесии, към които отдавна се стремят. Ще бъде ли това в интереса на държавата и населението? Ние се съмняваме. Че няма особена нужда от грамадни суми, се доказва най-ясно от положението на Българската народна банка. След сключването на заема за ипотекарни операции Банката покани всички общински управления да заявят от какви суми имат нужда, за да им се отпуснат. От трите четвърти получаваме все същия отговор, че общината няма нужда от пари; а няколко съобщиха, че желаят да им се дадат по 10–15 000 лв. Изключение прави само Софийското общинско управление, на което сме заели един милион лева, но то и без съдействието на каквато и да било банка може винаги да направи направо заем за посрещане нуждите си. Като се увеличават средствата на Българската народна банка всяка година с 2 до 3 милиона лева максимум, нуждите на цялото население в Княжеството може да се удовлетворят без никакви затруднения. А с издаването на ипотекарни облигации, каквито ù разрешават статутите[503] и тая година пристъпи вече към емитирване, тя може да си доставя ежегодно и по-големи суми, без да вземаме във внимание и срочните влогове, постъплението на които се увеличава в значителни размери. Независимо от Българската народна банка в Княжеството съществуват кредитни учреждения, земеделските каси, със собствен капитал от 15 милиона лева. Ако тези институции се преобразуват съгласно проекта, който имахме честта да представим на предшественика Ви още на 24 октомври 1887 г., и се поставят под управлението на Банката; ако се приспособеше чл. 3 от тоя проект и се събират ежегодно сборове в налични пари или в храна, което разпореждане съществува и в действащия сега устав на земеделските каси, но е оставено отдавна без внимание, капиталите им в няколко години може да се удвоят и утроят и да представляват от себе си народни институти, които не могат да заменят никакви иностранни. По какви съображения представеният от Банката проект за реорганизирането на земеделските каси не се

[502] Вроде (рус.) – като, от сорта на (б.р.).
[503] Статут (лат.) – устав (б.р.).

взе във внимание от толкоз време насам, макар две сесии на Народното събрание да са заседавали, не можем да си обясним. Няма нужда да припомняме, че от учреждаването на един външен институт, който ще вирее само от привилегията, що ще му се даде да издава ипотекарни български облигации, държавното съкровище не може да очаква никаква облага и всички ползи, които институтът ще извлича на гърба на Княжеството, ще отиват за разпределение на доста завиден дивидент между акционерите, които може би ще внесат капитал не повече от 10–15 милиона лева.

Считаме за длъжност да прибавим още и това, че последствията за страната от един институт, основан с право на емисия и с привилегии още неопределени (понеже г-н Нобле си запазва правото да ги иска отпосле), но с управление съвършено независещо от страна на правителството и без никакъв сериозен контрол и надзор, може да бъдат много пагубни за българските проприетери[504] при едно нещастие, причинено от недобрия вървеж на института. Честите случки на нещастия в другите държави и последната катастрофа с Контоар д'есконт[505], един от най-силните кредитни институти на света, ни карат да се позамислим сериозно.

Предвид на всичко гореизложено Управителният съвет на Банката се произнесе по принцип категорически, че не трябва да се разрешава учреждаването на проектирания институт.

2) Колкото се отнася до проекта на г-н Нобле, независимо от принципиалния въпрос, който по-горе изложихме, имаме да забележим следното: В чл. 1 не е ясно казано, ще има ли право правителството, след учреждаването на Креди фонсие дьо Бюлгари, да позволи и на друга група да основе частна банка, било ипотекарна, било шконтова. По чл. 2 алинея първа не е ясна. Разбира ли г-н Нобле, че ипотечните заеми, изплащани в кратък срок и без амортизация, ще плащат 7% (6% лихва плюс 1% комисиона), или за тях ще бъде по-висока. Освен това необходимо е да се знае заемите в налични суми ли ще стават, или в облигации по курса; ако са в налични, ще дават ли точно сумата, за която заемачът се задължава. Операциите, които са сгрупирани в пункт 5 под думите „*toutes autres opérations*"[506], трябва да се определят отсега и изрично.

По чл. 3 необходимо е да се обясни предварително какви именно *специални права, привилегии и гаранции* мисли да иска отпосле г-н Нобле. Тоя е един от най-важните въпроси, който той заминал мълком.

По чл. 5 и 6. От тия членове излиза наяве, че г-н Нобле отблъсква каквато и да било намеса от страна на правителството в управлението на института. Контролът, който той допуща чрез един комисар, е недостатъчен. Даже ако институтът се съставяше с местни капитали и от акционери български поданици, не може да се допусне таквоз независимо управление, каквото г-н Нобле претендира, щом на института се дава правото да издава ипотекарни облигации. Ако другите държави са взели сериозни предпазителни мерки в туй отношение, то колко повече трябва да стане това у нас, гдето всеки гледа да хвърли мрежа. По тоя въпрос ето що съществува в другите държави:

---

[504] Проприетер (фр.) – собственик (б.р.).

[505] *Последната катастрофа с Контоар д'есконт* – през 1889 г. банката фалира, а директорът ѝ Йожен Данфер-Рошро се самоубива (б.р.).

[506] *Toutes autres opérations* (фр.) – всички други операции (б.р.).

В *Англия,* най-либералната страна в отношение на кредитните учреждения, управлението на *Bank of England* (чисто акционерна) е поверено на 1 гуверньор и 1 сугуверньор[507], и 24 директори, избирани ежегодно от акционерите, но трябва да бъдат безусловно английски поданици.

Във *Франция* всеки акционер на *Banque de France* (чисто акционерна) трябва да бъде *citoyen français*[508]. Управлението ù е поверено на 1 гуверньор и 2 сугуверньори, назначавани и тримата от държавния глава по представлението на финансовия министър. Ни едно решение на Управителния съвет на банката не може да се изпълни, ако не е одобрено от гуверньора; също ни една полица не може да се шконтира, ако не е приета от гуверньора, който полага визата си върху бордерата. Гуверньорът назначава и уволнява всички служащи в банката, числото на които е повече от 2000. Директорите на клонове се назначават от държавния глава по предложение на финансовия министър измежду трима кандидати, предлагани от гуверньора на Банката.

В *Германия у*правлението на *Reichsbank* (чисто акционерна) се извършва под прямите заповеди на държавния канцлер от един управителен съвет, на който членовете се назначават за до живот от императора по представлението на *Conseil fédéral*[509]. Сметките на банката се подлагат за контрола на Сметната палата. Контролът и надзорът на Банката се извършват още от един *Kuratorium*[510], състоящ се от държавния канцлер и 4 членове, назначени един от императора и трима от *Conseil fédéral*. Постоянната комисия, която избира Общото събрание на акционерите, има чисто съвещателен глас в управлението и операциите на Банката.

В *Австрия* управлението на Австро-Унгарската банка (чисто акционерна) е поверено на 1 гуверньор и 2 сугуверньори, назначени от императора: виенските по представлението на австрийския финансов министър, а пещенските – на унгарския. Съветниците, избирани от Главното събрание на акционерите, трябва да са австрийски или унгарски поданици, според седалището. Правителствата назначават още по един комисар и двама подкомисари да надзират постоянно делата на Банката и присъстват в заседанията на управителния съвет.

В *Белгия* гуверньорът и сугуверньорът на *Banque Nationale Belge*[511] (чисто акционерна) се назначават от царя. Освен това има в банката и един правителствен комисар, който надзирава операциите на банката и спира изпълнението на всички мерки, противни на закона и устава на банката, както и на държавните интереси.

В *Италия* председателят и подпредседателят на Банк д'Итали[512] (чисто акционерна) се назначават от царя по представление на финансовия министър.

---

[507] Сугуверньор (фр.) – подуправител (б.р.).

[508] *Citoyen français* (фр.) – френски гражданин (б.р.).

[509] *Conseil fédéral* (фр.) – федерален съвет (б.р.).

[510] *Kuratorium* (нем.) – надзорен съвет (б.р.).

[511] Банк Насионал Белж (*Banque Nationale Belge*, всъщност *Banque Nationale de Belgique)* – централната банка на Белгия, създадена през 1850 г. като частно акционерно дружество със седалище в Брюксел; днес *Nationale Bank van België/Banque nationale de Belgique/Belgische Nationalbank,* като 50% от капитала ù е държавна собственост, а останалата се търгува свободно на борсата Евронекст в Брюксел и никой от по-малките акционери не притежава повече от 5%; понастоящем част от Евросистемата и член на ЕСЦБ (б.р.).

[512] Банк д'Итали (*Banca d'Italia)* – централната банка на Италия, създадена през 1893 г. при сливането на три големи банки след фалита на *Banca Romana;* понастоящем част от Евросистемата и член на ЕСЦБ (б.р.).

В *Румъния* капиталът на *Banca Națională a României* е съставен 1/3 от държавата и 2/3 от акционери. Гуверньорът, директорите и цензорите[513] трябва да са безусловно румъни. Гуверньорът се назначава от правителството за 5 години. Според досега действащия устав 4 директори и 4 цензори се избират от акционерите, а 2 директори и 3 цензори се назначават от правителството, което освен това има свой комисар да проверява постоянно банковите операции. Правителството има право да спира всички мерки, противни на закона и на статутите на банката или на държавните интереси.

Съгласно с проекта, който миналата неделя е внесен в Камарата от министъра на финансите, занапред числото на директорите се намалява от 6 на 3 и на цензорите от 7 на 4. Двама директори и двама цензори ще избират акционерите, а 1 директор и 2 цензори ще се назначават от правителството.

В *Сърбия* управлението на Сръбската народна банка (чисто акционерна) е поверено на управителния съвет, състоящ се от един гуверньор и 9 директори, които трябва да бъдат сръбски поданици най-малко отпреди 7 години. Гуверньорът се назначава от краля по представление на министъра на търговията. Той има право да спира изпълнението на всяко решение на управителния съвет, което не е съгласно със закона и устава на банката или с общите закони на страната, или пък които намира противни в банковите или държавни интереси. Освен това правителството има постоянен комисар, който присъства във всички заседания на управителния съвет и следи за всички банкови операции. Също и той има право и длъжност да спира всяко решение на управителния съвет, което не е съобразно с устава на банката и с интересите на страната, като съобщава за това веднага на министъра на търговията.

Ипотекарни институти. Crédit foncier de France[514] (чисто акционерно) се управлява от гуверньор и двама сугуверньори, назначавани от председателя на републиката. Трима от администраторите трябва да се вземат измежду главните департаментни ковчежници. Нито едно решение на Управителния съвет не може да се изпълни, ако не е одобрено и подписано от гуверньора.

Пруската ипотекарна банка[515] (чисто акционерна). Председателят на управителния съвет и директорите трябва да са пруски поданици и се назначават от държавния глава, директорите – по представлението на управителния съвет, състоящ от 27 членове. Освен това правителството има постоянни свои комисари за надзора на банковите операции.

В *Италия* има няколко ипотекарни институти (чисто акционерни), действащи по еднакви устави. Администрацията им се състои: 1) от управителния съвет от 8 членове, избирани от Главното събрание на акционерите; 2) *Conseil de surveillance*[516] от 6 члена назначавани, 1 от акционерите, 1 от окръжния съвет, 1 от общинския съвет, 1 от търговската камара и 2 от управителния съвет. Освен

[513] Цензор (лат.) – надзиравощо, контролиращо лице (б.р.).

[514] *Crédit foncier de France*, Френска ипотечна банка за земеделски кредит – възниква през 1852 г. като Парижка земеделска банка, която предоставя заеми на общини срещу залог на земя или недвижимо имущество. По-късно се обединява със сходни банки от Невер и Марсилия и става монополист в ипотечното кредитиране. Днес е част от Групата *Caisse d'épargne* (Спестовна каса), (б.р.).

[515] Пруска ипотекарна банка – първата ипотечна банка в Прусия, създадена през 1783 г. През 90-те години на XIX век в Германия има общо дванайсет акционерни ипотечни банки – осем в Берлин, две във Франкфурт на Майн, по една в Бреслау (Вроцлав) и Щчечин (б.р.).

[516] *Conseil de surveillance* (фр.) – надзорен съвет (б.р.).

това държавата упражнява особен контрол и надзор чрез префектите и инспекторските бюра.

В *Румъния* има три ипотекарни института, основани по инициативата на правителството върху принципа на взаимната отговорност от поземлените собственици в Румъния. Тия институти са чисто народни. Правителството упражнява надзор чрез двама постоянни комисари, назначавани от краля.

Гореизложеното е доста ясно, за да има нужда от особени коментари.

По чл. 6, пункт 2 от проекта, макар засега лихвата 7%, която г-н Нобле установява за заемите, да се представлява доста умерена, за период от 50 години тя е извънредно висока. Г-н Нобле предвижда, че след 10 години правителството има право да иска намалението на лихвата, но това намаление може да стане само ако управителният съвет на института даде съгласието си. Дали това съгласие ще се добие, не може да се знае.

По чл. 7. От тоя член се вижда, че г-н Нобле не представлява никаква финансова група, с която да се е споразумял за образуване капитала на проектирания институт; но че след подписване конвенцията ще се залови да търси капиталисти. Това се доказва още по-нагледно от чл. 8, гдето си е запазил едно отстъпление, в случай че след три месеца от подписването на конвенцията той не успее да сформира групата, като ще иска продължение на срока, или пък конвенцията да остане *nulle et non avenue*[517].

Благоволете, г-не Министре, да приемете уверение в отличното ми почитание и съвършена преданост.

След получаване на горното решение министърът на финансите отказа на г-н Нобле да преговаря върху предложението му.

Предложение от Лендербанк за основаване на Банк дьо креди бюлгар

През май 1891 г. виенската Лендербанк поиска да основе в България Банк дьо креди бюлгар[518] с 5 милиона лева капитал, от които само 1/4 внесен. По чл. 11 и 12 от представения проектоустав това дружество си начертаваше да бъде банкер, търговец, подрядчик[519], предприемач, фабрикант и пр. Проектът ми се изпрати от финансовия министър Гр. Начович за преглеждане и аз направих и изпратих по него следните бележки:

По чл. 4. При всичко че според тоя член капиталът на банката е определен 5 000 000 лв., тя ще почне да работи с 1/4, или с 1 250 000 лв. Понеже с такъв капитал банка много малко пряма полза може да се принесе на населението и понеже увеличението на капитала се оставя на волята на управителния

[517] *Nulle et non avenue* (фр.) – нищожна и несъстоятелна (б.р.).

[518] Банк дьо креди бюлгар (*Banque de crédit Bulgare)* – отнася се за предложение от виенската Лендербанк за създаването на такава банка. През 1934 г. е основана Банка „Български кредит“ с участието на БНБ и обединението на седем частни банки. В периода преди национализацията ù през 1947 г. тя поглъща още 20 по-малки банки (б.р.).

[519] Подрядчик (рус.) – предприемач, изпълнител по договор (б.р.).

Иван Алексеевич Вишнеградски

съвет на банката, желателно е, щото поне вноската на целия капитал от 5 000 000 лв. да е задължителен до определен срок. Иначе с 1 250 000 лв. банката може да върши няколко от операциите, предвидени в чл. 11, които ще ù осигурят добър дивидент, без да принесе очакваната полза за страната, като напротив, докарат ущърб на местната търговия. Такива са например операциите по купуване и продаване стоки, разните доставки и предприятия на държавата и пр.

По чл. 10. Защо да се издават нови акции, докато не се изплатят напълно старите, когато всеки първоначален акционер се е задължил по поканата на управителния съвет да внася исканите части? Освен това не е означено дали по новоиздаваемите акции ще се внасят суми в същите размери, каквито са платени по старите, или може по тях да се изискват повече вноски.

По чл. 11 и 12. От изложените в тия два члена операции се вижда, че новото дружество ще бъде в същото време и банкерин, и търговец, и подрядчик, и предприемач, и фабрикант, и пр., с една реч, ще върши всичко, каквото му попадне на ръка, а от друга страна, ще прибира чужди пари по текуща сметка и влогове. Като частно дружество, ако средствата му се образуват само от вносните на акционерите, то има право да върши на свой риск каквото намери за добре; но понеже може да се ангажират в него много местни економии[520], внесени на влогове, мисля, че интересите на българските граждани трябва да се запазят от нещастни последствия на много рисковани операции, които банката си начертава. Пропадането в последните години на най-силни банки, като Контоар д'есконт, Сосиете де депо е конт куран[521], „Баринг Брадърс“, които имаха значение и авторитет по целия свят, ме карат да бъда малко строг в съждението си, особено при липсата на специален закон за съставяне на дружествата и при незрелостта и неопитността на нашето население, което счита разрешението, дадено от правителството за съставлението на едно дружество и утвърждаването на устава му, като една гаранция за неговия успех и здравина. Въпросът за гаранциите, които трябва да представляват депозитните акционерни банки и частни банкери за обществото, е обърнал най-после вниманието навсъде и наскоро френската камара ще се занимава със специален закон по тях. Също и руският финансов министър Вишнеградски[522]

[520] Економии (фр.) – спестявания (б.р.).

[521] Сосиете де депо е конт куран (*Société des dépots et comptes courants*) – френска банка, създадена през 1852 г. Основните ù акционери са Морис Обри (бивш депутат), Жули-Ели Готие и парижкият банкер Пиер-Арман Донон – генерален консул на Османската империя. Банката увеличава капитала си на няколко пъти и инвестира в големи проекти. Фалира през 1891 г., засегната от най-голямата спекулация на пазара на мед и т.нар. Панамски скандал (б.р.).

[522] Вишнеградски, Иван Алексеевич (1831–1895) – руски финансов министър (1887–1892), учен в областта на механиката, професор, почетен член на Петербургската академия на науките, представител на Русский государственный банк за българския заем от 1902 г. Като министър провежда политика на съкращаване на бюджетния дефицит и балансиране на бюджета, по преструктуриране на външния дълг, изкупуване на частните железници и протекционизъм в подкрепа на дворянството, подготовка за парична реформа и др. (б.р.).

според последните известия е приготвил вече закон, по който да се учреждават частни банки. Според него никоя частна банка не може да се учреди без разрешението на министъра и без да даде предварителна гаранция. В какво ще се състои тая гаранция и какви са другите постановления на закона, още не се знае, понеже не е обнародван. Според мене или трябва да не се позволява на банката да приема влогове, като се ползва само от своите средства, или пък ако се оставят влоговете, да се определят по-точно операциите ù, като ù се запретят всички рисковани. В такъв случай правителството трябва да си запази и известен контрол, посредством своите агенти, над операциите на банката.

По чл. 31. Предвижда се само присъствието на 20 акционери за законността на взетите решения в Общото събрание. Мисля, че необходимо е да се определи и какъв процент от капитала трябва да представляват присъстващите акционери; понеже може да се случи, щото 20 или 30 акционери да не представляват много нещо. Добре ще бъде, ако се определеше поне 1/4 от акционния капитал за обикновени въпроси, а поне 1/2 от капитала за по-важните, като: назначението на администраторите, изменение устава, ликвидирване и сливане на дружеството и пр. Това условие е задължително във Франция и Белгия.

По чл. 46. Резервен фонд се образува с отделянето на 5% от остатъка на чистите печалби след раздаване 5% дивидент върху акционния капитал. При всичко че удръжката е много малка, ще забележа, че тоя фонд е предназначен само за допълване дивидента, в случай че печалбите не са достатъчни да дадат 5% дивидент.

Много по-важен за всяка банка е фондът, който се предназначава да покрива загубите в случай на нещастни операции, а в туй отношение проектът на устава предвижда много малко. Чл. 47 говори за подобен фонд, като оставя на управителния съвет правото, без да е задължен, да определя една част само от остатъка по чл. 46, буква „е“, преди да се раздаде допълнителен дивидент, без обаче да е определено точно каква част трябва да се отделя. Но и да беше определена частта, намирам, че все щеше да е недостатъчно. Предпочтително би било да се определяше известен процент за тоя резервен фонд направо от чистите печалби, преди раздаване какъвто и да било дивидент.

По чл. 60. Не може да фигурира в устава. Съдилищата са суверенни в решенията си.

Заключение. Като имам предвид, че постепенно ще има нужда от капитали в страната за повдигането на търговията и индустрията и за подобрение земеделието и че чрез свободната конкуренция може да се доставя по-евтин кредит, намирам за полезно образуването на частни кредитни учреждения в Княжеството, каквото е и проектираното от Лендербанк. Не може обаче да не забележа, че наедно с началото за свободното разрешаване на подобни банки правителството трябва да обърне внимание и да бъде по-взискателно върху гаранциите, които те трябва да представляват за операции, свързани прямо с интересите на лица неакционери. Това е било главният предмет, върху който съм съсредоточил всичкото си внимание, за да направя своите бележки.

Понеже Министерството настояваше преди всичко Лендербанк да се задължи да внесе при започване цялата сума на капитала 5 милиона лева, тя се отказа от намерението си.

Разрешение на Отоманската банка да отвори агенции в България

Към края на септември 1891 г. Отоманската банка от Цариград поиска да ù се разреши отварянето на агенции в Княжеството. Тя имаше една вече в Пловдив, открита преди Съединението. Изпратено ми беше от министър Начович заявлението на банката с приложения устав. След прочитането им написах и изпратих на министъра следното писмо:

> След разглеждане заявлението на Отоманската банка, с което ходатайства да ù се разреши отварянето на агенции в Княжеството, и представения устав, по който поменатото учреждение действа в Турция, намирам, че предвидените в него операции са емисионни и шконтови.
>
> Уставът съдържа правилата и условията, по които съществува и действа централното седалище на Отоманската банка, а по отношение на агенциите се приспособява само вторият член, гдето са предвидени всички операции на Банката. Водùм от принципа на свободната конкуренция като важен фактор за повдигане на търговията, не намирам препятствие за удовлетворение ходатайството на Отоманската банка. За разрешение отварянето на агенции не е необходимо изменението и утвърждението на целия устав, а само касаещето се до операциите им; и понеже във втория член има пунктове, отнасящи се до операции, които учреждението има право да върши само в пределите на Отоманската империя, като напр. емисията на банкноти, прибирането на държавни приходи, изплащането анюитетите на държавни дългове и пр., намирам, че исканото разрешение може да се формулира, както следва: „1) Разрешава се на Отоманската банка да отвори агенции в Княжеството, които ще се занимават с предвидените операции в чл. 2, пунктове 2, 5, 6, 7, 8 и 9 на устава ù от 18 февруари 1885 г.; 2) По операциите си Отоманската банка се задължава да се подчинява напълно на местните закони; 3) Отоманската банка ще обнародва ежемесечно баланс за операциите си в Княжеството.“ София, 26 септември 1891 г.

Отоманската банка след разрешение отвори в началото агенции в София и Русе. Работи слабо до 1895 г., извърши със значителни загуби няколко нещастни операции, които я заставиха да се оттегли от България, като настоя безмилостно, щото клиентите ù да изплатят задължението си в 2-месечен срок, и Народната банка биде принудена да ги спасява.

По преобразуването на БНБ в акционерна

В края на октомври 1891 г. бях свикал директорите на банковите клонове да дойдат в София, за да се разгледат в Управителния съвет някои въпроси по банковите операции. По желанието на финансовия министър г-н Начович, който знаеше моето лично мнение, поставих на разглеждане в едно от заседанията въпроса за преобразуването на Народната банка в акционерна, по който въпрос бяхме говорили доста и често в Управителния съвет и колегите ми са били винаги съгласни с моите взглядове. След като се обсъди наново въпросът, събранието се произнесе единодушно за запазване узаконения вече

принцип за държавна Народна банка. Написах сам следващия тук протокол на заседанието, препис от който се изпрати на 7 ноември във Финансовото министерство.

По преобразуването на Българската народна банка в акционерна

Управляващият Банката заяви, че г-н министърът на финансите го помолил устно да предложи за разглеждане от Съвета горепоменатия въпрос и да му съобщи писмено вземеното решение. Управителният съвет заедно с директорите на банковите клонове, след като разиска всестранно възбудения въпрос, се произнесе в следния смисъл:

За да разреши въпроса по преобразуването на съществуващата Банка, събранието трябваше преди всичко да си даде отчет за вървежа на Банката от преобразуването ù до днес, средствата, с които тя е разполагала, ползата, която тя е принесла на населението и правителството, направила ли би повече една акционерна банка при условията, в които се е намирала нашата от 1886 г. досега, и може ли да се очаква от акционерната нещо повече при най-благоприятни времена за Княжеството.

Преобразуването на Банката съгласно закона от 27 януари 1885 г. се извърши едва на 1 септември с.г. Тоя закон установи операции, които съответстваха на нуждите на всички класове от българското население. Според новия закон капиталът на Банката трябваше да се увеличи на 10 милиона; но тя почна операциите си с 6 милиона лева, от които правителството е внесло в брой само 2 500 000 лв. Днес капиталът е достигнал до 9 120 000 лв., но уголемяването му до тоя размер е станало с поемане извършените операции от старата банка лв. 3 498 999, с поемане отпуснатите суми на земеделските каси в Южна България за сметка на правителството 1 421 407 лв. и с припадащите се на правителството ежегодно печалби след преобразуването на Банката 1 556 034 лв.

Преди още Банката да започне правилното си функциониране по новия закон, на 3 ноември 1885 г. избухна Сръбско-българската война, а оттогава едно по друго следват цял ред непрекъснати събития, които се отразиха най-неприятно върху политическото и икономическото положение на Княжеството и не можаха да се не докоснат и до Банката. Към тия неблагоприятни събития дойдоха да се прибавят и съсипателните последствия от разстройството на аржентинските финанси и пропадането на знаменитата къща „Баринг Брадърс“. Ако припомняме последните две събития, то е, за да се има предвид, че след вътрешните пречки те са главните, които не благоприятстват на Банката да прокара ипотекарните си облигации от две години насам.

Капиталът на една емисионна банка, било държавна, било чисто акционерна, не играе някоя важна роля в нейните операции. Главният източник, от който емисионните банки си доставят средства, е правото, което им се дава от държавата, да издават банкноти. Емисионните банки не плащат лихва за никакви влогове и ако обществото желае да внася сумите си за пазене в тях, трябва да се задоволява само със здравината, която те представляват. Единствената от емисионните банки, която плаща лихва на влогове и текущи сметки, е Отоманската, защото не може, види се, да успее в разпространението на банк-

нотите, а капиталът ù е недостатъчен да удовлетвори многобройните операции, в които взема участие. Понеже срещу издаваните банкноти банките са задължени да пазят само известна наличност, колкото повече банкноти пущат в обращение, толкоз повече се уголемява печалбата на Банката; а колкото е по-малък капиталът, толкоз по-голям е дивидентът за акционерите. Емисионните банки употребяват всички средства за по-значителното разпространение на банкнотите, като се трудят всячески за влагане на по-малък капитал, както се вижда от следната таблица:

		Капитал внесен		Банкноти в обращение
Френската	банка	182 милиона	фр.	3 090 000 000
Английската	„	350	„	646 000000
Австрийската	„	180	„	1 130 000 000
Германската	„	150	„	1 276 000 000
Италианската	„	200	„	573 000 000
Руската	„	75	„	3 916 000 000
Белгийската	„	50	„	386 000 000
Испанската	„	80	„	758 000 000
Португалската	„	40	„	42 000 000
Шведската	„	30	„	64 000 000
Норвежката	„	15	„	87 000 000
Датската	„	30	„	100 000 000
Гръцката	„	18	„	100 000 000
Румънската	„	12	„	140 000 000
Сръбската	„	2 500 000	„	30 000 000
Отоманската	„	100 000 000	„	неизвестно

Тия данни ни показват каква незначителна пропорция има между капитала и пуснатите в обращение банкноти. Те ни показват още, че Румънската банка, на която капиталът е определен 30 000 000 лева, се е задоволила с внасянето само на 12 000 000; а Сръбската от 20 000 000 лева капитал е внесен само 2 500 000 лв. Ако вземем за пример двете банки, които са най-ближни до нас, които работят в среда, подходяща на нашата, и при горе-долу еднакви условия, ще трябва да признаем, че и двете изкарват грамаден дивидент за своите акционери, но на гърба на държавата и населението, никак не на основание на своите капитали.

Като разгледаме операциите на поменатите банки, ще забележим, че ползата, която те принасят на населението, не е пропорционална със средствата, които самото население им доставя чрез приемането на банкнотите.

На 1 януари текущата година Румънската народна банка е имала пуснати в обращение банкноти за 135 000 000 лева, срещу които е пазила наличност само 45 000 000; значи, че имала за 90 000 000 лева банкноти непокрити, а в полза на населението е била раздала само 43 000 000 лева, а именно:

По сконтирани полици	8 200 000	лв.
По заеми срещу ценни книжа	13 300 000	„
На земеделските каси	9 500 000	„
На текущи сметки под залог на книжа	12 000 000	„
Всичко	43 000 000	лв.

Сръбската народна банка на 1 януари текущата година е имала в обращение банкноти за 23 400 000 лева срещу една наличност от 12 000 000; значи че в обращение са били банкноти за 11 400 000 лева, а пък е била раздала на населението 12 000 000 лева, а именно:

По сконтирани полици	4 900 000	лв.
По заеми срещу ценни книжа	5 900 000	„
По текущи сметки на кредитни учреждения	1 300 000	„
Всичко	12 100 000	„

От горното следва, че Румънската народна банка е употребила в полза на населението по-малко от половината средства, които си е доставила чрез банкнотите, а Сръбската – приблизително цялата сума.

Сумата, която Българската народна банка е раздала на населението на 1 октомври текущата година, възлиза на 34 200 000 лв., а именно:

По сконтирани полици	6 400 000	лв.
По заеми срещу ценни книжа	150 000	„
По ипотека	12 400 000	„
На земеделските каси	2 800 000	„
На общински управления	6 300 000	„
На специални текущи сметки	4 000 000	„
На удостоверения	2 150 000	„
Всичко	34 200 000	лв.

Независимо от ползата, която нашата Банка е принесла на населението, тя винаги се е притичала в помощ на правителството, когато то не е имало възможност да намери улеснение другаде. От три години насам Банката е имала постоянно да взема от правителството не по-малко от 3 милиона, а понякога авансите ù са достигали до 8 милиона. Нито Румънската, нито Сръбската народна банка не са правили таквиз улеснения на техните правителства. Без да е било наложително това на Банката ни, тя е считала за своя обязаност да подпомага на правителството, да поддържа кредита на държавата пред външния свят и нееднократно го е спасявала с риск за своето компрометиране.

Ако сравним сумите, които нашата Народна банка е раздала на населението, с ония, които Румънската и Сръбската акционерна банка са отпуснали при съвсем нормални времена за тях, излиза, че Румънската е пласирала само 8 800 000 повече, а Сръбската 22 100 000 по-малко от нашата. Това са факти, които доказват, че при всичките кризи и неблагоприятни обстоятелства, които

е прекарала Българската народна банка от преобразуването си досега, тя е принесла много по-голяма полза, отколкото всеки би имал право да очаква.

При такъв осезателен резултат събранието гледа с пълно доверие в бъдещето на учреждението и е проникнато от убеждението, че скоро ще дойде време, когато Банката ще разнася благодатта си из населението в размер и по начин, каквито никоя акционерна емисионна банка, от каквито високи чувства и да е въодушевена, не ще може да направи.

Като има предвид фактическия резултат, Управителният съвет на Банката едва ли би се решил да изкаже мнение благоприятно за преобразованието ù в чисто акционерна. Напротив, той не би се колебал да се произнесе, че един опит за преобразуването не само би претърпял несполука; но и че може да намали престижа ù, да отслаби доверието на публиката в нея и да стане причина за окончателното ù разстройство.

За да се реорганизира Банката в акционерна, най-главният мотив трябва да е увеличението на капитала. Ако тоя увеличен капитал можеше да се добие в страната, пак донегде би било оправдателно да се мисли за съсредоточението му; но всеки, вярваме, ще се съгласи, че една сума от 10 или 20 000 000 лв. да се намери засега свободна в България и се употреби за купуване банкови акции, е немислимо. Ако ли е въпросът за преобразуване Банката с иностранни капитали, то при съществуващото положение на Княжеството и при финансиалната криза, която прекарват европейските тържища от две години близо, едва ли би имало възможност да се намерят. Ако допуснем, че ще се намерят подписчици за акции на сума 20 или 30 милиона с условие да внесат само 1/3 или 1/2, както са направили Румънската и Сръбската, ще излезе, че новата банка няма да се създаде с по-голям капитал от сегашната. Новата банка ще се организира вероятно на принципи, по които действат всички акционерни емисионни банки, не изключая Румънската и Сръбската. Тя ще се ограничи в чисто търговски портфейл и операции, а при таквиз условия ползата за населението едва ли ще бъде в размер, какъвто се очаква. Акционерната емисионна банка или ще преустанови приемането на срочни влогове, както правят с малки изключения всичките, или пък като не ще може да плаща размерите на лихвите, които плащаме сега, тоя източник, който сме развили с толкозгодишни трудове и усилия, ще се пресуши и новата банка ще се ограничи само с капитала си, в случай че не успее да разпространи банкнотите. Независимо от това може самите вложители в началото да нямат нужното доверие в създадената акционерна банка и да пожелаят изтеглянето на влоговете си, а пък Дойчебанк навярно ще се възползва от случая да поиска изплащането на заема от 4 милиона лева, който е направила на Българската народна банка. При таквоз положение новата банка ще трябва да върне най-малко 15 милиона лева за ликвидиране дълговете на сегашната и да остане без никакъв капитал.

Ние не допущаме, че правителството ще даде емисионното право на една акционерна банка, без да си запази известни права в управлението и строг контрол на операциите, и затова съмнението ни, че ще се намерят чужди капиталисти да подпишат значителен капитал, се усилва още повече. Ако другите държави, в които съществува най-голяма свобода на банките и гдето те се съставят с местни капитали, вземат най-строги мерки за запазване емисионите си учреждения от нещастия, понеже те са душата на всичкия кредит в страната; то колко повече трябва да бъде строго в туй отношение нашето правителство, което разчитва да даде на външни акционери правото за издаване банкноти и ипотекарни облига-

ции в замяна на някакви 10 или 15 милиона лв. капитал, който се предполага да внесат. (Следват данните по назначаването на управляващите лица на емисионните банки и контрола им от страна на държавата, които съм изложил на с. 438, по повод предложението на Нобле за учредяване Креди фонсие, което считам излишно да повтарям тук).

Както забележихме по-горе, всичките поменати учреждения са създадени от местни капиталисти, или ако в началото са взели участие някои странни, те не след дълго време са се освободили от акциите си, като са извлекли значителни печалби от изкуственото повишение на курса, както стана с акциите на Румънската народна банка. При все това разните правителства са си запазили пълно право в управлението им, а повечето, може да се каже, са чисто държавни учреждения с частни капитали. Най-свободната емисионна банка по отношение на администрацията и операциите си е Отоманската банка. Принесла ли е обаче някоя съществена полза на турското правителство и населението, остава тайна, която най-добре знае турското правителство. Ако наложи българското законодателство на акционерната емисионна банка, а то е длъжно да направи това, условия, каквито видяхме да съществуват в другите държави, ние сме напълно убедени, че или никак, или съвсем малко чужди капиталисти би се помамили да вземат участие в банката.

С прокламирването от правителството свободата за образуване на частните банки чуждите капиталисти имат възможност да принесат услугите си за създаването на всякакви акционерни учреждения, стига да имат желание; но и в туй отношение правителството е длъжно да взема мерки за предпазване местното население от нежелателни катастрофи, които някои предприятия може да му причинят.

Предвид на всичко гореизложено Управителният съвет на Банката и директорите на клоновете ù са против преобразуването на настоящото държавно учреждение в акционерно.

Понеже се предвиждаше, че ще зачестят искания за основаване частни банки и дружества, а моите взглядове по тоя въпрос бяха вече известни, помолих министъра на финансите г-н Начович да назначи една специална комисия за разглеждане на разните предложения, които биха се появили. Гр. Начович с приказ от 20 февруари 1892 г. назначи комисия под мое председателство с юрисконсулта при Финансовото министерство Г. Алтънов и съкровищника при същото Спас Тричков.

Проектът на Де Смет

На 29 февруари 1892 г. ми бе изпратен от Финансовото министерство един проектоустав за учреждаване на акционерна банка, представен от някой си белгиец Алфред Де Смет, с капитал 3 000 000 лв., която ще отвори клонове в България и странство. Комисията разгледа проекта и аз написах и изпратихме до Министерството следното писмо от 28 март същата година:

Комисията, като разгледа и обсъди представения от господина Де Смет проект за учреждаване на *Banque générale Bulgare*, има чест да направи следните си бележки: По заглавието: желателно е да се даде друго наименование на нова-

та банка, понеже *Banque générale Bulgare* представлява много широка идея и включва донегде в себе си съществуващата Българска народна банка. По чл. 1 и 2 периодът за съществуването на дружеството е определен на 50 години, без да се предвиждат права на правителството за оттегляне разрешението си в случай на неизпълнение или нарушение устава. Разрешението трябва да се даде под формата, която Министерството е вече установило за всички дружества, и в такъв случай членовете 1 и 2 трябва да се видоизменят. По чл. 4 не е определено по кой начин ще се образува капиталът на дружеството. Освен това комисията намира, че капиталът от 3 милиона или даже 5 милиона, според както допълнително се обещава г-н Де Смет в писмото си до г-н А. Манушев, е недостатъчен в сравнение с операциите, които дружеството си начертава в чл. 12; още повече като си запазва правото да има клонове и в странство, гдето вероятно ще бъде ангажирана по-голямата част от капитала. Да подпомага индустрията, търговията, земеделието и да прави ипотекарни заеми с капитал 2–3 милиона, които дружеството ще може максимум да отдели за операциите си в България, ни се вижда неизпълнимо. Освен ако учредителите на дружеството разчитат да се подпомагат от местните економии, които се надяват да привлекат и оползотворят.

По чл. 12 предвидената операция в пункт 6 е неясна. В пунктове 2 и 4 се предвижда приемане суми на текуща сметка и влогове, а в другите пунктове покрай чисто шконтовата и ипотекарна операция дружеството си определя за задача: да патронира индустриални, търговски и занаятчийски заведения, да участва в тях като акционер и да гарантира задълженията им срещу известна комисиона. Тая задача, която вероятно ще бъде от най-главните, представлява широко поле както за големи печалби, тъй и за важни загуби. Относително операциите на новото дружество принудени сме да повторим туй, което е изложено и по повод представения проект от Лендербанк за учреждаването на Банк дьо Бюлгари. (Считам за излишно да повтарям туй, което писах в писмото си относително проекта на Лендербанк и на Нобле относително пропадането на Контоар д'есконт, Сосиете де депо, „Баринг Брадърс". Изложеното там се усилва още повече от новите пропадания на няколко банки в Германия и Швейцария в края на миналата година, както и на важната къща „Муриета"[523] и ония на *Banque générale des chemins de fer et de l'industrie*[524] на Гинсбург през текущата година.)

Големите комисиони и печалби заслепяват и най-солидните банки. За увеличение общите и частните приходи повечето от управленията на акционерните дружества се впущат в най-рискованите предприятия, които често ги излагат на потресващи загуби и окончателни разстройства. По чл. 16 резервен фонд ще се образува чрез отделянето 15% от остатъка на чистите печалби, след като се заплати предварително на акционния капитал по 5% лихва. От това следва, че ако дружеството не може да изважда повече от 5% печалба, както става с много

[523] „Муриета", „Кристобал де Муриета и Ко" (*Cristobal de Murrieta and Co*.) – банкова къща на испанската фамилия от баски произход Муриета, основана в Лондон през 20-те години на XIX век; мощна финансова институция с клонове във Франция, Испания и Латинска Америка. Заедно с друга лондонска банка („Баринг Брадърс") участва активно в сделки с дългове, в т.ч. на Аржентина. Постепенно отстъпва място на по-силни британски финансови организации и през 1892 г. е закрита (б.р.).

[524] *Banque générale des chemins de fer et de l'industrie* – наименованието на парижкия филиал на Финансова къща „Й(осиф)-Е(взел) Гинцбург", основана от Евзел Гинцбург и неговите синове през 1859 г. със седалище в Петербург; през март 1892 г. филиалът обявява неплатежоспособност и един от директорите му се самоубива (за семейство Гинцбург вж. тук и бел. 185), (б.р.).

банки, запасен капитал няма никога да се образува. Сериозните банки отделят преди всичко известен процент за резервата, а после се грижат за лихвата и дивидента на акционерите. Желателно е и новото дружество да постъпи по този начин, като определи за резервния фонд 10 или 15% направо от чистата печалба. По чл. 19 независимо от годишния отчет желателно е да се представлява в Министерството и обнародва в „Държавен вестник“ поне ежемесечно баланс за операциите на дружеството. По чл. 49 трябва да се задължи дружеството да се подчинява безусловно на всички съществуващи в страната законоположения.

След получаване на това писмо министърът отказа исканото разрешение.

Проект на Картогензис

През същата година пристигна в София някой си Картогензис с проект за основаване на едно строително дружество под наименование *Société Nationale de construction et d'hipothèque de Bulgarie*, с програма за всевъзможни видове банкови, търговски и предприемачески операции, и иска да му се даде право за издаване облигации, а да не се позволява учреждаването на никое друго подобно дружество. След разглеждането на проекта му от комисията написах и се изпрати на Финансовото министерство следното писмо с дата 4 май 1892 г.

Комисията, като обсъди представения от г-н Картогензис проект за учреждаването на едно строително дружество в Княжеството, има чест да направи следните бележки:

По названието на дружеството. Понеже учредителите, както и целият управителен съвет на дружеството, са и ще бъдат странни лица, желателно е думата „народно“ да се замени с „анонимно“.

По чл. 1 и 2. Тия два члена трябва да се изхвърлят, едно, защото дружествата в България не се съставляват чрез концесии, а само им се дава разрешение за почване на операциите, и второ, защото не намираме за основателно и полезно запрещението да се учреждават и други подобни дружества, особено когато въпросното не представлява някои важни облаги за страната.

По чл. 3. Последната алинея да се изхвърли. Мислим, че не е в задачата на правителството да показва особено покровителство на спекулативни дружества; понеже то е длъжно да гледа с еднакво око развитието на всички в страната. Не намирам за добре да се позволява поставянето държавен герб върху печата на частни дружества.

По чл. 4. Назначението на управителя от правителството, даже без съгласието на управителния съвет, няма никакво значение, когато съдбата на дружеството е поставена изключително в ръцете на съвет, избран от Главното събрание. Това назначение би било понятно, ако управителят имаше някои привилегии и самостоятелност в ръководенето на дружествените работи. Правителството би си наложило с таквоз постановление една отговорност, която не е никак гарантирана от факта на назначението. Полза от подобно назначение може да има само дружеството; понеже намесата на правителството в управлението ще му служи за реклама пред обществото.

По чл. 5. Комисията не настоява, а би молила инициаторите да изхвърлят втората алинея, с която се намалява стойността на акциите на 100 лв. с цел да се даде възможност за пласиране народните икономии. Комисията мисли, че тия икономии, оставени вън от строителното дружество, може да имат по-производително предназначение.

Колкото до започването на операциите, желателно е да се внесеше поне 1/4 от капитала, както изобщо е прието, за да може едно дружество да почне да функционира на законно основание и да внуши отначало нужното доверие за своите ангажименти. Истина е, че инициаторите предвиждат в чл. 10 един вид задължение за пласирването на половината от капитала в продължение на две години от учреждаването на дружеството; но това задължение не е категорично, понеже запазват правото на Главното събрание да продължи предвидения срок.

По чл. 6, пункт „е“. Предвидените в този пункт операции са чисто банкови. Те са малко съвместими с ония на едно строително дружество, което има за задача извършването на разни строителни предприятия и експлоатация на мини, кариери и пр. Приемането на частни влогове, каквито тоя пункт разрешава, е рисковано. Комисията намира, прочее, че тоя пункт трябва да се изхвърли от проекта, като се запазят само установените в пунктове „а“ и „б“ операции, които ще се извършват със собствения капитал на дружеството.

По чл. 11. Издаването облигации и лозове[525] е привилегия, която под никакви условия не трябва да се разреши на едно строително дружество. Такова право може да се даде само на един чисто ипотекарен институт, било държавен или акционерен, и то само в случай когато правителството има върховното управление и контрол в ръцете си.

По чл. 24. За образуване запасния фонд се предвижда 10% от остатъка на чистите печалби, след като са отделени предварително 6% редовен дивидент на акционерите. От това следва, че ако дружеството не може да извади повече от 6% чиста печалба, запасен фонд няма никога да се образува. Сериозните банки отделят преди всичко известен процент за резервата, а после се грижат за дивидента на акционерите. Желателно е и новото дружество да постъпва по тоя начин, като предвижда за запасния фонд 10 или 15% направо от чистата печалба.

При разпределението на печалбите проектът предвижда една част от 10% в полза на правителството, което оставяме на Вашето благоусмотрение.

По чл. 33. Желателно е да се ограничи максимумът на гласовете, които едно и също лице може да има в свое име и по пълномощие. С това ще се парализират донегде стремленията на известни акционери, които би пожелали да дават особено направление на дружеството, като откупват за през време на събранието големи количества акции. По същата причина определянето максимума на гласовете е прието във всички почти анонимни дружества.

По чл. 40. Освобождаването на дружеството от плащането държавни и общински даждия остава на благоусмотрението на правителството. Комисията не намира основателни причини да се правят подобни отстъпки на частно дружество, още повече че тия тегоби ще са нищожни, а за да се дадат, ще трябва дълги

[525] Лоз – лихвен купон по лотарийни облигации (б.р.).

процедури и съгласието на Народното събрание. Ще трябва да се предвидят в проекта особени членове, че дружеството по всичките си операции е задължено да се подчинява и съобразява с местните закони и че лицата, които управляват дружеството, живели те в страната или в странство, трябва да си изберат местожителство в България.

Благоволете да приемете, Господине Министре, уверение в отличното ни почитание.

На основание на горното писмо и исканията на Картогензис се отказаха от Министерството.

Предложение от Херлиц

През същата 1892 г. се получи едно предложение от някой си А. Херлиц за учреждаване на *Anglo-Bulgarien Bank*; но понеже не представляваше никакъв проект, комисията го счете за несериозно и го остави без последствие.

Втори опит на Нобле

В началото на февруари 1894 г. се явява отново г-н Нобле, който представя на тогавашния финансов министър г-н Начович проект за основаване на Креди фонсие дьо Бюлгари. Г-н Начович ми изпрати получения проект и след преглеждането му съобщих, че същия проект г-н Нобле е представил още в началото на 1889 г. на управляващия тогава Финансовото министерство г-н Живков и по него Управителният съвет на Народната банка се е произнесъл с подробно изложение от 9 март с.г., въз основа на което Министерският съвет е отказал да даде исканото разрешение.

Понеже Народната банка се е произнесла вече по въпроса, казах г-н Начовичу, ако желае да се разглежда отново искането на г-н Нобле, нека се назначи специална комисия по него. Проектът ми се изпрати официално от Министерството лично, а не като управител на Банката, с един препис от приказ, с който се назначава комисия под мое председателство и членове господата Б. Боев, началник-отделение при Финансовото министерство, Н. Чоканов, инспектор при същото министерство, и Д. Иванов, администратор при Банката, на която се възлага проучването на проекта. Тая специална комисия, след като изложих мнението си, формулирано в протокола на банковия Управителен съвет, по въпроса и стремленията в разни държави за отменение дадените привилегии на разни акционерни банки и съсредоточаването на емисионните права в чисто държавни учреждения, одобри взетото решение през 1889 г. и ме помоли да приготвя изложение до министъра по новото предложение на Нобле. Написах и се изпрати на 15 февруари с.г. следното:

Господину Министру на финансите

С приказ от 11 февруари т.г. благоволихте да ни възложите изучването предоставения от г-н А. Нобле проект за учреждаване в Княжеството на едно акционерно анонимно дружество под название „*Crédit foncier de Bulgarie*“.

Като разгледахме въпросния проект, имаме чест да Ви доложим, г-н министре, следното:

1) Предложението на г-н Нобле е било представено веднъж на правителството в началото на 1889 г. в същия смисъл без никакво изменение. Управителният съвет на Българската народна банка е бил сезиран с тоя въпрос, дал писмено мнението си с рапорт от 9 март с.г. № 2322 и Министерският съвет е отказал да даде съгласието си за утвърждението на предложената конвенция.

2) Г-н Нобле е имал достатъчно време в продължение на 5 години да обмисли предложението си и да представи окончателен проект на устав, от който да се виждат всички видове операции, с които ще се занимава новият институт; всичките привилегии, права и специални гаранции, с които ще иска да се ползва, както и начинът, по който ще се ръководи и управлява. Без да имаме пред себе си подробен устав на новия институт, нямаме възможност да си съставим едно понятие за добрите и слабите му страни.

3) От чл. 7 на предложението се вижда, че г-н Нобле не представлява никакви капиталисти и че от 1889 г. досега не е успял да ги намери и сгрупира. Това се доказва още по-ясно от чл. 8, гдето си запазва и сега един вид отстъпление, в случай че ако до три месеца не намери капиталисти, да остане конвенцията без сила или да му се даде нов срок. Това значи, че г-н Нобле се домогва да вземе от правителството писмено съгласие, с което да отиде да търси нужните за института капитали, и в туй отношение неговото предложение не стои по-горе от ония на Гузенкур, Картогензис, Де Смет и много други, с които правителството е влизало в преговори без никакви сериозни последствия.

4) Доколкото може да се съди от чл. 6 на предложението, г-н Нобле има намерение да учреждава привилегирован ипотекарен институт вроде френския Креди фонсие[526], с права и привилегии на държавно учреждение, без обаче да допуща ни най-малката намеса на правителството в управлението му. Само тоя принцип е достатъчен да ни убеди, че предложението на г-н Нобле не е много сериозно. Всякъде в Европа народните кредитни учреждения, били държавни или акционерни, са поставени по отношение на управлението си в зависимост, где повече, где по-малко, от правителството, изключение прави само Отоманската банка в Цариград. За доказателство на това считаме за необходимо да приведем следните сведения върху организацията на по-видните привилегировани институти, които са изложени и в рапорта на Българската народна банка по същия проект (...).

(Следва описание на същите емисионни институти, които съм изложил на с. 438–440, които считам за излишно да повтарям тук.)

Независимо от гореизложените данни трябва да отбележим още и фактите, които след 1889 г. усилват още повече стремленията на държавите да поставят в по-голяма зависимост и по-сериозен контрол народните кредитни учреждения,

[526] *Френския Креди фонсие* (*Crédit foncier de France*) – първата ипотечна банка във Франция, създадена през 1852 г., съществуваща и досега (б.р.).

за положението на които те са отговорни пред обществото, ако не материално, то морално. При разисквание в 1889 г. предложението за продължение закона за съществуването на *Reichsbank*, която, както видяхме по-горе, се управлява от държавни служители, имаше силно настояване в Германския парламент да се откупят от хазната всички акции и да се направи банката чисто държавна. За откупването на акциите правителството си е запазило правото в чл. 41 от закона за учреждаването на банката. Райхстагът обаче се произнесе да се запази организацията на банката, както си е, за нов период от 10 години, като увеличи само процента, който държавата получава от печалбите; тъй щото да се делят по наполовина, ако не превишават 8%; а ако дивидентът е по-голям от 8%, правителството да вземе 3/4, а акционерите 1/4 от излишъка.

При разискване предложението за продължение привилегиите на *Banque de France* за нов период от две години насам Френската камара още не се е произнесла. Натоварената с изучване въпроса комисия признава всичката важност на аргументите на привържениците за преобръщането на акционерната банка в държавно кредитно учреждение, само че намира големи затруднения за заменяването на циркулиращите сега банкноти из цяла Франция и в странство с нови. Предвид на големите заслуги, които *Banque de France* е принесла досега на държавата, и имайки предвид миналото и добрата ѝ организация, усилвана чрез постоянното съдействие на държавата, комисията се произнася за продължение срока още 50 години.

В Швейцария от 4 години се занимават с въпроса за емисионните банки. Там съществуват десетки акционерни банки, от които тридесет и пет имаха привилегията да издават банкноти. През 1850 г. обаче се узакони съсредоточаването емисионната привилегия само в една банка. Федералният съвет преди малко реши, щото тая банка да бъде държавна и да служи за касиер на федералното правителство; 2/3 от печалбите на Банката ще се разпределят на кантоните, които ще вложат капитала на новата банка. Наскоро ще се предложи на всеобщо гласоподаване законът за учреждаването на тая банка, а доколкото може да се съди по настроението при разискването на въпроса, всичките шансове са за добиването вот в полза на държавно учреждение.

В Италия до 1892 г. повечето акционерни банки имаха привилегия за издаване банкноти. Предвид обаче на нещастията, които опропастиха много първокласни банки и къщи по целия свят и с това принесоха неизчислими загуби за вложителите; предвид още и на затруднителното положение на всичките италиански банки и злоупотребленията, които през миналата година направиха сензация всякъде, италианското правителство се видя принудено от обстоятелствата да отнеме емисионното право на повечето и да го възложи само на най-изпитаните по солидността си три банки, а именно: *Banca Nazionale nel regno d'Italia*[527],

[527] *Banca Nazionale nel regno d'Italia*, Национална банка на Кралство Италия – от 1867 г. в резултат от сливането на две други банки е създадена Националната банка на Сардиния, която става най-голямата в Кралството с клонове във всички региони. Освен с влогове и кредити тя се занимава и с укрепване на цялостната банкова система в страната. През 1874 г. е формиран консорциум от шестте емисионни банки, който определя лимит за емитирането на банкноти и норми за покритието. Кризата от 1888–1893 г., предизвикана от *Banca Romana*, емитирала банкноти над разрешените лимити, налага създаването на *Banca d'Italia*, която включва *Banca Nazionale nel regno d'Italia* и още две малки емисионни банки от Тоскана (б.р.).

Banco di Napoli[528] и *Banco di Sicilia*[529], като се нареди и най-строг контрол върху техните операции.

Сръбската народна банка се занимава изключително с шконтова операция. Отдавна се усещаше нуждата от едно учреждение за извършване ипотекарни заеми. Макар Народната банка да беше наклонна да отвори специален ипотекарен отдел, сръбското правителство реши и представи в Скупщината законопроект за учредяването на чисто държавна ипотечна банка с привилегията за издаване поземлени облигации.

Гореизложеното ни представлява колко сериозно се гледа на привилегированите кредитни институти във всички държави и какви строги мерки се стремят правителствата да вземат за запазване населението от катастрофи. Постоянните пропадвания на първокласни акционерни кредитни учреждения и нещастията, които последват от тях в образованите държави, гдето и надзорът на правителството е по-строг, и обществото е по-предпазливо, трябва да ни карат да бъдем много внимателни при разрешаването въпроса за кредитните учреждения изобщо.

5) Като оставим настрана изложените в горните пунктове бележки, да видим доколко създаването на особен ипотекарен институт е от належаща необходимост за страната. Операциите, които предложението на г-н Нобле предвижда в полза на населението, на окръжията, общините и земеделските каси, се вършат и от Българската народна банка, която по баланса си от 22 януари т.г. е направила следните заеми:

Заеми срещу ипотека	лв.	15 120 000
Заеми на земеделските каси	лв.	2 918 000
Заеми на окръжия и общини	лв.	8 753 000
	лв.	26 791 000

Ипотекарните операции на Българската народна банка са се развивали постепенно и общата сума на трите вида заеми от 3 800 000 в 1885 г. е достигнала на 11 700 000 в 1889 г.; на 20 700 000 в 1892 г. и на 26 000 000 в края на 1893 г. На тия операции в последните години е даден най-голям простор от Банката; отпущани са били всички искани от земеделските каси суми; правени са повече, отколкото трябва, заеми на общините, много от които са достигнали в безизходно положение; минимумът на ипотеките от 1000 е намалял на 500 лв. и при всичките усилия на Банката да раздава колкото се може повече заеми размерът на общата сума едва е достигнал 26 000 000 лв. Това доказва най-осезателно, че нуждите на населението от пари не са тъй големи, каквито обикновено сме привикнали да си ги предполагаме, и че нуждите са повече

[528] *Banco di Napoli*, Банка на Неапол – една от най-старите италиански банки, основана в Неапол през 1539 г. като обединение на няколко финансови къщи. По-късно носи името *Banco Nazionale di Napoli*, а през XIX век след обединението на Италия става емисионна банка с филиали във Флоренция, Рим и Милано и организира система за земеделски кредити. През 1926 г. емисионните права са прехвърлени на Италианската банка (*Banca d'Italia*), (б.р.).

[529] *Banco di Sicilia*, Банка на Сицилия – основана през 1849 г. след сливането на две банкови институции – на Палермо и Месина. Носи това име от 1860 г., а от 1867 г. до 1926 г. има правото да емитира банкноти. Открива множество клонове в различни региони и се превръща в една от големите кредитни институции. След поредица от преструктурирания от 2010 г. банката е част от групата „УниКредит“ (б.р.).

привременни. Ипотекарната операция на Банката е толкоз отслабнала вече, щото повече от година време голяма част от наличността ù остава свободна по нямане възможност за пласиране. При такова положение на въпроса ние не виждаме нуждата за създаването на отделен ипотекарен институт даже ако се поставеше напълно под управлението на правителството; още повече че в Народното събрание е внесен за разглеждане и законопроектът за учредяването на земеделската банка, която всъщност не е освен ипотекарна банка, каквато г-н Нобле проектира.

Съществуването на два отделни привилегировани институти, занимаващи се със същия вид операции, е рисковано; особено в малки държави, каквато е нашата, гдето почвата за операции не е толкоз обширна. Ако в цяла Франция намират, че е достатъчен един Креди фонсие, ние не виждаме основание, за да се създадат у нас два еднакви института, които ще са осъдени да вегетират без особен успех ни за единия, ни за другия. При създаването на специален Креди фонсие ипотечната операция трябва да се отнеме от Българската народна банка и предаде на новия институт; иначе новата акционерна банка ще гледа да привлича по-здравата и сигурна част от ипотеките, като оставя на Българската народна банка гнилото и несъстоятелното, или пък да се впусне в несъвместими с целта на ипотекарните банки операции, като: създаване индустриални заведения, впущане в рисковани предприятия и др., за каквито проектът на г-н Нобле запазва право в чл. 2, пункт 5. А че това ще стане тъй, ние никак не се съмняваме; защото не можем да допуснем, че едно чуждо акционерно учреждение ще се ръководи от същите принципи при извършване на операциите, с каквито е била въодушевявана Българската народна банка, за подпомагане и улеснение на всички съсловия от населението. Щом се отнеме ипотекарната операция от Българската народна банка, нейното съществуване задълго е немислимо; защото шконтовата и други операции без ипотечната не представляват достатъчен простор за нейните средства.

Като вземаме предвид всичко гореизложено, ние дохаждаме до заключението, че под каквато форма и да се представи проект за учредяването на нов ипотекарен институт, правителството ще трябва да го отблъсне като излишен.

И тоя опит на г-н Нобле не успя.

Проект на Гец за основаване на земска[530] банка

През април 1896 г. някой си Гец чрез посредничеството на адвоката Д. Марков представи на г-н министър Гешов проект за образуване на една Българска привилегирована земска банка с капитал 5 милиона лева, която ще се занимава с банкови, търговски, борсови, застрахователни операции, с купуване и продаване движими и недвижими имоти, с основаване на индустриални и търговски заведения за преработване на сурови материали, с постройка здания за продажба, с разни доставки и пр., и пр. Искаше при това привилегия за издаване облигации със и без лозове[531].

[530] Земски (рус.) – общински; общодържавен (б.р.).
[531] *Облигации със и без лозове* – облигации със или без лихвен купон (б.р.).

Изпратен ми беше проектът, за да го разгледам съвместно с началника при Финансовото министерство г-н Георгиев и държавния адвокат Благоев. След обсъждането му написах и се изпрати на министъра следното с дата 17 април същата година:

Господину Министру на финансите

Съгласно резолюцията Ви върху заявлението на адвоката г-н. Д. Марков от 27 март т.г., след като разгледахме приложения към него проект за устав на „Българска привилегирована земска банка“, имаме чест да Ви съобщим, господине министре, че бележките ни върху поменатия устав се заключават принципиално в следното:

а) Ние сме на мнение, че както през най-трудните времена, които е прекарало Княжеството, тъй и отсега, след като България влезе в нормално положение, никакви привилегии не трябва да се позволяват при основаването на местни, а още повече на чужди дружества, от каквато категория и да са, като им се предостави правото да функционират на общо основание и при свободна конкуренция под най-строгия надзор на правителството.

б) Като излизаме от тая точка на зрение, намираме, че ако правителството разреши учреждаването на въпросната банка, трябва да се заличи от названието на дружеството думата „привилегирована“ и да се изхвърлят изцяло § 3, с който се иска позволение да поставя дружеството на фирмата си българския герб; също и §§ 36–44, в които се предвиждат специални привилегии за дружеството, с каквито нито Българската народна банка не се ползва (впрочем за това е дал съгласие писмено и г-н Марков); също и §§ 55 и 56, с които дружеството задължава правителството да събира и му доставя нужните сведения за извършване ипотека, а също да прибира и му изплаща чрез своите органи лихвите, амортизациите и други вноски, гдето дружеството няма свои агенти.

в) Операциите, които дружеството си поставя за задача да върши, са от най-разнородните. Според § 7, пунктове 1–13 то ще се занимава с ипотекарна операция в най-широка смисъл, като издава облигации със и без лозове; ще шконтира всевъзможни търговски и други ефекти, осигурителни полици, товарителници и др.; ще прави борсови операции; ще върши търговия, като купува и продава движими и недвижими имоти; ще се занимава с предприятия чрез основание индустриални и търговски учреждения, като добива, изпълнява и препродава привилегии и обезпечения, отнасящи се до тях; ще учреждава заведения за преработване на суровите материали; ще купува и продава земни, индустриални и други произведения; ще строи здания за продажба; ще приема и изпълнява всякакъв вид доставки и пр., и пр. Накратко казано, г-н Гец си е поставил за задача да основе едно дружество, което да бъде привилегирован държавен и частен банкер, търговец, предприемач, индустриалец и комисионер. Туй, което много лица и синдикати с разни проекти под прикрита форма са искали да добият от българското правителство и не са успели, г-н Гец е предвидил с най-голяма ясност и подробности в своя проект.

г) Всевъзможните банкови, търговски, индустриални, строителни и пр. операции г-н Гец иска да удовлетвори с един капитал от 5 милиона лева; защото, макар да е предвиден в пункт 3-и на проекта капиталът на дружеството 20 милиона лева, ще се издадат засега само 20 000 акции за 5 милиона лева. Ос-

татъка от необходимите средства банката ще си доставя чрез срочни влогове от българските граждани и чрез ипотекарни облигации. Но понеже по общия принцип на ипотекарните институти сумата на издадените облигации не може да надминава цялата сума на извършените заеми, г-н Гец иска в § 60 да му се даде и правото да издава облигации в размер до 20 милиона лева за сметка на бъдещи ипотекарни заеми. С тая сума, види се, мисли да подпълня средствата за другите операции на банката, за които капиталът му е недостатъчен.

д) С правото за издаване ипотекарни облигации и без привилегиите, които г-н Гец иска от правителството, може да се основе, ако е необходимо, банка и от акционери в Княжеството, гдето ще се намерят още 5 милиона свободни суми и в такъв случай операциите ще се съобразяват с интересите, нуждите и развитието на населението, без да има опасност, че ще се повтори някога произведената от Отоманската банка криза, която още не може да се уталожи.

За доставянето суми от странство чрез заеми не е необходимо посредничеството на земската банка, защото и без нея правителството и Българската народна банка може да издават ипотекарни облигации за удовлетворение нуждите на населението, ако действително такива има.

е) Привилегия за издаване ипотекарни облигации може да се допусне само на институт, поставен под прямото управление на правителството и операциите на който са строго ограничени. Това право обаче под никакви условия не може да се разреши на банка, която ще се занимава с борсови операции, търговия, предприятия, постройки и комисионерство, каквито съдържа уставът на г-н Гец. Разнородните операции, повечето от които са съпроводени с риск на важни загуби, може да се позволят само на банка, която ще работи изключително със свои капитали. Даде ли ù се обаче правото не за издаване облигации, но само да приема влогове от населението, правителството трябва да следи с най-голямо внимание всяка операция на банката, ако иска да предпази българските граждани от съсипателните последствия на катастрофи, каквито много европейски банки са причинили в последните години и каквато беше произведената в края на изтеклата година от Отоманската банка, която населението в Цариград ще помни с десетки години.

ж) Въпросът за даването право на нова банка да издава ипотекарни облигации е тясно свързан с ипотекарната операция на Българската народна банка. От 1886 г. досега Българската народна банка е направила ипотеки за лева 25 милиона; заела е на общински управления лв. 12 1/2 милиона; отпуснала е на земеделските каси 6 1/2 милиона; или всичко пласирала е чрез ипотекарната си операция лв. 44 милиона.

За извършването на тия заеми Българската народна банка е издала за 20 милиона лева ипотекарни облигации и събрала за 40 милиона лева срочни влогове, на които плаща 6 и 7% лихва. Понеже два привилегировани института с едни и същи операции не може да съществуват в Княжеството, гдето почвата за опериране не е тъй широка, както мнозина предполагат, естествено е, че със създаването на новата банка правителството трябва да реши отнемането ипотекарната операция от Българската народна банка, или ако самò не реши това, намалението на лихвата с 1/2 или 1% от страна на новата банка може в малко време да накара населението да прехвърли у нея ипотекарните си заеми. Последствието от това ще бъде, че на гърба на Българската народна банка ще останат няколко милиона от ипотекарните облигации и срочните

влогове, за които ще е задължена да плаща лихви, докато дойде срокът за изплащането им. Ако се реши прехвърлянето на актива и пасива по ипотекарната операция на Българската народна банка в новата, с това правителството за някакви нещастни 5 милиона лева, които новата банка принася в капитал, ще ù даде за награда 44 милиона портфейл, който Българската народна банка в продължение на 10 години е събрала с неимоверни трудове и жертви.

з) Без да знаем условията, при които банката на г-н Гец ще върши ипотечната си операция, понеже ни дума не споменува за лихвата, която ще взема, за срока на заема и качествата, които ще се изискват за залаганите имоти, а пък за издаването на ипотекарни и общински облигации със и без лозове е посветил в устава цели 17 параграфа, ние се съмняваме, че ще приема под ипотека селските непокрити имоти, нито пък покритите имоти във второстепенните окръжни и всички околийски градове, които не представляват един определен и постоянен доход. Но ако допуснем даже, че новата банка ще се постави на чисто национална нога, като се застави да ипотекира всички без изключение имоти, които досега Българската народна банка приема, пак не намираме основания, по които правителството трябва да отстъпи на едно чуждо дружество привилегията за издаване ипотекарни облигации и с това да му даде средства да отнеме от ръцете на българските граждани търговията, индустрията, предприятията, доставките и пр., които с голяма борба те са успели да извоюват.

Тия са принципалните въпроси, които проектът на г-н Гец повдига.

Благоволете, господине министре, да приемете уверение в дълбокото ни почитание.

И това искане биде отказано.

Искане на Любовски за отваряне клонове в България от Киевската банка

През август 1896 г. русинът Любовски представи на министър Гешов предложение от името на Киевската банка[532], която желае да отвори свои клонове в България. Г-н Гешов ми изпрати устава на тая банка да го прегледам и му го върнах на 31 август със следните бележки:

1) Капиталът на банката 1 1/2 милиона рубли е незначителен в сравнение с операциите, които върши. Само в Русия едва ли е достатъчен. Ако той е увеличен, както казва Любовски, на 5 милиона рубли, трябва да определят каква сума предназначават за операциите ù в България. Страх ме е, че средствата банката ще търси пак в България, чрез влогове срочни и безсрочни и по текуща сметка, както и чрез издаване от нея срочни процентни обвезателства.

2) Операциите на банката са добри с изключение на предвидените в § 12, буква „и“, които може да ù причинят значителни загуби с купуване акции и дялове на недобре управлявани акционерни дружества.

[532] *Киевска банка* – в края на XIX век наименованията на няколко банки включват името на град Киев: филиалът на централната банка на Русия (Киевская кантора Русского государственного банка, 1839), Киевский частный коммерческий банк (1868), Киевский промышленный банк (1871; от 1897 г. Южно-русский промышленный банк, с основен акционер Лазар С. Поляков), Киевский земельный банк (1872) и др. (б.р.).

3) Желателно е на странни банки с такъв малък капитал да не се позволява местни влогове (§ 12, буква „л“).

4) Не е добре да се позволи на банката да издава срочни процентни обвезателства срещу отпущаните заеми, а да ги плаща в брой (§§ 23, 24.)

5) Не трябва да се допуща, щото банката да продава сама заложените ней недвижими имоти без решение на съдебните власти (§ 26).

6) Немислимо е да ù се допусне привилегия преди държавните взисквания по заложените ней недвижими имоти.

7) Не трябва да се разреши, щото свидетелствата, акциите и облигациите на банката да се приемат за гаранции в правителствените учреждения.

8) Въобще по всичките си операции банката трябва да се съобразява и подчинява на местните закони.

По същите условия като на Отоманската банка се разреши и на Киевската да отвори клон в София. Тя работи в продължение на три години безуспешно и се принуди да ликвидира със значителни загуби.

Ново разглеждане въпроса за превръщане Б.н.банка в акционерна в присъствието на финансовия министър Гешов

През май 1897 г. бях свикал директорите на банковите клонове в София на съвместно с тях заседание на Управителния съвет по разглеждане някои проектирани мерки по банковите операции. Тогавашният финансов министър г-н Гешов пожела да присъства на едно от заседанията, в което да се разиска въпросът по преобразуването на банката в акционерна, за което се появяваха инспирирани отвън статии в нашите вестници.

Стефан Караджов

Заседанието се държа на 19 май под председателството на министъра в присъствието на управителя М. Тенев, администраторите Ст. Караджов, Ив. Бракалов, Ж. Вълчев, В. Золотович, директора на русенския клон Ив. А. Иванов, на пловдивския Ив. Герджиков, на варненския П. Енчев, на търновския Ю. Радев и на банковия секретар М. Михайлов[533]. Всички присъстващи в заседанието взеха поред думата от председателя и изказаха мнението си по въпроса, който се резюмира в следния протокол, написан от г-н Караджов и секретаря М. Михайлов.

1) Българската народна банка, по силата на чл. 1 от закона за нейното учреждение, е държавен кредитен институт с основен капитал 10 000 000 лева златни. Обаче при осно-

[533] Михайлов, Михаил – секретар на БНБ (1897), изпълняващ функциите на управител на БНБ от 1 октомври 1905 г. до 23 февруари 1906 г. (б.р.)

ваването ù отпуснаха се само 2 400 000 лв. в брой и 3 600 000 лв. преминаха от държавното съкровище като нейни взимания. С тия сравнително малки средства Банката захвана от месец септември 1885 г. своите действия. Посред най-неблагоприятни политически и икономически условия тя успя да прекара много остри кризи и при всичко че в живота на една банка 12 години не са още нищо, пак трябва да се отбележи големият напредък, който е направила в течение на това кратко време. Ето какво показват по-важните операции, извлечени от баланса на Банката към 31 декември 1896 г.:

Основният капитал на Банката възлиза на 9 120 349 лв., запасният – на 3 333 333 лв., портфейлът – на 16 908 612 лв., специалните текущи сметки – на 10 256 534 лв., ипотекарните заеми – на 28 579 399 лв., заемите на земеделските каси – на 3 500 658 лв., заемите на градските общински управления и окръжните съвети – на 12 418 359 лв., и срочните влогове – на 46 088 205 лв. Тия цифри са най-силното и неопровержимо доказателство за ползотворната дейност, която Банката е развила от откриването си досега, и затова предвид на големите успехи, които е достигнала в областта на кредитното дело, няма защо да се събаря сегашният строй на Банката, за да се заменява с друга, неизвестна и неопитана на дело форма.

2) Обикновено противниците на държавните банки ги обвиняват, че те служат повече на интересите на държавното съкровище, отколкото на интересите на търговията и индустрията. Даже повече: държавните банки са един вид касиери на държавното съкровище. При всичко че нашата Банка е считала всякога за своя непременна длъжност да поддържа кредита на държавата, като е авансирала на последната суми, превишаващи много повече предвидения в устава ù размер, обаче от гореприведеното извлечение на баланса ù към 31 декември 1896 г. се установява, че тя е раздала на търговци, промишленици и други съсловия 16 908 612 лв. срещу сконтирани полици и записи и 10 236 534 лв. по специални текущи сметки. Независимо от това раздала е много пари под ипотека на частни лица и заеми под залог на общински и окръжни управления, всичко на сума около 41 000 000 лв. Изобщо заемните операции на нашата Народна банка се възкачват на 73 000 000 лв., когато на Румънската народна банка са 61 000 000 лв. и на Сръбската народна банка 17 000 000 лв.

3) Друго едно обвинение частно против нашата Народна банка се заключава в това, че досега тя не е успяла да разпространи банкнотите си и с това е манкирала една от главните си обязаности, когато, ако беше акционерна, щяха билетите ù да добият доверието на населението и да се пуснат в обращение според економическите потребности на страната. Няма нужда да се противопоставят силни доводи за оборване на това мнение, защото достатъчно е да се спомене само фактът, че банкноти, имащи за основа златната единица, мъчно си пробиват път, когато съществува едно ажио от 4%, 5% и даже 7% между среброто и златото. Опитът показва, че всичките административни мерки за усилване кръгообращението на банковите билети са слаби там, гдето населението има лошави исторически възпоменания за фидуциарната монета и гдето монетният курс не е уравновесен. Тъй щото до въвеждане на златния еталон всичките усилия, ако да идат те даже и от страна на една акционерна емисионна банка, пак са слаби да помогнат на делото, за което става реч. Колкото се отнася специално за България, то държавната банка, в прокарване на известни важни мероприятия, каквото е онова за изпущането банкноти, внушава много по-голям авторитет,

отколкото едно акционерно дружество. Доказателство за това намираме в голямото количество срочни влогове, събрани от Банката като държавно кредитно учреждение.

4) След бързото разширение на банковите операции и големите услуги, които нашата държавна банка е направила за развитие производителните сили на Княжеството и за поддържане на държавния кредит, а тъй също и подир като е преодоляла мъчнотиите, които ù се изпречиха още в началото на нейния младенчески период, непонятно става сега изменението формата на тоя институт. Собствено в обществото не са наклонни за една акционерна банка, на която да се даде изключителното право да издава банкноти, нещо повече, против действията на сегашната Народна банка не само че няма нито едно оплакване, а напротив, владее едно общо задоволство. Затова всяко едно предприемане в смисъл на изменение най-главната основа на сегашната Банка няма да посрещне съчувствие у никого, освен може би у едно меншенство, което се въодушевява не от някои по-широки държавни идеи, а от чисто тесни егоистически цели.

5) В последно време се откриха у нас много спестовни, кредитни, търговски, индустриални, застрахователни и други подобни дружества, които се туриха на акционерни начала. Числото на тия дружества достига вече 400, а сумата на капитала им повече от 30 000 000 лв. Развитието духа на сдружаването като съставлява едно светло явление в нашия народностопански живот, Банката не е останала безучастна в насърчението на тия дружества и с кредита, който им дава под вид на залагане и реесконтиране портфейла им, тя значително ги улеснява. Следователно, като стои тъй близо до дружествата, Банката познава добре техните работи и с известна сигурност може да се произнесе за вървежа им. Според обстоятелния рапорт на русенския директор с дата 17 април 1897 г. излиза, че нашите по-големи кредитни и спестовни дружества са натоварени с много административни разноски; дивидентите, които дават, са повечето пъти фиктивни; а контролата на цензорите съществува само за форма. Всичката полза извличат най-големите акционери, които са и пълновластните разпоредители в дружествата. Предвид на тоя не дотам благоприятен резултат акционерната форма на банките и дружествата в България не може да внушава особено доверие и да служи като подбудителен стимул за преобръщането в акционерна и нашата държавна банка.

6) Българската народна банка сега дава чиста печалба на държавното съкровище от 10 до 13 1/2% върху основния и запасния капитал. С пущането в обращение банкнотите печалбите на Народната банка значително ще се увеличат. В навечерието на турянето в действие Закона за златния еталон да се преустроява Банката в акционерна и да се дава печалбата на частни лица вместо на държавното съкровище е съвсем неблагоразумно. Не само че уголеменият дивидент ще се изсипе даром в джоба на акционерите, които не са направили нищо за преуспяването на Народната банка, но ликвидирането без причина на най-голямото кредитно учреждение, което функционира примерно и служи като гаранция на цялата кредитна система у нас, ще бъде една капитална погрешка в банковата политика на Княжеството.

Предвид на гореизложените съображения и като прочете и протокола на Управителния съвет на Банката за заседанията му от 15 до 31 октомври 1891 г. по

> същия въпрос, препис от който протокол при това се прилага като неотемлема част от настоящия протокол, Събранието едногласно реши: да не се променява сегашният строй на Банката, а да си остане и за в бъдеще държавно учреждение; понеже само при това условие тя е в положение най-добре да удовлетворява кредитните нужди на цялото наше производително население.

Всички гореизложени искания и проекти се отправяха до финансовия министър, защото само той имаше правото да разрешава учреждаването на разни кредитни дружества, докогато в Търговския закон се определят условията за свободното им образуване.

Повдигане въпроса за акционерна емисионна банка от синдиката за държавните заеми

През 1899 г. се повдигна пак въпрос за преобразуване на Народната банка в акционерна по внушение на френските банки, участващи в синдиката по държавния заем от 1892 г., подновен с конверсионния заем от 1899 г., и тогаз именно, когато за нещастие бях се съгласил да стана финансов министър. Френците искаха да се възползват от затруднителното финансово положение на държавата ни, за да турят ръка на Народната банка. През септември с.г. трябваше да замина по решение на Министерския съвет за Виена и Берлин да действам чрез Дойчебанк, щото синдикатът да отпусне един аванс от сключения заем за изплащане настъпващи падежи на купони. За разглеждане ходатайството ни представители на синдиката държаха заседание в Базел и като отказват да улеснят българското правителство, решават по предложение на френските представители да поискат преобразуването на Българската народна банка в акционерна и въвеждането на финансов контрол. Това решение ми се съобщи от Дойчебанк с писмо от 23 септември същата година.

Още в първото си дълго писмо (отговор) на 26 септември заявих на Дойчебанк, че:

> ... повдигнатият въпрос е принципиален, много важен, върху който не мога да се произнеса, преди да се завърна в София и взема мнението на Министерския съвет. Държа обаче да привлека вниманието Ви още отсега, в качеството си на финансов министър и като стар приятел на Дойчебанк, че въпросът за преобразуването на нашата Народна банка в акционерно дружество е повече, отколкото мислите, важен и не трябва да се повдига тъй леко. Народната банка има 15-годишно съществуване. В тоя къс срок тя е направила удивителен прогрес. Тя е толкова спомогнала за развитието на търговията, индустрията и подкрепяла всички класове на българското население, че само новината за посегателство за обръщането ѝ в акционерна ще повдигне буря и протести, които може да съборят много правителства. Народната банка по операциите си е оставила много назад съседните национални банки на Румъния, Гърция и Сърбия и даже Отоманската банка, които са много по-стари и които са работили все при съвсем нормални обстоятелства на своите държави...

(По тоя въпрос размених няколко важни писма с Дойчебанк, които са възпроизведени на с. 248–252.)

След излизането ми от Банката и от кабинета Иванчов, от 29 ноември 1900 до 1924 година, когато отново се появи въпросът за преобразуване Народната банка в акционерна, законът ù от 1885 г. по решение на Управителния ù съвет бе претърпял няколко изменения и допълнения, които считам за неизлишно да отбележа накратко.

Законопроект от министър Паяков за ипотечния кредит при Б.н.банка

През декември 1906 г. финансовият министър Лазар Паяков[534] внесе в Народното събрание законопроект, по който касовата служба на държавата се поверява окончателно на Народната банка.

През януари 1907 г. същият министър Паяков внася в Събранието *законопроект за ипотечния кредит при Българската народна банка,* в който се казва:

По-рано БНБ за ипотечната си операция се ползвала от срочните влогове, за които плащала голяма лихва, но преди три години, за да може да услужи на клиентите си с по-умерена лихва и да насочи спестяванията на населението към индустрията и поземлената собственост, Банката била принудена да намали лихвата, плащана от нея срещу влоговете, вследствие на това да привлече средствата си в дългосрочните операции.

Лазар Паяков

Нуждата от ипотечен кредит става все по-голяма. Да се върне Банката към оползотворяване влоговете, не може, защото с повишението на лихвата им ще поскъпи търговско-индустриалния кредит. Освен това пласирането на срочните влогове в ипотечни операции носи опасности за емисионното кредитно учреждение. Най-важната реформа, която законопроектът съдържа в организацията на Банката да имобилизира влоговете в дългосрочни операции и в създаване на една наредба, която ù позволява да се снабдява с достатъчно средства за тая операция, без да бъде изложена на рисковете, свързани с по-предишния начин за оползотворяване на влоговете, тая наредба е правото на Банката да издава заложни облигации.

[534] Паяков, Лазар Станчев (Лазар Цонев Ненов; 1860, Габрово – 1910, София) – завършва Роберт колеж в Цариград и стопански и търговски науки в Париж; учител, просветен деятел, търговец, политически и държавен деец: министър (вкл. на финансите). Обвинен в корупционни сделки, при защитната си реч в Парламента умира от сърдечен удар (б.р.).

Законопроект от министър Ляпчев за увеличение капитала на Б.н.банка на 20 млн. лв.

Андрей Ляпчев

През януари 1911 г. министър Андрея Ляпчев[535] внася в Събранието законопроект, „с който се увеличава основният капитал на Банката от 10 на 20 милиона лева златни чрез усилване удръжките за запасния капитал на 25% от чистите печалби и причисляването им към основния капитал, докато последният стане 20 милиона, което би се достигнало в 20 години. Освен това да се отделя поне 5% за фонд „съмнителни креанси“; да се създаде при централното управление банков надзор и да се определи по-ясно компетентността на Управителния съвет; да се определят и разграничат ясно операциите на Банката с държавното съкровище, като се тури един предел на авансите, които държавното съкровище може да тегли от Банката. Тия аванси, в каквато форма и да стават, не бива да надминават двойния размер от номиналния капитал. При тегленето от държавата повече от 10 милиона лева, за повечето се плаща уговорената лихва не по-долу от 2% от размера на шконтовия процент. Урежда се инспекторат с един главен контрольор и нужното число инспектори“.

Законопроект от министър Т. Теодоров по ипотекарния кредит на Б.н.банка

През февруари 1912 г. финансовият министър Т. Теодоров внася в Събранието *законопроект за изменение и допълнение ипотекарния кредит при Българската народна банка*. Според изложените мотиви тоя законопроект има за цел определяне източниците, които могат да бъдат употребени за ипотечните операции: увеличение в размера на заложните операции; разрешение на Банката да издава заложни облигации с лозове или премии; разрешение на същата да отпуща заеми във вид на текущи сметки срещу залог на индустриални недвижими имоти.

Законопроект от министър Ляпчев по заемите от Б.н.банка

Министър Ляпчев през октомври 1918 г. внася в Събранието *законопроект за заемите на държавното съкровище от Б.н.банка.* По него се определя, че:

[535] Ляпчев, Андрей Тасев (1866, Ресен – 1933, София) – учи в Битоля, Солун и Пловдив, следва стопански и финансови науки в Цюрих, Берлин и Париж; финансист, журналист, виден обществен, политически и държавен деец: участник в борбата за освобождение на Македония, партиен водач, министър-председател, министър (вкл. на финансите), депутат (б.р.).

... размерът на заемите до ликвидирането на войната може да бъде и по-голям от двойния размер на основния капитал на Банката, стига само законното покритие на банкнотите в злато, сребро или вземания срещу странство да бъде запазено. Непокритата част от така издадените банкноти с метал или вземания срещу странство може да се покрият с краткосрочни вземания от държавата. Лихвата на заемите, дадени на държавното съкровище в банкноти, не бива да бъде по-голяма от лихвата, която Банката получава от вземанията си срещу странство, облечени в чуждестранно срочно камбио или чуждестранни краткосрочни съкровищни бонове.

Законопроект от министър Ляпчев за увеличение капитала на Б.н.банка на 50 млн. лв.

През октомври 1918 г. същият министър Ляпчев внася *законопроект за увеличение основния и запасния капитал на Б.н.банка*. В изложението на мотивите се казва, че:

... благодарение на извънредните печалби на Банката през последните три години фондът на съмнителните вземания нарасна на 50 000 000 лв. и понеже тоя фонд служи за покриване [от] банка[та] на незначителните загуби от операциите, каквато цел има и запасният капитал от 10 000 000 лв., достатъчни да посрещнат тия загуби, намираме за по-целесъобразно да се прехвърли от фонда за съмнителните креанси към основния капитал 50 000 000 лв., за да се увеличи на 70 000 000 лв.; а понеже се предвижда значителна печалба още няколко години, тоя капитал, като се прибавят всяка година удръжките по закона от печалбите за запасния и за съмнителните вземания към основния, ще достигне до 100 000 000 лв.

Закон от министър Ляпчев за обявяване платежната сила на банкнотите

Същият министър Ляпчев през ноември 1918 г. прокарва през Народното събрание *закон, по който издадените от Банката банкноти имат сила на платежно средство в страната.*

До второ разпореждане тяхното обменяване в злато или сребро се преустановява. Банкнотите, които гласят в сребро, могат да бъдат покрити и със злато или срещу вземания в странство, облечени в чуждестранни краткосрочни съкровищни титри. Покритието в последния случай не бива да е по-малко от 1/3 от стойността на издадените банкноти в сребро. Тая мярка е временна. Тя ще трае, докогато обстоятелствата ще позволят на Банката да подеме обменяването на банкнотите в сребро или злато, а кога ще настъпи този момент, не може сега да се определи.

Закон от министър Турлаков за увеличение капитала на Б.н.банка

През април 1922 г. министър Турлаков[536] прокара през Народното събрание *Закон за увеличение капитала на Б.н.банка* от 100 на 200 милиона лева,

[536] Турлаков, Марко (1872, с. Сърнево – 1940, София) – журналист; политически и държавен деец, министър (вкл. на финансите), депутат (б.р.).

като се вземат от запасния фонд 50 000 000 лв. и от печалбите на Банката за 1921 г. 50 млн. лв.

От същия министър за ограничение банкнотната емисия

Същият министър Турлаков прокара през Народното събрание *Закон за ограничение банкнотната емисия и задълженията на съкровището към Банката*. По тоя закон сумата на издадените от Банката банкноти не може да превишава 4 700 000 000 лв., увеличени с една сума, представляваща 12 пъти сумата на нейния металически резерв. Глобалната сума на авансите, отпуснати от Банката на държавата, се определят на 4 700 000 000 лв. В изложението на мотивите се казва:

> *Както Ви е известно, бюджетните упражнения през и след последните войни досега* приключват с дефицит, за покриването на който държавата е прибягвала винаги до заеми под форма на аванси от Б.н.банка. Това обаче прибягване до средствата на Банката не може да бъде безпределно и за заздравяваните финанси и на народното стопанство необходимо е да се тури известна граница на тия аванси, която ще спре увеличението на банкнотното обращение. Към това се стремят всички европейски държави. *И в такава смисъл са взети напоследък резолюции от конференцията в Генуа.*

Закон от П. Тодоров по ипотечния кредит на Б.н.банка

През февруари 1924 г. финансовият министър Петър Тодоров[537] внесе в Народното събрание *законопроект за изменение и допълнение Закона за ипотечния кредит при Б.н.банка*. В изложението на мотивите, които са само от няколко реда, се казва:

> По закона за ипотекарния кредит от 1907 г. нямаше възможност винаги и в достатъчен размер да се предполага строежът на нови сгради за облекчение на появилата се остра жилищна криза след войната, индустрията, занаятчийството, търговията и въобще засилване производството на предмети от първа необходимост, понеже разполагаемите източници, от които Банката черпи средства за ипотечните си операции, са значително намалени. С новите изменения и допълнения на Закона се цели главно засилване източниците на тоя кредит с издаване нови лихвоносни заложни облигации; откриване текущи сметки срещу фабрични индустриални заведения и децентрализация на службата за създаване по-голяма експедитивност при отпущане на заемите.

[537] Тодоров Цачев, Петър (1881, Ловеч – 1955, София) – учи в Ловеч, в железарско училище в Самоков, следва финансови науки в Берлин; журналист, редактор, дипломат, обществен, политически и държавен деец: министър на финансите, депутат (б.р.).

Нов законопроект за БНБ, внесен в Народното събрание от П. Тодоров

Внесеният от финансовия министър П. Тодоров в Народното събрание нов законопроект за Банката с кратко изложение на мотивите от 23 декември 1923 г. стана закон от 14 март 1924 г. В мотивите му се казва:

> Законът от 1906 г., в който са направени няколко частични изменения, се оказа вече неотговарящ на коренно променилите се стопански и финансови условия след войните във връзка с ролята, която тя трябва да играе като пръв емисионен централен кредитен институт. Налага се да се пристъпи към реорганизиране на Банката съгласно новите условия. *Със законопроекта се цели главно: увеличаване капитала ѝ от 200 на 500 милиона лева; засилване автономията ѝ във всяко отношение; реорганизация в управлението за по-голяма експедитивност; децентрализация на службите и увеличение компетентността на органите; даване по-голяма свобода на действия на Управителния ѝ съвет; създаване по-либерални условия за подпомагане на нашата индустрия, експорт и търговия; създаване по-голяма бързина и сигурност в събиране на нейните вземания и пр.*

По реферата на проф. Данаилов

Проф. Г. Данаилов

Както казах по-горе, от 1899 до 1924 г. въпросът за преобразуване на Българската народна банка в акционерна беше забравен. Едва в началото на 1924 г. се появи отново на сцената под чуждо давление върху българското правителство. Заговори се за преобразуването на Народната банка; появи се полемика и в печата, и в обществените слоеве „за“ и „против“; внесе се от министър Тодоров и законопроект в Народното събрание. Българското икономическо дружество[538] уреди среща, в която се изслуша реферат от проф. Г. Данаилов[539] по злободневния въпрос. В срещата г-н професор Данаилов, след умело обрисуване деятелността на Народната банка от влизането в сила на Закона ѝ от 1885 г. до 1924 г., се произнесе за запазване на дотогавашния ѝ режим, а г-н проф. Боев, който я е защищавал усърдно като управител на Банката

[538] Българско икономическо дружество – създадено през 1895 г. като средище за обсъждане на въпроси в сферата на икономическата наука. В него членуват предимно представители на държавната администрация, на академични, делови и политически кръгове, а изданието му „Списание на Българското икономическо дружество“ е най-авторитетният форум за икономически публикации в страната. Поради характера на финансиране на дейността му през по-голямата част от съществуването си е трибуна на проправителствени икономически възгледи. През 1949 г. по предложение на управителя на БНБ се саморазпуска, поставяйки началото на Икономическия институт при БАН и на специализирана секция към Съюза на научните работници в България (б.р.).

[539] Данаилов, проф. Георги Тодоров (1872, Свищов – 1939, София) – завършва Първа мъжка гимназия в София, право в Московския университет, специализира икономика, финанси и статистика във Виена, Мюнхен и Берлин; учен, юрист, икономист, статистик, първият преподавател по политическа икономия в България (в Софийския университет), основоположник на демографските изследвания у нас, политически и държавен деец: депутат, министър; действителен член на БКД (б.р.).

от 23 февруари 1906 г. до 7 август 1908 г., макар да признава големите заслуги на Банката, сега намира, че е време да се преобразува в акционерна. Поканен бях от председателя на събранието по желанието на присъстващите да изкажа и аз мнението си по въпроса като най-дългогодишен администратор и управител на Народната банка. Не можах да не взема думата и произнесох следната реч:

Господа,

По желанието на г-н председателя предстои ми като най-дългогодишен управител да изкажа мнението си по внесения на разискване в Народното събрание законопроект за Българската народна банка и специално по поставения въпрос от проф. Данаилов: „Българската народна банка трябва ли да остане, както досега, държавно учреждение, или да се преобразува в акционерен емисионен институт“. Проф. Данаилов се произнесе в реферата си категорически за държавна, проф. Боев – категорически за акционерна банка. Като встъпление позволявам си да направя следните бележки:

От началото на 1879 г. до 1 септември 1885 г. действа учредената от руския императорски комисар в България „Българска народна банка“ с капитал 2 000 000 лв., внесен от държавата. Тя служи като държавно централно ковчежничество с незначителни банкови операции.

Със закон от 27 януари 1885 г., който влезе в сила едва на 1 септември същата година, старата Банка се преобразува в сега съществуващата. Капиталът ù бе определен на 10 000 000 лв., но тя започна операциите си с 6 000 000 лв., от които държавата внесе в брой само 2 400 000 лв. и се поеха извършените дотогаз разни операции за 3 600 000 лв. За попълване на капитала до 10 000 000 лв. преобразуваната Банка си послужи с печалбите си, придобити през няколко последващи години.

Скоро след преобразуването на Банката настъпваха едно след друго важни събития: войната със Сърбия, Съединението на Южна със Северна България, сваляне и качване на князе, вътрешни размирици, а по-после Балканската и Общоевропейската война. Едва ли е имало няколко години подред без сериозни приключения. При все това Банката се развива и засилва бавно, но сигурно, и днес, след 38-годишно съществуване, ние я виждаме възмъжала, с капитал от 200 000 000 лева, какъвто ни една от съседните народни банки няма.

Какво е правила досега Народната банка за нашата търговия, индустрия, стопанство и за държавата, господата Данаилов и Боев Ви очертаха много красноречиво. Излишно е да се повтаря. Аз ще се ограничa да изтъкна само следните данни за положението ù в края на 1889 г., след 4-годишното ù съществуване, и към края на изтеклата 1923 година.

	На 31.XII.1889 г.	Към края на 1923 г.
Капитал	9 860 000 лв.	200 000 000 лв.
Банкноти в обращение	400 000 лв.	4 300 000 000 лв.
Влогове, фондове, текущи сметки	14 500 000 лв.	1 700 000 000 лв.
Шконто и заеми разни видове	17 500 000 лв.	1 720 937 000 лв.
Заеми на държавата	- лв.	4 200 000 000 лв.
Чиста печалба	320 000 лв.	109 200 000 лв.

Пристъпвам сега към въпроса: държавна или акционерна трябва да бъде Народната банка? Тоя въпрос е много стар, повдиган е няколко пъти, само че след дългогодишно забвение изпъква сега наново.

Ще ми позволите, господа, да Ви изложа в няколко минути домогванията от разни страни и лица за преобразуването на Народната ни банка в акционерна, за учредяването на нови емисионни институти, както и исканията под разни форми за отваряне на частни иностранни банки и дружества в България до 1899 г., които за мнозина от Вас, вярвам, са неизвестни.

(Тия сведения съм изложил по-обстойно на с. 434–464, та не намирам за нужно да ги повтарям тук.)

От 1899 г. досега въпросът за акционерна емисионна българска народна банка бе забравен. Имаше само няколко опитвания за отнемане ипотекарните операции от Българската народна банка и учредяването отделен ипотекарен институт с привилегия за издаване заложни облигации.

Сега наново се повдига въпросът за Българската народна банка и г-н проф. Боев се изказа за преобразуването ù в акционерна.

Пропадането на няколко банки в Германия и Швейцария в 1890 г.; пропадането на важната търговска банкерска къща „Муриета“ и на *Banque générale des chemins de fer et de l'industrie* на Гинсбург през 1891 г.[540], *същия Гинсбург, който с дипломатическа подкрепа и неимоверни усилия и средства чрез разни свои агенти се мъчи цели 2 години да тури крак в обетована България*; изчезването на много първокласни банки и къщи в Англия, Америка, Франция – „Баринг Брадърс“, Контоар насионал д'есконт и пр., – са ме карали винаги да бъда против акционерна емисионна банка. Не е капиталът, що влагат няколко лица в акционерна емисионна банка, сериозен мотив, за да им се даде привилегията, която имат за издаване на банкноти; не е и независимостта им от държавата, която независимост ще оправдае тая форма на емисионен институт. Капиталът им е съвършено незначителен, а независимостта им е само на думи.

Стремлението във Франция да направят държавна Банк дьо Франс, която е чисто народно учреждение и е принесла неоценими услуги на държавата и на страната, се прояви рязко при разискванията във Френския парламент за подновяване срока на Банк дьо Франс; дългогодишните борби в най-свободната Швейцария да създадат една държавна емисионна банка, като отнемат привилегията на 35 акционерни, което най-сетне реализираха в 1891 г.; отнемането в 1892 г. привилегията за издаване банкноти, която имаха дотогава повечето италиански акционерни банки, и възлагането ù само на три, под най-строг контрол на държавата; това показва, че въпросът за предпочитане акционерната форма пред държавната търпи критики и ако много от акционерните не са превърнати в държавни, то се дължи повече на факта, че мъчно се отнемат веднъж дадените права, докогато емисионният институт функционира правилно. Имат ли обаче тая независимост и самостоятелност акционерните емисионни банки, за която ни говори г-н проф. Боев? – Не. Всички емисионни национални банки са под най-строгия контрол, даже под прямото управление на държавата. Само Английската банка прави донейде изключение, но при условие че гуверньорът, сугуверньорът и 24-те директо-

[540] *1891 г.* – двете къщи фалират през 1892 г. (б.р.).

ри, избрани от акционерите, трябва да бъдат безусловно английски поданици. Освен това емисионната операция на банката е под прякото управление на независим държавен комисар.

На Банк дьо Франс акционери може да бъдат само френски граждани; гуверньорът и двамата сугуверньори се назначават и тримата от държавния глава по представление от финансовия министър; ни едно решение на управителния съвет не може да се изпълни, ако не е одобрено от гуверньора; ни една полица не може да се шконтира, ако не е приета от гуверньора, който полага визата си върху бордерата; гуверньорът назначава и уволнява всички служащи в банката, числото на които е хиляди; директорите на клоновете се назначават от държавния глава по предложение от финансовия министър измежду 3 кандидати, предлагани от гуверньора на банката.

Райхсбанк е тоже чисто акционерна, но управлява се от един управителен съвет, на който членовете се назначават за до живот от императора по представление на Федералния съвет. Контролът и надзорът на банката се извършва от един *Kuratorium*, състоящ се от държавния канцлер и 4 членове, назначавани един от императора и 3 от Федералния съвет. Постоянната комисия, която се избира от общото събрание на акционерите, има чисто съвещателен глас. Сметките на банката се подлагат на контрола на Сметната палата.

В какво тогава Банк дьо Франс и Райхсбанк по управлението си се различават от нашата Народна банка? По моему само по това, че капиталът им е акционерен и че частни лица извличат по-голямата част от облагите на емисионното право, за което държавата им дава монопол. В какво Банк дьо Франс и Райхсбанк са по-независими и самостоятелни от нашата Народна банка?

Няма да Ви отегчавам с данни и за другите акционерни емисионни банки, които са все тъй, повече или по-малко, под зависимостта на държавата.

Както в 1891 г. при повдигането въпроса за преобразованието на Народната банка в акционерна, тъй и сега ще направя малко сравнение на нашата банка със съседните емисионни банки, които са много по-стари от нашата, работили са до войната при по-нормални условия, а Румънската и Сръбската при по-многочислено население.

Сръбската и Гръцката народна банка са чисто акционерни, а Румънската – държавно-акционерна.

Положение към края на 1923 година

		Капитал	Циркулация	Портфейл	Заем на държавата
Румънска народна банка	леи	2 млн.	16 млрд.	2 млрд.	11 млрд.
Сръбска народна банка	динари	10 млн.	5.7 млрд.	600 млн.	4 1/2 млрд.
Гръцка народна банка	драхми	20 млн.	4.8 млрд.	1 1/2 млрд.	4.8 млрд.
Българска народна банка	левове	200 млн.	4.3 млрд.	1.721 млрд.	4.2 млрд.

В какво, прочее, Българската народна банка е останала по-назад от съседките си? В Сръбската и Гръцката всички почти емитирани банкноти са дадени на държавата. Румънската от 16 милиарда е дала на държавата 11 милиарда. Раз-

дадените на населението кредити под разни форми от Гръцката и Сръбската са по-доле, отколкото на нашата.

Прогресът, който Българската народна банка е направила през един период от 38 години, е безспорен; услугите, които тя е принесла за стопанското и икономическо развитие на страната в границите на средствата си, са големи; улесненията и снизхожденията, които е оказвала Народната банка на своите длъжници, са всеобщо оценени; готовността, с която се е притичала в помощ при критически моменти за спасяване много от своите клиенти както при оттеглянето на Отоманската и Киевската банка от България, не са още забравени; ползите, които държавата е имала от построяването на железници, пристанища и пр. от български предприемачи с подкрепата на Банката, се сочат за пример и припомнят се при всеки случай; ниската лихва на Народната банка е била винаги благодат за нуждаещите се; подкрепата, която Народната банка даде на държавата да изкара със свои средства без външна помощ няколко войни, е неоценима. Повече от това една акционерна емисионна банка не можеше да даде.

Но време е да се ограничи подпомагането на държавата, за да може Българската народна банка да засили заемните си операции в услуга на населението. Към това трябва да се опълчат всички, които милеят за тоя важен институт. В чл. 52 на новия законопроект е определено, че авансите на Банката към държавата не може да надминават двойния размер на номиналния основен капитал. Дано това постановление на закона се осъществи по-скоро.

Заключавам, прочее, че по моите разбирания Българската народна банка трябва да си остане, както досега, държавна. Българската народна банка и Българската земеделска банка са чисто народни институти, които правят чест на България. Ние трябва да се гордеем с тях и трябва да ги пазим от всяко посегателство, като се взимат нужните мерки за подобрението им.

Господин професор Боев, като похвали Народната банка за всичко извършено от нея до войната, намира, че тя е изпълнила кредитната си задача до 1914 г., изиграла вече ролята си и е вече време да отстъпи мястото си на една акционерна емисионна банка. Главните му мотиви са: зависимостта на Банката от държавата и политиката на правителството; липсата на валутна политика в управлението на Банката, която не си направила златна провизия при благоприятно време в швейцарски франка; че не събрала през време на войната златните монети в Тракия, Македония, Моравско, Румъния и Добруджа; че не изкупила книжните драхми, динари и леи през войната; че пропуснала даже след катастрофата да си набави на нашия паричен пазар 200 000 000 златни франка чрез заем или по друг начин; че банковото управление допуснало да се учреди централа на девизите и принесло вреди, като отказало да купува валути по курса на деня, за да си направи запаси. Върху тези натяквания, или обвинения, трябва да чуем оправданията на банковите управници през последните години. Имали ли са възможност да изпълнят и в тези отношения задачата си и защо не са го направили? Това е обаче въпрос, който се касае по моему не до формата на института, а до способностите и подготовката на банковото управително тяло.

Била държавна или акционерна, както споменах, управлението на Банката ще бъде поверявано все на лица, назначавани от държавата. На тоя въпрос трябва

да се обърне най-сериозно внимание. Емисионният ни институт трябва да се поверява, както каза г-н проф. Данаилов, на най-добрия между многото добри сили, които са се проявили в банковото дело, а аз ще добавя, че за негова помощ трябва да му се даде временно един добър техник по камбиалното дело, което засега и за дълго време ще съставлява най-деликатната и важната от операциите на Банката.

Трябва да признаем, че ако всички видове заемни операции може да се поверяват и на по-слаби сили, камбиалната служба и политика изискват ръководител със солидни познания и дълга опитност по тая част.

Говори се и пише по вестниците, че господин министърът на финансите полага голяма грижа и старание, за да се повери управителският пост в силни, способни ръце. Дано изборът му бъде сполучлив. За лицата на управителното банково тяло не бива да се жалят разходите. Те трябва да се възнаграждават по-добре, отколкото плащат чуждите банки в София; иначе, и колкото има останали сега добри сили в Народната банка, ще отидат, гдето им се плаща повече.

По отношение формата и съдържанието на новия законопроект няма да Ви занимавам много, защото и без това Ви отнех повече отколкото трябва време; особено като записаните да говорят след мене ще се спрат на тях. Ще направя само следните няколко бележки:

1) Намирам, че законопроектът съдържа много материя, която е за правилник. Колкото досегашният закон е кратък и ясен, толкоз представеният проект е дълъг, претрупан и тъмен. Трябваше да се поставят в него само принципите, които не бива често да се изменяват; а всички развития и подробности да се изложат в правилник. Тогаз законът щеше да бъде по-ценен.

2) В законопроекта е казано, че Банката е обществено автономно учреждение. Тая квалификация на Банката е съвсем несполучлива. Банката и при новия законопроект си остава чисто държавна. В него няма нищо, което да дава по-голяма самостоятелност на управлението. Назначаването на управителя, подуправителите, юрисконсулта, директорите на клонове и други по-важни служби ще става както досега, с малки изменения. Надзор на държавата, одобрение на бюджета, отчитането на Банката ще стават почти както досега. Банката и при съществуващия сега закон винаги е имала същата самостоятелност. Трябва да признаем обаче, че зачитанието на самостоятелността зависи от лицата, които стоят начело на управлението. Ако Банката от няколко години насам е изгубвала постепенно самостоятелността си, като е допускала вмешателството на министри и политически лица, виновни са самите управници. Управителят и администраторите трябва да са проникнати от важността на постовете, които им са поверени; да са винаги готови да отстояват най-енергично независимостта си и да не позволяват никаква намеса откъдето и да била; те трябва на всяка минута да са готови да напуснат поста си, отколкото да позволяват вмешателства, които би накърнили престижа им и нанесли вреда на учреждението.

3) Иска се увеличението на капитала на Банката от 200 000 000 на 500 000 000 лв. Аз намирам това за лукс. По моему капиталът на емисионните банки не играе важна роля в операциите им, а особено за държавните банки, в които държавата поема всичкия риск от операциите. Източникът, от който си доставят средствата емисионните банки, е правото – монопола,

който им дава държавата за издаване банкноти или заложни ипотекарни облигации, а за някои още и от влогове. Акционерните емисионни банки гледат да минат с малък капитал, за да извличат по-големи облаги за акционерите си.

Кои са мотивите за увеличение капитала на нашата Народна банка на 500 000 000 лв., не знам. Както казах, това е лукс, но щом министърът на финансите намира, че може да се лиши бюджетът му за няколко години от приходите, които му дава Банката, нека го направи.

4) При тоя случай ще забележа, че трябва да се обърне сериозно внимание върху подготовката на персонала. Мизерните заплати принуждават всеки проявил се в Народната банка работник да напуща и забягва в частните банки, гдето способностите се по-добре ценят. Възнаграждавайте добре, за да искате сериозна и продуктивна работа. Управлението не бива да прибира и назначава лица, които нямат нужната подготовка, и не трябва да държи служащи, негодни за работа, които предизвикват справедливи роптания и оплаквания от публиката, на каквито съм бил свидетел няколко пъти. Голяма, строга дисциплина трябва да царува в сградата на Народната банка.

5) По Ипотекарния отдел. По-рано аз съм бил всякога за запазването му при Народната банка, докато тя не беше закрепнала и операциите ù бяха ограничени. Развитието обаче, което тя достигна, позволява вече, и даже е в интереса на Банката, щото ипотекарният кредит да се отнеме от нея, както и от Земеделската банка, и да се повери на специален институт, пак държавен, който единствен да има правото да издава заложни облигации и за нуждите на окръжията и общините.

Опитът за преобразуване Народната банка в акционерна под давление на чужди банки и капиталисти и тоя път пропадна, като се отложи вероятно за по-благоприятно време.

Нов закон за Б.н.банка

През 1926 г. министърът на финансите Моллов[541] намерил за нужно да внесе в Народното събрание нов законопроект за Народната банка. От представеното изложение на мотивите, с дата 2 ноември, намирам за полезно да отбележа следните най-важни пасажи, които ме интересуват:

Войната и нейните тежки финансови последици нанесоха големи поражения на емисионните банки във всички страни. В по-голяма или по-малка степен те прекараха един болезнен и анормален период, чиито следи ясно личат в техните баланси. Повечето емисионни банки не можаха да избегнат едно коренно изменение на своите статути и организации. (...)

Опитите на другите страни ясно показаха, че стопанското и финансово заздравяване е невъзможно без предварителното реорганизиране на емисионния институт съобразно новите нужди и поуките от войните насам. *Финансовият*

[541] Моллов, проф. Владимир Димитров (1873, Киев – 1935, София) – завършва Първа мъжка гимназия в София и право в Московския университет, специализира в Западна Европа; юрист, политически и държавен деец: министър (вкл. на финансите), депутат; декан на Юридическия факултет на Софийския университет; действителен член на БКД (б.р.).

институт при Обществото на народите, по повод направените постъпки по бежанския заем, също така се занима с днешното устройство и положение на Б.н.банка и препоръча нейното реорганизиране. В духа на тая препоръка и със съдействието на първостепенни европейски експерти по банковото дело се изработи настоящият законопроект, като се е държало сметка и за специфичните условия и нужди на нашата страна. Настоящият законопроект, следвайки нашата традиция, запазва напълно национален характер и управление на Българската народна банка. В отличие от сега действащия закон законопроектът ясно поставя като главна задача на Българската народна банка *да поддържа стабилизацията на златната стойност на издадените от нея банкноти. Законопроектът очертава и пътя за достигане на свободното обменяване на банкноти срещу злато.* Това ще се уреди със специален закон в бъдеще, когато се подготвят всички условия за преминаване към този нормален режим на паричното обращение. От операциите на Банката се изключват ипотекарните заеми и изобщо дългосрочните пласменти, които поради особеното си естество нямат място в една емисионна банка. От друга страна, развитието на ипотекарния кредит, който е от главно значение за нашата страна, както и дългосрочния ипотекарен кредит, без който е невъзможно благоустройството на нашите села и градове, отдавна изискват създаването на специален институт за ипотечен и комунален кредит. Надлежният законопроект се вече приготовлява и в скоро време ще бъде представен за разглеждане. Банката трябва да поддържа една резерва най-малко от 33 1/2% от сумата на нейните банкноти в обращение и на другите ѝ задължения на виждане. *Тая резерва трябва да се състои в ефективно злато, в златни монети, менителници и съкровищни бонове.* Българското правителство се задължава да не издава или преиздава монета, каквато и да била тя, освен разменни монети с номинална стойност, ненадминаваща 100 лв., и то само за Банката по нейно искане и съгласно закона. *Един съветник* на Българската народна банка, посочен от Съвета на Обществото на народите, ще бъде назначен от правителството, който ще действа чрез посредничеството на управителя, има право да присъства със съвещателен глас на всички заседания на Управителния съвет, на Управителния комитет и на отделни съвети и да спира решенията им, които намира противни на статутите, докогато спорът не се разреши в предвидения по закона начин.

По стабилизацията на българската монета и издаването заем 5 милиона лири стерлинги

По ходатайството на правителството ни пред Обществото на народите да му се помогне за подобрение на финансовото положение на държавното съкровище и заздравяването на монетата при Обществото на народите е бил съставен протокол на 10 март 1928 г., подписан от финансовия министър Вл. Моллов, с който се разрешава на българското правителство:

... да издаде един заем от 4 1/2 милиона лири стерлинги със 7% лихва, предназначен за стабилизиране на българската монета, за подобрение положението на Българската народна банка, на Земеделската банка и на Централната

кооперативна банка[542], за ликвидиране бюджетните ариерета[543] на българската държава и за известни други неотложни разходи, които се отнасят до съобщителните средства. Заемът се гарантира с приходите от митниците. *Българското правителство се задължава да пази независимостта на Българската народна банка от каквото и да било политическо влияние и затова приема да се назначи от Съвета на Обществото на народите един технически съветник при Б.н.банка.* Сегашните статути на Българската народна банка ще бъдат незабавно изменени, за да се съгласуват с ония на другите централни банки. *За да се стабилизира българската монета, една сума от 1 500 000 лири стерлинги от произведението на заема ще бъде използвана от българското правителство за засилване положението на Банката,* като ù се издължи част от авансите, отпуснати на съкровището, на Земеделската банка и на Централната кооперативна банка. Освен това държавата ще отделя от бюджета си 100 милиона лева, както и всичките припадаещи ù се печалби, докогато си погаси остатъкът от задълженията ù. *Българското правителство се задължава да вземе всички мерки, за да се извърши законната стабилизация на българската монета по отношение на златото.* Централната кооперативна банка ще остане под пряката власт на финансовия министър. Българското правителство се задължава държавният бюджет за 1928/1929 г. да не надминава 6 750 000 000 лв., а за 1929/1930 г. – 7 000 000 000 лв. В срок от три години Българската народна банка трябва да прекрати ипотекарните си операции и да се освободи от всяка друга дейност, несъвместима с разпорежданията на статутите.

От горното се вижда, че желаното от някои чужди банки в разни времена вмешателство в Народната банка и усилията на синдиката на заема от 1892 г. да се въведе финансов контрол в страната като че е постигнато. Трябва да признаем обаче, че всички изпращани досега делегати на Обществото на народите като съветници при Народната банка и правителството са били лица, въодушевени от желанието да дадат съдействието си в интереса на страната и със своите доклади до Обществото на народите и със съветите си в Банката и пред българското правителство са принесли ценна услуга на държавата и на кредитния ни институт.

И тъй, Българската народна банка, основана от руското окупационно управление през 1879 г. с капитал само 2 милиона лева, след 60-годишно съществуване устоя на всички посегателства и бури и остана досега чисто народно учреждение, което се развива постепенно, устоявайки на всички

[542] Българска централна кооперативна банка (БЦКБ), наричана също Кооперативната банка – четвъртата държавна банка в България, основана в София през 1910 г. по идея на тогавашния финансов министър Андрей Ляпчев. Собственост е на БНБ и БЗБ. Впоследствие акционери стават и кредитните кооперации, които банката кредитира. След 1920 г. тя е силно декапитализирана и през 1928 г. за укрепването ù са отделени 100 млн. лв. от стабилизационния заем. Представители на Финансовия комитет на ОН посочват, че банката се занимава с опасни и нередни операции и на „политически приятели“ отпуска жилищни заеми, които няма да бъдат върнати. БНБ многократно я финансира, след което през 1934 г. новото правителство я обединява с БЗБ в Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ). Централата ù се е намирала на ул. „Иван Вазов“ № 1 (б.р.).

[543] Ариерета (фр.) – просрочени задължения (б.р.).

политически приключения, финансови и стопански кризи и достигна днешното си завидно положение като чисто народен емисионен институт.

Създаване на Българската ипотекарна банка

Ако българското правителство успя да отклони настояванията за преобразуването на Българската народна банка в акционерна, за което се направиха няколко опита, изложени по-рано, то се е намерило в невъзможност да запази ипотекарния кредит след отделянето му от Народната банка за чисто самостоятелен български ипотекарен институт, което се желаеше, и българското равителство се е задоволило само да настои за приемането в новосъздадения частен институт, като съучастници с малък процент в капитала, български финансови учреждения. Финансовият министър Вл. Моллов внася за одобрение в Народното събрание з*аконопроект за създаване на Българска ипотекарна банка*[544] със следното изложение на мотивите:

Като изхождаме от съображението, че в страната ни липсват капитали за създаване достатъчни средства за бъдещата ипотекарна банка *под формата на акционерен и облигационен капитал,* че следователно за набавяне на необходимите средства трябваше да се прибегне до чуждия капитал, правителството потърси солидни чуждестранни групи, с които да влезе в преговори. Най-сериозно и съобразно със законопроекта за организиране на ипотечния кредит се счете предложението на групата „Блеър“ и „Лазар“, която се ползва с грамаден престиж и кредит в Лондонското и Нюйоркското парично тържище. Резултатът от водените преговори е предложеният Ви за одобрение договор, сключен между правителството на Царство България, представлявано от министъра на финансите, от една страна, и „Блеър и сие Форин Корпорейшън“[545], Ню Йорк, и „Лазар Брадърс и сие“[546], Лондон, от друга страна.

Параграф единствен. *Одобрява се следният договор за създаване на Българската ипотекарна банка.*

---

[544] Българска ипотекарна банка – акционерна банка с монополно право за дългосрочно кредитиране. Прекратява дейността си през 1947 г., когато след национализацията на банките активите и пасивите ѝ се прехвърлят на новообразуваната Българска инвестиционна банка, която през 1967 г. се влива в Българската народна банка (б.р.).

[545] „Блеър и сие Форин Корпорейшън“, „Блеър и Ко“ (*Blair & Co*.) – голяма американска инвестиционна компания, основана от Джон Блеър (1802–1899), предприемач, най-богатият американец през XIX век. През Първата световна война компанията търгува френски и други държавни ценни книжа на американските пазари. През 20-те години за инвестиционната банка „Блеър“ започва да работи изтъкнатият европейски политик Жан Моне, който става вицепрезидент на френския клон на банката и от името на Обществото на народите ръководи стабилизационните програми на Полша и Румъния. По време на Голямата депресия банката се слива с Банк ъф Америка (б.р.).

[546] „Лазар Брадърс“, Лазар Брадърс и сие, Лондон (*Lazard Brothers & Co*.) – компания, основана през 1848 г. от френската фамилия Лазàр първоначално в Северна Америка, където се занимава с търговия по време на златната треска, а по-късно открива клонове в Париж и Лондон, осъществява международни финансови операции и извършва консултантски услуги, в т.ч. за покупка на злато от френското правителство. В края на XIX и в началото на XX век трите клона на компанията в САЩ, Франция и Великобритания се управляват самостоятелно, но си сътрудничат (б.р.).

Чл. 1. Г-н министърът на финансите на Царство България, г-н управителят на Б.н.банка, г-н управителят на Българската централна кооперативна банка, г-н представителят на застрахователните дружества със седалище в България, и г-н ... действащ за сметка на „Лазар Брадърс и сие“ Лимитед, Лондон, са упълномощени да учредят дружество за ипотечния кредит, което ще носи името: *Българска ипотекарна банка.*

Дружественият капитал е десет милиона швейцарски франка, разделен на 20 000 акции по 50 шв. фр. *От тези 20 000 акции ще бъдат запазени 2000 за Б.н.банка, 2000 за Българската земеделска банка, 2000 за Българската централна кооперативна банка, 2000 за застрахователните дружества.* Остатъкът е взет от групата „Блеър и сие“ и „Лазар Брадърс“. Българската държава гарантира през първите 5 години 7% лихва върху внесения капитал. Правителството ще има право след 8–10 години от основаването на дружеството да откупи 12-те хиляди акции на групата „Блеър“ и „Лазар Брадърс“.

Управителният съвет се състои от 10 администратори и 3 проверители. Един от администраторите се назначава от правителството за 6 години, който е и председател на Ипотекарната банка. Другите 9 администратори се избират от Общото събрание на акционерите. Един от администраторите се назначава от правителството за подпредседател по общо съгласие на министъра на финансите, управителя на Българската земеделска банка, директора на Българската централна кооперативна банка и представител на застрахователните дружества. Председателят и подпредседателите ще бъдат български поданици. Управителният съвет избира измежду администраторите един администратор делегат. 2/3 от персонала трябва да бъдат български поданици. Банката има право да издава заложни облигации и бонове, носещи годишна лихва, поети от собствениците на недвижимите имоти. Банката ще върши всичките операции, които Б.н.банка е вършила дотогава.

Тая нова акционерна банка, в която вземаха участие 3 народни финансови учреждения, за организирането на която се ангажираха няколко иностранни банкови институти, започна да функционира от май 1928 г. само с 1/3 внесен капитал, или 6 660 000 шв. фр., и продължи успешно да работи, като разчиташе на дадената ù привилегия за издаване заложни ипотекарни облигации, каквито Българската нар. банка беше с големи усилия успяла да пласира на няколко пъти в странство. Поради появилата се обаче стопанска и финансова криза у нас и в странство от 1929 г., която дълго продължава, новата Ипотекарна банка се намери в невъзможност да пристъпи към емисия на облигации и се принуди да прибегне още в първите години към услугите на съучастните чужди банки и да ограничава операциите си. През 1935 г. Банката е сключила заем от 2 000 000 холандски флорини за засилване операциите си, но и тия средства са били скоро изчерпани. При това поради продължителната всеобща криза Ипотекарната банка се е намирала пред невъзможността да покрива задълженията си към външните свои кредитори, още повече че правителството не можеше да устоява на поетите спрямо Банката договорни задължения,

а и Народната банка не отпущала редовно нужната сума девизи за изплащане дължимата на кредиторите лихва.

След 9-годишно съществуване на Българската ипотекарна банка чуждестранните ù акционери са решили да се оттеглят от България, макар със значителни загуби, като се възползват от предвиденото в учредителния закон на банката изкупуване на участието им в основния капитал и заемите, дадени на Банката, възлизащи кръгло на 17 милиона златни швейцарски франка. След постигнатото споразумение между заинтересованите страни с наредба-закон, обнародван в бр. 73 на „Държавен вестник“ от 31 март 1936 г., подписана от министър-председателя д-р Кьосеиванов[547], изкупуването на чуждестранното участие от Българската земеделска банка и Кооперативната банка бе окончателно изпълнено и към средата на септември 1936 г. Българската земеделска и кооперативна банка встъпва във всички права на чуждестранните акционери. *С това Българската ипотекарна банка става чисто българско учреждение, влизащо вече непосредствено в кредитната политика на държавата.*

Д-р Георги Кьосеиванов

През краткото време на съществуване акционерната ипотекарна банка, при всичката силна стопанска и финансова криза и при всичките срещнати затруднения, е успяла да извърши от 1928 до края на 1936 г. заемни операции за около 800 млн. лв.

[547] Кьосеиванов, д-р Георги Иванов (1884, Пещера – 1960, Швейцария) – завършва право с докторат в Париж; политик, дипломат, държавен деец: министър-председател, министър, началник на канцеларията на цар Борис III (б.р.).

МИХАИЛ ТЕНЕВ
ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ
В ДВА ТОМА
ТОМ ПЪРВИ

Българска
Второ допълнено издание
Съставител Христо Яновски

Издателска и предпечатна подготовка: отдел „Печатни издания“ на БНБ
Формат 1/16/70x100
Печатни коли 30
Печат: Полиграфически комбинат „Д. Благоев“

ISBN 978-954-8579-48-3

„През всичкото време на 22-годишната ми служба винаги съм се старал да бъда добър работник, усърден изпълнител на възлаганите ми завидни длъжности и поръчения, примерен, строг и справедлив началник, незаразѐн от партизански борби и страсти, които за нещастие се породиха и овладяха страната още от първата година на свободна България, водѝм от принципа, че държавната служба е несъвместима с партизанството, и с единствената амбиция и желание да помогна и аз по силите си с нещо за уредбата на новосъздаденото Княжество.

Дали съм изпълнил от малко-малко това си желание с положените усилия, от обнародваното изложение служащите по Финансовото ведомство и Народната банка, за които главно го предназначавам, както и просветените интересуващи се за историческото развитие и устройство на държавата читатели, ще си направят своята преценка.“

Михаил Тенев